

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 08507

MEGILES OYSHVITS

Bernard Mark

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

בער מאַרק / מגילת אוישוויץ

בער מאַרק

מגילת אוישוויץ

פאַרלאַג „ישראל-בוך“

תל-אביב, תשל"ז — 1977

Ber Mark
MEGILLAH AUSCHWITZ
Publishing-House „Israel-Book” Tel Aviv, P.O.B. 1777

בער מאַרק
מגילת אוישוויץ
פאַרלאַג „ישראל-בוך“, תל-אביב, רח' איתמר בן-אבי 4

כל הזכויות שמורות
לאסתר מארק

נדפס בישראל 1977 Printed in Israel

דפוס „להב” בע”מ, תל-אביב, טל. 36564

דאָס בוך איז דערשינען מיט דער הילף פון

פּראָפ. בער מאַרק בוך-קאָמיטעט

ערן-מיטגלידער :

ייִדישער וועלט-קאָנגרעס אין ישראל ;

וועלט-פעדעראַציע פון פּוילישע יידן ;

וועלט-פאַרבאַנד פון ייִדישע קעמפּער, פּאַרטיזאַנער און קאַצעטלער

ד"ר אַלטשולער מרדכי

בורשטיין פּסח

ד"ר גאַלדבערג יעקב

גראַיעק שלום (סטעפּאַן)

פּראָפ. טאַרטאַקאווער אריה

פּראָפ. מאַהלער רפאל

ד"ר מינץ מתתיהו

פּראָפ. מישקינסקי משה

פּראָפ. סדן דב

ד"ר ספּאַרד דוד

פּראָפ. קאַרפי דניאל

אינזש. רייס אַנשל

פּראָפ. שמערוק חנא

אויספיר-קאָמיטעט :

סטאַלאַרסקי ישראל, פּאַרז.

גוטפּריינד יעקב, וויצע פּאַרז.

לעהמאַן יוסף, סעקר.

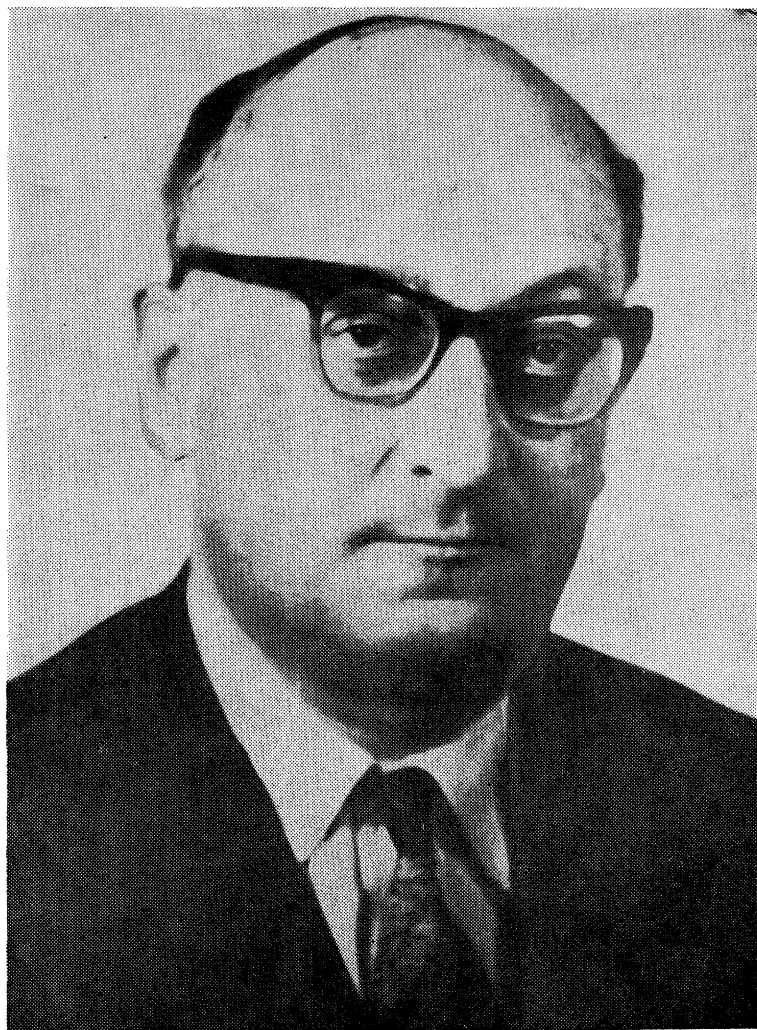
ד"ר וויינער גרשון

לודען יוסף

גאַלדפּינגער הערש

מגר. גראַספּעלד מיכאל

מגר. מאַרק אסתר

בער מאַרק

1966 — 1908

אינהאלט

זײַ

11

פאָרוואָרט — אסתר מאַרק

I

דער ייִדישער ווידערשטאַנד אין אוישוויץ

15	די פּאַבריק פון טויט	—	קאַפּיטל איינס
44	מקורים אין ליטעראַטור	—	צוויי "
	די גרונט-שטריכן פון דער אַלגעמיינער	—	דריי " "
57	ווידערשטאַנד-אונטערערד אין אוישוויץ		
	דער וועג פונעם ייִדישן אסיר צום ווידערשטאַנד ;	—	פיר "
74	שטערנדיקע און באַגינסטיקנדיקע פּאַקטאַרן		
86	די ייִדישע אסירים צווישן זיך	—	פינף "
100	ווידערשטאַנד-אַקטן אויפן שוועל פון טויט	—	זעקס "
	סטיכישער און אינדיווידועלער ווידערשטאַנד	—	זיבן "
109	אין לאַגער		
116	דער אָרגאַניזירטער ייִדישער ווידערשטאַנד	—	אַכט "
166	דאָס אַנטלויפן פון לאַגער	—	ניין "
193	די געשיכטע פון מאַלאַ צימעטבאַום	—	צען "
206	די זאַנדער-קאַמאַנדאָ	—	עלף "
	דער פּלאַן פון אַלגעמיינעם לאַגער-אויפשטאַנד	—	צוועלף "
225	און זײַן דורכפאַל		
233	דער איינזאַמער אויפשטאַנד	—	דרייצן "
	ייִדישע מיידלעך — די העלדינס פון	—	פערצן "
248	אוישוויצער ווידערשטאַנד		
259	די דאַקומענטן פון אוישוויץ און זייערע מחברים	—	פופצן "
	דערגענצונג צו די ידיעות וועגן דעם מחבר „אַנאַנים“		
276	און זײַנע פּתב־ידן — אסתר מאַרק		

II

דאַקומענטן

285	קורצע אויפקלערונגען צו די טעקסטן פון די דאַקומענטן		
			זלמן גראַדאַווסקי :
286	פון די אויפשריפטן אויף זלמן גראַדאַווסקי פאַרצייכענונגען		
288	פאַרצייכענונגען		
346	דער בריוו		
348	הערות צו גראַדאַווסקי		

לייב לאנגפורם :

- 351 1. אין גרויל פון רציחה
- 362 2. די 600 יינגלעך
- 364 3. די 3000 גאקעטע
- 4. רשימה פון טראנספארטן מיט אסירים פארברענטע אין די קרעמאטאריעס פון בירקענאו צווישן 19טן—24סטן אקטאבער 1944
- 370 הערות צו די דאקומענטן פון לייב לאנגפורם
- 372

זלמן לעווענטאל :

- 377 1. פארצייכענונגען
- 423 הערות צו זלמן לעווענטאלס פארצייכענונגען
- 430 2. הוספה צום לאָדזשער כתב־יד
- 435 הערות צו דער הוספה צום לאָדזשער כתב־יד

אינדעקסן

- 439 אינדעקס פון נעמען
- 453 אינדעקס פון ערטער
- 459 זוכצעטל פון דאָקומענטן און בילדער
- בער מאַרק — ביאָגראַפישע און ביבליאָגראַפישע פרטים
- 462 צונויפגעשטעלט פון אסתר מאַרק

פ א ר ו ו א ר ט

„מגילת אוישוויץ“ איז דאָס לעצטע בוך פון מיין מאָן, בער מאַרק ז״ל, וועלכער איז געשטאָרבן אין וואַרשע דעם 4טן יולי 1966.

אַ שווער קראַנקער, כמעט אין גאַנצן בלינד, האָט ער געאַרבעט איבער דעם דאָזיקן ווערק ביז זײַן לעצטן אָטעם.

שוין פון יאָר 1965 האָב איך טאַג-טעגלעך מיט אים מיטגע-אַרבעט בײַ די פאַרשונגען פון דער געשיכטע פון ייִדישן ווידערשטאַנד אין אוישוויץ. לויט זײַנע אַנווייזונגען האָב איך צונויפגעזאַמלט מאַ-טעריאַלן אין די ביבליאָטעקן און אַרכיוון פון פּוילן; אויפגענומען גביות-עדות בײַ געוועזענע אַסירים פון אוישוויץ, אַרגאַניזאַטאָרן און מיטגלידער פון דער ווידערשטאַנד-באַוועגונג אינעם לאַגער און דורכשפּירט מיט אים די באַאַרבעטע דאָקומענטן.

הגם פיזיש אָפּגעשוואַכט, איז אָבער זײַן געדאַנק און זכרון געווען שאַרף. די ליבשאַפט פון בער מאַרק צו זײַן אַרבעט האָט אים געגעבן כּוח און ווילן צו פאַרמעסטן זיך מיט דער קראַנקייט. ליגנדיק אין שפיטאַל האָט ער פאַר זיך איינגעשטעלט אַ רעזשים פון סיסטעמאַ-טישער אַרבעט. נאָך אין די לעצטע צוויי טעג פאַר זײַן טויט האָט ער מיר געגעבן פאַרשיידענע אַנווייזונגען, וואָס פאַראַ דאָקומענטן איינשליסן אין בוך, וועלכע הערות דערגענצן און וועלכע באַאַרבעטן.

ער האָט שוין אָבער נישט באַוויזן צו ענדיקן זײַן אַרבעט, דער טויט האָט אַלץ איבערגעריסן, און אויף מיר איז אויסגעפאַלן די אויפ-גאַבע צו פאַרענדיקן זײַן ווערק. לויט זײַן אַנגעצייכנטן פּלאַן איז מיר אויסגעקומען ממשיך צו זײַן די אַרבעט נאָך מיין עולה זײַן אין סוף פון יאָר 1969 קיין ישראל. דאָ האָב איך געפונען נייע קוועלן אין די אַרכיוון פון „יד ושם“ און „לוחמי הגיטאות“. אין ישראל האָב איך אויך באַגעגנט געוועזענע אוישוויץ אַסירים, וועלכע האָבן מיר אי-בערגעגעבן וויכטיקע אינפאָרמאַציעס.

אדאַנק דער הילף פון דער לייטונג פון דעם וויסנשאַפטלעכן אינ-סטיטוט פאַר געשיכטע פון ייִדן אין די תּפּוצות — „בית התּפּוצות“

ביים תל-אביבער אוניווערסיטעט, האָב איך באַקומען די מעגלעכ-
 קייט צו פירן פאַרשונגען אין די אַרכיוון "Centre de Documenta-
 tion Juive Contemporaine" (צענטער פון היינטיגטיקער יידישער
 דאָקומענטאַציע) אין פאַריז און אין "Rijksinstituut voor oorlogs
 documentatie" (מלוכהשער אינסטיטוט פאַר דאָקומענטאַציע,
 קאָלעקציע: געטע וועלט-מלחמה) אין אמסטערדאַם, געניסן פון
 די דאָרטיקע מאַטעריאַלן, וואָס זיי באַזיצן, און אויך אויפנעמען
 אינפאָרמאַציעס ביי געוועזענע קאַצעטלער, אָנפירער און אַקטי-
 וויסטן פון דער יידישער ווידערשטאַנד-באַוועגונג אין אוישוויץ,
 וועלכע וווינען אין פאַריז, בריסעל און אמסטערדאַם.

פריינדלעכע הילף אין מיין אַרבעט האָבן מיר אַרויסגעוויזן:
 ד"ר דוד ספאָרד, לייזער פאַדריאַטשיק, יעקב גוטפריינד (אַלע דרע
 אין ישראל), ד"ר לייב פוקס פון אמסטערדאַם, באַריס שוסטער פון
 בריסעל, יצחק אַלפעראַוויטש, מיטאַרבעטער פון "יד-ושם" אין
 תל-אביב, און אַנדערע.

איך וויל אויך באַצייכענען די טרייע מיטאַרבעט פון פאַרלאַג
 „ישראל-בוך“, רעדאַקטאָר אריה שמרי און מיכאל לוי.
 די אויבן דערמאָנטע און די אַלע, וועלכע האָבן מיר איבערגע-
 געבן זייערע גביות עדות און געהאַלפן אין דער אַרבעט, דריק איך
 אויס מיין טיפסטן דאַנק.

איך גלייב, אַז דאָס בוך „מגילת אוישוויץ“ וועט אויפֿוועקן זכר-
 נות ביי געוועזענע קאַצעטלער און אַרויסרופן דעם ווילן איבערצו-
 געבן צו פאַרעפענטלעכן פאַר דער וועלט נייע, נאָך ביז איצט נישט
 באַקאַנטע פאַקטן וועגן ווידערשטאַנד פון די ייִדן אין אוישוויץ און
 וועגן יידישע העלדן, וואָס זייערע נעמען טאַרן נישט פאַרגעסן ווערן.

אסתר מאַרק

I

**דער ייִדישער ווידערשטאַנד
אין אוישוויץ**

ק א פ י ט ל א י י נ ס

די פאבריק פון טויט

אויפן וועג צווישן קראקע און קאטאוויץ, 50 קילאמעטער פון דער ערשטער און 30 קילאמעטער פון דער צווייטער שטאט, ליגט אן אלט 12-טויזנט קעפיק שטעטל מיט א דורותדיקן פוילישן נאמען אשוויענטשים. אינעם שטעטל האט זיך אויך מקדמונים געפונען א יידישער יישוב מיט אן אלטער פארווארצלטער טראדיציע, וואס דער בעסטער באווייז דערפון איז דער פאקט, וואס דאס שטעטל האט ביי די פארציניטיקע יידן געהאט אן אייגנארטיק יידישלעכן נאמען: אושפיצין. דעם דאזיקן אייגענעם נאמען קאן מען געפינען אין דער רבנישער ליטעראטור פון אמאליקן יידישן פוילן. וואס זשע האט באווייגן די דייטשישע אקופאנטן, זיי זאלן דווקא דעם דאזיקן מקום אויסקלייבן פאר איינעם פון די גרויזאמסטע פלין און פארטי-ליקונג ערטער? זאך-קענער האלטן, אז דערפאר, ווייל דער קלימאט גופא און די סביבה פון אשוויענטשים האט געטראגן אין זיך באצילן פון פאר-ניכטונג און טויט, דהיינו: די אומגעבונג, וואס ליגט צווישן די צוויי טייכן, ווייסל און סאלע, איז פול מיט פייכטקייט און דאס וואסער איז שעדלעך פארן געזונט — איידער מען טרינקט עס מוז מען עס גענוי איבערקאכן. אזוי ארום איז דאס לענגערע פארברענגען אין דער געגנט מסוגל ארונטער-צורייסן דעם מענטשנס געזונט.¹

ווען די ווערמאכט האט אקופירט פוילן אין סעפטעמבער-אקטאבער 1939, האט דאס „דריטע רייך“ שוין פארמאגט א דערפארונג פון א ריי קאנצללאגערן, וואס זענען לכתחילה געווען באשטימט פאר די פאליטישע קעגנער פונעם נאציזם. דאס איז אויך ביים אנהייב, סוף 1939, געווען דער ציל פון דעם אמט פון העכערן ס.ס. און פאליציי-פירער פון „אסט“, מיטן זיץ-ארט אין ווארצללאוו, (דעם דעמלטיקן ברעסלאוו), ס.ס.-גרופנפירער עריך פאן דעם באך-זשעלעווסקי, ווען ער האט ארויסגערוקט דעם פאר-שלאג צו גרינדן אין דער פארשטאט פון אשוויענטשים, איין קילאמעטער

ווייט פון דער באַן-סטאַציע, אַ קאַנצענטראַציע-לאַגער פאַר פּאַליאַקן און פּוילישע יידן, אַנטוויילנעמער פון דער ווידערשטאַנד-באַוועגונג. דער פאַר-שלאַג איז געפּעלן געוואָרן הימלערן. און שוין אין פעברואַר 1940 האָט דער קינפּטיקער לאַגער פאַרמאַגט אַ קאַמענדאַנט, דעם שפּעטער טרויעריק באַרימטן רודאַלף העס, וועלכער האָט איינגוטלעך באַקומען אַ פאַרטיקן לאַ-גער, וואָס איז אַנטשטאַנען אויף דער באַזע פון אַלטע עסטרייכישע קאַזאַר-מעס און פּערד-שטאַלן. ביים צוגרייטן דעם געביט צו אַ קאַנצלאַגער זענען צוואַ. באַשעפּטיקט געוואָרן 300 אַשוויענטשימער יידן, וועלכע עס האָט גע-מוזט צושטעלן די אַרטיקע קהילה.² בערך אין אַ יאָר אַרום, אין פעברואַר 1941, איז די גאַנצע יידישע באַפּעלקערונג פון שטעטל אַשוויענטשים גע-וואָרן אַרויסגעטריבן פון זייער אַלטן היים-אַרט. נאָך פּריער זענען פאַר-טריבן געוואָרן די פּוילישע פּויערים, וואָס האָבן באַוווינט די אַרומיקע געגנט, די אַרטשאַפּטן בושעזשינקע, האַרמענזשע, רייסקאַ א.א. דער לאַגער איז געוואַקסן, אַרויסשטויסנדיק די אַלטע תּושבים. אַגב האָבן די דייטשן אים אַנגערופן מיט אַן אייגענעם נאָמען, פאַרטוישט אַשוויענטשים אויף אוישוויץ און בושעזשינקע אויף בירקענאַו.

אין די פּלענער פון צוגרייטן דעם לאַגער איז אויך געווען אַן אַרט פאַר צוגרייטן באַצייטנס אַ „זעלבסטפאַרוואַלטונג“ פון די קינפּטיקע אַסירים. צו דעם צוועק זענען פון דייטשישן לאַגער זאַקסענהאַוזען געבראַכט געוואָרן דרייסיק דייטשישע אַרעסטאַנטן קרימינאַליסטן, פון וועלכע עס איז געשאַפּן געוואָרן די „עליטע“ פון אוישוויץ: דער לאַגער-עלטסטער, די בלאַק-עלטסטע, די שטובן-דינסט, דער אַבער-קאַפּאָ און די קאַפּאַס. אין שפיץ פון דער לאַגער-היעראַרכיע איז געשטאַנען דער לאַגער-עלטסטער.

די אַרבעט פון דער „זעלבסטפאַרוואַלטונג“ איז באַשטאַנען פון צוויי גרונט-פונקציעס: באַשעפּטיקונג און וווינ-בלאַקן.

מיט דער אַרבעט פון די אַסירים האָבן אַנגעפירט די קאַפּאַס. זיי זענען געשטאַנען אין שפיץ פון זעלבשטענדיקע אַרבעטס-קאַמאַנדאַס, ד.ה. אַר-בעטס-גרופּן. זייערע פאַרטרעטער זענען געווען די פאַר-אַרבעטער. אַלע קאַפּאַס און פאַר-אַרבעטערס אין אוישוויץ האָבן געטראָגן אויפן לינקן אַרבל אַ געלע באַנד.

פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דער אַרדענונג אין וווינ-בלאַק איז געווען דער

בלאק-עלסטטער. ער האט געהיט די דיסציפלין אין בלאק און דאָס צעטיילן דאָס עסן. אים האָבן פּאַרטראָטן די שטוב־דינסטן, וועלכע האָבן גערוימט די צוגעטיילטע זיי חלקים פונעם בלאַק. יעדער פון זיי איז געווען באַוואַפנט מיט אַ שטעקן, מיט וועלכן ער האָט געקאַנט שלאָגן די מיטאַסירים. די פונקציאָנאַרן אויף די בלאַקן האָבן געטראָגן טונקל-רויטע בענדער אויפן לינקן אַרבל.

דער לאַגער, ווי געוואָגט, איז לכתחילה געווען באַשטימט פאַר די איינ-וויינער פון אַקופירטן פּוילן, דהיינו: פאַר די פאַרדעכטיקטע אין ווידער-שטאַנד און פאַר פלערליי פּאָליטישע קעגנער פון היטלעריזם. דער ערשטער טראַנספּאָרט, וואָס איז אנגעקומען דעם 14טן יוני 1940, האָט געשטאַמט פון טאַרנע (Tarnów). סײַ דער, סײַ די ווייטערדיקע טראַנספּאָרטן, אין משך פון די יאָרן 1940 און 1941, פון גאַנץ פּוילן, בתוכם פון וואַרשע, האָבן אַרומגענומען פּאָליאַקן און פּוילישע יידן פאַרדעכטיקטע אין אַנטיהיטלעריס-טישער פּאָליטישער טעטיקייט און אין ווירטשאַפּטלעכע „פאַרברעכנס“, אָדער מענטשן סתם געכאַפּטע בעת די א.ג. לאַפּאַנקעס (יעגערײַ נאָך מענטשן אויף די גאַסן און אין הייזער).

צווישן די ערשטע ייִדישע אסירים זענען געווען אַ ריי פירער פון לאַדזשער „בונד“ און געוויסע וואַרשעווער יידן, פאַרדעכטיקטע אין אַנטייל-נעמען אין דער פּוילישער ווידערשטאַנד-באַוועגונג.

מיט אוישוויץ איז אָבער געשען דאָס זעלבע, וואָס מיט די אַלטע לאַ-גערן אין דייַטשלאַנד גופא. ער איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ פאַרשיקונגס-אַרט אויך פאַר אַנדערע נאַציאָנאַליטעטן, און שוין אין מיטן זומער 1941 האָט ער אויך געדינט ווי אַ טויט-פאַבריק פאַר אומשולדיקע מענטשן.

דער אוישוויצער לאַגער האָט עקסיסטירט אין משך פון קנאַפע פינף יאָר — פון פעברואַר 1940 ביז דעם 27סטן יאַנואַר 1945 (ווען ער איז באַ-פרייט געוואָרן דורך דער סאָויעטישער אַרמיי). אין משך פון אַט דער צייט זענען לויט דעם פּוילישן אוישוויץ-מאַנאַגראַפיע-מחבר, פּראָפ. יאָן זעהן, אַהער דעפּאָרטירט געוואָרן פאַרשטייער פון 27 נאַציאָנאַליטעטן. אַט זענען זיי לויטן סדר, ווי עס גיט אָן פּראָפ. זעהן:

אַמעריקאַנער, ענגלענדער, עסטרייכער, בעלגיער, בולגאַרן, איין כינע-זער, ציגינער, טשעכן, איין עגיפּטער, פּראַנצויזן, גריכן, ליטווינער, לעטן, דייַטשן, נאַרוועגן, איין פּערס, פּאָליאַקן, רוסן, רומענער, סלאַוואַקן, שוויי-

צער, טערקן, אונגארן, איטאליענער, פאלעסטינער יידן.³
 ווייטער רעכנט אויס דער מחבר די פאלגנדע גרופן יידן:
 פוילישע יידן, אונגארישע יידן, טשעכישע יידן, סלאוואקישע יידן,
 דײַטשישע יידן, גריכישע יידן, האַלענדישע יידן.

עס איז אַ חידוש, וואָס דער מחבר האָט נישט אויסגערעכנט די יידן פון די אַנדערע לענדער, דהיינו: די יידן פון עסטרייך, בעלגיע, פראַנקרייך, יוגאָסלאַוויע (קודם פל פון קראַאַטיע), ליטע (פון קאַוונע און שאַוול), נאָר-וועגיע, ווייסרוסלאַנד, איטאַליע. חוץ דעם איז אַ גרויסע פראַגע, צי די אמעריקאַנער, עגיפּטער, פּערסן, רומענער, שווייצער און טערקן, וועלכע דער מחבר רעכנט אויס, זענען נישט קיין יידן, וואָס האָבן געהאַט פעסער פון די דאָזיקע מלוכהשאַפטן. אַזוי, למשל, הערן מיר, אַז אין אוישוויץ איז געזעסן אַ פּערויאַנער, אַבער מיר ווייסן אויף זיכער, אַז דאָס איז געווען אַ ייד מיט פּערו-בירגערשאַפט. עס איז אויך אַ גרויסע שאַלה, צי אַחוץ, למשל, אונגאַרישע יידן, זענען אין אוישוויץ געווען אַסירים אונגאַרישע „אַריער“. בכלל ווערן אַפט יידישע אַסירים פאַררעכנט אויפן חשבון פון אַנ-דערע נאַציאָנאַליטעטן. פונקט אַזוי זענען אַפט ציגיינער פאַררעכנט געוואָרן פאַר רומענער: וואָרום אויטענטישע רומענער זענען אין אוישוויץ כּמעט נישט געווען בנימצא.

די גרעסטע צאָל קרבנות פון אוישוויץ איז באַשטאַנען פון יידן. דאָס צווייטע אָרט פאַרנעמען פּאַליאַקן, ווייטער גייען ציגיינער און סאַוועטישע קריגס-געפאַנגענע. די דאָזיקע פעלקער האָט מען אין אוישוויץ געמאַרדעט בלויז פאַר זייער נאַציאָנאַלער, אַדער ראַסן-אַנגעהערקייט. אויב פּאַליאַקן האָט מען לכתחילה געשיקט קיין אוישוויץ אַלס פּאַליטישע קעגנער, איז אַ גרויסער טייל פון די ווייטערדיקע פּוילן-טראַנספּאָרטן באַשטאַנען פון סתם מינעטשן, געכאַפטע אין די גאַסן, אַדער אויסגעוידלטע. יידן און ציגיינער האָט מען אין אוישוויץ ליקוידירט לויטן פּרינציפּ. און די סאַוועטישע קריגס-געפאַנגענע זענען אין זייער רוב געווען קרבנות פון אוישוויץ אַלס סאַוועטישע בירגער.⁴ אַקעגן-זשע די אַסירים פון אַלע אַנדערע נאַציאָנאַ-ליטעטן זענען געווען פּאַליטישע קעגנער פון נאַציזם, אַדער קריגס-געפאַנג-געבע ענגלענדער, קאַנאַדער. און דעריבער איז נישט קיין חידוש, וואָס זיי זענען פאַרהעלטענישמעסיק געווען מער רעפּרעזענטירט אין אונטערערדישן ווידערשאַנד-לעבן. פון צווישן די דאָזיקע נאַציאָנאַליטעטן איז אַ געוויסער

טייל אסירים באשטאנען פון קרימינעלע עלעמענטן און א.ג. אַסאַציאַלע (פראַסטיטוטקעס, אַלפּאַנסן, גנבים, באַנדיטן וכדומה).

אוישוויץ האָט זיך דער עיקר קונה שם געווען נישט בלויז ווי אַ שרעק־ לעכער קאַנצלאַגער, נאָר ווי אַ ריזיקע טויט־פאַבריק, וווּ מען האָט מענטשן געמאַרדעט אויך מיט דער הילף פון כעמישע מיטלען.

דעם ערשטן מאַסן־מאַרד האָט די אוישוויץ ס.ס. דורכגעפירט דעם 28סטן יולי 1941 איבער אַ גרופע נישט־ייִדישע גייסטיק־קראַנקע, וועלכע מען האָט דערשטיקט מיט קוילן־אַקסיד.

דעם דריטן סעפטעמבער 1941 האָט די אוישוויצער ס.ס. געמאַכט דעם ערשטן פריוו פון דורכפירן אַ מאַסן־מאַרד מיט דער הילף פון שפעטער „ברייט באַקאַנטן“ גרויזאַמען ציקלאַן ב. דאָס איז אַ פּאַספּאַט פון פּרייסישן זויער־שטאַף צו פּאַרניכטן ווערעם. דער דאָזיקער שטיק־מיטל איז אַנגע־ ווענדט געוואָרן לגבי אַ גרופע קראַנקע אסירים און אַ גרופע פון 600 סאַ־ וויעטישע קריגס־געפאַנגענע, ס'רוב אַפיצירן, וועלכע זענען ספּעציעל אויסגעקליבן געוואָרן ווי אַ האַרטנעקיקער אידעאָלאָגישער עלעמענט.⁵

פון איצט אָן איז דער א.ג. ציקלאַן ב געוואָרן דער הויפט־מיטל פון ריזיקן מענטשן־מאַרד אין דעם לאַגער.

דאָס אויסמאַרדן ייִדן מיט גאַז ציקלאַן ב האָט זיך אין אוישוויץ אָן־ געהויבן אין יאַנואַר 1942. אייגנטלעך איז דאָס פּאַרגעקומען שוין נישט אין אוישוויץ גופא, נאָר אין לאַגער בירקענאַו, וועלכן די דייטשן האָבן אויפגע־ שטעלט אויף דער באַזע פון פוילישן דאָרף בוזשעזשינקע. בכלל איז דער גאַנצער אוישוויצער לאַגער געווען צעטיילט אין דריי חלקים: אוישוויץ 1, א.ג. שטאַם־לאַגער, אוישוויץ 2 (בושעזשינקע־בירקענאַו) און אוישוויץ 3 (די אַרומיקע לאַגערן, ווי בונאַ־מאַנאָוויץ, רייסקאַ, יאַוואָזשנאַ, בודי און אַנדערע). דער הויפט־קבר פון די ייִדן איז געווען בירקענאַו, וווּ עס זענען אויפגעשטעלט געוואָרן גאַז־קאַמערן און 4 קרעמאַטאָריעס, וווּ מען האָט געברענט די קערפערס פון די פאַרגאַזעוועטע אין די גאַז־קאַמערן. אין דעם בירקענאַו־לאַגער איז אין יאַנואַר 1942 פאַרגאַזעוועט געוואָרן די ערשטע גרופע ייִדן — דאָס זענען געווען אַרום 2000 ייִדן פון אויבער־שלעזיע. די צווייטע ידיעה וועגן פאַרגאַזעוועטע ייִדן שטאַמט פון 12טן מיי 1942, ווען עס זענען דערהרגעט געוואָרן אין די בוזשעזשינקער גאַז־קאַמערן 1500 ייִדישע מענער, פרויען און קינדער, אויך דעפּאַרטירטע פון סאַסנאָוויץ. אין

יוני 1942 איז ווידער פארגאזעוועט געוואָרן אַ גרופע פון 2000 יידן פון סאַסנאַוויץ. אינעם זעלביקן חודש איז פאַרברענט געוואָרן אין בירקענאַו אַ גרופע יידן פון אַלקוש⁶.

אין משך פון די יאָרן 1942—1944 זענען קיין אוישוויץ געבראַכט גע-
וואָרן יידן פון 13 אייראָפּעיִשע לענדער, דהיינו פון: איטאַליע, בעלגיע,
גריכנלאַנד, דײַטשלאַנד, האַלאַנד, טשעכיע, יוגאַסלאַוויע, סלאַוואַקיע, עסט-
רייך, פראַנקרײך, פּוילן, נאַרוועגיע, ראַטנפאַרבאַנד.

לויט די אויסרעכענונגען פון דער אויטאָרין פון דעם קאַלענדאַר פון
די געשעענישן אין אוישוויץ, דאַנטאָ טשער, זענען פון אַלע אַקופירטע
געביטן אין פּוילן אַנגעקומען קיין אוישוויץ 128 טראַנספּאָרטן מיט בערך
320 טויזנט יידן. אין דער צאָל געפינען זיך איבער 75 טויזנט יידן פון
זאַגלעמביע און פּויליש איבער-שלעזיע, וועלכע זענען דעפּאָרטירט געוואָרן
קיין אוישוויץ פון אָנהייב 1942 ביז סעפטעמבער 1944 (די גרעסטע צאָל
קרבתות איז געווען פון סאַסנאַוויץ). פון באַצירק ביאַליסטאָק (אַן דער גראַד-
נער געגנט א.א., וועלכע ווערן איצט באַרעכנט צום ראַטנפאַרבאַנד) זענען
געבראַכט געוואָרן בערך 70 טויזנט יידן, דערונטער פון ביאַליסטאָק גופא
(אין פעברואַר און אויגוסט 1943), לאַמזשע (יאַנואַר 1943), זאַמבראַוו (יאַ-
נואַר 1943), אויגוסטאַוו (יאַנואַר 1943), וואַלקאַוויסק (יאַנואַר 1943), פּרו-
זשאַני (יאַנואַר 1943), סאַקולקע (יאַנואַר 1943) און די שטעטלעך פון
גאַנצן איבעריקן באַצירק ביאַליסטאָק (נאָוועמבער 1942). פון טשעכאַנאַוו,
וועלכן די דײַטשן האָבן אַנגערופן „צײכענאַוו“, זענען קיין אוישוויץ גע-
בראַכט געוואָרן בערך 23 טויזנט יידן אין דער צײַט פון נאָוועמבער און
דעצעמבער 1942. עס זענען אויך דעפּאָרטירט געוואָרן קיין אוישוויץ טייל
יידן פון פּלאַנסק (דעצעמבער 1942), פון די געטאַס פון פּויוזנער געגנט
(אין דעצעמבער 1942 און אַקטאָבער 1943), פון שעראַדז (אין מערץ 1943),
ראַדאַם (פון די דאָרטיקע לאַגערן, אין יולי און אויגוסט 1944), טאַרנע (פון
לאַגער, אין יולי 1944), פון קראַקע (מערץ 1943), פון וואַרשע (אין אוי-
גוסט 1944) און צום סוף פון לאַדזשער געטאַ (אין אויגוסט און נאָוועמבער
1944), אין דער צאָל פון בערך 50 טויזנט נפשות. חוץ דעם זענען גע-
בראַכט געוואָרן יידן פון די לאַגערן מײַדאַנעק, פּלאַשוו, קויל, שעבניע,
בלזישין, פּוסטקאַוו, שאַפּיעניץ, פּאַביאַניץ און פון די לאַגערן אין פּאַמער-
נער געגנט (אין משך פון נאָוועמבער 1942 ביז אויגוסט 1944).

פון 30סטן מערץ 1942 הייבן אן אַנקומען קיין אוישוויץ ייִדן־טראַנס־פּאַרטן פון פּראַנקרייך. די דאָזיקע דעפּאַרטיר־אַקציע האָט געדויערט כּמעט, אַן גרעסערע איבעררייסן, ביז סעפטעמבער 1944. צוזאַמען זענען פון פּראַנקרייך אַנגעקומען — לויט דאָנוטאָ טשעכס אויסרעכענונגען — 76 טראַנספּאַרטן מיט בערך 76 טויזנט ייִדן. די דעפּאַרטאַציע איז אַנגעגאַנגען פון פּאַריז גופּא און פון די איבערגאַנג־לאַגערן: באַן־לאַ־ראַלאַנד, דראַנסי און פיטיוויע.

בערך אין דער זעלבער צײַט, ד.ה. אין מערץ 1942, האָט זיך אַנגע־הויבן די דעפּאַרטיר־אַקציע פון סלאָוואַקיע קיין אוישוויץ. די ערשטע כּוואַליע סלאָוואַקישע טראַנספּאַרטן האָט אַנגעהאַלטן ביז סעפטעמבער 1942. דעמלט איז געקומען אַ לאַנגער איבעררייס ביז אויגוסט 1944, ווען עס הייבט זיך אַן אַ נייע כּוואַליע, וועלכע האָלט אַן ביז אַקטאָבער 1944. דער לעצטער טראַנספּאַרט פון סלאָוואַקיע איז אַנגעקומען קיין אוישוויץ אין נאָוועמבער 1944. דאָס איז געווען אַ טראַנספּאַרט פון ייִדן, אַנטיילנעמער אינעם סלאָוואַקישן אויפשטאַנד. צוזאַמען זענען פון סלאָוואַקיע אַנגעקומען קיין אוישוויץ 30 טראַנספּאַרטן מיט בערך 36 טויזנט ייִדן.

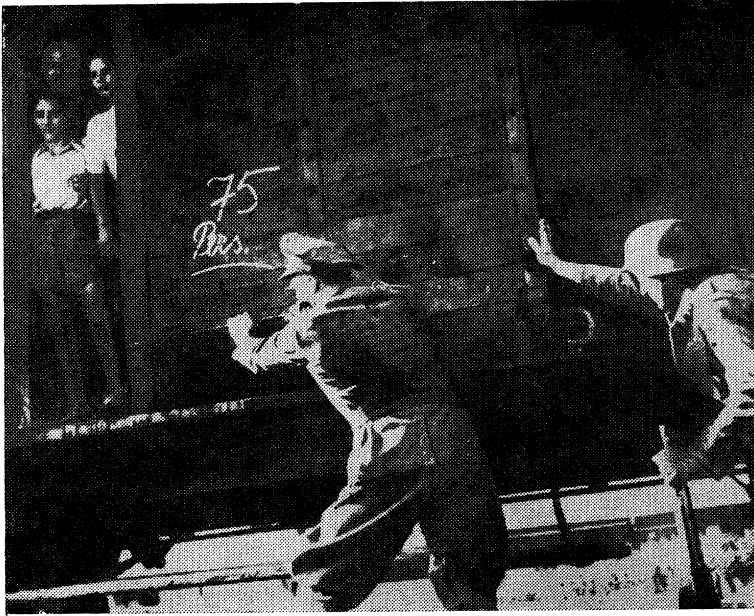
דעם 17טן יולי 1942 קומט אַן קיין אוישוויץ דער ערשטער ייִדן־טראַנספּאַרט פון האַלאַנד. די דעפּאַרטיר־אַקציע פון האַלאַנד דויערט ביז אַקטאָבער 1944. צוזאַמען זענען פון דאָרט אַנגעקומען 54 טראַנספּאַרטן מיט בערך 53 טויזנט נפשות.

אין אויגוסט 1942 הייבט זיך אַן די דעפּאַרטיר־אַקציע פון בעלגיע, פון דעם ייִדן־לאַגער מאַלין. די אַקציע דויערט ביז אויגוסט 1944 און דער־גרייכט צו 27 טראַנספּאַרטן מיט בערך 26 טויזנט ייִדן.

אין אויגוסט הייבן אויך אַן אַנקומען טראַנספּאַרטן פון יוגאָסלאַוויע, בעיקר פון קראַאַטיע. עס קומען אַן מיט גרויסע איבעררייסן ביז אויגוסט 1944 אַכט טראַנספּאַרטן מיט בערך 6 טויזנט ייִדן.

פון סוף אַקטאָבער 1942 ביז אַקטאָבער 1944 קומען אַן — מיט גרויסע איבעררייסן — 25 טראַנספּאַרטן פון טערעזיענשטאָט (טשעכיע) מיט בערך 50 טויזנט ייִדן.

דעם 1טן דעצעמבער 1942 קומט אַן דער איינציקער טראַנספּאַרט פון בערגען (נאָרוועגיע) מיט בערך 930 ייִדן.

דעפארטאציע פון יידן פון האלאנד קיין אושוויץ.
די ס.ס.־לייט פאררוקן די טירן פון די מיט יידן אָנגעפאקטע וואַגאַנען.
(די פּאָטאָ איז וואַרשיינלעך געמאַכט דורך אַן ס.ס.־מאַן).

זינט דעצעמבער 1942 הייבן אן אַנקומען יידן־טראַנספּאָרטן פון דייטשלאַנד. די דעפּארטיר־אַקציע פון די דייטשישע יידן קיין אושוויץ דויערט ביז אַקטאָבער 1944. די אָנגעקומענע 29 טראַנספּאָרטן, וועלכע ציילן בערך 36 טויזנט יידן, שטאַמען פון: בערלין, וואַרשע (ברעסלאַוו), לייפּציג, לודוויגסדאָרף, סאַאַרבֿריקען, יעלעניאַ־גוראַ (הירשבערג), מילאַ־וויצע (פינפטייכן) און אַנדערע מקומות פון נידערשלאַעזיע. חוץ דעם איז געבראַכט געוואָרן אַ צאָל יידן פון די דייטשישע לאַגערן: ראַווענסבריק, בוכענוואַלד, מאַוט־האַוזען, גראַסראַזען, נאַטצוויילער, דאַכאַו, פּלאַסענבורג, שטוטגאַר און בערגען־בעלזען.

אין מערץ 1943 האָבן זיך אָנגעהויבן די טראַנספּאָרטן פון גריכנלאַנד. זיי האָבן געדויערט ביז אויגוסט 1944. זייער צאָל איז געווען 22 מיט וועלכע עס זענען געבראַכט געוואָרן בערך 55 טויזנט יידן, דער עיקר פון סאַלאָניקי און אַטען, אָבער אויך פון די אינדזלען קאַרפּו און ראַדאַס.

די איטאליענישע יידן האָט מען גענומען ברענגען זינט אַקטאָבער 1943. די 28 טראַנספּאָרטן מיט די 15 טויזנט יידן זענען אָנגעקומען אין משך פון אַ יאָר צײַט, ביז אַקטאָבער 1944, פון די זאַמל־ערטער אין רוים און טריעסט און אויך קאַרפּי.

אויב עס גייט אין די געביטן פון ראַטנפּאַרבאַנד, איז קיין אוישוויץ דעפּאָרטירט געוואָרן אַ טייל יידן פון לעטלאַנד (ריגע), ליטע (קאָוונע) און עסטלאַנד (פּונעם לאַגער אין גאַרוואַ) און אויך פון גראַדנע און אומ־געגנט און טיילווייז פון דיסטריקט גאַליציע (באַריסלאָוו). בסך הכל זענען געווען 18 טראַנספּאָרטן, בתוכם פון גראַדנע 10. דיסטריקט גאַליציע 4, קאָוונע 2, ריגע 1 און גאַרוואַ 1. בסך הכל זענען פון די סאָויעטישע געביטן דעפּאָרטירט געוואָרן קיין אוישוויץ בערך 30 טויזנט יידן, בתוכם פון גראַדנע בערך 27 טויזנט (אזוי אַרום איז פון גאַנצן באַצירק ביאָליסטאָק דעפּאָרטירט געוואָרן בערך 97 טויזנט יידן). פון קאָוונע איז דער גאַנצער טראַנספּאָרט באַשטאַנען פון קינדער. די טראַנספּאָרטן פון ראַטנפּאַרבאַנד האָבן געדויערט מיט איבעררייסן פון נאָוועמבער 1942 (גראַדנע) ביז סעפּטעמבער 1944 (די קינדער פון קאָוונע).

פון עסטרייך זענען אין דעצעמבער 1943 און סעפטעמבער 1944 און דעצעמבער 1944 אָנגעקומען צוזאַמען פינף טראַנספּאָרטן מיט בערך 500 יידן.

דעם 16טן מײַ 1944 האָט זיך אָנגעהויבן די גרויסע דעפּאָרטיר־אַקציע פון אונגאַרן קיין אוישוויץ. זי האָט אָנגעהאַלטן ביז אַקטאָבער 1944 און אַרומגענומען 88 טראַנספּאָרטן, מיט וועלכע עס איז געבראַכט געוואָרן בערך 400 טויזנט יידן.

הוץ דעם זענען אָנגעקומען קיין אוישוויץ 32 טראַנספּאָרטן מיט בערך 18 טויזנט יידן פון אומבאַוואוסטע ערטער.

אזוי אַרום זענען — לויט די אויסרעכענונגען, וואָס זענען דורכגעפירט געוואָרן אין דעם איצטיקן אוישוויצער מוזיי און וואָס זענען פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין די „אוישוויצער העפטן“⁸ — אַרײַנגעפירט געוואָרן קיין אוישװײץ אין משך פון די יאָרן 1942, 1943 און 1944 בערך איין מיליאָן מיט הונדערט טויזנט יידן.

אונדז דוכט זיך אָבער, אַז די דאָזיקע ציפער איז בפירוש אַ צר־קליינע. אין אוישוויצער מוזיי איז די ציפער אויסגערעכנט געוואָרן אויפן סמך פון

אויף דער באַר-אַמפּע פון בושעושיגקע (בירקענאו) פרויען און קינדער פון אַ טראַנספּאָרט אונגאַרישע יידן, וועלכער איז אָנגעקומען אין זומער 1944, „אַקצאַו העס“ און באלד געוואָרן אויסטעלעקע-אַגירט צו די גאַז-קאַמערן.

די דאקומענטן און מאטעריאלן, וואס געפינען זיך אין דארטיקן מוזיי און אויך אויפן גרונט פון געוויסע אויסלענדישע אויסגאבעס. די אוישוויצער מחברים האָבן אָבער נישט גענומען אין אַכט אַ ריי דאָקומענטן און אויסגאַ- בעס, וועלכע גיבן אָן אַ סך מער טראַנספּאָרטן און העכערע ציפערן. קודם פל האָבן זיי, וואַרשיינלעך, נישט געקענט די מאַטעריאַלן פון דעם אַרכיוו פון דער אונטערערדישער פּוילישער לאַנדאַנער לאַנד-דעלעגאַטור, וועלכע האָט אויפן סמך פון די ראַפּאָרטן פון איר געהיימער אויסשפּירונג, סײַ אין לאַנד סײַ אין אוישוויץ-לאַגער, געהאַט ברייטע און פּינקטלעכע אינפּאָר- מאַציעס.

לאַמיר מאַכן, למשל, אַ פּאַרגלייך צווישן די מאַטעריאַלן פונעם אויש- וויצער קאַלענדאַר (געמאַכט אין אוישוויצער מוזיי) און די מאַטעריאַלן פון דעם דעלעגאַטור-אַרכיוו לגבי די ייִדן-טראַנספּאָרטן פון דײַטשלאַנד. אינעם קאַלענדאַר ווערן אָנגעגעבן בלויז די פּאַלגנדיקע אָפּשטאַם-ערטער פון די טראַנספּאָרטן: וואַצלאָוו, לייפּציג, בערלין, לאַנדסדאָרף און נידערשלעזיע. אַקעגן־זשע אין די מאַטעריאַלן פון דעם דעלעגאַטור-אַרכיוו לייענען מיר אויך וועגן טראַנספּאָרטן פון דרעזדען, מאַרקשטאַדט בײַ וואַצלאָוו, וואַל- שטיין און עבערסוואַלד — בלויז אין איין חודש אויגוסט 1943.⁹

איצט לאַמיר נעמען אַ צווייטן בולטן בײַשפּיל בשייכות מיט די ייִדישע טראַנספּאָרטן פון גראָדנע. דער אוישוויצער קאַלענדאַר גיט אָן 10 גראָדנער טראַנספּאָרטן אין נאָוועמבער 1942 און אין יאַנואַר 1943. לויטן אוישוויצער קאַלענדאַר האָט די צאָל ייִדן, דעפּאָרטירטע פון גראָדנע, באַטראַפּן בערך 27 טויזנט. אַקעגן־זשע די מאַטעריאַלן פון דעם דעלעגאַטור-אַרכיוו גיבן אָן, אַז בלויז אין משך פון 12טן ביזן 28סטן יאַנואַר 1943 זענען פון גראָדנע אַוועק 16 צוגן (טראַנספּאָרטן) צו 26 וואַגאַנען אין איטלעכן, וואָס גיבן די סומע פון 416 וואַגאַנען. אויב מיר זאָלן אָננעמען לכל הפחות צו 100 נפשות אין אַ וואַגאַן, באַקומט זיך די ציפער פון מינימום 41.600 טויזנט ייִדן.¹⁰ צום פּאַרגלייך איז נאָך נייטיק צו נעמען אין אַכט די צאָל ייִדן דעפּאָרטיר- טע אין נאָוועמבער 1942. אַזוי אַרום באַקומט זיך אין אַ סך הפל אפשר צוויי מאָל אַזוי פיל קרבנות, ווי עס גיט אָן דער אוישוויצער קאַלענדאַר.

לויט די מאַטעריאַלן פון דעם דעלעגאַטור-אַרכיוו האָט מען אויפן וואַק- זאל אין קראַקע שוין ביזן 1טן יוני 1944 אָנגעצײלט 90 צוגן (טראַנס- פּאָרטן) מיט ייִדן פון אונגאַרן, וואָס זענען אַוועק קיין אוישוויץ.¹¹ אין

דער זעלביקער צייט גיט אן דער אוישוויצער קאלענדאר, אז בסך הכל זע-
נען די גאנצע צייט — פון מײַ ביז אַקטאָבער 1944 — געווען 88 טראַנס-
פּאַרטן. דער אונטערשייד איז דאָ, ווי מיר זען, זייער אַ וועזנטלעכער און
בלוטער.

לויט דעם אוישוויצער קאלענדאר זענען אין משך פון דער גאַנצער
צײַט, אַזש ביז אויגוסט 1944, אַרײַנגעפירט געוואָרן קײן אוישוויץ בערך 55
טויזנט יידן פון גריכנלאַנד. אַקעגן-זשע די מאַטעריאַלן פון דעם דעלעגאַ-
טור-אַרכיוו גיבן אָן, אַז בלויז ביז יוני 1944 זענען פון גריכנלאַנד געבראַכט
געוואָרן 60 טויזנט יידן.¹² פונקט אַזוי שאַצט אָפּ דער אוישוויצער קאַלענ-
דאַר די צאַל אַרײַנגעבראַכטע יידן פון טשעכיע ביזן סאַמע סוף (אַקטאָבער
1944) אויף בערך 46 טויזנט, בעת לויט די מאַטעריאַלן פון דעם דעלעגאַ-
טור-אַרכיוו קומט אויס, אַז בלויז ביז יוני 1943 האָט די דאָזיקע צאַל באַ-
טראָפּן 50 טויזנט.¹³

עס איז אויך אָפּט פאַראַן אין ביידע מקורים גרויסע אונטערשיידן אין
דער צאַל יידן פון די באַזונדערע טראַנספּאָרטן. אַזוי למשל גיט אָן דער
ראַפּאָרט פון אינפּאַרמאַציע און פרעסע-דעפּאַרטאַמענט פון דער דעלעגאַ-
טור אין זײַן ראַפּאָרט פון 1טן מערץ 1944, אַז דעם 22סטן פעברואַר 1944
איז פון פראַנקרײַך אַנגעקומען אַ טראַנספּאָרט מיט 7 טויזנט יידן.¹⁴ בעת
אַזאַ טראַנספּאָרט און אַזאַ הויכע ציפער פיגורירט בכלל נישט אין דעם
אוישוויצער קאַלענדאַר. עס איז דעריבער נישט קײן ווונדער, וואָס בעת דער
אוישוויצער קאַלענדאַר גיט אָן די צאַל בערך פון 60 טויזנט יידן אַרײַנ-
געבראַכטע קײן אוישוויץ פון פראַנקרײַך, שאַצט אָן אויטאָריטאַטיווע גבית
עדות פון פראַנצויזישן יידנטום אָפּ די צאַל אויף אפשר צוויי מאָל
אַזוי פיל.¹⁵

אין די מאַטעריאַלן פון דעם דעלעגאַטור-אַרכיוו ווערן אָפּט מאָל אַנ-
געגעבן גענויערע ציפערן, ווי אין דעם אוישוויצער קאַלענדאַר. אַזוי, למשל,
גיבן אָן די מאַטעריאַלן פון דעם דעלעגאַטור-אַרכיוו, אַז דער טערעזיענער
טראַנספּאָרט פון 9טן סעפטעמבער 1943 האָט באַטראָפּן בערך 6 טויזנט
נפשות.¹⁶ אַזוי אַרום קאָן מען זײַן אין שטאַנד אויסצופילן די בלויזן, אַדער
מטושטשידיקע ערטער פון דעם אוישוויצער קאַלענדאַר.

חוץ דעם וויכטיקן מקור, וואָס עס שטעלט מיט זיך פאַר דער דעלעגאַ-
טור-אַרכיוו, האָט די אויטאָרין פון דעם אוישוויצער קאַלענדאַר פאַרזען

אויך אַנדערע וויכטיקע מקורים, למשל, דעם פּאַקט וועגן דעם קינדער-טראַנספּאָרט פון געטאָ אין שאַוול (ליטע) פון 5טן גאַוועמבער 1943, וועגן וועלכן עס שרײַבט דער אַנאַנימער מחבר פון אַן אונטערערדישן אוישוויצער טאַגבוך. פּונקט אזוי ווייס נישט די קאַלענדאַר-אויטאָרין, למשל, אויך וועגן דעם טראַנספּאָרט פון דעם דרום-פּראַנציזישן לאַגער וויטעל, פון וואַנעז די יידן זענען דעפּאָרטירט געוואָרן קיין אוישוויץ אין אַפּריל 1944. די רשימה פון אזעלכע פּאַרזענע פּאַקטן איז אַ גענוג לאַנגע.

הקיצור — פון דעם אַלעמען דרינגט אַרויס, אַז די צאָל אַרײַנגעבראַכט-טע יידן, וועלכע באַטרעפט אויפן סמך פון אוישוויצער קאַלענדאַר בערך אַ מיליאָן מיט הונדערט טויזנט, איז ווייט פון גענויקייט און צו גידעריק. עס איז שווער פעסטצושטעלן גענוי וויפל יידן מען האָט אַרײַנגעבראַכט קיין אוישוויץ און וויפל פון זיי עס זענען אומגעקומען. קיין גענוי-פּרעציזירטע דאַקומענטן זענען נישטאָ. אָבער אויפן סמך פון די אויבן דרכעפירטע פּאַר-גלייכן קאָן מען זיך משער זײַן, אַז צו דער צאָל פון אַ מיליאָן מיט הונד-דערט טויזנט מעג מען לכל הפחות צוגעבן נאָך אַ געוויסן גאַנץ-הויכן פּאַר-צענט. פּאַרשיידענע מחברים פון מאַנאָגראַפֿיעס, אַדער זכרונות וועגן דעם דאָזיקן ריזיקן טויט-לאַגער, רופן אַן די ציפער פון צוויי מיט אַ האַלבן ביז פיר מיליאָן אומגעקומענע אין אוישוויץ בכלל, ד.ה. אַלע פעלקער: יידן, ציגיינער, פּאָליאַקן, סאַוועטישע קריגס-געפּאַנגענע און פּאַרשטייער פון די אַנדערע נאַציאָנאַליטעטן (אין לעצטן פּאַל בעיקר פּאָליטישע)¹⁷.

נישט אַלע אַרײַנגעפירטע קיין אוישוויץ זענען אומגעקומען. אָבער די ווייט גרעסטע מערהייט איז קיין לעבעדיקע פון דאַנען שוין נישט אַרויס. בעיקר איז דאָס נוגע די יידן, וועלכע זענען אַלס פּאַלק פּאַרמשפט געווען אויף פּולשטענדיקער, טאַטאַלער פיזישער פּאַרניכטונג. ווי עס דרינגט אַרויס פון די מעמואַרן פון דעם אוישוויץ קאַמענדאַנט רודאָלף העס, וועלכער האָט געשריבן אין דער פּוילישער תּפּיסה פּאַרן טויט, איז זומער-צייט 1941 אוישוויץ באַשטימט געוואָרן דורך הימלערן און אייכמאַנען פּאַר אַ טויט-פּאַבריק פון די יידן פון אַלע אַקופירטע לענדער. דעמלט טאַקע איז אייכ-מאַן געקומען מיט אַ באַזוך צו העסן קיין אוישוויץ און זייערע אויגן זענען געפּאַלן אויפן שכנותדיקן דאַרף בושעזשינקע, ווי דאָס אָרט, וווּ עס וועט דאַרפן ווערן דורכגעפירט דער מאַנסטרועלער מאַסן-מאַרד איבער אַ גאַנץ פּאַלק. עס איז זיי געפּעלן געוואָרן אַ זייטיק שטייענדיקער דאַרפישער הויף,

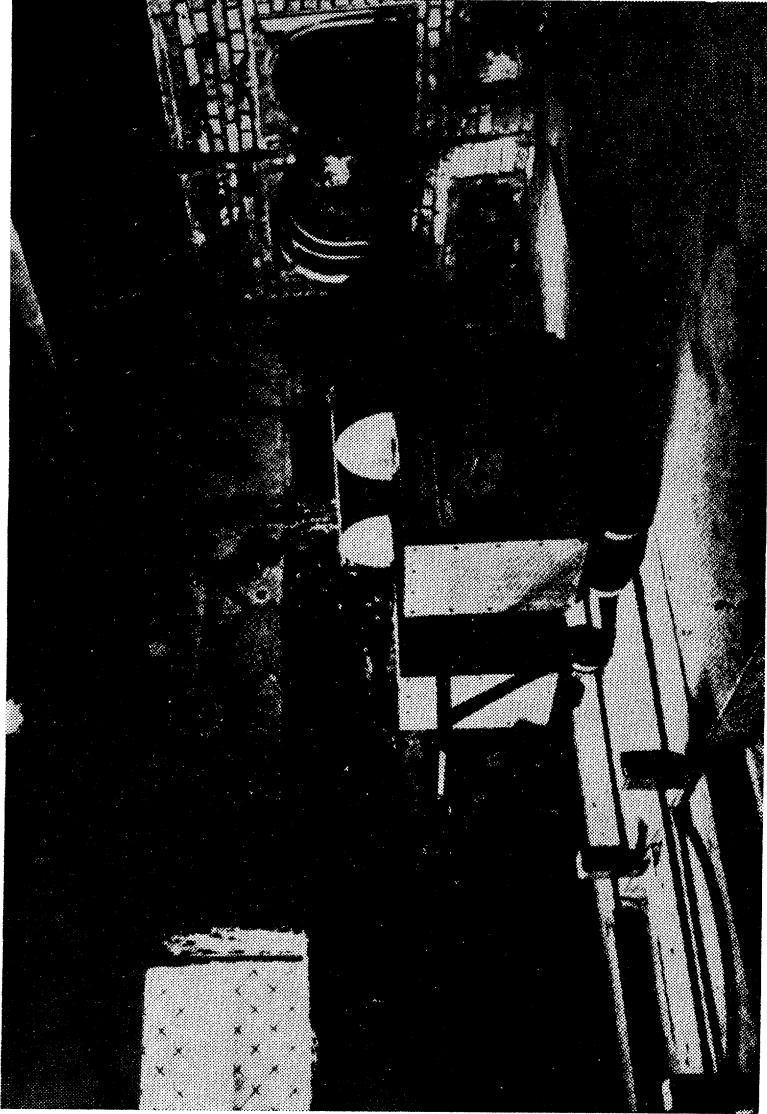
וואָס זײַן מעלה איז באַשטאַנען דערין, וואָס ער איז געווען באַשאַטנט מיט אַ וועלדל און האָט זיך געפונען נישט ווייט פון דער באַן-ליניע. עס איז געפאלן דער באַשלוס פון די צוויי אויבער-מערדער אַוועקצושטעלן דאָ, אין דעם אָרט די גאַז-קאַמערן מיט די קרעמאַטאָריעס, נאָך דעם ווי זיי זענען געקומען צום אויספיר, אַז די געוויינטלעכע „דזשעגובקעס“ (דער-שטיקן מיט האַלץ-גאַז אין פאַרמאַכטע אויטאָס) וועלן נישט ברענגען די געהעריקע רעזולטאַטן אין הינזיכט פון גרויסע ציפערן פון קרבנות. בזשע-זשינקע איז אָנגערופן אויף דײַטש בירקענאַו און איז אַרײַן אינעם סיסטעם פון גרויסן אוישוויצער טויט-קאַמבינאַט, ווי אוישוויץ ¹⁸ 2.

פון תחילת 1942, אַפנים זינט דעם חודש מײַ, האָט די געשפּענסטיקע פּראָצעדור פון דעם אַרײַנקום קיין אוישוויץ, בפרט פון די ײִדישע טראַנס-פּאַרטן, אויסגעווען אַט אַזוי: ווי נאָר דער טראַנספּאַרט איז אָנגעקומען אויף דער ראַמפּע, זענען זיך די וועגן צעגאַנגען. די ס.ס.-לײַט און בתוכם זייערע דאַקטוירים האָבן דורכגעפירט די ערשטע סעלעקציע, לפי ערך זענען 10 ביז 15 פּראָצענט פונעם טראַנספּאַרט אויסגעקליבן געוואָרן לעת עתה צום „לעבן“, אין לאַגער אַרײַן, בעת 85 ביז 90 פּראָצענט איז תיכף ומיד באַ-שטימט געוואָרן אויף טויט, צום גאַז. אין דער דאָזיקער איבערוויגנדיקער גרופּע זענען תמיד אַרײַנגעגאַנגען די עלטערע לײַט, די קינדער, ס׳רוב צו-זאַמען מיט זייערע מוטערס, און די קראַנקע. זיי זענען געוואָרן אויפגע-לאָדן אויף לאַסט-אויטאָס און אַוועקגעפירט צו די גאַז-קאַמערן. אַפט מאַל איז דער גאַנצער טראַנספּאַרט, אָן אַ סעלעקציע, אַוועק צום גאַז. אַפט מאַל האָט די צאָל אויססעלעקצירטע צום „לעבן“ באַטראַפן מינימום 10 פּראָ-צענט, זייער זעלטן מער ווי 15. ביידע גרופּן, סײַ די אויפן אָרט צום טויט פאַרמשפּטע, סײַ די לעת עתה אויף „לעבן“ באַשטימטע, זענען פּולשטענדיק באַרויבט געוואָרן און אויף אַ צינישן אופן דערנידעריקט ווי מענטשן. עס זענען פאַראַן הונדערטער באַשרײַבונגען פון די סעלעקציעס, באַרויבונג און „קבלת פנים“ אין אוישוויץ. עס זענען אויך פאַראַן באַשרײַבונגען (א סך ווייניקער) פון דער לעצטער נסיעה צום טויט. אַט ווי עס באַשרײַבט די דאָזיקע מאַמענטן דער אויסשפּירער-אַבסערוואַטאָר, וואָס האָט זײַן ראַפּאָרט געשיקט צו דער פּוילישער אונטערערד:

„די קרבנות ¹⁹ זענען ביזן לעצטן מאַמענט איבערצייגט, אַז זיי זענען באַשטימט אויף באַזעצן זיך אין שלעזיע, אַדער אויף אויסטויש מיט דײַטשי-

שע קריגס-געפאנגענע, וואָס געפינען זיך אין ענגלאַנד. די טראַנספּאָרטן ווערן סאַטירט: מענער, פּרויען, קינדער. די וואַליזעס, די מלבושים, די צירונג און דאָס געלט מוז מען אָפּגעבן אויף „אויסבאַהאַלטן“ און נאָכן אויסטאָן זיך נאָקעט הייבט זיך אָן דאָס קאַלעקטיווע „באַדן זיך“, ד.ה. דער טויט אין גאַז-קאַמער. ספּעציעלע גרופן שערן אַרום די טויטע קערפּערס און מאַגאַזינירן די האַר, רייסן אַרויס גאַלדענע ציין און זוכן צירונג אין די געהיימטע פּרויען-ערטער. די קרעמאַטאַריעס זענען נישט אין שטאַנד צו באַווייזן פּאַרברענען אַלע טויטע קערפּערס. עס שאַפן זיך שוועריקייטן, עטלעכע טעג קומט אַ מאַל אויס צו וואַרטן אויף דער „באַד“. צוויי טויזנט געזונטע ייִדן האָט מען אָפּגעטיילט פון די איבעריקע, מען האָט זיי אַרײַנגעזעצט אין אַ לאַגער אין גליוויץ און מען האָט זיי געהייסן שרייבן אַפּ-טימיסטישע בריוו קיין אונגאַרן. זיי האָבן נישט קיין אַנונג וועגן דעם גורל פון די אַנדערע“²⁰.

אַזוי אַרום זענען זיך די וועגן צעגאַנגען באַלד ביים ערשטן באַריר מיטן אישווויצער באַדן. משפּחות ווערן צעריסן, נאָענטע צעשפּרייט. די פיר בירקענאַוער קרעמאַטאַריעס — נומער 2, 3, 4 און 5 (וואַרום דאָס קרעמאַטאַריום נומער 1 געפינט זיך אין אישווויצער שטאַם-לאַגער) — שליינגען איין די טויזנטער קרבנות, וועלכע ווערן אַרײַנגענאַרט אין די בונקערס (די גאַז-קאַמערן געפינען זיך אין א.ג. בונקערס) פּלומרשט אויף „אַרומוואַשן זיך“, און ווי נאָר די קאַמער ווערט פול (אויפן שטח פון 210 קוואַדראַט מעטער פון דער קאַמער זענען געוואָרן אַרײַנגעטריבן אַרום 3000 מענטשן) ווערט די טיר פּאַרהאַקט, און אָן ס.ס.מאַן, אַ „ספּעציאַליסט“ מיט אַ גאַז-מאַסקע אויפן געזיכט, שלייַדערט גלייַך אַרײַן דורך די פּלומרשטע פּרישניצעס, וועלכע געפינען זיך אויפן סופּיט פון דער גאַז-קאַמער, דעם „ציקלאָן ב“, אין פּאַרעם פון ערד-קרישטאַלן, גרויס ביז 1 צמ., דורכגע-זאַפט מיט אַ פּליסקייט (סטעריליזירטער ציאַן-זויערקייט). ביי דער טעמ-פּעראַטור פון אַ פּולער מיט מענטשן געפּאַקטער קאַמער טיילט זיך אויס מאַמענטאַל דער גאַז און ווירקט זייער שטאַרק. דער טויט קומט אין משך פון 5 ביז 10 מינוט, הגם נישט זעלטן דויערט דאָס טויט-מאַטעריעיש לענגער, בפרט פון ווען די ס.ס.לײַט האָבן אָנגעהויבן צו קאַרגן די דאָזע פונעם ציקלאָן. דעמלט פּלעגט מען אויך נאָך אַלעמען קאַנען אַבסערווירן די גרויל-סצענעס: כּמעט יעדער דריטער דערשטיקטער מענטש ווייזט נאָך

קרמאטאריום אין אוישוויץ

ארויס סימנים פון לעבן. אבער דאס האָט נישט געשטערט אַרײַנצושליסן דערן אויך זײ, די האַלב־דערשטיקטע אין די רײזיקע קרעמאַטאַריע־אויװנס אין איינעם מיט די לגמרי דערשטיקטע און זײ פאַרברענען צוזאַמען אין די פלאַמען. ווען די קרעמאַטאַריעס האָבן נישט באַװיזן צו פאַרברענען אַלע טױטע, אין צײַטן פון געדיכטן אַנקום פון די טראַנספּאָרטן, האָט מען טײל בר־מײַנס באַגראָבן אונטער דער ערד²¹.

נישט װײַט פון די קרעמאַטאַריעס האָבן זיך געפונען עטלעכע קלײנע קאַלך־אױװנס, װוּ די רוצחים האָבן פאַרברענט די דאַקומענטן פון די אומ־געקומענע, זײערע סידורים און ספרים, טליתים און תפילין און אַנדערע תּשמישי קודש און חפצים. אַקעגן־זשע טײַערע זאַכן, װאַלוטע און גאַלד, צוזאַמען מיט די אַרױסגעריסענע גאַלדענע צײַן, האָט מען צונויפגענומען און געשיקט אין דער רײכס־באַנק אין בערלין, אַדער דרעודען. פּמעט יעדן טאָג האָט מען אױסגעשמאַלצן בערך 12 קילאָגראַם גאַלד²².

װער זשע האָט דורכגעפירט דעם אױבן בקיצור געשילדערטן מאַסן־מאַרד און שױדערלעכע באַרױבונג פון די קרבנות? דאָס זענען געװען מענטשן, חיות אין מענטשלעכער געשטאַלט, אױסגעשולטע אין גײסט פון היטלערס און הימלערס מענטשן־פּרעסערישער „אידעאָלאָגיע“.

דער הױפּט־פאַרברעכער און אַרגאַניזאַטאָר פון דעם מאַסן־מאַרד איז געװען — זײַט בײַ זײַט מיט אַדאַלף אײכמאַן — דער לאַגער־קאַמענדאַנט רודאָלף העס. ער איז פאַרמשפט געװאָרן נאָך דער מלחמה, אין מערץ 1947, דורכן העכסטן פּױלישן נאַציאָנאַלן טריבונאַל צום טױט. די עקזעקוציע דורך הענגען איז אױסגעפירט געװאָרן אױפן אָרט פון פאַרברעכן — סאַמע אױשוויץ 1.

צו די שױדערלעכסטע אױשוויצער מערדער האָבן געהערט דער קאַ־מענדאַנט יאַזעף קראַמער (קאַמענדאַנט פון בירקענאַו), יאַהאַן שװאַרצהױ־בער (לאַגערפירער פון בירקענאַו), פּריץ האַרטיענשטיין (לעצטער קאַמענדאַנט פון בירקענאַו). אַלע דריי זענען פאַרמשפט געװאָרן צום טױט דורך די אַליאַנטישע טריבונאַלן. אַבער בלױז איבער די ערשטע צװײ איז דער אורטייל אױסגעפירט געװאָרן. פּריץ האַרטיענשטיין איז געשטאַרבן אין דער תּפּיסה אין פּראַנקרײַך אין יאָר 1954. דער לעצטער קאַמענדאַנט פון גאַנצן אױשוויצער קאַמבינאַט, ריכאַרד באַער, איז באַזונדערס פאַראַנטװאָרטלעך פאַר די רציחות בעת דעם אױפשטאַנד פון דער זאַנדער־קאַמאַנדאָ. ער, אַ

געכאפטער, נאכן אייכמאן-פראצעס, איז באגאנגען זעלבסטמארד אין א מערב-דייטשישער תפיסה.

אויך די קאמענדאנטין פון דעם אוישוויצער פרויען-לאגער, מאריא מאנדעל, א סאדיסטקע און דעגענעראטקע, איז פארשפט געווארן דעם 22סטן דעצעמבער 1947 דורכן העכסטן פוילישן נאציאנאלן טריבונאל צום טויט.

די מאנשאפט פון אוישוויץ איז באשטאנען פון דייטשישע ס.ס.-לייט און פאשיסטן פון פארשיידענע נאציאנאליטעטן, בעיקר אוקראינער. פון צווישן די באזונדערע פארהאסטע אוישוויצער ס.ס.-לייט דארף מען אויס-רעכענען א שטייגער: דעם שעף פון דער פאליטישער אפטיילונג (ארטיקע געסטאפא), מאקסימיליאן גראבנער, א געוועזענעם פאסטאר²³. גראבנער האט געהאט א טבע צו האלטן רעדעס צו די אַנקומענדיקע יידישע טראנס-פארטן. זיינע רעדעס זענען געווען „מיסטערשטיק“ פון פרעכקייט, ציניש-קייט און ליגן: „איר וועט איצט ווערן אויסגעבאדן און דעזינפעצירט און וועט באקומען עסן און וועט גיין צו דער ארבעט לויט אייערע ספעציאל-ליטעטן“²⁴.

אויף אן ענלעכן אופן פלעגט אפשווינדלען די קרבנות פארן גרויזא-מען טויט דער ס.ס.-מאן לאגערפירער פראנץ העסלער²⁵. און אזוי אויך דער גרויליקער רוצח אטטא מאלל²⁶, דער קאמענדאנט פון די קרעמאטא-ריעס. אן ענלעכע ראל האט געשפילט דער ס.ס.-מאן היינריך בישאף²⁷, וועלכער האט געטריבן די נאקעטע פרויען צו די קרעמאטאריעס. צו די שוידערלעכסטע רוצחים האבן געהערט ווילהעלם באגער²⁸ פון דער פאלי-טישער אפטיילונג, אסוואלד קאדוק²⁹, דער ראפארט-פירער עריך מוספעלד³⁰ און אנדערע. עס פלעגט אויך קומען אויף מארד-גאסטראלז קיין אוישוויץ דער לייטער פון קאטאוויצער געסטאפא, ד"ר רודאלף מילדנער³¹.

צווישן די רוצחים זענען אויך געווען די בארימטע דאקטוירים: פראפ. ד"ר קארל קלאובער³², ד"ר יאסעף מענגעלע³³, און יאסעף קלער³⁴ וועלכער האט זיך ספעציאליזירט אין מאכן די אסירים טויט-אימפונגען פון פענאל, ווי אויך ד"ר עדווארד ווירטס³⁵, ד"ר הארסט שומאן³⁶ און אנדערע, וועלכע האבן צוזאמען מיט פראפ. ד"ר קארל קלאובער, ד"ר יאסעף מענ-געלע געמאכט די באקאנטע עקספערימענטן איבער די פרויען, מענער און קינדער³⁷. (מענגעלע — איבער קינדער צווילינגען).

צו הילף האָבן די דײַטשישע פאַרברעכער גענומען אַ גאַנצע רײ קרײ- מינאַליסטן — שטאַם-דײַטשן, פּאַלקס-דײַטשן און אויסוורפן פון אַנדערע פעלקער, וועלכע האָבן אין די פונקציעס פון בלאַק-עלטסטע און קאַפּאַס זיך איזודעקעוועט איבער די אסירים, למשל: דער בלאַק-עלטסטער טאַדעק, דער תליון קאַטעק, די בלאַק-עלטסטע מאַריאַ יעמיאַלאַ, די לאַגער-עלט-סטע סטעניאַ סטאַראַסטקאַ און אַנדערע, וועמענס „גשמות זענען געווען פאַרקויפט צום טײוול“³⁸.

די געריכטן האָבן ביז איצט געמשפט אַ טײל פון אַט די פאַרברעכער, אָבער עד היום האָט נאָך קײנער נישט געמשפט דעם גרויסן רוצח, וואָס האָט זיך געפונען אין שאַטן — די גרויסע דײַטשישע קאַנצערנען י. ג. פאַרבען און אַנדערע, וועלכע האָבן פאַרמאַגט אויפן געביט פון אוישוויץ גרויסע פאַבריקן און גרובנס און עקספּלאַטירט די שקלאַפּן-אַרבעט פון די אסירים³⁹.

וואָס עס האָבן דורכגעלעבט די מענטשן אויף זײער לעצטן עטאַפּ צום מיתת-משונהדיקן טויט, זײערע געפילן, דאָס אַלץ איז לחלוטין אומבאַ-קאַנט, ווייל פון גאַז-קאַמער איז שוין קײנער נישט אַרויס קיין לעבעדיקער. די דאָזיקע איבערלעבונגען זענען פאַרברענט געוואָרן צוזאַמען מיט די דערשטיקטע מענטשן אין די פלאַמען פון די קרעמאַטאַריעס. אַ ביסל באַ-וויסט איז וועגן זײער לעצטן עטאַפּ איידער זיי זענען אַרויפגעטראָטן אויפן שוועל פונעם טויט-קאַמער. אָבער אויך די ידעות וועגן דעם זענען ביז לעצטנס געווען זײער קאַרגע. אַקעגן-זשע איז מער געווען באַוויסט וועגן דעם גורל, די איבערלעבונגען און געפילן פון די קנאַפע 10 פּראָצענט, אַדער ווייניקער, וואָס זענען געבליבן לעת עתה לעבן נאָך דער סע-לעקציע.

מיר שטרייכן אונטער דעם לעת עתה, וואָרום דער גאַנצער אויש-וויץ-קאַמבינאַט מיט זײנע דרײַ גרונט-טײלן (שטאַם-לאַגער, בירקענאַו און דער סיסטעם פון פאַבריקן און גרובנס פון די לאַגערן פון אוישוויץ) איז געווען איין גרויסע טויט-פאַבריק. אויב אין די גאַז-קאַמערן איז דער טויט געקומען מאַמענטאַל, האָט ער זיך אויך טאַג-אײן, טאַג-אויס גע-שפּרייט אין דעם „נאַרמאַלן“ לאַגער. און דאָס אין רעזולטאַט פון די פּאַלגנדיקע צרות:

אַרבעט איבער די פּוּחות, קרענקלעכע פּייכטקייט פון אַרט, אונטערדער-
 גערונג און סטאַבילער הונגער, שעדלעך וואַסער, שלאָגן בײַ יעדער גע-
 לעגנהייט, עקזעקוציעס, עפידעמיעס און ספעציפישע לאַגער-קראַנקייטן,
 דהיינו: שילשול, פּלעק-טיפּוס, פּלעגמאַנע (פאַרגיפטונג פון די ווּונדן),
 קרעץ און צוואַנג-אַיינשפּריצונגען פון פענאַל.

פון אַט די אַלע סיבות אין, לויט געוויסע מחברים, אומגעקומען הע-
 כער אַ האַלב מיליאָן מענטשן. אַט אַזוי אין, למשל, פון 19טן אַפּריל ביזן
 15טן אויגוסט 1942, אין משך פון 16 וואַכן, פון 3876 יידן — מענער און
 פרויען — דעפּאָרטירטע קיין אוישוויץ פון סלאָוואַקיע אין די טעג פון 19טן
 ביזן 29טן אַפּריל 1942 און נישט געשיקט תּיכּף צום גאַז, געבליבן לעבן
 קוים 182 פּערזאָן⁴⁰. די ריזיקסטע מערהייט אין אויסגעשטאַרבן פון הונגער,
 דערשעפּונג, קראַנקייטן, קלעפּ וכדומה. דאָס זעלבע לאַזט זיך זאָגן, למשל,
 בנוגע דעם טראַנספּאָרט פון יידן פון פּראַנקרייך, וואָס איז אַנגעקומען קיין
 אוישוויץ אין יוני 1942. אין משך פון 10 וואַכן איז פון די 1000 געבראַכטע
 יידן אומגעקומען 78 פּראַצענט און דאָס נישט אין גאַז-קאַמערן, נאָר פון
 הונגער, קלעפּ, קראַנקייטן א.ד.ג. לויט דער אַפּשאַצונג פון געוויסע
 מחברים זענען פון 400 טויזנט טאַטוירטע און רעגיסטרירטע אסירים פון
 אַלע נאַציאָנאַליטעטן, בתּוכם אויך יידן, געבליבן לעבן ערב דער באַ-
 פּרייזונג בערך 60 טויזנט. בכלל איז דאָס נישט קיין קליינער פּראַצענט
 פאַר די אוישוויצער פאַרהעלטענישן. אַבער עס דאַרף געזאָגט ווערן, אַז
 דער פּראַצענט לעבנגעבליבענע יידן, אין באַצוג צו דער צאָל טאַטוירטע
 און רעגיסטרירטע יידן (די וואָס זענען תּיכּף אַוועק צום גאַז, זענען נישט
 געוואָרן טאַטוירט און נישט רעגיסטרירט) איז אַן ערך אַ קלענערער. וויפּל
 ער באַטרעפט איז אונדז אַבער נישט באַווסט.

וועגן דער צאָל יידן, וואָס זענען געבליבן לעת עתה לעבן אין די
 פאַרשיידענע לאַגערן פּונעם אוישוויצער קאַמבינאַט, זענען פאַראַן פאַרשיי-
 דענע ידיעות. אין די מאַטעריאַלן פון דעם דעלעגאַטור-אַרכיוו, וואָס שטאַ-
 מען פּונעם געהיימען אויסשפּיר אינעם לאַגער, האָבן זיך דעם 20סטן יאָ-
 נואַר 1944 אין אוישוויץ געפונען 3830 יידן, בתּוכם פּוילישע יידן 1820;
 דײַטשישע — 44; פּראַנצייזישע — 765; סלאָוואַקישע — 99; רומענישע
 (מסתּם פון אונגאַרן, אַדער סלאָוואַקיע) — 115; קראַאַטישע — 24; האַ-
 לענדישע — 282; בעלגישע — 224; גריכישע — 448; איטאַליענישע —

9. די דאזיקע צאל י'דן האָבן געלעבט אין פיל ערגערע באַדינגונגען און אין אַן ערך אומרויקערער אַטמאָספּער, ווי די אסירים פון אַנדערע נאַציאָ-נאַליטעטן, וואָרום איבער די י'דן האָט אַן אויפהער געהאַנגען די דאַמאַקלעס-שווערד פון פאַרניכטונג, פון נייע סעלעקציעס און שיקונגען צום גאַז. דער אַקערשט ציטירשער פוילישער דאַקומענט גיט, למשל, איבער, אַז פון 1טן ביזן 20סטן יאַנואַר 1944 זענען פאַרגאַזט געוואָרן לערך 6 טויזנט י'דישע פרויען. אין שאַטן פון טויט האָבן זיך אויך געפונען די פרויען, וואָס זע-נען פאַרשלעפט געוואָרן אין 10טן בלאַק, וווּ מען האָט געמאַכט איבער זיי פלערליי מעדיציניש-„וויסנשאַפטלעכע“ עקספּערימענטן, וואָס האָבן זיך ס'רוב געענדיקט מיט טויט. דאָס זענען געווען עקספּערימענטן פון קינסט-לעכער באַפּרוכפערונג, איבעררייסן שוואַנגערשאַפט, קאַסטראַציע און סטע-ריליזאַציע (דאָס לעצטע אויך איבער מענער און יונגע קינדער), אויפן באַפעל פון דעם הויפּט-אינסטיטוט פאַר היגיענע ביי דער צענטראַלע פון ס.ס. די הויפּט-קרבות זענען געווען יונגע י'דישע פרויען פון גריכנ-לאַנד. עס זענען אויך געמאַכט געוואָרן שעדלעכע עקספּערימענטן איבער י'דישע קינדער, בפרט איבער צווילינגען. מיט דער גאַנצער אַקציע האָט אַנגעפירט דער ס.ס.-פּראָפּעסאָר ד"ר קאַרל קלאַובערג.⁴²

די לאַגע פון די פאַרשיידענע י'דישע אסירים איז נישט געווען קיין גלייכע. די ווייט גרעסטע מערהייט האָט געהאַרעוועט עבודת פּרך און האָט זיך געפונען אין אַזאַ צושטאַנד, וואָס איז בלשון האסירים אַנגערופן גע-וואָרן: בר-מינסס אויף אורלויב. למשל, אין סעפטעמבער 1942 לייענען מיר אין אַ געהיימען ראַפּאָרט פון דער פוילישער ווידערשטאַנד-באַוועגונג, האָבן די 7 טויזנט י'דישע פרויען, וואָס האָבן זיך דעמלט געפונען אינעם לאַ-גער, געמוזט אַרבעטן ביי די שווערסטע ערד-אַרבעטן, וואָס האָבן אויסגע-מאַטערט ביזן טויט. אין דער זעלבער צייט זענען אינעם לאַגער געווען 600 י'דישע מענער, פון וועלכע 500 האָבן זיך געפונען אין דער שטראַף-קאַמפּאַניע, וווּ עס האָבן געהערשט די ערגסטע באַדינגונגען. און בלויז 100 י'דישע אסירים האָבן געהערט צו דער לאַגער-עליטע, געהאַט א.ג. גוטע פאַסטנס און גענאַסן פון צוגאַב-באַשפּייזונג. די דאזיקע הונדערט האָט די ס.ס. באַהאַנדלט אויפן זעלבן שטייגער, וואָס די דייטשישע און פוילישע אסירים. מען האָט זיי געהאַלטן ווי אַ מוסטער-באַווייז פאַר די וויזיטירנדי-קע קאַמיסיעס פון דעם אינטערנאַציאָנאַלן רויטן קרייץ.⁴³

Scheine Reichsliste :

! Ausfertigung

Am 7.7.1942 hat eine Besprechung stattgefunden zwischen dem Reichsführer-II, II-Brigadeführer Professor Dr. H o l h e r d t, II-Brigadeführer G l e i s e n und II-Brigadeführer Professor K l u b e r g, Kriegsärzte. Inhalt der Besprechung war die Sterilisierung von Jüdinnen. Der Reichsführer-II hat dem II-Brigadeführer Prof. K l u b e r g ausgesetzt, daß ihm für seine Versuche an Menschen und an Tieren des Konzentrationslager Auschwitz zur Verfügung steht. Es sollte anhand einiger Versuche die Wirksamkeit festgestellt werden, daß die Sterilisierung besteht, ohne daß die Betroffenen davon etwas merken. Sobald das Ergebnis dieser Versuche vorliegt, wollte der Reichsführer-II noch einmal einen Bericht vorgelegt bekommen, damit sich an die praktische Durchführung zur Sterilisierung der Jüdinnen herangegangen werden kann.

Ebenso sollte an besten unter Häuslichkeit von Professor Dr. H o l f e l d e r, der ein Röntgen-Experte in Deutschland ist, geprüft werden, in welcher Weise durch Röntgenbestrahlung bei Männern eine Sterilisierung erreicht werden kann.

Der Reichsführer-II hat allen beteiligten Herrn gegenüber betont, daß es sich hier um geheimste Dinge handelt, die nur intern besprochen werden können, wobei jeweils die Außerer Versuchen oder Besprechungen Mindestens an der Schweigehaltung verpflichtet werden müssen.

H-Oberstar

א נאטיץ פון דעם ד.ס.א.בערשטורמבאנפירער רודאלף בראנדט וועגן דער קאנ-
פערענץ פון 7טן יולי 1942 ביי הימלערן, געווידמעט דער פראבלעם פון סטע-
ריליזאציע פון יידישע פרויען. פון דער נאטיץ דרינגט ארויס, אז הימלער האט
דערלויבט דעם פראם. קלאובערג אדורכצופירן עקספערימענטן אויף אסיריים אין
קאנצענטראציע-לאגער אוישוויץ.

אין דער דערמאנטער לאַגער-עליטע האָבן די מיזרח-וואַנט פאַרנומען די בלאַק-עלטסטע, שטובן-דינסט און קאַפּאַס. די ראָל פון אַט די דירעקטע משרתים פון די ס.ס.-לייט ווערט בדרך כלל באַצייכנט אין דער לאַגער-ליטעראַטור נישט בלויז ווי אַ נעגאַטיווע, נאָר געשילדערט אין די שוואַרץ-סטע פאַרבן. דער רוב פון די קאַפּאַס, בתוכם אויך יידן, איז באמת געווען, אָדער פאַרוואַנדלט געוואָרן, אין אַ פאַרברעכערישן עלעמענט. עס זענען אויך געווען אויסנאַמען און אויך אַזעלכע, וואָס זענען געווען פאַרבונדן, אָדער געוואָרן אַרײַנגעשיקט אויף אַט די פאַסטנס דורך דער אונטערערדיי-שער ווידערשטאַנד-באַוועגונג.

די קאַצעטלער-מאַסע, און מער ווי אַלע די ייִדישע אסירים, זענען טאַג-טעגלעך אויסגעשטאַנען פיזישע און מאַראַלישע יסורים נישט בלויז צוליב די לאַגער-באַדינגונגען, נאָר אויך מצד די ס.ס.-לייט, די וואַכן, דייַטשן, אוקראַינער, קראַאַטן און די „היימישע“ פּײַניקער, דאָס רוב קאַפּאַס, בלאַק-עלטסטע, שטובן-דינסט און שרײַבערס. גזלה, גנבה, קלעפּ, איזודע-קעווען זיך, אויסמאַטערנדיקע אַפּעלן זענען געווען אויף דער טאַג-אַרדע-נונג. צו דעם איז צוגעקומען די קעגנזייטיקע נאַציאָנאַלע און ראַסן-שינאה, וועלכע די דייַטשן האָבן בפּיוון צעברענגט. דער אַנטיסעמיטיזם האָט זיך פּראַנק און פּרייַ געשפּרייט אויך צווישן טייל קאַצעטניקעס. די קעגנ-זייטיקע שינאה האָט זיך געטראַפּן אויך צווישן די פאַרשיידענע ייִדישע שבּטים. אַזוי האָט, למשל, פּאַסירט, אַז אַ בלאַק-עלטסטער, אָדער קאַפּאַ, אַ טשעכישע, אָדער סלאַוואַקישע ייִדישקע, האָט צוגענומען מיט דער הילף פון קלעפּ דאָס לעצטע ביסל שפּײַז בײַ אַ פּויליש-ייִדישער פּרוי, פּדי עס אַוועקצוגעבן אָן אייגענער, אַ ייִדישער פּרוי פון טשעכיע, אָדער סלאַוואַ-קיע. ערגער איז געווען, ווען דאָס זעלבע איז געשען נישט מיט עסן, נאָר מיט שיקן צום טויט, צום גאַז, ווען עס איז פאַרביטן געוואָרן אַ ייִדישע פּרוי פון איין שבּט אויף אַן אַנדערער פון אַ צווייטן ייִדישן שבּט.

דאָס אַלץ צוזאַמען האָט פאַרוואַנדלט דאָס „לעבן“ אין אַ גיהנום. די דאָזיקע גיהנום-שטימונג גיט איבער אַ ליד פון אַן אַנאַנימער אויטאָרין. דאָס ליד, געשריבן אין פּויליש דורך אַן אומבאַקאַנט ייִדיש מיידל, איז געפונען געוואָרן אין אוישוויץ. אַט איז זײַן טעקסט :

Ktoś powie, że to był rok tylko —
 trzy razy po cztery miesiące;
 Ja powiem, że to dni były i noce się niekończące.
 Dzień dwanaście miał godzin,
 Noc siedemset minut miała,
 Minuta — sześćdziesiąt sekund.
 A każda sekunda bolała.

(„עמעצער וועט זאגן, אַז דאָס איז געווען בלויז איין יאָר,
 דרײַ מאָל צו פיר חדשים;
 איך וועל זאָגן, אַז דאָס זענען געווען טעג
 און נעכט, וואָס האָבן נישט קיין סוף.
 דער טאָג האָט געהאַט צוועלף שעהען,
 די נאַכט האָט זיבן הונדערט מינוט געהאַט.
 יעדע מינוט — זעכציק סעקונדעס,
 און יעדע סעקונדע האָט געבראַכט וויי און צרות.“)

אוישוויץ איז אָבער נישט בלויז געווען אַ פּאַ בריק פּוֹן טױט
 (אַזוי רופן אָן זייער מאַנאָגראַפֿיע וועגן דעם דאָזיקן לאַגער די צוויי ייִדישע
 טשעכישע מתברים קראָוס און קולקאַ⁴⁴) און נישט בלויז אַ פּיין־אַרט פּאַר
 די „בר־מיננס אויף אורלויב“, נאָר אויך אַ גרויליק־אויסטערליש געביט,
 וואָס איז לחלוטין אַרויס פּוֹן די רעלסן פּוֹן דעם, וואָס מיר רופן אָן גע-
 וויינטלעך: לעבן. צום בולטסטן האָט אַט די לגמרידיקע אַנדערשקייט פּוֹן
 אוישוויץ פּלפּי דער גאַנצער וועלט אויסגעדריקט דער עדות אויפן ירושלי-
 מער אייכמאַן־פּראָצעס, יחיאל דינור (באַקאַנט אין דער ליטעראַטור אונטערן
 פּסעוודאָנים „ק. צעטניק“), וועלכער האָט דערקלערט: „דאָ, אין אוישוויץ,
 איז די צײַט אַנדערש ווי אויפן גאַנצן ערד־קײַלעך. דאָ איז נישט געווען
 קיין מאַמע און קיין משפּחה. די אסירים האָבן נישט געלעבט לויט די גע-
 זעצן פּוֹן דער נאַטור און אַוודאי נישט לויט די געזעצן פּוֹן דער געזעל-
 שאַפט; דאָ האָבן נישט עקסיסטירט קיין מענטשן. דאָ זענען געווען בלויז
 נומערן“⁴⁵.

דער עדות דינור (ק. צעטניק) איז אין דער ייִדישער ליטעראַטור אַ
 מחבר פּוֹן בעלעטריסטישע ווערק וועגן אוישוויץ, וואָס זענען איינציטיק
 אויטענטישע זכרונות. אין די ווערק באַמיט ער זיך איבערצוגעבן די
 שטימונג פּוֹן דעם טויט־לאַגער, וואָס איז אַן אַנדער פּלאַנעט פּוֹן דעם
 וועלטאַל. אַט ווי ק. צעטניק רופּט אָן אוישוויץ: „יענע וועלט“, „הינטער-“

לאַנד פון טויט", „פרעמדער פלאַנעט", „די צײַט, וואָס איז אַרויס פון די גרענעצן" ⁴⁶ און אינטערעסאַנט: אַ מיטצײַטלערישער שרײַבער פון אַן אַנ-דער פּאָלק, וואָס איז אויך געווען אַן אוישוויץ-אַסיר, דער פּוילישער קאַצעטניק און שרײַבער, טאַדעוּש האַלוי, דריקט אויך אויס די זעלביקע מײנונג, די זעלביקע אַנונג וועגן דעם לאַגער. די איבערלעבונגען אין אויש-וויץ, וועלכע זענען אויך דורך אים בעלעטריזירט געוואָרן, רופט ער אַן: „דער סוף פון אונדזער וועלט" ⁴⁷. דאָס איז געווען דער סוף פון דער מענטשלעכער ציוויליזאַציע און קולטור.

ווי טראַגיש פּאַראַדאָקסאַל דאָס זאָל נישט קלינגען, האָבן צווישן טייל לאַגעריניקעס געהערשט „נאַרמאַלע" לעבנס-באַדינגונגען. בעת טויזנטער זענען געגאַנגען צום טויט, בעת די קרעמאַטאָריע קוימענס האָבן טאַג-איין, טאַג-אויס אויסגערויכערט ריויקע קנוילן, „מענטשלעך" רויך, בעת די גרונט-מאַסע פון די אַסירים האָט געהונגערט און געלעבט פערמאַנענט מיט דער טויט-אַנונג, האָט די אַסירישע עליטע געזויפט און געפרעסן, געטראַכט וועגן פּאַרגעניגנס און פרויען און געוואַרט אויף דעם אַנקום פון נײַע טראַנספּאָרטן פון נײַע טויט-קאַנדידאַטן, ווייל פון יעדן טראַנספּאָרט איז „עפעס" געבליבן פאַר דער עליטע — אַ פעטער פרעס, אַלקאָהאָל, אַ גוטע פאַר שײך און וואַרעמע אונטערוועש. סלאַיען מיט גענדזענע שמאַלץ זענען געשטאַנען בײַ די בלאַק-עלטסטע, שטובן-דינסט, קאַפּאַס און זייערע בן-זעם-פּריינד, סלאַיען מיט שמאַלץ, וואָס עס האָבן געבראַכט די אונגאַרישע און סלאַוואַקישע יידן, וואָס האָבן זיך געריכט, אַז זיי פאַרן אויף אַרבעט, אויף אַ נײַעם פּלאַץ ⁴⁸. די לאַגער-עליטע האָט געלעבט נישט בלויז אויפן חשבון פון די לעבעדיקע לאַגער-אַסירים, נאָר אויך אויף דער ירושה און אויפן חשבון פון די, וואָס זענען תּיכּף אַוועק צום גאַז.

אויף „פרעמדער פלאַנעט", דאָרט וווּ „די צײַט איז אַרויס פון די גרע-נעצן" און עס איז געקומען „דער סוף פון אונדזער וועלט", זענען חל גע-ווען אוממענטשלעכע דזשונגל-געזעצן, די אמתע פּאַרקערפּערונג פון *homo homini Lupus est*, און דאָך איז אין אָט די סאַמע אוממענטשלעכע באַדינגונגען, אין דער הערשנדיקער אַטמאָספּער פון חיהשער אכזריות און צינישן עגאָזום — איינגעהאַלטן געוואָרן אַ מענטשלעך געפיל פון ווירדע און קעגנזײטיקער הילף. דער ניצוץ פון ווידערשטאַנד און קעגנשטעלן זיך דעם שלעכטס האָט געטלעעט אויך אין אוישוויץ און בירקענאַו. אין געווי-

סע מאַמענטן האָט זיך דער ניצוץ פאַרוואַנדלט אין אַ פּלאַם, וואָס האָט פאַרברענט דאָס רישעות אין איינעם מיט דער גבורה. אויך אין אוישוויץ און בירקענאָו איז געווען אַ ווידערשטאַנד-באַוועגונג און אַ לעכצונג צו באַפּריינג.

הערות צום קאָפיטל איינס

- (1) Jan Sehn: Obóz koncentracyjny Oświęcim-Brzezinka. Auschwitz-Birkenau, Warszawa 1960, s. 11-12.
(ווייטער ציטירט : זעהן).
- Józef Garlinski: Oświęcim walczący. Zeszyty Historyczne, Paryż 1970, nr. 18, Institut Literacki, s. 59-80.
- (2) Danuta Czech: Kalendarz wydarzeń : זעהן, ז' 13-14. אויך :
w obozie koncentracyjnym Oświęcim-Brzezinka, „Zeszyty Oświęcimskie” nr. 2, 1958, s. 82, wyd. P.M.O. (Państwowe Muzeum w Oświęcimiu) „אוישוויצער העפטון”).
(ווייטער ציטירט „קאַלענדאַר”)
- (3) זעהן, ז' 37.
- (4) געוויסע קאָטעגאָריעס פון סאָויעטישע קריגס-געפאַנגענע : קאַמיסאַרן, יידישע שלאַכט-לייט, קאַמוניסטן א.ד.גל. זענען אויך געווען לכתחילה פאַראַרטיילט צום טויט.
- (5) זעהן : ז' 107 ; „קאַלענדאַר”, „אוישוויצער העפטון”, נ' 2, 1958, נאָטיצן פון 3טן און 4טן סעפטעמבער 1941.
- Bruno Baum: Widerstand in Auschwitz, Berlin 1962, s. 15-19.
(ווייטער ציטירט : באָם).
- (6) „קאַלענדאַר”, „אוישוויצער העפטון”, נ' 3, 1958, נאָטיצן פון סוף יאַנואַר, 12טן מיי, 18טן און 20סטן יוני 1942.
- (7) דאָס איז געווען אַ טייל פון אַ.ג. בעצירק ביאַליסטאָק.
- (8) „קאַלענדאַר”, „אוישוויצער העפטון”, נ' 2, פון 1958, ז' 81—110 ; נ' 3, ז' 126—59 ; נ' 4, פון 1960, ז' 157—163 ; נ' 6, 1962, ז' 80—51 ; נ' 7, 1963, ז' 124—67.
- (9) דעפאַרטאַמענט פון אינפּאַרמאַציע און פּרעסע ביי דער לאַנדאַנער רעגירונגס-דעלעגאַטור אין לאַנד (ווייטער : דעפ. פון אינפ. ב. ד.).
ראַפּאָרט וועגן דער לאַגע פון די מערב-געביטן נ' 9 ביזן 15טן נאוועמבער 1943, אַרכיוו פון אַנשטאַלט פאַר פאַרטיי-געשיכטע ביי צ.ק. פּזפר. ווייטער : אַרכ. פון א.פ.ג., סיגנאַטור : 3—202, טעקע 139, ז' 466—367.

- (10) דעפ. פון אינפ. ב.ד. Informacja Bieżąca, (לויפנדיקע אינפארמאציע).
(ווינטער: לויפ. אינפ.) נ' 7 (80) פון 17טן פעברואר 1943, ארכ. פון א.פ.ג.
202—3, ט. 7, ז' 22.
- (11) דעפ. פון אינפ. ב.ד. ביולעטין נ' 35 פאר „ס” (Sędzia), ד.ה. פאר דעם
„ריכטער” (יאן זשעפעצקי), דעם שעף פון ביורא פאר אינפארמאציע און
פראפאגאנדע פון א.ק. (לאנדס־ארמיי), ארכ. פון א.פ.ג. 202—3, ט. 16, ז' 36.
- (12) דארטן.
- (13) זע: ביילאגע נ' 7 צו דעם ראפארט וועגן דער לאגע אין די מערב־געביטן נ'
6 ביזן 15.8.1943, ז' 2, ארכ. פון א.פ.ג. 202—3, ט. 139, ז' 238.
- (14) לויפ. אינפ. נ' 9 (133) פון 1.3.1944, ארכ. פון א.פ.ג. 202—3, ט. 7, ז' 65.
- (15) Henri Bulawko: Les jeux de la mort et lèsespoir, Auschwitz-
Jaworzno, Paris 1954, p. 31. (ווינטער ציטירט: בולאווקא)
- (16) לויפ. אינפ. נ' 45 (118) פון 17.9.1943, ארכ. פון א.פ.ג. 202—3, ט. 7, ז'
228—229.
- (17) זעהן, ז' 155, באום, ז' 16.
- (18) זעהן, ז' 107 און ווינטער Rudolf Hess: Wspomnienia Rudolfa Hessa,
komendanta obozu oświęcimskiego, Warszawa 1961, Wydawnictwo
Prawnicze, s. 181-184.
- (19) עס האנדלט זיך דא וועגן די אונגארישע יידן.
- (20) לויפ. אינפ. נ' 17 (151) פון 7.7.1944, ארכ. פון א.פ.ג. 202—3.
- (21) דארטן.
- (22) זעהן, ז' 158.
- (23) וועגן גראבנערן שרייבט Pery Broad: K.Z. — Auschwitz. Erinnerungen
eines SS-Mannes der Politischen Abteilung des Konzentrations-
lager Auschwitz, Hefte von Auschwitz nr 9, 1966, s. 32.
- (24) דארטן, ז' 32. מאקסימיליאן גראבנער איז פארמשפט געווארן אין 1947 דורכן
העכסטן פוילישן נאציאנאלן טריבונאל צום טויט.
- (25) פראנץ העסלער איז אין 1945 יאר דורכן ענגלישן מיליטערישן געריכט פאר-
משפט געווארן צום טויט.
- (26) אטטא מאלל איז פארמשפט געווארן צום טויט אין 1946 יאר דורכן מיליטע-
רישן געריכט פון די פאראייניקטע שטאטן.
- (27) היינריך בישאף, אנהעקלאגטער אין אוישוויצער פראצעס אין פראנקפורט איז
געשטארבן אין דער צייט פון דעם פראצעס דעם 26סטן אקטאבער 1964.
- (28) ס.ס. אבערשטורמפירער ווילהעלם באגער איז נאך דער מלחמה אין יוני
1945 ארעסטירט געווארן אין דייטשלאנד אין דער שטאט לודוויגסבורג דורך
דער אמעריקאנער מיליטער־פאליציי. ענדע נאוועמבער 1946 האט מען אים
געדארפט איבערגעבן דער פוילישער רעגירונג, אבער עס איז אים געלונגען
צו אנטלויפן פון טראנספארט. איז אנגעקומען קיין דייטשלאנד. דארט, בני
זיין מוטער, האט ער אן מעלדן זיך אין דער פאליציי געלעבט ביז 1949 אומ-
לעגאל. זומער 1949 איז ער געווארן ארעסטירט און געהאלטן אין תפיסה אין

- לאנגעבורג און נאך א קורצן אונטערזוכונג-האפט איז ער געווארן פריי גע-
לאזן. פון דער צייט האט ער זיך געקאנט ווידער פריי באוועגן.
אין אוישוויצער פראצעס אין פראנקפורט אין 1965 יאר איז ער געווארן פאר-
אורטיילט צו לעבנסלענגלעכע תפיסה און פארלירן די בירגער-רעכט אויפן
גאנצן לעבן.
- (29) אין פראנקפורטער פראצעס קעגן די אוישוויצער פארברעכער איז אסוואלד
קאדוק פארמשפט געווארן צו לעבנסלענגלעכע תפיסה און פארלירן די ביר-
גער-רעכט.
- (30) דער אבערשארפירער עריך מוספעלד, שעף פון קרעמאטאריום אין מיידאנעק,
פון יוני 1944 דער שעף פון די קרעמאטאריעס 2—3 און זאנדער-קאמאנדא
אין בירקענאו, איז פאראורטיילט געווארן צום טויט דורכן העכסטן פוילישן
טריבונאל דעם 22סטן דעצעמבער 1947.
- (31) ס.ס. שטאנדארטן פירער ד"ר רודאלף מילדנער איז געווען אן עד אויפן
נירענבערגער פראצעס. אין 1949 איז ער געווארן ארויסגעלאזט פון דער
תפיסה אן א פראצעס קעגן אים. שפעטער האט די עסטרייכישע מאכט
ארויסגעגעבן א באפעל אים צו ארעסטירן, אבער ער איז פארשוונדן.
- (32) פראפ. קארל קלאובערג האט אין אוישוויץ אדורכגעפירט סטעריליזאציע עקס-
פערימענטן איבער די פרויען. ער איז אין 1957 געשטארבן אין אונטערזו-
כונג-תפיסה אין קיל.
- (33) ד"ר מענגעלע, איינער פון די שרעקלעכסטע אוישוויצער פארברעכער. לעבט
אין פאראגווי אונטער דעם נאמען א ל פ ר ע ד מ א י ע נ . איז זייער א ריי-
כער מענטש, געניסט פון אונטערשטיצונג פון דער דיקטאטור אין פאראגווי.
- (34) אין דעם פראנקפורטער פראצעס אין 1965 קעגן די אוישוויצער פארברעכער
איז יאסעף קלער פארמשפט געווארן צו לעבנסלענגלעכע תפיסה און פארלירן
די בירגער-רעכט אויפן גאנצן לעבן.
- (35) נאך דער מלחמה איז ד"ר עדווארד ווירטס געווארן פארהאלטן אין דער געגנט
פון מינכען דורך די אמעריקאנער (מיליטערישע מאכט). אין דער תפיסה
איז ער באגאנגען זעלבסטמארד.
- (36) אדאנק דעם אינטערנאציאנאלן אוישוויצער קאמיטעט איז געלונגען צו געפיי-
נען דעם ד"ר האנס שומאן אין אפריקע. אין גאנץ איז ער געווען טעטיק אין
דער שטאטישער געזונטהייטס-דינסט. פיל יארן האט אים די דארטיקע רעגיר-
רונג נישט געוואלט ארויסגעבן. נאכן באזייטיקן דעם פרעזידענט פון גאנץ
נעקרומא אין יאר 1966 איז ער געווארן ארויסגעגעבן דער מערב דייטשער
רעגירונג. אויפן סמך פונעם באשלוס פון געריכט אין פראנקפורט איז ער
נישט געווארן באפרייט, נאר איבערגעשיקט אין תפיסה-שפיטאל.
- (37) Wspomnienia Rudolfa Hessa, komendanta obozu oświęcimskiego, 1956, s. 350.
Jan Sehn: Zbrodnicze eksperymenty sterylizacyjne Carla Clauberga
na kobietach więzionych w hitlerowskich obozach koncentracyjnych.
Zeszyty Oświęcimskie, nr. 2/1958.
Leon Poliakov: Auschwitz, Paris 1964, p. 115—126.
Władysław Fejkiel: Medycyna za drutami. Pamiętniki Lekarzy, Czy-
telnik 1954, Warszawa.
(ווייטער צייטירט : פּעיקעל).

- (38) ג"ע פון זאפיא קאסאקעוויטש, ז' 14, 26 און 30.
- (39) I. G. Farben. Auschwitz Massen Mord über die Blutschuld der I. G. Farben.
Dokumente zum Auschwitz Prozess 1964.
Dokumente zum Auschwitz Prozess 1965.
- (40) „קאלענדאר“, אוישוויצער העפטן נ. 3/1958, ז' 9—70.
- (41) לויפ. אינפ. נ' 9 (133) פון 1.3.1944, אַרכ. פון א.פ.ג. 3—202, ט. 7, ז' 65.
- (42) לויפ. אינפ. נ' 29 (102) פון 1.3.1944, אַרכ. פון א.פ.ג. 3—202, ט. 7, ז' 114.
לויפ. אינפ. פון 22.3.1944, אַרכ. פון א.פ.ג. 3—202, ט. 144, ז' 33. ג"ע פון
עלזשביעטא פיעקוט, אַרכ. פון יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט (ווייטער :
אַרכ. פון יי.ה.א.), סיגנ. 5767.
- Olga Wormser-Migot: Quand les alliés ouvrirent les portes... Paris
1965, p. 105.
(ווייטער : וואַרמסער).
זעהן, ז' 64—76.
- (43) לויפ. אינפ. נ' 36 (61) פון 28.9.1942, אַרכ. פון א.פ.ג. 3—202, ט. 7, ז' 139.
- (44) אוטא קראָוס, אריך קולקא : בית-חרושת למוות אושוויץ. יד ושם, ירושלים,
תשכ"א (1960).
- (45) סטענאָגראַם פון אייכמאַנס פראַצעס, פראַטאָקאל פון זיצונג נ' 68 פון 9טן
יוני 1961.
- (46) ק. צעטניק : דער זייגער וואָס איבערן קאַפּ, תל-אביב 1961.
- (47) Tadeusz Holuj: Koniec naszego świata, Kraków, 1958.
(ווייטער : האַלוי)
- (48) האַלוי 402.

ק א פ י ט ל צ ו ו י י

מקורים אין ליטעראַטור

די דאָקומענטאַלע באַזע פאַר פאַרשן די ווידערשטאַנד-פּראָבלעמען אין אוישוויץ, בירקענאַו און אַרומיקע לאַגערן פון דעם ריזיקן טויט-און אַר-בעט-קאַמבינאַט אין זייער אַ שמאַלע. די ס.ס.-לייט האָבן פאַרן אַנטלויפן פאַרברענט דעם רוב אַקטן, אויך די מאַטעריאַלן פון דער פּאָליטישער אונטערערד זענען אין אַ גרויסער מאַס געגאַנגען לאַיבד, אַ פּשיטא די דירעקטע מאַטעריאַלן וועגן ייִדישן ווידערשטאַנד. עס האָבן זיך אָפּגעראַטעוועט אַזעלכע דאָקומענטן, ווי דאָס בוך פון דעם תּפּיסה-בונקער, וווּ עס זענען איינגעזעצט געוואָרן פּאָליטישע „פאַרברעכער“ מכל המינים און וווּ עס פּיגורירן צווישן אַנדערע אויך ייִדישע נעמען.¹ עס זענען פאַרבלבן אויך רשימות פון אַנטלאַפּענע אַסירים, אַדער פון די, וואָס זענען דערשאַסן גע-וואָרן „ביים אַנטלויפן“; אויך דאָ זענען פאַראַן אַ סך ייִדישע נעמען. די דאָזיקע דאָקומענטן זענען אויסגענוצט געוואָרן אין דער באַאַרבעטונג פון דעם קאַלענדאַר פון די געשעענישן אין אוישוויץ.² צווישן די פאַראַנענע דייַטשישע דאָקומענטן קאָן מען דאָ און דאָרטן געפּינען אַ מינימאַלע צאָל ידיעות, און דאָס — גאַנץ מטושטשע, וועגן געדאַנק פון ווידערשטאַנד ביי די ייִדישע אַסירים. די דייַטשישע דאָקומענטן פונעם אייכמאַן-פּראָצעס אין ירושלים זענען נוגע ס'רוב אַלגעמיינע אוישוויץ-פּראָבלעמען און פאַרמאַגן נישט פּמעט קיין מאַטעריאַל אין שייכות צום ווידערשטאַנד.

אויך די רייכע אינפּאַרמאַציעס, וואָס געפּינען זיך אין דעם אַרכיוו פון דער פּוילישער לאַנד-דעלעגאַטור (די באַריכטן פון אויסשפּיר און פון אינפּאַרמאַציע-ביראַ) זענען נוגע פּמעט אויסשליסלעך דער מאַרטיראַלאַגיע פון די יידן אין אוישוויץ-בירקענאַו (אַשוויענטשנים-בוזשעזשינקע) און נישט דעם קאַמף.³

אויך אַזא גרינטלעכער און וויכטיקער דאָקומענט פון דער פּוילישער אונטערערד, ווי דער ראַפּאָרט פון אוישוויץ גופא, געשריבן דורך אַ דייַטש,

א באַמטן פונעם דארטיקן ס.ס.־אָפּאַרט, א דאָקומענט, וואָס פאַרמאָגט אַ סך מאַרטיראַלאָגישן מאַטעריאַל וועגן די ייִדישע קרבנות, פאַרמאָגט נישט קיין ידיעות וועגן ייִדישע ווידערשטאַנד־אַקטן⁴. דאָס זעלבע קאָן געזאָגט ווערן וועגן די רייכע אינפאַרמאַציעס פון דער קאָנספּיראַטיווער פרעסע פון פ.פ.ס. און אויך אין לינקן אַרגאַן „באַריקאַדאַ וואָלנאַשטשי“.

דער ווייט גרעסטער טייל מאַטעריאַלן וועגן ווידערשטאַנד אין אויש-וויץ בכלל, און דעם ייִדישן ווידערשטאַנד בפרט, שטאַמט פון דער צייט נאָך די גרויליקע געשעענישן און באַשטייט פון פאַרשיידן־מיניקע באַריכטן, גביות עדות, זכרונות, געשריבענע דורך ייִדישע, פּוילישע און דייטשישע דירעקטע עדות, אָדער מיטבאַטייליקטע אין די געשעענישן. פון דעם דאָזיקן מין מאַטעריאַל רוקט זיך אַרויס אויפן פּאָדערגרונט קודם פל די זאַמלונג פון באַריכטן, דערקלערונגען און גביות עדות פון דער טעקע, וואָס איז נוגע דעם ענין בערגער (עזריאל גרינבוים) און וואָס געפינט זיך אינעם אינ־סטיטוט פאַר פאַרטייִגעשיכטע אין וואַרשע⁵. הגם די דאָזיקע מאַטעריאַלן זענען נוגע אַ געוויסער פּערזאָן, אַ לינקן געזעלשאַפּטלעכן טוער און זיין פאַרהאַלטן זיך אין אוישוויץ־בירקענאַן, פאַרמאָגן אָבער די מאַטעריאַלן אַ שלל מיט ידיעות וועגן ייִדישע ווידערשטאַנד־גרופּן און מפות די קאָמפּלי-צירטע פּראַבלעמען פונעם ייִדישן ווידערשטאַנד גופּא.

פון אַן אַנדער מין איז, למשל, דער באַריכט, וואָס איז אָנגעשריבן גע-וואָרן דורך דעם ס.ס.־מאַן פּערי־בראַד אין דער צייט, ווען ער איז גע-זעסן אין תּפּיסה פון די בריטישע אָקופּאַנטן אין דייטשלאַנד⁶. פּערי־בראַד, וועלכער איז אָפּנים געווען אויך אין דינסט פון בריטישן געהיימען אויס-שפּיר, איז באַגאַנגען אין אוישוויץ ערנסטע פאַרברעכנס און איז געשטאַ-נען פאַרן משפּט אין דעם גרויסן פּראָצעס פון די אוישוויצער ס.ס.־לייט אין פּראַנקפורט ביים מיין. זיין באַריכט פאַרמאָגט געוויסע מאַמענטן בנוגע דעם ייִדישן ווידערשטאַנד. מיר האָבן דאָ צו טאָן — להיפּוך צו די מאַטע-ריאַלן פון דער בערגער־טעקע — מיט ריין־פּאַקטאַגראַפּישן מאַטעריאַל, אַן פּראַבלעמען און אַן באַטראַכטונגען.

מיר דיספּאָנירן אויך מיט עטלעכע זאַמלונגען פון וויכטיקע גביות עדות, ס'רוב ייִדישע. טייל פון די זאַמלונגען זענען שוין געוואָרן פאַר-עפּנטלעכט, בעת אַן אַנדער טייל ליגט נאָך אין די אַרכיוון. די פּאַרעפּנט-לעכע גביות־עדוּת־זאַמלונגען:

1. די זאַמלונג פון די דערקלערונגען פון די עדות וועגן אוישוויץ אויפן אייכמאַן-פּראָצעס אין ירושלים.⁷ בפרט זענען וויכטיק די עדות-דער-קלערונגען פון נח זאַבלוהאוויטש, זשאַרוזש וועלערס, ישראל גוטמאַן, יחיאל דינור (ק. צעטניק), יהודה בעקאַן און ראַיאַ קאַגאַן, וועלכע איז געווען באַ-שעפטיקט אין דער פּאַליטישער אָפטיילונג ביי די קאַרטאַטעקעס פון די טויטע, פאַרשטאַרבנע און דערשאַסענע.

2. די זאַמלונג פון עדות-דערקלערונגען, וואָס איז אַרויסגעגעבן גע-וואָרן אין דער דײַטשער שפּראַך דורך דעם געוועזענעם אוישוויצער ווידער-שטענדלער הערמאַן לאַנגביין (פון עסטרייך) און אויך אַ זאַמלונג: ה. ג. אַדלער, הערמאַן לאַנגביין און עללאַ לינגענס-ריינער.⁸

3. די זאַמלונג פון גביות-עדות פון אַ גרופע אוישוויצער אסירים, וואָס האָבן געשטאַמט פון שטראַסבורג, ס'רוב דאַקטוירים, און בתוכם דער מעדי-צין-פּראָפעסאָר ראַבערט ווייץ, וועלכער איז געווען אַ לאַנגע צײַט דער פּרעזידענט פון אינטערנאַציאָנאַלן אוישוויץ-קאַמיטעט.⁹

אַ גרעסערע זאַמלונג פון אוישוויצער גביות עדות געפינען זיך אין די אַרכיוון פון יד-וּשם, בית לוחמי הגיטאות ע"ש יצחק קצנלסון אין ישראל און אין אַרכיוו פון ייִדישן היסטאָרישן אינסטיטוט אין וואַרשע. בפרט טיילט זיך דאָ אויס די עדות-דערקלערונג פון דעם ביאַליסטאַקער תושב, דעם טוער פון „בונד“ פּסח בורשטין, וועלכער האָט איבערגעלעבט דעם גרויל-לאַגער באַהאַלטנדיק זיך אין מאַמענט פון דער עוואַקואַציע. אַ וויכטיקע עדות-דערקלערונג געפינט זיך אויך אין אַרכיוו פון דעם צענטער פון דער היינט-צײַטיקער ייִדישער דאַקומענטאַציע אין פאַריז. דאָס איז די גבית עדות פון דעם געוועזענעם מיטגליד פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ אין ביר-קענאַו, דוב פייסיקאוויטש, אַ ייד פון קאַרפּאַטן-רוסלאַנד, וועלכער האָט אויך בייגעוויינט דעם טראַגישן אויפשטאַנד פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ.

געוויסע גביות עדות צו אונדזער טעמע געפינען זיך אויך אין די זאַמלונגען פון אוישוויצער מלוכהשן מוזיי¹⁰ און פון דער הויפט-קאַמיסיע צו פאַרשן די נאַצישע פאַרברעכנס אין פּוילן, בפרט אין דער קראַקעווער אָפטיילונג פון דער קאַמיסיע. געוויסע מאַטעריאַלן געפינען זיך חוץ דעם אין די הענט פון פּריוואַטע פּערזאָנען, דירעקטע עדות פון די טראַגישע גע-שעענישן. צו אונדזער אַרבעט האָבן מיר חוץ די אַלע אויבן דערמאַנטע

דאקומענטן און מאַטעריאַלן אויסגענוצט נייע דערקלערונגען, וועלכע דער מחבר האָט געזאַמלט ביי פאַרשיידענע דירעקטע עדות, וועלכע וווינען איצט אין אונגאַרן, בעלגיע, דייטשלאַנד, ישראל, פּוילן, פאַראייניקטע שטאַטן, פּראַנקרייך און ראַטנפאַרבאַנד.

געוויסע אַרכיוואַלע אוישוויץ-מאַטעריאַלן זענען עלול אַרײַנצופירן די פאַרשער אין אַ טעות. זיי קאַנען מײנען, אַז זיי האָבן דאָ צו טאָן מיט אַרכי-וואַליען, בעת אין דער אמתן זענען דאָס באַאַרבעטונגען, וואָס שטאַמען פון דער נאָך-מלחמה תקופה. אַזאַ מין מאַטעריאַל שטעלט מיט זיך פאַר דער פּתב"ד פון אַ רוסישן מחבר מיכאַיל סטיעפאַנאָוויטש זאַבאַטשען פון לענינגראַד, וואָס געפינט זיך אינעם אַרכיוו פון דעם מלוכהשן מוזיי אין אוישוויץ¹¹. אויבנאָיפיק זעט עס אויס צו זײַן אַ ראַפּאָרט פון דער אויש-וויץ צײַט, אָבער אַ געווינער אַנאַליז איבערצײַגט, אַז מיר האָבן דאָ צו טאָן מיט אַ נאָכמלחמהדיקער באַאַרבעטונג אויפן סמך פון געזאַמלטע ידיעות בײַ עדות און אין דער אויסלענדישער ליטעראַטור¹². זאַבאַטשענס בילד פון אַלגעמײנעם ווידערשטאַנד אין אוישוויץ איז אַן איינזײטיקער, ער נעמט אין אַכט נאָר דעם קאָמוניסטישן און לינקן-סאַציאַליסטישן סעקטאָר און איז אויך נישט פּרײַ פון פאַקטאַגראַפישע פעלערן. בנוגע דעם ייִדישן ווי-דערשטאַנד זעט דער רוסישער מחבר בלויו דעם בונט פון דער זאַנדער-קאָמאַנדאָ, דערביי איז זײַן באַשרײַבן אַט די געשעעניש זייער נאָענט צו דעם, וואָס עס שרײַבן וועגן זעלביקן ענין די צוויי ייִדיש-טשעכישע מחב-רים קראָוס און קולקאַ, צו וועלכע מיר וועלן זיך נאָך צוריק קערן. זאַבאַטשענס פּתב"ד פאַרמאַגט אַ סך וויכטיקע ידיעות און נעמען, אָבער ווי אַן אויטענטישער קוואַל קאָן ער נישט דינען.

געוויסע גביות עדות זענען פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין יזפור-ביכער פון די קהילות טשעכאַנאָו, בענדין, ראַדאָם, לאַמזשע, זאַמבראָו, מאַקאָוו-מאַזאָויעצק און אַנדערע. מיר באַגרענעצען זיך לעת עתה צו די שטעט, וואָס אַ סך פון זייערע ייִדן זענען פאַרטריבן געוואָרן קיין אוישוויץ און געשפּילט אַ ראל אין דאָרטיקן ווידערשטאַנד¹³. אויך דער ווייט גרעסטער רוב פון דער אוישוויץ-ליטעראַטור איז דער עיקר געבויט אויפן זכרונות-עלעמענט פון די מחברים.

און אַט אַזוי גייען מיר אַריבער צו די פאַרעפנטלעכטע אוישוויץ-מאַנאַגראַפיעס, וואָס האָבן אַ שייכות צום ווידערשטאַנד-פּראַבלעם.

די ליטעראטור וועגן אושוויץ איז זייער גרויס. זי איז דערשינען און דערשיינט אין פארשיידענע שפראכן. כמעט אוממעט זענען אויך פאראן, וווּ מער, וווּ ווייניקער, ידיעות וועגן ווידערשטאנד. די דאָזיקע פרטים וועלן מיר זיך באַמזען צו נעמען אין אַכט אין ווייטערדיקן לויף פון אונדזער אַרבעט. דאָ זענען מיר אויסן זיך אַפצושטעלן אויף די מאַנאָגראַפישע אַרבעטן, וווּ די ווידערשטאנד־פראַבלעם פיגורירט ווי אַ וועזנטלעכער טייל.

די ערשטע מאַנאָגראַפיע, וואָס איז דערשינען אין פּוילן וועגן אוישװיץ בכלל און דעם דאָרטיקן ווידערשטאנד בפרט געהערט צו צוויי מחברים: דעם ייִדישן היסטאָריקער פּיליפּ פּרידמאַן און דעם פּוילישן שריפטשטעלער און געוועזענעם אוישװיצער ווידערשטענדלער טאַדעוּש האַלוי¹⁴. דער ערשטער באַשרייבט די אוישװיצער פּאַבריק פון טויט און גיט אָן אַ רייכע ביבליאָגראַפיע פון פּובליקאַציעס וועגן אוישװיץ, וואָס זענען דערשינען אין די יאָרן 1942—1944 אין דער שווייץ, ענגלאַנד און אַמעריקע. בנוגע דעם ייִדישן ווידערשטאנד גיט אָן פּרידמאַן די ערשטע קאַרגע און מטושטש־דיקע ידיעות. דער צווייטער מחבר פאַרנעמט זיך אויספירלעך מיט דער געשיכטע פון דער אונטערערד פון דעם לאַגער און ווייזט אַרויס דערביי אַ גרויסע אַביעקטיוויטעט און דרייסטיקייט, אַפּשטעלנדיק זיך אויף דער גע־גאַטיווער ראַל פון די פּוילישע פּאַשיסטישע אַנטיסעמיטישע עלעמענטן צווישן דער אַסירי־מאַסע. אין יענער צייט האָט נאָך האַלוי דיספּאַנירט מיט ווייניק מאַטעריאַלן בנוגע דעם ייִדישן ווידערשטאנד און ער רוקט אַרויס אַ טעזע, אַז די ייִדישע אַסירי־מאַסע איז אונטערן דרוק פון דייַטשישן טעראָר און פון דעם פּוילישן אַנטיסעמיטיזם געוואָרן אַזוי ווייט פּסיכיש דערדריקט, אַז זי איז נישט געווען פּעיק צו קיין שום אַקט פון ווידער־שטאַנד. דערביי באַגייט, לויט אונדזער מיינונג, דער מחבר אַ טעות שרייבנ־דיק, אַז ביי די ייִדישע אַסירי־מאַסע איז די צאָל פון לינקן עלעמענט געווען אַ מינימאַלע. דאָך דאַרף מען די ערשטע מאַנאָגראַפיע פון פּרידמאַן און האַלוי אָנערקענען פאַר דעם וויכטיקן, ערשטן און דרייטטן שריט אין דער וויסנ־שאַפּטלעכער אוישװיץ־ליטעראַטור. אַן ענלעכער כאַראַקטער, הגם אין אַ באַדייטנדיק קלענערן פאַרנעם טראַגט די קורצע מאַנאָגראַפיע פון קאַזשי־מיעזש סמאַלען, אַ געוועזענער אוישװיצער אַסיר און היסטאָריקער. הייַנט: דירעקטאָר פון אוישװיצער מלוכה־מוזיי¹⁵. סמאַלען מאַלט אַ בילד פון אַלע סעקטאָרן פונעם ווידערשטאַנד, רעכטע און לינקע, און אַקצענטירט אויך

דעם יידישן אַנטייל אין קאַמף. אין אונטערשייד צו זאַבאַטשענען, וועלכער שרייבט אָפּט צו דעם מסירת נפשדיקן קאַמף פון יידישע מענער און פרויען אַנדערע פעלקער, שטרייכט סמאָלען שטענדיק אונטער די יידישע נאַציאָ-נאַליטעט פון די קעמפער.

דער נייסטער פרוו פון אַ סינטעטישער באַאַרבעטונג איז דער אַרטיקל פון דער פוילישער אויטאָרין מגר. באַראַראַ דזשובינסקאָ א.נ. „די ווידערשטאַנד-באַוועגונג אין דעם לאַגער פון מאַסן-פאַרניכטונג אויש-וויץ“¹⁶. די דאָזיקע אַרבעט איז אין אַ גרויסער מאַס באַזירט אויף דער דערמאָנטער באַאַרבעטונג פון דעם רוסישן מחבר זאַבאַטשען און חזרט איבער אַלע טעותים, וואָס זענען דאָרטן פאַראַן. אזוי, למשל, שרייבט זאָ-באַטשען, אַז דער ווידערשטענדלער דוד שמוּלעווסקי איז געווען אַ פּאָלי-טישער קאַמיסאַר אין שפּאַניע; דזשובינסקאָ חזרט עס איבער, הגם דאָס איז לחלוטין נישט אמת. ער איז געווען אַ קעמפער אין שפּאַניע, אָבער נישט קיין קאַמיסאַר. עס איז אויך גאַנץ די פעסטשטעלונג פון דער אויטאָ-רין, אַז די אַנפירער פון אַלגעמיינעם ווידערשטאַנד אין אוישוויץ זענען געווען קאַמאיינטערן-טוער. פון קאַמאיינטערן האָבן זיי זיך געקענט. צוויי פון זיי זענען געווען אַמאָל קאַמאיינטערן-טוער, הייסט עס נאָך נישט, אַז אַלע זענען אַזעלכע געווען. אָבער אויב זאַבאַטשען פּאַלט אַרײַן אין איין פּאָלי-טישער איינוויטיקייט, ווערט דזשובינסקאָ נישט מיט אַ צווייטער. בײַ איר ווערן כמעט פאַרווישט אַלע אידעאָלאָגישע און נאַציאָנאַלע אונטערשיידן און קעגנזאַצן. דער ווידערשטאַנד ווערט בײַ איר געשילדערט אַן אינער-לעכע קאַנפליקטן און ווידעראַנאַנדן. די גאַנצע פּראָבלעם קומט אַרויס אונטער איר פען צו גלאַטיק. בנוגע דעם יידישן סעקטאָר גייט זי אויך כמעט אין גאַנצן אין זאַבאַטשענס שפורן און זעט אים בלויז אין דעם בונט פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ, הגם זי דערמאָנט אויף זי 142 „יידישע גרופן פון פאַרשיידענע לענדער“, אָבער זי ווייסט גאַרנישט צו זאָגן וועגן זיי.

פאַרשטייט זיך, אַז דזשובינסקאָ אַרבעט ווי אַ פּיאָנערישע פאַרמאָנט טעותים און גאַנצוויקייטן, אָבער זי האָט אויך מעלות. דער עיקר אין פרט פון פעסטשטעלן די אַרגאַניזאַציאָנעלע סטרוקטור פון דער א.ג., „קאַמפּס-גרופּע אוישוויץ“ און אין זין פון פאַרבינדן די פלענער פון אוישוויצער ווידער-שטאַנד מיט די פלענער פון דער פוילישער ווידערשטאַנד-באַוועגונג פון אויסער דעם לאַגער.

צווישן דער פּוילישער מחברין און דעם רוסישן מחבר איז אָבער פּאַ-
ראַן אין אַ געוויסער הינזיכט אַ גרינטלעכער אונטערשייד, אויב עס גייט אין
ײַדישן מאַמענט. דזשובינסקאָ רעדט אָפּן וועגן ײִדן און ײִדישן ווידער-
שטאַנד, בעת בײַ זאַבאַטשענען עקסיסטירט נישט דער באַגריף ײִד און
ײַדישער ווידערשטאַנד בכלל, חוץ אין איין אָרט. בײַ זאַבאַטשענען איז
אַנאַנים סײַ די זאַנדער-קאַמאַנדאַ, סײַ די גרופע העלדישע מיידלעך פון
דער „אוניאָן“ פּאַבריק. מען קאַן זיך בײַ זאַבאַטשענען נישט דערוויסן, צי
דאָס זענען ײִדן, פּאַליאַקן, רוסן, ציגײַנער. סתם זאַנדער-קאַמאַנדאַ און סתם
מיידלעך. אין דער זעלבער צײַט שטרײַכט ער אונטער בײַ יעדן אַנדערן
ווידערשטענדלעך זײַן נאַציאָנאַליטעט: רוס, פּאַליאַק, פּראַנצויז, דײַטש,
עסטרייַכער. בלויז בײַ די ײִדן — אַ חלל, נישטאָ קײַן נאַציאָנאַליטעט.

די פּראַבלעם פון ווידערשטאַנד בכלל און פונעם ײִדישן בפרט באַ-
האַנדלען די צוויי באַקאַנטע מאַנאַגראַפיעס: פון דײַטשישן מחבר ברונאַ
באַום און פון טשעכישע — אַטאָ קראָוס און עריך קולקאַ. אַלע דרײַ
זענען זײַ ײִדן, דער ערשטער — אַ דײַטשישער; די לעצטע — טשעכישע.
אַלע דרײַ זענען געווען אסירים אין אוישוויץ: באַום — אַ דײַטשישער קאַ-
מוניסט, אין פּאַרשיידענע בײַ-לאַגערן און אין דעם שטאַם-לאַגער; קראָוס
און קולקאַ זענען געווען אין בירקענאַו. אַלע דרײַ זענען זײַ נישט קײַן היס-
טאָריקער, נאָר זשורנאַליסטן. אַזוי אַרום זענען זײַערע אַרבעטן אַ גע-
פלעכט פון פּאַרשונג, דאַקומענטאַציע און אײַגענע זכרונות. אָבער אין בײַ-
דע ביכער זענען פּאַראַן אַ סך וויכטיקע ידיעות און אויך אַ געוויסער אַנאַ-
ליז פונעם ײִדישן ווידערשטאַנד, הגם אין ביידע ווערק ווערט ער רעדן-
צירט, פונקט ווי בײַ דעם ציטירטן רוסישן און טיילווייז פּוילישן מחבר, צום
בונט פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאַ און צו די העלדישע מעשים פון די ײִדישע
מיידלעך פון דער „אוניאָן“ פּאַבריק. יא, אין געוויסע פּאַלן שטרײַכן די
מחברים אונטער „ײִדן און אַנדערע ווידערשטאַנד-פּאַלן“, אָבער ס׳רוב
זענען דאָס בײַ זײַ טשעכן, דײַטשן וכדומה.

עלטער איז דאָס בוך פון ברונאַ באַום, וועלכן מ'קאַן בלי שום ספּק
באַטראַכטן ווי אַ פּיאַנער פון דער אושוויצער אינטערנאַציאָנאַלער ווידער-
שטאַנד ליטעראַטור¹⁷. באַום גיט אַ שילדערונג פון דעם טײַט און קאַנצ.
לאַגער און ווי אַ דײַטשישער מאַרקסיסט אַקצענטירט ער בפרט די פּאַרברע-
כערישע ראַל פון די דײַטשישע קאַנצערנען בײַ עקספּלואַטירן די שקלאַפּי-

שע אַרבעטס-פּוּחוֹת פּוֹן די אוישוויץ-אַסירִים, בײַם בויען די קרעמאַטאַריעס. צושטעלן דעם גאַז „ציקלאָן בײַ“ און איינקויפּן די מענטשלעכע האָר און די צעמאַלענע בײַנער-מאַסע. בײַם רעקאַנסטרוירן די סטרוקטור און אָנפירונג פּוֹן דער אינטערנאַציאָנאַלער ווידערשטאַנד-באַוועגונג איז ער אפּשר מגזם די ראַל פּוֹן די דײַטשישע אַנטיפּאַשיסטן. זײַן ווידערשטאַנד-בילד איז אויך אַ ביסל איינזײטיק אין פּאַליטישן זײַן. די דײַטשישע ייִדן פּוֹן דער ווידער-שטאַנד-באַוועגונג זענען בײַ אים דײַטשן און לחלוטין נישט קײן ייִדן, הגם אין דעם „ווינקל“, וואָס זײ האָבן געמוזט טראָגן, איז דאָך געווען אַנ-געוויזן אויף זײער ייִדישן אָפּשטאַם. דערפאַר באַהאַלט נישט ברונאַ באָם זײַן שטאַלץ מיטן פּאַקט, וואָס די ייִדישע זאַנדער-קאַמאַנדאָ איז אַרויס אין קאַמף. ער איז באַזונדערס שטאַלץ מיט דער העלדישער האַלטונג פּוֹן די ייִדישע מײדלעך פּוֹן דער „אוינאַן“-פּאַבריק. ער באַהאַלט אויך נישט אויס זײַן ביטערניש צוליב דעם, וואָס ייִדן גײען ווידערשטאַנדלאָז צום גאַז, און דאָ — פּאַרשטייט זיך — מוזן זײַנע שטראַף-ווערטער אויפּן אַדרעס פּוֹן די ייִדישע מאַרטירער אַרויסרופן אַ פּאַרדראַס און פּראָטעסט בײַם לײע-נער. הקיצור: ברונאַ באָם איז אַ געמיש פּוֹן דײַטשישער „יעקישער“ אַסימילאַציע, וואָס פּאַרמאַגט נישט קײן פּאַרשטייעניש פּאַר דער נשמה פּוֹן דעם מײזרח-ייִד, מיט אויסדרוקן פּוֹן סימפּאַטיע פּאַר דער אויסערגעוויינט-לעכער גבורה פּוֹן די פּוילישע ייִדן. באָם האָט פּאַרשטייעניש פּאַר אַקטיוון קאַמף, אָבער אויב ער אָנערקענט אין דעם אַלגעמײנעם ווידערשטאַנד-לאַגער אַלע מײנים פּאַסיוון ווידערשטאַנד, קאָן ער בשום אופן נישט באַ-נעמען דעם באַטייט פּוֹן גײן צום טויט מיט אַ תּפילה-געזאַנג.

דאָס בוך פּוֹן קראָוס און קולקאַ¹⁸ שטייט אין דעם זײַן העכער פּוֹן ברונאַ באָמס. די צוויי מחברים, הגם זײ גיבן זיך אויך נישט אויס פּאַר ייִדן, האָבן אָבער אַלע זײערע אוישוויצער יאַרן פּאַרבראַכט אין בירקענאַו און דירעקטער שכנות מיט די קרעמאַטאַריעס און אין טאַג-טעגלעכן קאַנ-טאַקט מיט ייִדישע קעמפּער. דער פּאַרשער האָט די מעגלעכקײט צו דע-שיפּירן אַ סך ייִדן צווישן די פּאַרשיידענע סלאָוואַקישע און טשעכישע ווידערשטענדלעך און אַנטלאַפּענע, וועלכע די צוויי מחברים-שותּפים גיבן אָן. שילדערנדיק דעם בונט פּוֹן דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ זענען קראָוס און קולקאַ אין שטאַנד אָנצורופן צוויי נעמען פּוֹן אָנפירער: דעם אָנפירער פּוֹן נישט-געלונגענעם ווידערשטאַנד קאַמינסקי און דעם נאַמען פּוֹן דעם באַקאַנטן

רעאליוזירטן בונט זלמן גראדאווסקי. קאמינסקי באצייכענען זיי ווי א ליט-ווישן ייד. איצט ווייסן מיר, אז ער האט געשטאמט פון סאקולקע, ביאליס-טאקער באצירק. אז זלמן גראדאווסקי איז איינציטיק געווען א מחבר פון נאטיצן, וועגן דעם האבן קראוס און קולקא נאך דעמלט נישט געוואסט. זייער שילדערונג פון דעם יידישן בונט איז א פרטימדיקע און אפנים אויס-געשטעלט אויפן סמך פון דעם, וואס זיי האבן ווי בירקענאו-אסירים גע-הערט אין יענער דירעקטער צייט.

בנוגע די טראגישע געשעענישן אין אוישוויץ (בושעזשינקע-בירקענאו) איז אינטערעסאנט צו דערמאנען צוויי מאנאגראפיעס פון יידיש-גריכישע מחברים — איינע ארויס אין ענגליש, די צווייטע — אין פראנצויזיש. דאס זענען מאנאגראפישע ווערק פון ד"ר אלבערט מנשה¹⁹ און פון רב מיכאל מולכו²⁰. היות גריכישע יידן ווערן אויך דערמאנט צווישן די אוישוויצער ווידערשטענדלער, און דער גורל פון איין גרופע גריכישע יידן איז פארבונדן מיט דער זאנדער-קאמאנדא און מיט א מוטיקער און ווירדי-קער אויפפירונג, איז פדאי צו נעמען אין אכט אויך די אויבן דערמאנטע צוויי ווערק.

די איינציקע אוישוויץ-מאנאגראפיע, וואס איז ארויס פון דער פען פון א יידיש-יידישן מחבר, איז דאס העראישע בוך פון ישראל גוטמאן א.נ. „אנשים ואפר“ (מענטשן און אש)²¹. דער מחבר, א מיטגליד פון „השומר הצעיר“ און פון דער יידישער קאמפס-ארגאניזאציע אין ווארשע-ווער געטא, איז ארויסגעפירט געווארן נאכן פאלן פונעם געטא-אויפשטאנד קיין מיידאנעק און פון דאנען קיין אוישוויץ, ווו ער איז צוגעטרעטן צו דער ווידערשטאנד-באוועגונג. געווען אין א יידישער אונטערערדישער גרופע און איינגעהאלטן א קאנטאקט מיט דער אלגעמיינער און בפרט פוילישער ווידערשטאנד-ארגאניזאציע.

פונקט ווי די ווערק פון ברונא באום און קראוס און קולקא, אזוי איז אויך גוטמאנס מאנאגראפיע א סינטעז פון היסטארישער באארבעטונג און זכרונות. אין דעם פאל זכרונות נישט בלויז פון א מחבר, נאר אויך פון א גרופע עדי ראה, געווי. אוישוויצער אסירים. די הויפט-טעמע פון גוטמאנס בוך איז די יידישע יידן אין אוישוויץ אויפן גרונט פון דער אלגעמיינער געשיכטע פון דעם לאגער און יידישער ווידערשטאנד אויפן פאן פון אל-געמיינעם.

ישראל גוטמאן האָט זיך גענומען אינטערעסירן מיט דער טעמע פון יידישן ווידערשטאַנד אין אושוויץ זייער פרי, תיכף נאָך דער באַפֿרינונג. אין יאָר 1947 האָט ער אין דער פּוילישער אויסגאַבע פון „השומר הצעיר“ „מאַסטי“ (בריקן) אָפּגעדרוקט צוויי אַרבעטן א.ב. „די געשיכטע פון יידישן ווידערשטאַנד אין אַשוויענטשים“ און „וועגן דער יידישער ווידערשטאַנד-באַוועגונג אין אַשוויענטשים“²². די אויבן דערמאָנטע מאָנאָגראַפֿיע איז אַן אויסברייטערונג, סײַ אין מאַטעריאַלן, סײַ אין געדאַנק, פון אַט די צוויי אַרטיקלען. אין זײַן אַלגעמיינעם אושוויץ-און ווידערשטאַנד-בילד איז זיך גוטמאָן שטאַרק סומך אויף ברונאַ באַום און אויף די פאַראַנענע אין אויש-וויצער מוזיי מאַטעריאַלן. וועגן דעם בונט פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ ווייסט דער מחבר ווייניק. אַקעגן-זשע פאַרמאַגט דאָס בוך און בפרט געוויסע פאַרעפנטלעכטע אין אים גביות עדות אינטערעסאַנטע מאַטעריאַלן וועגן פאַרשיידענע יידישע אונטערערדישע גרופּן — דאָס וואָס ס'פעלט בײַ אַלע פּרײַער דערמאָנטע מחברים, און דער עיקר: גוטמאַנס בוך גיט אַ וואַגיקן צושטייער צו דער סאַציאַלאָגיע און פּסיכאָלאָגיע פון פאַרשיידענע עטנישע גרופּן יידן, וואָס זענען געבראַכט געוואָרן קיין אושוויץ און בירקענאַר.

דאָס בוך איז אַבער ווייט נישט שלמותדיק. אין אַן אינערלעכער רע-צענזיע האָט דער זאָך-קענער, דער שרייבער און געוו. פּאָליטישער אסיר פון אושוויץ, טאַדעווש האַלוי, אַנגעוויזן אויף די חסרונות פונעם בוך, די שוואַכע באַהאַונטקייט אין דער סטרוקטור און אַנפירונג פון דער אינטער-נאַציאָנאַלער ווידערשטאַנד-באַוועגונג פונעם לאַגער, אַ שוואַכע אַריענטאַ-ציע אין דער פּאָליטישער אַנגעהעריקייט פון געוויסע טוער וכדומה²³. הויך דעם ווערט אינעם בוך נישט דערפירט ביזן סוף דער אַנאַליז פון פּראַב-לעם קאַפּאָ אינעם לאַגער. דאָס דאָזיקע פּראַבלעם, וואָס בינדט זיך אין אַ געוויסער מאָס מיט די פּראַגן פונעם ווידערשטאַנד און האַלטונג, פּאַדערט אַ גענויערע באַליכטונג.

ווען עס זענען געשריבן געוואָרן די דריי באַהאַנדלטע מאָנאָגראַפֿיעס זענען נאָך נישט געווען באַקאַנט די טאַגביכער פון די מיטגלידער פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ (בלויז גוטמאַן האָט געקענט דעם פּראַגמאַטישן דורך אונדז פאַרעפנטלעכטן טאַגבוך פון אַן אַנאַנימען מחבר) און אויך נישט די דערמאָנטע אויבן אַרכיוואַלע מאַטעריאַלן.

אין גאַנצן אויף גוטמאַנס ידיעות איז געבויט דער קאַפיטל וועגן בונט

פון דער זאָנדער־קאָמאָנדאָ אין דער סאַמע נײַסטער אוישוויץ־מאַנאַגראַפֿיע, וואָס עס האָט פאַרעפנטלעכט דער פאַרזינער ייִדישער היסטאָריקער לעאָן פּאַליאַקאָוו²⁴. קיין שום נײַע עלעמענטן וועגן ייִדישן ווידערשטאַנד אין אוישוויץ ברענגט פּאַליאַקאָוו נישט אַרויס. דאַקעגן גיט ער אַן אינטערע־סאַנטן אַנאַליז פון דער ווידערשטאַנד־פּראָבלעמאַטיק, וועלכע איז אָבער בײַ פּאַליאַקאָוו נאָר אין באַשיידענער פּראָגמענט פון זײַן בדרך כלל פאַר־טיפּטער מאַנאַגראַפֿיע. פּאַליאַקאָוו אינטערעסירט קודם כל די פּסיכאָלאָגיע פון די מערדער און פון די קרבנות. אַקעגן־זשע אין דער ווידערשטאַנד־פּראָבלעמאַטיק איז ער שוואַכער באַהאוונט. אַזוי, למשל, צוזאַמען מיט דער ריכטיקער פעסטשטעלונג, אַז צו אַ ווידערשטאַנד מוז מען זײַן פיזיש דיס־פּאַנירט און אָפּערירן מיט געהעריקע מיטלען, רוקט ער אַרויס אויך אַ רײ טעותדיקע טעזן, ווי: אַז אין אוישוויצער ווידערשטאַנד זענען געווען אַנגאַ־זשירט בלויז דײַטשישע, עסטרייכישע און פּוילישע אסירים און אויך די ייִדישע זאָנדער־קאָמאָנדאָ, בעת עס איז באַוווּסט, אַז אַ וויכטיקע ראָל האָבן געשפּילט די סאָויעטישע, פּראַנצייזישע, יוגאָסלאַווישע און ייִדישע גרופּן פון פאַרשיידענע לענדער. דאָס פאַרמינערט אָבער נישט דעם באַטײַט פון פּאַליאַקאָווס מאַנאַגראַפֿיע פון שטאַנדפונקט פון דער אַלגעמײנער אוישוויץ־פּראָבלעמאַטיק. אויב עס גײט אין ווידערשטאַנד און בפרט דעם ייִדישן, שפּירט זיך בײַ פּאַליאַקאָוו אַ מאַנגל אין פּאַקטאָגראַפֿישן מאַטעריאַל. פּאַ־ליאַקאָוו איז אויך אומבאַקאַנט דער מאַמענט פון סאַלידאַריטעט צווישן די אסירים, וואָס איז אין די לאַגער־באַדינגונגען געווען אַן אָרגאַנישער טייל פונעם ווידערשטאַנד. אין דער זעלבער צײַט איז פּאַליאַקאָוו מגזם דעם מאַ־מענט פון וועלפּישקײט. עס באַקומט זיך דער אײַנדרוק, אַז דער דאָזיקער אוממענטשלעכער שטריך פון אַ טייל לאַגער־פּראַמינענטן ווערט איבערגע־טראָגן אויף דער גאַנצער לאַגער־מאַסע בכלל.

אַזוי אַרום האָט, טראַץ דעם בפּירושן גוטן ווילן פון די אַלע דערמאַנטע מחברים אַרויסצוברענגען דעם ייִדישן ווידערשטאַנד אין אוישוויץ, דער דאָ־זיקער ווידערשטאַנד נישט געקאַנט אַרויסקומען אין אַ פולער מאַס. דאָס וועלן מיר זיך באַמײַען צו טאָן אין דער פאַרגעלייגטער אַרבעט. דאָך וועלן די באַהאַנדלטע אויבן ביכער קאַנען דינען ווי הילף־מאַטעריאַלן בײַם אַנאַ־ליז פון די פּאַקטן. בײַם פעסטשטעלן די פּאַקטן גופּא וועט — אַחוץ די נײַ־אַנטפּלעקטע אַרכיוואַלע מאַטעריאַלן — דינען אויך די סומע פון די

פארשיידענע פאקטן, וואָס זענען צעווייט און צעשפרייט איבער די צאָל-
רייכע פאַרעפנטלעכטע און נאָך עד היום נישט פאַרעפנטלעכע גביות עדות,
זכרונות און דערקלערונגען. אַ באַזונדערס חשובע ראָל וועט אין דער
מקורים-באָזע צופאַלן די דריי יידישע מאַנוסקריפטן, וואָס זענען אויס-
געגראַבן געוואָרן אויפן שטח פון דער בירקענאָוער קרעמאַטאָריע-ערד. און
פאַרקערט: דער גאַנצער אַנאַליז פון די פאַקטן פונעם יידישן ווידער-
שטאַנד וועט העלפן צו פאַרשטיין דעם תוכן און דעם באַטייט פון די דאָ-
זיקע מגילות אוישוויץ-בירקענאָו.

הערות צום קאָפיטל צוויי

- (1) Franciszek Brol, Gerard Wloch, Jan Pilecki: Książka bunkra w bloku 11 hitlerowskiego obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu, Zeszyty Oświęcimskie nr. 1/1957, s. 5—145.
- (2) Danuta Czech: Kalendarz wydarzeń w obozie koncentracyjnym Oświęcim-Brzezinka. Zeszyty Oświęcimskie nr. nr. 2/1958, 3/1958, 4/1960, 6/1962, 7/1963.
- (3) ראַפּאַרטן וועגן דער לאַגע, ביולעטינען, לויפנדיקע אינפאָרמאַציע פון דע-
פאַרטאַמענט פון אינפאָרמאַציע און פרעסע בני דער לאַנדאַנער רעגירונגס-
דעלעגאַטור אין לאַנד, אַר. פון א.פ.ג., סיגנ. 3—202.
- (4) באַשרייבונג פון דעם קאַנצ. לאַגער אוישוויץ (אין דײַטש), אַר. פון א.פ.ג.,
סיגנ. 3—202, ט. 139, ז' 238—248.
- (5) מאַטעריאַלן פון דעם פאַרטיי-געריכט פ.פ.ר. אין פראַנקרייך אין 1945 וועגן
עזריאל גרינבוים („בערגער“) האַלטונג אין די היטלערישע קאַנצ. לאַגערן
אין די יאָרן 1942—1945, אַר. פון א.פ.ג., מאַטעריאַלן אויסגעטיילטע.
- (6) Peri Broad: K.Z. — Auschwitz. Erinnerungen eines SS-Mannes der Politischen Abteilung des Konzentrationslager Auschwitz. Hefte von Auschwitz nr. 9/1966.
- (7) עדויות, ירושלים 1963, באַנד 1 און 2.
- (8) Hermann Langbein: Der Auschwitz-Prozess. Eine Dokumentation. Europäische Verlagsanstalt. Wien 1965.
- (9) H. G. Adler, Hermann Langbein, Ella Lingens-Reiner: Auschwitz, Zeugnisse und Berichte, Frankfurt am Main 1962, Europäische Verlagsanstalt.
- (9) Temoignages strasbourgeois de l'Université aux Camps de Concentration, Paris 1947, Auschwitz III-Monowitz, temoignage du prof. R. Waitz.
- (10) אין אַרכיוו פון אוישוויצער מלוכהשן מוזיי געפינט זיך חוץ גביות עדות אַ

- זאַמלונג פון דאָקומענטן וועגן פּוילישער און אַלגעמיינער אינטערנאַציאָנאַלער ווידערשטאַנד באַוועגונג אין אוישוויץ.
- 11 Michał Stiepanowicz Zaboczeń: Antyfaszystowska walka politycznych więźniów w Oświęcimiu, Leningrad.
- אַרכ. פון מוזיי אוישוויץ, אינווענטאַר נומער 29823.
- 12 אַזוי שאַצט אויך אַפּ זאַבאַטשענס אַרבעט דער פּוילישער מחבר טאַדעוּש האַלוי (זע בריוו צו ב. מאַרק), אַרכ. ב. מאַרק.
- 13 ספר צ'חנוב, תל אביב 1962; פנקס בנדין, תל אביב 1959; ספר ומברוב, תל אביב 1963; 'זכור-בוך מאַקאו-מאַזאוועצק, תל אביב 1969; ספר ראַדאַם, תל אביב 1961.
- 14 Filip Friedman, Tadeusz Holuj: Oświęcim, Warszawa 1946. Wydawnictwo „Książka”.
- אין 1950 האָט ד"ר פּיליפּ פּרידמאַן פאַרעפּנטלעכט אַ גנ"י בוך וועגן אוישוויץ, וווּ ער האָט פאַרטיפּט און פאַרברייטערט דעם מאַטעריאַל. זע: ד"ר פּיליפּ פּרידמאַן, אַשוויענטשיים, בוענאַס אַירעס. צענטראַל פאַרבאַנד פון פּוילישע יידן אין אַרגענטינע.
- 15 Kazimierz Smoleń: Die Widerstandsbewegung in Konzentrationslager Auschwitz. Internationale Hefte der Widerstandsbewegungs nr. 3/1960, s. 32—42.
- 16 Barbara Dziubińska: Ruch oporu w obozie masowej zagłady w Oświęcimiu. Wojskowy Przegląd Historyczny nr. 3/1965, s. 139—177.
- 17 Bruno Baum: Widerstand in Auschwitz, Berlin 1949.
- (ווייטערע אויסגאַבעס אין 1957 און 1962).
- 18 אוטאָ קראַוס, אַריך קולקאַ: בית-חרושת למוות אושוויץ. יד-ושם ירושלים 1960. דער טשעכישער אַריגינאַל: Oto Kraus, Erich Kulka: Tovarno na smrt, Orbis, Praha 1956.
- די דייטשע איבערזעצונג: Die Todesfabrik, Kongress-Verlag, Berlin 1958.
- די רוסישע איבערזעצונג: Фабрика смерти, Госполитизд, Москва 1960
- 19 Albert Menasche: Birkenau (Auschwitz II), Memoirs of an eyewitness, How 72.000 Greek Jews Perished, N.Y. 1947.
- 20 Michael Molho: Hommage aux victimes juives de nazis en Grece, 2 vol., Salonique (1948-1949).
- 21 ישראָל גוטמאַן: אנשים ואפר, ספרית פועלים, מרחביה 1957.
- 22 I. Gutman: Historia żydowskiego ruchu oporu w Oświęcimiu. Mosty nr. 42 (73), 11.VI.1947.
- O żydowskim ruchu oporu w Oświęcimiu, Mosty nr. 43 (74), 15.VII.1947.
- 23 ישראָל גוטמאַן: ד.צ.וו. אנשים ואפר, T. Holuj: Uwagi o książce Izraela Gutmana.
- קאַרעספּאַנדענץ מיט ב. מאַרק, אַרכ. ב. מאַרק.
- 24 Leon Poliakov: Auschwitz, Paris 1964.

ק א פ י ט ל ד ר יי

די גרונט-שטריכן פון דער אלגעמיינער ווידערשטאַנד-אונטערערד אין אוישוויץ

צווישן דעם ווידערשטאַנד אין די קאַנצלאַגערן און אויף דער „פרייז“ קאַן נישט זײַן קײן שום פאַרגלײַך. אין די קאַנצלאַגערן טראַגט דער ווי-דערשטאַנד אַ ספּעציפישן כאַראַקטער. דאָ איז דער ציל קודם כל צו ראַטע-ווען די אסירים פון אומקום, צו ראַטעווען דאָס לעבן, פאַרשטייט זיך, נישט פאַר יעדן פרייז, נישט אויפן חשבון פונעם צווייטן. אויב אויף דער „פרייז“, אין דער שטאַטישער קאָנספיראַציע און אין דער פאַרטיזאַנישער באַווע-גונג איז דער הויפּט-ציל פונעם ווידערשטאַנד צו שלאַגן דעם שונא, צו הרגענען די סאַמע געפערלעכסטע פאַרשטייער פון דער אַקופאַציע-מאַכט, צו צעשטערן איר קראַפט און פאַרמעגן, איז דער הויפּט-ציל אינעם לאַגער נישט צו דערלאָזן, אַז דער שונא זאָל אומברענגען דעם אסיר און אין אַ גאַנץ באַגרענעצטער מאָס, צוליב די באַגרענעצטע מעגלעכקייטן, אויך סאַבאַטאָזש און דיורערסיעס. מחמת דעם נישט פאַרשטיין די ספּעציפיק פון דעם קאַנצלאַגערנישן ווידערשטאַנד קומט צו ערנסטע מיספאַרשטייענישן, וועלכע דערפירן געוויסע פאַרשער צו דער מסקנא, אַז אין די לאַגערן איז בכלל קײן ווידערשטאַנד נישט געווען, אַחוץ אַזעלכע אויסנאַם-פאַלן ווי די בונטן אין טרעבלינקע, סאַביבאָר א.א.

אַזא שטאַנדפונקט איז אַ גרויסע עוולה פאַר די יעניקע ווייניקע וויר-דיקע מענטשן, וואָס האָבן אין אוישוויץ און אין אַנדערע פּײַן-לאַגערן זיך מקריב געווען לשמה די חברים לצרה, דורכגעבראַכן די צוים-דראַטן און אַרגאַניזירט אַן אונטערערדיש פּאַליטיש און גײַסטיק לעבן און אַ רעטונגס-אַרבעט. אַלנפּאַלס איז דער גײַסט פון ווידערשטאַנד נישט פאַרלאָשן גע-וואָרן אויך אין דעם גרויזאַמסטן פון די קאַנצלאַגערן אוישוויץ און אַפילו אין סאַמע אומקום-גיהנום — בירקענאָו.

פון דער צווייטער זײַט קאַן מען אָבער אויך נישט מיט אַ לײַכט האַרץ מספּים זײַן מיט אַ פונקט היפּוכדיקן שטאַנדפונקט, אַז אַלץ, וואָס די אויש-

וויצער אסירים האבן געטאן, איינגעשלאסן די טעטיקייט פון די קאפאס, וואס האבן געשלאגן, איז פולו ווידערשטאנד, בכך שלאגנדיק דעם אומ-גליקלעכן אסיר האט דער קאפא דערמיט אויסגעמיטן, אז דער קרבן זאל געשלאגן ווערן דורכן ס.ס.מאן, וועלכער וואלט אים דערהרגעט צום טויט¹. פארשטייט זיך, עס איז א פראגע, ווי אזוי און מיט וואס פארא פונג דער האזיקער קאפא האט געשלאגן: פלומרשט און טאקע מיטן געדאנק צו באשיצן דעם קרבן, אדער שטארק און פרי זיך זעלבסט אויסצופיינען פארן דייטשישן אויבערהאר. פונקט אזוי מוז ארויסרופן געוויסע ספקות פון מא-ראלישן כאראקטער די האנדלונג פון געוויסע גרופן, וועלכע עס איז גע-לונגען אויסצושטרייכן פון דער רשימה צום גאז אייגענע מענטשן, וויסנ-דיק, אז אויף זייער ארט וועלן מוזן גענומען ווערן אנדערע, פרעמדע, אבער פונקט אזוי לעבעדיקע מענטשן. שוין-זשע מוז מען אזא אקט קוואליפיצירן פאר ווידערשטאנד, אדער אידעאליסטישע הילפס-אקציע? און ווי זאלן מיר זיך פארקוקן אויף ראטעווען אן אייגענעם לאנדסמאן, וויסנדיק, אז אויף זיין ארט וועט אוועקגעשלעפט ווערן צום גאז-קאמער א פונקט אזא אומ-שולדיקער מענטש פון א צווייטן לאנד, וואס רעדט אויף אן אנדער שפראך? געוויסע באמת אידעאליסטישע דאקטוירים-אסירים, וועלכע האבן גע-דארפט ארויפפירן די אסירים-מאסע צו סעלעקציע, פלעגן אויסבאהאלטן די קראנקע און שוואכע, פרי צו באשיצן די לעצטע קעגן דעם גאז-קא-מער, אבער דערביי זענען אומגעקומען אנדערע אסירים, ווייל די צאל סע-לעקצייאנירטע צום גאז האט געמוזט שטימען. די האזיקע לאגע האט געצווינגען אזעלכע דאקטוירים-אסירים ארויסצושלעפן די שוואכע און קראנקע, וועלכע וואלטן האך סיני ווי נישט איבערגעלעבט, פרי צו ראטעווען דערווייל די אנדערע, די געזונטערע און שטארקערע².

אזוי ארום איז דער באגריף ווידערשטאנד און הילף אפילו אין דער אוישוויצער טויט-פאבריק א גאנץ רעלאטיווער.

מען מוז אבער נעמען אין אכט, אז דער מינדסטער אקט פון אקטיוון און פאסיוון ווידערשטאנד איז אין קאנצלאלאגער בכלל און אין אוישוויץ בפרט געווען פארבונדן מיט סכנות נפשות א סך מער ווי ערגעץ אנדערש-וו. דער טעראר איז דא געווען אן אן ערך מער אגגעשרויפט ווי אויף דער „פריי“. די געשיכטע פון 11טן בלאק און דעם דארטיקן טויט-ווענטל איז אן אן ערך בלוטיקער ווי אלע אנדערע עקזעקוציע-מקומות. דער טעראר

אין, דרך גאב, געווען א „פראפילאקטישער“. חוץ די „פארוינדיקטע“ זענען געפאלן הונדערטער און טויזנטער ערובניקעס פון צווישן די אסירים. און דער טויט האָט געלויפערט אין יעדער רגע: ביי די דראַטן, ווו עס האָט געהוליעט, „דאָס דערשיסן ביים אַנטלויפן“, אויף דער גאַס, אין שפיטאַל, אינעם בלאַק גופא, סתם אַזוי און נישט בלויז אויף דער תליה. דער טויט האָט געדראַט פאַר אַ ליאָדע זאָך, וואָס נישט בלויז פון די הענט פון די ס.ס. רוצחים און וועכטער, נאָר אויך מצד דעם, „אויטאָנאָמיע“ אַפאַראַט, די בלאַק-עלטסטע, בלאַק-שרייבער, שטובן-דינסט, קאַפּאַס און פּלערליי מוסרים. אַרגאַניזירן אַ ווידערשטאַנד אין אוישוויץ איז חוץ דעם געווען באַ-שווערט דורך געוויסע אינערלעכע פאַקטאָרן: די אסירים-מאַסע איז געווען ווייט נישט קיין איינהייטלעכע, זי איז באַשטאַנען פון פּאָליטישע און פון קרימינאָליסטישע עלעמענטן, בפרט די דייטשישע און פּוילישע מאַסע. ביי די פּוילישע אסירים איז אויך געווען פאַרטעטן אין אַ גרויסער מאַס אַ צו-פעליקער עלעמענט, די קרבנות פון די גאַסן-כאַפּערייען. אַ ריי-פּאָליטישער עלעמענט האָט דאָ דאַמינירט ביי די עסטרייכער, טשעכן, פּראַנצויזן, בעל-גיער, יוגאָסלאַוון. דאַקעגן די רוסישע אסירים-מאַסע איז שוין באַשטאַנען פון אַ פאַרשיידענעם עלעמענט, ס'רוב קריגס-געפאַנגענע, אָבער נישט אַלע פּאָליטישע, פּאָליטיש-באַווסטזיניקע. די גאַנצע אסירים-מאַסע איז געווען צעטיילט און טיילווייז צעריסן מחמת די נאַציאָנאַלע און שפּראַך-אונטער-שיידן. עס איז שווער געווען לכתחילה צו געפינען אַ געמיינזאַמע שפּראַך. אין אוישוויץ זענען געווען פל המינים אסירים. און אַט די פאַרשיידנקייטן און נישט זעלטן קעגנזאַצן האָט דער שונא אויסגענוצט, און דאָס האָט קודם פל באַשווערט דעם ווידערשטאַנד, זיין אַרגאַניזאַציע און קאַאָרדינאַציע.

פידוע זענען די ערשטע אסירים-גרופן, וואָס זענען געבראַכט געוואָרן קיין אוישוויץ אין יאָר 1940, באַשטאַנען פון פּאָליאַקן (און אויך פּוילישע יידן), ס'רוב פּאָליטישע, „פאַרברעכער“. אַזוי אַרום זענען די ערשטע אונ-טערערד-קעמערלעך געווען פּוילישע, דאָס זענען פּוילישע אַפּיצירן-גרופן. צווישן די פּיאָנערן פון דעם לינקן, אַנטיפּאַשיסטישן ווידערשטאַנד אינעם לאַגער ווערן אויסגערעכנט די צוויי לינק-פּ.פּ.סישע³ טוער נאַרבערט באַר-ליצקי און סטאַניסלאָו דיבואַ. דער ערשטער איז בקרוב געשטאַרבן (27.9.41); דער צווייטער איז דערשאָסן געוואָרן ביים טויט-ווענטל⁴ (21.8.1942). צווישן די ווייטערדיקע טראַנספּאָרטן פון פּוילן האָט זיך געפונען אַ זייער

פארשיידנארטיקער עלעמענט: טוער פון פ.פ.ס., ענדעקעס⁵, מענטשן פון פאשיסטישן א.ג.ר.⁶, גלחים און אפיצירן פון ז.ו.ז.⁷ און דערנאך א.ק.א.⁸ די ענדעקעס, א.ג.ר. און ס'רוב א.ק.א. לייט האבן ביטער באקעמפט די קליינע גרופע פוילישע קאמוניסטן, וואס האט זיך אויך פון ערשטן מאמענט געפון געווען אינעם לאגער. צווישן די דאזיקע רעכטע גרופן איז אבער אויך נישט געווען קיין שלום בית. די פ.פ.ס. אינעם לאגער האט זיך געפונען אין מיטן און זיך באמיט אנצוקניפן באציונגען מיט ביידע עלעמענטן. אבער אין תוך איז די פ.פ.ס. אין ערשטן פעריאד אויך געווען איינגעשלאסן אין א.ק.א. ביי די פ.פ.ס. חברים האט, אגב, נישט געהערשט קיין איינשטימיקייט. עס זענען געווען צווישן זיי עלעמענטן קרובהשע צו די רעכטע. עס זענען אבער אויך געווען, ס'רוב צווישן די דעפארטירטע פון קראקע און ווארשע לחלוטין ווי דערשטענדלערישע עלעמענטן, דעצידירטע אויף אלץ.

די אלע קעגנזאצן האבן גורם געווען, אז עס איז אין די רייען פון פוילישן ווידערשטאנד נישט געווען קיין איינהייטלעכקייט, קיין בשותפותדיג קער פראנט און קיין געאייניקטער פראגראם און אפירונג. אפילו צווישן דער פ.פ.ס. און פ.פ.ר.⁹ (קאמוניסטן) איז צו אן איינהייט געקומען זייער שפעט, ערשט פריילינג-צייט 1943, ווען עס איז אונטער די טרעפ פון פערטן בלאק אין שטאם-לאגער אוישוויץ געקומען צו א טרעפונג פון די פארשיידענע נאציאנאלע גרופן, בתוכם אויך א טייל פון א.ק.א. לייט אין דער אינטער-נאציאנאלער ארגאניזאציע פון ווידערשטאנד, און ס'איז געגרינדעט געווארן די קאמפס-גרופע אוישוויץ. אבער ביז דעמלט און אויך שפעטער, ביז דעם ערב סוף, האט געהערשט א קעגנזייטיקער אומצוטרוי, וואס האט נישט דערלאזט צו קיין איינהייט. אזא איז געווען די לאגע אינעם פוילישן ווידערשטאנד, און דער מצב האט געגאטיוו געווירקט אויפן אלגעמיינעם, אינטערנאציאנאלן ווידערשטאנד¹⁰.

אין די ווידערשטאנד-רייען פון אלע אנדערע נאציאנאליטעטן — אין די רייען פון די עסטרייכער, דייטשן, פראנצויזן, בעלגיער, רוסן, טשעכן, יוגאסלאוון — איז אזא טיפע און שארפע אינערלעכע פונדעטירטילונג נישט געווען. ביי די דאזיקע נאציאנאליטעטן זענען די ווידערשטאנד-פוחות באשטאנען ס'רוב פון קאמוניסטן, סאציאליסטן און אלגעמיינ-נאציאנאלע דע-מאקראטן. עס איז ביי זיי נישט געווען קיין ארט פאר דעם פוילישן קאמפלעקס פון אנטירוסישקייט און צום טייל אויך אנטיסעמיטיזם און אויך

פאר סתם אַנטידײַטשישקייט. ווי אַ בולטער קעגנזאָץ צו דער סתירהדיקייט אינעם פּוילישן ווידערשטאַנד, קאָן דינען ווי אַ מוסטער די טשעכישע אונ-טערערדישע באַוועגונג אין אוישוויץ, וועלכע האָט, אגב, אָפּגעשפּיגלט די לאַגע אין דער טשעכישער ווידערשטאַנד-באַוועגונג בכלל. אין דער טשעכישער אונטערערד אין אַנטשטאַנען אַ נאַציאָנאַלער פּראָנט פּון בענעשעס¹¹ א.ג. נאַציאָנאַלע סאַציאַליסטן, סאַציאַל-דעמאָקראַטן און קאָמוניסטן, אַזוי ווי דאָס אין געווען אין איטאַליע, צום טייל אויך אין פּראַנקרייך און אַנדערע מערב-לענדער, בעת די פּוילישע אונטערערד אין געווען געשפּאַלטן אין צוויי און אין אַ געוויסן זין אין דריי פּינדלעכע לאַגערן. אַלע עדות באַוונן דערן די אַבסאָלוטע סאַלידאַריטעט, וואָס האָט געהערשט בײַ די טשעכן און צום טייל אויך בײַ די סלאַוואַקן אין אוישוויץ. און דער פּאַקט האָט פּאַזיטיוו געווירקט לגבי דעם ייִדישן אָפּשניט.

אַ גוטע צוזאַמענאַרבעט און צוזאַמענלעבן האָט געהערשט אויך אין די רייען פּון דײַטשישן אוישוויץ-ווידערשטאַנד, הגם נישט אַזוי ווייט ווי בײַ די טשעכן. דער דײַטשישער סעקטאָר האָט געהאַט געוויסע זייער שווערע פּראָבלעמען. קודם פל דעם שווערן קאַמף מיט די צאָלרייכע דײַטשישע קריי-מינאָליסטן, וועלכע האָבן די ערשטע צײַט באַזעצט אַלע וויכטיקסטע פּונקט-ציעס פּון דער לאַגער-„אויטאָנאָמיע“. אַדאַנק דעם ענערגישן קאַמף פּון די דײַטשישע ווידערשטענדלער אין זיי געלונגען אַרײַנצונעמען אין זייערע הענט אַ ריי וויכטיקע פּונקציעס, בתוכם אויך די פּונקציע פּון דעם לאַגער-עלטסטן, און זיי האָבן עס אויסגענוצט לטובת אַ ריי ווידערשטענדלער פּון אַנדערע נאַציאָנאַליטעטן: פּאַליאַקו, טשעכן, פּראַנצויזן און אַפּילו געוויסע ייִדן. אָבער פּאַרשטייט זיך, אַז אַרײַנברענגען גרינטלעכע ענדערונגען זענען די ווידערשטענדלער-פּונקציעאַרן נישט געווען כּפּוח, נישט געקוקט אויף זייער בעסטן ווילן. פּון דער צווייטער זײַט האָבן די פּונקציעס דעמאָראַ-ליזירט אַ געוויסן טייל דײַטשישע אונטערערד-לײַט, בפרט, אַז זייער רוב האָט פּאַרבראַכט אין פּאַרשיידענע קאַנצלאַגערן שוין זינט 1933, אַדער אַ ביסל שפּעטער. די S.O.S. ישע לאַגער-אַדמיניסטראַציע האָט אויסגענוצט די אַלע שוואַכקייטן און שאַטן-זײַטן, וואָס האָבן באַגלייט די בדרך כלל פּאַרדינסט-פּולע דײַטשישע ווידערשטאַנד-פּוחות, צווישן וועלכע קאָמוניסטן און סאַ-ציאַליסטן ייִדן האָבן געשפּילט זייער אַן אַנזעענדיקע ראָל.

זייער אַ סימפּאַטישע און אויסגעהאַלטענע גרופּע, אַן וואַקלונגען און

קאמפלעקסן, האָבן פאַרגעשטעלט מיט זיך די פראַנצייזישע ווידערשטענד-
לער, ס'רוב קאָמוניסטן און סאָציאַליסטן און אויך אַנדערע פאַטריאַטישע
אַקטיוויסטן, וועלכע זענען לכתחילה אַנגעקומען גוט אַרגאַניזירטע און
דורכגעדרונגען מיט סאָלידאַריטעט. די שוואַכקייטן פון פראַנצייזישן סעק-
טאַר איז געווען פון אַביעקטיוון כאַראַקטער און איז באַשטאַנען אין די פּי-
זישע נישט אויסהאַלטעוודיקייט לגבי דעם שווערן קלימאַט און די אומ-
מענטשלעכע לעבנס-באַדינגונגען, וועלכע די הויך-קולטורעלע פראַנצויזן
זענען נישט געווען אין שטאַנד איבערצוטראַגן. אין דער הינזיכט האָבן זיי
זיך געפונען אין אַ פּיל שווערער לאַגע ווי די דייטשישע, עסטרייכישע און
פּוילישע אסירים. די פראַנצויזן זענען אויסגעשטאַרבן ווי די פּליגן נאָך איי-
דער זיי האָבן באַוווּזן אויפצוטאַן עפעס וויכטיקס לפי זייערע שטרעבונגען
און אינערלעכער גרייטקייט. אַ מינדערהייט איז געבליבן לעבן און גע-
וויזן אַ מוסטער פון סאָלידאַריטעט.

די יוגאַסלאַווישע און סאָויעטישע אסירים זענען באַשטאַנען פון
קריגס-געפאַנגענע. די יוגאַסלאַוון, בפרט פרויען, די געקומענע פון דער
העלדישער, לעגענדאַרער פאַרטיזאַנישער באַוועגונג פון יאַסיף בראַו-טיטאַ
האָבן זיך געהאַלטן אויסערגעוויינטלעך סאָלידאַריש און העלדיש. עס איז
באַקאַנט די קשיי-עורפדיקע האַלטונג פון די יוגאַסלאַווישע פרויען-פאַרטי-
זאַנערינס, וואָס האָבן בשום אופן נישט געוואָלט אויסטאַן זייערע מיליטע-
רישע מלבושים און אַנטאַן די אַפיציעלע לאַגער-שמאַטעס. די יוגאַסלאַוון
זענען ס'רוב אומגעקומען. דער לאַגער האָט וועגן זיי געוויסט, אָבער צו
קיין דערנענטערונג איז נישט געקומען, אפשר ווייל די יוגאַסלאַוון האָבן
קורץ געלעבט. אַקעגן-זשע די יוגאַסלאַווישע פרויען האָבן זיך באַטייליקט
אין דעם אונטערערדישן קאַמיטעט פון די נאַציאָנאַלע פרויען גרופּן¹².

אַנדערש איז געווען מיט די סאָויעטישע קריגס-געפאַנגענע, מיט
וועלכע אַלע אַנדערע נאַציאָנאַלע ווידערשטאַנד-גרופּן האָבן זיך שטאַרק
אינטערעסירט. הגם צווישן די רעכטע פּוילישע עלעמענטן איז דער אינטע-
רעס געווען אַ בעאַטיווער, אַן אַנטיסאָויעטישער. דאָך האָבן אַלע אין די
פּלענער פון אַן עווענטועלן קאַמף גענומען אין אַכט און טייל מאָל קודם
פּל די סאָויעטישע קריגס-געפאַנגענע, צווישן וועלכע עס זענען געווען אַ
סך קאַדרען און פראַנט-אַפיצירן און אפילו אַ גענעראַל¹³.

אָבער אויך די סאָויעטישע אסירים האָבן געליטן פון געוויסע קאַמ-

פלעקסן. דער אומצוטרוי צו אנדערע פעלקער, דער שטענדיקער חשד לגבי פרעמד-נאציאנאלע קאמוניסטן, וואָס איז איינגעשפּריצט געוואָרן אין זיי אין דער צייט פונעם סטאַלין-קולט און אויך דער איבערלעכער קעגנזייטיג-קער אומצוטרוי. די אַלע געפילן האָבן פאַראַליזירט אָפט זייער ווילן און סאַלידאַרישע קאַמפּס-גרייטקייט. עדות דערציילן, אַז צווישן די סאַוועטי-שע קריגס-געפאַנגענע האָבן צוזאַמען מיט גרויסער אידעישקייט און סאַלי-דאַריטעט אויך געהערשט קעגנזייטיקע רייסערייזען.¹⁴

אַזאַ איז געווען דאָס אַלגעמיינע בילד פון די פאַקטישע און פאַטענ-ציעלע פאַרשיידן נאַציאָנאַלע ווידערשטאַנד-כוחות אין אוישוויץ. און אויב עס איז טראַץ אַלעמען געקומען צו אַ סאַלידאַריטעט און ווידערשטאַנד טעטיקייט, און סוף פל סוף צו אַ קאַאַרדינאַציע און אינהייט (נישט קיין פולשטענדיקע), איז דאָס געווען דער פאַרדינסט פון די פּיאַנערן פונעם אינ-טערנאַציאָנאַלן ווידערשטאַנד און קודם פל פון די קאָמוניסטן און סאַציאַ-ליסטן, צווישן וועלכע עס האָט לכתחילה געשפּילט די הויפּט-ראָל די גרופע עסטרייכישע קאָמוניסטן, סאַציאַליסטן און געווי. שפּאַנישע קעמפּער, וועל-כע מען דאַרף פאַררעכענען פאַר די ראשונים.¹⁵ די עסטרייכישע טוער האָבן איינגעשטעלט די ערשטע קאַנטאַקטן מיט די דייטשישע, לינק-פּוי-לישע, טשעכישע און בעלגישע ווידערשטאַנד-אַנפירער און צוזאַמען מיט זיי געשאַפן אַ קאַאַרדינאַציע, אָבער נישט קיין געמיינזאַמע אַרגאַניזאַציע, אַקעגן-זשע מיט אַ געמיינזאַמער שפּיצן-אַנפירונג.¹⁶ די נאַציאָנאַלע גרופן, וועלכע האָבן געהערט צו דער קאַאַרדינאַציע, האָבן געפירט יעדע איר אייגן אונטערערדיש לעבן. די ווידערשטאַנד-באַוועגונג איז אָבער געווען אַ סך ברייטער ווי די ראַמען פון דער דאָזיקער קאַאַרדינאַציע. עס זענען אויך געווען געמישטע נאַציאָנאַלע גרופן, לויזע און יחידישע קאַנטאַקטן, אַפילו די לינקע גרופן, וועגן וועלכע די קאַאַרדינאַציע האָט נישט געוואוסט.¹⁷ שוין אַפּגערעדט פון די פּוילישע רעכטע עלעמענטן, וועלכע האָבן זיך אויסגע-לעבט אין גאַנצן באַזונדער.

דאָס אַלץ איז שייך דעם אוישוויצער שטאַם-לאַגער. לחלוטין אנדערש איז געווען די לאַגע אין בירקענאַו. דאָ האָט נישט געקאַנט זיין קיין רייד וועגן סטאַבילע גרופן און אַ דויערהאַפטיקער קאַאַרדינאַציע אַזוי ווי אין אוישוויץ 1, ווילן איבער בירקענאַו האָט כּסדר געהאַנגען די דאַמאַקלעס-שווערד פון אומאיבעררייסלעכן אומקום. עס האָט געהערשט די אַטמאָספּער

פון צייטוויליקייט. מענטשן זענען געקומען און זענען אוועק. דאך איז אויך אין בירקענאו געלונגען צו שאפן אונטערערדישע גרופן¹⁸, וועגן וועלכע עס וועט נאך זיין א רייד. פאר אונדזער טעמע, די פראבלעם פון דער זאנדער-קאמאנדא, האבן די בירקענאו-גרופן א גרינטלעכן באטייט. אונטערערדישע גרופן זענען אויך געווען אין אלע נעבן-לאגערן פון דעם סיסטעם אוישוויץ 3.

דער ערשטער פעריאד פון דער אינטערנאציאנאלער ווידערשטאנד-באוועגונג אין אוישוויץ נעמט ארום די צייט ביז פריילינג 1943. אין אט דעם ערשטן פעריאד באשטייט די הויפט-טעטיקייט פונעם ווידערשטאנד אין סאלידאריטעט, רעטונג פון מענטשן, קעגנזייטיקע הילף, רעדאגירן אינפאר-מיר-ביולעטינען, קאנטאקט מיט דער אויסערלעכער וועלט, בפרט מיט די פ.פ.ס. און דעלעגאטור-קאנאלן אין קראקעווער געגנט¹⁹, קעגנווירקן דעם טעראר פון דער ס.ס. און די קרימינעלע יוצר משרתים פון די באצווינגער. ערשט אין פריילינג 1943, ווען עס ענדערט זיך דער מצב אויפן פראנט, הייבט מען אן טראכטן אויך וועגן קאמף און עס אנטשטייט די קאמפס-גרופע אוישוויץ, וועלכע טראגט אן אינטערנאציאנאלן כאראקטער.

דער פאקט פון שאפן אין אוישוויץ אן ארגאניזירטן אינטערנאציאנאלן ווידערשטאנד-כוח האט א גרויסן באטייט נישט בלויז פאר דעם אוישווי-צער ווידערשטאנד בכלל, נאר אויך פאר דער יידישער אסירים-מאסע, פאר די סאוויעטישע געפאנגענע און אנדערע נאציאנאלע מינדערהייטן פון דעם לאגער. די ערשטע אנפירונג פון דער אינטערנאציאנאלער ווידערשטאנד-גרופע און נעמלעך: די צוויי עסטרייכער, געוו. שפאניע-קעמפער — ערנסט בורגער און הערמאן לאנגביין — און די צוויי פוילישע אונטערערד-קעמ-פער — יוזעף ציראנקיעוויטש און טאדעאוש האלוי — האט ארויסגעלאזט אן אונטערערדישן אויפרוף קעגן שאוויניזם און אנטיסעמיטיזם און פאר סא-לידאריטעט צווישן אלע פעלקער, וואס ליידן און קומען אויך אום אין דעם אוישוויצער גיהנום. אין דעם אויפרוף לייענען מיר צוו. אנד. די פאלגנדיקע ווערטער:

„מיר האלטן, אז לויבן, אדער אפילו טאלערירן מאראליש די רציחות, וואס ווערן באגאנגען איבער מענטשן פון אנדערע נאציאנאליטעטן איז גלייך פון אנערקענען דעם פרינציפ פון די מארד-מעטאדן. עס האט נישט קיין רעכט צו לעבן און צו פאדערן סאלידארישע הילף מצד די פעלקער

קעגן דעם טעראָר דער יענער, וועלכער האַלט דעם טעראָר פאַר אַ שלעכטס דאָן, ווען ער איז געווענדט קעגן אים אַליין, און פאַר גוטס, ווען ער אַליין באַנוצט זיך מיט אַט דעם טעראָר קעגן אַן אַנדערן, אָדער איז מספּים דערצו. דאָס רעכט צום לעבן און פּרײַהייט איז אומצוטיילבאַר. נאָר די סאַלידאַרע אינטערנאַציאָנאַלע צוזאַמענאַרבעט אין קאַמף פאַר פּרײַהייט גיט אונדז דאָס רעכט צו ווערן באַטראַכט פאַר מיטקעמפּער קעגן דעם שלעכטס, וואָס עס ברענגט דער וועלט דער היטלעריזם"²⁰.

הגם דער טאָן פון דעם ציטירטן פּראָגמענט איז גאַנץ מטושטש, בפרט אויב עס גייט וועגן י'דן, וועלכע ווערן אין דעם אויפּרוף נישט אָנגערופן בפּירוּש ביים נאָמען, דאָרף מען אָבער אָננעמען, אַז דער אויסגאַנג פון דעם אויפּרוף איז געווען אַ פּאָזיטיווער.

אין גיכן זענען די רייען פון דער אינטערנאַציאָנאַלער ווידערשטאַנד-גרופּע געוואָרן אויסגעברייטערט.

אין אויגוסט 1943 בינדט אַן קאָנטאַקטן מיט אַט דער גרופּע און אויך מיט די אסירים פון פ.פ.ר. און פון צווישן די סאָויעטישע קריגס-געפּאָנגע-נע — געוויסע טיילן פון א.ק., למשל דער קאַפיטאַן ג. אַסגאַמסקי און פּאָ-רוטשניק מאַטשקאָוויאַק²¹. ווען דער פּראָנט דערנענטערט זיך אַלץ מער און מער און עס טויכט אויף די געפּאַר, אַז די ס.ס. וועט אין לעצטן מאָמענט אויפּרײַסן דעם לאַגער און ליקוודירן די לעבן-געבליבענע אסירים, קומט אַ דערנענטערונג פון דער אינטערנאַציאָנאַלער קאַמפּס-גרופּע אוישוויץ מיט די אסירים פון א.ק. און עס אַנטשטייט דער א.ג., אוישוויצער מיליטערישער ראַט", וועלכער אָנערקענט זיך פאַר דער העכסטער מיליטערישער אָנפירונג פון דער גאַנצער אוישוויצער ווידערשטאַנד-באַוועגונג און שטייט אין ענגן קאָנטאַקט מיט דער געגנטלעכער און במילא צענטראַלער אָנפירונג פון א.ק. אָבער אויך דעמלט שטייט נאָך די פ.פ.ר. אַלץ מחוץ למחנה. די פ.פ.ר. גרופּע אין אוישוויץ איז געווען אַ שוואַכע. פון דעסטוועגן באַשליסט די פ.פ.ר. גרופּע אונטער דער אָנפירונג פון יוזעף ציראַנקיעוויטש זיך צו פאַר-אייניקן מיט דער פ.פ.ר. גרופּע²². אין מיטן יאָנואַר 1944 רופט ציראַנקיעוויטש אַ באַראַטונג מיט די פּאַרשטייער פון פ.פ.ר. און לייגט פאַר צו שאַפן אַ געאייניקטע אוישוויץ-אַרגאַניזאַציע פון פ.פ.ר. מיט פ.פ.ר. דער פּאַרשלאַג ווערט אָנגענומען, הגם מיט ספקות און אַ שווער האַרץ מצד געוויסע סעק-טאַנטישע פ.פ.ר. טוער²³.

צי און וועלכע זענען געווען די רעוולוטאטן פון די אלע טעטיקייטן, וועלן מיר נאך זען אין ווייטערדיקן לויף פון אונדזער ארבעט. ווער איז געשטאנען אין שפיץ פון דער אינטערנאציאנאלער ווידער-שטאנד-באוועגונג אין אוישוויץ אין פארשידענע אָפּשניטן פון דער צייט? אויף דעם איז דער היסטאָריקער נאָך נישט אין שטאַנד צו געבן אַ קאַנ-קרעטן און בפירושן ענטפער. די שוועריקייט באַשטייט אין דעם, וואָס די קאָרען פלעגן זיך טוישן און יעדער עדות האָט פון זײַן ווינקעלע, אין די באַדינגונגען פון אויסערגעוויינטלעכער קאָנספּיראַציע, געזען אַנדערע מענטשן, אַנדערע טוער.

דער אויטאָריטאַטיווער עד ראייה טאָדעוּש האַלוי גיט אַן פאַר די יאָרן 1944—1943 די פּאָלגנדיקע פּאָליטישע אַנפּירונג: ערנסט בורגער (מיט-גליד פון צ.ק. פון עסטרייכישער קאָמוניסטישער יוגנט), יוזעף ציראַנקיע-וויטש (אַנפירער פון קראַקעווער פ.פ.ס.), טאָדעוּש האַלוי (אומפּאַרטייִשער פּאַטריאַט) און הערמאַן לאַנגביין (עסטרייכישער קאָמוניסט, געווי. שפּאַ-נישער קעמפּער). וואַלדיסלאָו פעיקעל, דער הויפּט-דאָקטער פון רעווייר אין 1944. רעכנט אויס אַן אַנדערן באַשטאַנד: יוזעף ציראַנקיעוויטש, הערמאַן לאַנגביין, קאַרל ליל, טאָדעוּש האַלוי, סטאַניסלאָו קלאָדזינסקי. צו דער אַנפּירונג פון דעם מיליטערישן ראַט פון אוישוויץ האָבן, לויט האַלוי, צווי. א. געהערט לוציאַן מאַטיקאַ (קראַקעווער פ.פ.ס.) און בערנאַרד שווייער-טשינאַ (קאָמאַנדיר פון א.ק. אין אוישוויץ, אויפגעהאַנגען דאָרט דעם 30סטן דעצעמבער 1944)²⁴.

דער דײַטשישער קאָמוניסט (א ייד) ברונאַ באָם גיט אַן דעם פּאָלגנ-דיקן פּערסאָנאַלן צוזאַמענשטעל פון דער אַנפּירונג פונעם אינטערנאַציאַ-נאַלן ווידערשטאַנד: ערנסט בורגער, יוזעף ציראַנקיעוויטש און האַנס דיר-מייער (אַן עסטרייכישער קאָמוניסט). נאָכן אָפּטרעטן פון ערנסט בורגער איז אויף זײַן אָרט אַרײַן ברונאַ באָם²⁵. דער לעצטער האָט געהאַט אַ מעגלעכקייט צו זײַן אַ פּאַרבינדלער צווישן פּאַרשידענע גרופּן, ווייל ער איז געווען באַשעפּטיקט ווי אַן עלעקטריקער אין דער וועשערײַ.

חוץ דער אַלגעמיינער אַנפּירונג איז פון צײַט צו צײַט אויך געווען אַ צענטראַלע אינטערנאַציאָנאַלע אַנפּירונג פון די אַסירי-קאָמוניסטן. לויט דעם עד-ראַיה, דעם פּוילישן קאָמוניסט יוזעף שפּילסקי, האָבן צו איר גע-הערט: דער פּאַרשטייער פון די פּוילישע קאָמוניסטן שמעון זיידאַף (,וואַינ-

ארעק", אין נאמען פון די סאָויעטישע קאָמוניסטן — דער לאַטיש לאַק-מאַניס²⁶ (געו. מיטגליד פון סעקרעטאַריאַט פון קאָמאָניסטערן), דער עסט-רייכער יאָזעף מייזעל (פעפי), (מיטגליד פון פּאָליטיביראַ פון דער עסטרייכ-כישער קאָמפּאַרטיי), דער דערמאָנטער ערנסט בורגער, רודאָלף פרימעל (מיטגליד פון צ.ק. פון עסטרייכישער קאָמפּאַרטיי) און דער דערמאָנטער הערמאַן לאַנגביין.

דער עד ראיה דוד שמוּלעווסקי (א ייד), וועלכער האָט געהערט צו דער אַנפירונג פון דער אונטערערדישער סאַלידאַריטעט-אַרגאַניזאַציע אין בירקענאַו, רעכנט אויס די פּאַלגנדיקע צענטראַלע אַקטיוויסטן פון די פּאַר-שיידענע נאַציאָנאַלע ווידערשטאַנד-גרופּן:

די פּוילישע קאָמוניסטן און אַנטיפּאַשיסטן זיגמונט באַליצקי, ווינצענ-טי רוטקעוויטש, אויגוסטין מיצאַל (פירער פון פ.פ.ר. פון ריישער געגנט), סעווערין קירשענבוים (א ייד, א געו. שפּאַנישער קעמפּער), ד"ר אַלפרעד פידערקעוויטש, ראָמאַן שליוואַ (טוער פון פ.פ.ר.), זענאַן קרוואַ; די עסט-רייכער — ערנסט בורגער, לודוויג וועסעלי און רודאָלף פרימעל (די לעצ-טע אויפגעהאַנגען אין אוישוויץ); די סאָויעטישע בירגער פּיאַטר מישין, אַלעקסאַנדער לעבעדיעו, וואַלענטין פּילאַטאָוו; די פּראַנצויזן — אַנדרע מאַרטען, דאַניעל קאַסאַנאָואַ, מאַרי קלאַד וועיאַן קוטיריע (צענטראַלע קאָמוניסטישע טוערס); די טשעכן — מאַרגאַרעט שוואַלבאָואַ, אַטאַ קראָוס (א ייד), קאַזימיר סטאַל; די דייטשן — האַנס שוטטער, קאַרל ליל, סטעפּאַן היימאַן (א ייד), דער קליינער פּאַל און ברונאַ באָום (א ייד). די פּאַרבינדלערין פון דער פ.פ.ר. אויף דער „פּריי" איז געווען די באַקאַנטע אַרכיטעקטאָרין פּראַפּ. העלענאַ סירקוס (א יידישע)²⁷.

לויט אַן אַנדער עד ראיה האָבן אין האַרבסט 1943 צום סאָויעטישן אַק-טיוו אין בירקענאַו געהערט צווישן אַנדערע: דער מאַסקווער סטודענט פּיעטיאַ (א מיטגליד פון א.ל.ק.פ.ב. — קאָמסאָמאַל). וואַרשיינלעך איז עס דער אויבן דערמאָנטער פּיאַטר מישין. ד. מאַ (אַן אַפּיציר פון דער סעוואַס-טאַפּאַלער שלאַכט) און ניקאָלאַי איוואַנאָוו (א פּאַרטיזאַנישער קאָמאַנדיר פון מערב-ווייסרוסלאַנד). אין יאָר 1944 זענען די אַנפירער פון סאָויעטישן ווידערשטאַנד געווען: איוואַנאָוו און מישין. ביי די דייטשישע אסירים זע-נען דעמלט די פירער געווען: וואַלטער בלאַס, קאַרל סודאַוו און עריד (פּאַמיליען-נאַמען אומבאַקאַנט)²⁸.

בני די ווידערשטאנד-טוער אין אוישוויץ זענען געווען פאָרשיידענע קאָנצעפּציעס פון ווידערשטאָנד. אין וואָס האָט ער געדאַרפט באַשטיין ? די פּראַנציפּיזשע קאָמוניסטן, למשל, האָבן לכתחילה, בעת זיי זענען אָנגעקור-מען קיין אוישוויץ פון די פּראַנציפּיזשע לאַגערן און תּפּיסות, געהאַט אָן אינ-סטרוקציע און אָן איינשטעלונג נישט אָנצונעמען קיין שום פּונקציע אין אוישוויץ, פּראַווען סאַבאַטאָזש, זיך אַרויסדרייען פון אַרבעט, נישט אָנגעבן די אייגענע פּאַכן וכדומה. אַזאַ איינשטעלונג האָט זיך אָבער אין די באַדינ-גונגען פון אוישוויץ אַרויסגעוויזן פאַר אומרעאַל, ווייל גאַרנישט טאָן האָט באַטייט טויט, זעלבסטמאָרד. פון דער צווייטער זייט זענען בני אַ טייל ווי-דערשטענדלעך אַרויסגעטרעטן קאָנצעפּציעס, אַז אין אוישוויץ איז סאַבאַ-טאָזש לַחלוּטין אוממעגלעך, אויסגעשלאָסן.²⁹ פאַר דער איינציקער פּאַרעם פון ווידערשטאָנד האָבן געוויסע טוער געהאַלטן בלויז די קעגנזייטיקע הילף-אַרבעט.³⁰ סוף פל סוף האָט געזיגט אַ מיטלפּונקט-קאָנצעפּציע: רע-טונג, קעגנזייטיקע הילף, סאַלידאַריטעט צוזאַמען מיט קליינעם סאַבאַ-טאָזש, פּאַליטישע אויפקלער-אַרבעט און אַרגאַניזירונג פון אַנטלויפן. אין דעם לעצטן געביט זענען די הויפט-אויפטוער געווען די סאָויעטישע קריגס-געפאַנגענע.³¹ איינע פון די הויפט-אויפגאַבן האָבן די ווידערשטאָנד-טוער געזען אין אַרויספירן די גרויזאַמע ידיעות וועגן אוישוויצער אמת אויף אויסן, פּדי צו אַלאַרמירן די וועלט. די קאָנטאַקטן מיט אויסן האָט אַרגאַני-זירט קודם פל יוזעף ציראַנקיעוויטש. איינצייטיק זענען געמאַכט געוואָרן גרויסע אַנשטרענגונגען אַריינצופירן פון אויסן הילף, קודם פל אין דער פּאַרעם פון מעדיקאַמענטן.³²

אַן עד ראייה פון דעם נעבן-לאַגער בונאַ כאַראַקטעריזירט אויפן פּאַלגנ-דיקן אויפן די טעטיקייט פון דער דאָזיקער אַנטיפּאַשיסטישער ווידער-שטאַנד-אַרגאַניזאַציע:

א. קליינער סאַבאַטאָזש אין פּאַבריק.

ב. קאָנטאַקט מיט בירקענאַו, פון וואָנען מען האָט באַקומען געלט, בריליאַנטן, גאַלד אויף איינצוקויפן געווער.³³ די מתנות פון דאַרטן האָבן, אַגב, געשטאַמט פון דער דאַרטיקער זאַנדער-קאַמאַנדאָ.³⁴ אין „קאַ-נאַדע“³⁵

ג. איינקויף און אַרגאַניזירונג פון געווער און אַמוניציע.

ד. צוגרייטונג צו פארטיידיקן דעם לאַגער אין פאל, ווען די דייטשן וועלן פרווון ליקווידירן די אסירים.

ה. קעגנזייטיקע הילף, רעטונג און קעגנזייטיקע מונטערונג צו מוט.

ו. קאלפארטירונג פון פראנט-ידיעות.³⁶

דאס איז שוין, נאטירלעך, געווען אין לעצטן פעריאָד. אין די פריער-דיקע האָט דאָמינירט די רעטונג, אויפקלער און אַנטלויף-אַרבעט. צו דעם צוועק איז נייטיק געווען אויסצונוצן דעם אומשטאַנד, וואָס געוויסע פּאַליטישע אסירים איז געלונגען צו באַזעצן געוויסע וויכטיקע פונקציעס אין לאַגער.³⁷ אַ גרויסע הילף-אַקציע איז אַרגאַניזירט געוואָרן אין די שפיטאַלן אין אוישוויץ און בירקענאַו. דער פּאַקט, וואָס אַדאַנק די פּאַרבינדונגען פון דער ווידערשטאַנד באַוועגונג איז געלונגען צו באַשטימען אַ טייל מיטגליד-דער פון דער באַוועגונג ווי מעדיצינישע פּלעגער און אויף אַנדערע פונקציעס האָט פּאַרליכטערט דאָס לעבן פון די אסירים און געשאַפן אין אַ געוויסער מאָס די מעגלעכקייט צו ראַטעווען פון אומקום.³⁸

מיט דער צייט האָט דער אַנטלויף-מאַמענט אַלץ מער גענומען דאָ-מינירן. מען האָט גענומען פּאַרבינדן דעם אַנטלויף-געדאַנק שוין נישט בלויז מיטן ציל פון אַלאַרמירן די וועלט, נאָר מיטן אַריינטרעטן אין דער פּאַרטיזאַנישער באַוועגונג און המשך פון קאַמף. דער גרעסטער פּלאַן אין דער הינזיכט איז נישט געלונגען און ביידע וויכטיקע ווידערשטאַנד-טוער פון אוישוויץ, דער דערמאַנטער א.ק.קאַמאַנדיר בערנאַרד שוויערטשינאַ און דער פ.פ.ס-טוער פון וואַרשע, אַלעקסאַנדער יאַגעלאַ (קאַסטעק), וועל-כע האָבן זיך אַרויסגעריסן פון לאַגער, זענען דערנאָך פּאַרראַטן געוואָרן און האָבן באַצאָלט מיט זייער לעבן בעת דעם אַנגריף פון די יאַגנדיקע זיך נאָך זיי ס.ס.ס. גרופּן.³⁹

אין אוישוויץ גופא זענען קיין גרעסערע אַקטיווע און אַפענע ווידער-שטאַנד-קאַמפּן נישט געווען. געוויסע מחברים רופן אָן דאָס אַנטלויפן פון גרעסערע צאָלן סאָוועטישע קריגס-געפּאַנגענע מיטן נאָמען בונט. פונקט אזוי רופן זיי אָן געוויסע סאָלידאַריטעט-אַקציעס פון, למשל, דער שטראַף-קאַמפּאַניע.⁴⁰ אָבער פּאַקטיש זענען דאָס נישט געווען קיין בונטן. אַזעלכעס איז אין אוישוויץ נישט געווען בנימצא, אַחוץ דעם איינמאַליקן רעוואָלט פון א גרופּע אוקראַינישע וועכטער, וועלכע האָבן חושד געווען, אַז סוף כל

סוף וועט מען זיי אויך ליקוידירן. אין רעזולטאט איז געקומען צו א פאָר-מעלער שלאַכט צווישן די צום אַנטלויפן זיך גרייטנדיקע אוקראַיניש-פּאַ-שיסטישע וואַכלייט און די דייטשישע ס.ס.-מענער. עס זענען געפאלן טויטע און פאַרווונדעטע. די אוקראַינער זענען לסוף געוואָרן באַזיגט, אַנטוואַפנט און באַשטראַפּט.⁴¹ דאָס דאָזיקע געשעעניש קאָן, אָבער, נישט פאַררעכנט ווערן אויפן אַקטיוו פון דער ווידערשטאַנד-באַוועגונג און האָט מיט דעם ווידערשטאַנד קיין שום שייכות נישט. דאָס איז געווען אַ רעוואַלט פון באַאומרויַקטע און צערייצטע פּאַשיסטן-קנעכט קעגן זייערע באַלעבאַטיים. דער דאָזיקער אַקט האָט אינעם לאַגער, צווישן די אסירים נישט געמאַכט קיין שום רושם און נישט געהאַט קיין שום השפּעה.

אַקעגן-זשע האָט די פּאַסירונג פון 6טן מערץ 1943, די דעמאָנסטראַ-ציע פון אַ גרופּע אסירים פון פאַרשיידענע נאַציאָנאַליטעטן לכּבוד די סאַ-ויעטישע קריגס-געפאַנגענע אין שייכות מיט די אַנגעקומענע ידיעות וועגן דער דייטשישער מפּלה ביי סטאַלינגראַד, יאָ געמאַכט אַן איינדרוק און גע-ווען לאַנג קאַמענטירט אין לאַגער. „עס האָט זיך דעמלט געדוכט יעדן אַרעסטאַנט, אַז בקרוב וועט קומען אונדזער אויסלייזונג“, שרייבט וועגן דער דערמאָנונג אַן עד ראיה⁴². „לאַנג האָט מען גערעדט אין בלאַק, ליגנ-דיק אויף די פּריטשעס, וועגן דעם נצחון פון דער סאַויעטישער אַרמיי“, דערציילט ווייטער דער בעל הזכּרונות.

אַזעלכע פּאַסירונגען און שטימונגען זענען אין לאַגער געוויס געווען מער, אָבער נישט וועגן אַלעם האַבן מיר רעלאַציעס. דאָס זענען געווען וויכטיקע פּאַליטישע מאַניפעסטאַציעס, אָבער נישט קיין אַקטיווע, באַוואַפנט-טע קאַמפּס-אַקטן. אַזעלכע זאָכן האָט די אַלגעמיינע ווידערשטאַנד-באַווע-גונג אין אוישוויץ נישט געקאַנט.

דער איינציקער אַרגאַניזירטער באַוואַפנטער אַרויסטריט האָט געהאַט אַן אַרט אין בירקענאַז און איז דורכגעפירט געוואָרן דורך ייִדן. נאָר איי-דער מיר וועלן איבערגיין צו דער דאָזיקער טעמע, לאַמיר זיך אַפּשטעלן ראשית פל אויף דער פּראַגע: צי איז בכלל געווען אין אוישוויץ אַ ייִדישער ווידערשטאַנד? און אויב יאָ, ווי האַבן אויסגעזען זיינע פּאַרמען? צי איז געווען און ווי אַזוי האָט אויסגעזען דער ייִדישער חלק אינעם אַלגעמיינעם ווידערשטאַנד?

הערות צום קאפיטל דריי

- (1) אזא שטאַנדפונקט פאַרטרעט דער פּוילישער מחבר אַנדזשעי יוועף קאַמינסקי.
זע:
- Andrzej Józef Kamiński: Hitlerowskie obozy koncentracyjne i ośrodki masowej zagłady w polityce imperializmu niemieckiego. Poznań 1964, s. 235.
- (2) Ella Lingens-Reiner: The prisoners of fear. London 1948.
פּאַליאַקאָוו, ז' 88—89.
- (3) ראשי תיבות פ.פ.ס. — פּאַלסקאַ פּאַרטיאַ סאַציאַליסטישנאַ, ד.ה. פּוילישע סאַציאַליסטישע פּאַרטיי (געגרינדעט אין יאָר 1892).
- (4) זאַבאַטשען, ז' 2.
- (5) „ענדעקעס” — ראשי תיבות — נ.ד., „נאַראַדאַוואַ דעמאָקראַטיאַ”, ד.ה. נאַ-
ציאָנאַלע דעמאָקראַטיע — אַ נאַציאָנאַליסטישע פּאַליטישע ריכטונג אין פּוילן,
וואָס איז אַנטשטאַנען אין איבערברויך פון 19טן און 20סטן יאָרהונדערט. אין
אַנהייב פון 20סטן יאָרהונדערט האָט זי אַנגעהויבן צו פּראָפּאַגירן עקסטרעם
נאַציאָנאַליסטישע און אַנטיסעמיטישע לאַזונגען. זי האָט באַקעמפּט די סאַ-
ציאַליסטישע באַוועגונג. אין דער צייט פון די צוויי וועלט-מלחמות איז זי
געווען די פּוילן איינע פון די גרעסטע פּאַרטייען.
- (6) א.נ.ר. — ראשי תיבות פון „אַבוו נאַראַדאַוואַ-ראַדיקאַלני” (ראַדיקאַל נאַציאַ-
נאַלער לאַגער). אַ פּוילישע עקסטרעם רעכטע פּאַשיסטישע פּאַראַמיליטערישע
גרופּירונג, וואָס איז אַנטשטאַנען אין יאָר 1934. זי האָט פּאַרשפּרייט אַנטי-
סעמיטיזם, אַרגאַניזירט פּאַגראַמען און עקאָנאָמישן באַיאַקאַט לגבי יידן, האָט
אויך באַקעמפּט די אַרבעטער באַוועגונג.
- (7) ז.ו.ז. — ראשי תיבות פון „זוויאַנזעק וואַלקי זברוינעי”, ד.ה. פּאַרבאַנד פון
באַוואַפּנטן קאַמף — אַן אונטערערדישע ווידערשטאַנד-אַרגאַניזאַציע אין
אַקופּירטן פּוילן — אַ טייל פון די פּוילישע מיליטערישע כּוחות, אונטערגע-
אַרדנט דער עמיגראַנטישער רעגירונג אין לאַנדאַן. נאָך דער אַקציע פון פּאַר-
אַייניקן די אונטערערדישע אַרגאַניזאַציעס (14.2.1942) איבערנאַמירט גע-
וואָרן אויף אַ.ק. (אַרמיאַ קראַיאָוואַ — לאַנדס-אַרמיאַ).
- (8) זע הערה נ' 7.
- (9) פ.פ.ר. — ראשי תיבות פון „פּאַלסקאַ פּאַרטיאַ ראַבאַטנישנאַ” — פּוילישע
אַרבעטער פּאַרטיי — אַ רעוואַלוציאָנערע מאַרקסיסטישע פּאַרטיי, וואָס איז
געגרינדעט געוואָרן דורך פּוילישע קאָמוניסטן דעם 5טן יאַנואַר 1942. זי האָט
צווישן אַנדערע אַרויסגערוקט אַ פּראָגראַם פון קאַמף מיטן היטלעריסטישן
אַקופּאַנט אין בונד מיטן ראַטנפּאַרבאַנד. דעם 15טן דעצעמבער 1948 האָט זי
זיך פּאַראַייניקט מיט פ.פ.ס. אונטערן נאַמען „פּוילישע פּאַראַייניקטע אַר-
בעטער פּאַרטיי”.
- (10) זאַבאַטשען, ז' 20—26.
- (11) בענעש עדוואַרד (1884—1948) מיטשאַפּער פון דער טשעכישער מלוכה. אין
די יאָרן 1935—1938 פּרעזידענט. אין די יאָרן 1939—1945 פּרעזידענט און

- פרעמיער פון דער טשעכישער עמיגראַנטישער רעגירונג אין לאַנדאָן. אין 1945—1948 פרעזידענט פון דער באַפרייטער טשעכאָסלאָוואַקיע.
- (12) ג"ע פון שרה גוטפריינד. אַרכ. ב. מאַרק.
ג"ע פון צפורה שאַפיראַ-גוטניק. אַרכ. ב. מאַרק.
- (13) קראָוס און קולקאַ, ז' 180.
- (14) באָום, ז. 82.
דער בריוו פון „בערגער“ (גרינבוים) פון 22סטן אויגוסט 1945, אַרכ. א.פ.ג.
אויסגעטיילטע מאַטעריאַלן.
- (15) Hermann Langbein: Die Stärkeren — Ein Bericht, Wien 1949, s. 62—145.
פּעיקעל, ז' 484—486.
- (16) באָום, ז' 69 : קראָוס און קולקאַ, ז' 227.
Hermann Langbein: Die Kampfgruppe Auschwitz. Auschwitz-Zeugnisse und Berichte, Herausgegeben von H. G. Adler.
Hermann Langbein, Ella Lingens-Reiner. Europäische Verlagsanstalt. Frankfurt am Main 1962, s. 294-295.
- (17) באָום, דאַרטן.
- (18) באָום, ז' 81—82.
- (19) זע הערה 9, פון קאַפ. 1.
- (20) פרידמאַן און האַלוי, ז' 129.
- (21) „בערגערס“ בריוו פון 22.8.1945.
- (22) דזשובינסקאַ, ז' 41—42.
- T. Holuj: Nie byliśmy biernymi ofiarami. Za Wolność i Lud, Nr. 2/1963. 16—31 I.
- (23) Józef Szpilski: Życiorys (autobiografia), s. 51 —
(ווייטער — שפּילסקי), א.פ.ג.
- (24) Hermann Langbein: Die Kampfgruppe Auschwitz s. 294 in: Auschwitz-Zeugnisse und Berichte.
- טאַדעווש האַלוי : בריוו צו ב. מאַרקן וועגן ישראל גוטמאַנס בוך : „אנשים ואפר“. גוטמאַן איז זיך טועה שרײַבנדיק, אַז שוויערטשינאַ איז געווען אַ קאַ-מוניסט. זע אויך דזשובינסקאַ, ז' 142.
- Dorota Lorka: Z pobytu w Oświęcimiu, Przegląd Nr. 1/1967, s. 207-208.
פּעיקעל, ז' 513.
- (25) באָום, ז' 79.
- (26) אַנדערע מקורות גיבן אָן, אַז „לאַקמאַניס“ איז דער פּסעוודאָנים, וואָס ד"ר אַלפּרעד קלאַר, דער געוועזענער מיטגליד פון צענטראַל קאַמיטעט פון דער עסטרייכישער קאַמוניסטישער פּאַרטיי האָט אָנגענומען אין אוישוויץ.
Tadeusz Iwaszko: Ucieczki więźniów z obozu koncentracyjnego Oświęcim. Zeszyty Oświęcimskie 1963, nr. 7, s. 30-31.
(ווייטער : ט. איוואַשקאָ : אַנטלויפונגען)

- D. Szmulewski: Towarzysze w Oświęcimiu i Birkenau. Trybuna (27 Ludu nr. 17, 1/1968.
- (28 דערקלערונג פון „בערגער“ (גרינבוים), אַרכ. פון א.פ.ג., אויסגעטיילטע מאַטעריאַלן.
- (29 בריוו פון „בערגער“.
- (30 דאָרטן.
- (31 קראַוס און קולקא, ז' 51.
- Szymon Datner: Ucieczki z niewoli niemieckiej 1939—1944. Warszawa 1966, K. W., s. 199—201, 227.
- Franciszek Kobielski: Kontakty z obozem. Zeszyty Oświęcimskie nr. 5/1961, s. 141—148.
- Jerzy Mostowski: Dwie ampułki. Zeszyty Oświęcimskie nr. 5/1961, (32 s. 61-62.
- פיליפ פרידמאַן, טאַדעוּש האַלוי, ז' 138—140, 134.
- (33 אַ פאַרבילדלעריין צווישן אַנדערע איז אויך געווען ריוואַ ליבעסקינד-קופער. זע קאַפיטל 11.
- (34 „קאַנאַדע“ האָט מען גערופן, אין דער אַסירי־שפּראַך, די גרויסע מאַגאַזינען (האַלעס) פון פאַרשיידענע זאַכן צעגערויבטע ביי די יידן פון די אַנגעקומענע קיין אוישוויץ יודן־טראַנספּאָרטן.
- דאָס וואָרט „קאַנאַדע“ האָט באַדאַרפט סימבאָליזירן רייכטום און פּרוכטבאַר־קייט. אין דער קאַמאַנדאַ פון „קאַנאַדע“ זענען געווען באַשעפּטיקט אַ סך יידן, פּרויען און מענער. ביי סאַרטירן די זאַכן האָבן זיי געהאַט מעגלעכקייטן צו „אַרגאַניזירן“, ד.ה. צו גנבענען פון די מאַגאַזינען. די מיטגלידער פון דער אונטערערד האָבן אַ סך ווערטפולע זאַכן איבערגעגעבן דער ווידערשטאַנד אַרגאַניזאַציע. פאַרשטייט זיך, אַז אַזאַ „אַרגאַניזירן“ זאַכן איז געווען פאַר־בונדן מיט סכּנאַ.
- (36 ג"ע פון „פּאַלדעק“ (יהודה מיימון), אַרכ. ב. מאַרק.
- (37 ג"ע פון עמנואל מינק וועגן „בערגער“ (עזריאל גרינבוים), אַרכ. פון א.פ.ג., אויסגעטיילטע מאַטעריאַלן. פעיקעל, ז' 484, 486.
- (38 לאַנגביין „די קאַמפּס גרופּע“, ז' 294. פעיקעל, ז' 515.
- Tomasz Sobański: Ucieczki Oświęcimskie, Warszawa (MON) 1966 (39
- (40 דוּשובינסקאַ, ז' 142.
- (41 זע: ראַפּאָרט וועגן דער לאַגע אין די מערב־געביטן. ד.צ.וו. פערי בראַאַד, ז' 41—42.
- (42 וואַצלאָוו יאַבלאַנסקי (קאַרץ), „זכּרונות פון אוישוויץ“ (אין פּויליש), אַרכ. ב. מאַרק.

ק א פ י ט ל פ י ר

דער וועג פונעם יידישן אסיר צום ווידערשטאַנד: שטערנדיקע און באַגניסטיקנדיקע פאַקטאָרן

פון די צוויי קאַטעגאָריעס אסירים פון פאַרשיידענע נאַציאָנאַליטעטן, וואָס זענען געבראַכט געוואָרן קיין אוישוויץ: פּאַליטישע און קרימינעלע — זענען די ערשטע געווען פרעדיסטינירט צו ווערן ווידערשטענדלעך. זייער וועג צום ווידערשטאַנד אין די נייע לאַגער-באַדינגונגען איז געווען נישט צו שטאַרק קאַמפּליצירט. אַנדערש די פּאַליאַקן, וואָרום זיי זענען באַשטאַנען פון דריי קאַטעגאָריעס: פּאַליטישע, קרימינעלע און סתם אַ מאַסע, וואָס איז געווען אַ קרבן פון גאַסן-אַבלאָועס, א.ג. „לאַפּאַנקעס“, אַדמיניסטראַטיווע שטראַפּן, ביינוויליקע מסירות וכדומה. און גאַר אַנדערש די יידן, וועלכע זענען געבראַכט געוואָרן אין דעם אוישוויצער גיהנום, ווי רעשטלעך פון אַ גאַנץ פּאַלק, בנעוריהם ובזקניהם און ווי רעשטלעך פון אַ טאַפּלט דיסקרימינירט און צום טאַטאַלן טויט פאַרמשפט פּאַלק. דער וועג פון דעם לעבן געבליבענעם אסיר צום ווידערשטאַנד איז געווען באַדעקט מיט אַן אַ שיעור געדיכט שטעכל-דראַט און פלערליי מיכשולים, און דאָס נישט בלויז מצד דעם אַכזריותדיקן ס.ס.אַפּאַראַט און זיינע יוצר משרתים, נאָר אויך מצד דער אַסירים-מאַסע גופא און אַפילו מצד געוויסע ווידערשטאַנד עלעמענטן, וואָס זענען אויך אין די אוישוויצער באַדינגונגען נישט געבליבן פריי פון אַנטיסעמיטיזם.

דער אויפגעפוישטער נאַציאָנאַליזם און דער אַנטיסעמיטיזם האָבן ברייט געהערשט אין די סאַמע אוישוויצער מעמקים.

די דעמאָראַליזאַציע צווישן די אסירים-מאַסע איז געווען גרויס. ביי אַ טייל אסירים איז זייער הילף פאַר די ס.ס.-לייט געווען אַ נאַטירלעכע זאַך. אזוי, למשל, האָבן אַ טייל דייטשישע אסירים, סירוב קרימינאַליסטן, גע-האַלפן די ס.ס.-לייט טרייבן די יידן צום גאַן, נישט בעסער האָבן גע-האַנדלט אַ סך אוקראַינישע אסירים, וואָס האָבן געהאַט פאַרשיידענע פונק-

ציעס; זיי האבן זיך איזדעקעוועט איבער די אַנדערע אַרעסטאַנטן און קודם פל איבער יידן.¹

דער אַנטיסעמיטיזם, וואָס איז פאַרשלעפט געוואָרן פון דער „פּרייז“, האָט זיך ווייטער געשפּרייט נישט בלויז צווישן די דייטשישע קרימינעלע און די אוקראַינער, נאָר אויך ביי אַ נישקשהדיקן טייל פון די פּוילישע לאַגער-אַרעסטאַנטן, קודם פל צווישן דעם קרימינעלן עלעמענט און אויך צווישן אַ טייל פון דער צופעליקער מאַסע און פון די פּאָליטישע פון א.ג.ר.² שניט. אַט וועלכן אַינדרוק ס'האַט אַרויסגעטראָגן דער אסיר אַנרי בולאַוואַק, אַ יונגער ייד פון פּראַנקרייך, אַ טוער פון „השומר הצעיר“ מיט פּראַגרע-סיווע אַנשווינגען:

„די פּוילישע קרימינאַליסטן, וואָס געפינען זיך אין אוישוויץ, זענען על פי רוב אַנטיסעמיטן. זיי זענען בעת דער דייטשישער אַקופאַציע גע-ווען דורכגעדרונגען מיט ראַסן-האַס. זיי האָבן ווייטער פּיינט געהאַט יידן. אין לאַגער האָבן זיי געהאַט בעסערע לעבנס-באַדינגונגען ווי מיר. זיי באַקומען פּאַסט און פעקלעך און קאַנען שרייבן צו זייערע משפּחות... זיי האָבן זיך אַינגעאַרדנט אויף בעסערער אַרבעט. די פּוילישע פּאָליטישע אסירים האַלטן יא אַינן אַ קאַנטאַקט מיט די יידן... עס זענען אויך פּאַראַן פּוילישע קאַמוניסטן און פּאַטריאַטן. זיי האָבן אין לאַגער אַן אַרגאַניזאַציע און קאַנטאַקטן מיט די פּאַרטיואַנער מחוץ דעם לאַגער. זיי האָבן געפּלאַנט צו אַנטלויפּן. דער פּרוּוו איז נישט געלונגען. 26 פון צווישן זיי האָט מען געהאַנגען פאַר די אויגן פון די צונויפגעזאַמלטע אסירים. זייער לעצטער אויסרוף איז געווען: זאָל לעבן פּוילן! זאָל לעבן די פּרייהייט! צווישן זיי זענען געווען צוויי יידן“.

געשען איז דאָס אין דעם אונטערלאַגער פון אוישוויץ 3 — יאַוואַזשאַ.³ דער פּראַנציפּיזשער ייד האָט געזען צוויי קאַטעאַריעס פּוילישע אסיר-רים: קרימינאַליסטן-אַנטיסעמיטן און פּאָליטישע. די ערשטע זענען געווען אויף אַזוי פּיל געפערלעך, ווייל זיי האָבן באַזעצט אַ סך פּונקציעס פון בלאַק-עלטסטע, שטוב-שרייבער און קאַפּאַס און אויסגענוצט די דאָזיקע פּריוויליגירטע לאַגע צו פּייניקן די יידישע אסירים. צווישן די באַזונדערס אכזריותדיקע פּוילישע עלטסטע און קאַפּאַס ווערן אויסגערעכנט די רוצחים: דער בלאַק-שרייבער טאַדעק, דער בלאַק-עלטסטער יאַנעק, דער בלאַק-עלט-סטער וולאַדעק, דער קאַפּאַ אַנטעק, דער רעוויר-עלטסטער אין בונאַ סטער

פאן בודיאשעק און אנדערע⁴. די דאזיקע שלעגער צוזאמען מיט ענלעכע פונקציאנארן, דייטשן און אוקראינער, האבן אויף זייער געוויסן א סך אומ-געבראכטע יידישע אסירים.

מיט דער צייט זענען די פונקציעס אינעם לאַגער געוואָרן באַהערשט דורך דייטשישע פּאָליטישע אסירים און אין אַ גרויסער מאָס דורך פּאָליאַקן, וואָס האָבן געשטאַמט פון עקסטרעם־רעכטע גרופּירונגען: ענדעקעס⁵, אַזאָן⁶ און אַ.ג.ר. זיי האָבן פּאַרסירט זייערע מענטשן אויף די פּאַסטנס פון בלאַקן־עלטסטע, שטובן־דינסט און קאַפּאַס. און אַ גרויסער טייל פון זיי האָט נישט בלוז געפירט אַן אַנטיסעמיטישע אַגיטאַציע, נאָר זיך באַצויגן צו די יידישע אסירים מיט נישט ווייניקער שינאה און אכזריות ווי די קרימינעלע⁷: פאַרשטייט זיך, אַז לגמרי אַנדערש איז געווען די לאַגע פון די יידן, וועלכע זענען אַריינגעפאַלן אונטער פונקציאנארן, וואָס האָבן געשטאַמט פון פ.פ.ס., קאַמוניסטן, צי אַנדערע לינקע, אָדער דעמאָקראַטישע ריכטונגען.

די דאזיקע דערשיינונג האָט סומירט אין זיין געהיימען ראַפּאָרט דער אונדז נישט באַקאַנטער פאַרשטייער פון דער דעלעגאַטור⁸ אין אוישוויצער אונטערערד; דער ראַפּאָרט איז געווען געשריבן דעם 28סטן יולי 1943. אַט וואָס מיר לייענען דאָרטן:

„טייל אסירים באַמזען זיך ספּעציעל אַנקניפּן באַציונגען מיט פּאַר-שטייער פון אַנדערע נאַציאָנאַליטעטן (טשעכישע, רוסישע, אוקראַינישע אסירים, דייטשישע פּאָליטישע אַרעסטירטע), כדי אַפּצווישן דעם פּאַטאַלן איינדרוק, וואָס איז געבליבן נאָך געוויסע פּוילישע אסירים פון די נאַציאַ-נאַל־ראַדיקאַלע גרופּירונגען און נאָך די ספּעקולאַנטן און די פאַרשטייער פון סאַציאַלן שוים, וועלכע האָבן אויסגענוצט דעם געמיינזאַמען לעבן אין נאַצישן לאַגער, כדי זיך בלוטיק אַפּצורעכענען מיט די אוקראַינער, רוסן (קריגס־געפּאַנגענע) און די יידן. זיי האָבן אויסגענוצט זייערע אַמטלעכע מעגלעכקייטן, כדי צו הרגענען די מיטגעפּאַנגענע אַנשטאַט זיי העלפּן. אַזוי אַרום זענען זיי געווען אַן אויסגעצייכנטע הילף פאַר די דייטשישע מאַכט־אַרגאַנען פונעם לאַגער. היינט האָט זיך דאָס שוין אַפּגעשטעלט, הגם דאָס ווייטערדיקע דינען די דייטשן קומט נאָך אַלץ צום אויסדרוק אין סאַלידאַרי-זיין זיך מצד אַ געוויסער נישט גרויסער גרופּע פּאָליאַקן מיט דער אַקציע פון אויסראַטן די יידן. די דאזיקע פּאָליאַקן זענען אויפּגערגט אויף די

דייטשישע פאליטישע אסירים, וועלכע באַמײַען זיך צו באַשיצן די יידן; זיי האַלטן דאָס פאַר אַ בונד פון די קאָמוניסטן מיט די יידן" ⁹.

נאָך בולטער שילדערט די דאָזיקע סיטואַציע דער פּוילישער מחבר און געוועזענער טווער פון אוישוויצער אונטערערד טאָדעווש האַלוי, וועלכער שרייבט וועגן דעם ענין אָט וואָס:

„כדי צו פאַרשטיין די פּאָליטישע לאַגע אינעם לאַגער מוז מען נעמען אין אַכט, אַז דער שוידערלעכער טעראָר און נויט האָבן דעמאָראַליזירט אַפילו שטאַרקע יחידים. חוץ דעם האָט זיך אין לאַגער געפונען אַ ניש-קשהדיקע צאָל פּוילישע פּאַשיסטן... אין אוישוויץ זענען נישט געווען בנימצא קיין פּראַנציפּיזישע, בעלגישע, נאַרוועגישע, אָדער אַנדערע פּאַ-שיסטן. דאָקעגן זענען פּוילישע יאָ געווען. דער היטלעריזם, פונקט ווי יע-דער אימפּעריאַליזם, האָט זיך באַנוצט מיט דעם מעטאָד פון אויסשפּילן איין טייל פעלקער קעגן דער אַנדערער. די לייטונג פון דעם לאַגער האָט דורכ-געפירט די דאָזיקע ליניע באַוווסטזיניק, געפּינענדיק ביי די פּוילישע פּאַ-שיסטן אַ מאַראַלישע אונטערשטיצונג... דער קאַמף פאַר דער נאַקעטער עקסטימען, דער ווילדער טעראָר, דער אַנטיסעמיטיזם, וועלכער איז גע-ווען אונטערגעהעצט און אונטערגעשטיצט דורך דער ס.ס. האָבן דעמאָ-ראַליזירט ביזן ביין די לאַגער-אסירים. טראָץ דעם האָבן שוין דעמלט די פּראַגרעסיווע, דעמאָקראַטישע עלעמענטן זיך קאַנצענטרירט אַרום זייערע פירער, סײַ די פאַרמלחמהדיקע, סײַ די וואָס זענען אַרױפגעשווומען אין לאַגער, העלפּנדיק זיך קעגנזייטיק און טרייסטנדיק זיך מיטן גלויבן אין דעם אַזוי דעמלט נאָך ווייטן זיג" ¹⁰.

די דאָזיקע שאַרפע באַשולדיקונגס-ווערטער קעגן די פּאַשיטישע אַנ-טיסעמיטישע עלעמענטן פון אַ.נ.ר. און די קרובהשע אַראַגאַניזאַציעס און קעגן סתם שונאי ישראל און כוליגאַנעס, וועלכע האָבן אַפילו אין אַנגעזיכט פון די קרעמאַטאַריעס נישט אויפגעהערט זיך צו סאַלדאַריזירן מיט די נאַצישע רוצחים, זענען אַרויסגעבראַכט געוואָרן נישט דורך יידן, אָדער קאָמוניסטן, נאָר דורך דירעקטע אַבסערוואַטאָרן פון דעם פּוילישן אַפּיציעלן דעלעגאַטור-לאַגער, ובכן מענטשן פון רעכטע ריכטונגען, פון א.ק. ¹¹, אָדער פון פ.פ.ס. ¹², קיינער פון די פּוילישע עדי ראיה איז נישט אין שטאַנד אַפּצולייקענען דעם גרויזאַמען אמת, וואָס שלאַגט אַרויס פון יעדן וואָרט פון דעם אויבן ציטירטן ראַפּאָרט. עס זענען פאַראַן אַ סך פּוילישע עדי ראיה פון דעם דעמאָקראַ-

טישן לאַגער, וועלכע באַשטעטיקן די האַרטע ווערטער פונעם ראַפּאָרט סיני כלפי ייִדן, סיני כלפי די סאָויעטישע קריגס-געפּאָנגענע. אמת, צווישן די אַ.ג.ר.-לייט האָבן זיך געפונען איינצלע, וואָס האָבן אין דעם לאַגער, אין אַנבליק פון דער שרעקלעכער ווירקלעכקייט דורכגעמאַכט אַ חשובן הנפש, ווי למשל יאַן מאַסדאָרף, דער אַמאַליקער אידעאָלאָג פון אַ.ג.ר. אין וואַרשע, וועלכער האָט זיך אין אוישוויץ פאַרוואַנדלט אין אַ בעל-תשובה, גענומען טרוימען וועגן אַ סאַציאַל-רעפּאָרמירטן נייעם פּוילן און געהאַלפן די ייִדישע אַחיים לצרה. אָבער מאַסדאָרף איז געווען אַן אויסנאַם. עס דערציילט אַן עד ראייה, אַ ייִדישע, די קראַנקן-שוועסטער עלזשביעטאַ פּיעקוט, וועלכע כע איז ווי אַ געפּאָנגענע אין אוישוויץ אַנגעגאַנגען פאַר אַ קריסטין, ווי טיף עס האָט געשטעקט די שינאה אַפילו פון טייל פּוילישע געפּאָנגענע קראַנקן-שוועסטערס צו די קראַנקע ייִדישע קינדער, וועלכע זיי האָבן אַפילו נישט באַדויערט, ווען מען האָט זיי גענומען צום גאַז: „דאָס זענען דאָך זשידלאַקעס, נישט מער!“

די אַ.ג.ר. און ענדעקישע עלעמענטן האָבן קאַלפּאַרטירט צווישן דער פּוילישער אסירים-מאַסע אַזאַ קאַנצעפּציע: היטלער וואַלט בכלל נישט אָנגעפּאַלן אויף פּוילן ווען נישט די פּוילישע ייִדן, וועלכע האָבן געאַטעמט מיט נקמה קעגן „דריטן רייך“. אין פּוילן הערשט אַ זשידאָ-קאַמונע און דעריבער מוז מען אויסראַטן די ייִדן, פּדי נישט געבן היטלערן קיין פּתחון פּה¹³.

עס איז קלאַר, אַז אַזאַ אַטמאָספּער איז נישט געווען גינסטיק פאַר שטויסן די ייִדישע שארית הפליטה פונעם לאַגער צום ווידערשטאַנד. די ענדעקעס און אַ טייל רעכטע אַ.ק.-לייט האָבן געהאַלטן פאַר זייער „פאַטריאַטישן“ חוב צו טאָן אַלץ, אַז ייִדן זאָלן ווערן באַזיטיקט פון די „לאַגער-פּונקציעס. אין האַרבסט 1943 האָבן די אויבן אַנגערופּענע עלע-מענטן אונטערגענומען אַ ספּעציעלע אַקציע אין דער דאָזיקער ריכטונג¹⁴. דער אַנטיסעמיטישער סם האָט אַרײַנגעטריפט אויך אין די נשמות פון אַ קליינעם טייל רוסישע געפּאָנגענע, בפרט פון די, וואָס זענען געווען אויף פּונקציעס און זיך באַפּריינדעט מיט די דייַטשישע באַצווײַנגער. אַ ייִדישער עד ראייה האָט געמאַכט אַ זייער אינטערעסאַנטע באַמערקונג: „געוויסע רוסישע געפּאָנגענע, וועלכע זענען אין אַלגעמינע פּראַגן געווען זייער קעמפּעריש און לאַגיש, האָבן זיך כלפי ייִדן אַרויסגעוויזן פאַר טיילווייזע

אַנטיסעמיטן" ¹⁵. עס פאַרשטייט זיך, אַז אַזאַ זאַך האָט אויך נישט געקאַנט ווירקן אויף ווידערשטאַנד-לעכצנדיקע ייִדן צוציענדיק.

עס איז אָבער נייטיק צוצוגעבן, אַז עס זענען געווען צוויי מינים אַנטיסעמיטיזם אין לאַגער און אַפילו צווישן געוויסע ווידערשטאַנד-עלעמענטן: דער ווילדער אַנטיסעמיטיזם פון די אַ.נ.ר.-לייט און ענלעכע, וועלכע האָבן זיך געפרייט מיטן פיזישן אויסראַטן די ייִדן און דער „טראַדיציאָנעלער“, „קאַנווענציאָנעלער“ אַנטיסעמיטיזם פון געוויסע פּוילישע און רוסישע עלעמענטן, וועלכע האָבן געספּקט, צי ייִדן זענען פעיק צו קעמפּן ¹⁶. ווי עס זאָל נישט זיין איז אַזאַ צוגאַנג געווען אַ גרויסער שטער אויפן וועג פון די ייִדישע אסירים צום ווידערשטאַנד. אַ צווייטער מין שטער איז געווען די האַלטונג פון אַ טייל, טאַקע אַ קליינעם, פון די דייטשישע געוועזענע שפּאַניע-קעמפּער, וועלכע זענען במשך די לאַנגע יאָרן וואַלגערן זיך אין נאַצישע תּפּיסות און לאַגערן, געוואָרן טיילווייז דעמאָראַליזירט און אויסגעמיטן די ייִדן, אַפילו ייִדן קאַמוניסטן. מורא געהאַט צו האָבן מיט אַ וועלכן ס'איז ייִד אַ מגע ומשא ¹⁷.

מיט אַ געוויסן אַנטיסעמיטיזם האָבן זיך די ייִדן אין לאַגער געטראַפּן אויך מצד אַ געוויסער טייל פון די סאָויעטישע אסירים קריגס-געפּאַנגענע. עס דאַרף אָבער געזאָגט ווערן, אַז עס איז נישט נאָטירט געוואָרן קיין איין און איינציקער פּאַל, אַז די סאָויעטישע „אַרישע“ קריגס-געפּאַנגענע זאָלן אַרויסגעבן זייערע ייִדישע חברים, וועלכע האָבן אויסבאַהאַלטן זייער אַפּשטאַם, פּדי נישט צו ווערן גלייך אויפן אַרט ליקווידירט דורך די דייטשן. דאָס שטעלן פּעסט אַזעלכע פּינקטלעכע עדי ראה, ווי די ייִדיש-טשעכישע אסירים און מחברים גלייכצייטיק קראַוס און קולקאַ ¹⁸.

עס דאַרף בכלל געזאָגט ווערן, אַז ביי אַלע נאַציאָנאַלע גרופּן: ביי די פּראַנצויזן, בעלגער, טשעכן, אין תּוך ביים רוב רוסישע קריגס-געפּאַנגענע, ביי די ענגלישע קריגס-געפּאַנגענע (וועלכע האָבן גענאָסן פון אַן ערך בע-סערע באַדינגונגען), אין תּוך ביי די דייטשישע אַנטיפּאַשיסטן און ביי די דעמאָקראַטישע פּוילישע עלעמענטן איז נישט געווען קיין אונטערשייד צווישן ייִד און נישט-ייִד ¹⁹. און אַט דער מאַמענט איז געווען אַ באַגיןס-טיקנדיקער, אַ סטימולירנדיקער, אויב עס גייט אינעם וועג פון ייִדישן אסיר צום ווידערשטאַנד.

באַזונדערס איז באַלערנדיק געווען דער פּאַזיטיווער ביישפּיל פון די

טשעכן, וועלכע האָבן אַרױסגעװיזן אַן אַבסאָלוטע סאָלידאַריטעט מיט זייערע מיטברירגער, טשעכישע ייִדן. און דעריבער איז נישט קיין װונדער, װאָס די גרעסטע צאָל פֿון אַנטלױפֿן איז געװען בײַ די טשעכישע און סלאָװאַקישע ייִדן. אויך די פֿראַנצױזן האָבן אַרױסגעװיזן אַ בפֿירושן מוסטער פֿון ברידערלעכער באַצױנג צו ייִדן. הגם זײ אַליין, די פֿראַנצױזן, זענען געװען אויף „געהאַקטע“ צרות. אַזױ, למשל, האָבן די פֿראַנצױזן, װאָס האָבן זיך געפֿונען אינעם לאַגער יאָװאַזשאַ, אַרגאַניזירט אַ הילפֿס־קאַמיטעט, פֿון װעלכן ס׳האָבן גענאָסן אויך די ייִדישע אסירים. בראש פֿון קאַמיטעט איז געשטאַנען דער פֿראַנצױזישער אַרבעטער־טוער, דעפּוטאַט מאַריס האַנעל. דער בעל־זכּרונות, װאָס באַשרײַבט די זאַך, אַ ייִדישער טוער, האָט אַליין גענאָסן פֿון דער דאָזיקער הילף²⁰.

פֿונקט אַזױ האָבן אַ סך ייִדישע אסירים גענאָסן פֿון דער הילף פֿון פּוילישע דעמאָקראַטישע לײַדן־ברידער. אַזױ למשל האָט דעם שױן דער־מאַנטן ישראל גוטמאַנען געגעבן דעם קאַנטאַקט מיט דער דאַרטיקער ייִדישער װידערשטאַנד־גרופּע דער שרײַבער פֿון לאַגער־שפּיטאַל, דער פּאַ־ליאַק װלאַדיסלאָװ ז., װאָס איז אַמאַל געװען אַ נאַטאַר אין הרובּיעשאָװ. דער זעלביקער װלאַדיסלאָװ ז. האָט דעם ייִדישן בחור גוטמאַן געראַטע־װעט דאָס לעבן²¹.

בכלל האָבן זיך בײַם העלפֿן און ראַטעװען די מיטאַסירים און בתּוכם ייִדן אויסגעצײכנט די פּוילישע אַרבעטער פֿון דעם לאַגער־שפּיטאַל בראַש מיטן פּוילישן סאַציאַליסטישן טוער יוזעף ציראַנקיעװיטש, װעלכער האָט נישט בלױז אַרגאַניזירט הילף, נאָר פּערזענלעך געהאַלפֿן און געראַטע־װעט²². אין דער רעטונגס־אַקציע פֿון ייִדן האָבן זיך אויסגעצײכנט אויך אַ רײ פּוילישע פֿונקציאָנאַרן, װעלכע זענען אויף די דאָזיקע פּאַסטנס באַזעצט געװאָרן דורך דער װידערשטאַנד־באַװעגונג. אַזױ, למשל, האָט דער בלאַק־עלטסטער פֿון בלאַק 7, טשעסלאָװ גאַשינסקי, געראַטעװעט ייִדישע קינדער פֿון לײַטע און לעטלאַנד. עס זענען דורך ייִדישע עדי ראיה אויך פּאַרצײכנט געװאָרן פּאַלן פֿון ראַטעװען ייִדן דורך פּוילישע קאַפּאַס, מיטגלידער פֿון דער װידערשטאַנד־באַװעגונג. עס זענען אויך געװען פּאַלן, װען פּוילישע אסירים האָבן זיך אָפּגעזאַגט פֿון אַ צװײטער זװפֿ לטובת ייִדישע אסירים, װאָס האָבן דאָך קײן שפּײַז־פּעקלעך פֿון דער היים נישט באַקומען, בעת די פּאַליאַקן האָבן יאָ געהאַט רעכט דערצו²³.

עס ווערן אויך דורך יידישע עדי ראייה אָפגעמערקט פאַלן, ווען די פוילישע אסירים-מאַסע האָט נישט אַרויסגעגעבן די באַהאַלטענע צווישן איר יידישע פרויען, וועלכע האָבן זיך אָנגעגעבן ווי פוילישע, כדי צו ראַ-טעווען דאָס לעבן.²⁴

עס זענען באַקאַנט פאַלן, ווען יידישע פרויען, באַהאַלטענע ווי קריסט-לעכע, זענען קראַנק געוואָרן און גערעדט פון היץ יידיש, און דאָך האָט זיי קיין איינע פון די פוילישע פרויען פונעם בלאַק נישט אויסגעגעבן. פאַר-קערט, מען האָט זיי געפּלעגט און געהאַלפּן.²⁵

אַפט מאַל איז די אַנאַנימע ברידערלעכע האַנט, וואָס האָט געראַטעוועט דעם אומגליקלעכן יידישן העפּטלינג דאָס לעבן, אַדער דאָס געזונט, געווען אַ קריסטלעך-פוילישע. אַזוי איז, למשל, דער יידישער העפּטלינג ירחמיאל שולקלאַפּער, וואָס האָט געשטאַמט פון סאַסנאַוויץ און איז דעפּאַרטירט גע-וואָרן פון פּראַנקרייך, ניצול געוואָרן פון די הענט פון אַ נקמה-גיריקן בלאַק-עלטסטן, אַ קריסט, אַדאַנק אַנדערע אומבאַקאַנטע קריסטן, וואָס האָבן אים, דעם ייִד באַהאַלטן אין אַ צווייטן בלאַק. „ערשט דעמלט האָב איך דערפילט די אמתע סאַלידאַריטעט“, פאַרענדיקט זיין דערקלערונג ירח-מיאל שולקלאַפּער.²⁶ מיט איין וואָרט: די לאַגע און דער זעלבסטגעפּיל פונעם יידישן אסיר איז אין אַ גרויסער מאָס געווען אָפהענגיק פון דער סביבה (דער נישט-יידישער), אין וועלכער ער איז אַריינגעפאַלן.

די סאַלידאַריטעט-אַקציע אין אוישוויץ איז געקומען צום אויסדרוק אין צוויי אָספעקטן: הילף פאַר אומגליקלעכע אסירים בכלל און קאַנ-טאַקטן צווישן ווידערשטענדלער, העלפן די ייִדן אַרויפגיין אויפן וועג צום ווידערשטאַנד. אין לעצטן זין האָבן אַ פּאַזיטיווע ראַל געשפילט צוויי פּוילישע ווידערשטאַנד-כוחות: די סאַציאַליסטישע גרופע פון יוזעף ציראַנ-קיעוויטש אין לאַגער גופא און די פּאַלקס-גוואַרדיע, וועלכע איז געווען טעטיק מחוץ דעם לאַגער. ליידער האָבן זיך די פרווון פון די לעצטע נישט אַיינגעגעבן, וואָרום די פּאַלקס-גוואַרדיע איז נאָך אין די יאָרן 1942—1943 געווען שוואַך. די טוער פון דער פּאַלקס-גוואַרדיע אין כשאַנאווער ראַיאָן האָבן געמאַכט, למשל, באַמזונגען אַנצוקניפן אַ קאַנטאַקט מיט די יידישע אסירים, וואָס האָבן געאַרבעט אין קוילנגרובן. דאָס זענען געווען ס'רוב ייִדן פון פּראַנקרייך, בעלגיע און האַלאַנד. דער קאַנטאַקט איז אָנגעהויבן געוואָרן דורך דעם, וואָס די אַרגאַניזירטע פוילישע ציווילע אַרבעטער פון

דעם גרובן האָבן גענומען בשתיקה זינגען דעם „אינטערנאַציאָנאַל“. ווען דער ייִדישער אַסיר האָט אונטערגעכאַפּט די מעלאָדיע, איז דער קאַנטאַקט געוואָרן אַ י.ש. די גוואַרדיסטן האָבן גענומען קאַלפּאַרטירן צווישן די ייִדן אויפּרופן. זיי האָבן אויך דורכגעפירט אינפאַרמיר-אַקציעס וועגן דער לאַגע אויף די פּראָנטן און געגעבן די ייִדן מאַטעריעלע הילף. די ייִדן פון זייער זייט פלעגן אַרויסגעבן די גוואַרדיסטן אויפּרייס-מאַטעריאַל פאַר דער ווידערשטאַנד-באַוועגונג. צום סוף האָט זיך דער קאַנטאַקט איבערגעריסן.²⁷

ישראל גוטמאַן גיט איבער אין זיין בוך וועגן די קאַנטאַקטן פון זיין ייִדישער ווידערשטאַנד-גרופע מיט די גרופעס פון די פּוילישע סאַציאַ-ליסטן און מיט פּוילישע קאַמוניסטן. חוץ דעם זענען געווען קאַנטאַקטן פון ייִדישע ווידערשטאַנד-גרופן מיט רוסישע ווידערשטאַנד-פירער אַפּיצירן: וואַלענטין פּילאַטאָוו, אַנטיטיפּאָוו²⁸, באַראַדין, און מיט דייַטשישע און עסט-רייכישע אַנטיפּאַשיסטן.

די צוזאַמענאַרבעט האָט זיך אָנגעהויבן פון איבערגעבן קעגנזייטיקע אינפאַרמאַציעס וועגן דער לאַגע אויף די פּראָנטן, פון קעגנזייטיקער הילף, פון זאַמלען מאַטעריאַלן וועגן די ס.ס.-אכוריותדיקייטן אינעם לאַגער און דערנאָך האָט מען אָנגעהויבן צוזאַמענאַרבעטן ביים אַרגאַניזירן דאָס אַנט-לויפן און סאַבאַטאַזש-אַקטן.

נישט אַלע ייִדישע אַסירים, וואָס זענען געווען אַנגאַזשירט אין דער ווידערשטאַנד-באַוועגונג, האָבן זיך דעמלט אַפּגעגעבן אַ דין וחשבון, אַז זיי זענען אַ טייל פון אַן אַלגעמיינער, אינטערנאַציאָנאַלער ווידערשטאַנד-באַוועגונג. זיי האָבן אפּשר נישט געהאַט קיין אַנונג, אַז זיי געהערן צו אַ געהיימער אַרגאַניזאַציע, וואָס רופט זיך אַן: קאַמפּס-גרופע אויף געוויסע אַרענעס פון די פּוילישע טוער פון אַט דער אַרגאַניזאַציע, דער נאַענטער מיטאַרבעטער פון יוּעף ציראַנקיעוויטש, דער שרייַבער טאַדעוּש האַלוי, זאָגט וועגן אַט דעם באַגינסטיקנדיקן ווידערשטאַנד-פאַקטאָר אַט וואָס:

„דער פּראָצעס פון איינגלידערן זיך פון די באַזונדערע קאַנספּיראַטיווע לאַגער-גרופן אין דער אַלגעמיינער אַנטיפּאַשיסטישער אַרגאַניזאַציע, וואָס איז פאַקטיש געווען אַנגעפירט דורך מאַרקסיסטן, איז געווען מעגלעך נאָר אַדאַנק דעם אינטערנאַציאָנאַליסטישן כאַראַקטער פון דער אַנפירונג. קיין שום אַנדערע עקסיסטירנדיקע אין לאַגער פּוילישע אַרגאַניזאַציעס האָבן זיך

נישט אינטערעסירט מיט די יידישע גרופן. פאָרקערט, זיי האָבן בעגירט זייער ווערט" ²⁹.

בדרך כלל האָט די אינטערנאַציאָנאַלע ווידערשטאַנד-באַוועגונג תיכף ומיד גענומען אונטער איר שוץ די הילפלאַזע לכתחילה פּאַליטישע אסירים, בתוכם אויך די יידן. דאָס האָט אָבער ליידער נישט געקאַנט טראָגן אַ מאַסנ-האַפטן כאַראַקטער. דער אָנגעקומענער מיטן טראַנספּאָרט ייד איז גלייך אַרײַנגעשלינדערט געוואָרן אין כּף הקלע פון גרויזאַמקייטן, וועלכע האָבן אים פּאַרטויבט און דערשלאָגן אין אים דעם ווילן צום ווידערשטאַנד. בלויז אַ טייל יידישע פּאַליטישע אסירים, וועגן וועלכע עס איז געמאַלדן געוואָרן אין דער אינטערנאַציאָנאַלער ווידערשטאַנד-באַוועגונג פון לאַגער, האָט גע-האַט אַן אַנדער קבלת פנים: די געהיימע האַנט פון דעם ווידערשטאַנד-פּוּח האָט דעם דאָזיקן אסיר אַרויסגעצויגן פון סעלעקציע, אַרײַנגערוקט אַ שטיק ברויט און אַפילו אַ פּרוכט, אַרײַנגעשטופּט אויף בעסערער אַרבעט. יידל באַרשטשעווסקי (קאַרמאַן), איינער פון די אסירים וואָס האָט תיכף ביים אַנקום געפילט די ברידערלעכע האַנט פון דעם ווידערשטאַנד-פּוּח, כאַראַקטעריזירט אַט די זאַך אזוי אַרום: „די וואַרעמקייט און די סאַלידאַ-ריטעט פון די אומגעזעענע פּוּחות האָט צוגעגעבן מוט" ³⁰.

אַט אזוי האָבן מיר זיך בקיצור באַקאַנט מיט די באַשווערנדיקע פון איין זײַט און באַגינסטיקנדיקע פון דער צווייטער זײַט פּוּחות, וואָס האָבן געשטאַמט פון די דרויסנדיקע פּאַקטאַרן און וואָס האָט אויסגעאיבט אַ בעגאַטיווע און פּאַזיטיווע ווירקונג אויפן וועג פון יידישן אוישוויץ-אסיר צום ווידערשטאַנד.

עס זענען אָבער געווען שטערנדיקע פּאַקטאַרן אויך אינערלעכע, אַזעל-כע וואָס האָבן געשטעקט אין די יידישע אסירים גופא.

הערות צום קאַפיטל פיר

- (1) ל. סילווער: טשעכאַנאווער יידן אין אַשוויענטשים, ספּרייזפור לקהילת צ'חנוב, תל-אביב 1962, ז' 352.
- קדיש גאַלדבערג, ג"ע אַרכ. ב. מאַרק.
- (2) זע הערה 6 אין קאַפיטל 3.
- (3) בולאַווקאַ, ז' 123—124.

- (4) שאַרל גאַלדמאַן : אין אוישוויץ בעתן אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ, „נײַע פּרעסע“, פּאַריז 19.4.1962.
ל. סילווער ד.צ.וו. ז'ז 343, 352—353.
- (5) זע הערה 5 אין קאַפּ. 3.
- (6) אָזאָן (Ozon) — ראשי תיבות : א. ז. נ. פון : אָבוו זיענאַטשעניאַ נאַראַ-דאַוועגאַ (ד.ה. לאַגער פון פּאַלקס-פּאַראַייניקונג) — רעגירונגס פּאַרטיי גע-שאַפן אין 1936 יאָר. אַרגאַניזירט לויט דעם מוסטער פון פּאַשיסטישע פּאַר-טייען מיט מיליטערישער היעראַרכיע און דיסציפּלין.
- (7) שפּילסקי, ז' 38.
- (8) דאַס מיינט, די רעגירונגס-דעלעגאַטור אין לאַנד. געווען איז זי אַן אונטער-ערדישער אַדמיניסטראַטיווער אַפּאַראַט פון דער פּוילישער עמיגראַנטישער רעגירונג אין לאַנדאָן.
- (9) דעפּ. פון אינפּ. לויפּ. אינפּ. נ' (102) 29 פון 28.7.1943, אַרכ. פון א.פּ.ג. 202/3, ט. 7, ז' 22.
- (10) פּ. פּרידמאַן, ט. האַלוי, ז' 124—123.
- (11) זע הערה 7 קאַפּ. 3.
- (12) זע הערה 3 קאַפּ. 3.
- (13) שפּילסקי, ז' 53.
- (14) יהודה מיימון : „פּאַלדעק“, ג"ע, אַרכ. ב. מאַרק.
דער בריוו פון „בערגער“ (גרינבוים) פון 22סטן אויגוסט 1945, אַרכ. א.פּ.ג. (אויסגעטיילטע מאַטעריאַלן).
- (15) דאַרטן.
- (16) דאַרטן.
- (17) דערקלערונג פון „בערגער“ (גרינבוים), אַרכ. פון א.פּ.ג., אויסגעטיילטע מאַטעריאַלן.
- (18) אוטאָ קראָוס, אריך קולקאַ : בית-הרושת למוות אושביץ, יד ושם, ירושלים 1960, ז' 227.
- Alfred Fiderkiewicz: Brzezinki, Wspomnienia z obozu. Czytelnik, Warszawa 1954, s. 164.
- (19) בולאַווקאַ, ז' 128.
באַום, ז' 71.
קדיש גאַלדבערג, ג"ע ד.צ.וו.
- (20) בולאַווקאַ, ז' 128.
- (21) ישראל גוטמאַן : „אנשים ואפר“, עמ' 201.
- (22) קדיש גאַלדבערג, ד.צ.וו.
יעושי ראָס, ג"ע (אין פּויליש), אַרכ. ב. מאַרק.
פּעיקעל ז' 528, 530.
- Hermann Langbein: Meine Erlebnisse Erfahrungen und Eindrücke in Auschwitz.
יד ושם, ל-1699/177, ז' 12.

- (23) דער בריוו פון „בערגער“, ד.צ.וו.
- (24) רייזל לאַמסקאָ, ג"ע ז' 7—5, אַרכ. ב. מאַרק.
- (25) דאַרטן.
- (26) ג.ע. פון ירחמיאל שולקלאַפּער. אַרכ. ב. מאַרק.
- (27) Stanisław Wałach, Franciszek Szlachcic: Z walk GL i AL w powiecie chrzanowskim. Wspomnienia żołnierzy GL i AL (MON), Warszawa 1958, s. 387.
- (28) ישראל גוטמאַן : אנשים ואפר, ז' 152.
- ג.ע. פון עמנואל מינק, אַרכ. ב. מאַרק.
- ג.ע. פון דוד שמולעווסקי, אַרכ. ב. מאַרק.
- (29) טאַדעווש האַלוי : בריוו צו ב. מאַרקן וועגן ישראל גוטמאַנס בוך : „אנשים ואפר“.
- (30) ג.ע. פון יידל קאַרמאַן, אַרכ. פון יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט אין וואַרשע.

ק א פ י ט ל פ י נ ף

די יידישע אסירים צווישן זיך

די באַצײַונגען, וואָס האָבן געהערשט צווישן די ייִדישע אסירים גופא, האָבן נישט געקאָנט, פאַרשטייט זיך, האָבן אַ דעצידירנדיקן אײַנפלוס אויף זייער גורל, אָבער אין אַ געוויסן זין האָבן זיי געקאָנט באַגינסטיקן די רע-טונג פון אַ יחיד, אָדער זײַן וועג צום ווידערשטאַנד. אַ ייִדיש-פּראַנציפּיז-שער בעל-זכּרונות דערציילט, אַז דעם גרעסטן אײַנדרוק האָט אויף אים געמאַכט די ערשטע צײַט, ווען די צעטומלעניש איז געווען באַזונדערס גרויס, אַן עלטערער גריכישער ייִד, וועלכער איז צוגעגאַנגען צו דער נײַ-אַנגעקומענער פּראַנציפּיזישער גרופּע: „עס איז אין זײַנע אויגן געווען אַזוי פּיל גוטסקײַט, און מיט אַ געבראַכן לשון האָט ער דערציילט וועגן זײַן אײַגענער משפּחה-טראַגעדיע: „זײַט שטאַרק, דאָ איז אַ גיהנום, אָבער מען טאָר נישט פּאַרלירן די האַפּענונג“. דאָס זענען געווען די ערשטע פּרײַנד-לעכע ווערטער, די ערשטע טרייסט-ווערטער, וואָס איך האָב געהערט זײַנט איך בין אַנגעקומען אינעם לאַגער“¹.

נישט בלויז אַ שטיקל ברויט, נאָר אויך אַ וואָרט פון טרייסט האָט

געקאָנט אויפהייבן דעם מוט.

מיר האָבן שוין אַנגעוווּזן, אַז די טשעכישע אסירים האָבן אַרויסגעוווּזן די גרעסטע אינערלעכע סאָלידאַריטעט. דאָס איז אויך נוגע די טשעכישע יידן. אויך צווישן די דײַטשישע יידן האָט געהערשט אַן אינערלעכע סאָלי-דאַריטעט. אָבער צי האָט זיך די דאָזיקע סאָלידאַריטעט זייערע אויסגע-שפּרייט אויך אויף אַנדערש-לענדישע יידן?

ווי באַקאַנט, האָבן צו די עלטסטע און דערפאַרנסטע אסירים פון די דײַטשישע קאַנצלאַגען געהערט אַ סך דײַטשישע יידן, דער עיקר פּאַלי-טישע געפאַנגענע. אין ליכט פון דער פּראַבלעם: יידן צווישן זיך — טיילן זיך אויס דרײַ גרונט-טיפּן פון דײַטשיש-ייִדישע אוישוויץ-אסירים: איין טיפּ מענטשן, וואָס האָבן נישט בלויז אײַנגעהאַלטן אין די אוישוויצער

באדינגונגען דעם צלם מענטש, נאָר מיט מסירת נפש געהאַלפן אַנדערע יידן. אַזאַ אין, למשל, געווען ברונאָ באָם, וועלכער האָט אַרײַנגעצויגן פּוּל-לישע יידן אין דער ווידערשטאַנד-באַוועגונג. אַזאַ אין געווען סטעפּאַן היי-מאַן, וועלכער האָט געהאַלפּן יידן פּון גראַדנע און געראַטעוועט זיי דאָס לעבן. מיט לויב ווערט דערמאָנט דער דײַטשישער ייד און קאַמוניסט מאַקס ווינער.² בכלל האָבן די פּאָליטישע אסירים פּון צווישן די דײַטשיש-ידישע אוישוויץ-תּושבים אַרויסגעוויזן אַ סך מוט און ענערגיע אין דער הילפּס-אַקציע לטובת יידן פּון אַנדערע לענדער. דאָס איינציקע, וואָס מען קאָן זיי פּאַרוואַרפּן אין דער פּאַקט, וואָס זיי האָבן נישט פּאַרשטאַנען די גײַסטיקע וועלט פּון די פּוילישע טראַדיציאָנעלע יידן, וועלכע זענען געאַנגען צום טויט מיטן שמע ישראל, אַדער מיט ווידוי אויף די ליפּן. דער זעלבער מאַקס ווינער און זײַן חבר וואַלטער בלאַס און אַנדערע דײַטשיש-ידישע אַנטיפּאַשיסטן האָבן עפּנטלעך קריטיקירט די רעליגיעזע פּוילישע יידן און זיך גערימט, אַז זיי, די דײַטשישע יידן און קאַמוניסטן, וועלן אָן ווידער-שטאַנד נישט גיין צום טויט. זיי האָבן ווי אַ מוסטער אַרויסגערוקט די האַל-טונג פּון די דײַטשישע יידן אין זאַקסענהאוזען, וווּ עס אין אַקטאַבער 1942, אין אַנבליק פּון איבערשיקן קיין אוישוויץ, פּאַרגעקומען אַ פּראַטעסט-דעמאָסטראַציע פּון אַ גרופּע דײַטשישע יידן-קאַמוניסטן אונטער דער אָנ-פירונג פּון נתן היטער.³

צווישן די מענטשן פּון דעם ערשטן טיפּ זענען, אַבער, אויך געווען אַזעלכע, וואָס האָבן עפּעס געלערנט פּון דער גרויזאַמער דערפּאַרונג און דורכגעמאַכט אַ חשבון הנפש און דערנענטערונג צום נאַציאָנאַל-ידישן געדאַנק. ישראל גוטמאַן דערציילט אין זײַן בוך וועגן זײַן באַגעגענען אַטאַ העללערן, דעם דײַטש-ידישן קאַמוניסט און מחבר פּונעם בוך „דער אונטער-גאַנג פּון יידנטום“, וווּ ער האָט גערופּן צו אַסימילאַציע. אין אוישוויץ אין אַטאַ העללער געווען אַן אַנפירנדיקער און זייער אַקטיווער ווידערשטענד-לער. איינצײטיק האָט ער דורכגעפירט אַ רעוויזיע פּון זײַנע אַנשויונגען. ער האָט זיך דערנענטערט צום פּוילישן יידנטום. ער האָט געפּונען זײַן טויט אין דעם גרויזאַמען לאַגער.

דער צווייטער טיפּ דײַטשישע יידן, אוישוויצער אסירים, רעפרעזענטירט די יעניקע, וואָס די באַקומענע לאַגער-פּונקציעס האָט זיי דעמאַראַליזירט ביזן בײַן. דער עד ראייה קדיש גאַלדבערג רופּט אָן צוויי דײַטשישע יידן:

יוליוס מאיער און שולץ, וועלכע האָבן ווי קאַפּאַס זיך איזדעקעוועט איבער די יידן און זיך באַמיט צו געפינען חן אין די אויגן פון די ס.ס.-לייט. דער דריטער טיפּ — אַ מיטל-טיפּ — איז געווען אַ געמיש פון דע-מאַראַליזאַציע און אומשעדלעכקייט, אָדער אַפילו הילף-גרייטקייט. אַזאַ איז, למשל, געווען פּראַנץ היימאַן, דער געוויינטלעך פון צ.ק. פון עסט-רייכישן יוגנט-פּאַרבאַנד. די באַקומענע פּונקציע אין לאַגער האָט אים דע-מאַראַליזירט, פון דעסטוועגן האָט ער פון צייט צו צייט געהאַפּלן יידן פון פּאַרשיידענעם אַפּשטאַם.⁴

אויב עס גייט אין באַזעצן פּאַרשיידענע פּונקציעס אין לאַגער-האַבן דאַס צווייטע אָרט נאָך די דייטשישע יידן פּאַרנומען די סלאַוואַקישע, וועלכע האָבן זיך געיאָוועט אין אוישוויץ אין אַפּריל 1942. צווישן די סלאַוואַקישע יידן האָט געהערשט אַ ווייט-גרייכנדיקע סאַלידאַריטעט. לגבי אַנדערע יידן זענען זיי בדרך כלל געווען גוט. דער „ספר צ'חנב" באַצייכנט די סלאַ-וואַקישע יידן ווי גוטע מענטשן. הגם עס זענען פּאַראַן טענות צו באַזונד-דערע יחידים, וועלכע זענען געווען אויף פּונקציעס און נישט שטענדיק געשטאַנען אויף דער געהעריקער מאַראַלישער מדרגה. בפרט זענען גרויס די טענות פּלפּי די יעניקע יונגע יידישע מיידלעך פון סלאַוואַקיע, וועלכע זענען פרי דעמאַראַליזירט געוואָרן אין די צעפּוילטע לאַגער-באַדינגונגען און געווען אַ געצייג אין די הענט פון ס.ס.-אַפּאַראַט ווי קאַפּאַס און אַנדערע פּונקציאָנאַרן. דורך אַ ריי עדי ראה ווערן אַנגערופּן פּאַרשיידענע געמען פון אַזעלכע מיידלעך, וואָס האָבן געשלאָגן מכות רצח די יידישע פּרויען, געשמין מיט בייטשן און זיך געחנדלט צו די ס.ס.-פּרויען.⁵

צווישן די סלאַוואַקישע און טשעכישע יידן זענען געווען סיי אונ-טערשיידן, סיי געמיינזאַמע שטריכן. וועגן דער סאַלידאַריטעט, וואָס האָט געהערשט ביי די טשעכיש-יידישע לאַגער-אסירים, איז שוין געווען אַ רייד. פּלפּי יידן פון אַנדערע לענדער זענען קיין נעגאַטיווע שטריכן ביי די טשעכישע יידן נישט אַבסערווירט געוואָרן. פּאַרקערט, די עדי ראה זענען אין שטאַנד אַנצורופּן נאָך איין נאַמען פון אַ טשעכישן ייד, אַ געווי-טוער פון דער טשעכישער קאָמוניסטישער יוגנט, וואָס איז אין בונאַ גע-ווען אַ קאַפּאַ און האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין אַכזריות לגבי די דאַר-טיקע פּוילישע יידן. ווען ער האָט, למשל, געהערט, אַז די „עקיבא-גרופּע" פון קראַקע, וואָס איז פּאַרשיקט געוואָרן קיין אוישוויץ, ווערט דורך די

ו.ס.לײַט באַצײכנט ווי „צײַונסטישע באַנדיטן“, האָט דער דאָזיקער קאַפּאַ זיך נאָך מער צעפּלאַקערט און גענומען קאַטעווען די קראַקעווער בחורים נאָך ערגער ווי פּרײַער.⁶

אַ מוסטער פון סאָלידאַריטעט האָבן אַרויסגעוויזן די יײַדן פון פּראַנק־רייך, וועלכע זענען ס׳רוב באַשטאַנען פון אַן אימיגראַנטישן מײַנרע-אײַראַ-פּענישן עלעמענט.

דאָס אַלץ, וואָס איז אויבן געזאָגט געוואָרן וועגן פּראַבלעם: יײַדן צווישן זיך — איז, פּאַרשטייט זיך, אין אַ גרויסער מאָס אַ פּוּעל־יזאַ פון סוביעקטיווע מײַנונגען. אזוי האָבן די זאָך געזען באַשטימטע עדות, בעת אַנדערע האָבן עס געזען לחלוטין אַנדערש. איינער האָט אַבסערווירט, למשל, בײַ די סלאַוואַקישע יײַדן סאָלידאַריטעט און גוטסקייט, בשעת אַן אַנדערער האָט באַמערקט נאָר די דעמאָראַליזירטע מײַדלעך. צום בולטסטן קומט צום אויסדרוק דער סוביעקטיווער צוגאַנג אין דער פּראַגע פון באַצײונג צו גע-וויסע ייִדישע קאַפּאַס. איך שטרײַך בפּירוּש אונטער דאָס וואָרט „צו גע-וויסע“, ווייל בדרך פּלל וועט וועגן די קאַפּאַס און אַנדערע זײַן אַ רײַד אַ ביסל שפּעטער. קײַן אוישוויץ איז אַנגעקומען מיט אַ טראַנספּאָרט פון סקידעל דער דאָרטיקער ייִדישער גיבור יאַנקל (יעקב) קאָזשעלטשיק. דער מחבר פון די דאָזיקע שורות האָט פאַר דער מלחמה געקענט קאָזשעלטשיק — אַ פּרימיטיוון יונג פון סקידעל, אַן אַטלעטיש געבוטן און מיט אַ רײַז־קער שוואַרצער טשופּרינע, וועלכן סענסאַציע זוכנדיקע אימפּרעסאַריאַס האָבן אַרויסגעשלעפּט פון שטעטל און געבראַכט קײַן וואַרשע ווי אַ נײַעם ייִדישן גיבור און אַטלעט, נאָכן טױט פון זישע ברייטבאַרד. מען האָט קאָזשעלטשיק אַרומגעפירט איבער די וואַרשעווער רעדאַקציעס. איצט אין אוישוויץ האָבן די דײַטשן תּיכּף באַשטימט דעם דאָזיקן יונג פאַרן קאַפּאַ אין דער לאַגער-תּפּיסה („בונקער“) אינעם טרויעריק באַרימטן בלאַק 11. קאָזשעלטשיק איז קײַן צדיק נישט געווען. ער האָט אויסגעפירט לאַיאַל אַלע באַפעלן פון די דײַטשן, געשלאָגן די אַרעסטאַנטן — יײַדן, ווי נישט־יײַדן. אַ צײַט אויסגעפירט די פּונקציע פון אַ תּלײַן. און דאָך זענען פאַראַן וועגן אים דרײַ פאַרשיידענע מײַנונגען. איין באַגלייבטער עד ראיה, קדיש גאַלדבערג, וועלכער האָט אויף דער אײַגענער הויט געפּילט דעם שניידיקן ווייטיק פון קאָזשעלטשיקס קאַנטשיק, באַצײכנט אים ווי אַן אויסוואַרף און בלינד געצײג אין די הענט פון די ו.ס.לײַט. אַ צווייטער נישט ווייניקער

באגלייבטער עדות, דער מיטבאטייליקטער אין ישראל גוטמאנס בוך, יהודה לאופער, זעט אין קאזשעלטשיקן א מענטש מיט „צוויי נשמות“ — שלעכטס און גוטס. קאזשעלטשיקן איז טאקע געווען א קאפא און אכזר, אבער פון צייט צו צייט האט ער געגעבן הילף די אומגליקלעכע אסירים. ער האט, ווי עס דרינגט ארויס פון „ספר צ'חנוב“, דערמעגלעכט א פארשטייער פון דער יידישער ווידערשטאנד-באוועגונג, נח זאבלודאוויטש, צו באזוכן אין תפיסה „בונקער“ די ארעסטירטע העלדין רוזשא ראבאטא, וועגן וועלכער עס וועט נאך זיין א רייד. מיט איין ווארט: לויט די עדות קאן מען נישט קאזשעלטשיקן פאראורטיילן, הגם מען טאר אים אויך נישט ריין וואשן. און אט דער דריטער שטאנדפונקט, אויסגעדריקט דורך נח זאבלודא-וויטש און ישראל גוטמאן און די טשעכישע יידן קראוס און קולקא — לויט זיי איז יאנקל קאזשעלטשיק געווען נישט קיין שלעכטער קאפא בפרט פאר יידן.⁷

עס דוכט זיך, אז אויפן ביישפיל פון קאזשעלטשיקן קאן מען אפ-שאצן א גאנצע ריי קאפאס — פוילישע יידן. דאס זענען ס'רוב געווען מגושמדיקע יידן פון דער אונטערוועלט, וועלכע האבן אויסגענוצט זייער „מאכט“ נישט בלויז צו ראטעווען די אייגענע הויט און די אייגענע מענטשן, נאר אויך צו הערשן איבער די יידישע אינטעליגענטן און באלעבאטישע יידן. עס זענען געווען יידישע קאפאס, וואס האבן זיך באזונדערס איודע-קעוועט איבער יידן, וואס האבן געטראגן ברילן. ווי א ביישפיל קאן מען אגווייזן אויף אזעלכע יידן, בלאק-עלטסטע און קאפאס, אויף וועלכע עס ווייזט אן דער „ספר צ'חנוב“, ווי למשל דער גנב פון ראדאם יאסל דראזשקאוש, אדער דער גנב מיטן צונאמען „דער מארעוויכער“ פון וואר-שע.⁸

די פראבלעם קאפאס איז אבער נוגע נישט בלויז יידישע אונטער-וועלטניקעס און אזוי גערופענע שטארקע, נאר אויך געוויסע יידישע אינ-טעליגענטן און אפילו אזעלכע, וואס האבן געשטאמט פון לינק-געזעלשאפט-לעכע קרייזן. אין דעם פאל איז דער קאלאבאראציע מאמענט געווען א גע-וואלדיקע שטערונג אויפן וועג פונעם יידישן אסיר צום ווידערשטאנד. ווי א בולטן ביישפיל וועלן מיר זיך דא אפשטעלן אויפן פאל „בערגער“.

בערגער איז געווען דער פסעוודאנים פון עזריאל (אדזשאק) גרינ-בוים, א באקאנטן קאמוניסט פון ווארשע און דערנאך פאליטישן עמיגראנט

אין פראנקרייך. ווען ער איז געבראכט געווארן מיטן טראנספארט פון פראנקרייך קיין בירקענאו האט ער אנגענומען די פונקציע פון א בלאק-שרייבער אינעם בלאק נומער 9. דער דאזיקער שריט איז נישט געווען קיין אקט פון קאלאבאראציע און פארראט, נאר פארקערט — איז געווען אין הסכם מיט דער איינשטעלונג פון דער אַנטיפּאַשיסטישער ווידערשטאַנד באַוועגונג, וועלכע איז געווען פאַראינטערעסירט אַרויסצושטויסן פון די פונקציעס דעם קרימינעלן עלעמענט, די פאַרשיידענע „מאַרעוויכערס“, פּדי צו באַזעצן אויף זייער אַרט אייגענע מענטשן, וואָס וועלן אויסנוצן די פונקציעס לטובת די לינדדיקע לאַגער-אַסירים. און אזוי איז טאַקע גע-ווען. מיר קאַנען אויסרעכענען אַ גאַנצע ריי נעמען פון לאַגער-פונקציאָנאַרן — אַנטיפּאַשיסטן — וואָס האָבן טאַקע אויסגענוצט זייער בעסערע לאַגע און זיך אַפּט מוסר נפש געווען פאַר די הילפּלאַזע און הילף-באַדערפּטיקע ליידן-ברידער.

עס איז אָבער אויך געווען אַ קליינע צאַל דורכן ווידערשטאַנד באַ-שטימטע לאַגער-פונקציאָנאַרן, וואָס האָבן זיך דעמאָראַליזירט און געהאַנדלט אזוי ווי די קאַפּאַס קרימינאַליסטן, ד.ה. געדינט געטרײַ די ס.ס.-לייט און געהאַלפּן צו דערדריקן און אַפילו צו מאַרדן די אייגענע ברידער. אויף עטלעכע אַזעלכע פון די רייען פון דײַטשישע, עסטרייכישע און טשעכישע אַנטיפּאַשיסטן האָבן מיר שוין אַנגעוווּזן. דאָס איז געשען אויך מיט בערגער. צו ערשט אַלס שרייבער פון בלאַק 9 און דערנאָך אַוואַנסירט אויפן פּאַסטן פונעם עלטסטן פון בלאַק 30 אין בירקענאו, האָט זיך בערגער שנעל איינגעבראַכן, דעמאָראַליזירט און געוואָרן אַן אמתער שלעגער, פּיניקער, באַרויבער, ציינישער חוזק-מאַכער, וואָס האָט געטראַכט נאָר וועגן אייגענעם מאַגן און וועגן געפינען חן אין די אויגן פון די ס.ס.-לייט.

אַ פשוטער אוישוויץ-העפטלינג אברהם-בער סאַקאַל כאַראַקטעריזירט בערגערן ווי אַן אַכזר און סאַדיסט, וואָס שלאַגט מפות רצח די ייִדישע אַסי-רים און רויבט בײַ זיי דאָס לעצטע שטיקל ברויט מיט מאַרגאַרין, הגם אַליין האָט ער געהאַט „גענוג צו פרעסן און צו זויפן“⁹.

בערגער האָט נישט בלויז געשלאָגן די אַסירים מפות רצח, נאָר אין איין פאַל אַפילו איינעם דערשלאָגן צום טויט. ער האָט זיך גענומען חבּרן מיט קרימינאַליסטן און מיט פּוילישע אַנטיסעמיטן, געמאַכט חוזק פון די יידן, וואָס זענען געפאַרן אויף די אויטאָס צום טויט מיטן געשריי „שמע

ישראל" און מיטן געזאנג פון „התקוה". און דאָס ערגסטע: וואָס ער האָט צו דעם אַלעמען צוגעפאַסט טעאָריעס, וואָס האָבן נאָר געקאָנט באַרעכ־טיקן די באַצײַונג פון די אַנטיסעמיטן צו די אומגעבראַכטע ייִדן. ער האָט געפריידיקט, אַז ייִדן זענען נישט פעיק צום קאַמף, אַז זייער געווער איז שטענדיק געווען אונטערקויפֿן דעם שונא מיט געלט. ער האָט אַפילו גע־חוזקט פון די דראָונגען פון די געווי. חברים, אַז מען וועט אים משפטן נאָך דער מלחמה. ער איז געווען איבערצײַגט, אַז קיינער וועט קיין לעבעדיִג־קער פון דעם אוישוויצער קבר נישט אַרויסגיין.¹⁰

אין דעם פּאַל בערגער קאַן אַפילו נישט זײַן קיין רייד וועגן „צוויי נשמות", וואָרום אויף זײַן פּאַריזער חברים־געריכט נאָך דער מלחמה האָט זיך נישט געיאָוועט קיין איין ייִדישער עדות, וואָס זאָל זאָגן עפעס גוטס וועגן דעם באַשולדיקטן.

אַקעגן־זשע האָט זיך געפונען זייער אַן ערנסטער פּוילישער עדות, אַ קאַמוניסט, יוזעף שפּילסקי (ער וווינט אין וואַרשע), וואָס איז געווען צו־זאַמען מיט בערגערן אין בירקענאַו און דערנאָך אין בוכענוואַלד, און ער שטעלט פעסט אין זײַנע זכּרונות, אַז בערגער האָט געהאַט אין די לאַגערן אַ גוטן שם בײַ די אונטערערד־חברים.¹¹

עס קאַן טאַקע זײַן, אַז דער זעלביקער בערגער, וואָס איז געווען לגבי די אונטערגעוואַרפענע אים ייִדישע אסירים אַן אכור און רוצח, האָט גע־שפּילט כּלפּי די פּוילישע אסירים־באַקאַנטע די ראָל פון אַ צדיק. דער גרוי־זאַמער לאַגער האָט אפּשר אַרויסגעבראַכט אויף דער אייבערפּלאַך געוויסע קאַמפּלעקסן, וואָס האָבן בײַ בערגערן געדערעמלט פון לאַנג, נאָך אויף דער „פּרייִ".

עס איז פּדאי אַנצורופֿן נאָך דרײַ מינים ייִדישע לאַגער־פּונקציאָנאַרן, וועלכע האָבן פּאַרשטאַרקט די אַטמאָספּער פון טעראָר און אוממענטשלעכ־קייט לגבי די ייִדישע אסירים: אַן אינטעליגענט, אַ געוויסער שאַפּמאַן פון טאַמאַשאַוו־מאַזאָוועצק, אַ וואַרשעווער אונטערוועלטניק עלע המכונה מאַלפּע¹² און אַ ייִד פון מיטלשטאַנד, וועגן וועלכן דער עדות ירחמיאל שולקלאַפּער דערציילט: „ווען דער דאָזיקער קאַפּאַ האָט דערזען זײַנעם אַ קוויז אַ קראַנקן און הונגעריקן ביחידות, האָט ער אים געשטיצט און גע־האַלפֿן און געראַטעוועט פון הונגע־טויט; אַבער ווען דער זעלבער קאַפּאַ האָט אין אַנוועזנדיקייט פון אַ דײַטשן לאַגער־פּונקציאָנאַר געטראָפֿן דעם

קוזין אין זעלביקן טרויעריקן מצב, האָט ער אים פאַרקאַטעוועט צום טויט. עס דאַרף אָבער געזאָגט ווערן למען האמת, אז אַ סך עמך־מענטשן און אַפילו האַלבע אונטערוועלטניקעס האָבן זיך אויפגעפירט אינעם לאַגער אַנשטעגן־דיק און געשטיצט די ייִדישע ווידערשטענדלער מיט וואָס זיי האָבן נאָר געקאַנט און בפרט זיך קעגנגעשטעלט אָפט מאָל די שלעכטע קאַפּאַס. אזאָ פּאַזיטיווע געשטאַלט, וואָס האָט מיט אַלע מעגלעכקייטן געשטיצט די יונגע ייִדישע אונטערערד־טוער פון בירקענאַו, איז געווען — לויט דער דער־קלערונג פון דעם דאָרטיקן ווידערשטענדלער, דוד שמוּלעווסקי — דער וואַרשעווער פּלייצע־טרעגער שמעון ווּוּלץ.

ווי עס זאָל נישט זײַן, איז די קאַפּאַ־אינסטיטוציע געווען אַ געוואַל־דיקער שטער אויפן וועג פונעם ייִדישן אסיר צום ווידערשטאַנד. און דאָס נישט בלויז צוליב אַזעלכע טעאָריעס ווי בערגערס, וועלכע האָבן פאַר־קלעבערט דעם פּרינץ, די ווערט פון ייִדישן אַנטייל אין די אויגן פון די נישט־ייִדישע ווידערשטענדלער. אַפילו געוויסע גוטע קאַפּאַס און אַנדערע ייִדישע פונקציאָנאַרן זענען געווען אַ שטער, ווייל זיי האָט זיך געלעבט פאַרהעלטענישמעסיק גוט און זיי זענען געווען זיכער, אַז זיי וועלן איבער־לעבן, איז דערביער יעדע ווידערשטאַנד־טעטיקייט פאַר זיי נישט געווען באַקוועם, ווייל דאָס איז געווען אַ ספּנה פאַרן לעבן.¹³

די פּראַבלעם קאַפּאַ טאָר אָבער נישט אַפּווענדן אונדזער אויפּמערק־זאַמקייט פון דער גרונט־דערשיינונג פון קעגנזייטיקער הילף און סאָלידאַ־ריטעט, וואָס איז געקומען צום אויסדרוק אויך צווישן די פּוילישע ייִדן, די אסירים פון אוישוויץ. באַזונדערס איז געווען גרויס די סאָלידאַריטעט בײַ ייִדן פון איין שטאַט, פון איין שטעטל, פון איין סביבה, למשל בײַ די טשע־כאַנאווער, בײַ די מאַקאוּ־מאַזאויעצקער, חוץ דעם איז באַקאַנט אַ גאַנצע פּלעיאַדע נעמען פון ייִדן־דאָקטוירים, טוער, רבנים, פשוטע עמך, וואָס האָבן מיט דער גרעסטער מסירת־נפש געהאַלפן אַנדערע און געלאַנצט ווי אמתע בריליאַנטן אין דער אַרומיקער אַטמאָספּער פון דער דערדריקונג, אַפּאַטיע, גליַכגילטיקייט, פאַרשטענדלעכער אייגנליכע און אומקום. אַזעלכע דר. פייגענבוים, לאַנדמאַנס, דר. שטיינבערג, חיים קאַזלאָוסקי¹⁴ און אַנדערע זענען געווען אַ לעגיאָן. אָבער וואָס האָט געקאַנט אויפּטאָן אַפילו אַ לעגיאָן אַלטרויסטן פּלפי אַ פעלקער־מאַרד און אַ גרויזאַמקייט, וואָס האָט אויסגעזען כּמעט ווי אַ נאַטור־קאַטאַסטראַפּע!

עס זענען אָבער אויך געווען יחידים און גרופן, וואָס האָבן זיך פאַר-
מאַסטן קעגנצושטעלן דער דאָזיקער מאַרד-קאַטאַסטראַפּע.

די ייִדישע אַסירי־מאַסע האָט געהאַט אַ נעגאַטיווע באַצײַונג צו דער
לאַגער־פּראָמינענץ. נאָך מער: זי האָט באַהאַלטן אין האַרצן אַן אומאויס־
געלאָשענעם כּעס אויף די יודנראַט־עלעמענטן פון די געטאַס. אַזוי האָבן
למשל די ייִדן פון לאַדזשער געטאַ, וואָס האָבן זיך געפונען אין אוישוויץ,
נישט געקאַנט פאַרגעסן די ראַל פון די לאַדזשער יודנראַט־לייט ביים צו־
רעדן די דאָרטיקע ייִדן צום גירוש. און ווען אין אויגוסט 1944 זענען צו־
זאַמען מיט טויזנטער ייִדן פון לאַדזשער געטאַ אָנגעקומען אין לאַגער
אויך רומקאַווסקי און זײַנע נאַענטסטע מיטאַרבעטער און אַנדערע פּראָמי־
נענטע לייט פון לאַדזשער געטאַ, איז די רעאַקציע פון די אוישוויצער
„תּושבֿים“, געווען לאַדזשער, געווען אַ געוואָלדיקע. זיי זענען באַפּאַלן די
אָנגעקומענע פּאַרפֿירער, זיי געשלאָגן און געוידלט און ווי מען שמועסט —
גרייט געווען צו לינטשן דעם אַלטן יודן־עלטסטן און זײַנע מיטאַרבעטער.

עטלעכע באַקאַנטע מוסרים פון לאַדזשער געטאַ זענען געוואָרן שטאַרק
צעשלאָגן. עס איז אָבער כאַראַקטעריסטיש, אַז ווען אַ דײַטשישער, אַדער
פּוילישער קאַפּאַ האָט אויפגעפּאַדערט די ייִדישע אַסירי־מאַסע אָנצווייזן
און אַרויסגעבן די פּאַליציאַנטן פון לאַדזשער געטאַ, האָט קיינער פון די
ייִדישע אַסירי־מאַסע געטאַן. די ייִדישע אַסירי־מאַסע האָט נישט גע־
וואַלט אַרויסגעבן אירע אייגענע פּאַרהאַסטע פּאַליציאַנטן אין די הענט פון
דעם געמיינזאַמען אונטערדריקער און פּייניקער. אין דער האַנדלונג קומט
צום אויסדרוק די הויך־מאַראַלישע, טראַץ אַלעמען, מדרגה פון די ייִדישע
אַסירי־מאַסע.¹⁵

אַן ענלעכער פּאַל פון אַ פּרוּוו פון לינטשן אַ פּאַררעטער דורך דער
ייִדישער אַסירי־מאַסע איז פּאַרגעקומען מיט אַ בעלגישן ייִד, וואָס האָט
אין בעלגיע געשפּילט אַ מיאוסע ראַל פון אַ געסטאַפּאַ מסור. ער האָט גע־
מסרט אַ סך בעלגישע ייִדן און גורם געווען זייער דעפּאַרטאַציע קיין אוישׁ־
וויץ. ער וואַלט זיכער אומגעקומען אין אוישוויץ פון די הענט פון זײַנע
קרובות, ווען נישט די ס.ס., וועלכע האָט אים געראַטעוועט.

קיינ באַווייז פון ענלעכע רעאַקציעס מצד ייִדן פון אַנדערע לענדער
האָבן מיר ביז לעצטנס נישט געהאַט. די אויסגעגראַבענע טאַגביכער פון

דער זאנדער-קאמאנדאָ-סביבה זאָגן עפעס וועגן דעם בנוגע די אונגאַ-
רישע יידן.

בכלל איז די האַלטונג און פסיכישע איינשטעלונג פון די באַזונדערע
עטנישע גרופן פון די יידישע אסירים געווען אַ פאַרשיידנאַרטיקע. קודם
כל דאַרף געזאָגט ווערן, אַז עס איז געווען אַ גרויסער אונטערשייד צווישן
דער עיקר איינשטעלונג פלפי די נייע לאַגער-באַדינגונגען מצד די פוילישע
יידן פון איין זייט און די האַלענדישע, גריכישע, אונגאַרישע פון דער צוויי-
טער. די פוילישע יידן האָבן געהאַט הינטער זיך נישט בלויז אַ לאַנגיאַריקע
טראַדיציע פון אַנטיסעמיטישע רדיפות, נאָר אויך די האַרטע שול פון די
אַקערשטיקע געטאָס. זיי האָבן שוין גוט געקענט די דייטשישע אַקופאַנטן און
דורכגעמאַכט אַן עטלעכע יעריקע דערפאַרונג פון אַ שווערער דערנידערונג,
רדיפות, הריגות און צוואַנגס-אַרבעט. אמת, זיי זענען שוין נישט געווען
אַזוי אויסגערוט און געפּלעגט ווי די יידן פון מערב-אַייראָפּע, וועלכע זע-
נען אויך אַנגעקומען אין בעסערע וואַגאַנען, אָבער דערפאַר זענען די פּויל-
לישע יידן שוין געווען פאַרהאַרטעוועט. אַדאַנק דער קענטשאַפט פון די
באַדינגונגען און פון דער שפּראַך האָבן זיי זיך געקאַנט אַ געוויסע צייט
ווי ס'איז האַלטן, בעת די האַלענדישע יידן, וועלכע האָבן זיך געהאַלטן אין
די שטרענג מאַראַלישע געזעצן פון לאַ תּגובּה, און די גריכישע יידן, וועל-
כע זענען נישט געווען צוגעוויינט צום שאַרפּן, קאַלטן קלימאַט, זענען גע-
פּאַלן ווי די פּליגן שוין ביים אָנהייב.

אָבער אויך די פוילישע יידן אין לאַגער האָבן געליטן פון זעלבליקן
בענקעניש נאָך די אַרויסגעריסענע און פאַרשניטענע משפּחות ווי אַנדערע.
און אַט קומען מיר צו אַ פסיכישן מאַמענט, וואָס האָט געשאַפּן אַן אַנדער
אַליינשטימונג ביים יידישן אסיר ווי ביים נישט-יידישן. דער יידישער אסיר
האַט זיך געפּילט, נאָכן חרוב מאַכן די געטאָס און נאָכן פאַרלירן די משפּחה,
ווי אַ ציטערדיקער בלאַט אויפן ווינט, עלנט און באַדנלאַז, בעת דער פוילישער,
טשעכישער און אַנדערער אסיר האָט געטרוימט וועגן צוריקקער צו דער
משפּחה נאָך דער באַפּריינג, צי וועגן געפינען אַן אַנשפּאַר אויף דער
„פּרייז“ נאָכן געלונגענעם אַנטלויפּן, האָט דער יידישער אסיר וועגן דעם
אַפּילו נישט געקאַנט חלומען. אַפט מאַל איז אים שוין געווען אַלץ איינס.
דער ווידערשטאַנד האָט אַפט מאַל ביי אים פאַרלאָרן יעדן זין, אַחוץ דעם
סטיוול פון נקמה נעמען אין די דייטשן. דערצו איז נאָך צוגעקומען ביי

א גרויסן טייל פון די פוילישע יידן, דהיינו ביים רעליגיעזן, די מיינונג, אז אקטיווער ווידערשטאנד באטייט זעלבסטמאָרד, וואָס איז קעגן ייִדישן דין¹⁶. דער דאָזיקער מאָמענט טרעט, פאַרשטייט זיך, אויך אַרויס ביי אונגאַרישע און סלאָוואַקישע יידן. עס איז פֿדאָי צוצוגעבן, אז די זעלביקע רעליגיעזע אויטאָריטעטן האָבן איינציטיק אַ סך געטאָן פאַר ראַטעווען יידן, פאַר הייבן זייער מוט, פאַר שאַפן אַ ברידערלעכע אַטמאָספֿער — אָבער נישט אין דער ריכטונג פון אַקטיוון ווידערשטאָנד, הגם עס זענען אויך געווען אַזעלכע רעליגיעזע עלעמענטן, וואָס האָבן יאָ געשטויסן צום דאָזיקן ווידערשטאָנד.

בכלל זענען געוויסע עדי ראיה פאַרשיידענע אופנים פון רעאַגירן מצד רעליגיעזע יידן אין אוישוויץ. בעת איין טייל זייערער האָט זיך לחלוטין איינגעבראַכן און פאַרלאָזט דעם גלויבן — איז אַ צווייטער, פאַרקערט, אַריינגעפאַלן אין נאָך גרעסערן רעליגיעזן התלהבות, אַזש ביי אַנערקע-גען די גרויזמע צרות פאַר אַ שטראָף פאַר אונדזערע זינד. אויב איין טייל איז אַריינגעפאַלן אין צושטאָנד פון צווייפל, האָט מען נאָך אַלץ געזען בראַש די לאַנגע רייען פון די פרומע אונגאַרישע יידן, רבנים, וואָס האָבן אַן אונטערברעכונג געזאָגט בקול רם תהילים און אַזוי אַרום געפירט די עדות צום טויט נישט איינגעבראַכענע¹⁷. אַן אינטערעסאַנט בילד פון אַ רעליגיעזן ייד, אַ פאַראַרבעטער (געהילף פון קאַפּאָ) ברענגט אין זיינע יאָוואַזשאַ-זכרונות דער פראַנצייזיש-ייִדישער טוער אַגרי בולאוואָק: דאָס איז געווען משה ליטוואַק, אַ ייד, וואָס האָט געהאַלטן אין איין האַנט אַ שטעקן, מיט וועלכן ער האָט געשלאָגן די אסירים און אין דער צווייטער אַ סידור, וואָס איז געווען זײַן איינציקער גײַסטיקער אַנשפּאַר. אַ מין גילגול פון יאַנקל שאַפּשאַוויטש¹⁸ אין די באַדינגונגען פון אוישוויץ. אין אַ בײַן השּׁמשות-שטימונג איז דער דאָזיקער משה ליטוואַק אַריינגעפאַלן אין אַ שטימונג פון פולשטענדיקן ייאוש, אָבער בײַ נאַכט, ווען אַלע זענען גע-שלאָפן, איז ער אויפגעשטאַנען פון געלעגער און הייס געדאַוונט. ער האָט נאָך אַלץ געזוכט אַן אַנשפּאַר אין דאַווענען, אין גלויבן¹⁹.

אַ וויכטיקע ראַל האָבן די ייִדישע פלי קודש געשפילט ביי די האַלעב-דישע יידן. למשל דער ראַבינער גאַטשאַלק האָט געטרייסט זײַן האַלעבדישע עדה און גערופן צו גלייבן טראַץ אַלעמען אין אַ געטלעכער ישועה²⁰. עס איז לסוף אינטערעסאַנט אַ קוק צו געבן אויף די רעליגיעזע יידן אין אוישוויץ מיט די אויגן פון אַ נישט-ייד. דער פוילישער אסיר באַיורסקי

(וויניט איצט אין וואַרשע), וועלכער האָט דורכגעמאַכט די פּאַוויאַק-תּפּיסה און אוישוויץ (נומער 76887), אַ געוון מיטגליד פון לינקע פּ.פּ.ס. און פון אַן אונטערערדישער פּאַטריאַטישער קאַמפּס-אַרגאַניזאַציע, טיילט זיך מיט זיינע פּאַלגנדיקע איינדרוקן פון אוישוויץ כּלפּי די רעליגיעזע:

„אין אוישוויץ זענען געווען אַ סך רבנים, איינער פון זיי איז געווען פון קראַקע. ער איז נאָך געווען יונג. איך האָב מיט אים אַ סך געשמעסט. ער האָט געאַרבעט אין ד.א.וו.²¹ ווי אַ גלעזער. עס זענען אויך געווען אַ סך חסידים, וועלכע האָבן, נישט געקוקט אויף די שפּיז-שוועריקייטן, אַזוי זיך געפירט, אַז זיי האָבן נישט געגעסן בשום אופן דאָס טריפה עסן פונעם קעסל. זיי פּלעגן פּאַרקויפּן די זוף פאַר אַ ביסל ברויט און עטלעכע רויע קאַרטאַפּל, וועלכע זיי פּלעגן צופּרעגלען ווי עס איז אויפן בלעך. זיי האָבן געלעבט זייער שווער און דאָך האָבן זיי זיך געראַנגלט קעגן עובר זיין אויף די מצוות פון דער תּורה און נישט געגעסן קיין טריפות. זיי האָבן גע-דאַונט אויף אַ געהיימען אופן, ווייל די דייטשן האָבן פּאַרבאַטן דאַווענען בציבור. זיי פּלעגן זיך זאַמלען ביים 19טן בלאַק פון דער דרום-זייט. זיי זענען געווען אויסערגעוויינטלעך אויסגעהאַלטן און איינגעהאַלטן די רע-ליגיע, און מיר האָבן געהאַט פאַר זיי גרויס באַוונדערונג און דרך-אַרץ. זיי האָבן אויסגעהאַלטן אין זייער גלויבן אין אַזעלכע שוידערלעכע באַ-דינגונגען, ווי דער קאַנצלאַגער, און דערפאַר האָבן איך זיי געשעצט. זיי זענען געווען האַרט און עקשנותדיק ביים אויספירן די געזעצן פון זייער גלויבן. דאָס האָט עדות געזאַגט, אַז זיי זענען געווען שטאַרק אין זייער גייסט. עס האָט אין זיי געשטעקט אַ גרויסער מענטשלעכער פּוה. די דאָזיקע רעליגיעזע יידן האָבן זיך נישט אונטערגעגעבן דעם יצר הרע פון דינען די היטלעריסן, אַזוי ווי ס'האַט געטראָפּן מיט אַנ-דערע“²².

אַט אין אַזאַ שיינן האָט געזען די פּוילישע רעליגיעזע יידן אין אויש-וויץ אַ פּוילישער פּראַגרעסיווער עד ראיה.

די באַציונג פון די יידישע אסירים צווישן זיך זענען געווען, ווי מיר האָבן געזען פון דעם קורצן איבערבליק, קאַמפּליצירט. נישט געקוקט אויף געוויסע נעגאַטיווע עלעמענטן שלענגלט זיך אַדורך אין די דאָזיקע באַציונג-גען אַ גרונט-פּאַדעם פון סאָלידאַריטעט, פון וועלכן עס האָבן געקאַנט ארויסקומען געוויסע אַקטן פון ווידערשטאַנד.

הערות צום קאפיטל פינף

- (1) בולאָווקאַ, ז' 65.
- (2) מאַשעוויצקי: גורל פון אַ גראַדנער ייִדיש ייִנגל, „פּאַלקס־שטימע“ נר. 104, 6.7.1965.
- (3) זכרונות פון זאב שיק אין בוך: ישראל גוטמאַן: אנשים ואפר, ז' 212—232.
- (4) דער בריוו פון בערגער (גרינבוים).
- (5) דאַרטן.
- (6) די ייִדישע אסירה ד״ר לאַרסקאַ פון 10טן בלאַק אין אוישוויץ 1 דערציילט וועגן אַ ייִדיש־סלאָוואַקיש מיידל, וואָס האָט ראַדיקאַל געענדערט איר באַ־ציונג אויף גוטס צו די פרויען אסירים אונטערן איינפלוס פון דעם אונטערערד־טוּער בערנאַרד שוויערטשינאַ.
- (7) זע: Dorota Lorka: Z pobytu w Oświęcimiu. Przegląd lekarski, nr. 1/1967, s. 206—208.
- (8) משה קולקאַ: ג״ע יד ושם (סניף תל אביב), סיגנ. ק״פ 686/63, ז' 12.
- (9) ג״ע פון יהודה מיימון, אַרכ. ב. מאַרק.
- (10) ג.ע. פון נח זאַבלודאַוויטש, אַרכ. ב. מאַרק.
- (11) קראָוס, קולקאַ, ז' 64, ישראל גוטמאַן: אנשים ואפר, ז' 81—82.
- (12) נאָך דער מלחמה האָט קאַזשעלטישק מיך באַזוכט אין רעדאַקציע, „דאַס נייע לעבן“ און געמאַכט אַן אַוואַנטורע, הלמאַי מען, „באַשולדיקט“ אים. ער גע־פינט זיך אין ישראל.
- (13) ל. סילווער: „טשעכאַנאַווער יידן אין אַשוויענטשים“. אין ספר צ׳חנוב, ז' 340—371.
- (14) ג״ע פון א. ב. סאַקאַל, אַרכ. יזוואַ נ. 2250.
- (15) ג.ע. פון יצחק לייב קלעניעץ, אַרכ. פון ב. מאַרק.
- (16) ג״ע פון הערמאַן פרייליך, ד. שמולעווסקי, ע. מינק, ש. לאַטער, פּורמאַנסקי און די אויפקלערונגען פון בערגער, אַרכ. א.פ.ג. אויסגעוויילטע מאַטעריאַלן.
- (17) שפּילסקי, ז' 36.
- (18) Primo Levi: J'étais un homme, Paris 1961, s. 104—107.
- (19) ווי ס׳איז שוין פריער באַטאַנט געוואָרן אין, אָנהייבנדיק פון דער צווייטער העלפט פון י. 1943, געווען אַ געוויסע צאַל קאַפּאַס און אַנדערע פּונקציאָנאַרן פון דער, „אסירים זעלבסטפאַרוואַלטונג“, מיטגלידער פון דער ווידערשטאַנד־אַראַגאַניזאַציע. מערסטן טייל זענען זיי איינגעאַרדנט געוואָרן אויף די פּונק־ציעס דורך דעם אוישוויצער אונטערגרונט, פּדי צו העלפן די אסירים מאַסע.
- (20) יעקב זילבערשטיין: נתיב היסורים של בער. זע: ספר זכרון לקהילת תומ־שׁוב־מזוביצק, ישראל, עמ. 424.
- (21) ג״ע פון טעפּאַן קראַקאַווסקי, אַרכ. ב. מאַרק.

- (16) ק. צעטניק, ז' 109.
- (17) בולאָווקאַ, ז' 86—75, ג"ע פון זאב שיק. מנשה אינגער: דער גייסטיקער ווידערשטאַנד פון יידן אין געטאָס און לאַגערן, „המנורה“, תל-אביב 1970, ז' 5, 39.
- (18) דער העלד פון דער פיעסע: „דער גאַט פון נקמה“ פון שלום אַש.
- (19) בולאָווקאַ, ז' 97—96.
- (20) ג"ע פון אַלפאַנס פילאַר.
- (21) ד.א.וו. — דויטשע אויסריסטונגס-ווערקע, ס.ס.ישע ווירטשאַפּט-אונטערנעמונג אין אוישוויץ און אין אַנדערע קאַנצעלאַגערן.
- (22) יאַקוב באַיורסקי, ג"ע (געשריבן אין פויליש), אַרכ. ב. מאַרק.

ק א פ י ט ל ז ע ק ס

וידערשטאַנד־אַקטן אויפן שוועל פון טויט

באַלד נאָכן אַנקום פון טראַנספּאָרט יידן זענען זיך די וועגן צעגאַנגען. די ריזיקע מערהייט איז נאָך דער סעלעקציע געטריבן געוואָרן צום גאַנצן קאַמער, אַ מינדערהייט איז פאַרמשפּט געוואָרן אויף „לעבן“ אין פאַרשייִ-דענע קאַמאַנדאַס און פאַבריקן. וועגן די איבערלעבונגען און גורל פון דער צווייטער גרופע איז שוין געווען אַ רייד און עס וועט נאָך זײַן אַ רייד. אָבער וואָס איז פאַרגעקומען מיט די צום גאַנצ־טויט פאַראַרטיילטע, חוץ דעם וואָס זײ זענען געצוונגען געוואָרן זיך אויסטאַן און דערנאָך אַרײַנגעטריבן געוואָרן אין די גאַנצ־קאַמערן? וואָס האָבן זײ דורכגעלעבט אין משך פון דעם אַרױפּשטייגן אויף די אויטאַס ביזן לעצטן מאָמענט פון פאַרקלאַפּן די טיר פון דעם גאַנצ־קאַמער? דאָס איז ביז איצט געווען לחלוטין אומבאַקאַנט, און ערשט די אויסגעגראָבענע נאַטיץ־ביכלעך, וואָס זענען די פאַקטישע טעמע פון דער דאָזיקער אַרבעט, האָבן אויפגעעפנט אַ שטיקל שפאַרע צו דעם אויבן געשטעלטן טראַגישן רעטעניש. אָבער חוץ דעם זענען מיר ביכולת פעסטצושטעלן מיט דער פולער אחריות, אַז ווייט נישט אַלע קרבנות זענען געגאַנגען פאַסיוו צום טויט, כצאן לטבת. שוין פון די ביזן איצטיקע באַקאַנטע און אויך פון נײַע ביזן אַצינד אומבאַקאַנטע מאַטעריאַלן דרינגט בפירוש אַרויס, אַז עס זענען געווען נישט ווייניק פאַלן פון פאַסיוון און אַפילו אַקטיוון ווידערשטאַנד און פון ווירדיקע מאַניפעס־טאַציעס אויפן סאַמע שוועל פון טויט. פאַרשטייט זיך, אַז דאָ האַנדלט זיך אין די יענע פאַלן, ווען די קרבנות האָבן געוואוסט, האָבן פאַרשטאַנען, אָדער זיך אַנגעשטויסן, אַז זײ זענען שרעקלעך אַפגעשווינדלט געוואָרן און איצט דערזען דעם גרויליקן אמת. אַ ריזיקער טייל פון דער מאַרטירער־מאַסע האָט אָבער ביזן לעצטן מאָמענט נישט געהאַט קיין אַנונג וועגן דעם, וואָס עס דערוואָרט זײ, אָדער נישט געוואָלט גלייבן. עס איז כאַראַקטעריסטיש דאָס בילד, וואָס עס מאַלט אַן עד ראייה: אַט שלעפט זיך צו אַ טראַנספּאָרט

אונגארישע פרויען צום אומבאקאנטן גאז-קאמער-צעל און איין יונגע פרוי זעצט זיך אַ רגע און רויק און געלאָסן נעמט זי אַרויס די ברוסט, פדי אַנצוקארמען דאָס עופעלע, וואָס זי טראָגט אויף דער האַנט. דער ס.ס. מאַן יאָגט זי אַפילו נישט צו שטאַרק. אַלץ איז אַראַנזשירט אויפן גרעסטן שווינדל און די יונגע מאַמע איז זיכער, אַז זי גייט מיטן קינד צו אַ זי-כערן פּלאַץ.¹

אַבער נישט אַלע זענען געווען אַזוי רויק, ווי די יונגע ייִדישע מוטער פון אונגאַרן. דער זעלבער עד ראייה שטעלט פעסט אָט וואָס: „עס זענען געווען פּאַלן, ווען די מענטשן, אַריענטירנדיק זיך וואָס עס דערוואַרט זיי, האָבן געשטעלט אַ ווידערשטאַנד. דער עפעקט איז געווען אַזאַ, אַז די היט-לער-לייט האָבן זיי טעראַריזירט מיט הייס געווער און ביקסן-קאַלבעס און בלוטיק געבראַכן יעדן ווידערשטאַנד“.²

עס איז דעריבער נישט קיין ווונדער, וואָס ערב דעם אַנקום פון גע-וויסע טראַנספּאָרטן, אויף וועלכע די ס.ס. לייט האָבן זיך געקאָנט ריכטן, אַז זיי וועלן ברענגען מיט זיך אַ ווידערשטאַנד, איז די גאַנצע באַן-ראַמפע אַרומגעשטעלט געוואָרן מיט קוילן-וואַרפער-נעסטן און די ס.ס. לייט האָבן זיך געפונען אין פולער שלאַכט-גרייטקייט. אַזאַ פּאַל איז נאַטירט געוואָרן אין חודש אויגוסט 1943, בשעת עס איז אַנגעקומען אַ גרויסער טראַנספּאָרט פון בענדין און סאַסנאָוויץ. ווייזט אויס, אַז די דאַרטיקע געסטאַפּאַ האָט אַלאַרמירט אוישוויץ, אַז אין די צוויי געטאַס איז אויסגעבראַכן דעם 1טן און 2טן אויגוסט דער באַקאַנטער באַוואַפנטער ווידערשטאַנד פון דער דאַר-טיקער ייִדישער קאַמפּס-אַרגאַניזאַציע.³ די אוישוויצער ס.ס. האָט אַפנים באַ-קומען אַ ידיעה, אַז צווישן די ייִדן פון דעם טראַנספּאָרט זענען פּאַראַן אַזעלכע, וואָס האָבן געווער. די ס.ס. לייט האָבן געהאַנדלט „פּראַפּילאַקטיש“ און באַשאַסן דעם טראַנספּאָרט גלייך ווי ער איז אַרויף אויף דער ראַמפע. עס זענען געפּאַלן זייער אַ סך קרבנות.⁴ אין דעם דאָזיקן טראַנספּאָרט האָבן די ס.ס. לייט בכלל נישט דורכגעפירט קיין סעלעקציע. נאָכן באַשיסן די מענטשן גלייך אויף דער ראַמפע האָבן זיי דעם גאַנצן טראַנספּאָרט ווי אַ בונטאַרישן אַוועקגעפירט אין דער זאַונע, ד.ה. צום טויט. אַבער דאָ האָבן די באַוואַפנטע ייִדישע קעמפּער געשטעלט אַ ווידערשטאַנד, וואָס איז דער-שטיקט געוואָרן אין בלוט.⁵

ביי דער ראמפע זענען געווען פאַרשיידענע מינים ווידערשטאַנד-אַקטן. גענויער ווייסן מיר וועגן איינעם. דאָס איז אין אָקטאָבער 1943, ווען עס איז אָנגעקומען אַ טראַנספּאָרט פון לאַגער בערגען-בעלזען, וואָס איז באַ-שטאַנען פון יידן מיט לאַטיין-אַמעריקאַנער בירגערשאַפטן. דאָ האָבן זיך געפונען, וויזט אויס, אויך משפחות פון וואַרשעווער געטאָ, פון דער „אַרישער“ זייט אין וואַרשע, קרבנות פון דער האַטעל-פּאַלסקי-נעץ⁶ און אויך האַלענדישע און אַנדערע יידן. די רעלאַציעס וועגן דעם ווידערשטאַנד-אַקט, וואָס איז פאַרבונדן מיט אַט דעם טראַנספּאָרט, זענען זייער פאַרשיי-דענע. איין טייל רעלאַציע-געבער האַלטן, אַז דאָס איז פאַרעקומען גלייך אויף דער ראַמפע אין בירקענאָו; אַנדערע — אַז אויפן שוועל פון גאַז-קאַמער. דער לויף פון די געשעענישן האָט לפי ערך אויסגעזען אַט אַזוי: די ס.ס.-לייט האָבן די גאַנצע צייט איינגערעדט דעם טראַנספּאָרט פון בערגען-בעלזען, אַז מען פירט אים אין אַ נייטראַלן לאַנד, אפשר קיין שוויי-צאַריע, וווּ די אסירים וועלן ווערן אויסגעטוישט אויף דייטשישע קריגס-געפאַנגענע. און באמת די אסירים זענען געפאָרן מיט נאַרמאַלע, גוטע וואַ-גאַנען און מיט זייער באַגאַזש — די אילוזיע איז געווען צוגעגרייט מיט אַלע פיטשעווקעס. ווי שרעקלעך איז דעריבער געווען די אַנטווישונג, ווען די וואַ-גאַנען זענען אַריינגעפאָרן אין סטאַציע אוישוויץ!

אַ גרופע יונגע פרויען פונעם טראַנספּאָרט האָט זיך צעבונטעוועט. ווען דער ס.ס.-ראַפּאָרטפירער יאַסעף שיללינגער האָט גענומען צו ערשט באַרויַקן מיט זיסע ריידעלעך דעם עולם און דערנאָך דראָען מיט אַן אויסגעשטרעקטן רעוואָלווער, האָט איין יונגע יידישע פרוי אַרויסגעריסן ביי אים דעם פליי-זיין און דערשאַסן שיללינגערן און פאַרווונדעט דעם ס.ס.-אַרבעט-דינסט פירער ווילהעלם עממערד⁷. דער דאָזיקער פאַקט ווערט באַשטעטיקט דורך אַן אַפיציעלן דייטשישן דאַקומענט, וואָס געפינט זיך אין אוישוויץ-אַקטן. עס איז אָבער געבליבן אומבאַקאַנט דער נאָמען פון דער העלדין. געוויסע עדות האַלטן, אַז דאָס איז געווען אַן אַקטריסע. די פּוילישע אונ-טערערדישע פרעסע מיינט, אַז דאָס איז געווען די טענצערין פון וואַר-שעווער געטאָ פּראַנציסקאַ מאָן, אָבער דאָס איז זיכער אַ טעות (די לעצטע האָט געהאַט ביי יידן גאָר אַ שלעכטע רעפּוטאַציע).

נאָך די שאַסן האָט זיך אָנגעהויבן אַ קעגנזייטיקער געראַנגל. אַ גרופע יונגע יידישע פרויען פון טראַנספּאָרט האָט זיך געראַנגלט מיט די באַ-

וואָפנטע ס.ס.-לייט. אויף דער ראַמפע זאָלן האָבן געבליבן עטלעכע און דרייסיק מאַסאַקרירטע קערפערס פון די ייִדישע קעמפּערינס.⁸ לויט אַן אַנדער נוסח זאָל דער גאַנצער בונט האָבן פאַרגעקומען נישט אויף דער ראַמפע, נאָר ביי די גאַז-קאַמערן. עס קאָן זײַן, אַז דער בונט האָט זיך אָנגעהויבן אויף דער ראַמפע. ער איז דערשטיקט, אָדער איינגע-שטילט געוואָרן דורך די ס.ס.-לייט און איז אויסגעבראַכן נאָך אַ מאָל ביי די גאַז-קאַמערן, וווּ די מענטשן האָבן זיך איבערצײגט, אַז זײ זענען צוויי-פאַכיק אָפּגעשווינדלט געוואָרן.⁹ לויט איין עדות זאָל דערבײַ אַ מיאוסע ראָל האָבן געשפּילט די ייִדישע זאָנדער-קאַמאַנדאָ, וועלכע האָט שנעל פאַר-האַקט די טיר פון גאַז-קאַמער נאָך די באַנײט-רעוואָלטירטע קרבנות. הגם דאָס לייגט זיך שווער אויפן שכל, ווייל די טיר פלעגן פאַרקנאַקן ס.ס.-לייט. ווי עס זאָל נישט זײַן, איז דער אויבן באַשריבענער ווידערשטאַנד-אַקט אַ פאַקט און ער האָט בשעתו געמאַכט אַ שטאַרקן רושם אין לאַגער און זיך אָפּגעשלאָגן מיט אַ ווידערקול אויך אויסער אוישוויץ. אויפן שטח פון דער „זאָנע“ (באָד) און די גאַז-קאַמערן האָבן געהאַט אַן אַרט אַ סך ווידערשטאַנד-אַקטן. וועגן אייניקע פון זײ פאַרמאַגן מיר גאַנץ גענויע רעלאַציעס, דהיינו:

תחילת 1944 האָט מען געבראַכט פון מײַדאַנעק אַ טראַנספּאָרט פון 300 יונגע ייִדישע מיידלעך. לכתחילה האָט מען זײ געלאָזט צו רן, אָבער ביי נאַכט, ווען דער גאַנצער לאַגער איז געווען איינגעזונקען אין שלאָף, האָבן די ס.ס.-לייט אומגעריכט גענומען טרייבן די מיידלעך אויף לאַסט-אויטאָס. די מיידלעך האָבן זיך אַריענטירט, ווהיזן מען וויל זײ אַוועקפירן. זײ האָבן זיך אָפּגעזאָגט אויפצושטייגן אויף די אויטאָס, זיך געוואָרפן אויף די ס.ס.-לייט און זײ געשלאָגן מיטן איינציקן געווער, וואָס זײ האָבן פאַרמאַגט — מיט די הילצערנע שיך. דער ס.ס.-מאַן אַנטאָן טאַובער¹⁰ האָט אַזוי באַקן-מען מיט אַ שוך, אַז עטלעכע טעג האָט ער געטראָגן אויפן אויג אַ באַג-דאַזש. אַ סך מי האָט געקאַסט די ס.ס.-לייט דאָס אַוועקשלעפן די מיידלעך צום טויט¹¹.

אין פעברואַר 1944 האָט מען געבראַכט פון טערעזיענשטאַט אַ טראַנספּאָרט טשעכישע ייִדן. אַ גרופּע פרויען האָט מען געבראַכט אין דער „זאָנע“. פלוצעם האָט איינע אַ געשריי געטאָן: „אוישוויץ!“ עס איז אויסגעבראַכן אַ טומל, די פרויען האָבן זיך אָפּגעזאָגט אויסצוטאָן. די ס.ס.-לייט האָבן

געבראכט צו הילף אַ גרופע פרויען-קאָפּאַס און אַנדערע פונקציאָנאַרינס, וועלכע האָבן זיך געוואָרפן אויף די ייִדישע פרויען. די האָבן געשטעלט אַ ווידערשטאַנד. דער סוף איז געווען, אַז די ס.ס.־לייט האָבן באַנוצט הייס געווער. עס זענען געפאַלן טויטע און פאַרווונדעטע און די גרופע איז אַוועקגעשלעפט געוואָרן צום גאַז¹².

עס זענען אויך פאַראַן יִדיעות וועגן ווידערשטאַנד-אַקטן מצד אונגאַ-רישע ייִדן. ביז איצט איז געווען פאַרשפּרייט אַ מיינונג, אַז די אונגאַרישע ייִדן זענען געגאַנגען פּמעט הונדערט-פּראָצענטיק פּאַסיוו צום טויט. אַ סך פון זיי, די אַרטאָדאָקסישע און פרומע ייִדן האָבן זיך געפונען אונטער דער ווירקונג פון רביים און רבנים. און אַ סך פון די לעצטע זענען נישט געווען פּרעדיספּאָנירט צו וועקן צום אַקטיוון ווידערשטאַנד, הגם מיר קענען דעם פּאַל מיטן סלאַוואַקיש-אונגאַרישן יונגן רב וויסמאַנדעל, וועלכער איז אַליין געשפּרונגען פון וואַגאַן, אַלאַרמירט די וועלט, אַרגאַניזירט הילף און גע-רופן צום אַקטיוון ווידערשטאַנד.

און אַט האָבן מיר די פּאַלגנדיקע רעלאַציע וועגן אַן אַקט און ווידער-שטאַנד פון אַ גרופע אונגאַרישע ייִדן אין בירקענאַו אויפן שוועל פון די גאַז-קאַמערן :

ביי נאַכט, אַפּנים אין חודש יולי 1944, האָט מען אַ צאָלרייכע גרופע אונגאַרישע ייִדן געפירט דורכן מענער-לאַגער קיין בירקענאַו. די ייִדן האָבן דערוען, וואָס עס שטייט זיי פאַר: מען ברענט בר-מינס אין אויסגעראַ-בעע ראַוון! די ייִדן האָבן זיך אַפּגעשטעלט און דערקלערט, אַז זיי רירן זיך נישט פון אַרט. די שיפורע ס.ס.־לייט נעמען שלאָגן, קאַטעווען, רייצן אַן הינט. די ייִדן בלייבן אָבער פאַרעקשנט. די היטלעריסטן נעמען שיסן אין דער מאַסע. ס'האַט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די אַנגעקומענע אונגאַרישע ייִדן האָבן אויך געהאַט הייס געווער. דאָס הייסט, אַז זיי האָבן זיך געגרייט לכתחילה צו אַ ווידערשטאַנד. עס האָט זיך פאַרקניפט אַ קעגנזייטיקע שיעורי. עס זענען געטראָפן געוואָרן עטלעכע ס.ס.־לייט, אָבער נאָכן אויסשיסן די גאַנצע אַמוניציע זענען די ייִדן אויס-געשאַסן געוואָרן דורך די ס.ס.־לייט. אַ טייל ייִדן האָבן געפרוּווט אַנטלויפן, אָבער מען האָט זיי געכאַפט. בינו לבינו האָבן די פרויען פון דאָזיקן טראַנס-פאַרט, הערנדיק די שיעורי, אַפּגעוואַגט צו גיין אין „באָד“. אָבער אויך זיי זענען באַזיגט געוואָרן¹³.

עס איז באקאנט נאך איין פאקט פון א ווידערשטאנד מצד יידישע פרויען פון אונגארן. דאס איז געווען א גרופע, וועלכע איז שוין איין מאל געווען אַוועקגעשיקט פון אוישוויץ אויף אַרבעט קיין דײַטשלאַנד. דער-נאך האָט מען זיי געבראַכט צוריק קיין בירקענאַו מיטן ציל צו פאַרגאַזע-ווען. זיי האָבן זיך נישט געלאָזט אַרײַנשטויסן אין גאַז-קאַמער און מיט די לעצטע פּוּחות זיך געראַנגלט, ביז די ס.ס.-לײַט האָבן אויף זיי אַנגערייצט די הינט. די קלעפּ און די הינט האָבן געבראַכן דעם ווידערשטאַנד פון די אויסגעמאַטערטע פּרויען¹⁴.

חוץ די יידיש-אונגאַרישע מענער און פּרויען האָבן אַ ווידערשטאַנד געשטעלט אויך יידישע קינדער פון אונגארן. עס איז באקאנט אַ פּאַל, ווען די קינדער פון אַן אונגאַרישן טראַנספּאָרט זענען זיך צעלאָפּן איבערן גאַנצן שטח פון די קרעמאַטאַריעס. עס האָט לאַנג געדויערט דער געמיינזאַמער געיעג פון די ס.ס.-לײַט און זייערע הינט, ביז מען האָט געבראַכן דעם ווידערשטאַנד פון די קינדער¹⁵.

עס זענען באקאנט פּאַלן פון לחלוטין אַן אַנדער מין ווידערשטאַנד. זײַנע טרעגער זענען געווען גריכישע יידן, וועלכע האָבן זיך אַווי אַרום אויך אײַנגעשריבן אין די בלעטער פון דער ווידערשטאַנד-באַוועגונג אין אוישוויץ. אַן עד ראייה אויפן פּראַנקפורטער פּראַצעס פון די אוישוויץ-מער-דער אין יאָר 1964 האָט איבערגעגעבן וועגן פּאַלגנדיקן פּאַל:

אַ גרופע פון 400 גריכישע יידן איז באַשטימט געוואָרן דורך די דײַטשן צו גיין אַרבעטן אין דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ. די יידן האָבן אָפּגע-זאַגט, זיי האָבן נישט געוואָלט אַרבעטן ביים ברענען יידישע מתים. די ס.ס.-לײַט האָבן אין דעם געזען אַ בונט. אַלע 400 גריכישע יידן האָט מען אַרומגערינגלט און נאַכן ברעכן זייער קורצן ווידערשטאַנד אַרײַנגעשטויסן אין די גאַז-קאַמערן.

דאָס זעלבע האָט זיך איבערגעחזרט אין מײַ 1944, ווען מען האָט באַ-שטימט 100 יידן פון אַטען פאַר דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ¹⁶.

אַבער נישט בלויז אין אַקטן פון אַקטיוון און פּאַסיוון ווידערשטאַנד און אין אָפּזאַגן אויסצופירן די מערדערישע באַפעלן פון די ס.ס.-לײַט איז באַ-שטאַנען דער ווידערשטאַנד פון יידן, יחידים און גרופעס, אויפן שוועל פון טויט, אויך די ווירדיקע האַלטונג אויפן גאַלגאַטאַ-וועג, די אויסגעשרייען און לאַזונגען, די הימען-געזאַנגען און די תּפילות¹⁷ — דאָס אַלץ איז אַ

טייל פון אַ ברייטערער, הגם נישט אַרגאַניזירטער און פאַסיווער ווידער-שטאַנד-באַוועגונג. מענטשן, וואָס האָבן אויף זייער לעצטן געצווונגענעם וועג געזונגען זייערע באַליבטע הימנען, געדענקט וועגן זייערע געזעל-שאַפטלעכע אידעאַלן, געוואָרפן פּראַטעסט-אויסרופן וכדומה, קאָנען בשום אופן נישט קוואַליפֿיצירט ווערן ווי „שאָף צו דער שחיטה“.

און אַט אַזוי איז באַקאַנט, אַז אין מערץ 1944, ווען דער פּאַמיליע-לאַגער פון די טשעכישע יידן, די געבראַכטע פון טערעזיענשטאָט, איז ליק-ווידירט און געפירט געוואָרן צום גאַז (נאָך עטלעכע ווידערשטאַנד-פרוּוון), זענען די יידן געפאַרן צום טויט זינגענדיק בקול רם, די גאַנצע וועלט זאָל הערן צוויי הימנען: דעם נאַציאָנאַלן הימען פון טשעכאָסלאַוואַקיע און דעם ייִדישן הימען „התקוה“.

די פּראַנציפֿישע מענער און פּרויען, בתוכם אַ סך ייִדישע האָבן — פּאַרנדיק מיט לאַסט-אָויטאָס אין דער ריכטונג פון די קרעמאַטאַריעס גע-זונגען צוזאַמען און הילכיק דעם פּראַנציפֿישן מאַרסיליעזע-הימען. דער גאַנצער לאַגער האָט געהערט זייער געזאַנג:

„Allons enfants de la Patrie“

ייִדישע קאַמוניסטן האָבן אויפן לעצטן וועג געזונגען דעם „אינטער-נאַציאָנאַל“. ציוניסטישע יוגנט-גרופן פון קראַקע האָבן אויף די אויטאָס געזונגען „התקוה“ און מאַסן פרומע יידן, יידן אין בערד און פּאות, אין טליתים, איינגעהילטע, אָדער אָן זיי, האָבן גערופן דעם אַלטן ייִדישן דורותדיקן „שמע ישראל“, אָדער געזאַגט ווידוי ביחידות, צי בציבור, גע-זאַגט דורותדיקע תּפֿילות — און די ס.ס. טייוולאַנים זענען געשטאַנען און געלאַכט, חזק געמאַכט פון די קרבנות, וועלכע האָבן זיך אָבער נישט איינגעבראַכן און גערופן צו גאָט, דערמאַנט מיט ליבשאַפט זייערע הימישע הימנען און אויסגעאַנגען מיט די פּאַרהייליקטע ווערטער אויף די ליפּן.

עס זענען פון די אויטאָס אויך געהערט געוואָרן אַזעלכע אויסרופן: „מערדער!“ „יידן, נעמט נקמה פאַר אונדזער פאַרשניטן לעבן!“¹⁸

נישט ליידיק איז געבליבן דער חלל פון די גאַז-קאַמערן. עס זענען דאָרט געבליבן פאַרגליווערט די לעצטע אויסרופן פון די קרבנות, די אויס-רופן „מאַמע“, „טאַטע“, „קינד מיַינס“ און די ווערטער פון „שמע ישראל“, פון אינטערנאַציאָנאַל און מאַרסיליעזע און די ווערטער פון „התקוה“.

יא, אויך אויפן שוועל פון די גאז-קאמערן איז געווען אַ ווידער-שטאַנד, אַ ווידערשטאַנד פון לעצטן פיזישן כוח און פון אומגעבראַכענעם גייסט.

הערות צום קאפיטל זעקס

- (1) קאסאקעוויטש, ז' 80.
- (2) דאָרטן, ז' 105.
- (3) יעקב סענדער, ג"ע, אַרכ. פון יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט אין וואַרשע. (ווייטער: י.ה.א.), 1225.
- (4) קראָוס און קולקא, ז' 172; די מחברים זענען מגזם די צאָל קרבנות: צוויי טויזנט.
- (5) יעקב סענדער, ד.צ.ו.ר, ג"ע: אידע מעסער, ג"ע, אַרכ. פון י.ה.א., 1951.
- (6) דער ענין „האַטעל פּאַלסקי“ איז געווען איינער פון די נאַצישע אַפּערעס, אַ פּולאַפּקע אויף די אויסבאַהאַלטנדיקע זיך יידן. סוף 1942 האָבן די נאַציס גע-מאַלדן, אַז יידן, אַמעריקאַנער בירגער, וועלן אַדאַנק אויסטויש אַפּעראַציעס מיט די אַמעריקאַנער לענדער האָבן די מעגלעכקייט אַרויסצופאַרן קיין אויס-לאַנד. פאַר שווער געלט האָט מען מיט עכטע, אַדער מיט פּאַלשע פּאַפּירן געקאַנט אַריינגעשטעלט ווערן אין דער אַמעריקאַנער רשימה. די דאָזיקע מענטשן האָט מען באַזעצט אין איינעם פון די וואַרשעווער האָטעלן, אין „האַטעל פּאַלסקי“, וווּ מ'האַט זיי פאַרשאַפן פאַרהעלטענישמעטיק גוטע באַדינג-גונגען. שפּעטער האָט מען זיי אינטערנירט אין דער באַרימטער וואַרשעווער תּפּיסה, „פּאַוויאַק“. אין מיטן 1943 האָט מען זיי גענומען אַרויספירן אין פאַר-שיידענע לאַגערן. אַ טייל איז געבראַכט געוואָרן קיין בערגען-בעלזען; אַז אַנ-דער טייל — קיין וויטעל (Vittel), פּראַנקרייך. און פון דאָרט צום גרעסטן טייל — קיין אוישוויץ.
- (7) עממעריך איז געזונט געוואָרן, אָבער האָט געהונקען אויפן פּוס. אין חודש מיי 1945 איז ער געשטאַרבן אויף פּלעק-טיפּוס אין בערגען-בעלזען.
- (8) „קאַלענדאַר“, אוישוויצער העפּטן נ. 4/1960, נאַטיץ פון 23.10.1943.
- Hermann Langbein: Der Auschwitz-Prozess. Eine Dokumentation, Europäische Verlagsanstalt. Wien 1965, s. 80, 97, 274, 320.
- (9) Kogan Eugen: Der SS-Staat Das System der deutschen Konzentrationslager. Berlin 1957, s. 154.
- (10) אַנטאָן טאַבער, ס.ס. ראַטן-פּירער, בלאַק-פּירער און שפּעטער ס.ס. ראַפּאַרט-פּירער אין פּרויען קאַנצענטראַציע-לאַגער (פ.ק.ל.) אין בירקענאַו. זיין וויי-טערדיקער גורל איז אומבאַקאַנט.
- (11) קאסאקעוויטש, ז' 150, ג"ע פון שמחה זלאַטאַווסקי, אַרכ. ב. מאַרק.
- (12) קאסאקעוויטש, ז' 58.

- (13) קאָסאַקעוויטש, ז' 90—89.
- (14) קאָסאַקעוויטש, ז' 127—126.
- (15) קאָסאַקעוויטש, ז' 87.
- (16) מיכאל מולכו: די אויטראַטונג פון די יידן אין גריכנלאַנד. זע: אַלגעמיינע ענציקלאָפּעדיע, יידן, ניו־יאָרק 1966, באַנד ז., ז' 413.
- (17) מנשה אונגער: דער גיסטיקער ווידערשטאַנד פון יידן אין געטאָס און לאַגערן. תל־אביב 1970, „המנורה“, ז' 39.
- (18) קאָסאַקעוויטש, ז' 33. ספר צ'חנוב, ז' 267.
- זכרונות פון שמואל בלומענפעלד, אַרכ. יד ושם, ב"2575/236, ז' 181.

ק א פ י ט ל ז י ב ו

סטיכישער און אינדיווידועלער ווידערשטאַנד אין לאַגער

די ווידערשטאַנד-אַקטן, וואָס זענען אויסגעפירט געוואָרן דורכן צווייטן, קלענערן, לעת עתה לעבן געבליבענעם טייל פון די קיין אוישוויץ דעפּאָר-טירטע יידן, קאַנען ווערן איינגעטיילט אין צוויי קאַטעגאָריעס: איינע נעמט אַרום אַלע סטיכישע און אינדיווידועלע ווידערשטאַנד-אַקטן;

די צווייטע איז נוגע דעם אַרגאַניזירטן אונטערערדישן ווידערשטאַנד, וואָס איז געוואָרן אַ טייל פון דער אַלגעמיינער ווידערשטאַנד-באַוועגונג, אָדער איז געווען מיט איר פאַרבונדן. אויך סטיכישער ווידערשטאַנד, הגם זײַן פּועל יוצא איז אַ פּלוצימדי-קער, איז אויך אַ רעזולטאַט פון אַ געוויסן אינערלעכן אַנוואַקסנדיקן, רײַף ווערנדיקן פּראָצעס.

און אַט זענען עטלעכע בײַשפּילן פון סטיכישן בציבורדיקן אַקטיוון ווידערשטאַנד פון יידישע אסירים:

פּרילינג-צײַט 1942 איז אויף אַ בלאַק פון סלאָוואַקישע יידן אויסגע-בראַכן אַ בונט, וואָס האָט זיך געענדיקט מיט אַ בלוטיקער שחיטה מצד די ס.ס.רײַט איבער די יידן.¹ קיין גענויע ידיעות וועגן דעם בונט פאַר-מאַגן מיר נישט. היות סלאָוואַקישע יידן האָט מען גענומען ברענגען קיין אוישוויץ ערשט אין אַפּריל 1942, האָט פּרײַער דער בונט נישט געקאַנט פאַר-קומען. דער יידיש-סלאָוואַקישער בעל זכרונות וורבאַ ווייס נישט וועגן דעם בונט. אָבער די ידיעות וועגן אים חזרן זיך איבער אין גביות עדות דאָ און דאָרטן, הגם אַן קאַנקרעטע שטריכן.

פּונקט אַזוי ווייסן מיר ווייניק גענויערס וועגן דעם בונט פון די יידן, וואָס זענען בערך אין דער זעלביקער פּרילינג-צײַט געבראַכט געוואָרן מיט אַ טראַנספּאָרט פון לובלין, אַפּנים פון מײַדאַנעק און אפּשר מײַנט דער בעל הזכרונות² דערמיט דעם אויבן דערמאַנטן בונט פון די סלאָוואַקישע יידן,

וועלכע זענען לכתחילה דעפארטירט געוואָרן פון סלאָוואַקיע קיין מיידאַנעק און פון דאַנען קיין אוישוויץ.

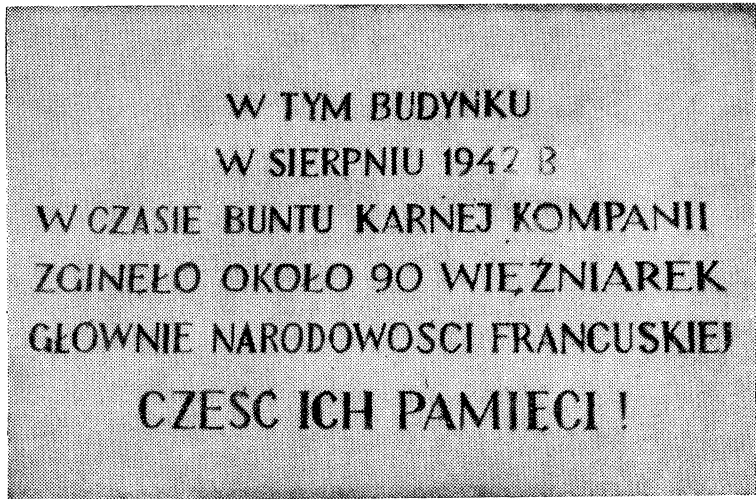
מער פרטים פאַרמאָגן מיר וועגן דעם בונט פון די ייִדישע פרויען אין דעם דערבייִקן לאַגער בודי. אין אָנהייב 1942 יאָר איז דאָרט איינגע- שטעלט געוואָרן אַ פרויען-שטראַף-קאַמפּאַניע, וועלכע האָט געאַרבעט אין די שווערסטע באַדינגונגען ביים בויען אַ שוּצמויער איבער דעם טייַך ווייסל און ביים פאַרטיפּן די סטאַוועס.

די שטראַף-קאַמפּאַניע האָט דאָן געציילט 400 פרויען פון פאַרשיידענע נאַציאָנאַליטעטן. צווישן זיי האָט זיך געפונען אַ גרופע ייִדישע פרויען פון פראַנקרייך, ס'רוב סטודענטקעס און פאַרשטייערינס פון אַנדערע אינטעלעקט- טועלע געביטן. און אויך אַ גרופע דייַטשישע אַסאַציאַלע (פראַסטיטוטקעס) וועלכע האָבן איינגעהאַלטן אינטימע באַצונגען מיט די וואַכלייט. די דייַ- טשישע אַסאַציאַלע, קרימינאַליסטיגס און קאַפּאַס האָבן זיך אַזדעקעוועט איבער די איינצלע ייִדישע פרויען. דער קאַנפליקט האָט אָנגעפוישט, ביז ער איז אויסגעבראַכן אין איינער אַ זומער-נאַכט פון 1942. אַ דייַטשישע פראַסטיטוטקע, וואַרשיינלעך אַ פראַוואַקאַטאָרין, האָט חושד געווען אַ ייִדיש מיידל, אַז זי האַלט אַ שטיין אין האַנט און וויל אים וואַרפן אין איר און זי האָט אַלאַרמירט די וואַך. עס איז אויסגעבראַכן אַ געראַנגל. די וועכ- טער האָבן געכאַפט די צעבונטעוועטע מיידלעך און זיי געשלינדערט פון די פענצטער אויפן ברוק. אונטן זענען געשטאַנען די קאַפּאַס און די אַסאַציאַלע און קרימינעלע דייַטשישע אַרעסטאַנטיגס און מאַסאַקירט די ייִדישע מייד- לעך, וועלכע האָבן געשטעלט אַ פאַרצווייפלטן ווידערשטאַנד מיט די הוילע הענט. מיט דער אַקציע צו דערשטיקן דעם ווידערשטאַנד האָט אָנגעפירט אַ דייַטשישע קאַפּאַ-פּרוי, עלפרידע שמידט, וועלכע האָט געשלאָגן די ייִדישע מיידלעך מיט אַ דיסעל. פאַר טאַג איז אָנגעקומען דער פירער פון אוישוויצער לאַגער רודאַלף העס און געהייסן דערשיסן די נאָך זשיפענדיקע ייִדישע פרויען. עס זענען דאָן אומגעקומען בערך 90 ייִדישע פרויען.

וועגן דעם בונט אין בודי לייענען מיר אין די אַקטן פונעם פראַצעס קעגן רודאַלף העסן, וואָס איז פאַרגעקומען דעם 11טן נאוועמבער 1946 אין פוילן. אין זייַן רעלאַציע שטעלט ער פאַר די געשעענישן: „נאָכן באַקומען די ידיעה בין איך באַלד געאַנגען אין לאַגער און דאָרט פעסטגעשטעלט

אז די פראנצייזישע פרויען זענען דערהרגעט געוואָרן מיט דראַנגעז און העק. אַ טייל פון זיי האָבן געהאַט אַפגעשניטענע קעפּ, אַנדערע זענען אַרויסגע-וואָרפן געוואָרן דורך די פענצטער און אַזוי אַרום אומגעקומען. אין קאַמף האָבן געזיגט די פונקציאָנאַרינס — פראַפעסיאָנעלע פאַרברעכערינס. געווען זענען דאָס דייטשישע פרויען, עטלעכע פון זיי זענען געווען פאַרווונדעט. בײַ דער אויספאַרשונג איז פעסטגעשטעלט געוואָרן, אַז די וועכטער האָבן אַריבערגעוואָרפן דורך דער אַפצוימונג זייערע שטעקנס די דייטשישע פאַר-ברעכערינס.

די לעבנעבליבענע פראַנצויזינס האָבן זיך פאַרטיידיקט, אַז צום בונט האָט זיי צוגעפירט דער ״יאוש״, ווייל די קאַפּאַס האָבן זיי מאַלטרעטירט און שיקאַנירט״.³

אַ געדענק-טאָול אויפן בנין פון געוועזענעם אוישוויצער בײַ-לאַגער „בודײ“. אין פוילישן אויפשריפט:

„אין דעם הויז, אין אויגוסט 1942, אין דער צײַט פונעם בונט פון דער שטראַף-קאַמפּאַניע, זענען אומגעקומען אַרום 90 אַרעסטאַנטקעס, איבערהויפט פון דער פראַנצייזישער נאַציאָנאַליטעט. כבוד זייער אַנדענק“

(פאַקטיש זענען זיי געווען ״דישע פרויען פון פראַנקרייך״).

די בלוטיקע געשעענישן אין בודי האָבן געהאַט אַ שטאַרקן אַפּקלאַנג אינעם לאַגער, סײַ בײַ די אסירים, סײַ בײַ די ס.ס.-לייט.
וועגן אַנדערע פּאַלן פון קאַלעקטיוון ספּאַנטאַנעם ווידערשטאַנד זענען אַפּגעהיט געוואָרן געוויסע ידיעות :

סוף 1942 האָבן זיך צעבונטעוועט 700 האַלענדישע יידן. זיי האָבן זיך אַ לאַז געטאָן צו די דראַטן. אַ טייל איז געפּאַלן געממיתט פון עלעק-טרישן שטראָם; אַ טייל איז דערשאַסן געוואָרן פון די מאַשין-ביקסן דורך די ס.ס. די איבערגעבליבענע בײַם לעבן האָט מען אוועקגעשיקט אין דער שטראַף-קאַמאַנדאָ קיין יאַווישאַוויץ. היינט לעבט נישט קיינער פון זיי.⁴

דעם 30סטן דעצעמבער 1943, ווען די ס.ס.-מענער זענען געקומען עפענען די טירן פון בלאַק 7 אין בירקענאַז, וווּ עס זענען געווען פּאַר-שפּאַרט יידישע מענער, אויסגעסעלעקצירטע צום גאַז, פּדי זיי אוועקצונע-מען, האָבן זיך אויף די ס.ס.-לייט געוואָרפן בערך 15 יידן מיט היילע הענט. זיי האָבן געדראַפּעט און געביסן די ס.ס.-לייט. איינעם איז אַפּילו געלונגען אַרויסצורייסן בײַ אַן ס.ס.-מאַן דעם רעוואָלווער. די דייטשן האָבן אַלאַרמירט נאָך הילף, באַזיגט די יידן און אַלע געטייט.⁵

וועגן אַן אַנדער מיין ווידערשטאַנד פון יידישע פּרויען פון אַ פּיל שפּע-טערדיקער צײַט דערציילט אַן אַנדער עד ראיה: דאָס איז אויך געווען אַ סטיכישער בציבורדיקער אַקט פון ווידערשטאַנד, דהיינו:

ווינטער-צײַט 1943—1944 האָט זיך אינעם בלאַק 25, וואָס האָט זיך ווי פון זיך אַליין פאַרוואַנדלט אין אַ „טויטן-בלאַק“ מחמת דער ריזיקער צאַל פון טיפּוס געשטאַרבענע פּרויען, זיך נאָך אַלץ געפונען אַ גרופּע לעבעדיקע פּרויען, וועלכע האָבן זיך נאָך גוט געהאַלטן. זיי זענען געזעסן אויף די אייבערשטע פּריטשעס. אין בלאַק איז אַרײַן דער טרויעריק-באַקאַנג-טער ס.ס.-מאַן העסלער. ער האָט זיי אויפגעפּאַדערט זיי זאַלן אַראַפּגיין. די מיידלעך זענען אַראַפּגעשפּרונגען און זיך געוואָרפן אויף העסלערן מיטן אויסרוף: „דו רוצח! איצט וועט קומען דיין טויט!“ איידער ער האָט אַרײַנגעבראַכט דעם הונט האָבן זיי באַוויזן אַראַפּצוואַרפן זײַן ס.ס.-יש היטל און צעדראַפּען אים דאָס פנים. זיי האָבן אָבער שוין נישט געהאַט קיין פּוח אים אומצוואַרפן. זיי זענען אַרויפגעקראַכן צוריק אויף די איי-בערשטע פּריטשעס מיטן געשריי: „מיר וועלן זיך נישט לאָזן רירן פון

אָרט!" העסלער האָט געמוזט אַוועק בחרפה. וואָס עס איז ווייטער געשען מיט די מיידלעך איז נישט באַוויסט.⁶

צו די סטיכישע בציבורדיקע ווידערשטאַנד-אַקטן קאָן מען אויך פאַר-רעכענען די צוויימאָליקע פּאַלן פון צונויפנעמען ביי אַ טראַנספּאָרט האַלענ-דישע יידן עטלעכע טויזנט גולדנס און זיי פאַרברענגען, זיי זאָלן נישט אַרײַנפאַלן אין דער רײַכס-באַנק. דורכגעפירט דעם דאָזיקן סאַבאַטאַזש-אַקט האָט אַ ייִדישער אסיר קאַליסקי צוזאַמען מיט נאָך עטלעכע זײַנע פּרײַנד.⁷

אַן אַנדער מין פון סטיכישן בציבורדיקן ווידערשטאַנד איז דער פּאַקט, וואָס איז אַבסערווירט געוואָרן דורך אַן עד ראיה דעם 23סטן דעצעמבער 1943: נאָך אַן אַפּעל האָט די ס.ס. גענומען דורכפירן אַ סעלעקציע פון ייִדישע פּרויען: מי לחיים ומי לגאָז. און עס איז געשען אַ זאָך, וואָס האָט אין דער אוישוויץ-בירקענאַז ווירקלעכקייט געהערט צו אַ זעלטנקייט, און נעמלעך: פּמעט די גאַנצע קאַלאָנע פון די ייִדישע פּרויען איז זיך צעלאָפּן און גענומען זוכן באַהעלטענישן. די פּונקציאָנאַרינס האָבן זיך געלאָזט אין אײליקן געיעג און גענומען פּאַנגען די פּרויען.⁸

חוצ די בציבורדיקע סטיכישע אַקטן האָבן די עדי ראיה פאַרצייכנט אַ גאַנצע ריי אינדיווידועלע מוטיקע אַרויסטריטן. די צאָל ייִדישע העלדן, וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט ווי אמתע קעמפּער אין אוישוויץ, נישט גע-הערנדיק צו קיין שום אַרגאַניזאַציע, נאָר קערעווענדיק זיך מיטן אייגענעם געוויסן-אויפּברוין, איז גאַנץ גרויס. לאַמיר נאָר לשם בײַשפּיל זיך אָפּ-שטעלן אויף צוויי כאַראַקטעריסטישע פּאַלן:

געווען אין בירקענאַז אַ ייִדישער גיבור פון לאַמזשע, אַ געוויסער אהרן-הערשל מיטן צונאַמען „מעדיק“. ער איז אין זײַן היים-שטאָט געווען באַ-קאַנט ווי אַ ריטער פון יושר, אַ פאַרטיידיקער פון יידן קעגן עוולות, אַ מין פּאַנדרע פון זלמן שניאָורס באַקאַנטן ראַמאַן. אין בירקענאַז האָט ער זיך ווייטער געפירט לויט זײַן געוויסן, גענומען אין שוץ באַעוולטע, אומבאַ-האַלפּענע מענטשן און, פאַרשטייט זיך, גלײַך אַנגעטראַפּן אויף די דעמאָ-ראַליזירטע קאַפּאַס און בלאַק-עלטסטע. ער האָט געשטעלט אַ ווידערשטאַנד און איז דערמאַרדעט געוואָרן דורך ייִדישע קאַפּאַס.

דער צווייטער פּאַל האָט פּאַסירט זומער-צײַט 1944 און געשען איז דאָס

אין בירקענאָו בעת אַ גרופע ייִדישע אַסיריִם אונטער דער שמירה פון ס.ס. אין געווען באַשעפטיקט מיט אַרײַנוואַרפן דאָס אַש פון די קרעמאַטאָריע־קדושים אין די וואַסערן פון ווייסל. פּלוצלינג האָט אַ גריכישער ייִד, וועלכער האָט שוין מער נישט געקאַנט אויסהאַלטן, זיך געוואַרפן אויף אַן ס.ס.־וואַכמאַן און גענומען אים שלאָגן מיט דער לאַפעטע שרײַענדיק: „דאָס איזט פיר מײַנע מוטער, פאַטער אונד ברודער!“ ער האָט דעמלט אַרויסגעריסן ביים היטער דאָס געווער און גענומען לויפן לענג־אויס דער ווייסל. מען האָט אים אָבער געכאַפט און אַרײַנגעשליידערט אין גאַז־קאַמער.⁹

אין ווייטערדיקן לויף פון דער דאָזיקער אַרבעט וועט נאָך זײַן אַ רײד וועגן אַנטלויפן ווי אַ פאַרעם פון ווידערשטאַנד. אַנטלויפונגען זענען געווען אַראַגאַניזירט אויף אַ געזעלשאַפטלעכן אופן, פאַרפלאַנירטע דורך אונטער־ערדישע אַרגאַניזאַציעס און אויך סטיכיש־אינדיווידועלע. אין די אַנטלוי־פונגען זענען געווען אַנגאַזשירט אַ סך ייִדן און מיר וועלן וועגן אַט דער דערשיינונג רעדן אין אַ באַזונדער אַרט. דאָ איז נאָר פּדאי אַפּצומערקן דעם פאַקט, אַז די געכאַפטע ייִדן האָבן זיך געהאַלטן זייער ווירדיק. די אַבסער־וואַטאַרן האָבן דאָס באַמערקט באַזונדערס בײַ די פּוילישע ייִדן. זיי שטעלן פעסט, אַז די געכאַפטע פּאָליאַקן און פּוילישע ייִדן זענען דערשאַסן גע־וואָרן אין טויטן־בלאַק, בײַ דער טויטן־וואַנט. זיי זענען אומגעקומען שרײַענדיק הויך בקול רם: „זאַל לעבן פּוילן! זאַל לעבן די פּרײַ־הייט!“¹⁰

איינער פון די דאָזיקע דירעקטע אַבסערוואַטאָרן, דער ס.ס.־מאַן, פּערי בראַד באַגלייט זײַן אינפּאַרמאַציע וועגן דעם מוטיקן האַלטן זיך פון פּוילישע ייִדן בײַ דער טויטן־וואַנט מיט דער פּאָלגנדיקער באַ־מערקונג:

„אַט אַזוי שטאַרבן ייִדן, וועגן וועלכע די נאַצישע פּראָפּאַגאַנדע שרײַבט, אַז דאָס זענען קרעאַטורן. די דאָזיקע מענטשן (ייִדן) שטרענגען אָן זייערע לעצטע פּוּחות, פּדי צו שטאַרבן מיט ווירדע אָן אַ ברעקל בעטן זיך חסד און מיט פאַראַכטונג צו אונדו!“¹¹

אַ מוסטער האָבן געוווּן, ווי געזאַגט, פּוילישע ייִדן, בײַ וועלכע דער געדאַנק פון ווידערשטאַנד איז קײן מאַל נישט אויסגעלאָשן געוואָרן.

הערות צום קאפיטל זיבן

- (1) דערקלערונג פון „בערגער“ ד.צ.וו.
- (2) דארטן.
- (3) פערי בראַאד, ז' 25—21.
זאבאָטשען שרייבט, אַז פרויען פון דעם בונט זענען דערמאָרדעט געוואָרן דורך
איינשפּריצן זיי פענאַל. דאָס ווערט נישט באַשטעטיקט דורך אַזאַ עדות, ווי
דער ס.ס.־מאַן פערי בראַאד.
זאבאָטשען דערמאָנט אויך נישט, אַז די בונטאַרע מיידלעך זענען געווען
יודישע.
- „קאַלענדאַר“, אוישוויצער העפטן, נ' 3/1958, ז' 111.
ט. אייוואַשאַק : אַנטלויפונגען... ז' 36—37.
- אַקטן פונעם פּראַצעס קעגן רודאָלף העסן, באַנד 21, ז' 42.
לאַנגביין : דער אוישוויצער פּראַצעס. ז' 133—135.
- (4) ד"ר פּיליפּ פּרידמאַן : אַשוויענטשיס, בוענאַס־איירעס, 1950, ז' 183—184.
- (5) ליווער דוד : בענדינער אין דער ווידערשטאַנד־באַוועגונג אין טויטלאַגער
אוישוויץ. זע : פּנקס בנדין, תל־אביב 1959, ז' 193—194.
- (6) קאַסאַקעוויטש, ז' 69.
- (7) בריוו פון „בערגער“.
- (8) קאַסאַקעוויטש, ז' 43.
- (9) קראַוס און קולקא, ז' 145.
- (10) פערי בראַאד, ז' 9—8.
- (11) דארטן.

ק א פ י ט ל א כ ט

דער אַרגאַניזירטער ייִדישער ווידערשטאַנד

יעדע אַרגאַניזאַציע האָט אַ גרויסן באַטייט פאַרן יחיד. אַדאַנק דער אַרגאַניזאַציע הערט אויף דער יחיד זיך צו פילן איינזאַם און פאַרלאָרן אין דער אַרומיקער וועלט. אויב די דאָזיקע ווערטער זענען ריכטיק און פאַסיק פאַר דער פּראַבלעם יחיד און געזעלשאַפט אין נאַרמאַלע צייטן און ערטער, זענען זיי נאָך מער אמתדיק פאַר אַזאַ גרויליק-אויסנאַמיקן געביט ווי קאַנצלאַגער און בפרט „אונדזער“ אוישוויץ.

דער סטיכישער און בפרט אינדיווידועלער אַקט פון ווידערשטאַנד איז ס'רוב געווען אַן אַקט פון פאַרצווייפלונג, הגם אַן אַקט אַ מוטיקער און העלדישער. דער אַליין-געפיל פון דעם איינזאַמען קעמפער האָט דערמאַנט „תמות נפשי עם פלשתים“. אַנדערש איז געווען דער געפיל פון אַ מענטש בפרט פון אַ ייִדישן אסיר, וואָס האָט געהערט צו אַן אונטערערדישער אַרגאַ-ניזאַציע. אַט ווי עס האָט כאַראַקטעריזירט דעם נשמה-צושטאַנד אַ ייִדישער ווידערשטענדלער פון אוישוויץ, מאַטל ביילאָוויטש פון טשעכאַנאָו, וועל-כער האָט זייער לאַגער-זכרונות פאַרעפנטלעכט אין דעם בוך פון ישראל גוטמאַן. נאָכן פאַרלירן די משפּחה אין רעזולטאַט פון דער סעלעקציע תיכף נאָכן קומען קיין אוישוויץ, איז ביילאָוויטש געווען נאָענט צו זעלבסט-מאָרד. דאָס אַנשליסן זיך אין אַן אַרגאַניזאַציע האָט געדינט ווי אַ פסי-כישער ווענטילאַטאָר אין ביילאָוויטשעס נשמה, האָט איבערגעבראַכן דעם פאַרשטענדלעכן פעסימיזם און דעם ווילן צו נעמען זיך דאָס לעבן. אין די חברים האָט ביילאָוויטש געפונען אַ מין נייע משפּחה, אין דעם דראַנג צו קאַמף האָט ער געפונען אַ נייעם לעבנסזין.

דורך ביילאָוויטשעס מויל רעדן אַלע ייִדישע אַרגאַניזירטע ווידער-שטענדלער פון אוישוויץ, און אפשר מער ווי בלויז די ייִדישע. אַ צוויי-טער עד ראיה, אַ ווידערשטענדלער, ייִדל באַרשטשעווסקי-קאַרמאַן, דער-ציילט וועגן דער באַלדיקער ממשותדיקער הילף פון די חברים פון אַרגאַ-

ניזירטן ווידערשטאנד. אזוי ארום איז פאר אונדז די פראגע פון ארגאניזירטן ווידערשטאנד אין לאגער נישט בלויז א פראגע פון יידישן חלק אין דעם אינטערנאציאנאלן אוישוויץ-קאמף, נאר אויך א פראבלעם א סאציאלאגישע און פסיכאלאגישע, א פראבלעם פון ראטעווען די פאר-אינוואנטע אסירים פון פסיכישן איינברעכן זיך.

דער אלגעמיינער ארגאניזירטער ווידערשטאנד האט עקסיסטירט אין אוישוויץ פון אנהייב אן, פון די ערשטע טראנספארטן פון אקופירטן פוילן. זיין הויפט-שטריך איז דעמלט געווען, ווי עס איז שוין אנגעוויזן געווארן, קעגנזייטיקע הילף און סאלידאריטעט. א באמת ארגאניזירטן און פלאנ-מעסיקן כאראקטער האט דער ווידערשטאנד אנגענומען ערשט תחילת 1943 אונטערן דרוק פון די גרויסע ענדערונגען אויף די פראנטן און פון דער פארשטארקטער פארטיאנישער באוועגונג אין לאנד און אין אויסלאנד. צוליב די זעלבע סיבות, צוליבן דערנענטערן זיך פון פראנט האט די ס.ס.ישע לאגער-אדמיניסטראציע א ביסל אפגעשוואכט דעם גרויזאמען רעזשים און דאס האט ווידער באגינסטיקט די אקטיוויזירונג פון דער ווידערשטאנד-באוועגונג.

עס איז אונדז שוין אויך באקאנט, אז אין יאר 1943 אנטשטייט אין אוישוויץ די געמיינזאמע קאמפס-גרופע אוישוויץ, וועלכע טהאגט אן אינטערנאציאנאלן כאראקטער (זי שליסט איין אין זיך פאר-שיידן-נאציאנאלע גרופן).

אין יאר 1944 איז אנטשטאנען אין אוישוויץ דער מיליטערישער ראט פון אוישוויץ, וועלכער האט איינגעשלאסן אין זיך סיי די אינטערנאציאנאלע גרופן, סיי די עלעמענטן פון א.ק. און אנדערע קרובהשע עלעמענטן.

אין די ראמען פון דער דאזיקער אינטערנאציאנאלער ווידערשטאנד-באוועגונג האבן זיך אויך געפונען די יידישע ארגאניזירטע ווידערשטאנד-גרופן, וועלכע האבן זיך אין אט דער אינטערנאציאנאלער באוועגונג אנגעשלאסן¹. איינער פון די אנפירער פון דער אינטערנאציאנאלער ווידער-שטאנד-באוועגונג אין אוישוויץ, דער דייטשישער ייד און קאמוניסט, ברונא באום, גיט איבער, אז צווישן די יידישע ווידערשטאנד-גרופן, וואס האבן זיך אנגעשלאסן אין דער „קאמפס-גרופע אוישוויץ“, איז געווען איינע, וואס האט געציילט קרוב 300 מיטגלידער². אזא גרויסע צאל האט נישט פאר-

מאָגט קיין איינע פון די עקסיסטרנדיקע אוישוויצער פאַרשיידן-נאַציאָנאַלע ווידערשטאַנד-גרופן, אַחוץ די פּוילישע.

נישט אַלע ייִדישע ווידערשטאַנד-גרופן האָבן געהערט צו דער אַלגע-מיינער „קאַמפּס-גרופּע אוישוויץ“. איבעריקנס ווייסן מיר דאָך גישט וועגן אַלע ייִדישע גרופן. ווידערשטאַנד-גרופן זענען אַנטשטאַנען אין פאַרשיי-דענע צײַטן לויטן פּרינציפּ פון די אַפּשטאַם-שטעט, אָדער אַפּשטאַם-לעב-דער, אָדער פון דער אַרבעטס-קאַמאַנדאָ און אויך אויפן סמך פון אידעאָ-לאַגישער, צי פאַרטייזשער נאַענטקייט. עס האָבן עקסיסטרירט ריין ייִדישע גרופן און אויך געמישטע, למשל ייִדיש-פּראַנצייזישע, ייִדיש-טשעכישע, אָדער געמיינזאַמע קאַמוניסטישע ייִדיש-פּוילישע.³

יידן זענען געווען רעפּרעזענטירט סײַ אינדיווידועל אין פּמעט אַלע אינטערנאַציאָנאַלע ווידערשטאַנד-גרופן, סײַ ווי אַרגאַניזירטע ייִדיש-נאַציאָ-נאַלע ווידערשטאַנד-גרופן. אויב עס גייט אין די לעצטע, ד. ה. אין ייִדישן אַנטייל אין דער אוישוויצער ווידערשטאַנד-באַוועגונג ווי אַ נאַציאָנאַלער קאַלעקטיוו, קומט די בכורה קודם פּל די פּוילישע ייִדן, וועלכע האָבן אין אוישוויצער ווידערשטאַנד אַפּגעשפּילט אַ וויכ-טיקע און וואַגיקע ראָל. ווען מיר זאָגן, פּוילישע יידן — פאַרשטייען מיר אונטער אַט דעם באַגריף גישט בלויז די פּוילישע יידן, וואָס זענען גע-בראַכט געוואָרן קיין אוישוויץ פון אַקופּירטן פּוילן גופּא (לויט די גרע-נעצן פון פאַר סעפטעמבער 1939), נאָר אויך די פּוילישע יידן-עמיגראַנטן, וואָס זענען דעפּאַרטירט געוואָרן אינעם לאַגער פון זייערע עמיגראַציע-לענדער פּראַנקרייך און בעלגיע.

די יידן האָבן געשפּילט אַ גרויסע ראָל אין דער אַלגעמיינער אינטער-נאַציאָנאַלער ווידערשטאַנד-באַוועגונג אין אוישוויץ. די יידן האָבן אין דער באַוועגונג פּאַרנומען אַ סך אַנפּירנדיקע פּלעצער. אַפּט מאָל ווערן אין דער מעמאָריסטישער אוישוויץ-ליטעראַטור אויסגערעכנט אַנפּירנדיקע טוער און קרבנותפּולע אַקטיוויסטן דײַטשן, פּראַנצויזן, טשעכן און אַפּילו פּאַליאַקן, וועלכע זענען פּאַקטיש יידן, דײַטשישע יידן, פּראַנצייזישע יידן, טשע-כישע יידן, סלאַוואַקישע יידן, פּוילישע יידן, אונגאַרישע יידן. דאָס פאַר-שווייגן די ייִדישע נאַציאָנאַליטעט, צי דעם ייִדישן אַפּשטאַם בײַ אַ סך ווי-דערשטאַנד-העלדן קומט צום אויסדרוק אויך אין דער אוישוויץ-ליטעראַ-טור. לאַמיר נעמען עטלעכע בײַשפּילן:

דער געוון. אישוויצער ווידערשטאנד־פירער און מחבר פון אַ בוך וועגן דעם ווידערשטאנד אין דעם לאַגער, ברונאַ באַום, שרײַבט וועגן צוויי קאָנספּיראַטיווע טוער, וואָס האָבן רעדאַגירט די אומלעגאַלע אַלאַרם־קאַז־מוניקאַטן, וואָס זענען געווען באַשטימט פאַר אויסן (דער ענדגילטיקער רע־דאַקטאָר איז געווען יוּזעף ציראַנקיעוויטש). לויט באַומען זענען דאָס גע־ווען: דער אונגאַרישער קאָמוניסט אַלבערט האַאַס און דער דײַטשישער אַנטיפּאַשיסטישער שריפטשטעלער מאַרקסיסט אַטאַ העללער.⁴ פּאַקטיש איז דער ערשטער געווען אַן אונגאַרישער ייד און דער צווייטער — אַ דײַטשי־שער ייד. דער זעלביקער אונגאַרישער ייד אַלבערט האַאַס, וועלכער האָט ביז זײַן דעפּאַרטאַציע געלעבט אויף עמיגראַציע אין פּראַנקרײַך, איז אַ צײַט געשטאַנען בראַש פון דער פּראַנציזישער ווידערשטאַנד־גרופּע אין אישוויץ. די דאָזיקע פּראַנציזישע גרופּע איז פּאַקטיש באַשטאַנען פון פּוילישע און אַנדערע מיזרח־אײראָפּעישע יידן, וואָס האָבן געלעבט אויף עמיגראַציע אין פּראַנקרײַך. צווישן אַנדערע האָט אַלבערט האַאַס אָנגע־האַלטן אַ קאָנטאַקט מיט דער ייִדישער ווידערשטאַנד־גרופּע פון דער פּאַבריק „אוינאַן“, וועגן וועלכער עס וועט נאָך זײַן אַ רײד.⁵

דער זעלביקער מחבר ברונאַ באַום, פאַר וועלכן האַאַס איז אַן אונגאַרן (אין אישוויץ זענען כּמעט נישט געזעסן קיין „רײז־ראַסיקע“ אונגאַרן נאָר בלויז אונגאַרישע יידן) און העללער איז אַ דײַטש (אין אישוויץ האָט זיך העללער אין גאַנצן געביטן און איז געוואָרן אַ נאַציאָנאַלער ייד), שטעלט אויך פּעסט, אַז דער פירער פון דער בעלגישער ווידערשטאַנד־גרופּע אין אישוויץ¹, סעם בערלינער, איז אַ בעלגיער, בעת פּאַקטיש איז ער געווען אַ בעלגישער ייד, בעסער געזאָגט: אַ ייד, אַן עמיגראַנט פון מיזרח־אײראָפּע.⁶ בערלינער איז געווען אַ קאָמוניסט, און די גרופּע, מיט וועלכער ער האָט אָנגעפירט, איז ס'רוב באַשטאַנען פון יידן, דעפּאַרטיר־טע פון בעלגיע. פּונקט אַזוי איז זיך באַום טועה, ווען ער שטעלט פּעסט, אַז בערטאַ שניידער, די אַנפירערין פון אַ דײַטשישער ווידערשטאַנד־גרופּע אין דעם בײַלאַגער רײסקאַ (גערטנער־אַרבעטן), איז אַ דײַטשקע. גיין, אויך זי איז געווען אַ דײַטשישע ייִדישקע, און איר גרופּע איז באַשטאַנען דער עיקר פון דײַטשישע יידן.

פאַרן זעלביקן מחבר איז אויך האַנס לעדערער, אַ טשעכישער קאָמוניסט און אַן אַנפירנדיקער טוער פון דעם טשעכישן ווידערשטאַנד אין אישוויץ־

בירקענאו, א טשעך,⁷ בעת פאקטיש איז ער געווען א טשעכישער ייד. ברונא באום דערציילט וועגן א סלאוואקישע קעמפערין, א מעדיקערין, סלאווא קליין, וועלכע האט געווירקט אלס ווידערשטענדלערין אין דעם טרויעריק בארימטן בלאק 10, ווו עס זענען דורכגעפירט געווארן עקספע-רימענטן איבער יידישע און אנדערע פרויען.⁸ סלאווא קליין האט איבער-געגעבן דער צענטראלע פון דער אינטערנאציאנאלער ווידערשטאנד-בא-וועגונג אין אוישוויץ וויכטיקע, געהיימע מאטעריאלן וועגן די פארברע-כערישע עקספערימענטן. פאר באומען איז זי א סלאוואקישע פרוי. אין דער אמתן איז זי געווען א פוילישע יידישקע און האט געהייסן דארטא לארסקא (פון דער היים גאלדשיידער). זי איז געבוירן 3.11.1912 אין דער שטאט קיעליץ. פאר דער מלחמה איז זי געפארן שטודירן מעדיצין אין פראג און פון דאנען זיך געלאזט קיין שפאניע, ווו זי האט אנטהאלטן גענומען אין דעם קאמף לטובת דער שפאנישער רעפובליק. נאך דער מלחמה האט זי זיך באזעצט אין פראג, ווו זי איז ארעסטירט געווארן בעת דעם סלאנסקי-פראצעס אלס „יידישער, ציוניסטישער און טיטאניס-טישער שפיאן“. נאך דער רעהאביליטאציע איז זי צוריק געקומען קיין פוילן, ווו זי איז געשטארבן אין יאר 1965. סלאווא קליין („סלאוואקא“) האט גערעדט א פיינעם, זאפטיקן יידיש.⁹

באשרייבנדיק די פארהעלטענישמעסיק ליכטערע באדינגונגען, וואס האבן געהערשט אין דעם ביי-לאגער פון אוישוויץ 3, בונא-מאנאוויץ, רעכנט אויס ברונא באום א גאנצע ריי דייטשישע ווידערשטאנד-אנפירער פון אט דעם לאגער: סטעפאן היימאן, עריך מארקאוויץ, קורט פאזענער, וואלטער בלאס, ווערנער ראזענבערג¹⁰. פאקטיש זענען זיי אלע אן אויס-נאם געווען יידן, דייטשישע יידן.

די צאל יידישע העלדן פון דער אלגעמיינער ווידערשטאנד-באווע-גונג אינעם לאגער איז זייער גרויס. אט האט א גרופע סאוועטישע קריגס-געפאנגענע פלאנירט תחילת 1944 אן אקציע פון ארויסרייסן זיך פון לאגער דורך דעם אריינפאר-טויער. די פלענער פון דעם וואך-טורעם און אריינפאר-טויער האט צוגעשטעלט דער דייטשישער ייד בערנארד. ער האט אנגעוויזן אויפן ארט, ווו עס האט זיך געפונען דער געווער-מאגאזין. איינער פון די רוסן האט געמסרט און אויסגעגעבן דעם גאנצן ענין. דער דייטשישער ייד האט זיך געהאלטן העלדיש ביזן סוף¹¹.

דאַראַטאַ לאַרסקאַ — סלאָוואַ קליין — „סלאָוואַקאַ“.

צווישן די סאָויעטישע קריגס-געפאָנגענע זענען אויך געווען יידן, אויסבאַהאַלטענע ווי רוסן, און זיי האָבן אָפּגעשפּילט אַ וויכטיקע העל-דישע ראָל, וועגן וואָס עס וועט נאָך זײַן אַ רײד.

און אַזוי אויך צווישן די פּוילישע אַנטיפּאַשיסטישע אַסירים, בפרט די קאָמוניסטן. אַזוי, למשל, האָבן נישט אַלע געוואוּט, אַז דער אַנפירן-דיקער טוער פון די לינקע פּוילישע ווידערשטאַנד-גרופּן וואָינאַרעק איז גאָר אַ ייד, אַ געווי. שפּאַניע-קעמפּער, און אַז זײַן אמתער נאָמען קלינגט: שמעון זײדאַף.

אין דער סאַמע צענטראַלע אַנפירונג פון דער אינטערנאַציאָנאַלער ווידערשטאַנד-באַוועגונג איז געזעסן אין אַ געוויסער צײַט אַ ייד, אַ דײַ-טשישער ייד, אַ קאָמוניסט, וואָס זײַן נאָמען איז: ברונאַ באָום. טאַקע דער זעלבער ברונאַ באָום, מיט וועלכן עס איז אונדז אַקערשט אויסגעקומען צו פּאַלעמזירן.

בראש פון דער לכתחילה פּוילישער און דערנאָך אינטערנאַציאָנאַלער ווידערשטאַנד-באַוועגונג אויפן געביט פון לאַגער בונאַ-מאַנאוויץ איז געשטאַנען אַ יונגער ייד פון טשענסטאַכאָו, אַ געוועזענער אַסיר פון פּוילישן קאָנצלאַגער קאַרטוו-בערעזע, לײזער סילמאַן. ער איז דערנאָך געווען באַקאַנט אונטער זײַן פּוילישן נאָמען: לעאַן סטאַשאַק.

די אומלעגאַלע אַרבעט צווישן די פּראָנציפּיזישע „פּרײַע“ אַרבעטער פון זעלביקן בונאַ-לאַגער האָבן אַרגאַניזירט די פּוילישע יידן, וואָס זענען דעפּאַרטירט געוואָרן פון פּראָנקרייך: יידל באַרשטשעווסקי (קאַרמאַן) און אַלפּרעד בעסערמאַן.

אויפן שטח פון בירקענאַו האָט געווירקט אַ צענטראַלע אַנפירונג פון דער דאָרטיקער אונטערערדישער סאַלידאַריטעט-באַוועגונג, וועלכע האָט אַרומגעכאַפּט יידן, ווי נישט-יידן. אין דער דאָזיקער אַנפירונג האָבן זיך געפונען די פּוילישע יידן און געווי. שפּאַניע-קעמפּער דוד שמולעווסקי און עמנואל מינק.

אין לויף פון דער אַרבעט וועט נאָך אויסקומען צו דערמאַנען יידישע קעמפּער און טוער פון פּאַרשיידענע לענדער, וועלכע האָבן געשפּילט אַ ראָל אין דער אַלגעמײנער ווידערשטאַנד-באַוועגונג פון אוישוויץ.

און אצינד לאַמיר איבערגיין צו יידישע אַרגאַניזירטע גרופּן, ד. ה. יידיש-קאלעקטיוון, נאַציאָנאַלן צושטייער צו דער אינטערנאַציאָנאַלער ווידערשטאַנד-באַוועגונג פון אוישוויץ.

די ערשטע יידישע גרופּן, וועגן וועלכע מיר האָבן געוויסע ידיעות, זענען אַנטשטאַנען צוזאַמען מיטן ברענגען קיין אוישוויץ די יידישע מאַסן-טראַנספּאָרטן פון „בעצירק ציכענאַוו“, וווּ דער גירוש פון די יידן האָט זיך אָנגעהויבן אין נאָוועמבער 1942. די אסירים, יידן פון טשעכאַנאַוו, מלאָווע, פּלאָנסק האָבן געשאַפן די ערשטע יידישע אַרגאַניזירטע גרופּן. אַט אַזוי קומען מיר צו דער גרופּע 1:

ערשטע טשעכאַנאַווער גרופּע

אַזוי ווערט אָנגערופּן די ערשטע אונדז באַקאַנטע יידישע אַרגאַניזירטע גרופּע, הגם עס האָבן צו איר געהערט אויך יידן פון מלאָווע און אַנדערע שטעטלעך פון „בעצירק ציכענאַוו“ און מיט דער צייט אויך יידן פון וואַרשע און אַפילו פון אַנדערע לענדער, ווי סלאָוואַקיע. דאָס אַלץ איז מעגלעך געווען אַדאַנק צוויי אומשטאַנדן: דער אַרבעט אין געמיינזאַמע קאַמאַנדאָס און דער אידעאָלאָגישער נאַענטקייט, וואָרום די מערהייט מיטגלידער פון דער טשעכאַנאַווער גרופּע איז באַשטאַנען פון ציוניסטישער יוגנט.

אָנגעהויבן האָט זיך פון זאַמלען זיך אין דעם באַראַק, וווּ עס האָבן „געוויינט“ עטלעכע טשעכאַנאַווער אסירים, צווישן זיי אויך נח זאַבלודאַ-וויטש. אָנגעהויבן האָט זיך פון קעגנזייטיקער הילף, סאַלידאַריטעט, אידעאָלאָגישע שמועסן און ווען עס איז געקומען די אַלגעמיינע ענדע-רונגען פון תחילת 1943 איז געלונגען די פאַרשטייער פון דער גרופּע אַנצוקניפן אַ קאַנטאַקט מיט צוויי יידן, צענטראַלע טוער פונעם אַלגעמיינע-נעם ווידערשטאַנד: די דערמאַנטע שמעון זיידאַף און ברונאַ באָם. דער ערשטער איז אַנטלאָפן פון לאַגער און דער צווייטער איז געבליבן דער פאַרבינדלער פון דער יידישער גרופּע מיט דער צענטראַלע, ער האָט אַריינגעפירט אין דער טשעכאַנאַווער גרופּע אַרגאַניזירטע פאַרמען און קאַנספּיראַטיווע דיסציפּלין. באָם איז געווען ביי די יידישע קעמפער זייער באַליבט. ער האָט געהויבן זייער מוט. זײַן לאַזונג וועגן נישט לאָזן זיך פירן פאַסיוו צום טויט איז געוואָרן אָנגענומען דורך די ווידער-שטאַנד-לעכצנדיקע פּוילישע יידן. די טשעכאַנאַווער גרופּע האָט אַנטייל

גענומען אין קליינעם סאַבאַטאַזש, אין אַרגאַניזירן אַנטלויפונגען, פאַר-
שפּרייטן געהיימע ביולעטינען און ידיעות און אין דער הילף-אַקציע.
צו דער אַנפירונג האָבן געהערט: מרדכי ביילאָוויטש, לייבל יהודה לאופער
(אַ סלאָוואַקישער ייד), אריה לייבעק בראָון (פון רופּין), נח זאַבלודאַ-
וויטש און משה קולקאַ פון טשעכאַנאָוו. די פאַרבינדונגס-מענער מיט
אַנדערע גרופּן זענען געווען דער שומר פון וואַרשע און געוו. אַנטייל-
נעמער אינעם אויפשטאַנד פון וואַרשעווער געטאָ, ישראל גוטמאַן און
יהודה לאָופער¹². לייבעק בראָון זאָל אַפילו האָבן אַ צייט געהערט צו
דער צענטראַלער ווידערשטאַנד-אַנפירונג¹³.

די טשעכאַנאָווער גרופּע האָט געפירט איר טעטיקייט אויפן שטח פון
אוישוויץ 1 און האָט געהאַט אַ קאַנטאַקט מיט נאָך דריי יידישע גרופּן,
2, פון דער פּאַבריק „אוינאַן“,

3, פון פּרויען-לאַגער,

4, פון ד. א. וו. (דייטשע אויסריכטונגס-ווערקע)

וועגן דער גרופּע פון „אוינאַן“, וועלכע איז פּאַקטיש באַשטאַנען פון
צוויי גרופּן — אַ פּרויען און מענער-גרופּע — וועט נאָך זײַן אַ רייד.
בנוגע דער גרופּע אין דעם פּרויען-לאַגער איז כדאי אויף דעם אַרט
צו זאָגן, אַז דאָס האָט מיט איר אַנגעפירט די שפּעטערדיקע העלדין פון
אוישוויצער ווידערשטאַנד, די טשעכאַנאָווער שומרת רוזשאַ ראַבאַטאַ. אָבער
אויך וועגן איר וועט נאָך זײַן אויספירלעך אַ רייד.

די גרופּע פון ד. א. וו. ווערט אויך אַנגערופן פּרוזשאַנער גרופּע,
ווייל די הויפט-אַרגאַניזאַטאָרן פון דער גרופּע זענען געווען יידישע קעמ-
פּער, וואָס זענען אַנגעקומען מיטן טראַנספּאָרט פון פּרוזשאַני דעם 31סטן
יאַנואַר 1943.

צו דער גרופּע האָבן אָבער אַחוץ די פּרוזשאַנער יידן געהערט אויך
יידן פון מלאָווע און טערעזיענשטאַט (טשעכיע). די אַרגאַניזאַטאָרן און
פירער פון דער דאָזיקער יידישער ווידערשטאַנד-גרופּע זענען געווען:
ברוך קאַנעל און הערשל מיראַווסקי. די גרופּע האָט זיך פאַרנומען נישט
בלויז מיט קעגנזייטיקע הילף און רעטונג, נאָר אויך אַרגאַניזירט אַז
אַקציע פון הערן ראַדיאַ און פון קאַלפּאַרטירן ראַדיאַ-ידיעות. די גרופּע
האָט געהאַט אַ קאַנטאַקט מיטן ווידערשטאַנד-פירער יוזעף ציראַנקיע-
וויטש און אַנדערע גרופּן¹⁴.

צווישן אנדערע האָט די פרוזשאַנער גרופע איינגעהאַלטן אַן ענגן קאַנטאַקט מיט דער

5. ייִדישע גרופע פון דער בעקערין

בראש פון וועלכער עס איז געשטאַנען משה גאַלדבערג, וועלכער האָט געשטאַמט פון פרוזשאַנער געגנט. די דאָזיקע גרופע האָט געגנבעט ברויט פאַר די אנדערע ייִדישע אסירים. די גרופע פלעגט אונטערהערן ראַדיאָ-ידיעות אין די דירות פון די ס.ס.־לייט, צו וועלכע די ייִדישע בעקערין-אַרבעטער האָבן געטראָגן יעדן אינדערפרי ברויט. משה גאַלד-בערג איז געווען דער פאַרבינדונגס-מאַן צווישן דער פרוזשאַנער און דער בעקערין-גרופע און האָט אויך געהאַט אַ קאַנטאַקט מיט יוזעף ציראַנ-קיעוויטשן¹⁶.

ידיעות זענען פאַראַן וועגן נאָך צוויי ייִדישע גרופן אין אוישוויץ:

6. די ייִדישע קאָמוניסטישע גרופע פון העניעק גאַלדשאַל¹⁶

7. די ייִדישע קאָמוניסטישע יוגנט-גרופע פון לאַדזשער געטאַ¹⁷

אויפן שטח פון דעם סאַמע גרויזאַמסטן פון אַלע לאַגערן פונעם רי-זיקן אוישוויץ-קאַמבינאַט, אויפן שטח פון בירקענאַו (בושעזשינקע) זע-נען טראָץ דעם דראַענדיקן יעדע רגע טויט, געווען ייִדישע סאַלידאַרי-טעט און ווידערשטאַנד-גרופן, דהיינו:

8. די ייִדישע אַנטיפאַשיסטישע גרופע אונטער דער אַנפירונג פון

דוד שמוּלעווסקי און עמנואַל מינק

צו די אַקטיוויסטן פון דער דאָזיקער גרופע האָבן אויך געהערט: אַלעקסאַנדער, נחמן ווילנער (פיינשטיין), אַרנאָלד בענצמאַן, אַלטער פיינילבער, מאיר לאַנגמאַן, בערמאַן, זיגמונט סויערדלאַווסקי, לאַזאַר עטינגער, סעוועק קירשענבוים, קאַליסקי, עפשטיין, זשאַק פורמאַנסקי, שניידער, פרייליך, סימאָן לאַקס (אַ קאַמפּאַזיטאָר), פּינקעלרויט, ד"ר אַנדראַעס מילאַר (אַ סלאַוואַקישער ייד). די אַלע אַקטיוויסטן זענען ס'רוב געווען מענטשן, וואָס זענען שוין געהאַט דורכגעגאַנגען אַ געהעריקע פאַליטישע און קאַמפּס-שול. דאָס זענען געווען אין דער נישט ווייטער פאַרגאַנגענהייט פּראַלעטאַרישע טוער פון פּוילן און פון דער פּראַנציפּי-שער עמיגראַציע, שפּאַניע-קעמפּער, קאַנספּיראַטיווע טוער פון אַקופּירטן פּראַנקרייך. זיי זענען אַלע געקומען קיין אוישוויץ, אזוי צו זאַגן, גלייך פון שלאַכטפּעלר. עס זענען צווישן זיי אויך געווען איינצלע נישט פוי-

לישע יידן, ווי למשל אלעקסאנדער — א געווען טוער פון דער רומענישער קאמוניסטישער פארטיי. עס זענען אויך געווען אינעם אקטיוו אומפאר-טייטשע יידן מיט אַנטיפאַשיסטישער איינשטעלונג.

די דאָזיקע גרופע, וועלכע מען קאָן אַפילו אַנרופן — אַרגאַניזאַציע, האָט אַ גרויסן באַטייט פאַר אונדזער טעמע — ראשית ווייל זי איז גע-ווען אַ צענטראַלע און האָט אַרומגענומען דעם גאַנצן (בירקענאָוער) לאַגער, והשנית — ווייל איר געשיכטע און טעטיקייט-כאַראַקטער איז געווען טיפיש פאַר דער גאַנצער אינטערנאַציאָנאַלער ווידערשטאַנד-באַ-וועגונג, און דריטנס האָט די דאָזיקע גרופע רעפרעזענטירט פאַקטיש די באַוועגונג פון בירקענאָו. די אַנפירונג פון דער גרופע איז געווען איינ-ציטיק אַ טייל פון דער צענטראַלער אַנפירונג פון דער באַוועגונג אין גאַנץ בירקענאָו, צו וועלכער עס האָבן אויך געהערט — דער פירער פון פּוילישע סאַציאַליסטן אַלעקסאַנדער יאַגעלאַ („קאַסטעק“), דער פירער פון די פּוילישע קאָמוניסטן זיגמונד באַליצקי, דער רוסישער קריגס-גע-פאַנגענער וואַלענטין פּילאַטאָו און פאַרשטייער פון אַנדערע נאַציאָנאַ-ליטעטן, חוץ דייטשן. אַזוי אַרום איז דאָס געווען אַן אינטערנאַציאָנאַ-ליסטישע ווידערשטאַנד-גרופע. די גרופע האָט, פונקט ווי די דייטשישע און פּוילישע גרופן, געהאַט אַ געוויסע השפעה אויף דער לאַגער-אַדמי-ניסטראַציע, וואָרום עס איז איר געלונגען צו באַזעצן אַ גאַנצע ריי פונקציעס, בעיקר פון שרייבערס און קאַפּאַס, הגם לכתחילה זענען די מענטשן אַנגעקומען מיט אינסטרומענטן נישט אַנצונעמען און זיך נישט מטמא זיין מיט קיין שום פונקציע. אַבער אויג אויף אויג מיט דער לאַ-גער-ווירקלעכקייט האָבן זיי זיך איבערצייגט, אַז מען קאָן און מען דאַרף אויסנוצן די פונקציעס לטובת די אסירים, לטובת דער זאַך. אויף ווי ווייט די פונקציעס זענען טאַקע אויסגענוצט געוואָרן פּאַזיטיוו איז געווען אַפּהענגיק פון דעם כאַראַקטער, גייסטיקער פעסטקייט און מענטשלעכקייט פון יעדן חבר באַזונדער. דער ביישפּיל בערגער איז אַן אויסנאַם.

די טעטיקייט פון דער גרופע, וועלכע האָט זיך אַנטוויקלט אין די יאָרן 1943-1944, איז געווען זייער אַ ברייטע, דהיינו:

- א. קעגנזייטיקע הילף און רעטונג,
- ב. צוזאַמענאַרבעט מיט אַנדערע נאַציאָנאַלע גרופן, למשל מיט די סאַוועטישע און לינק-פּוילישע. דער עיקר איז גרויס דער פאַרדינסט

פון דער יידישער גרופע פאר דער סאָויעטישער ווידערשטאַנד-גרופע אין בירקענאָ אונטער דער אָנפירונג פון סטעפּאַן טיגטשענקאַ (פון לע-נינגראַד). די יידן האָבן צוגעשטעלט דער סאָויעטישער גרופע ביולעטינען מיט ידיעות פון די פראַנטן, געהאַלפן מיט שפיין, באַקליידונג וכדומה.

ג. קאַנטאַקט מיט דער צענטראַלע פון דער אינטערנאַציאָנאַלער ווידערשטאַנד-באַוועגונג אין שטאַם-לאַגער אוישוויץ 1. דורך דער גרופע פון מינק און שמולעווסקי זענען געגאַנגען קיין אוישוויץ 1 און פון דאַנען אין דרויסן, צו דער וועלט, די גרויליקע ידיעות און מאַטעריאַלן וועגן דער טאַטאַלער פאַרניכטונג פון די יידן אין די גאַז-קאַמערן. דורך דער יידישער גרופע זענען אויך געגאַנגען פאַר דער אַלגעמיינער באַוועגונג, און בפרט פאַר דער פּוילישער, געלט און אַנדערע ווערט-מיטלען.

ד. די גרופע איז געשטאַנען אין אַ קאַנטאַקט מיט דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ, וועגן וועלכער עס וועט נאָך אויסקומען צו רעדן, און אויסגע-איבט אויף איר אַ באַשטימטן איינפלוס.

ה. די גרופע האָט אַרגאַניזירט אַנטלויפונגען.

ו. פון די רייען פון דער גרופע איז אַרויס אין דער צווייטער העלפט פון 1944 די איניציאַטיוו פון אַרגאַניזירן אַן אויפשטאַנד, וואָס איז געווען פאַרטראַכט ווי אַ טייל פון אַלגעמיינעם קאַמפּס-אַרויסטריט פון גאַנצן לאַגער. באַזונדערס אַקטיוו איז אין דער פראַגע געווען דער געוו. קאַמאַנדיר פון דער באַטוויין-קאַמפאַניע אין שפּאַניע, דער לייטע-גאַנט פון די אינטערנאַציאָנאַלע בריגאַדעס, דער יונגער אַרבעטער-טווער פון טאַמאַשאָוו-מאַוואָויעצק — עמנואל מינק. צו דעם דאָזיקן גאַנצן ענין וועלן מיר זיך נאָך אומקערן.

די אינערלעכע אויפגאַבן זענען אויסגעפירט געוואָרן דורך דער גרופע, וואָס אירע רייען זענען איינגעשרומפן געוואָרן גלייך די ערשטע צייט, ווען עס זענען פון הונגער, טיפּוס און קלעפּ געשטאַרבן אַ סך פון אירע מיטגלידער¹⁸.

9. די גרופע פון די אויפשטענדלעך פון וואַרשעווער געטאָ

סוף פּרילינג 1943 האָט די גרופע פון עמנואל מינק און דוד שמור-לעווסקי דעראַבערט אַ קאַנטאַקט מיט יידן געבראַכטע פון צעשטערטן וואַרשעווער געטאָ. בתוכם מיט אַנטיילנעמער פון געטאָ-אויפשטאַנד. דוד שמולעווסקי געדענקט איין נאָמען: רובין. ער איז איינגטלעך אַנט-

לאָפּן פון געטאָ און איז נאָך לאַנגע גילגולים געבראַכט געוואָרן קיין אוישוויץ. ידיעות וועגן דעם געטאָ-אויפשטאַנד זענען געבראַכט געוואָרן אויך דורך פּוילישע פּאַוויאַק-אַרעסטאַנטן, דעפּאַרטירטע קיין אוישוויץ. די ייִדישע און לינק־פּוילישע אוישוויץ-אַסירים, דער עיקר דער סאָציאַל-ליסט קאָסטעק יאַגעללאָ, וואָס האָט מיטגעאַרבעט מיט די ייִדן, האָבן פאַרשפּרייט די בשורה פון ייִדישן אויפשטאַנד צווישן די אסירים פון לאַגער.

נאָך אַ געוויסער צײַט איז בײַ דער ווידערשטאַנד-אַנפירונג אין ביר-קענאַו אַנטשטאַנען דער געדאַנק צו שאַפן אַן אַרגאַניזירטע ווידערשטאַנד-גרופּע פון די וואַרשעווער ייִדן. צו דעם צוועק זענען אויסגעטיילט גע-וואָרן צוויי טוער: אַ ייִד און אַ פּאָליאַק, אַ קאַמוניסט: דער ייִד האָט געהייסן ישראל פעלד (סרוליק, פּסעוודאַ: ראַבערט) וועלכער האָט גע-שטאַמט פון רימאַנאָוואַ (פוילן), עמיגרירט קיין בעלגיע. אַלס ווידער-שטענדלער איז ער דעפּאַרטירט געוואָרן קיין מאַטהאָוזען און פון דאַנען קיין אוישוויץ. דער פּוילישער קאַמוניסט איז געווען יוזעף שפּילסקי, אויך פון וואַרשע. קיין ווייטערדיקע ידיעות וועגן דער טעטיקייט פון די וואַר-שעווער ייִדן האָבן מיר נישט. איינס איז אָבער זיכער: אַזאַ גרופּע האָט אַ געוויסע צײַט עקסיסטירט, און פּונקט ווי אַנדערע אין בירקענאַו איז זי אויך וואַרשיינלעך שנעל ליקווידירט געוואָרן.¹⁹

10. די גרופּע פון פּלאַנסקער ייִדן אין בלאָק נ' 9

וועגן וועלכער מיר ווייסן צו. א., אַז זי האָט זיך אַרגאַניזירט צו באַקעמפן די שלעכטע קאַפּאַס און אַנדערע סאָדיסטישע פּונקציאָנאַרן. די גרופּע האָט דערקלערט אַ קאַמף דעם דערמאַנטן שוין פּונקציאָנאַר בערגער. די פּלאַנסקער גרופּע האָט אויך געהאַט העכערע ווידערשטאַנד-צילן און מיט דעם צוועק אײַנגעשטעלט אַ צוזאַמענאַרבעט מיט דער גרופּע פון סאָויעטישע קריגס-געפּאַנגענע אונטער דער אַנפירונג פון חבר דימאַ.²⁰

11. די גרופּע ייִדישע פּרויען דעפּאַרטירטע פון בעלגיע

צווישן די מיטגלידערײַנס און טוערינס פון דער גרופּע ווערן אויסגע-רעכנט: גיזאַ ווייסבלום (וויינט איצט אין ישראל), שרה גוטפּרײַנד (איצט אין ישראל), שרה גאַלדבערג (בעלגיע), אסתר טענצער (וויין), בעקי איסטין (בעלגיע), לאה לובקאַ (אומגעקומען אין אוישוויץ), ראָזאַ

פרעזענט (אומגעקומען אין אוישוויץ), לאַלאַ ראַבינאָוויטש (איצט בער-לינער, וווינט אין קאַנאַדע), דאָראַ ראַבינאָוויטש (איצט מאַגריל, וווינט אין ישראל), אידאַ שולזינגער (איצט גאַנץ, וווינט אין בעלגיע), אַדעלאַ שערמאַן (בעלגיע), עציו שענפעלד (בעלגיע) און רות שענקער-לבון (איצט אין ישראל).

די מערהייט פון זיי האָט געהערט צו דער פּאַרטיזאַנער באַוועגונג אָדער צו ציווילע ווידערשטאַנד אַרגאַניזאַציעס אין בעלגיע און אין אַנגעקומען קיין אוישוויץ דעם 2טן אויגוסט 1943 פון דורכגאַנס-לאַגער אין בעלגיע: מאַלין. שוין דאָרט זענען זיי געווען אַרגאַניזירט, קעגנזיי-טיק זיך געשטיצט, מיט אַלץ זיך געטיילט.

פאַרבונדן מיט דער גרופע אין געווען מאַלאַ צימעטבאַום (וועגן וועל-כע עס וועט זיין אַ רייד שפּעטער). זי האָט זיך מיט זיי ספּעציעל פאַר-נומען. דורך איר קרובה גיזאַ ווייסבלום אין זי צוגעצויגן געוואָרן צו דער אונטערערדישער טעטיקייט. אַדאַנק איר זענען די בעלגישע אסירות צו-געטיילט געוואָרן צו אַ שייך-קאַמאַנדאַ. די אַרבעט אין געווען אַ לייכ-טערע אין פאַרהעלטענישמעסיק בעסערע באַדינגונגען, קודם פּל אונטער אַ דאָך און נישט אויסגעשטעלט אויף קעלט, רעגן אָדער ברענענדיקע זון, ווי דאָס אין געווען אין דער „אויסערן-קאַמאַנדאַ“. ביים סאַרטירן די שייך האָבן זיי געהאַט מעגלעכקייטן צו „אַרגאַניזירן“ אַ פאַר בעסערע שייך פאַר זיך און אויך פאַר אַנדערע. די פאַראַנטוואָרטלעכע פאַרן געהעריק צוטיילן די שייך אין געווען אין דער גרופע שרה גוטפריינד. פּמעט אַלע פון דער קאַמאַנדאַ האָבן געווינט אין דעם זעלבן בלאַק.

אין 1944 האָט זיך די גרופע פאַרגרעסערט. צו איר זענען צוגע-שטאַנען די אַנגעקומענע מיט שפּעטערדיקע טראַנספּאָרטן פון מאַלין ווי-דערשטאַנד-אַקטיוויסטינס: סאַניע גאַלדמאַן-וואַסערשטרום (איצט אין בעלגיע), ראַזע גרישאָוו (איצט אין בעלגיע), אַנעט מאַנדעלבאַום (אין בעלגיע), אַסתר מאַנדעלבאַום (בעלגיע), גוטאַ קינזשעלעווסקאַ (פוילן), אַלין סקעראַבאַלסקאַ (בעלגיע) און שרה טאַשמאַן (בעלגיע). צו דער גרופע האָט אויך געהערט רחל בראַנדט פון פוילן (איצט: רחל ברוט אין ישראל). זיי האָבן געאַרבעט אונטער דער שטרענגער קאַנטראָל פון ס.ס. אויפזעער. זיי זענען געווען איינגעאַרדנט אויף אַרבעט אין „קאַ-נאַדע“, אין אַזוי גערופענער אין לאַגער זשאַראָן „פּילץ-קאַמאַנדאַ“,

ד.ה. ביים אויפזוכן און סאָרטירן ווערטפולע הפצים ווי צירונג, גאָלד, טייערע שטיינער, געלט א.א. וואָס מען האָט געפונען אין די בגדים.

אַ דריט קעמערל פון דער גרופע איז געווען אין דער פאַבריק „אוינאָן“ אין באַשטאַנד פון: ראָזאַ טאַבאַקמאַן (אַן אַקטיוויסטין פון לינקע פּוּעלי ציון), העניאַ האַס, און דריי עסטרייכישע ייִדישע פּרויען, הערטאַ, ווילמאַ און לאַטטי (די פּאַמיליע-נעמען נישט באַקאַנט), וועלכע האָבן געלעבט אויף עמיגראַציע אין בעלגיע.

צו דער גרופע האָט אויך געהערט אַ קעמערל יונגע מיידלעך: העלען גאַרנצאַרסקי (איצט סוסקינד — בעלגיע), בערטאַ יוריסטאַ (איצט גלאָזער — ישראל), אסתר האזענפוס (ישראל), דאָראַ קירשענשטיין (בעלגיע). די אויפזיכט איבער זיי האָט געהאַט לאַלאַ ראַבינאוויטש. די פאַראַנטוואָרט-לעכע פאַר די באַזונדערע קעמערלעך זענען געווען: שרה גוטפריינד, אַדעלאַ שערמאַן, העניאַ האַס פון „אוינאָן“ (איצט אין שוועדן).

שרה גוטפריינד האָט רעפּרעזענטירט די בעלגישע גרופן אין דעם אינטערנאַציאָנאַלן פּרויען קאָמיטעט פון דער ווידערשטאַנד אָרגאַניזאַציע אין אוישוויץ, פון וועלכע בראש איז געשטאַנען מאַרי קלאָד וועיאָן קוטוריע, די פּראַנציזישע געזעלשאַפטלעכע טוערין, קאַמוניסטין. לאַטטי פון „אוינאָן“ האָט רעפּרעזענטירט די עסטרייכישע חברטעס.

די טעטיקייט פון דער גרופע איז באַשטאַנען אין קעגנזייטיקע הילף, רעטונג, מונטערן און אונטערהאַלטן די סאָלידאַריטעט צווישן די אסירים. צוגרייטן אינפּאַרמאַציעס וועגן פּאָליטישע געשעענישן און גרייטן זיך צום קאַמף אין פאַרבינדונג מיט דער אַלגעמיינער ווידערשטאַנד אָרגאַניזאַציע אין לאַגער.

מיט דער צייט האָט זיך איר טעטיקייט אויסגעברייטערט. די אינפּאַר-מאַציעס זענען געוואָרן אַפּטערע אַדאַנק דער הילף פון די „לויפּערקעס“: מאַלאַ צימעטבאַום, לאה שאַיעוויטש (איצט קאַרבי — אין ישראל), שרה (סאָלאַ) טעמפּלער (איצט — אין ישראל), הערטאַ (פון בראַטיסלאַווע). זיי פלעגן איבערגעבן ראַדיאַ ידיעות, וועלכע זיי האָבן געהערט בשתיקה פון די צימערן פון זייערע ס.ס.־שעפן און טייל מאַל אויך ברענגען אַ געפונענע דיִטשישע צייטונג אַדער גאַר אַ פּיצל פון איר. די גרופע האָט אויך אַפּגעמערקט אַרבעטער־יום־טובים ווי 1טער מיי, פּרויען־טאַג א. א. וו. דאָס זענען געווען קורצע טרעפּונגען צווישן די

בלאָקן פון אַ קלענערער צאל מיטגלידער. איינע פון זיי האָט געהאַלטן אַ קורצן רעפּעראַט. אַזאַ טרעפּונג האָט געהויבן די שטימונג, אָפּגעריסן פון דער אוישוויצער ווירקלעכקייט און צוגעגעבן מוט און פּוח. אין דער צווייטער העלפט פון יאָר 1944 האָט זיך די גרופּע געגרייט אַנטייל צו נעמען אין פּלאַנירטן אַלגעמיינעם באַוואַפּנטן ווידערשטאַנד פון לאַגער. זי האָט געגרייט און באַהאַלטן פּלעשער מיט בענזין, שערן צו איבערשניידן די דראַטן.

גינא ווייסבלום דערציילט, אַז דער אסיר פּאַליאַק, עדוואַרד גאַלינסקי, מיטגליד פון דער ווידערשטאַנד-אָרגאַניזאַציע, וועלכער פּלעג ווי אַן אינסטאַלאַטאָר קומען אויף אַרבעט אין פּרויען-לאַגער, האָט איר איי בערגעגעבן אַ שער צו שניידן דראַטן און אויך אינסטרומענטן, ווי אַזוי זיך באַנוצן מיט דעם²¹.

וועגן דער טעטיקייט און אַטמאָספּער, וואָס האָט געהערשט אין דעם ערשטן קעמערל (פון דער שיד-קאַמאַנדאָ), דערציילט אַן אויטאָריטאַטיווער עדות. דאָס איז שרה גאַלדבערג, וועלכע האָט געהערט צו דער ייִדישער פּאַרטיזאַנער באַוועגונג פון בעלגיע און איז אויך געווען טעטיק לטובת דער געהיימער אַנטיהיטלערישטישער אינטערנאַציאָנאַלער אָרגאַניזאַציע „רויטע קאַפעליע“. זי איז אַרעסטירט און דעפּאָרטירט געוואָרן קיין אוישוויץ, וווּ זי איז גלייך צוגעטרעטן צו דער אונטערערדישער גרופּע פון די בעלגישע ייִדישע פּרויען. זי דערציילט אַט וואָס:

„נישט געקוקט אויף די ליידן, קעלט, הונגער, קלעפּ, שטראַפּן, וואָס זענען באַשטאַנען אין שטיין שעהען לאַנג מיט אויפּגעהויבענע אַרעמס, נישט געקוקט אויף די אַפּעלן, וואָס האָבן געדויערט לאַנגע שעהען, איז דאָך אונדזער לעבן אין דער שיד-קאַמאַנדאָ געווען לייכטער אַדאַנק דער קעגננײַטיקער סאָלידאַריטעט. איין חברטע האָט דער צווייטער נויט-ליידן-דיקער אַוועקגעגעבן דאָס שטיקל ברויט; איינע האָט פאַר דער אַנדערער געאַרבעט, ווען יענע איז געווען קראַנק. איך בין דורכגעגאַנגען אין לאַגער שוידערלעכע קראַנקייטן: טיפּוס, סקאַרבוט, דיזענטעריע, פּאַרונ-קלאָזע; איך בין דורכגעגאַנגען צענדליקער סעלעקציעס און יעדעס מאָל האָט מיך געראַטעוועט די סאָלידאַרע הילף פון די חברים און חברטעס. ווען איך בין געלעגן אויף טיפּוס איז מײַן צערייזונג דערגאַנגען ביז משוגעת. איך האָב גערעדט פון היץ און נישט געוואוסט וואָס איך רעד.

איך האב איין מאָל געזאָגט פון היץ, אַז איך וויל אַן עפּל. די חברטעס זענען אַוועק און פּאַרטוישט זייער ברויט אויף אַן עפּל. אָט ווי אַזוי די סאַלידאַריטעט האָט מיר און אַנדערע געראַטעוועט דאָס לעבן"²².

אַ צווייטע, שררה גוטפּריינד, אַ מיטגלידערין פון דער גרופּע, שרייבט:

„...דאָס זײַן אַרגאַניזירט, אין אַ קאַלעקטיווע גרופּע פון קעגנזײַטי-קער הילף האָט נישט בלויז אויפּגעהאַלטן דעם מאַראַל פון יחיד, געגעבן אים דאָס געפיל, אַז ער איז נישט אויסגעשטעלט אויף זיך אַליין און אים נישט געלאָזט, אונטערן דרוק פון די דאָזיקע חיהשע אוממענטשלעכע לעבנס-באַדינגונגען זיך אינברעכן, פאַרלירן דעם מוט, זיך אַפּלאָזן — נאָר האָט אויך געהאַט אַ ממשותדיקע לעבנס-באַדייטונג ביים דערהאַלטן, ווי ווײַט מעגלעך פּיזיש דעם קערפּער פון דעם נעבעכדיקן ביסל צוגע-טיילטן שפּינז.

צווישן אַנדערע גרויליקע סצענעס וועל איך נישט פאַרגעסן די סצענעס, וועלכע האָבן זיך אַפּגעשפּילט ביים פּונאַנדערטיילן דאָס ביסל וואַסערדיקע זופּ צי דאָס שטיקל קלעפּיקע שוואַרצע ברויט אויף דער א.ג. „קאַראַנטאַנע“, וווּ מען איז, נאָכן אַנקומען אין לאַגער געהאַלטן געוואָרן בײַ 8-9 וואַכן איידער מען איז צוגעטיילט געוואָרן צו אַן אַרבעטס-קאַמאַנדאָ.

די זופּ איז פּונאַנדערגעטיילט געוואָרן אַזוי, אַז אויף יעדע פּינף פּרויען אַ שיסל זופּ. צי קאָן זיך דען ווער פאַרשטעלן די סצענעס, ווען 5 מענטשן מיט וועלפּיש-אויסגעהונגערטע אויגן באַקומען בשותפות איין שיסל זופּ? ... דערצו פּרעמדע, נעכטן זיך נישט געקענט און איצט הײַנט, דאָ, האָט זיי דער גרויזאַמער געמיינזאַמער גורל צונויפּגעפּאַרט. שוין נישט רעדנדיק וועגן דער היגיענישער זײַט, ווען נישט איינע פון אַזאַ מין פּינפּטל איז שוין אויך געווען קראַנק און די שיסל איז געגאַנגען פון מויל צו מויל... דערבײַ די סצענעס ביים ציילן די צאָל זיפּן, צי בײַ אַ צו „טיפּערן“ זיפּ פון דער שיסל...

אַנדערש האָט, אַבער אויסגעזען די לאַגע בײַ די אַרגאַניזירטע גרופּן. הויך דעם וואַס די מענטשן האָבן זיך געקענט, געווען נאָענט, געוואַרט איינער פאַרן צווייטן, געמונטערט זיך נישט אַפּצולאָזן, זיך האַלטן ריין, וואַס דאָס אַליין האָט געהאַט אַ לעבנס-באַדייטונג, האָט אויך די שטאַרקע דיסציפּלין געהאַלפּן צו זעלבסטבאַהערשונג, וואַס האָט מעגלעך געמאַכט,

אז פון דעם ביסל זופ זאל יעדער גלייך געניסן און די פונאנדערטיילונג זאל פארקומען און געוואלדן, געשלעגן א.ד.גל.

און איצט די פארציע ברויט...

א ברייטל פון בערך 800 גראם איז געווען באשטימט פאר 4 פערזאן. פאר די בלאק-עלטסטע מיט אירע געהילפן, אין, אבער, אין דעם פאל געווען באקוועמער אליין צעשניידן די ברייטלעך אויף פיר פארציעס אנטשטאט צוטיילן א ברייטל פאר 4, ווייל שניידנדיק די פארציעס האבן זיי געקאנט אראפגעבענען פון יעדער פארציע עטלעכע גראם ברויט פאר זיך...

מיר האבן דאס באמערקט און אנגעהויבן צושטיין צו דער בלאק-עלטסטע, אז זי זאל אונדז געבן גאנצע ברייטלעך און מיר וועלן שוין צווישן זיך אליין פונאנדערטיילן. ליכט איז אונדז דאס נישט אנגעקומען, אבער דאך האבן מיר דאס אויסגעפועלט.

דאס איז געווען פאר אונדז א זייער גרויסע דערגרייכונג.

נישט בלויז, וואס מיר האבן דערמיט ליקוידירט דאס סיסטעמאטישע באגנבענען אונדז פון שטיקל ברויט, נאר מיר האבן געקאנט ליכטער, אין א נויטפאל אפשפארן א שטיקל ברויט כדי דאס אויסטוישן אויף א ציבל, א מייערל א ד. גל. פאר א קראנקער חברטע.

אויף מיר און גינז ווייסבלום איז געלעגן די פאראנטווארטלעכקייט פאר שניידן, מעסטן און טיילן די פארציעס ברויט. נישט פון די ליכטע פונקציעס איז דאס געווען, אין יענע אוממענטשלעכע באדינגונגען.

ווי ווייט די סאלידאריטעט האט זיך דערהויבן, איז פדאי דא צו דער מאנען כאטש איין ביישפיל פון פיל ענלעכע.

א געוויסן טאג קומט גינז (ווייסבלום) צוריק פון דער ארבעט אנגעטאן אין א פאר שיד אויף די פיס, א קליידל, א שערצל, א טיכל אויפן קאפ, וואס איר קווינע מאלא האט פאר איר, „ארגאניזירט“. מיר האבן נישט בא-וויון צו באוונדערן דאס צוריקבאקומען די א. ג. „מענטשלעכע צורה“ ווי גינז נעמט פון זיך אראפציען דאס אלץ און טיילט דאס פונאנדער צווישן אונדז, פארהאלטנדיק פאר זיך בלויז דאס טיכל צו צודעקן איר אפגעגאלטן קאפ...

איך האב פון איר באקומען די שיד, ווייל מינע פיס זענען שוין געווען אפגעריבן און געשוואלן פון די הילצערנע טרעפאקעס, אגב האב איך

לאנג פון די שיד נישט גענאָסן; זייענדיק אויף אויסערן-אַרבעט האָט אַ
דייטשע קאָפּאָ מיר זיי פון די פיס אַראָפּגעצויגן, דערלאַנגענדיק מיר נאָך
עטלעכע קלעפּ...

איך בין אויסן מיט דעם אָט אַ סאַלידאַריטעט-ביישפּיל, וואָס איז, ווי
שוין דערמאָנט איינער פון צווישן פּיל, וואָס דערקלערן מיט דער גאַנצער
קאָטעגאָרישקייט, אַז אונדזער האַלטונג אַלס אַראַגאַניזירטער קאַלעקטיוו, די
קעגנזייטיקע הילף, דאָס דערהאַלטן אונדזער מאָראַל, האָט געהאַט אַ גרויסע
השפּעה הן אויף אַ מאַלאַ צימעטבאַום הן אויף פּיל אַנדערע.

מיר זענען אין דעם דאָזיקן בלאַק נישט געווען די איינציקע קאַלעק-
טיווע גרופּע. אַגב געקומען שוין פון מאַלינער לאַגער אַלס אַראַגאַניזירטע
קאָמונע, וועלכע איז באַשטאַנען פון פּאַרטיזאַנערינס, אַנטי-נאַצי קעמפּער
פון בעלגיע. מיר האָבן דאָרט שוין געטראָפּן אַן אַראַגאַניזירטע גרופּע פון
יוגנטלעכע מיידלעך פון „השומר הצעיר“ פון בענדין און אומגעגנט. מעגלעך
אַז עס זענען אויך געווען אַנדערע גרופּן, אַראַגאַניזירטע לויט נאַענטקייט פון
זעלבן שטעטל א. א. וו.

דאָך, שטאַנדע האַפּטיק, מיט אויסדויער האָבן זיך געהאַלטן די גרופּן,
וועלכע זענען באַשטאַנען פון אידעיש-געזעלשאַפטלעכער נאַענטקייט. פון זיי
טאַקע האָבן זיך אויך געבילדעט די אונטערערדישע ווידערשטאַנד-גרופּן
אין לאַגער.

דאָס אַלץ האָט אויפּגעהאַלטן און געשטאַרקט דעם מאָראַלישן כוח אין
דעם איבערמענטשלעכן געראַנגל אין דעם גיהנום, וואָס רופּט זיך:
אוישוויץ.

וועגן דער טעטיקייט פון דער צווייטער גרופּע גיט איבער די יידיש-
בעלגישע אַנטיפּאַשיסטישע טוערין און די אַקטיוויסטין פון דער דער-
מאַנטער גרופּע אין בירקענאַו, סאַניע גאַלדמאַן-וואַסערשטרום. די
חברטעס פון דער דאָזיקער גרופּע האָבן באַקומען אַ קאַנטאַקט מיט דער
אַלגעמיינער ווידערשטאַנד-באַוועגונג אַדאַנק דער טוערין שרה גוטפּריינד
און האָבן אויסגענוצט זייער אַרבעט אין דער צירונג-קאַמאַנדאָ לטובת
הכלל. זיי האָבן נעמעלעך מיט גרויס מסירת נפש געגבעט צירונג און
ווערטזאַכן און אויף אַן אומלעגאַלן וועג עס געשיקט צו דער צענטראַלע
פון דער אינטערנאַציאָנאַלער באַוועגונג אין אוישוויץ 1. דער ציל פון

די בעלגישע יידישע פרויען איז געווען, אַז דאָס זאָל גיין אויף איינ-
קויפן געווער.

12. די גרופע יידישע פרויען, דעפארטירטע פון פראנקרייך

די גרופע איז געוואָרן פריער אַרגאַניזירט ווי די בעלגישע. זי איז
אויך געווען אַ גרעסערע. פאַקטיש האָט די גרופע אָנגעפירט מיט דער
אונטערערדישער טעטיקייט פון די יידישע פרויען און געהאַט אַן איינ-
פלוס אויף דער פאַרמירונג פון דער אונטערערדישער באַוועגונג פון די
אסירים־פרויען אין בירקענאַו.

די גרופע האָט זיך געשטעלט די זעלבע אויפגאַבע ווי די בעלגישע.
אירע מיטגלידער האָבן געאַרבעט אין 2 קאַמאַנדאַס: איין טייל אין „רעווייר“
און צווישן זיי: מאַשאַ ראַוויין־ספעטער, צפורה שאַפיראַ־גוטניק, ראַשעל
זעלמאַנאוויטש, אירענע קאַופמאַן, מיראַ האַנעל, פרימאַ וואַלמאַרק, גיטל
באַרשטשעווסקאַ, אַנעט זילבערשטיין, רבקה גרינבערג, ראַזע בעסערמאַן,
אירענע גאַמאַר, אירענע קאַסמאַן און אין דער צווייטער טייל — אין דער
אַווי גערופענער „קאַנאַדע“: לאה קראַסוצקאַ, צילאַ קאַרמאַן, פאַלעט
סליווקאַ, פאַלעט קוואַטער, מאַריאַ פרידמאַן, עוואַ גאַלדגעוויכט.

די מערהייט פון זיי איז אָנגעקומען קיין אוישוויץ מיט דעם זעלבן
טראַנספּאָרט פון איבערגאַנגס־לאַגער אין דראַנסי דעם 11טן פעברואַר 1943
ווי אַן אַרגאַניזירטע גרופע, וואָס האָט זיך געקענט פון דער געמיינזאַמער
טעטיקייט אין דער אונטערגרונט באַוועגונג אין פראַנקרייך.

אין בירקענאַו האָבן שוין דעמלט עקסיסטירט אונטערערדישע פאַר-
בינדונגען: סאַניאַ שוואַרץ פון ביאַליסטאַק איז געווען איינע פון די אַרגאַ-
ניזאַטאָרן. מיט איר האָט זיך קאַנטאַקטירט מאַשאַ ראַוויין, וועלכע האָט אויס-
געברייטערט דעם קרייז פון די מיטגלידערינס צוציענדיק די פראַנצייזישע
גרופע. נישט גלייך ביים אָנקומען אינעם לאַגער האָבן זיך די פרויען אַרײַנ-
געקראָגן אין די אויבן דערמאַנטע קאַמאַנדאַס. פון אָנהייב האָבן זיי גע-
אַרבעט ביי זייער שווערע באַדינגונגען אין דער „אויסערן־קאַמאַנדאַ“. אַ סך
פון דער גרופע זענען אומגעקומען נאָך אַ פאַר וואַכן. אַדער מאַנאַטן שווע-
רער אַרבעט, ווי: פאַלאַ פילרייס־וואַרשאַווסקי און בעלאַ האַנדעלסמאַן, די
פרויען פון די אַרגאַניזאַטאָרן און אַנפירער פון דעם אויפשטאַנד פון דער
זאַנדער־קאַמאַנדאַ: יאַסל דאַרעמבוס־וואַרשאַווסקי און יאַנקל האַנדעלס-
מאַן.

דאס קריגן ארבעט אין „רעוויר“ און אין „קאנאדע“ איז שוין געווען א רעזולטאט פון די באַמױנגען פון דער אונטערגרונט-אַרגאַניזאַציע.

די גרופע פון „קאנאדע“, ריזיקירנדיק דאָס לעבן, האָט אַריבערגע- טראָגן פון די סקלאָדן פון צוגערויבטן פאַרמעגן פון די דערמאַרדעטע ייִדן — מלבושים, מעדיקאַמענטן און אויך אַפילו גאַלד און בריליאַנטן. די מל- בושים און מעדיקאַמענטן האָט מען פונאַנדערגעטיילט די אסירים-פּרויען לויט די באַדערפענישן.

דאָס גאַלד, געלט און אַנדערע ווערטפולע זאַכן זענען געגאַנגען פאַר דער אַלגעמיינער ווידערשטאַנד-אַרגאַניזאַציע אין אוישוויץ און אין בונאַ- מאַנאַוויץ.

דעם קאַנטאַקט מיט דער אַלגעמיינער אַרגאַניזאַציע און מיטן מענער- לאַגער האָבן זיי געהאַט דורך די מיטגלידער פון אונטערגרונט, וועלכע פלעגן קומען אין פּרויען-לאַגער ווי בעלי-מלאַכות-ספּעציאַליסטן. צווישן זיי: דוד שמולעווסקי פון דער „דאַכדעקער-קאַמאַנדאָ“ און צייטנווייז עמנואל מינק פון דער סטאַליערני-קאַמאַנדאָ, אַדער דער דײַטש קאַרל זוטאַר א.א. זיי האָבן איבערגעגעבן די פאַרבינדלערינס צפּורה שאַפיראַ-גוטניק, אסתר מאַרגוליס-שקורמאַן, אַדער עוואַ גרינבאַל-פעלדענקרייז באַפעלן פון דער אַרגאַניזאַציע, פּאַליטישע אינפאַרמאַציעס און אַפילו שפּיז פאַר די פּרויען. דורך זיי האָבן די חברטעס פון אונטערגרונט איבערגעוויזן ידעוועט וועגן מצב אין פּרויען-לאַגער און די ווערטפולע זאַכן פון „קאנאדע“.

אין „רעוויר“ פלעגן אויך צייטנווייז קומען יאַנקל האַנדעלסמאַן און יאַסל וואַרשאַווסקי.

מאַשאַ ראַוויץ און צפּורה שאַפיראַ האָבן רעפּרעזענטירט די גרופע אין שוין דערמאַנטן קאַמיטעט פון דער אינטערנאַציאָנאַלער ווידערשטאַנד- אַרגאַניזאַציע פון די פּרויען-אסירים אין אוישוויץ.

אין דער קולטורעלער טעטיקייט, וואָס די גרופע האָט געפירט, האָט זיך אויסגעצייכנט די ייִדישע העפטלינגין אירענע גאַמאַר, די טאַלאַנטפולע אַקטריסע פון פּראַנציפּיזשן טעאַטער. אַליין האָט זי געשריבן די טעקסטן פון די סקעטשן וועגן לאַגער-לעבן, וואָס זי האָט שפּעטער אויסגעפירט אויפן „רעוויר“, אַרויסרופנדיק פּריידיקן געלעכטער בײַ די קראַנקע און אויסגע- מאַטערטע פּרויען.

קאנצערטן פון יידישן און פראנצייזישן ליד האָבן געגעבן רבקה גרינע בנערג און גינאר ווייסבערג.

אין דער צווייטער העלפט פון 1944 לויט דער אָנווייזונג פון דער אַלגעמיינער אָנפירונג פון דער ווידערשטאַנד־אַרגאַניזאַציע, האָט זיך די גרופע, אַזוי ווי די בעלגישע און אַנדערע, אָנגעהויבן גרייטן צו אַ באַ־וואַפנטן קאַמף, באַהאַלטן פלעשער מיט בענזין, שערן איבערצושניידן די דראַטן א.ד.גל.

אין דער צייט האָט מאַשאַ ראַוויץ־ספּעטער איבערגעגעבן עמנואל מינקן דעם פּלאַן פון בירקענאָו, וואָס אויפן אויפטראַג פון דער אַלגעמיינער ווי־דערשטאַנד־באַוועגונג האָט אויסגעפירט די ייִדיש־טשעכישע אסירה, אַר־כּיטעקטין וועראַ פּאַליטינאַוואַ פון דער קאַמאַנדאָ „באַויליטונג“ (דעם פּלאַן פון גאַנצן אוישוויצער לאַגער פאַר דער אַרגאַניזאַציע האָט באַאַרבעט דער פּוילישער אסיר אינוש. זיגמונט באַליצקי מיט דער צוזאַמענאַרבעט פון פּאַליטינאַוואַ און אַנדערע מיטגלידער פון דער ווידערשטאַנד־גרופע אין „באַויליטונג“).

אין די טעג נאָך דער ליקוידאַציע פון לאַגער, ווען די ס.ס.־ראַדמי־ניסטראַציע איז שוין נישט געווען, האָבן די מיטגלידערינס פון דער גרופע, וועלכע זענען געבליבן אויסבאהאַלטן אין לאַגער, נישט פּאַלגנדיק די באַ־פעלן פון די ס.ס.־מענער זיך צו עוואַקוירן, אַרגאַניזירט הילף פאַר די קראַנקע קינדער און יוגנט. ראַזאַ בעסערמאַן און רבקה גרינבערג האָבן באַ־קומען די אויפגאַבע זיך צו פאַרנעמען מיט די קינדער; לאה קראַסצקאַ — מיט דער יוגנט. די גרופע האָט צוזאַמענגעאַרבעט מיט די גרופעס פון אַנדערע נאַציאָנאַליטעטן.²⁵

13. די פרויען גרופע פון ציוניסטישע אַרגאַניזאַציעס

די גרופע איז באַשטאַנען פון פרויען־אסירות, געווען מיטגלידערינס פון פאַרשיידענע ציוניסטישע אַרגאַניזאַציעס, מערסטן פון פוילן און דייטש־לאַנד.

די אַרגאַניזאַטאָרינס פון דער גרופע זענען געווען „וויזשקאַ־ריוואַ ליבעסקינד (איצט קופער) פון דער היים שפינער, די טוערין פון דער ווידער־שטאַנד־באַוועגונג אין קראַקע, פון דער „עקיבאַ־גרופע, די אַלמנה פון דעם דערמאַרדעטן דורך די היטלעריסטן אַדאַלף ליבעסקינד, פירער פון דער קאַמפּס־אַרגאַניזאַציע אין קראַקע און עלזאַ לאַפּאַ־לוסטגאַרטען, פון דער

זעלבער אַרגאַניזאַציע און פאַרטויזאַנער אָפטיילונג, וווּ ס'האַט אָנגעהערט „וויזשקאַ“.

די גרופע האָט זיך געשטעלט פאַר אַ ציל: קעגנזיטיקע הילף און אונ-טערהאַלטן דעם יידיש-נאַציאָנאַלן גייסט דורך אויפקלערונגס-אַרבעט, אָפ-הייטן יידישע מינהגים און רעליגיעזע געבאַטן דורך אָפּמערקן אין די לאַגער-באַדינגונגען די יידיש-נאַציאָנאַלע און רעליגיעזע יום-טובים, פריי-טיק־צונאַכטסן. וועגן די צוזאַמענטרעפן פון די מיידלעך דערמאַנט זינה גראַוער־רייפּעלד: די צוזאַמענטרעפן פלעגן פאַרקומען, ביים אָפּהייטן די גרעסטע קאַנספּיראַטיווע פאַרויכטיקייט, אויף עלזאַס נאַרע און זענען געווען אַן איבערלעבעניש פאַר אַלעמען. דער געמיינזאַמער אַוונט-ברויט פון די צוגעטיילטע פאַרציעס ברויט און מאַרגאַרין, דאַס זינגען העברעישישע לידער, אַ קורצער רעפּעראַט, אַדער צוגעגרייטער שמועס האָבן געהויבן דעם זעלבסט-באַווסטזיין, צוגעגעבן מוט און כוח אַריבערצוטראַגן די שוועריי-קייטן פון לאַגער-לעבן.²⁴

אין דער צווייטער העלפט פון 1944 האָט די גרופע, ענלעך ווי פאַר-שיידענע אַנדערע גרופעס פון אוישוויצער אונטערערד, אָנגעהויבן זיך צוגרייטן צום אַלגעמיינעם באַוואַפנטן קאַמף, האָט אויסבאַהאַלטן פלעשער מיט בענזין און גאַפּט, שערן צום איבערשניידן די דראַטן און פראַך.

געהאַלפן האָבן זיי די חברים פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין „בונאַ“ און די טשעכאַנאווער גרופע. נאַפּט און בענזין פלעגן ברענגען גאַדל זילבער (אַ טשעכאַנאווער), פּוילווער האָבן געבראַכט די מיידלעך, וואָס האָבן געאַרבעט אינעם פּוילווער פּאַויליאַן אין „אוניאָן“.

געוויינט האָבן זיי אַלע אין בלאַק 14, וווּ וויזשקאַ איז געווען די שטובע־דינסט. די גרופע האָט אַרגאַניזירט הילף פאַר די קינדער אין לאַ-גער²⁵ דורך צוגאַב־באַשפּיזונג און מלבושים, וואָס די חברטעס פון „קאַ-נאַדע“ האָבן געבראַכט. וויזשקאַ און זאַסיאַ גראַוער (זינה רייפּעלד) האָבן געהאַט די אַפּוטרופּסות איבער זיי. נאָך דער באַפּריינג זענען ביידע מיט די קינדער אַוועקגעפאַרן קיין ישראל.

צו דער גרופע האָבן געהערט אַחוץ די דערמאַנטע: וויזשקאַ, זאַפיאַ און עלזאַ, די פאַרטויזאַנקעס פון קראַקע און באַכניע: — פּאַלאַ שרייבער-וואַסערמאַן פון „השומר הדתי“, יאַנקאַ לאַפּאַ פון „עקיבאַ“, שושנה ווינער, לובאַ, רוזשקאַ, פּראַנקאַ (די פּאַמיליעס נישט געלונגען פעסטצושטעלן).

אין דער צווייטער העלפט פון 1943 זענען צו דער גרופע צוגעשטאנען די אָנגעקומענע אין די ערשטע טעג פון אויגוסט דעם זעלבן יאָר פון בענדין און סאַסנאָוויץ: בלימאַ ראָזענבערג, רחל אַלעווסקאַ (פון דער היים זעלמאַ-נאָוויטש), די מיטגלידערינס פון „הנוער הציוני“: רבקה באַטיאַ (פון דער היים קופערבערג) פון „גורדוניה“, עדאַ קירשענבוים א. א. געהאַלפן האָט זיי האַנקאַ וועלנער (היינט געפנער), וועלכע האָט געאַרבעט אויפן „רע-וויר“. מיט זיי האָט ענג צוזאַמענגעאַרבעט די גרופע פרויען, וואָס איז געקומען פון דײַטשלאַנד דעם 20סטן אַפּריל 1943.²⁶

געווען איז דאָס אַ חלוצישע יוגנט-גרופע פון „מכבי הצעיר“, וואָס האָט דורכגעמאַכט הכשרה. אין אַפּריל 1941 האָבן די היטלעריסטן ליקווידירט אין דײַטשלאַנד די הכשרה-פונקטן און דעפּאַרטירט די יוגנטלעכע אין אַרבעטס-לאַגער אין בויענדאָרף און פון דאָרטן, צוויי יאָר שפעטער, קיין אוישוויץ. דאָ זענען די מענער געשיקט געוואָרן קיין בונאַ-מאַנאָוויץ און די פרויען — קיין בירקענאָו. די מיטגלידער פון דער גרופע, נישט קוקנדיק וואָס מ'האַט זיי צעזייט אין פאַרשיידענע אַרבעטס-קאַמאַנדאָס, האָבן אָנגעהאַלטן מיט זיך אַ קאַנטאַקט.

די עלטסטע פון דער גרופע איז געווען אַנאַ-ליזאַ (אורה באַרינסקי), זייער געוועזענע מדריכה. אין לאַגער האָט זי מיט דער גרופע געפירט אַ קולטורעל-דערציערישע אַרבעט אין ציוניסטישן גייסט. די מיטגלידער פון דער גרופע דערמאָנען דעם חנוכה-אָווונט אין 1943, וואָס איז אַיינגעאַרדנט געוואָרן בסתר, דאָס געמיינזאַמע סימבאָלישע אָנצינדן די ליכטלעך, דאָס זינגען העברעיִשע לידער און דאָס פאַרלייענען געדיכטן, וואָס ס'האַט פאַר זיי אָנגעשריבן דער מיטגליד פון דער מענער-גרופע אַרנאַ באַדעל.²⁷

צו דער גרופע האָט געהערט צווישן אַנדערע חנה לעווי (היינט ענגעל) וועלכע האָט געאַרבעט, ווי אורה באַרינסקי, אין דער וועשערני.

אסתר פּורמאַן „מאַפּי“, די גערטנערין פונעם בײַ-לאַגער רייסקאַ. זי איז געוואָרן דאָס „געהיימע בריוו-קעסטל“ פאַרן אוישוויצער אונטערגרונט. דער פאַרבינדלער אַדאַלף לינדענבאָום, דער גערטנער פון בונאַ-לאַגער, פלעגט קומען צו „מאַפּי“ נאָך פלאַנצן.

אין דער גרופע האָט זיך אויסגעצייכנט הילדאַ זימכע (פון דער היים גרינבאָום), וועלכע איז געווען אין אַרקעסטער אין בירקענאָו. דאָרט האָט זי אַרגאַניזירט עטלעכע מיידלעך פון דײַטשלאַנד, צווישן אַנדערע סילוויאַ

קאליף און קארלא (פאמיליע נישט באקאנט) און פון פוילן: רחל אלעווסקא און רבקה באטיא. די מיידלעך האבן זיך קעגנזייטיק געהאלפן, געמיינזאם געפייערט די פרייטיק-צונאכטסן.

מיט דער דייטשישער גרופע האט צוזאמענגעארבעט די קליינע גרופע רעליגיעזע מיידלעך פון „אגודת ישראל“, צווישן אנדערע טילא יעגעל. די אלע אויסגערעכנטע מיטגלידערינס פון דער דייטשישער גרופע לעבן איצט אין ישראל²⁸.

14. די גרופן אינעם לאגער פון די טשעכישע יידן

אין דעם גרויסן פאמיליען-לאגער פון די טשעכישע יידן אין בירקענא האבן געוויקט פארשיידענע אונטערערדישע ווידערשטאנד-גרופן און נעמלעך: ציוניסטישע, סאציאל-דעמאקראטישע, בענעשיסטן, קאמוניסטן, ביר-גערלעכע און יידן-אנטיציוניסטן. צווישן די דאזיקע גרופן האט געהערשט א גייסט פון סאלידאריטעט און צוזאמענארבעט. עס איז געווען א געדאנק פון ארגאניזירן אן אקטיוון ווידערשטאנד אין פאל פון ליקוידירן דעם פאמיליע-לאגער אין איינעם מיט די מענטשן. עס איז אפילו באשטימט געווארן א קאמאנדיר. דאס איז געווען דער יונגער דייטשישער ייד פרעדי הירש, וועלכער האט געארבעט אלס לערער און דערציער פון די טשעכיש-יידישע קינדער. אין דער לעצטער מינוט האט זיך הירש איינגעבראכן, ער האט פארשטאנען, אז אין קאמף וועלן פאלן אלע, אלע צוזאמען מיט די קינדער, צו וועלכע ער איז געווען שטארק צוגעבונדן. אין לעצטן מאמענט איז פרעדי הירש באגאנגען זעלבסטמארד. און ווען די ס.ס. לייט צוזאמען מיט זייערע יוצרי משרתים, די פארשיידענע דייטשישע קאפאס, האבן ארומ-גערינגלט דעם פאמיליע-לאגער און גענומען דעם עולם טרייבן אין דער ריכטונג פון די גאזקאמערן, האט א ווידערשטאנד געשטעלט בלויז א קליינצאליקע גרופע מיידלעך, וועלכע זענען געפאלן אין אומגלייכן קאמף²⁹.

15. די גרופע פון דייטשישע יידן

קיין גענויערע ידיעות וועגן דער דאזיקער גרופע האבן מיר נישט. עס איז בלויז באקאנט, אז אין איר שפיץ איז געשטאנען הארסט יאנאס, וועלכער האט ארגאניזירט אן אקטיוון ווידערשטאנד. די גרופע אין אומגעקומען³⁰.

16. די גרופעס פון „קראנקענבאן“

„קראנקענבאן“ דאס איז דער לאגער-שפיטאל, אדער דער „רעוויר“ אין בירקענא, האט געשפילט אין דער ווידערשטאנד-באוועגונג אן ענ-

לכע ראל, וואס די רעוירן אין שטאם-לאַגער און אין בונא-מאָנאָוויץ. אין אלע דריי פאלן זענען די שפיטאלן געווען געהיימע צענטערס פון דער ווידערשטאַנד-באַוועגונג. אין דעם שפיטאל פונעם שטאם-לאַגער אין געווען די געהיימע „רעזידענץ“ פון יוזעף ציראַנקיעוויטש. דער בונא-שפיטאל אין געווען ממש אַ קאָנספּיראַטיווער לאַקאַל פאַר פלערליי צוגרייטונגען צום אַקטיוון ווידערשטאַנד. אין דעם „קראַנקענבאַו“ פון בירקענאַו אין געווען פאַרקאָנספּירירט אַ באַדייטנדיקע ווידערשטאַנד-גרופע אונטער דער אַנ-פּירונג פון לינקן פּוילישן דאַקטער אַלפּרעד פּידערקעוויטש. צו דער גרופע האָבן אויך געהערט ייִדישע אסירים: דאַקטוירים און פלעגער, למשל ד״ר צעלמייסטער (ניעמירסקי) פון וואַרשע, דער שרײַבער סטאַ-ניסלאָוו וויגאַדזקי פון סאַסנאַוויץ און אַנדערע. זיי האָבן אַ סך אויפגעטאַן אויפן פעלד פון ראַטעווען מענטשלעכע לעבנס און פון פּראַפּאַגאַנדע.⁸¹

אַ וויכטיקע ראל אין דער טעטיקייט פון דער ווידערשטאַנד-באַוועגונג אויפן „רעויר“ אין דעם פּרויען-לאַגער אין בירקענאַו האָבן אויסגעפירט די ייִדישן פּרויען-אסירות, וועלכע האָבן דאַרט געאַרבעט אַלס דאַקטוירים און קראַנקן-שוועסטערס. ספּעציעל האָט זיך אויסגעצייכנט אַ גרעסערע גרופע דעפּאַרטירטע פון פּראַנקרייך און צווישן זיי די דערמאָנטע שוין מאַשאַ ראָוין און צפּורה שאַפּיראַ-גוטניק.

מאַשאַ ראָוין ספּעטער (פון דער היים זיסקאַ ווייזער) איז געבוירן אין זאַמאַשטש (פּוילן). אין יאָר 1932 האָט זי עמיגרירט קיין פּראַנקרייך און אין פּאַריז אָנגעהויבן שטודירן מעדיצין. אין דער צייט האָט זי גע-הערט צו אַ לינקער סטודענטן-אַרגאַניזאַציע און געווען אַ מיטגליד אין „קאַמבאַט“ (קאַמף) און אין דער ייִדישער סעקציע פון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי אין פּראַנקרייך.

שוין אין יאָר 1940 האָט זי אַנטייל גענומען אין דער ווידערשטאַנד-באַוועגונג. דעם 25סטן סעפטעמבער 1942 איז זי געוואָרן אַרעסטירט דורך דער געסטאַפּאַ און דעם 11טן פעברואַר 1943 דעפּאַרטירט געוואָרן פון דעם איבערגאַנגס-לאַגער אין דראַנסי קיין אוישוויץ-בירקענאַו, וווּ זי האָט זיך פּאַרבונדן מיט דער אונטערגרונט-באַוועגונג.

צפּורה שאַפּיראַ-גוטניק (פון דער היים בירענבאָום) שטאַמט פון ראָזוואַדאָוו (פּוילן). אין די דרייסיקער יאָרן האָט זי עמיגרירט קיין פּאַריז,

וואו זי איז געווען אַן אַקטיווער מיטגליד אין דער ייִדישער סעקציע פון דער פראַנצייזישער קאָמוניסטישער פּאַרטיי. אין 1940 איז זי געווען איינע פון די גרינדער פון אַ געהיימער ייִדישער דרוקעריי אין פאַריז.

קיינ אוישוויץ איז זי דעפּאַרטירט געוואָרן אין דער העלפט פון 1944 יאָר און גלייך צוגעשטאַנען צו דער אונטערערדישער טעטיקייט.

אַדאַנק דעם, וואָס זי אַלס קראַנקן-שוועסטער האָט געפירט די פּסי-כיש קראַנקע צו אַ ספּעציעלער באַהאַנדלונג אין „רעוויר“, איז זי געוואָרן די פאַרבינדלעריין צווישן די גרופּעס פון דער ווידערשטאַנד-באַוועגונג. זי האָט איבערגעוויזן פאַראַרדנונגען, בריוו (אויך פריוואַטע) און ווערטפולע זאַכן פון „קאַנאַדע“ פאַר דער אַרגאַניזאַציע. אין דער צווייטער העלפט פון 1944 יאָר איז זי געווען די פאַרשטייעריין פון דער ייִדישער גרופּע פרויען פון פראַנקרייך אין אינטערנאַציאָנאַלן פרויען-קאָמיטעט פון דער ווידער-שטאַנד-באַוועגונג אין בירקענאָו.⁸²

צו דער גרופּע האָבן אויך געהערט די דריי ייִנגסטע דאָרט אסירות, דעפּאַרטירטע פון פּוילן: אסתר מאַרגוליס (היינט שקורמאַן, איצט אין ישראל), עוואַ גרינבאַל-פעלדענקריין (אין קיבוץ לוחמי הגיטאות). ביידע העלדישע און דרייטע פאַרבינדלערינס פון דער אַרגאַניזאַציע, און מאַשאַ פישער, די זינגעריין אויפן „רעוויר“.

אַקטיוו איז אויך געווען די אסירה פון פּוילן שרה נאַמבערג-פּשיטיק. זי פלעגט צוגרייטן פרעסע-איבערויכטן פון שטיקלעך דייִטשישע צייטונגען, וואָס ס'האַבן געבראַכט די חברים, וועלכע פלעגן ווי בעלי-מלאכות קומען אינעם פרויען-לאַגער.

צו דער ווידערשטאַנד-גרופּע אין „רעוויר“ האָבן אויך געהערט די צוויי ייִדיש-טשעכישע דאָקטוירים, וועלכע מ'האַט גערופן: מאַנדע די בלאַנדע און מאַנדע די ברונעטקע און דר. צילאַ פון בראַטיסלאַוואַ (פאַ-מיליען-נאַמען נישט פעסטגעשטעלט)⁸³.

די גרופּע האָט קאַאַרדינירט איר טעטיקייט מיט אַנדערע נאַציאָנאַלע גרופּעס: מיט דער פּוילישער דורך אירענאַ פּערקאָווסקאַ-שטשיפּיאַרסקאַ (די מחברין פונעם בוך „זכרונות פון אַ פאַרבינדלעריין“) און אַדעלאַ יאַראַנאָווסקאַ; מיט דער רוסישער — דורך דאָקטער-כירורג לובאַוו לאַמ-פּאַדאַוואַ און קראַנקן-שוועסטער מאַרוסיאַ (פאַמיליען-נאַמען נישט פעסט-

געשטעלט); מיט די יוגאסלאַווישע געוועזענע פארטיזאנקעס: נאָדאָ זשאַ-ליטש (הײַנט דאָקטער מעדיצין אין בעלגראַד) און טעטאַ (פאַמיליע נישט באַקאַנט) א.א. 34

מיט זיי האָט מיטגעאַרבעט דאָקטער אַלאַ פרימעט גאַלדגעוויכט-מאַוו-שאַוויטש, די לאַנגיאַריקע ייִדישע אַנטיפּאַשיסטישע טוערין, אַן אַפּשטאַ-מיקע פון כעלם. בעת דער מלחמה האָט זי דורכגעמאַכט דאָס געטאַ אין פרוזשאַני, פון וואָנען זי איז דעפּאַרטירט געוואָרן קיין אוישוויץ. אַלס דאָקטערין אין בירקענאַווער, „רעווייר“ האָט זי אויף איר חשבון צענדליקער און אפשר הונדערטער אָפּגעראַטעוועטע לעבנס 35. געהאַלפן זיי אין דער אונטערערדישער טעטיקייט האָט די עלטסטע פון „רעווייר“ אַרלי רייכערט, אַ דײַטשישע קאַמוניסטין, וואָס איז געזעסן אין די היטלעריסטישע טורמעס און לאַגערן פון 1933 יאָר אָן 36.

צווישן די ייִדישע דאָקטוירים-אַסירים, וואָס איז פּדאי זיי אויסצורע-כענען לטובה, דאַרף מען דערמאַנען דעם פּראָפּ. ראַבערט ווייץ און פּראָפּ. קליין פון שטראַסבורג, וועלכע האָבן זיך געפונען אין לאַגער בונאַ-מאַנאוויץ, די רייץ „אַרישע“ דײַטשקע עללאַ לינגענס-ריינער, וואָס האָט זיך מוסר נפש געווען פאַר ייִדן, און ד״ר עפשטיין פון ווילנער געגנט 37.

17. די גרופע אין דעם קוואַראַנטאַנע-לאַגער

די קוואַראַנטאַנע אין בירקענאַ (אַפּשניט B II a) האָט אַרומגענומען אַ פּילצאַליקן אומסטאַבילן עלעמענט, צווישן וועלכן עס האָבן זיך אויך גע-פונען אַ ריי מער ווייניקער סטאַבילע קאַמאַנדאַס, למשל דאָקטוירים, פּלע-גער, געוויסע אַרבעטס-קאַמאַנדאַס וכדומה. דער עלעמענט פון דער קוואַראַנטאַנע איז בערך 80 פּראָצענט באַשטאַנען פון ייִדן און אַ פּיל קלענערע מאַס פון רוסן. דאָס זענען ס׳רוב געווען צעבונטעוועטע וולאַסאַוו-סאַלדאַטן, אַדער אַזעלכע קריגס-געפאַנגענע, וואָס האָבן אָפּגעזאָגט צו גיין אין דער פאַררעטערישער וולאַסאַוו-אַרמיי. דער הויפּט-פּונקט, וווּ עס האָבן זיך געזאַמלט זינט תּחילת 1944 די ווידערשטאַנד-לעכצנדיקע עלע-מענטן פון די סאַניטאַרע און שניידער-קאַמאַנדאַס פון דער קוואַראַנטאַנע, איז געווען דער בלאַק נומער 8. די צענטראַלע פיגור פון די דאָזיקע גרופן איז געווען דער פּראַנציזישער ייִד פּאַסטעל (אַדער פּאַסטער?), אַ געביל-דעטער מאַן, אַפּשטאַמיקער פון פּוילן. אין קוואַראַנטאַנע-לאַגער האָט ער געהאַט די פּונקציע פון לאַגער-שרייבער. אַדאַנק דעם האָט ער געהאַט

מעגלעכקייטן פריי זיך צו באוועגן איבער די בלאַקן פונעם קוואַראַנטאַנע-לאַגער, אַנקניפן קאַנטאַקטן מיט אַסירים און אַראַגאַניזירן אַ גרופע אַקטיוויטיס פון דער ווידערשטאַנד-באוועגונג. צו דער גרופע האָבן געהערט: דר. מיטעלבערג, אַן אַפּשטאַמיקער פון פּוילן, אַ דעפּאַרטירטער פון פּראַנק-רייך, וועלכער איז געווען פּלעגער אויפן 10טן בלאַק פון דער קוואַראַנטאַנע, אַ טשעכישער ייד ד״ר מילער, דער בעסאַראַבישער ייד רפאל קאַצאַף, וועלכער איז דעפּאַרטירט געוואָרן פון בעלגיע און איז אויך געווען באַשעפטיקט אַלס פּלעגער אין בלאַק נומער 8 (פון פּאַך איז ער געווען אַ כעמיקער), דער יידישער שניידער פון זאַגלעמביע, שמחה זלאַטאַווסקי, דער יידישער דאַקטער פון ווין אַטטאַ וואַלקען א. א. יעדער איינער פון דאָזיקן אַקטיוו איז געווען צוגעטיילט צו אַ באַזונדערער אַרבעט. רפאל קאַצאַף האָט געהאַט דעם קאַנטאַקט מיט די רוסישע געפּאַנגענע און פּאַרשפּרייט צווישן זיי דעם געדאַנק פון אַקטיוו ווידערשטאַנד. ער איז אומגעבראַכט געוואָרן פון די דייטשן. אויך רפאלס ברודער, לייב קאַצאַף, איז אומגעבראַכט געוואָרן אין בירקענאַו. שמחה זלאַטאַווסקי האָט אָנגעפירט מיט דער ווידערשטאַנד-גרופע ביי דער שניידער-קאַמאַנדאָ. די גרופע פון דער קוואַראַנטאַנע איז אין יאָר 1944 געוואָרן אַריינגענומען אין די פּלענער פון דעם אַלגעמיינעם אויפּשטאַנד³⁸. דער גורל פון דער גרופע איז גענוי נישט באַקאַנט.

דער אַראַגאַניזאַטאָר פון דער גרופע פּאַסטעל (פּאַסטער?) איז אין דער העלפט פון יאָר 1944 איבערגעפירט געוואָרן מיט נאָך אַנדערע אַסירים אין נעבן-לאַגער גינטערגרובע ווו ער האָט באַקומען די פונקציע פון ראַפּאַרט-שרייבער. ער איז אומגעקומען בעת עוואַקוירן דעם לאַגער אין יאַנואַר 1945. זיינע חברים דערציילן, אַז אין קוואַראַנטאַנע-לאַגער האָט ער געשריבן נאַטיצן וועגן די אָנגעקומענע קיין אוישוויץ טראַנספּאָרטן. די נאַטיצן האָט ער ענדלעך באַגראָבן אויפן שטח פון לאַגער³⁹.

עס קאָן זיין, אַז אין קאַנטאַקט מיט דער אויבן דערמאָנטער קוואַראַנטאַנע-טאַנע-גרופע האָט זיך געפונען די גרופע פון די א.ג. יידישע פּראַמיי-נענטן, וועלכע האָט זיך אַראַגאַניזירט מיט ווידערשטאַנד-צילן ערשט אין מיטן יאָר 1944. לאַגער-פּראַמיינענטן ווערן אָנגערופן די לאַגער-פּני, די פּאַרשיידענע בלאַק-עלסטע, שטובן-דינסט, קאַפּאַס, פּאַראַרבעטער, לויפער, שרייבער וכדומה. אַלע די וואָס האָבן דעראַבערט אַ פונקציע און אַ שטעקן

אין האנט און האבן — אפט מאָל אויפן חשבון פון די אייגענע ברידער — גענאָסן פון בעסערע לעבנס-באָדיגונגען. אָבער מיטן דערנענטערן זיך פון פראַנט און מיט די אַלץ מער פאַרשפּרייטנדיקע זיך קלאַנגען וועגן ליקווידירן דעם לאַגער און אויסמאַרדן אַלע אסירים אַן אויסנאַם, האָט זיך בײַ אַ געוויסער גרופּע א.ג. ייִדישע פּראַמינענטן פון בירקענאַו געיאָוועט דער געדאַנק פון באַוואַפּענונג און דער פּלאַן פון אונטערצינדן דעם לאַגער און פּרווון אַנטלויפן. אין שפּיץ פון דער גרופּע זענען געשטאַנען: דער דײַטשישער ייִד לעאַן ווינער, אַ פאַר-אַרבעטער, דער פּוילישער ייִד יאַסל, אַדער יאַסעק, אַן אונטער-קאַפּאָ און אַ ייִדישער דאָקטער פון עסטרייך, וועלכן דער גוט-אינפאַרמירטער עדות בערגער-גרינבוים האָט אַנגערופן מיטן נאָמען נעלקען. עס קאָן זײַן, אַז מיר האָבן דאָ צו טאָן מיטן דער-מאַנטן שוין מיטגליד פון פּאַסטעלס גרופּע. די גרופּע האָט געהאַט אַנגער-זאַמלט אַ גרויסע סומע געלט און גאָלד, האָט זיך געווענדט צו געוויסע קאַפּאָס, פּאָליטישע אַרעסטירטע, מיטן פאַרשלאַג צו העלפן זיי איינקויפן פאַרן געלט און גאָלד געווער און אויך בײַם רעאַליזירן דעם אויבן אַנגע-צייכנטן פּלאַן. כל זמן אין לאַגער האָט געהערשט אַ שטימונג פון ברויזונג האָט די פּראַמינענטן-גרופּע אונטערגעהאַלטן אונטערהאַנדלונגען. אָבער מיט דער ירידה פון דער אַלגעמיינער שטימונג (וועגן דעם זע ווייטער) איז זייער קאַמפּס-חשק געוואָרן אַפּגעשוואַכט.

18. אַנדערע גרופּן

עס זענען אויך געווען אַ ריי אַנדערע גרופּן, וועגן וועלכע עס זענען געבליבן זייער לויזע און מטושטשע ידיעות. אַזוי האָט דער מחבר גע-פונען אין זײַן אַרכיוו צוויי נאַטיצן, געמאַכט אויפן סמך פון גביות עדות אין מאַסקווע אין יאָר 1945.⁴⁰ די נאַטיצן גיבן איבער אין אַ מטושטש-דיקער פאַרעם אַ ריי פּרטים וועגן אַ ייִדישער אַרגאַניזירטער ווידערשטאַנד-גרופּע אין דער פּאַבריק „אוינאַן“, וועלכע האָט געווירקט, קענטיק, אויך אויפן שטח פון בירקענאַו. בראַש פון דער גרופּע זענען געשטאַנען ד״ר יעקב גאַרדאַן, אַ געבוירענער אין ווילנע און אַ תּושב פון גראַדנע, פון וואַנען ער איז געבראַכט געוואָרן קיין אוישוויץ; דער אונדז שוין באַקאַנטער „ראַבערט“ („רודי“⁴¹), אַ געוועזענער שפּאַניע-קעמפּער, וואָס האָט געלעבט אויף עמיגראַציע אין בעלגיע) און דער פאַרבינדונגס-מאַן גוטמאַן, ווייזט אויס, דער זעלביקער טשעכאַנאווער שומר ישראל גוטמאַן,

וואס איז געווען דער פארבינדלער אויך פון דער טשעכאָואָוער גרופע. די נאַטיצן רעכענען אויס די פּאַלגנדיקע אַקטיוויסטן פון דער גרופע: מיעטעק האַלבערשטאַט און דאָס מיידל עמיליע פון וואַרשע, מנחם פון פרוזשאַני, גרינבערג, מאַנדעל, לערמאַן און אַנדערע (וועמענס געמען נישט ליענבאָר) — דער דייטשישער ייד מאַקס (ער ווערט דערמאָנט מיט לויב אויך אין אַנדערע גביות עדות), דער פּראַנציזישער ייד קראַמער. די גרופע האָט זיך פאַרנומען מיט:

- א. דעראַבערן און קאַלפּאַרטירן פּאַליטישע ידיעות (אַנגעפירט דורך ד"ר גאַרדאַן),
- ב. שטילער סאַבאַטאַזש,
- ג. געמיינזאַמע הילף,
- ד. אַרגאַניזירונג פון אַנטלויפונגען,
- ה. צוגרייטונג פון שערן, פּדי איבערצושניידן די שטעכל-דראָטן,
- ד.ה., אַז די גרופע האָט זיך געגרייט צו אַ קאַמפּס-אַרויסטריט און מאַסן-אַנטלויפן⁴².

19. די גרופע פון די אויפשטענדלער אין סלאָואַקיע

דעם 2טן נאָוועמבער 1944 האָט מען קיין אוישוויץ געבראַכט אַ טראַנספּאָרט פון יידן פון בראַטיסלאָוואַ. דאָס זענען געווען יידן געפאַנגענע, וואָס האָבן אַנטייל גענומען אין דעם סלאָואַקישן אויפשטאַנד. די דאָזיקע יידן האָבן זיך פּריער געפונען אין לאַגערן אויפן שטח פון סלאָ-וואַקיע. אויף די ערשטע ידיעות וועגן דעם אויפשטאַנד אין באַנסקע ביסטריצע, האָבן זיי זיך אַרויסגעבראַכן פון די לאַגערן און אַרגאַניזירט מחנות, וואָס האָבן געקעמפט אַקסל ביי אַקסל מיט די סלאָואַקישע אויפ-שטענדלער.

דאָס אָנקומען פון דעם דאָזיקן טראַנספּאָרט האָט אין די ווידער-שטאַנדקרייזן פונעם לאַגער אַרויסגערופן באַשטימטע האַפענונגען. די געו. אויפשטענדלער זענען געווען אינערלעך אַרגאַניזירט און פּסיכיש גרייט צום ווייטערדיקן קאַמף. ווען די לאַגע אינעם לאַגער וואַלט דעמלט געוואָרן אַנדערש, ווען די דייטשן וואַלטן נישט געהאַט אַרויסגעפירט די מערהייט פּוילישע מענער, ווען די זאַנדער-קאַמאַנדאָ וואַלט נאָך נישט געווען צעקלאַפט און צעממיתט, וואַלטן אפשר די סלאָואַקישע יידן אַפּגעשפּילט אַ באַשטימטע קאַמפּס-ראַל. אין די געגעבענע באַדינגונגען

איז אָבער דער פאקט פון אַנקומען פון אַ גרויסער גרופע ייִדישע קעמ-
פער געגאַנגען לאיבוד⁴³.

20. די גרופע „סאַלידאַריטעט“

אויפן געביט פון בירקענאַו האָט זיך אויך געפונען אַן אַרגאַניזירטע
ייִדישע גרופע, וועלכע האָט זיך אַ נאָמען געגעבן „סאַלידאַריטעט“. זי
איז באַשטאַנען דער עיקר פון פוילישע יידן, דעפאַרטירטע פון פראַנקרײַך.
די גרופע האָט זיך געפונען אינעם באַראַק נומער 8. בראש פון דער
גרופע זענען געשטאַנען די פאַרזוער עמיגראַנטישע אַרבעטער-טוער חיים-
איצל גאַלדשטיין און נחמן פּינשטיין (ווילנער). די גרופע האָט קודם פל
אַרגאַניזירט קעגנזייטיקע הילף און רעטונג. זי האָט אויך געטראַכט וועגן
אַקטיוון קאַמף און גענומען אַפילו איינקויפן געווער⁴⁴.

21. די אינטערנאַציאָנאַלע גרופע אין בונאַ-מאַנאַוויץ

אין דעם לאַגער בונאַ-מאַנאַוויץ פון דעם קאַמפּלעקס אוישוויץ 3 איז
שוין פון לאַנג געווען אַ גוט פאַרקאַנספּירירטע אונטערערדישע גרופע,
וואָס איז באַשטאַנען פון פוילישע יידן, פּאַליאַקן, דייַטשישע יידן און
דייַטשן און אַנדערע אסירים מיט אַ לאַנגיעריקן סטאַזש און בתוכם
געווי. אַרעסטאַנטן פון פוילישן קאַנצלאַגער קאַרטוו-בערעזע, טוער פון
ק.פ.פ. און ק.פ.ד., שפּאַנישע קעמפּער און אויך אומפאַרטייִשע מענטשן.
בראש פון דער גרופע איז געשטאַנען דער יונגער ייִדיש-פוילישער רעוואַ-
לוציאָנערער טוער פון טשענסטאַכאָו, לייזער סילמאַן („חבר לייזער“),
איצט לעאַן סטאַשאַק. ער איז געזעסן אין היטלערסיטישע תּפּיסות און
לאַגערן זינט אַקטאָבער 1939. פון צווישן זיינע מיטקעמפּער איז פּדאי
אויסצורעכענען: טרייסטער נח פון קיעליץ, די דייַטשישע קאַמוניסטן סטעפּאַן
היימאַן, עריק מאַרקאָוויטש, קורט פּאַזענער, פעליקס ראָוש, נאַטאַן היט-
נער, דעם קאַמוניסט פון אונגאַרן אַסקאַר בעטלען, דעם קאַמוניסט פון
טשעכאָסלאָוואַקיע אַרנאָלד טאַבער, ד״ר מיכאַל מולכו, אַ ייד פון גריכנ-
לאַנד, דעם דייַטשישן ייד לודוויג העס און אַנדערע. אונטערשטיצט די
גרופע האָט דער דייַטשישער סאַציאַליסט לודוויג ווערל, וועלכער איז
געווען אַ געוויסער צייט עלטסטער פון „רעויר“ אין בונאַ.

די דאָזיקע גרופע האָט זיך פאַרנומען דער עיקר מיט הילף און סאַלי-
דאַריטעט. איר הילפּיקע האַנט איז געווען קאַנטיק אומעטום. קודם פל
האָט זי געראַטעוועט די יונגט. די גרופע האָט באַהערשט אַ ריי פּונק-

ציעס פון בלאק-עלטסטע, שרייבער און קאפאס און אזוי ארום פארגרע-
סערט און פארבעסערט די הילפס-טעטיקייט. שפעטער, אנהייבנדיק פון
דער צווייטער העלפט פון 1944 יאר, האט אויך זי זיך אָנגעהויבן גרייטן
צו אַ באַוואַפנטן קאמף לויט די אָנווייזונגען פון דער אינטערנאַציאָנאַלער
ווידערשטאַנד-אַרגאַניזאַציע אין אוישוויץ.

די נשמה פון דער גרופע איז געווען „דער חבר לייזער“ (סטאַ-
שאַק)⁴⁶.

22. די גרופע פון די פוילישע יידן פון פראנקרייך אין בונא

די גרופע פון „חבר לייזער“ האט געראטעוועט צווישן אנדערע דאָס
לעבן פון דעם גרונט-אַקטיוו פון די פוילישע יידן, וואָס זענען דעפאַר-
טירט געוואָרן קיין אוישוויץ פון פראנקרייך און זענען באַזעצט געוואָרן
אין דעם לאַגער בונאַ-מאַנאַוויץ. דאָס זענען געווען פראַנצייזישע ווידער-
שטענדלער און אונטערערדישע יידישע אַקטיוויסטן מיט לאַנגיעריקער
געזעלשאַפטלעכער דערפאַרונג. צווישן די אַנפירער פון דער דאָזיקער
גרופע זענען געווען לינקע אַרבעטער-טוער יידל באַרשטשעווסקי (קאַר-
מאַן), אַלפרעד בעסערמאַן און שמואל שאַפיראַ. צו דער גרופע האָט אויך
געהערט דער אַלטער געזעלשאַפטלעכער טוער דוד ראַפאַפּאַרט, אַ מענטש
שוין פון עלטערן דור.

די גרופע פון באַרשטשעווסקי, בעסערמאַן און שאַפיראַ האָט געהאַט
אַן אַנדערע פרינציפיעלע איינשטעלונג בנוגע אַקטיוון ווידערשטאַנד ווי
די אַלטע אַרטיקע גרופע פון חבר לייזער, וועלכע האָט אַרונטערגענומען
אונטער אירע פליגל די נייע פראַנצייזישע חברים. די אַלטגעזעסענע
פּאָליטישע אסירים, דערשלאַגן פון לאַנגיעריקן זיצן אין די נאַצישע לאַ-
גערן, האָבן זייער איינציקע אויפגאַבע געזען אין הילף און רעטונגס-
אַרבעט, בעת די פריש-אַנגעקומענע פון אַקערשטיקן שלאַכט-פעלד האָבן
געאַטעמט מיט דראַנג פון באַלדיקע קאַמפּס-מעשים. די פראַנצייזישע
גרופע האָט נישט בלויז אַרײַנגעצויגן אין איר פראַפּאַגאַנדע און סאַבאַ-
טאַזש-טעטיקייט אַ סך דײַטשישע, פוילישע (טאַמאַשאַווער, ביאַליס-
טאַקער, קראַקעווער און אַנדערע) יידן, נאָר אויך אַן אַרגאַניזירטע גרופע
פון יידישער שעפּערישער אינטעליגענץ (מיטן שוישפילער ייד פּאַטאַ-
שינסקי, יוגן שרייבער יוסף ווולף, רעליגיעזן שרייבער פון טאַראַוואַ
גאַלדמאַן א. א.). עס איז אַרגאַניזירט געוואָרן אַ קרבנות-פולע הילפס-

גרופע פון יידישע דאקטורים (פראפ. ראבערט ווייץ פון שטראסבורג און ד"ר קוויענקא פון אטען), און אנגעקניפט געוואָרן א קאָנטאַקט און געפירט אַן אַרבעט צווישן די פראַנצייזישע „פרייע“ אַרבעטער פון די אַרומיקע פאַבריקן און געשאַפן קאָנטאַקטן אַפילו מיט די שכנותדיקע ענגלישע און קאַנאַדישע קריגס-געפאַנגענע. מיט גרויס ענערגיע און איינפאַל האָט די גרופע אויסגענוצט די קאַרעספּאַנדענץ צווישן די „פרייע“ פראַנצייזישע אַרבעטער און זייערע משפּחות אין פראַנקרײך, אַזוי ווייט, אַז אין שפּיז-פעקלעך פון פראַנקרײך זענען אַנגעקומען אויפּרופן און אינסטרוקציעס פון דער אומלעגאַלער קאָמוניסטישער פאַרטיי פון פראַנק-רײך. אין איינער פון אַט די אינסטרוקציעס איז אַנגעוויזן געוואָרן, ווי אַזוי די פראַנצייזישע צוואַנגס-אַרבעטער דאַרפן זיך אויפּפירן; אַז זיי דאַרפן שאַפן פינפטלעך, אַרגאַניזירן אויפקלערונג און אַנטלויפונגען וכדומה. ווען אַזא אינסטרוקציע איז אַרײַנגעפאַלן אין די דײַטשישע הענט, זענען פאַרשטייט זיך געפאַלן קרבנות. די גרופע פון באַרשטשעווסקי בעסערמאַן און שאַפיראַ האָבן אַרויסגעלאָזט אייגענע אויפּרופן און ביר לעטיגען, וועלכע זענען פאַרשפּרייט געוואָרן צווישן די אַרומיקע צוואַנגס-אַרבעטער.⁴⁶ דער שרײַבער איז געווען שאַפיראַ, וועלכער האָט זיך גע-דעקט אַלס קראַנקער אין „קראַנקענבאַו“ אונטער דער זאַרגפולער הש-גחה פון אייגענע מענטשן פלעגער און דאקטורים, דײַטשישע און בע-סאַראַבישע יידן. דער זעלביקער שאַפיראַ האָט שפעט אין דער נאַכט, אויף זײַן שפּיטאַל-געלעגער פראַדוצירט גראַנאַטן, פלעשער מיט אויפרייס-מאַ-טעריאַל און קליינע באַמבעס פון גיטראַ גליצערין, וואָס די גרופע האָט געגרייט די לעצטע צײַט. דעם נײַטיקן שטאַף האָבן די מיטגלידער פון דער אַרגאַניזאַציע געשמוגלט פון בונאַ-ווערקע, ד.ה. — י. ג. פאַרבען-אינ-דוסטרי פאַבריק. דאָס געווער האָט באַהאַלטן אַ חבּר-אסיר, וואָס האָט גע-אַרבעט אַלס גערטנער אין בונאַ אין געמײנע גאַרטן.

אין דער זעלבער צײַט האָט דער בונאַ-אונטערגרונט איבערגעגעבן דער צענטראַלער אַנפירונג פון דער ווידערשטאַנד-אַרגאַניזאַציע אין אויש-וויץ אַ פלאַץ פון די אַנשטאַלטן פון י. ג. פאַרבען-אינדוסטרי — בונאַ. דעם פלאַץ האָט צוגעגרייט דער אסיר, אַ טשעכישער קאָמוניסט, אַרנאַס יונג קעסעלבאַך.⁴⁷

אַ גרויסן באַדײַט פאַר די צוגרייטונגען האָבן געהאַט די געלט-סומעס

און טייערע חפצים פון „קאנאדע“, וואָס ס'פלעגן ברענגען די קרבנות-גרייטע ווידערשטאַנד-קעמפּערינס, די פאַרבינדלערינס צפּורה שאַפּיראַ-גוטניק און אַנדערע.⁴⁸

אין דער דאָזיקער צייט איז שוין געקומען צו אַ פּולשטענדיקער פאַר-שטענדיקונג צווישן די גרונט-גרופּעס פּונעם לאַגער אונטער דער אַג-פּירונג פּון חבר לייזער מיט דער גרופּע פּון די פּויליש-פּראַנציזישע אַנטיפּאַשיסטן. ס'איז לטוף געשאפּן געוואָרן אַ געמיינזאַמע דריילינג-אַג-פּירונג פאַרן גאַנצן בונאַ-לאַגער. דער דריילינג איז באַשטאַנען: לייזער סילמאַן (לעאַן סטאַשאַק), אַסקאַר בעטלען און ייִדל באַרשטשעווסקי (קאַרמאַן).⁴⁹

אין לאַגער האָט מען געפּילט איר ווירקונג. די קאַפּאַס האָבן מוראַ געהאַט צו שלאַגן. די ס.ס.-מענער האָבן נישט אַווי אַרויסגעוויזן זייערע אַכוריות.⁵⁰

די טעטיקייט פּון דער געמיינזאַמער אינטערנאַציאָנאַלער גרופּע אין בונאַ-מאַנאוויץ, אין וועלכער די ייִדן האָבן געשאפּן אַ מערהייט, האָט אויסגעדיוערט ביזן סאַמע סוף. לייזער סילמאַן איז צוזאַמען מיט אַ גרופּע אַקטיוויסטן אַנטלאָפּן באַצייטנס. ייִדל באַרשטשעווסקי איז צוזאַמען מיט דער מאַסע פּון לאַגער דעפּאַרטירט געוואָרן קיין דייטשלאַנד, נאָך דעם ווי זיין אַנטלויף-פרוּוו איז נישט געלונגען.⁵¹

דער אַלטער טוּער פּון די לינקע פּוּעלי-ציון פּון פּאַריז, דוד ראַ-פּאַפּאַרט איז אין לאַגער שווער קראַנק געוואָרן און נישט געקוקט אויף דער הילף מצד די חברים פּון דער ווידערשטאַנד-באַוועגונג, האָט ער געפּונען דעם טויט אין דעם לאַגער גופּאַ.

23. די קראַקעווער ציוניסטיש-חלוצישע קאַמפּס-גרופּע אין בונאַ

אין מערץ 1943 איז ליקוידירט געוואָרן דאָס קראַקעווער געטאַ. די ציוניסטיש-חלוצישע גרופּע, וואָס איז געווען טעטיק אין די ראַמען פּון דער ייִדישער קאַמפּס-אַרגאַניזאַציע פּון קראַקעווער געטאַ (זי האָט צוזאַמענגעאַרבעט מיט דער אַרטיקער „גוואַרדיאַ לודאַוואַ“) האָט נאָך אַ גרויסן בלוט-אַפּפּלוס פּון אירע קאַדרען, זיך געלאָזט קיין באַכניע, פּדי צו אַרגאַניזירן און רעאַקטיוויזירן איר טעטיקייט. דאָ איז אַ גרויסער טייל פּון דער גרופּע אַריינגעפאַלן אין די הענט פּון געסטאַפּאַ (ס'האַט אויף איר אַנגעוויזן אַ ייִדישער שפּיאַן אין קראַקע) און זי איז דעפּאַרטירט גע-

וואָרן קיין אוישוויץ. אַ טייל פון דער גרופע, צווישן זיי: סרול שרייבטאָ-פעל, הערש לאָפער, יוסף ווילף, שלום שרייבער, שמעון שרייבער, שמעון לוסטגארטען, לעאָפּאָלד וואַסערמאַן, „פּאָלדעק“ (איצט יהודה מיימון) ראָמאַן רייך און מיעטעק (פּאַמיליע-נאַמען נישט פעסטגעשטעלט), חיים טאַנענוורצעל איז געשיקט געוואָרן קיין בונאַ-מאַנאָוויץ.

נאַכן אָנקניפן אַ קאַנטאַקט מיטן חבר ליזער זענען זיי אַרײַנגע-טרעטן אין דער דורך אים אָנגעפירטער אינטערנאַציאָנאַלער ווידער-שטאַנד-אַרגאַניזאַציע ווי אַ גאַנצקייט, שטעלנדיק זיך אויף דער אַלגעמיינער קאַמפּס-פּלאַטפּאָרם מיטן רעכט איינצוהאַלטן די אייגנאַרט פון דער איי-גענער ציוניסטישער באַפּאַרבונג.⁵²

איז אַ קורצער צײַט שפּעטער, דעם 20סטן אַפּריל 1943, איז קיין בונאַ-מאַנאָוויץ אָנגעקומען אַ גרופע פון אַרום 25 יונגע דײַטשישע ייִדן פון צוואַנגס-אַרבעטס-לאַגער נויענדאָרף (נעבן האַנאווער). דאָס זענען געווען די מיטגלידער פון דער זעלבער חלוצישער אַרגאַניזאַציע — „מכבי הצעיר“ וועגן וועלכער מיר האָבן שוין פּרײַער דערמאַנט.

איז בונאַ האָבן זיי זיך געטראָפן מיט זייער געוועזענעם מדריך, דעם דײַטשישן ייִדן, אַרטור פּאַנאַנסקי, וועלכער איז שוין דאָן געווען פּאַר-בונדן מיט דער דאַרטיקער אונטערערדישער ווידערשטאַנד-אַרגאַניזאַציע און דורך איר איז ער אײַנגעאַרדנט געוואָרן אַלס שרייבער אין בונאַ „רעוויור“. אַדאַנק דעם האָט ער געהאַט מעגלעכקייטן זיך צו באַוועגן אין לאַגער, באַזוכן חברים, העלפן זיי און אין אַ געוויסער מאָס אָנפירן מיט זיי. גלײַך זענען זיי צוגעטראָטן צו דער פּויליש-ציוניסטישער גרופע. די פּאַראייניקטע יונגע ציוניסטן האָבן אָנטייל גענומען אין אַלע אַקציעס פון דער אַלגעמיינער אינטערנאַציאָנאַלער ווידערשטאַנד-אַרגאַ-ניזאַציע. גלייכצײַטיק האָבן זיי אַרגאַניזירט קולטורעל-דערצייערישע אימ-פרעזעס, ווי ליטעראַרישע און געזאַנג-אָוונטן, האָבן אָפּגעהיט די ייִדישע יום-טובים אין דעם זעלבן ציוניסטישן גײַסט ווי זייערע חברים, פּאַר-שפּאַרטע אין בירקענאַו. זיי איז אויך געלונגען צו מאַכן אַ חנופה-אָוונט אין 1943. די פּאַרבינדלעריין צווישן די חברים די חברים פון בונאַ איז געווען צפּורה שאַפּיראַ.

איינע פון די פּאַרמען פון זייער דערצייערישער ווירקונג איז געווען דאָס אַפּמערקן דעם געבוירן-טאַג פון יעדן חבר. אין די לאַגער באַדינגונגען

האָט דאָס געהאַט אַ גרויסע מאַראַלישע באַדײַטונג אונטערצוהאַלטן דעם זעלבסט־געפיל פון די פאַראיינזאַמטע און פאַריתומטע יונגע מענטשן.

דער מיטגליד פון דער דײַטשישער גרופע, דער דעמלט 18 יעריקער בנימין פיינגערש, דערמאָנט אין זײַנע זכרונות דעם שטאַרקן רושם, וואָס ס'האַט אויף אים געמאַכט דער ווינטש־בריוו און די מתנות (געשטריקטע וואַרעמע שקאַרפעטן אין שאַכן פון קאַרטאָן), וואָס ער האָט באַקומען צו זײַן געבורט־טאָג פון די חברטעס און חברים. „איך בין געווען גערירט — דערציילט ער — איך האָב געפילט, אַז כ׳בין נישט איינזאַם, אַז איך געהער צו אַ גרויסער, נאַענטער מיר משפּחה, מיט וועלכער סױילט זיך לעבן און צוזאַמען קעמפן פאַרן פאַרווירקלעכן אונדזערע אידעאַלן“⁵⁸.

געהאַלפן האָט זיי דער לאַנגיאַריקער אסיר זיגא האַלברייך, אַ ייד פון קאַטאָויץ, אַ געוועזענער מיטגליד פון „עקיבא“. אין דער צײַט, ווען די ציוניסטישע יוגנט־גרופעס זענען אָנגעקומען קיין בונאַ, איז ער געווען לאַגער־עלטסטער פון די „ערציִונגס העפּטלינגען“⁵⁴ און געהאַט געוויסע מעגלעכקייטן אונטערצושטיצן זײַנע יוגנטלעכע חברים. אויף פסח האָט ער זיי באַזאָרגט מיט אַ ביסל מצות און געהאַלפן איינאַרדענען אַ סדר⁵⁵.

אין די ראַמען פון קעגנזײַטיקער הילפּס־טעטיקייט האָט די גרופע זיך אויך פאַרנומען מיט איינאַרדענען די יוגנטלעכע אסירים אויף אַרבעטס־פלעצער. דאָס אָנגעהערן צו אַן אַרבעטס־קאַמאַנדאָ האָט אין לאַגער באַדײַט לעבן. אויף דער איניציאַטיוו פון דעם אַקטיוויסט פון דער גרופע „פאַלדעק“ (יהודה מיימון) איז געלונגען צו באַווירקן די ס.ס.־אַדמיניס־טראַציע צו שאַפן אַ יוגנטלעכע קאַמאַנדאָ צו לערנען שווייסן. געהאַלפן האָט די יונגע אַ ציווילער דײַטש, דער אַבערמײַסטער באַנגאַל, וועלכער איז געווען פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דער שווייס־אַרבעט אין בונאַ־ווערקע⁵⁶.

אין האַרבסט 1944 האָבן זיך עטלעכע יונגע חברים פון דער ציוניס־טישער גרופע אין בונאַ געגרייט צו אַנטלויפן פון לאַגער מיט דער אונטערשטיצונג פון דער אַלגעמײַנער אינטערנאַציאָנאַלער ווידערשטאַנד־אַרגאַניזאַציע. זייער הויפּט־ציל איז געווען אַרײַנטרעטן אין אַ פאַר־טיזאַנער אַפּטיילונג און קעמפן מיט געווער אין האַנט קעגן די נאַציס. זיי האָבן אויך געהאַט די אויפגאַבע איינצושטעלן אַ פאַרבינדונג צווישן די סאָויעטישע פאַרטיזאַנער, וועלכע האָבן דאָן אָפּערירט אין די בעסקידן בערג, נישט ווייט פון אוישוויץ און פון דער ווידערשטאַנד־אַרגאַניזאַציע אין

לאָגער, פֿדי צו קאָרדינירן דעם געמיינזאָמען קאָמף צו באַפֿרײַען די אַסירים.

דער פֿרוּוו צו אַנטלויפֿן האָט זיך ליידער טראַגיש געענדיקט. אַלע דרייַ שלײַחים — יהודה דיאַמענט, יאַנעק גראַספעלד און נתן פֿליישמאַן (פֿון קראַקע) — זענען געכאַפט געוואָרן. נאָך אַן אויספֿאַרשונג פֿון עטלעכע וואָכן זענען זיי דעם 9טן אָקטאָבער 1944 געבראַכט געוואָרן צוריק קיין בונאַ און אויפֿן אַפֿעל-פֿלאַץ עפֿנטלעך אויפֿגעהאַנגען געוואָרן. אַלע בונאַ-אַסירים זענען געווען געצווּנגען בייַצוּזיין די עקזעקוציע.

ווי די עדי ראיה גיבן איבער האָבן זיך אַלע דרייַ שטאַלץ געהאַלטן. גייענדיק צו דער תּליה האָבן זיי געוואָרפֿן קאַמפֿס-רופֿן.

— מיר זענען די לעצטע! — האָט אויסגערופֿן דיאַמענט.

— זאָל לעבן די פֿרייהייט! — גראַספעלד.

— ברידער די קעפֿ אין דער הייך! — פֿליישמאַן.

זייער העלדישע און שטאַלצע האַלטונג פֿאַרן טויט האָט געמאַכט אַ רושם אַפֿילו אויף די ס.ס.־מענער.⁵⁷

בעת דער עוואַקואַציע פֿונעם לאָגער דעם 21סטן יאַנואַר 1945 איז געבן גלייוויץ אַנטלאָפֿן די יונגנטלעכע ציוניסטישע גרופֿע פֿון פּוילן. דעם 2טן פעברואַר זענען זיי אַנגעקומען אין באַפֿרײַטן קראַקע און גלייך צוגע-טראַטן צו דער אַרבעט אין ייִדישן קאַמיטעט, וואָס איז אַנטשטאַנען באַלד נאָך דער באַפֿרײַונג. אָבער נישט לאַנג האָבן זיי זיך פֿאַרהאַלטן אין פּוילן. דעם 26סטן יוני 1946 זענען אַלע אַנגעקומען קיין ארץ-ישראל.⁵⁸

24. די גרופֿעס אינעם לאָגער יאַוואַזשנאַ

אויך אין דעם לאָגער יאַוואַזשנאַ, וואָס איז געווען אַ טייל פֿון דעם גרויסן קאַמבינאַט אוישוויץ 3, האָבן זיך געפֿונען ווידערשטאַנד-גרופֿעס: פֿון דעפֿאַרטירטע ייִדן פֿון פֿראַנקרײַך, פֿון דײַטשישע, פּוילישע און ווייס-רוסישע ייִדן. עס זענען געווען גרופֿעס קאַמוניסטישע און ציוניסטישע. די אַלע ייִדישע־עטישע און פֿאַרשיידן-פֿאַרטייִשע גרופֿעס האָבן צוזאַמען-געאַרבעט מיט זיך און מיט די גרופֿעס פֿון אַנדערע פעלקער. אַזוי איז למשל, לעאַן שטיינבערג, אַ מיטגליד פֿון „הנוער הציוני“ פֿון סאַסאַוויץ, וועלכער איז געווען באַשעפֿטיקט ווי אַ פֿלעגער אין דעם רעוויר אין יאַוואַזשנאַ, געווען דער פֿאַרבינדונגס-מאַן צווישן דער פֿראַנצייזישער און פּוילישער ווידערשטאַנד-גרופֿע אין דעם דאָזיקן לאָגער.⁵⁹

25. די קאמפס-גרופע אין יאָווישאָוויץ

צום קאמפלעקס פון אוישוויץ 3 האָט אויך געהערט דער לאַגער יאָווישאָוויץ, ווו עס האָבן זיך געפונען שאַכטעס. אין די שאַכטעס האָבן געאַרבעט אַ סך דײַטשישע יידן און אויך אסירים פון אַנדערע נאַציאָנאַ-ליטעטן, בתוכם טשעכן. פון צוויי געסטאַפּאַ-דאַקומענטן⁶⁰ פון 14טן און פון 16טן אויגוסט 1943, דערוויסן מיר זיך וועגן דעם, אַז אַ גרופע דײַטשי-שע יידן צוזאַמען מיט אַ טשעך זענען באַשולדיקט געוואָרן אין גנבענען פאַטראַנען פון ביקסן, ווייזט אויס מיטן ציל צו פּראָדוצירן פון דעם אויפ-רייס-מיטלען, אַדער דאָס אַרײַנשמוגלען פאַר דער ווידערשטאַנד-באַ-וועגונג אויסערן לאַגער. געכאַפט בײַ דער האַנט האָט מען דעם ייִדישן אסיר מאַטל-ישראל מאַסיענבערג, וועלכער האָט זיך פאַרטיידיקט, אַז ער האָט געוואַלט פון דעם פאַטראַן מאַכן פאַר זיך אַ פאַפּיראַסן-ציגאַרן-שפיצל. חוץ אים זענען אַרעסטירט געוואָרן די ייִדישע אסירים: קורט ישראל נעטל און אַלבערט ישראל שטילמאַן און אויך דער טשעכישער שאַכטיאַר עמיל פּאופע. אַזאַ פאַל האָט געקאַנט באַדראַען דעם גאַנצן לאַגער, וואָס וואַלט געוואָרן אויסגעשטעלט אויפן סאַדיום און אַכזריות מצד דער פּאַ-ליטישער אָפּטיילונג (געסטאַפּאַ). דעמלט האָט שטילמאַן זיך אויפגעוויבן אויף אַ הויכע מדרגה פון קרבנות-גרייטקייט און גענומען די גאַנצע שולד אויף זיך, טענהנדיק, אַז ער האָט געפונען דעם פאַטראַן און געלאָזט בײַ זיך. די אַרטיקע פּאַליטישע אָפּטיילונג האָט זיך געווענדט דורך דער פאַרמיטלונג פון געסטאַפּאַ אין קאַטאַוויץ און ביליץ (ביעלסק) מיט אַ פאַרשלאַג צום רײַכסזיכערהייטס-הויפּטאַמט, מען זאָל די אַרעסטירטע יידן און דעם טשעך אויפהענגען עפנטלעך, פּדי אַפּצושרעקן אַלע אַנדערע אסירים פון דעם לאַגער יאָווישאָוויץ. מיר האָבן גישט אין אונדזער רשות קיין ווייטערדיקע דאַקומענטן, וואָס זאָלן וואַרפן אַ שײַן אויפן גורל פון די אַרעסטירטע. אַלנפאַלס איז דער גאַנצער פאַל אַ באַווייזן, אַז אויך אין דעם לאַגער האָט עקסיסטירט אַ ווידערשטאַנד-גרופע, וואָס איר קערן איז באַ-שטאַנען פון יידן.

26. די ווידערשטאַנד-גרופע אין רייסקא

אַ גרויסע אינטערנאַציאָנאַלע ווידערשטאַנד-גרופע, מיט דער באַטיי-ליקונג פון באַזונדערע ייִדישע גרופן, האָט זיך געפונען אין דעם אוישוויצער בײַ-לאַגער רייסקא, ווו די העפטלינגען האָבן געאַרבעט בײַ פאַרשיידענע

לאנדווירטשאפטלעכע און גערטנעריי אַרבעט אין צוויי קאַמאַנדאָס: אין „גערטנעריי“ און אין „פלאַנצן-צוכט“. די גערטנעריי קאַמאַנדאָ האָט גע- מוזט באַאַרבעטן די ערד, קולטיווירן געוויקסן, פלאַנצן און תבואה. די פלאַנצן-צוכט-קאַמאַנדאָ האָט דורכגעפירט וויסנשאַפטלעכע פאַרשונגען, איבערהויפט איבער די געוויקסן פון א.ג. „קאַקסאַגיו“, פון וועלכן מ'האַט באַקומען אַ גומי-סובסטאַנץ, אַ וויכטיקער פראָדוקט פאַר דער מיליטערי-שער אינדוסטריע. די מיטגלידער פון דער קאַמאַנדאָ זענען געווען ספּע- ציאַליסטן, מענטשן מיט העכערער בילדונג.

די באַדינגונגען אין רייסקאָ זענען געווען פאַרהעלטענישמעסיק בעסערע ווי אין די אַנדערע אוישוויצער לאַגערן. דאָ האָט נישט געפּעלט קיין קאַלט און אַפילו אויך וואַרעם וואַסער זיך צו וואַשן. די מענטשן האָבן אויך נישט געליטן פון הונגער, כאַטש אין אַלגעמיין האָט אויך דאָרט געהערשט דער אוישוויץ רעזשים.⁶¹

זכרונות פון געווי. פרויען-העפטלינגען פון רייסקאָ זענען פאַרעפנט- לעכט געוואָרן אין ראַטנפאַרבאַנד.⁶² אַן אויספירלעכע רעלאַציע וועגן דעם כאַראַקטער און טעטיקייט פון דער דאָרטיקער ווידערשטאַנד-גרופּע האָט געגעבן די פרוי סאַניע קאַנאַנאוויטש⁶³ (פון דער היים מילאַקאָוויטש), אַן אַפּשטאַמיקע פון וואַלקאָוויטש און דערנאָך אַ פאַרשפאַרטע אין פרו- זשאַנער געטאָ, וווּ זי איז געווען פאַרבונדן מיט די מענטשן פון דער ווי- דערשטאַנד-אונטערערד. אין יאַנואַר 1943 איז זי מיט דער גאַנצער משפּחה דעפּאָרטירט געוואָרן קיין אוישוויץ, וווּ זי איז תיכּף נאָך דער סעלעקציע געבליבן איינע אַליין, ווייל די מוטער, מאַן, שוועסטער און איינציק קינד זענען באלד געשיקט געוואָרן צום גאַז. לכתחילה האָט מען זי געהאַלטן אין בירקענאַו און איינגעשלאָסן אין אַ קאַמאַנדאָ, וואָס איר אויפגאַבע איז גע- ווען צו קאַרטשעווען ביימער, פונאַנדערנעמען אַלטע הייזלעך וכדומה אַזעלכע אַרבעטן. ווען זי איז סוף 1943 איבערגעשיקט געוואָרן קיין רייס- קאָ איז זי געווען נישט בלויז דערשעפט פיזיש, נאָר אויך אין גאַנצן צע- בראַכן מאַראַליש. זי האָט כּסדר געטרויערט און געוויינט נאָכן טראַגישן אומקום פון קינד און פון דער משפּחה בכלל. און ערשט דאָ אין רייסקאָ האָט זי צוריק באַקומען אַ שטיקל גלייכגעוויכט אַדאַנק דער וואַרעמקייט, מיט וועלכער עס האָבן זי אַרומגערינגלט די חברטעס פון דער דאָרטיקער ווידערשטאַנד-באַוועגונג, אין וועלכער זי איז געוואָרן אַרײַנגעצויגן.

סאָניע קאָגנאָוויטש האָט אין רייסקאָ געהערט צו אַ ייִדישן ווידער-שטאַנד-קעמערל אין פּאָלגנדיקן באַשטאַנד: זשעניאַ דיפּלאַקאָואַ (פּון באַראַנאָוויטש), מאַריאַ ראָזע (ראָזענגאַרטען) פּון וואַרשע, צילע שולמאַן (איצט אַלפּעראָוויטש) און זי גופּא. דער דאָזיקער קרייז האָט צוזאַמענגע-אַרבעט מיט אַ צווייטן פּיל גרעסערן קרייז, וואָס איז באַשטאַנען ס'רוב פּון ייִדן פּון פּאַרשיידענע לענדער, אַבער אויך פּון פּרויען פּון אַנדערע נאַציאָנאַליטעטן און נעמלעך: די ייִדישע פּרויען פּון בעלגיע דאַראַ ראַבינאָוויטש און אַנעט מאַנדעלבוּאָם, די דײַטשישע ייִדישקע גערדאַ שניידער (פּון בער-לין, איינע פּון די סאַמע ערשטע העפּטלינגען), די ייִדישע פּרויען פּון טשעכיע: ריוואַ פּריד און אַנני בינדער⁶⁴, די ייִדישע פּרוי פּון סלאָוואַקיע; רוזשיטשקאַ ווייס, די ייִדישע פּרוי פּון פּראַנקרייך; מאַרטאַ דיאַמאַנט, די ייִדישע פּרוי פּון עסטרייך; עוואַ טיכאווער, די רוסישע פּרויען: לובאַ סי-ביטשינאַ וואַלטשאַק, גינאַ גוסיעוואַ, נאַדיאַ קאַטענאַקאַ, די פּוילישע פּרוי: וואַנדאַ יאַקובאַווסקאַ (איצט באַקאַנטע פּילם־רעזשיסערין); די פּראַנצייזישע זישע פּרויען: עלען לאַנגשווען, מאַרי-לואַזי נאַרמאַן, מימי זשערווען רענאַ.

די טעטיקייט פּון דער דאָזיקער ווידערשטאַנד-אַרגאַניזאַציע האָט זיך אויסגעדריקט אין פּאָלגנדיקע פּונקטן:

א. קעגנזייטיקע הילף. עס איז צווישן אַנדערן געשאפן געוואָרן אַ געמיינזאַמער הילפּס-פּאַנד און אַזוי אַרום איז די קעגנזייטיקע הילף גע-וואָרן אַ סטאַבילע זאַך און גישט קיין אימפּראָוויזירטע פּון צייט צו צייט. ב. שמועסן אויף פּאָליטישע, וויסנשאַפּטלעכע און ליטעראַרישע טע-מעס. גערעדט האָט מען אויף פּאַרשיידענע שפּראַכן און וועגן פּאַרשיידענע שרייבער און ווערק. מען פּלעגט בײַ נאַכט זינגען פּאַרשיידענע לידער אין פּאַרשיידענע שפּראַכן. אין דער דאָזיקער טעטיקייט האָבן זיך אויסגעצייכנט די פּראַנצייזישע און רוסישע פּרויען. דער עיקר האָבן זיך מיט זייער סאַ-לידאַריטעט אויסגעטיילט די פּראַנצויזיס, וועלכע פּלעגן זיך טיילן מיט זייערע פּעקלעך⁶⁵.

ג. וועגן אַנדערע פּאַרמען פּון ווידערשטאַנד-טעטיקייט אין רייסקאָ זענען דאָ ווייניק אינפּאַרמאַציעס. אין די זכּרונות פּון די געווי. העפּטלינגען געפינט מען שילדערונגען פּון סאַבאַטאַזש-אַקטן, וואָס איז דורך זיי אַב-

געווענדט געוואָרן ביים באַפֿרוכפערן און בײַ דער סעלעקציע פֿון די וואַרצ־
לען פֿון קאַקסאַגײַז.

די העפּטלינגין העלענאַ האַפּמאַן האָט פֿאַרגראָבן אויפֿן שטח פֿון די
עקספּערימענטאַלע קליין־פעלדן אַ רשימה פֿון פֿריש אָנגעקומענע פֿרויען־
העפּטלינגען. די רשימה האָט געהיים צונויפֿגעשטעלט זאַפּיאַ בראַטראַ, וועל־
כע האָט געאַרבעט אין בײַוראַ פֿון דער אויפֿנאַם־אַפּטיילונג אין בירקענאַו⁶⁶.
דער פֿאַרבינדונגס־מאַן איז געווען יוסף שערמאַן, וועלכער פֿלעגט קומען
קיין רייסקאַ ווי אַ בעל־מלאכה. דער קאַנספּיראַטיווער פֿונקט, וווּ מ'האַט
געלייענט די געבראַכטע דורך אים צײַטונגען און אַנדערע מאַטעריאַלן איז
געווען דער פֿאַטאַ־קאַמער, וווּ עס האָט געאַרבעט וואַנדאַ יאַקובאַווסקאַ.

דער פֿאַרבינדונגס־מאַן צווישן דער אַרגאַניזאַציע אין בונאַ־מאַנאַוויץ
און דער אונטערערד אין רייסקאַ איז געווען דער שוין דערמאַנטער אַדאַלף
לינדענבאַום, דער „גערטנער פֿון לאַגער מאַנאַוויץ“ און דאָס „פֿאַסט־קעסטל“
איז געווען די גערטנערין פֿון רייסקאַ „מאַפּי“ (אסתר פֿורמאַן)⁶⁷.

די אַרגאַניזאַציע האָט אָנגעהאַלטן אַ קאַנטאַקט מיט די חברטעס פֿון
בירקענאַו דורך אַ פֿרויען־קאַמאַנדאַ, וואָס פֿלעגט קומען אַרבעטן פֿון ביר־
קענאַו קיין רייסקאַ. מיט דער גרופּע איז געוואָרן איבערגעשיקט גרינס,
גענגבעטע אויף די פעלדער פֿון רייסקאַ פֿאַר די קינדער און קראַנקע. דאָס
אַרײַנשמוגלען דעם „גרינעם געזונט אוצר“ איז געווען פֿאַרבונדן מיט
ספּנה.

פֿון אַקטאָבער 1944 האָט די גרופּע אויך געשמוגלט גרינס פֿאַר די
קראַנקע פֿרויען אין שפּיטאַל, וואָס האָט זיך געפֿונען אין די נייע בלאַקן
נעבן דעם שטאַם־לאַגער אוישוויץ 1⁶⁸.

ד. אין דעם לעצטן פֿעריאַד האָט זיך די אַרגאַניזאַציע גענומען גרייטן
צו אַ זעלבשוץ. מען האָט אָנגעהויבן זאַמלען שטיינער, שוועבל־זויער, און
מען האָט בכלל געשאַפֿן אַ קאַמפּס־אַטמאָספֿער.⁶⁹

אַט ווי עס זעט אויס, אויפֿן סמך פֿון די נישט קאַמפּלעטע ידיעות,
וואָס געפֿינען זיך אין אונדזער רשות, דאָס בילד פֿון דעם ייִדישן אַרגאַני־
זירטן ווידערשטאַנד אין אוישוויץ. חוץ די נישט קאַמפּלעטע ידיעות וועגן
די ייִדישע גרונט־גרופּן פֿאַרמאַגן מיר ברעקלעך און שטיקלעך פֿון אינפֿאַר־
מאַציעס וועגן נאָך אַ גאַנצער ריי גרופּן און קרײַזן, וואָס זענען דאָ און
דאַרטן אויפֿגעשטאַנען און זענען שנעל פֿאַרשווונדן, אומגעבראַכט גע־

וואָרן, אָדער צעפלאַסן צווישן אַנדערע גרופּן. אזוי, למשל, זענען פאַראַן אַפּגעריסענע ידיעות וועגן:

27. דער גרופּע פון דייטשישע יידן — אַנטיפּאַשיסטי

אַנגעפירט פון דעם יוגן קאָמוניסט נתן היטנער, וועלכע זענען געבראַכט געוואָרן אין אַקטאָבער 1942 פון בוכענוואַלד. זיי זענען ס'רוב באַזעצט גע- וואָרן אין דעם לאַגער בונאַ-מאַנאוויץ און זיך אַנגעשלאָסן אין דעם אַלגע- מיינעם אינטערנאַציאָנאַלן ווידערשטאַנד.⁷⁰

צו דער גרופּע האָבן צווישן אַנדערע געהערט: יעקב זילבערשטיין און זיגי רובינשטיין.

יעקב זילבערשטיין, דער געוועזענער תלמיד פון דער לובלינער ישיבה, איז געווען פון די יינגסטע מיטגלידער פון דער גרופּע. ווי אַ 14 יעריק יינגל איז ער אין אַקטאָבער 1939 געכאַפט געוואָרן דורך דער נאַ- צישער זשאַנדאַרמערע אין אַ „גאַסן-לאַפּאַנקע“ (כאַפּערני) אין זיין היים- שטאָט טאַמאַשאָוו-מאַזאוויעצק (פּוילן) און צוזאַמען מיט נאָך 30 פּוילישע און יידישע יינגלעך דעפּאָרטירט געוואָרן קיין בוכענוואַלד. אין דעם קאַנ- צענטראַציע לאַגער האָט ער זיך אַנגעטראַפּן אויף הילף און פאַראַינטערעסי- רונג מצד די פּאָליטישע אסירים, וועלכע האָבן געפירט אַן אונטערערדישע ווידערשטאַנד-טעטיקייט. אַן ענלעכע באַציונג צו אים און צו אַנדערע יוגנטלעכע האָבן אַרויסגעוויזן די עלטערע חברים פון דער בונאַ אונטער- ערד-באַוועגונג. דאָס האָט אים און זיין חבר זיגי רובינשטיין געגעבן פּוּח — ווי ער דערמאָנט אין זיינע זכרונות — אויסצוהאַלטן די יסורים פון די 150 שמיץ (אין צוויי ראַטעס) בעת דער אויספאַרשונג דורך דער פּאָליטי- שער אַפּטיילונג אין אוישוויץ און נישט אַרויסגעבן די חברים און די סודות פון דער ווידערשטאַנד-אַרגאַניזאַציע.⁷¹

28. וועגן דער גרופּע פון די אויפּשטענדלעך פון וואַרשעווער געטאָ

די מיטגלידער פון דער גרופּע זענען דעפּאָרטירט געוואָרן פון די פאַרגאַזטע בונקערס פונעם חרובן געטאָ אין מיי 1943 און דורך מיליטאַרע געבראַכט געוואָרן קיין אוישוויץ. דער וועג פון די שומרים פון אַט דער גרופּע (צווישן וועלכע עס האָבן זיך געפונען דער דערמאָנטער שוין יש- ראל גוטמאַן און יולעק ווינטער, דער זון פון דעם וואַרשעווער געזעל- שאַפּטלעכן טויער און כראַניקער פון וואַרשעווער געטאָ, שמואל ווינטער) האָט געפירט אין דעם שטאַם-לאַגער; די פּרויען — קיין בירקענאַו.

פאראינטערעסירט זיך מיט זיי האָט לייבעק (לייב-אריה) בראַן פון דער טשעכאָואַווער ווידערשטאַנד-גרופּע. ער האָט צוגעצויגן צו דער אַרגאַ-ניזאַציע ישראל גוטמאַן און געהאַפּן איינאַרדענען אים אויף אַרבעט אין „אוינאַן“⁷². אַקעגן-זשע אַ צווייטער טייל, וואָס איז באַשטאַנען פון קאַ-מוניסטן, איז אַרײַנגעפאַלן אין דעם לאַגער בונאַ-מאַנאוויץ. די אַנפירער פון דער גרופּע זענען געווען: בערנאַרד באַרג, מאַטל גאַלדשטיין און לעפּאַק. די דאָזיקע גרופּע האָט זיך אָנגעשלאָסן אין דער גרופּע פון באַרשטשעווסקי און בעסערמאַן, הגם זי האָט געפירט אַ זעלבשטענדיקע אַרבעט צווישן די עטלעכע טויזנט פּוילישע יידן פון דעם לאַגער. איידער מיר פאַרענדיקן דעם קאַפיטל איז נייטיק צו מאַכן די פּאַל-גנדיקע באַמערקונגען:

ווען מיר רעדן וועגן גרופּן, בפרט יידישע, וואָס האָבן עקסיסטירט אין אוישוויצער אונטערערד, טאָר מען בשום אופן נישט פאַרשטיין אין זיין פון פאַרמעל פּולשטענדיקע אַרגאַניזירטע קערפערשאַפטן, אַזוי ווי דאָס געשעט אין נאַרמאַלע ווידערשטאַנד-באַוועגונגען. אַזעלכע גרופּן ווי די טשעכאָואַווער, ווי די גרופּע פון די בעלגישע און פּראַנציזישע פּרויען אין בירקענאָו, ווי די גרופּע פון פּוילישע יידן פון פּראַנקרייך אין בונאַ, ווי די גרופּע פון קראַקעווער און דײַטשישער ציוניסטיש-חלוצישער יוגנט, ווי די גרופּן פון רייסקאַ, זענען אויסנאַמען, וווּ מיר אָבסערווירן דעם אָנהייב, די טעטיקייט און דעם סוף פון די גרופּן. אין די מערסטע אַנדערע פּאַלן זענען אין די גרופּן, מער אַדער ווייניקער, לויזע פאַרבינדונגען, מיט אַפט מאַל אַ קורצן לעבן, וווּ עס האָט נישט געקאַנט הערשן נישט קיין נאַרמאַלע אַרגאַניזאַציעלע סטרוקטור און נישט קיין דויערהאַפטיקע דיסיפּלין. אָבער דאָך האָבן די שטאַרקערע, אַדער שוואַכערע, גרופּן עקסיסטירט און אַרײַנגעגאַסן אין דער אַלגעמיינער אַטמאָספּער פון רע-זיגנאַציע, אַ שטיקל גייסט פון טרוים און האַפּענונג. און אומעטום דאָרטן, וווּ עס זענען געווען דערצו געוויסע באַדינגונגען, ווי, למשל, אין מאַנאוויץ און רייסקאַ, האָבן די יידישע ווידערשטענדלער אַרויסגעוויזן אַ פאַרהעל-טענישמעסיק מאַקסימאַלע אַקטיוויטעט און איינפאַלערישקייט.

וווּ נאָר עס זענען געווען דערצו די מינימאַלע באַדינגונגען האָבן די יידישע ווידערשטענדלער פון אוישוויץ זיך באַמיט צו זיין נישט בלויז נע-מער, נאָר אויך געבער. די ביז-איצטיקע אוישוויץ-ליטעראַטור לייגט דער

עיקר דעם טראָפּ אויף דער הילף, וואָס איינצלע מענטשן, אָדער גרופן פון אַנדערע נאַציאָנאַליטעטן האָבן געגעבן די ייִדישע אסירים אין לאַגער, די סאַמע אומגליקלעכע אסירים. מיר האָבן שוין אָנגעוווּזן אויפן פּאַקט, אַז אויך פּאַרקערט, ייִדישע גרופן האָבן געשטיצט די אַלגעמיינע ווידער-שטאַנד-באַוועגונג מיט טייערע מאַטעריעלע מיטלען, וואָס מען האָט גע-פונען נאָך די ייִדישע הרוגים. עס איז נייטיק נאָך צוצוגעבן וועגן אַז אַנדער מין סאָלידאַריטעט מצד דער נישט אַרגאַניזירטער ייִדישער אסי-רים מאַסע פאַר העפּטלינגען פון אַנדערע נאַציאָנאַליטעטן.

אין סעפטעמבער 1944 האָבן אָנגעהויבן קומען קיין בירקענאָ טראַנס-פּאַרטן פּאַליאַקן פון דער חרובער וואַרשע, וועלכע איז געשטאַנען אין די פּלאַמען פון אויפשטאַנד. ווי אַ צייכן פון סאָלידאַריטעט און הילף האָבן די צוויי טויזנט אונגאַרישע און סלאַוואַקישע ייִדישע פרויען, וואָס האָבן זיך דעמלט געפונען אין בירקענאָ, אָפּגעגעבן לטובת די ניי-אָנגעקומענע פּוילישע מענער און פרויען זייער אייגענע באַשפּיזונג פון אַ גאַנצן מעת לעת. די אינספּיראַטאַרין פון דער אַקציע איז געווען די קאַפּאַ מאַנדי, אַ ייִדיש מיידל פון סלאַוואַקיע.

איינציטיק האָבן די ייִדישע פרויען פון אונגאַרן און סלאַוואַקיע אַר-גאַניזירט אַ זאַמל-אַקציע פון קליידונג און בפרט וואַרעמע זאַכן לטובת די נייע דעפּאַרטירטע פּאַליאַקן. די פּוילישע פרוי זאַפּיאַ קאַסאַקאוויטש, וועלכע איז דעמלט געזעסן אַלס העפּטלינג אין בירקענאָ און האָט די-רעקט אַבסערווירט די דאָזיקע וואַרעמע רעטונג פון די ייִדישע פרויען, גיט צו אין איר רעלאַציע דעם פּאַלגנדיקן קאַמענטאַר:

„איך וויל אָנערקענען מיט גערירטקייט, אַז איך האָב קיין מאָל נישט געטראַכט, אַז די ייִדישע פרויען, וועלכע האָבן פּאַרלאָרן אַלע אייגענע און צוגעזען דעם טויט פון זייערע נאַענטסטע, זאָלן אַרויסוווּזן אזוי פיל האַרץ פאַר די, וואָס לעבן נאָך. אונדזערע האָבן די יידן ווייניק גע-האַלפּן, ווייל פאַר דעם האָט געדראָט אַ שטראַף⁷⁸.”

29. די בונדישע הילף-גרופע אין אוישוויץ

האַט געציילט 16 מיטגלידער. מיט דער אַרבעט האָט אָנגעפירט אַ ראַט פון 3 חברים: קוואַוסקי, ליטמאַנאָוויטש און א. האַרטשיק. צו יע-דערן פון זיי איז צוגעטיילט געוואָרן 5 חברים. צוליב קאַנספּיראַציע האָבן זיי באַשלאָסן נישט צו פּאַרגרעסערן די גרופע. איר אַרבעט איז באַשטאַנען

אין אָרגאַניזירן פֿאַר די חברים סיסטעמאַטישע הילף, באַזאָרגן מיט ברויט, שיד, וועש, קליידער און אויך איבערגעבן ניס פון דער פֿרייער וועלט, ברענגען אַ ביסל האַפענונג אין זייער לאַגער־לעבן.

דער ראַט איז זיך צונויפגעקומען טאַג־טעגלעך און באַהאַנדלט די ניס פונעם טאַג, כדי זיי איבערגעבן די פינפטלעך. די דריי חברים פונעם ראַט האָבן אויך געפירט אַ סיסטעמאַטישע קולטור־פּאַליטישע אַרבעט, געהאַלטן לעקציעס, רעפּעראַטן. צווישן אַנדערע טעמעס וועגן אויפ־שטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ, וועגן דעם מאַרד איבער אַלטער און ערליך, וועגן זעלבסטמאָרד־פּראָטעסט פון אַרטור זיגעלבוים. די גרופּע האָט אָפֿ־געמערקט רעוואָלוציאָנערע יום־טובים. צום 1טן מיי 1944 האָט דער מיט־גליד פונעם ראַט א. האַרטשיק אָנגעשריבן אַ ליד, וואָס זיי האָבן פֿאַר־צייכנט אַלס בונדיש אויפרוה־ליד צום 1טן מיי אין אוישוויץ⁷⁴. דאָס ליד איז איבערגעגאַנגען צום לייענען צווישן די קאַצעטלער פון האַנט צו האַנט.

צו דער גרופּע האָבן געהערט: צוויי ברידער קויאַווסקי פון קרוש־ניעוויץ (פוילן), ליטמאַנאוויטש (בריטעל), סאַדאַווסקי (בריטעל), דוד בערק־הוייער (פּאַריז), שטאַמט פון וואַרשע; משה כלעוויצקי (פּאַריז), פֿאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה געווען דער וויצע־פּאַרזיצער פון שניידער פּאַראייין אין לאַדזש; ה. שלמה (פּאַריז), א. האַרטשיק (פון קאַלאָ — פּוילן); קירשענצוים (קוטנע־וואַרשע), מ. ל. פייבישקעוויטש (לאַנדאָן), שטאַמט פון סאַסנאוויצע; בוימגאַרטן (פון בענדין); ה. פּראַנק — געוויינט אין דייטשלאַנד; יחזקאל שטיין פון מעזריטש, געווען דער סעק־רעטאַר פון בערשטער פּאַראייין, געשטאַרבן אין אויסטראַליע; עקהויז פון מעזריטש, געווען אַ מיטגליד פון בערשטער פּאַראייין. נאָך צוויי מיטגלידער (זייערע נעמען זענען אונדז נישט באַקאַנט)⁷⁵.

הערות צום קאַפיטל אַכט

- (1) האַלי, קאַרעספּאַנדענץ מיט ב. מאַרק וועגן ישראל גוטמאַנס בוך: „אנשים ואפר“.
- משה קולקא, ג״ע, יד ושם, ק״686/63, ז' 13.
- (2) באָם, ז' 82.
- משה קולקא: ד.צ.וו. ז' 17.

- (3) דאַרטן.
- (4) באַום, ז' 87.
- (5) באַום, ז' 83.
- (6) באַום, דאַרטן.
- (7) באַום, ז' 84.
- (8) דאַרטן.
- (9) ג"ע פון הערשל גאַלדשיידער, אַרכ. ב. מאַרק.
- (10) באַום, ז' 79.
- (11) דערקלערונג פון „בערגער“.
- (12) משה קולקא: טשעכאָנאווער יידן אין ווידערשטאַנד־קאַמף אין אַשוויענטשיים, ספר צ'חנוב, ז' 382, 385.
- ישראל גוטמאַן: אנשים ואפר, ז' 145—147.
- (13) די דאָזיקע אינפאַרמאַציע פון ישראל גוטמאַן ווערט נישט באַשטעטיקט דורך אַנדערע קוועלן.
- (14) ג"ע פון קדיש גאַלדבערג, אַרכ. ב. מאַרק.
- (15) דאַרטן.
- (16) דערקלערונגען פון בערגערן.
- (17) דאַרטן.
- (18) ג"ע פון זשאַק פּורמאַנסקי, עמנואל מינק און בערגער.
- Rudolf Vrba — Alan Bestic: Ich kann nicht vergeben. München 1964, s. 196-197.
- (19) שפּילסקי ד.צ.וו. דערקלערונג פון בערגער. ג"ע פון ד. שמוּלעווסקי, אַרכ. ב. מאַרק.
- (20) דער בריוו פון בערגער.
- (21) ג"ע פון שרה גוטפריינד, גיזאַ ווייסבלום, אַרכ. ב. מאַרק.
- (22) שרה גאַלדבערג: בריוו צו ב. מאַרק פון 7.2.1966, אַרכ. ב. מאַרק (קאַפּיעט אין י.ה.א. אין וואַרשע).
- (23) ג"ע פון עמנואל מינק, אַרכ. ב. מאַרק; ג"ע פון צפורה שאַפּיראַ־גוטניק און ג"ע פון מאַשאַ ראַווין, אַרכ. ב. מאַרק.
- (24) ג"ע פון זיוה גראַוער־רייפּעלד, אַרכ. ב. מאַרק.
- ג"ע פון ריבה קופּער, אַרכ. ב. מאַרק.
- (25) אין דער צווייטער העלפט פון 1944 אין פּרויען־לאַגער געווען אַ געוויסע צאַל קינדער אין עלטער פון 6—9 יאָר.
- ג"ע פון ריבה קופּער, אַרכ. ב. מאַרק.
- ג"ע פון זיוה רייפּעלד, אַרכ. ב. מאַרק.
- ג"ע פון רחל אַלעווסקאַ, אַרכ. ב. מאַרק.
- Anne-liese-Ora Boriński: Erinnerungen 1940—1943. Kwuzat Maayan- (27) Zwi. Israel 1976, s. 7, 68.
- (ווייטער: באַרינסקי).
- (28) באַרינסקי, ז' 69.

- ג"ע פון ריבה קופער.
ג"ע פון אדאלף לינדענבאום.
- (29) וורבא, ז' 197—224.
- (30) קראוס און קולקא, ז' 230.
- Alfred Fiderkiewicz: Brzezinki, Wspomnienia z obozu. Czytelnik, (31) Warszawa 1954, s. 165—167, 174, 248.
- (32) ג"ע פון מאשא ראווין, שרה גוטפרינד און צפורה שאפירא-גוטניק. ארכ. ב. מארק.
- (33) דארטן.
- Анна Тринда : „Мужество”. Октябрь. Н. 8. Москва 1957. стр. (34) 165-167.
- נאדא טשאליטש, בריוו פון 24.10.1965 צו צפורה גוטניק, ארכ. ב. מארק.
- Irena Perkowska-Szczypiorska: Pamiętnik łączniczki. Czytelnik, (35) Warszawa 1964, s. 259.
- (35) ג"ע פון ש. גוטפרינד; ג"ע פון אסתר מארגוליס-שקורמאן און פון פרימעט מאוואוויטש, ארכ. ב. מארק.
- (36) ג"ע פון מאשא ראווין, אסתר מארגוליס-שקורמאן, ארכ. ב. מארק.
ג"ע פון לודוויג ווערל, יד ושם, 2448/139.
- (37) א. פידערקעוויטש, ז' 169.
- (38) ג"ע פון שמחה זלאטאווסקי, ארכ. ב. מארק.
ג"ע פון חיים פראש, ארכ. ב. מארק.
- Tadeusz Iwaszko: Podobóz "Günthergrube". Zeszyty Oświęcimskie (39) 1970, nr. 12, s. 128.
- (40) אוישוויצער מאטעריאלן — נאטיצן פון מאסקווע, ארכ. ב. מארק.
- (41) „רודי” פון פויליש — ד.ה. „געלער”. דאס זענען געווען פסעוודאנימען פון ישראל פעלד, אינפארמאציע פון ישראל גוטמאן.
- (42) אוישוויצער מאטעריאלן אין געוועזענעם ארכיוו פון יידישן אַנטיפאַשיסטישן קאמיטעט אין מאסקווע (קאפיעס ביים מחבר).
- (43) קראוס און קולקא, ז' 242.
- (44) ג"ע פון חיים-איצל גאלדשטיין, ארכ. ב. מארק.
- (45) ג"ע פון יידל בארשטשעווסקי-קארמאן, ארכ. פון י.ה.א. אין ווארשע.
(קאפיע ארכ. ב. מארק); ווייטער: בארשטשעווסקי.
ג"ע פון אדאלף לינדענבאום, יד ושם, ל-2251/153.
- Oszkár Bethlen: Leben auf dem Acker des Todes, Budapest 1962 (46) Corvina Verlag, s. 111.
(ווייטער: בעטלען).
- Prof. R. Waitz: Notes sur Monowitz-Buna, Après Auschwitz, Bulletin Mensuel de l'Amicale des Anciens Déportés d'Auschwitz, nr. 8, April-Mai 1946.

- (47) בעטלען, ז' 204—206.
- (48) באַרשטשעווסקי, בעטלען, ז' 311. ג"ע פון צפורה-שאַפּיראַ-גוטניק. אַרכ. ב. מאַרק.
- (49) באַרשטשעווסקי, בעטלען, ז' 111 : צו דער אַנפירונג פון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי גרופּע אין בונאַ-מאַנאַוויץ האָבן געהערט סטעפּאַן היימאַן, לייזער סילמאַן און — בעטלען. זיי האָבן באַשלאָסן צוצוצייען צו דער אַנפירונג אַ פּאַרשטייער פון דער פּראַנציפּזשער גרופּע.
- (50) באַרשטשעווסקי. בעטלען, ז' 255.
- ג"ע פון בנימין פיינגערש, אַרכ. ב. מאַרק.
- דוד ראָזענטאַל : „אַרום אונדז“, „אונדזער שטימע“ נומ. 8 פון 17טן מערץ 1946, ז' 10 (אַרויסגעבער : צענטראַלער ייִדישער קאָמיטעט אין בערגען-בעלזען).
- (51) באַרשטשעווסקי.
- (52) ג"ע פון יהודה מיימון („פּאַלדעק“), אַרכ. ב. מאַרק. ווייטער : מיימון. ג"ע פון אַרטור פּאַזנאַנסקי, אַרכ. ב. מאַרק.
- (53) ג"ע פון בנימין פיינגערש, אַרכ. ב. מאַרק.
- בעת דעם צוזאַמענטרעף פון די געוועזענע מיטגלידער פון דער דייַטשישער גרופּע „מכבי הצעיר“, אסירים פון אוישוויץ, וואָס אין פּאַרגעקומען אין ירושלים אין יאָר 1965, האָט ב. פיינגערש איבערגעגעבן דעם פרעזידענט פון ישראל, זלמן שזר ז"ל, דעם אויסבאַהאַלטענעם און אָפּגעהיטענעם טייל פון דער צעריסענער פּאַן פון זיין גרופּע.
- (54) „ערציאָנונגס העפּטלינגען“ (ע.ה.) — העפּטלינגען פּאַרשפּאַרטע אין לאַגער אויף אַ באַשטימטער צייט (אויף עטלעכע וואָכן, אַדער חדשים). נאָך דעם טערמין זענען זיי באַפּרייט געוואָרן פון קאַנצענטראַציע לאַגער.
- (55) ג"ע פון מיימון.
- (56) דאָרטן.
- (57) ג"ע פון פרעדי דיאַמענט, אַרכ. יד ושם, ד-13/447.
- ג"ע פון אַרטור פּאַזנאַנסקי, אַרכ. יד ושם פ-2247/216, ז' 27.
- בעטלען, ז' 325. ער שרייבט וועגן פיר אויפגעהאַנגענע אין בונאַ. הוץ די דריי יונגע ציוניסטן נאָך אַ יונגער קאָמוניסט, אַ מעטאַל-אַרבעטער פון סאַקסן : פּריץ האַסנער.
- (58) ג"ע פון מיימון.
- (59) בולאַווקאַ, ז' 146—144.
- (60) ראַפּאָרטן פון דער אַפּטיילונג נר. 2 פון יאָווישאַוויצער לאַגער פון דער געסטאַפּאַ עקספּאַזיטור אין קאַטאַוויץ פון 14טן און 16טן אויגוסט 1943, אַרכ. פון יי.ה.א., דייַטשישע דאָקומענטן, טעקע 140.
- (61) Anna Zięba: Podobóz Rajsko. Zeszyty Oświęcimskie nr. 9/1965.
- ווייטער : זיענבאָ ז' 77—75.
- ג"ע פון דאָראַ ראַבינאַוויטש-מאַגריל, אַרכ. ב. מאַרק.

Н. П. Кошенко, С. С. Милаковская, Ц. А. Шульман : Боролись (62
и в Освенциме. От Карпат до Нормандии. Харьков 1967, стр.
89-100.

63. ג"ע פון סאַניע קאַגאַנאַוויטש, אַרכ. ב. מאַרק.
64. אַנני בינדער, אַ קאַמוניסטקע. זי איז געווען באַשעפטיקט ווי אַ סעקרעטאַרין
ביים לייטער פון די לאַנדווירטשאַפּטלעכע אונטערנעמונגען אין אוישוויץ,
ביים ס.ס. אַבערשטורם-באַנפירער, ד"ר יאַאַכים צעזאַר. זי האָט געהאַט אַ
צוטריט צו זיין שרייבטיש און צו זינע דאַקומענטן. זי האָט דאָס אויסגע-
נוצט פאַר דער אונטערערדישער אַרגאַניזאַציע. דורך איר פּריינדין קלאַדעט
בלאַך-ראַפּאַעל-קעננעדן, די יידישע פּרוי פון פּראַנקרייך, איז זי געווען
פאַרבונדן מיט דער פּראַנציפּיזישער קאַנספּיראַטיווער גרופּע פון רייסקאַ.
65. ג"ע פון דאַראַ מאַגריל, אַרכ. ב. מאַרק.
ג"ע פון וואַנדאַ לאַדניעווסקאַ-בלאַנקענהיים, אַרכ. יד ושם ל-2734/180.
66. זיענבאַ, ז' 88-87.
67. ג"ע פון א. לינדענבאַום; ג"ע פון אסתר פּורמאַן, אַרכ. ב. מאַרק.
68. ג"ע פון וואַנדאַ לאַדניעווסקאַ-בלאַנקענהיים.
ג"ע פון דאַראַ מאַגריל.
69. זיענבאַ, ז' 88.
ג"ע פון סאַניע קאַגאַנאַוויטש.
70. ג"ע פון נתן היבנער, אַרכ. ב. מאַרק.
71. יעקב זילבערשטיין: „נתיב היסטורים של נער“, זע: יזפור-בוך טאַמאַשאַו-
מאַזאַויעצק, ישראל, 1969, ז' 423.
72. אינפּאַרמאַציע פון ישראל גוטמאַן.
73. ג"ע פון זאַפּיאַ קאַסאַקעוויטש, ז' 118-123.
74. א. האַרטשיק: מי-רוף אין קאַצעט. ליד. „אונדזער צייט“ 1953, נ' 5.
75. א. האַרטשיק (אַדער נומער 141078): בונדישע אַרבעט אין נאַצי-לאַגערן.
„אונדזער צייט“ 1953, אַפּריל, נ' 4, ז' 31-32.

ק א פ י ט ל נ י י

דאָס אַנטלויפן פון לאַגער

איינע פון די הויפט-פאַרמען פונעם ווידערשטאַנד אין לאַגער אוישוויץ איז געווען דאָס אַנטלויפן פון די אסירים. דאָס אַנטלויפן, אויב עס איז געלונגען, האָט באַטייט נישט בלויז די פּערזענלעכע רעטונג פון די אַנטלאַפענע, נאָר איז אויך געווען אַ מאַראַלישער קלאַפּ אין דעם ס.ס.־ישן לאַגער-רעזשים, ווייל אזוי אַרום איז די „געהיימע רייכס זאַכע“ פון גרוי-ליקן אוישוויץ געוואָרן אויס סוד. חוץ דעם האָט יעדער פּאַקט פון אַנטלויפן געהויבן דעם מוט ביי דער אסירים-מאַסע און אַרײַנגעבראַכט אַ צערודע-רונג אין די רײען פון ס.ס.

דאָס אַנטלויפן איז געווען פונקט ווי דער ווידערשטאַנד בכלל, אַן אַרגאַניזירטס און אַ סטיכיש-אינדיווידועלס. אין ערשטן פּאַל איז דאָס געווען דער אויפטו פון דער ווידערשטאַנד-באַוועגונג, וועלכע האָט נישט בלויז באַשטימט ווער עס דאַרף אַנטלויפן, נאָר אויך צוגעגרייט אויף דער „פּרייער“ זײַט די פונקטן, מלינות, קאַנטאַקטן וכדומה. מענטשן, באַזונדערס באַדראַטע אין לאַגער, פּאַרדעכטיקע דורך דער ס.ס., זענען דורך דער ווידערשטאַנד-באַוועגונג באַשטימט געוואָרן צום אַנטלויפן. אין צווייטן סטיכיש-אינדיווידועלן פּאַל, האָט אויך אַלץ געמוזט ווערן צוגעגרייט פון פּרייער און אַ געוויסע צאָל פּאַרטרויטע אסירים האָט געמוזט ווערן אינ-פּאַרמירט, ווייל אַן זייער הילף און אַן קאַנטאַקט מיט דער „פּרייער“ (אַדאַנק דער פּאַרמיטלונג פון די פּוילישע ציווילע אַרבעטער אין די לאַגער-פּאַב-ריקן און שאַכטעס) האָט נישט געקאַנט זײַן באַצײטנס אַלץ צוגעגרייט. אין ביידע פּאַלן האָט דאָס אַנטלויפן געפּאַדערט אַ לאַנגע און גענויע צוגרייטונג, פּאַרלאַנגט אַ געוואַלדיקע גערוון-אַנשטרענגונג, געדולד און אַליינבאַהערשונג. דער יידיש-לאַוואַקישער בעל זכרונות וורבאַ (וועגן וועלכן עס וועט נאָך זײַן אַ רייד) שילדערט די לאַנגע צוגרייטונג צום אַנטלויפן. אין צוגרייטונגען זענען די בעסטע מײסטערס געווען סאַוועטישע מענטשן.

דאס אנטלויפן האט געמוזט ווערן אזוי ארגאניזירט, אז די ס.ס. וועכטער זאלן זיך לגמרי נישט אריענטירן. די אנטלויפנדיקע פלעגן ארויס-גיין כלומרשט אויף ארבעט צום שטח, וואס איז געלעגן מחוץ די קליינע פאסטן-קייט. דא צווישן די קליינע און גרויסע פאסטן-קייטן פלעגן זיי אריינקריכן אין די צוגעגרייטע אונטערערדישע לעכער — (בונקערס) און איבערווארטן א געוויסע צייט, א מאָל אפילו עטלעכע טעג און עטלעכע וואָכן, ביז דער אלאָרם פון די דייטשן האָט זיך איינגעשטעלט. דעמלט פלעגן זיי ארויסקריכן און זיך לאָזן אין וועג אריין. און ערשט דאָ האָט זיך באַזונדערס פאַרן ייִדישן אַנטלאָפּענעם אָנגעהויבן די אמתע שווע-ריקייט. חוץ דעם פאַרדאַכט, וואָס עס האָט אַרויסגערופן דער לאַגער-נומער אויפן אַרעם, האָט אַ צוגאַב-חשד געוועקט זיין סעמיטישער אויס-זען, אָדער דער ייִדישער סימן אין זיין לייב¹.

ביי יעדן פאל פון אנטלויפן פלעגן די ס.ס. לייט מאַכן אַן אלאָרם דורך דער סירענע. אַלע ס.ס.ישע, פאַליצייִישע און מיליטערישע גאַרניזאָנען אין דער געגנט זענען געשטעלט געוואָרן אויף די פיס. אַפט מאָל האָט די לאַגער-קאָמענדאַטור גענומען פון צווישן די אסירים ערבות-לייט און זיי דערנאָך דערשאַסן. אין די אַקטן פון דער לאַגער-קאָנצעלאַריע זענען אַפגעמערקט פאַלן פון אַנטלויפן.

אַפט אָבער ווערן באַצייכנט ווי „דערשאַסן ביים אַנטלויפן“ מענטשן לגמרי אומשולדיקע. אַפט האָט די ס.ס., וועלנדיק פטור ווערן פון אַן אומ-באַקוועמען אסיר, אָדער שטרעבנדיק אַרויסצורופן אַ פאַניק, געטריבן מענטשן, בפרט יידן, צו די דראַטן, עלעהיי זיי וואַלטן געוואַלט אַנטלויפן, און דאָ זיי שיסן.

דער פוילישער פאַרשער ט. איוואַשאַק האָט אָנגעציילט אין משך פון דער גאַנצער עקסיסטענץ פון אוישוויץ קאָמבינאַט 667 פרווון פון אַנט-לויפן, בתוכם 270 דורכפאַלן, וואָס האָבן זיך געענדיקט מיט כאַפן, תפיסה (טויטן בלאַק) און טויט, און 397 פאַלן ווו עס איז נישט באַוווּזן וועגן כאַפן די אַנטלאָפּענע².

פאַלן פון אַנטלויפן פון ייִדישע אסירים ווערן פאַרנאַטירט אין די לאַגער-אַקטן שוין זייער פרי, שוין אין מיי 1942. די מערהייט אַנטלויף-פאַלן ווערן צו ערשט אַפגעמערקט ביי די סלאַוואַקישע יידן, דערנאָך אויך ביי די פראַנצויזישע און צום סוף אויך ביי די פוילישע און אַב-

דערע. עס זעט אויס אויבנאויפיק, ווי אַ פאַראדאָקס דער פאַקט, וואָס ס'רוב האָבן געפרוּווט לויפן סלאַוואַקישע יידן און צום טייל אויך טשעכישע. דאָס טייטשט זיך אויס קודם כל מיט צוויי מאַמענטן: ראשית איז די טשעכאָ-סלאַוואַקישע בערגיקע גרענעץ געווען גאַענט, והשנית — ווי שוין געזאָגט — די סאַלידאַריטעט בײַ די טשעכישע און צום טייל אויך סלאַ-וואַקישע יידן און בכלל טשעכן געווען זייער גרויס, ממש מוסטערהאַפט. חוץ דעם איז די סלאַוואַקישע און טשעכישע יידן נישט פרעמד געווען דער עצם קלאַנג פון דער פּוילישער שפּראַך (אַ סלאַוויאַנישע), אַדאַנק וואָס זיי האָבן זיך געקאַנט ליכטער פאַרשטענדיקן מיט די אַרומיקע פּויערים אידער, למשל, די האַלענדישע, צי גריכישע, אַדער אונגאַרישע יידן. און אַט איז אַן איבערזיכט פון אַנטלויף-פּאַלן פון ייִדישע אַסירים, לויט דעם ווי זיי זענען נאַטירט געוואָרן אין די לאַגער-אַקטן³:

1942

דעם 8טן מײַ — דערשאַסן ביים פּרוּוו פון אַנטלויפן סימאָן (שמעון) קאהאַן. עס קאַן זײַן, אַז מיר האָבן דאָ צו טאָן מיט איינעם פון די באַקאַנטע מאַרד-אַקטן פון די ס.ס.-לייט אונטערן תּירוץ-נאַמען „ביים פּלובּט דערשאַסן“.

דעם 12טן מײַ זענען ווידער צוויי יידן אומגעקומען ביים פּרוּוו פון אַנטלויפן, דהיינו: יעקב שפּיץ, יוסף לאַנדוי און אייז אומבאַקאַנטע פּרוי, אַלע פון סלאַוואַקיע.

דעם 19טן מײַ איז ביים פּרוּוו פון אַנטלויפן דערשאַסן געוואָרן דער סלאַוואַקישער ייד לעאַפּאַלד אַלמאַסי.

דעם 24סטן מײַ זענען דערשאַסן געוואָרן ביים פּרוּוו פון אַנט-לויפן די סלאַוואַקישע יידן: מאַרטין ווייס און זאַלטאַן האַכפּעלדער.

דעם 26סטן מײַ איז דערשאַסן געוואָרן בעתן פּרוּוו פון אַנטלויפן דער סלאַוואַקישער ייד יצחק הערשקאַוויץ.

דעם 28סטן מײַ איז דערשאַסן געוואָרן ביים פּרוּוו פון אַנטלויפן דער סלאַוואַקישער ייד יצחק זינגער.

דעם 4טן יוני איז דערשאַסן געוואָרן ביים אַנטלויפן דער סלאַוואַקישער ייד פּראַנץ האַוסער.

דעם 6טן יוני איז ביים פרוו פון אנטלויפן דערשאסן געווארן דער סלאַ-
וואַקישער ייד לאַדיסלאַוו ליליענטאַל.

דעם 9טן יוני זענען ביים פרוו פון אנטלויפן דערשאסן געווארן די
פאלגנדיקע יידן: בנימין ווייס, אברהם כאַסקעל און מרדכי מאַרבער. אַלע
דריי יידן פון סלאַוואַקיע.

דעם 11טן יוני זענען ביים פרוו פון אנטלויפן דערשאסן געווארן די
יידן: בערנארד קלוגער, אייזיק ראַסעט און לעאַ ראַכלין. אַלע דריי יידן
פון פּאַריז.

דעם 12טן יוני זענען בעתן אנטלויפן דערשאסן געווארן די יידן:
אַרמאַנד קליין און מאַקס גרינוואַלד. ביידע פון פּראַנקרייך.

דעם 13טן יוני זענען דערשאסן געווארן בעתן אנטלויפן זעקס יידן:
יאַהאַן שטערנבערג, יוסף קרישמאַן, נתן לעווין, דוד לעווי, הערמאַן ראַ-
זענבערג און ישראל וואַדניצקי. אַלע האָבן זיי געשטאַמט פון ברנאַ
(טשעכאָסלאַוואַקיע).

דעם 15טן יוני זענען דערשאסן געווארן די סלאַוואַקישע יידן:
איזידאַר טויבער און יצחק אַבראַכקאַפּף.

דעם 16טן יוני זענען דערשאסן געווארן בעתן אנטלויפן די יידן:
אַלבערט טימפּאַלד און עריך קירשענבערגער. דער ערשטער איז געווען
פון סלאַוואַקיע, דער צווייטער פון פּאַריז.

דעם זעלביקן טאָג, ביי נאַכט זענען דערשאסן געווארן בעתן אנטלויפן
די יידן: זשאַק פּאַרעצקי, אַדאַלבערט נוימאַן, יאַנאַס בענעדיקט און סאַ-
מועל גערטנער. זיי האָבן געשטאַמט פון סלאַוואַקיע און טשעכישן פּראַ-
טעקטאַראַט.

דעם 18טן יוני זענען דערשאסן געווארן בעתן אנטלויפן די יידן:
יצחק שאַפּיראַ, אַרמין בלאַפּעדער, מאַריץ לעווענראַזען, סטאַכאַ לענ-
צער, הערמאַן אַפּאַלאַ, יאַהאַן אַנדראַז, יוסף פּריד, מאַריץ לוסטבאַדער,
עליאַש האַראַוויץ. ס'רוב סלאַוואַקישע, אָבער אויך פּראַנציזישע יידן.

דעם 19טן יוני זענען דערשאסן געווארן בעתן אנטלויפן די סלאַ-
וואַקישע יידן: אַדאַלף ליכטענשטיין, יוליוס פּאַגעל און לודוויק מאַר-
גענבעסער.

דעם 19טן יוני ביי נאַכט צווישן פינף אַסירים, דערשאַסענע ביים
אַנטלויפן איז אויך געווען אַ סלאַוואַקישער ייד יעקב הירש.

דעם 20סטן יוני זענען דערשאַסן געוואָרן בעתן אַנטלויפן די סלאַ-וואַקישע יידן: ניקאלאַוס גאַלדשטיין, איזידאַר פישער, יוליוס טראָוער, יעקב דויטש און חיים געמינדער.

דעם 22סטן יוני ביי נאַכט זענען דערמאַרדעט געוואָרן ביים פרוו פון אַנטלויפן די פראַנצייזישע יידן דוד בראַקמאַן און יוסף שווייצער און דער קראַקעווער ייד וולאַדיסלאָו שיללער.

דעם 23סטן יוני זענען ביי נאַכט בעתן אַנטלויפן דערשאַסן געוואָרן די יידן: יוסף קאהאַן און ישראל זאַקס, ביידע דעפּאַרטירטע פון פּאַריז. אין דער זעלביקער נאַכט איז ביים אַנטלויפן דערשאַסן געוואָרן דער סלאַוואַקישער ייד אַלעקסאַנדער פּאַרקאַס.

דעם 24סטן יוני זענען דערשאַסן געוואָרן ביים אַנטלויפן די פּאַלגב-דיקע יידן פון סלאַוואַקיע און פּראַנקרייך: לאַדיסלאָו פישער, יאַנאַס וויינער, דעזידער סמולץ און אַרמין האַאַש.

דעם 25סטן יוני איז אַנטלאָפן דער סלאַוואַקישער ייד עמנואל דאָ-ווידאָוויץ. וואָס עס איז מיט אים געשען איז אונדז נישט באַקאַנט.

דעם 26סטן יוני זענען בעתן אַנטלויפן אומגעקומען די יידן: יוסף ראַדריג און מאיר מאַרסעל, ביידע געבראַכט פון דעם פּראַנצייזישן לאַגער דראַנסי.

דעם 27סטן יוני ביי נאַכט זענען אומגעקומען בעתן אַנטלויפן פיר יידן: לעאַפּאַלד ווייס, וולאַדיסלאָו ווייס, אַלבערט שטערן און יעקב פרידמאַן, אַלע פון פּראַנקרייך.

דעם זעלביקן 27סטן יוני איז אויך אַנטלאָפן דער ייד שלום זילטמאַן, אַ דעפּאַרטירטער פון פּראַנצייזישן לאַגער פיטיווע. ער איז אומגעקומען. דעם 29סטן יוני זענען אַנטלאָפן פּערצן יידן, דהיינו: יוסף קנער פּעלמאַכער, חיים פּוקס, זשאַרוז פּרוידענשטיין, באַריס קאַלמאַנאָוויטש, זשאַק קאַטשוק, אברהם פּלאַטקין, סערוז ראַבינאָוויטש, עליע רעכשאַפּט, מאַיז פּאַרמאַס, וויימאַן אַרלאָווסקי, ראַבערט ביליס, איליאַ מיטראַני, יאַנאַס שטיינבערג, ישראל טרעפלער — אַלע פון פּראַנקרייך. זיי זענען אומגע-קומען.

דעם 30סטן יוני איז ביי נאַכט אַנטלאָפן דער ספרדישער ייד פון פּראַנקרייך ניסים עסקענאַזי (אַשכּנזי).

א.מ. 1411/242/39

הערות: מציגים מידע על אדם המצוי במסגרת:

מס' תעודת זהות	שם	תאריך לידה
1411/242/39	טראטנור, סרה	8. 1.13
1411/242/39	שטיבלסמן, חגית	29. 9.09
1411/242/39	סריג, סוורין	18. 11.03
1411/242/39	שחלף, אורנה	25. 8.16
1411/242/39	הולר, דבירה	15. 7.04
1411/242/39	לנדסמן, גיטל	31. 1.02
1411/242/39	סלומון, סרל	15. 3.09
1411/242/39	למנדל, יוליה	26. 1. 33
1411/242/39	ויר, לודוויג, שמואל	5. 11.05
1411/242/39	זאק, מרים	6. 1.02
1411/242/39	מילר, מיטל	12. 5.00
1411/242/39	ויר, גליה, רחל	7. 7.01
1411/242/39	באב, בנצ'ון	5. 8.05
1411/242/39	גורטל, יעקב	11. 11.06
1411/242/39	שטרנפלד, אלברט	1. 11.16
1411/242/39	בלינקובסקי, יעקב	7. 10.02
1411/242/39	ברטמן, יוסף	1. 3.99
1411/242/39	זאק, יעקב	2. 10.08
1411/242/39	ליפשיץ, לוי	7. 6.14
1411/242/39	אנדל, רחל	7. 4.06

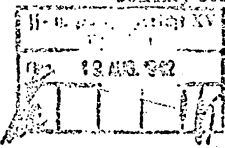

מס' תעודת זהות: 1411/242/39

א.מ. 1411/242/39

א.מ. 1411/242/39

באשראי מס' 15. אפריל 1942

שם	דרגה	מס' תעודת זהות
וילד	הנדל.	1411/242/39
שמידט	הנדל.	1411/242/39
היינדה	1./	1411/242/39
בארושעק	1./	1411/242/39
קוכט	1./	1411/242/39
גוברט	1./	1411/242/39
אקרולין	1./	1411/242/39
הילי	1./	1411/242/39
בנקט	1./	1411/242/39
קרוטקי	1./	1411/242/39
באברבינסקי	1./	1411/242/39
ברוקער	1./	1411/242/39
גלסער	1./	1411/242/39
שילינג	1./	1411/242/39
גאוס	1./	1411/242/39

o.w.

קארעספאנדענץ צווישן דער קאמנדאנטור פונעם קאנצענטראציע-לאגער אוישוויץ
 און דער פאליציי און ס.ס. געריכט אין ברעסלאו (ווראצלאוו) וועגן „דעם ענין“
 פון די אסירים דערשאסענע „בעתן אנטלויפן“.

דעם 1טן יולי זענען בײַ נאַכט דערשאַסן געוואָרן בײַם פּרוּוו פּון אַנטלויפן: ישראל שטערן (פון סלאָוואַקיע) און יזאַק וואַרשאַווסקי (פון לאַגער אין דראַנסי).

דעם 2טן יולי זענען דערשאַסן געוואָרן בײַם אַנטלויפן די ייִדן: יהודה טרעווגאַט (פון דראַנסי) און אַלאַיו קאַן (פון סלאָוואַקיע).

דעם 7טן יולי איז געכאַפט געוואָרן בײַם אַנטלויפן און איינגעזעצט אין בונקער פון בלאַק נ' 11 דער אסיר סאַלאַ פעלדמאַן. ער איז אַנגע-קומען קיין אוישוויץ פון לאַגער דראַנסי. דעם 10טן יולי איז ער באַ-פרייט געוואָרן פון בונקער און איבערגעשיקט אין לאַגער אויף אַרבעט אין שטראַף-קאַמפּאַניע, וווּ ער איז אומגעקומען דעם 1טן אויגוסט 1942. ער איז געווען דער עלטסטער (געבאָרן דעם 17טן דעצעמבער 1889) אַנט-לויפער פון אוישוויץ.⁴

דעם 20סטן יולי זענען דערשאַסן געוואָרן בײַם פּרוּוו פון אַנטלויפן 10 ייִדישע אסירים.

דעם 27סטן יולי איז אַנטלאָפן דער האַלענדישער ייִד סימאָן יאַקאַבס, ער איז אומגעקומען דעם 3טן אויגוסט 1942.

דעם 28סטן יולי זענען דערשאַסן געוואָרן בײַם אַנטלויפן 10 ייִדישע אסירים: ראָז קאַלעל פון פּראַנקרייך, וועלטמאַן זאַלטאַן, פּרענקעל שלום, בליך אַדאַלף, באַנדער עזריאל, אַלע פון סלאָוואַקיע; ראַטנער מאָזעס, ראַ-זענבאָום דוד און אויך דאַקטאָר זשאַן פון פּאַריז; מעוזער עגאָן פון סלאָוואַקיע, מזראַכי סאַלאַמאָן פון לאַגער דראַנסי.

דעם 29סטן יולי איז דערשאַסן געוואָרן בײַם פּרוּוו פון אַנטלויפן מילער פון לאַגער פיטיוויע.

דעם 5טן אויגוסט איז דערשאַסן געוואָרן בײַם אַנטלויפן טעמפעל סאַמועל פון פּראַנקרייך.

דעם 12טן אויגוסט איז דערשאַסן געוואָרן בײַם אַנטלויפן דער אסיר ייִד לאַנדעסמאַן געיוזאַ, ער איז אַנגעקומען אין לאַגער דעם 4טן יולי 1942 מיט אַ טראַנספּאָרט פון סלאָוואַקיע.

דעם 13טן אויגוסט איז דערשאַסן געוואָרן בײַם אַנטלויפן דער אסיר גורפינקעל. ער איז אַנגעקומען דעם 30סטן יוני 1942 מיט אַ טראַנספּאָרט פון סלאָוואַקיע.

דעם 15טן אויגוסט איז דערשאַסן געוואָרן ביים אַנטלויפן בידערער קאַרל פון לאַגער פּיטווייע.

דעם 19טן אויגוסט זענען דערשאַסן געוואָרן ביים אַנטלויפן צוויי אַסירים: לאַבעל פּיילער, אַנגעקומען קיין אוישוויץ דעם 27סטן יולי 1942 פון לאַגער פּיטווייע און ראַמשאַק ווילהעלם, אַנגעקומען דעם 10.8.1942 פון ציללי (יוגאָסלאַויע).

דעם 28סטן אויגוסט איז דערשאַסן געוואָרן „ביים אַנטלויפן“ אַ ייד אַסיר באַצייכנט מיטן נומער 61061⁵. ער איז אַנגעקומען אין אוישוויץ דעם 22סטן אויגוסט פון לאַגער וועסטערבאַרק (האַלאַנד).

דעם 5טן סעפטעמבער זענען דערשאַסן געוואָרן ביים אַנטלויפן 2 אַסירים. איינער באַצייכנט מיטן נומער 57672, אַנגעקומען אין אוישוויץ דעם 8טן אויגוסט 1942 מיט אַ טראַנספּאָרט יידן פון לאַגער וועסטערבאַרק (האַלאַנד), דער צווייטער באַצייכנט מיטן נ' 57890, אַנגעקומען אין אוישוויץ דעם 10טן אויגוסט פון ציללי (יוגאָסלאַויע).

דעם 19טן סעפטעמבער איז דערשאַסן געוואָרן „ביים אַנטלויפן“ אַן אַסיר באַצייכנט מיטן נומער 57640. ער איז אַנגעקומען קיין אוישוויץ דעם 8טן אויגוסט מיטן טראַנספּאָרט יידן פון פּיטווייע.

דעם 21סטן סעפטעמבער זענען דערשאַסן געוואָרן „ביים אַנטלויפן“ צוויי אַסירים יידן באַצייכנטע מיט די נומערן: 51367 און 60580. דער ערשטער איז אַנגעקומען אין אוישוויץ דעם 23סטן יולי 1942 מיט אַ טראַנספּאָרט יידן פון לאַגער אַנדזשערס-סען-לאַד, דער צווייטער דעם 21סטן אויגוסט מיטן טראַנספּאָרט יידן פון לאַגער דראַנסי.

דעם 22סטן סעפטעמבער זענען דערשאַסן געוואָרן „ביים אַנטלויפן“ אַסירים באַצייכנטע מיט נומערן: 49932, אַנגעקומען אין אוישוויץ דעם 21סטן יולי 1942 מיטן טראַנספּאָרט יידן פון לאַגער דראַנסי און נ' 59674 אַנגעקומען דעם 18טן אויגוסט 1942 מיטן טראַנספּאָרט יידן פון יוגאָ-סלאַווייע.

דעם 26סטן סעפטעמבער זענען דערשאַסן געוואָרן דריי אַסירים באַ-צייכנטע מיט די נומערן: 50161, אַנגעקומען דעם 21סטן יולי 1942 מיטן טראַנספּאָרט יידן פון לאַגער דראַנסי; 65245, אַנגעקומען דעם 23סטן סעפּ-טעמבער 1942 פון סלאַוואַקיע; 41845, אַנגעקומען דעם 7טן יולי 1942 פון לאַגער פּיטווייע.

דעם 30סטן סעפטעמבער זענען דערשאַסן געוואָרן „ביים אַנטלויפן“ צוויי אסירים באַצייכנטע מיט די נומערן: 59247, אַנגעקומען קיין אויש-וויץ דעם 16טן אויגוסט 1942 פון לאַגער דראַנסי און ג' 59642, אַנגעקומען דעם 18טן אויגוסט 1942 מיטן טראַנספּאָרט יידן פון יוגאָסלאַוויע.

דעם 2טן נאָוועמבער איז דערשאַסן געוואָרן „ביים אַנטלויפן“ אַן אסיר באַצייכנט מיטן נומער 66293, אַנגעקומען דעם 28סטן סעפטעמבער 1942 מיטן טראַנספּאָרט יידן פון מאַלין.

דעם 6טן נאָוועמבער איז דערשאַסן געוואָרן „ביים אַנטלויפן“ אַן אסיר באַצייכנט מיטן נומער 67396, אַנגעקומען אין אוישוויץ דעם 11טן אָק-טאָבער 1942 מיטן טראַנספּאָרט יידן פון האַלאַנד.

1 9 4 3

דעם 10טן יאָנואַר זענען דערשאַסן געוואָרן „ביים אַנטלויפן“ צוויי אסירים באַצייכנטע מיט די נומערן: 70901 און 68726. דער ערשטער איז אַנגעקומען קיין אוישוויץ דעם 27סטן אָקטאָבער 1942 מיט אַ טראַנספּאָרט יידן פון האַלאַנד; דער צווייטער — דעם 19טן אָקטאָבער 1942 מיט אַ טראַנספּאָרט יידן און דייטשן פון קאַנצענטראַציע לאַגער בוכענוואַלד.

דעם 22סטן יאָנואַר איז אַנטלאָפן פון לאַגער דער ייד אסיר טשאַרלי וואַלמאַן באַצייכנט מיטן ג' 25442. זיין נומער באַווייזט, אַז ער איז אַנגע-קומען קיין אוישוויץ אין סוף פעברואַר 1942.

דעם 5טן פעברואַר זענען געכאַפט געוואָרן „ביים אַנטלויפן“ און איינגעזעצט אין בונקער פון בלאַק ג' 11 די אסירים: מיכאַל קאַוואַטש ג' 6227 פון ברנאָ און מאַרקוס קאַעראַנט ג' 86712 פון לאַגער וועסטער-באַרק. ביידע זענען דערשאַסן געוואָרן דעם 9טן פעברואַר 1943 אויפן הויף פון בלאַק 11 ביי דער טויט-וואַנט.

דעם 12טן פעברואַר זענען געכאַפט געוואָרן „ביים אַנטלויפן“ 11 אסירים, צווישן זיי דער ייד חיים קאַץ, ג' 89193. דעם צווייטן טאָג זענען אַלע דערשאַסן געוואָרן אונטער דער טויט-וואַנט אויפן הויף פון בלאַק 11.

דעם 9טן מערץ זענען צוויי אַנטלאָפּענע פון זאַנדער-קאַמאַנדאָ אין בירקענאָ אסירים יידן געכאַפט געוואָרן אין וואַלד ביי דער ווייסל. איינער איז דערשאַסן געוואָרן, דער צווייטער, פּאַעלדיש בעלאַ, ג' 106099, אַנגע-קומען פון בודאַפעשט, איז געוואָרן איינגעזעצט אין בונקער פון בלאַק

נ' 11, ווו ער איז אומגעקומען דעם 16טן מערץ, ווארשיינלעך אין רע-
זולטאט פון ווונד פון א שאס און עינויים בעתן פארהערן דורך דער
פאליטישער אפטיילונג.

דעם 17טן מערץ איז דערשאסן געווארן „ביים אנטלויפן“ דער אסיר
באצייכנט מיטן נומער 103918. ער איז אנגעקומען אין לאגער דעם 20סטן
פעברואר מיטן טראנספארט יידן פון בערלין.

דעם 1טן אפריל איז געכאפט געווארן „ביים אנטלויפן“ און איינגעזעצט
אין בונקער פון בלאק 11 דער אסיר בערגער זיגפריד נ' 105070, אנגעקומען
דעם 3טן מערץ מיט א טראנספארט יידן פון בערלין. דעם 3טן אפריל 1943
איז ער דערשאסן געווארן.

דעם 10טן אפריל זענען געכאפט געווארן „ביים אנטלויפן“ און איינ-
געזעצט אין בונקער פון 11טן בלאק די אסירים: בראנדווין האנס נ'
90018, פון קראקע, מאוטנער בראנד נ' 62180, פון א טראנספארט יידן פון
יוגאסלאוויע, אנגעקומענע אין לאגער דעם 30סטן אויגוסט 1942, און
מיכעל עשמאן נ' 15583. בראנדווין און מאוטנער זענען געווארן דערשאסן
דעם 27סטן אפריל 1943, דאקעגן עשמאן ווי א דייטש איז דעם 22סטן מיי
1943 באפרייט געווארן פון בונקער און איבערגעשיקט אין לאגער.

דעם 1טן יולי איז אנטלאפן פון טראנספארט אסירים, וועלכע זענען
איבערגעפירט געווארן פון קאנצענטראציע-לאגער מיידאנעק קיין אוישוויץ
דער ייד לייבקא פאנטשעק.

דעם 30סטן יולי איז געכאפט געווארן ביים אנטלויפן און איינגעזעצט
אין בונקער פון בלאק נ' 11 מאטל רעדאק נ' 91223 פון גראדנער געטא.
נאך א סעלעקציע פון די אסירים פון בונקער איז ער דערשאסן געווארן
דעם 20סטן אויגוסט 1943.

דעם 19טן אויגוסט זענען אנטלאפן פון לאגער דריי אסירים: דוד
ליבערמאן, שמואל צימערמאן און ישראל סאראקא. זייער גורל איז
אונדו נישט באקאנט.

דעם 7טן סעפטעמבער זענען אנטלאפן פון נעבן-לאגער נוידאכס צוויי
אסירים: יצחק ראזענבלאט פון לאגער מזלין און טשארל זוסמאן. נאך
צוויי טעג, דעם 9טן סעפטעמבער איז ראזענבלאט געכאפט געווארן און
איינגעזעצט אין בונקער פון בלאק נ' 11. דעם 21סטן סעפטעמבער איז
ער דערשאסן געווארן.

דעם 20סטן סעפטעמבער איז אנטלאָפֿן פון לאַגער דער אסיר, י"ד, וואַינינוסקאַס יודעליס, נ' 39077, אַנגעקומען דעם 7טן יוני 1942 מיט אַ טראַנספּאָרט י"דן פון פּאַרזי.

דעם 29סטן סעפטעמבער איז געכאַפט געוואָרן ביים אַנטלויפֿן און אַינגעזעצט אין בונקער פון בלאַק נ' 11 דער אסיר, י"ד, גערט לעממעל, נ' 130030, אַנגעקומען דעם 16טן יולי 1943 מיט אַ געמיינזאַמען טראַנספּ-פּאָרט. דעם 28סטן סעפטעמבער 1943 איז ער געוואָרן דערשאָסן ביי דער טויט-וואַנט אויפֿן הויף פון דעם בלאַק נ' 11.

דעם 23סטן אָקטאָבער זענען אַנטלאָפֿן פון נעבן-לאַגער נוידאַכס צוויי אסירים י"דן: קליין מיקלאַס, נ' 133311 און קאַגען הירש, נ' 133467. ביידע אַנגעקומען קיין אוישוויץ דעם 2טן אויגוסט 1943 פון לאַגער מאַלין.

דעם 13טן נאָוועמבער איז געכאַפט געוואָרן ביים אַנטלויפֿן און אַינגעזעצט אין בונקער פון בלאַק נ' 11 דער אסיר, י"ד, לוסטיג פּריץ נ' 100913, אַנגעקומען דעם 11טן פעברואַר 1943 פון לאַגער וועסטערבאַרק, דעם 23סטן נאָוועמבער איז ער געוואָרן באַפּרייט פון בונקער און איבער-געשיקט אין לאַגער.

דעם 19טן נאָוועמבער זענען דערשאָסן געוואָרן ביי אַ פּרוו צו אַנטלויפֿן פון אַ לאַסט-אויטאָ, וועלכער האָט געפירט צו די גאַז-קאַמערן, צוויי פּרויען אסירים: בינאַ בראַון, נ' 62390 און ראָזאַ טיבערגער, נ' 65462, ביידע האָבן געוואָלט זיך אויסבאַהאַלטן אין לאַגער.

דעם 4טן דעצעמבער איז אַנטלאָפֿן פון לאַגער דער אסיר לייב סעגאַל, נ' 127164. ער איז אַנגעקומען פון קאַנצענטראַציע-לאַגער מיידאַנעק דעם 1טן יולי 1943.

דעם 21טן דעצעמבער איז אַנטלאָפֿן פון לאַגער הערש קורצווייג, נ' 65655 (אַנגעקומען קיין אוישוויץ פון לאַגער דראַנסי דעם 25סטן סעפּ-טעמבער 1942).

אין ווינטער-צייט איז אַנטלאָפֿן פון נעבן-לאַגער יאַווישאַוויץ דער אסיר, י"ד, יוסף פּריס פון ברנאַ. א קראַנקן און אַן באַוווּסטיגן האָבן אים געפונען אין געגנט פון יאַווישאַוויץ פּוילישע פּאַרטיזאַנער אַנגעהעריקע צום א.א.ק. אַטריאַד „סאַסיענקי“. זיי האָבן זיך מטפּל געווען מיטן אַנטלאָ-פענעם קאַצעטלער און אים אויסגעהיילט. פּריס איז אַריינגעטראַטן אינעם אַטריאַד. וואָס איז מיט אים ווייטער געשען, ווייסן מיר נישט⁶.

1944

דעם 25סטן פעברואר זענען אנטלאפן פון נעבן-לאגער גאלעשוווי די אסירים, י'דן: משה וויינריב און מרדכי מאָם. וויינריב איז געכאפט געוואָרן דורך דער גרענעץ-פּאָליציי אין זאווערציע (וואַרטעגאָ) און דערקענט געוואָרן צוליב דעם נומער אויפן אָרעם⁷. דער גורל פון מאָם איז אונדז נישט באַקאַנט.

דעם 1טן מערץ איז אנטלאפן פון נעבן-לאגער גינטערגרובע דער אסיר שמעון לעווענשטיין. קיין אוישוויץ איז ער אָנגעקומען דעם 1טן אויגוסט 1943 פון בענדין. עס איז אים געלונגען צו אַנטלויפן בעת דער אַרבעט מיט זײַן קאַמאַנדאָ אויסערן לאַגער. נאָך דעם אַנטלויפן זענען נישט געווען קיין שום רעפּרעסיעס לגבי אַנדערע אסירים פון זײַן קאַמאַנדאָ⁸. לעווענשטיין וווינט איצט אין תל-אביב.

דעם 2טן מערץ איז אנטלאפן פון בירקענאָ אַ גרופע 4 אסירים פון דער לייכענקאַמאַנדאָ (מתים-קאַמאַנדאָ): געצל אַבראַמאָוויטש, אייזענבאָך מענדל אָדער סענדער-אַלעקסאַנדער, קובאַ, (יעקב) באַלאַבאַן און סטעפאַן מאַיעווסקי. זיי איז געלונגען זיך אַרויסצובאַקומען פון לאַגער און האָבן זיך געלאָזט אין דער ריכטונג פון סלאָוואַקיע. מען האָט זיי אָבער גע-כאַפט און צוריקגעבראַכט קיין בירקענאָ. אַן אויסנאַמלעכער פאַקט, וואָס מען האָט זיי נישט דערמאַרדעט. זיי זענען אָפּגעקומען יעדער מיט 25 שמיץ אויפן הוילן קערפער און איבערגעשיקט געוואָרן אין אַ שטראַף-קאַמפּאַניע. אייזענבאָך וווינט איצט אין תל-אביב און יעקב באַלאַבאַן אין קרית שמונה⁹.

דעם 5טן אַפּריל איז אנטלאפן איבערגעטאַן אין אַן ס.ס. מונדיר דער געוועזענער אָפיציר פון דער טשעכישער אַרמיי און אסיר פון דעם פּאַמיליע-לאַגער פון די טשעכישע י'דן אין בירקענאָ, וויטיסלאָוו¹⁰ לעדערער (פון פּילזנאָ). ער איז געווען אַ טויער פון דעם טשעכישן סעקטאָר פון דער ווידערשטאַנד-באַוועגונג אין אוישוויץ. אין זײַן אַנטלויפן האָט אים גע-האַלפן סײַ דער אוישוויצער אונטערגרונט, סײַ אַן ס.ס.-מאַן, וויקטאָר פעסטעק, אַ וועכטער פון דעם פּאַמיליע-לאַגער פון די טשעכישע י'דן. פעסטעק איז געווען אַ פּאַלקס-דייטש פון רומעניע, פאַרבונדן מיט דער אַרומיקער פאַרטיזאַנערי-באַוועגונג. ער איז געווען פאַרליבט אין דעם י'דישן מיידל פון פּאַמיליען-לאַגער רענאַ נוימאַן און געזוכט מעגלעכקייטן צו

ראטעווען איר און אירע עלטערן. לעדערער האָט זיך מיט אים פאַרבונדן און צוגעזאָגט הילף. זיי האָבן אויסגעארבעט אַ פּלאַן פון אַנטלויפן. לעדערער אין מונדיר פון ס.ס. שאַפּירער, מאַכנדיק די פּאָזע פון הייל היטלער, איז אַדורך אויף אַ ראָווער אַן שטערונגען די וואַכן פון די ס.ס. לייט און אַנגעקומען מיט פעסטעקן אויף דער באַן-סטאַציע. מיטן שנעל-צוג זענען ביידע אַנגעקומען קיין פּילזנאָ. דאָרט האָט לעדערער געפונען זייער חברים פון טשעכישער אונטערערד, צו וועלכער ער האָט געהערט, און מיט זייער הילף איבערגעפירט געוואָרן אין געטאָ טערעזין. אַפּהייטנדיק שטרענגע קאָנספּיראַציע, האָט ער זיך געטראָפּן מיט עטלעכע חברים, צווישן זיי מיטן קאָמענדאַנט פון דער גרופּע פּייערלעשערס, לעאַ האַלצער, מיט פעטשאַור פון דער געטאָ-וואַך און מיט אַטאָ שליסער, אַ מיטגליד פונעם עלטעסטן-ראַט.

ער האָט זיי איבערגעגעבן דעם גרויליקן אמת פון אוישוויץ, אינ-פאַרמירט וועגן גורל פון די טשעכישע טראַנספּאָרטן. ער האָט אויך איבערגעגעבן זיין באַריכט דעם אינטערנאַציאָנאַלן רויטן קרייץ אין זשע-נעווע.

אין געטאָ טערעזין האָט ער נישט געקאַנט בלייבן. ער איז געוואָרן דעקאָנספּירירט. נאָכן אויספילן זיין אויפגאַבע פון אינפאַרמירן וועגן אויש-וויץ און וואַרענען איז ער אַריינגעטראָטן אין אַ סלאָוואַקישן פאַרטיזאַנער אַטריאַד, וווּ ער האָט געקעמפט ביז דער באַפּריינג.

פעסטעק נאָך זיין אורלויב איז צוריקגעפאַרן קיין אוישוויץ און ווייטער געמאַכט באַמיונגען צו ראַטעווען די פּאַמיליע נוימאַן און אַנדערע. אָבער ער איז סוף סוף דעמאַסקירט געוואָרן דורך דער פּאָליטישער אַפּ-טיילונג און דערמאַרדעט געוואָרן ביי דער אויספאַרשונג.¹¹

דעם 7טן אַפּריל זענען אַנטלאָפּן פון די לאַגערן B II a און B II b אין בירקענאַו צוויי סלאָוואַקישע יידן: אַלפּרעד וועטצלער און רודאָלף וורבאַ (וואַלטער ראָזענבערג). זייער אַנטלויפן האָט געמאַכט דעם גרעסטן רושם.

אַדאַק זייער פאַרבינדונג מיט דער ווידערשטאַנד-באַוועגונג אין אויש-וויץ איז זיי געלונגען זיך גוט צוצוגרייטן און אויסצואיבן. זיי זענען אַריי-בער אויפן שטח וואָס מחוץ די וואַך-פּאַסטנס. איבערגעוואַרט דריי טעג און דריי נעכט אין אַ בונקער (מאַסקירטן אונטערערדישן לאַך), אַ צוגעגרייטן

מיט דער הילף פון חברים אסירים פון דער בוי־קאמאנדאָ. ווען דער אַלאָרם־
 צושטאַנד צוליב זייער פאַרשווינדונג פון לאַגער איז אָפּגערופן געוואָרן, זע־
 גען זיי אַרויס אין דער ריכטונג פון דער סלאָוואַקישער גרענעץ, אויפן וועג
 האָבן זיי גענאָסן פון דער הילף מצד אַ פּוילישן וואַלד־וועכטער און אַ סלאַ־
 וואַקישן פּויער און דערגרייכט צו דער ייִדישער קהילה אין זשילינע. זייער
 ס.אָ.ס. וועגן דער אוישוויצער פּאַבריק פון מאַסנמאַרד איז דורך דער ייִדי־
 שער סלאָוואַקישער צענטראַל קהילה אין בראַטיסלאָווע דערגאַנגען צום וואַ־
 טיקאַן (דורך זײַן פּאַרשטייער נונציוס דזשאָזעפּע בוריואַ) און צו טשער־
 טשילן, אָבער ווי באַקאַנט האָבן די מעכטיקע פון דער וועלט בכלל נישט,
 אָדער זייער ווייניק רעאַגירט.

וורבא און וועטצלער זענען דערנאָך אַרײַנגעטראָטן אין דער סלאָוואַקי־
 שער פּאַרטיזאַנישער באַוועגונג און געקעמפט אין סלאָוואַקישן אויפשטאַנד.¹²
 זיי זענען אַרויסגעטראָטן ווי עדות אויפן נירענבערגער פּראָצעס און אויך
 אָנגעשריבן ביכער זכרונות.

דעם 15טן אַפּריל זענען אַנטלאָפּן פון לאַגער בירקענאָו בײַ דער אַר־
 בעט בניים בויען די זײַטיקע באַן־ליניע פון דער סטאַציע אוישוויץ ביז די
 בנינים פון די קרעמאַטאַריעס אין בירקענאָו פיר אסירים ייִדן: גײַץ ברוך,
 אַרנשטיין שאול, קאַן אברהם און גאַטליב קאַראַל. דער גורל פון די אַנט־
 לאַפענע איז אונדז נישט באַקאַנט.

דעם 4טן מײַ זענען אַנטלאָפּן פונעם לאַגער מאַנאַוויץ פינף אסירים. די
 ייִדן: זשורקאָוסקי ראובן, פעללער קאַרשטיין און גאַסלאָוסקי חיים און
 צוויי פּאָליאַקן, מילאַשעווסקי און טאַמשטיק יאַן. דעם 26סטן מײַ האָט די
 קאַמענדאַנטור פון מאַנאַוויץ (אוישוויץ 3) באַקומען אַ מעלדונג, אַז זשור־
 קאָוסקי און די צוויי פּאָליאַקן זענען געכאַפט געוואָרן אין קראַקע און
 ווערן איבערגעשיקט אין לאַגער. זייער ווייטערער גורל איז אונדז נישט
 באַקאַנט.

דעם 16טן מײַ זענען אַנטלאָפּן פון בירקענאָו דער אסיר, ייִד, קאַנטאַ־
 ראָוסקי אברהם און אויך דריי סאַויעטישע געפאַנגענע.

דעם 25סטן מײַ האָבן פרובירט אַנטלויפן עטלעכע הונדערט ייִדן פון
 אונגאַרישן טראַנספּאָרט, וואָס איז אָנגעקומען אין אָונט קיין בירקענאָו.
 זיי האָבן זיך באַהאַלטן אין וועלדל און אין די ראָוועס געבן די בנינים פון
 די קרעמאַטאַריעס. די ס.ס.־לייט אונטער דער אָנפירונג פונעם קאַמענדאַנט

פון פרויען-לאגער, העסלער, האבן אלע דערשאסן בני דער ליכט פון רע-פלעקטארן.

דעם 27סטן מיי זענען אנטלאפן פון בירקענאָו צוויי יידישע אסירים. טשעסלאָ מאַרדאָוויטש פון מלאָווע (פוילן) און ראָזין אַרנאַסט פון סנינאַ (סלאָוואַקיע). נאָך פאַרשיידענע דראַמאַטישע פאַסירונגען איז זיי געלונגען צו דערגרייכן סלאָוואַקיע. דאָרט האָבן זיי אָפּגעגעבן אַ דערקלערונג וועגן די דייטשישע פאַרברעכנס אין אוישוויץ פאַר דעם פאַרשטייער פון וואַ-טיקאַן נונציוס דזשאַזעפּע ברוזיאַ. דער פּראָטאַקאָל איז געוואָרן אַוועקגע-שיקט אין ווייסן הויז צום פרעזידענט רוזוועלט. מאַרדאָוויטש און ראָזין האָבן זיך געטראָפּן אין סלאָוואַקיע מיט זייערע חברים ראָזענבערג (וורבאַ) און וועטצלער און זענען אויך ווי זיי אַרײַנגעטראָטן אין אַ סלאָוואַקישער פאַרטיזאַנער-אַפּטיילונג ¹³ (מאַרדאָוויטש וווינט אין תל-אביב).

דעם 27סטן מיי זענען אויך אנטלאפן פון בירקענאָו די אסירים: דער ייד אברהם לעיסמאַן און דער רוס באָריס זעמענקאַ. דעם 6טן יוני איז לעיסמאַן געכאַפּט געוואָרן אינעם שטעטל סטאַרי בייערוו און צוריקגע-ברענגט געוואָרן דורך דער דייטשישער זשאַנדאַרמערע אין לאַגער.

דעם 24סטן יוני זענען אנטלאפן פון בירקענאָו 2 אסירים. דאָס יידישע מיידל פון אַנטווערפן, די לויפערין מאַלאַ צימעטבאָום מיט דעם פוילישן אסיר טאַדעאָוש גאַלינסקי. נאָך 3 וואָכן זײַן אויף דער פּרייז, איז דער ערש-טער העלפט יולי 1944, זענען זיי געכאַפּט געוואָרן און צוגעשטעלט אין לאַגער, און דאָרט אַרײַנגעזעצט אין בונקער פון בלאַק ג' 11. בני דער אויספאַרשונג דורך דער פּאָליטישער אַפּטיילונג, ווי עס דרינגט אַרויס פון זייערע גריפּס, וועלכע עס האָבן דערהאַלטן זייערע נאַענטסטע פּריינד, האָבן זיי זיך געהאַלטן זייער מוטיק.

דעם 22סטן אויגוסט זענען זיי אומגעקומען ¹⁴.

אין יוני זענען אנטלאפן פון נעבן-לאַגער גינטערגרובע פינף פוילישע יידן פון בענדין: אידל פאַטאַק, הענאַך (העניעק) ערענפריד, משה בוכווייץ, פירסטענפעלד און „פיפעק“ (אַ טרעגער, נאַמען נישט פעסטגעשטעלט) ¹⁵. זייער פרוו צו אנטלויפן האָט זיך טראַגיש פאַרענדיקט. זיי זענען געכאַפּט געוואָרן און צוריקגעפירט אין לאַגער גינטערגרובע, ווו דעם 5טן יולי האָט

מען זיי אויפגעהאנגען. פארן טויט האָט ערענפריד אויסגעשרייען: שמע ישראל! נקמה! די איבעריקע האָבן אויך געוואָרפן לאַזונגען¹⁶.

דעם 3טן יולי איז אַנטלאָפן פון נעבן-לאַגער „איינטראַכטהיטטע“ אין שווינטאַכלאָוויצע לייב-אריה זייעמסקי (זיין לאַגער-נומער: 98143) אין אַ גרופע פון 9 אַסירים: 6 רוסישע אַפיצירן, 2 פּאָליאַקן און ער.

לייב-אריה זייעמסקי איז אַנגעקומען קיין אוישוויץ-בירקענאָו אין יאָ-נואַר 1943 מיט דעם ערשטן טראַנספּאָרט ייִדן פון געטאָ פּרוּזשאַני.

נאָך 2 חדשים וועגעטאַציע אין אכזריותדיקע באַדינגונגען אין בירקע-נאָו איז ער איבערגעפירט געוואָרן אין שטאַם-לאַגער אוישוויץ און פון דאָרט אין יולי 1943 קיין „איינטראַכטהיטטע“, וווּ ער האָט געאַרבעט ביי פּראָדוצירן האַרמאַטן.

אין קורצן האָט ער אַנגעקניפט אַ חברישן קאָנטאַקט מיט אַ גרופע רוסישע אַפיצירן, אסירים, וועלכע האָבן מיט אים געאַרבעט אין דער פּאַב-ריק. נאָך אַ געוויסער צייט האָבן זיי זיך צוזאַמענגערעדט צו אַנטלויפן פון לאַגער און דערנאָך אַרײַנטרעטן אין אַ פּאַרטיזאַנער אַטריאַד.

זיי האָבן פּלאַנירט צו אַנטלויפן דורך אַ טונעל, וואָס זאָל ווערן אויסגע-גראָבן אונטער דער פּאַדלאַגע פון אַ נישט פּאַרענדיקטן באַראַק.

דאָס גראָבן האָבן זיי אַנגעהויבן דעם 2טן מײַ אַרבעטנדיק צו צוויי פּערזאָנן בײַ טאָג און בײַ נאַכט. בײַ די צוגרייטונגען צום אַנטלויפן האָט זיי געהאַלפן די ווידערשטאַנד-אַרגאַניזאַציע פון לאַגער. דער דאָקטער פון „רעוויר“, דער טשעכישער ייִד, קאַהאַל ספּערבער (נ' 85512) האָט סטאַ-ביל באַפּרײַט פון דער אַרבעט אין פּאַבריק „אַלס קראַנקע“ צוויי פון דער גרופע.

נאָך צוויי חדשים איז זיי געלונגען אויסצוהאַקן אַן אַרויסגאַנג פון טונעל. ווען די לעצטע דריי האָבן זיך געפונען מחוץ די דראַטן פון לאַגער, האָט זיי באַמערקט דער וואַכמאַן און האָט אַנגעהויבן צו שיסן און אַלאַרמירן. די אַנטלויפער זענען זיך צעלאָפן אין פּאַרשיידענע ריכטונגען. זייעמסקי האָט דאָן פּאַרלירן די חברים און געבליבן אַליין אַן זאַכן און אַן געלט, אַן אַנגעקליידטער אין אַ „פּאַסיאַק“. זעקס וואָכן האָט ער איבערגעלעבט אויף דער פּרייַ. אין סלאָוואַקיי האָבן אים פּאַלקס-דייטשן געכאַפט און איבער-געגעבן אין די הענט פון געסטאַפּאַ.

נאָך 10 טעג שרעקלעכע עינויים בײַ דער אויספּאַרשונג איז ער איבער-

געשיקט געוואָרן קיין אוישוויץ און דאָרט האָט אים פון דאָס נײַ געפּאַרשט די פּאַליטישע אָפּטיילונג און געהאַלטן אין בונקער פון 11טן בלאַק.

על פי גס איז ער ניצול געוואָרן. דעם 9טן מײַ 1945 יאָר אין טערע-זיענשטאַט, אַ שווער קראַנקן אויף טיפּוס, האָט אים דערוואַרט די פּרײַ-הייט. איצט לעבט ער מיט זײַן משפּחה אין תּל-אַביב.¹⁷

דעם 7טן יולי זענען אַנטלאָפּן פון שטאַם-לאַגער אוישוויץ די ייִדישע פּרוי צעציליאַ (סאַניאַ) ציבולסקאַ (שטאַמט פון לאַמזשע) און דער פּוילישער אסיר יעזשי ביעלעצקי. ציבולסקאַ האָט געאַרבעט אין דער מיל-קאַ-מאַנדאָ אין שטאַם-לאַגער אוישוויץ און געהאַט פאַרבינדונגען מיט דער אונ-טערערדישער ווידערשטאַנד-באַוועגונג. די צוגרייטונגען צום אַנטלויפן האָבן געדויערט עטלעכע מאָנאַטן. ציבולסקאַ לעבט איצט אין די פאַראייניקטע שטאַטן פון אַמעריקע.¹⁸

דעם 22סטן יולי זענען אַנטלאָפּן שמעון זיידאַף (וואַינאַרעק) און יוסף (פעפי) מיזעל. ביידע זענען געווען מיטגלידער פון דער אינטערנאַציאָנאַלער בריגאַדע אין שפּאַניע. זיידאַף, וועלכער איז אָנגעגאַנגען אין לאַגער ווי אַ פּאַליאַק וואַינאַרעק, איז געווען איינער פון די איבערגעגעבענע אַקטי-וויסטן פון דער ווידערשטאַנד-באַוועגונג. מיזעלען האָט געדראָט טויט-שטראַף. זייער אַנטלויפן איז געווען צוגעגרייט דורך דער אונטערערד אין אוישוויץ. עס איז זיי געלונגען אַנצוקומען קיין קראַקע אויפן קאַנספּיראַ-טיוון אַרעס. ביידע זענען געווען ווייטער טעטיק אין דער אונטערערד.

מיזעל האָט דערגרייכט דעם סאַויעטישן פּראָנט, פון וואָנען ער איז אַריבערגעוואָרפן געוואָרן קיין מאַסקווע און פון דאָרט האָבן גענומען פּליסן אין דער וועלט זײַנע אוישוויץ באַריכטן.¹⁹ בײַ ברונאַ באָם²⁰ איז פעפי מיזעל אַן עסטרייכער, בעת פּאַקטיש איז ער געווען אַן עסטרייכישער ייִד. דער דאָזיקער פּרט איז גאַנץ וויכטיק, וואָרום אויב פאַר אַן אַרישן אסיר איז געווען זייער שווער דער וועג פון אוישוויץ ביזן פּראָנט, איז עס פאַר אַ ייִד געווען טאַפּל שווער און דער ייִד מיזעל האָט גובר געווען די שווערי-קייטן און האָט דערגרייכט דעם ציל.

דעם 30סטן יולי זענען אַנטלאָפּן פון בירקענאַ 5 אסירים, צווישן זיי די ייִדן: ד״ר וואַגשאַל יעקב (אַנגעקומען קיין אוישוויץ דעם 2טן נאָוועמבער 1943 פון שאַפּיעניץ) און יוסף קעננער פון ראַדאַם, אַ פּאַליאַק פּראַנצישישק פיעכאוויאַק און 2 נישט אידענטיפיצירטע, וועלכע זענען געוואָרן דערשאָסן

בעתן אנטלויפן. דעם 31סטן יולי זענען זיי געכאפט געווארן און אריינגע- פירט אין מענער-לאגער בירקענאו Bld. צעשלאגענע אין בלוט טריפנדיקע זענען זיי אויסגעשטעלט געווארן צוזאמען מיט די 2 טויטע קערפערס ביים אריינגאנג אין לאגער, פדי איבערצושרעקן די אסירים, וועלכע טראכטן צו אנטלויפן פון לאגער.

נאכן אונט-אפעל זענען די אסירים פיעכאוויאק און קעננער אפגעשיקט געווארן אין דער שטראף-קאמפאניע, און וואגשאלן האט מען גענומען צו דער אויספארשונג. נאך 2 טעג פייניקונג דורך דער פאליטישער אפטיילונג, איז אין 2טן אויגוסט אויך וואגשאל אפגעשיקט געווארן אין דער שטראף-קאמפאניע.

דעם 8טן אויגוסט זענען יוסף קעננער און דר. וואגשאל געווארן אויפ- געהאנגען אין מענער-לאגער Bld. פראנצישעק פיעכאוויאק איז איבער- געשיקט געווארן קיין מאוטהאוזען. ביידע פארמשפטע האבן זיך געהאלטן מוטיק. זיי זענען געגאנגען רויק צו דער תליה און מיט פאראכטונג האבן זיי געקוקט אין די אויגן פון זייערע הענקער. די עקזעקוציע איז פארגע- קומען נאכן אפעל. אלע אסירים פון לאגער זענען געווען געוואונגען ביי- זיין. אין דער ערשטער ריי זענען אויסגעשטעלט געווארן די אסירים פון באקליידונגס-קאמער ווו קעננער איז געווען א קאפא. זיין ווירדיקע האל- טונג האט געמאכט אויף זיינע חברים צו געמיינזאמע לידן און קאמף א שטארקן רושם.

יוסף קעננער איז געווען אן אקטיווער מיטגליד אין דער ארגאניזאציע פון דער ווידערשטאנד-באוועגונג אין אוישוויץ, שטענדיק געווען גרייט צו העלפן אנדערע אסירים דורך וועלכע ער איז געווען געליבט און געאכטעט. ער איז געווען א ברודער פון לייב (לעאן) ראדאל, איינער פון די העלדי- שע אנפירער פון דעם יידישן מיליטערישן פארבאנד, וואס זענען געפאלן אין קאמף מיט די היטלעריסטן אין אויפשטאנד פון ווארשעווער געטא²¹.

דעם 9טן אקטאבער זענען אין לאגער בונא-מאנאוויץ אויפגעהאנגען געווארן די צוריקגעבראכטע דריי פוילישע יידן אסירים געכאפטע ביים אנטלויפן: יהודה דיאמענט, יאנעק גראספעלד און נתן פליישמאן (פון קראקע). אלע דריי האבן געהערט צו דער ווידערשטאנד-ארגאניזאציע אין מאנאוויץ, זענען געווען מיטגלידער פון דער דארטיקער ציוניסטישער גרו-

פע. זייער אנטלויפן פון לאַגער איז געווען אונטערשטיצט דורך דער אַלגע-
 מיינער אינטערנאַציאָנאַלער ווידערשטאַנד-אַרגאַניזאַציע אין אוישוויץ.²²
 אין די זכרונות פון געוועזענע אוישוויץ קאַצעטלער געפינען מיר נאָך
 נעמען פון אַנטלאָפֿענע יידן פון לאַגער, וועגן וועלכע מיר האָבן ביו איצט
 נישט געפונען אין אַנדערע דאָקומענטן. צווישן זיי זענען אויסגערעכנט דורך
 ישעיהו אייגער²³: אַדאַם קוזשיושאַנאווסקי, אַנטלאָפֿן אין יאָר 1942, אין
 1943 צוריק געווען אין לאַגער א.ג. גורסקי, און ווייטער אַנטלאָפֿן. זיין גורל
 איז אונדז נישט באַקאַנט; משה ציטראָן, אַ פּוילישער ייד, געכאַפט געוואָרן
 ביים דאַרף פּאַלאַנקע אין נידערשלעזיע; העניעק איצקאוויטש (נאָך דער
 מלחמה האָט ער געלעבט אין פּאַריז); חיים מושל, אַ פּוילישער ייד פון
 סאַסנאוויץ, געכאַפט געוואָרן און אומגעקומען אין בירקענאַו. חיים פּראָש,
 קאַצעטלער מיט אַ לאַנגן סטאַזש (ב' 34496) דערמאַנט די אַנטלאָפֿענע:
 לעאַן שווימער (פון קראַקע) אַנטלאָפֿן פון בירקענאַו אין 1944 צוזאַמען
 מיטן פּוילישן אסיר, אַדוואַקאַט זאַיאַנטשעק. שווימער, איינער פון די ערש-
 טע אסירים אין בירקענאַו איז געווען אַ פּאַראַרבעטער אין באַקליידונגס-
 קאַמער, אַ פעיקער, גוטער מענטש, וואָס האָט אַ סך געהאַלפֿן אַנדערע אסיר-
 רים, זיין פּרוווי צו אַנטלויפֿן איז נישט געלונגען, ער און זאַיאַנטשעק זענען
 געכאַפט געוואָרן נאָך אויפֿן שטח פון לאַגער. די ס.ס. לייט האָבן ביי זיי
 געפונען אַ סך גאַלד און בריליאַנטן און אַנדערע ווערטפולע זאַכן. ביידע
 זענען אויפֿגעהאַנגען געוואָרן דעם 17טן יאַנואַר 1944 אין בירקענאַו. שווי-
 מער האָט זיך העלדיש געהאַלטן. שטייענדיק פאַר דער תּליה האָט ער גע-
 וואָרפֿן אויסרופן; „זאַל לעבן די פּרייהייט! זייט זיך נוקם פאַר אונדזער
 פּריצייטיקן טויט!“

טראַגיש האָט זיך אויך פּאַרענדיקט דער פּרוווי פון אַנטלויפֿן פונעם
 יידישן בלאַק עלטסטן שאַרל אונגליק. ער האָט זיך צונויפֿגערעדט מיט אַ
 דייטשישן שאַפּער ער זאַל אים אַרויספירן פון לאַגער פאַר גרויס געלט. דער
 שאַפּער האָט אים פּאַרראַטן. געפירט פון בירקענאַו קיין אוישוויץ — און
 איבערגעגעבן אים אין די הענט פון דער פּאַליטישער אַפּטיילונג. נאָך דער
 אויספאַרשונג איז ער דערשאַסן געוואָרן. די ס.ס. מענער האָבן זיין טויטן
 קערפּער אַוועקגעזעצט אויף אַ שטול ביים דורכגאַנג, אַז אַלע זאַלן זען דעם
 סוף פון די וואָס פּרוווי אַנטלויפֿן.

געלונגען דאַס אַנטלויפֿן פון בירקענאַו האָט יוסף קילה'ן פון ראַדאַם

(לעבט אין אמעריקע), בנימינען (אָדער יאָסעלען) כמיעלניצקין פון פאָרזי שטאַמט פון לאָדזש, געווען אַ פּיפּעל אין בלאַק נ' 13, שפּעטער אַ בלאַק עלסטער אין בלאַק 12 אין לאַגער B. II a. ישעיהו קאַלפּוסן (פון קראַקע), געווען קאַלעפּאַקטאַר ביים אַבער-קאַפּאַ גלאָזער אין באַקליידונגס קאַמער. (ער לעבט אין ישראל). אין דעצעמבער 1944 איז אַנטלאָפּן ראַמאַן קליין (פון קראַקע). שפּרינגענדיק פון וואַגאַן פונעם צוג, וואָס האָט געפּירט די קאַצעטלער פון אוישוויץ קיין אַהרדרוף. דאָס האָט באַמערקט דער וועכטער און אים דערשאַסן ביים אַנטלויפן. ראַמאַן קליין האָט געהערט צו דער קאַנ-ספּיראַטיווער ווידערשטאַנד-גרופּע פון קאַמאַנדאָ באַקליידונגס קאַמער אין בירקענאָו.²⁴

ס'איז אונדז נישט געלונגען פעסטצושטעלן די גענויע דאַטעס פון די פּאָלגנדיקע פּאַלן פון אַנטלויפונגען פון ייִדישע קאַצעטלער פון בירקענאָו: אין די ערשטע מאָנאַטן פון 1944 איז אַנטלאָפּן צוזאַמען מיט נאָך 4 חברים פון דער זאָנדער-קאַמאַנדאָ דניאַל (דוד) אַבסטבאַום (אַפּשטאַמיקער פון פּוילן, דעפּאַרטירטער פון פּראַנקרייך). אַלע 5 זענען דערשאַסן געוואָרן ביים אַנטלויפן 7 קמ. פון לאַגער.²⁵

אין דער ערשטער העלפט פון 1944 איז געכאַפט געוואָרן ביים אַנטלויפן אברהם קאַץ פון לאַגער יאָווישאָוויץ. ער איז געוואָרן אויפּגעהאַנגען אין לאַגער. נאָכן אַפּעל האָבן אַלע אַסירים פון לאַגער געמוזט 3 מאָל דורכמאַר-שירן אַרום דער תּליה און קוקן אויף דעם טויטן גוף פונעם געהאַנגענעם.²⁶ אין אַ זומער-טאַג זענען אַנטלאָפּן פון לאַגער בירקענאָו 3 ייִדן. צוויי פּוילישע, ברידער הענאַך און שלמה גראַמב פון מאַקאָוו-מאַזאַוויעצק און אַ יוגאַסלאָווישער ייִד (זיין פּאַמיליע-נאַמען איז אונדז נישט געלונגען פעסטצושטעלן). נאָך דריי טעג האָט מען זיי געבראַכט צוריק אין לאַגער צעשלאָגענע און צעבלוטטיקטע. ביי דער אויספאַרשונג האָט הענאַך גראַמב גענומען אויף זיך די שולד און ריינגעוואָשן זיין ייִנגערן ברודער, וויסנ-דיק וואָס ס'דראַט אים (שלמה גראַמב איז געווען 17 יאָר אַלט). אין איין וואָך אַרום איז הענאַך גראַמב אויפּגעהאַנגען געוואָרן אין לאַגער פּאַר די אויגן פון אַלע לאַגער אַסירים. די צוויי מיטלויפער זיינע זענען אַפּגעשיקט געוואָרן אין שטראַף-קאַמפּאַניע.

הענאַך גראַמב איז געאַנגען צו דער תּליה מיט ווירדע. זיינע לאַנדס-לייט דערציילן, אַז ער האָט איבערגעלאָזט אַ צעטל מיטן אויפּשריפט: נעמט

נקמה. אין לאגער האָט ער געהאַלפֿן אַנדערע אַדאַנק זײַן פּראָטעקציע ביים בלאַק עלטסטן, אַ דײַטש מיט וועלכן ער איז געווען אין גוטע באַציונגען.²⁷ צווישן דעם מאַסן-אַנטלויפֿן פֿון אוישוויץ האָבן אַ באַזונדער גרויסן אָרט פֿאַרנומען די סאָויעטישע אסירים. זיי זענען געלאָפֿן גרופֿנווייז און ביחידות. דורכגעפֿאַלן איין מאָל, האָבן זיי עקשנותדיק געוואַרט אויף אַ צווייטער געלעגנהייט.

אין יאָר 1944 איז אַנטלאָפֿן דער סאָויעטישער אָפיציר טשערקאַסאָוו. אַדאַנק די פֿאַרבינדונגען פֿון דער פּוילישער ווידערשטאַנד-באַוועגונג איז ער מיט מזל אַנגעקומען אויפֿן אַנגעוויזענעם אָדרעס אויף דער „פּרײַז“. ער האָט נישט געוואָלט רוען, זיך געריסן צום קאַמף און איז געשיקט געוואָרן צו די פֿאַרטיזאַנער פֿון אַרמיאַ לודאַוואַ. בקרוב האָט ער זיך קונה שם גע-ווען ווי אַ קאַמאַנדיר פֿון אַ פּוילישן פֿאַרטיזאַנער אָטריאַד אין דעם 12טן ראיאָן פֿון „אַרמיאַ לודאַוואַ“. אין דער געגנט פֿון ווישליצע האָט טשערקאַ-סאָוו איבערגעלעבט אין קאַמפֿן און שלאַכטן די מלחמה. ער ווינט אַצינד הינטער מאַסקווע. זײַן אמתער נאָמען קלינגט: וולאַדימיר יאַקאוולעוויטש עפשטיין. וואָרום טשערקאַסאָוו האָט געלעבט אויס נויט אַלס פֿאַרשטעלטער רוס אין אוישוויץ, ער איז אָבער אַ ייד.²⁸

1945

פֿאַרהעלטענישמעסיק זענען אַ סך אסירים, צווישן זיי אויך ייִדישע, אַנטלאָפֿן אויף דער עוואַקויר טראַסע, וואָס האָט זיך אַנגעהויבן דעם 18טן יאַנואַר 1945. צוליב דעם מאַנגל פֿון מאַטעריאַלן איז שווער פּעסטצושטעלן, אַפילו אומגעפֿער די צאָל פֿון די אַנטלאָפֿענע. מען קאָן אָבער פּעסטשטעלן, אַז די פֿון די אסירים און אסירות, וועלכע זענען אַנטלאָפֿן נישט ווייט פֿון אוישוויץ האָבן נישט לאַנג זיך געמוזט אויסבאַהאַלטן ד. ה. 10 טעג ביז דעם 27סטן יאַנואַר 1945, ווען די שטחים נאָענט פֿון אוישוויץ זענען גע-וואָרן באַפֿרײַט דורך דער סאָויעטישער אַרמיי.

אין שווערערע באַדינגונגען האָבן זיך געפֿונען די, וועלכע עס איז אויסגעקומען צו וואַרטן אויף זייער באַפֿרײַער לאַנגע וואַכן, און אַפילו חדשים. אַ סך פֿון זיי זענען געכאַפט און אומגעבראַכט געוואָרן דורך אַפֿטיי-לונגען פֿון ס.ס. און ווערמאַכט, אַדער געסטאַפֿאַ און ס.ד. (זאַנדער-דינסט).

אויף דער עוואַקוּר-טראַסע אוישוויץ — פשטישנאָ — ריבניק — וואָדזשיסלאָוו — שלאַנסקי איז געלונגען צו אַנטלויפן עטלעכע געוועזענע קאַצעטלער פון דער לעצטער זאַנדער-קאַמאַנדאָ: שלמה דראַגאַן, הענריק טאַובער, הענריק מאַנדעלבאָום און סטאַניסלאָוו יאַנקאָווסקי (אַלטער פּייג-זילבער)²⁹. נאָך צוויי חדשים וואַלגערן זיך אין שווערע באַדינגונגען האָבן זיי דערגרייכט אין סוף מערץ 1945 די פּאָדערשטע אַפטיילונגען פון דער סאָוועטישער אַרמיי אין וואָדזשיסלאָוו בני ריבניק.

דעם 18טן יאַנואַר איז פון עוואַקוּר טראַנספּאָרט אַנטלאָפן זשויוולסקאַ קריסטינאַ צוזאַמען מיט נאָך 3 אסירות. זשויוולסקאַ, אַ ייִדישע פרוי פון פוילן, אַ שרייבערין, וואָס האָט באַשריבן אין איר בוך³⁰ דאָס אַנטלויפן פונעם טראַנספּאָרט.

אַזוי אַרום ווייזט זיך אַרויס, אַז אין דער גרויסער אַרגאַניזירטער און סטיכישער, כּסדר דויערנדיקער אַקציע פון אַנטלויפן פון אוישוויצער גיהנום זענען ייִדישע אסירים געווען אַנגאַזשירט אין אַ באַדייטנדיקער מאָס. זייער אַנטייל אין דער אַנטלויף-אַקציע איז געווען גרעסער ווי עס טיילן מיט די דאַקומענטן און מאַטעריאַלן, וואָרום עס ווערט נישט זעלטן פאַר-שריבן אויף די קאַנטעס פון אַנדערע פעלקער.

כּמעט בני יעדן פּאַל פון אַנטלויפן האָט די ס.ס. מאַכט פון לאַגער דורכגעפירט אַכזריותדיקע רעפּרעסיעס און אַפט מאָל גענומען פון פּאַרויס ערובניקעס, וועלכע זענען דערנאָך אין רוב פּאַלן אומגעבראַכט געוואָרן. אַזוי האָט דער לאַגער-קאַמענדאַנט רודאַלף העס שוין אין אַפּריל 1941 גענומען ערובניקעס, זיי געהאַלטן אין פינצטערן קאַמער פון 11טן בלאַק (לאַגער-אַרעסט) וווּ זיי זענען אויסגעאַנגען פון הונגער. ערובניקעס פלעגט מען נעמען צו 10 פּערוואָן, אַפילו 20 פון צווישן די וואָס האָבן געאַרבעט מיטן אַנטלאַפענעם אין דער זעלבער אַרבעטס-קאַמאַנדאָ, אַדער געווינט אין דעם זעלבן בלאַק.

דעם 8טן אויגוסט 1941 האָט מען גענומען אַלס ערובניקעס 9 יידן און איין פּאַליאַק. דאָס איז געווען אַ רעפּרעסיע פאַרן אַנטלויפן פון אַ געוויסן אסיר. צווישן די 9 יידן איז געווען אַ געוויסער נפתלי טאַלעס³¹, וואָר-שיינלעך אַן אונטערערדישער טווער. די דאָזיקע ערובניקעס האָט מען דערמאָרדעט מיט פענאַל³² איינשפּריצונגען. אין 1944 איז אין פּרינציפּ אַפּגעשאַפט געוואָרן די קאַלעקטיווע פאַראַנטוואָרטלעכקייט. דאָס איז אויך

געווען איינער פון די פאקטאָרן, וואָס האָט באַווירקט צו פאַרגרעסערן די צאָל פון אַנטלויפונגען.

אַבער אין פּאַל ווען דער אַנטלאַפּענער איז געכאַפּט געוואָרן לעבער-דיקערהייט, איז ער אכוריותדיק באַשטראַפּט געוואָרן. קודם איינגעזעצט געוואָרן אין בונקער פון בלאַק 11, בעת דעם אַווענט-אַפּעל איז ער אַרויס-געפירט געוואָרן איבערגעטאָן אין קליידער פון אַ צירק-קלאָון און שלאַנג-דיק אין אַ פּויק געצווונגען געווען צו שרייען: „הורא, איך בין ווידער דאָ.“ נאָך דער צערעמאָניע איז ער געוואָרן ווידער אַריינגעפירט אין בונקער. און דערנאָך האָט זיך אַנגעהויבן די אויספאַרשונג דורך דער פּאַלי-טישער אַפטיילונג. די ס.ס. פאַרשער איז געגאַנגען פעסטצושטעלן דעם אופן פון אַנטלויפן, די טראַסע, די מענטשן, וועלכע האָבן געהאַלפּן. נאָכן פאַרענדיקן די אויספאַרשונג האָט מען דעם פאַרמשפּטן דערשאַסן, אָדער עפנטלעך בעת דעם אַוונט-אַפּעל אויפגעהאַנגען. טייל מאָל איז ער איבער-געשיקט געוואָרן אין דער שטראַף-קאַמפּאַניע, וווּ ער איז געבליבן אונטער אַ „ספּעציעלן אויפזיכט“ פון די ס.ס.-לייט. אַפּט איז ער אומגעקומען פון אַ קויל פון די וועכטער פאַר אַ פּלומרשטן פּרווּו פון אַנטלויפן.

אַפּט מאָל האָבן די ס.ס.-לייט די געכאַפּטע בייַם אַנטלויפן, אָדער נאָכן אַנטלויפן, אסירים אַריינגעזעצט אין טרויעריק באַרימטן בונקער פונעם 11טן בלאַק. דאָס זענען געווען גרויזאַמע קאַמערן, אַפּט אַזעלכע, אַז דער אַרעסטאַנט האָט געמוזט די גאַנצע צייַט שטיין אָן אויפהער. נישט שטענ-דיק האָבן די ס.ס.-לייט געמוזט דעם אַרעסטאַנט דערמאַרדן מיט די אייגענע הענט ווייל ער פלעגט אויסגיין פון הונגער און דערשעפונג.

אַפּט מאָל האָבן די אַרעסטירטע אין בונקער נישט געקאַנט אויסהאַלטן די יסורים פון שטיין אָן אויפהער אויף די פיס, פון הונגער און פון די שרעקלעכע אויספאַרש-מעטאָדן פון באַגער און אַנדערע תּלינים פון דער פּאַליטישער אַפטיילונג. די אסירים פלעגן אַפּט מאָל באַגיין זעלבסטמאַרד אינעם גרויזאַמען בונקער. אַזוי האָט זיך דעם 3טן מערץ 1942 אויפגע-האַנגען אין בונקער דער אַרעסטאַנט שמואל גרינהוט. דעם 10טן יוני 1942 איז באַגאַנגען זעלבסטמאַרד אין דעם בונקער דער אַרעסטאַנט זלמן דיאַ-מאַנד, וועלכן מען האָט אינעם בונקער אַריינגעזעצט דעם זעלביקן טאָג.⁸³ דער אַרעסט-בונקער איז געווען אַ טייל, אַ גרויזאַמער טייל פון דעם שרעקלעכן ס.ס.ישן טעראָר אינעם לאַגער. לויט די פאַרצייכענונגען אין

דעם אָפּגעראַטעוועטן רעגיסטריר-בוך פונעם אַרעסט-בונקער זענען דאָרטן געזעסן אין משך פון צוויי יאָר 1241 פּאַליטישע אַרעסטירטע, 286 ייִדן, 8 סאָויעטישע קריגס-געפּאַנגענע און 8 ביבל-פּאַרשער. די ייִדישע אַסי-רים זענען געזעסן אינעם בונקער סײַ פאַר פּאַליטישע חטאים, סײַ פאַר אַדמיניסטראַטיווע, סײַ פאַר אַנטלויף-פרוּוון און ווי ערובניקעס. עס איז זייער אינטערעסאַנט, אַז סײַ דער עלטסטער בונקער-אַרעסטאַנט, סײַ דער ייִנגסטער זענען געווען ייִדן. דער עלטסטער איז געווען אַ דײַטשישער ייִד הוגאָ ראַזענטאַל (ער איז דערשאַסן געוואָרן דעם 3טן יולי 1943), דער ייִנגסטער — דער 13-יעריקער פּוילישער ייִד הירש יאַבלאַנסקי, וועל-כער איז אַרײַנגעזעצט געוואָרן אינעם בונקער אויפן באַפעל פון דער פּאַ-ליטישער אַפּטיילונג דעם 7טן מאַי 1943; ער איז דערשאַסן געוואָרן דעם 25סטן מײַ 1943 צוזאַמען מיט נאָך 10 אַסירים, בתּוכם זײַן ברודער. די טויט-שטראַף איז אויסגעפירט געוואָרן אויפן באַפעל פון געסטאַפּאָ מחוץ דעם לאַגער. אין דעם פּאַל איז באַשײַמפּערלעך, אַז מיר האָבן דאָ צו טאָן מיט ייִדישע אַסירים, וואָס זענען געווען אַנגאַזשירט אין דער ייִדישער ווידערשטאַנד-באַוועגונג.⁸⁴

אויב מיר וועלן נעמען די צאָל טעג פאַרבראַכטע אין דעם שוידער-לעכן בונקער, שלאָגן אויך אויף דעם פעלד די ייִדישע אַסירים דעם רע-קאָרד. די לענגסטע צאָל טעג זענען דאָרטן אָפּגעזעסן די ייִדן אַלבערט האַמערלע און הירש-ישראל קינסטלער, וועלכע האָבן „פאַרבראַכט“ אינעם בונקער מער ווי 200 טעג.⁸⁵

ווי מיר זעען פון דעם קאַלענדאַר פון אַנטלויפונגען, זענען זיי מיט דער צײַט געוואָרן בעסער אַרגאַניזירט און צוגעגרייט און מער געלונג-גענע, און אויך דער אַנטלויף-געדאַנק האָט אַנגעהויבן פאַרבינדן ווערן שוין נישט בלויז מיטן ציל צו אַלאַרמירן די וועלט, נאָר אויך מיטן אַרײַב-טרעטן אין דער פּאַרטיזאַנישער באַוועגונג אין המשך פון קאַמף.

דאָס טראַגישע לעבן און דער שוידערלעכער טויט פון איטלעכן פון אַט די ייִדן און נישט-ייִדן איז אין יעדן באַזונדערן פּאַל אַ גאַנצע דראַמע פאַר זיך. אַזעלכע דראַמעס זענען געווען אַזוי פיל, האָבן פּאַסירט טאַג-אַיַן, טאַג-אויס, אַז זיי זענען שוין נישט געוואָרן פאַרקריצט ספּעציעל אין זכרון פון די עדות. אַקעגן-זשע איין אַנטלויף-פּאַל און איין טראַג-גישער העראַזשער פּינאַל האָט זיך טיף אַיַנגעקריצט אינעם געדעכעניש

פון א סך עדות. דאָס איז געווען דער פּאַל: מאַלאַ צימעטבאַום, אויף וועלכן מיר וועלן זיך אָפּשטעלן אַ ביסל פּרטימדיק.

הערות צום קאָפיטל ניין

- (1) באָום, ז' 91—90.
- (2) אייוואַשאַקאָ, ז' 44—49.
- סמאַלען, ז' 39.
- Szymon Datner: Ucieczki z niewoli niemieckiej 1939—1945. Warszawa 1966. s. 226—232.
- (3) אַלע דערמאָנטע אַנטלויפונגען פון יאָר 1942, זע: „קאַלענדאַר“, אוישוויצער העפּטן, נ' 3/1958.
- (4) אייוואַשאַקאָ, ז' 48.
- (5) פון סוף אויגוסט 1942 זענען אין די אוישוויצער דאָקומענטן די אויסגערעכנטע ווי אַנטלאָפּענע קאָצעטלער פּאַרצייכנט לויט זייערע אויסטאַטווירטע נומערן, וועלכע זיי האָבן באַקומען ביים אַנקום אין לאַגער, נאָך דער סעלעקציע. פּאַרגלייכנדיק מיט די נומערן פון די אַנגעקומענע קיין אוישוויץ טראַנס-פּאַרטן פון יידן, האָבן מיר פעסטגעשטעלט ווען און פון וואָנען זיי זענען אַנגעקומען. די דאָזיקע באַצייכענונגען קאָנען פּאַרליכטערן די ווייטערע פּאַר-שונגען צו אידענטיפּיצירן די אומגעקומענע אַנטלויפער.
- די רשימה פון די אַנטלאָפּענע יידן איז נישט קיין פּולע. מען דאַרף נעמען אין באַטראַכט, אַז צווישן די אַנטלויפער-קאָצעטלער אַריער, ס'רוב פּאַליטישע אַסיריים פון פּאַרשיידענע לענדער און פעלקער, זענען אויך געקומען פּאַר-באַהאַלטענע אויף פּאַלשע „אַרישע דאָקומענטן“ יידן אַנגעקומענע קיין אויש-וויץ ווי פּאַליטישע פּאַרברעכער, נישט מיט יידישע טראַנספּאַרטן. עס איז שווער פעסטצושטעלן זייער אידענטיפּיטעט. אין אונדזער אַרבעט האָבן מיר אויסגערעכנט נאָר די זיכערע נומערן ד'ה. די, וועלכע וועקן נישט קיין צווייפּל. אַז זיי באַצייכענען יידישע אַסיריים.
- (6) Antoni Strzelecki. Podobóz Jawischowitz. Zeszyty Oświęcimskie 1974 nr. 15, s. 230.
- (7) אייוואַשאַקאָ: אַנטלויפונגען... ז' 22.
- (8) אייוואַשאַקאָ: גינטערגרובע, ז' 138—139.
- (9) קראָוס און קולקאַ, ז' 67—62, וורבאַ, ז' 253.
- „קאַלענדאַר“, אוישוויצער העפּטן, 1962, נ' 6, ז' 60.
- (10) אין „קאַלענדאַר“, אוישוויצער העפּטן 1962, נ' 6, ז' 64 איז ער אַנגערופן זיגפריד און ביי קראָוס און קולקאַ, ז' 59 — יאַראַסלאָוו. מיר גיבן זיין נאָמען לויט דער לעצטער פעסטשטעלונג פון ארייך קולקאַ, אין: חמש בריחות מאושוויץ והוהן. ילקוט מורשת, דעצעמבער 1964, ז' 18. (ווייטער: ארייך קולקאַ).

- (11) אריך קולקא, ז' 27—30.
H. G. Adler, Theresienstadt 1941—1945, Lubingen 1960, str. 155.
קראוס און קולקא, ז' 59—62.
- (12) וורבא, ז' 238—239.
אריך קולקא, ז' 31.
- (13) ג"ע טשעסלאוו מאַרדאָוויטש, יד ושם, מ" 2445/143.
אריך קולקא, ז' 32.
- (14) זע קאָפּיטל ג' 10: „די געשיכטע פון מאַלאַ צימעטבאָום“.
- (15) ט. איוואַשקאָ אין זיין אַרבעט: נעבן-לאַגער „גינטערגרובע“ (Podobóz „Günthergrube“) ז' 140. דערמאָנט אַחוץ די פיר אויסגערעכנטע נאָך די נעמען: פירסטנפעלד און פישל.
- (16) Mordechaj Lichtenstein: Jewish Survivors Report Document of Nazi Guilt. Eighteen Months in the Oswiecim Extermination Camp. Jewish Central Information Office. London, May 1945.
ג"ע פון זאב (וואַצלאָו) בוכווייץ. אַרכ. ב. מאַרק.
דער בעל זכרונות איז דער ברודער פונעם געהאַנגענעם משה בוכווייץ. ער איז געווען צוזאַמען מיט אים אין לאַגער. ער דערמאָנט, אַז זיין ברודער איז געווען איינער פון די, וועלכע האָבן גערעדט מיט דער דעלעגאַציע פונעם „רויטן קרייץ“ אין גינטערגרובע אין אָנהייב 1944. פון דער צייט איז ער געווען גערודפֿט דורך דער ס.ס. לאַגער אָנפירונג.
- (17) זכרונות פון לייב־אריה זיזיעמסקי. אַרכ. ב. מאַרק.
Mgr. Franciszek Piper: Podobóz „Eintrachthütte“. Zeszyty Oświęcimskie” 1975 nr. 17, s. 131—135.
- (18) איוואַשקאָ, „אַנטלויפונגען...“ ז' 26; ג"ע פון העלענאַ שפּראַצער, אַרכ. ב. מאַרק.
- (19) נאַטיצן פון אַרכיוו פונעם ייִדישן אַנטיפּאַשיסטישן קאָמיטעט אין מאַסקווע, אַרכ. ב. מאַרק.
- (20) באָם, ז' 93.
- (21) זכרונות פון חיים פּראַש, אַרכ. ב. מאַרק.
ישעיהו אייגער: ווידערשטאַנד־באַוועגונג אין אוישוויץ־בירקענאַו. „פון לעצטן חורבן“, מינען, דעצעמבער 1948, ג' 10, ז' 71.
- (22) זע קאָפּיטל 8.
- (23) ישעיהו אייגער, ד.צ.וו., ז' 71.
- (24) חיים פּראַש זכרונות; רשימה פון די, וואָס זענען געלאָפן פון אוישוויץ בירקענאַו און בונאַ, אַרכ. ב. מאַרק.
- (25) ג"ע פון סטאַניסלאָו יאַנקאָוסקי (אַלטער פּינזילבער), „אוישוויצער העפּטן“ 1971, ספּעציעלער נומער II, ז' 56.
- (26) טשעלעצקי, ד.צ.וו., ז' 230.

- (27) נאַטיץ פון אַרכיוו פון ייִדישן אַנטיפּאַשיסטישן קאַמיטעט, אַר.כ. ב. מאַרק.
שמואל טאַוב : אַ בינטל טרויעריקע זכּרונות אין יזפור־בוך מאַקאוּ־מאַזאַ־
וויצעק.
- מרדכי ציעכאַנאווער : איבער בלוטיקע וועגן. מאַקאוּ־מאַזאוּוויצעק, יזפור בוך
(ווי אויבן) ז'ז 331—332.
- שלמה רייטשיק : אין גרויליקע יאַרן, דאַרטן, ז' 345.
- (28) ג"ע פון וולאַדימיר עפשטיין. אַר.כ. מאַרק.
- (29) איוואַשאַק, „אַנטלויפונגען" ז' 40.
- (30) Krystyna Żywulska: Przeżyłam Oświęcim. Warszawa 1951, P.W.N.,
s. 322-323.
- (31) „קאַלענדאַר" אוישוויצער העפטן, נ' 2, 1958, ז' 99.
- (32) פענאַל. — קאַרבאַל־ווייערשטאַף, סם, געוואָרן פאַרוואַנדלט ווי אַ מיטל צו
טייטן די אסירים דורך איינשפּריצונגען.
- (33) „קאַלענדאַר", אוישוויצער העפטן, נ' 3/1959.
- (34) בראַל, וולאַך, פילעצקי : דאַס בוך פון בונקער, ז' 29.
- (35) דאַרטן.

ק א פ י ט ל צ ע ן

די געשיכטע פון מאַלאַ צימעטבאָם

די געשיכטע און בפרט דער טראַגישער טויט פונעם ייִדישן מיידל מאַלאַ (מאַלי) צימעטבאָם¹ ווערט דערציילט אין פאַרשיידענע נוסחאות אין פּמעט אַלע רעלאַציעס און ביכער וועגן אוישוויץ. אין דער פּוילישער לאַגער-ליטעראַטור איז די געשיכטע פון מאַלאַ און בפרט פון דעם ייִדיש-פּוילישן פּאַרל מאַלאַ און עדעק ברייט באַקאַנט און באַשײַנט מיט ראַמאַנטיש-העראַזשער אַרעאַל. אַפּט מאַל איז אין דער דאָזיקער טעמע די פּאַנטאַזיע גובר די ווירקלעכקייט. די פּוילישע ליטעראַטור ווייס ווייניק וועגן מאַלאַס ביאַגראַפיע און טעטיקייט אינעם לאַגער ביזן אַרויסשווימען פונעם אַנטלויף-ענין און אַקצענטירט די געפילן און דעם גורל, וואָס האָבן געבונדן דאָס ייִדישע מיידל מיטן פּוילישן בחור. קיינער פון די פּוילישע באַשרייבער איז בײַ דער עקזעקוציע פון מאַלאַ נישט געווען, ווייל די ס.ס.־לייט האָבן צו איר עקזעקוציע צוגעלאָזט בלויז די ייִדישע פּרויען. די ייִדישע מאַטעריאַלן וועגן מאַלאַ זענען מער באַהאַונט אין איר פאַרגאַנג-גענהייט, משפּחה און קאַראַקטער און קנאַפּער אין אירע באַציונגען מיטן יונגן פּוילישן אסיר. איינער פון די פּוילישע באַשרייבער דערציילט, למשל, אַז מאַלאַ איז געווען אַ טאַכטער פון אַ רייכן ייִדישן דימענט-סוחר פון אַנטווערפן, בעת פּאַקטיש איז איר פּאַטער געווען אַ משרת, אַדער קליינער מעקלער אין דער דימענטן-אינדוסטריע.

די צוויי הויפט-מקורים צו דער געשיכטע מאַלאַ זענען די רעלאַציעס פון צוויי דירעקטע עדות — איינע אַ ייִדישע; דער צווייטער אַ פּוילישער — פון פּרוי גיזאַ ווייסבלום, אַ קרובה פון מאַלאַ צימעטבאָם, אַן אַפּשטאַמיקע פון טאַרנאָוו, פּוילן, און אַן עמיגראַנטין אין בעלגיע, אַ מיטגלידערין פון דער אַרגאַניזאַציע „הנוער הציוני“ און פון דער בעלגישער אונטערערדישער ווידערשטאַנד-באַוועגונג. גיזאַ איז אין 1943 דעפּאַרטירט געוואָרן קיין אוישוויץ און זיך דאָ געטראַפן מיט מאַלאַ, נאַכגעפּאַלגט איר

לעבן און טעטיקייט אינעם לאַגער און געווען אַן עדות פון איר אַנטלויפן און טראַגישן אומקום. חוץ גיזא ווייַסבלום זענען פאַראַן נאָך אַ שפּאַר ביסל ייִדישע עדות, לאַגער-אסירים, וואָס האָבן געקענט און געזען אונד-זער העלדין. מיר וועלן זיך אָפּשטעלן קודם פל אויף די, וואָס שטאַמען פון בעלגיע, ווייל זיי האָבן געהאַט אַ נענטערן שייכות מיט איר. דאָס זענען די צוויי דעפּאָרטירטע — שרה גאַלדבערג (אַן אַקטיוויסטיין פון דער בעלגישער ווידערשטאַנד-באַוועגונג) און סאַביע גאַלדמאַן (אַ לינקע אַרבע-טער-טוערין). זיי האָבן געקענט מאַלאַ פון דער נאַענט און בעסער אָבסער-ווירט און געפילט אירע איבערלעבונגען איידער די פּוילישע עדות. מיר וועלן ברענגען די מיינונג אויך פון דער עדותטע פּאָליע קלאַץ (פון דער היים שענער). וואָס איז אונדז בייטיק, פּדי צו ווייזן ווי אַזוי ווירקלעכקייט ווערט פאַרוואַנדלט אין לעגענדע.

אויב עס גייט אין מאַלאַס ביאַגראַפיע ביז איר אַנקומען קיין אוישוויץ, דיספּאַנירן מיר מיט די דערקלערונגען פון דער שוועסטער, שוואַגער און חברטע פון דער העלדין, וועלכע וווינען אין אַנטווערפן; זייערע דער-קלערונגען זענען געוואָרן אויפגעזאַמלט דורך דעם ייִדיש-בעלגישן טוער באַריס שוסטער.

פון די פּוילישע עדות וועלן מיר זיך סומך זיין אויף צוויי: אויף וויעסלאָוו קעלאַר, אַ נאַענטער פּרייַנד פון דעם פּוילישן אסיר עדעק און אַ דירעקטער עד ראיה פון די חבלי לידה פון דעם אַנטלויפן און פון דעם טראַגישן פינאַל. פון דער גאַנצער גרופע פּוילישע עדות קלייבן מיר אויס נאָך איינעם, וואָס האָט דירעקט די געשיכטע נישט אָבסערווירט, נאָר געהערט פאַרשיידענע אָפּקלאַנגען און ווידערקולות אין לאַגער.

עס איז אויך אינטערעסאַנט די מיינונג פון ווייט-שטייענדיקע אסירים, ווי למשל פון ברונאַ באָם א.א.

די הויפּט-מחותנים זענען גיזא ווייַסבלום און וויעסלאָוו קעלאַר. פרוי ווייַסבלום איז דער נאַענטסטער מענטש פון מאַלאַ, קעלאַר — פון עדעקן.

מאַלאַ צימעטבאָם איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1920 אין בזיעסקאַ. די משפּחה האָט אויסגעוואַנדערט קיין בעלגיע און זיך באַזעצט אין אַנט-ווערפן אויף מאַרינוס-גאַס נומער 7; דאָס איז געווען אַ גאַס, באַווינט דורך דער ייִדישער אַרעמקייט. אין דער סביבה איז מאַלאַ דערצויגן גע-

וואָרן. איר פּאָטער איז געווען אַן אַנגעשטעלטער אין אַ דימענטן-פּאַבריק און געפירט אַ גאַנץ באַשיידן לעבן. עס האָט אים געטראָפּן אַן אומגליק און ער איז בלינד געוואָרן. דאָס האָט געצווונגען די קינדער, בתוכם מאַלאַ, צו נעמען זייער יונג אַרבעטן און אַרויסהעלפּן די משפּחה. אַ שוועסטער, עסטוש, איז פרי געשטאַרבן. אין שטוב זענען געבליבן דריי טעכטער און איין זון. מאַלאַ איז יונג פאַרהאַרטעוועט געוואָרן סײַ אין דער נויט-לידנדיקער היים, סײַ אין דער ציוניסטישער יוגנט-אַרגאַניזאַציע „הנוער הציוני“ ווי אַן אידעאָליסטין, וואָס קען דעם ביטערן פרייז פון לעבן. צו פערצן יאָר האָט מאַלאַ געמוזט איבעררייסן דאָס לערנען און גיין צו אַ פּאָך, זי האָט געדאַרפט ווערן אַ שניידערקע. נאָך דער אַרעסטירט פון די דייטשן אויף בעלגיע, האָט זיך איר אחריות פאַר דער עקסיסטענץ פון דער שטוב מיטן בלינדן פּאָטער נאָך מער פאַרשטאַרקט. זי האָט אַנגע-הויבן אַ געראַנגל פאַר ראַטעווען די משפּחה. אין 1942 איז זי געפאַרן קיין בריסעל, פּדי צו דינגען אַן אומלעגאַלע דירה פאַר דער פּאַמיליע. ווען זי איז צוריק געקומען קיין אַנטווערפן איז זי אויפן וואַקזאַל אַרײַנגעפאַלן אין אַן אַבלאַווע אויף יידן און איז געוואָרן אַרעסטירט. אין גיכן האָט מען אַרעסטירט די עלטערן. פון דער גאַנצער משפּחה זענען נאָך דער מלחמה געבליבן צוויי שוועסטערס און איין ברודער.

די עלטערן פון מאַלאַ זענען פאַרנומען געוואָרן אין דעם בעלגישן יידן-לאַגער מאַלין און דעפּאַרטירט געוואָרן קיין אוישוויץ.

מאַלאַ האָט געטראַכט וועגן אַנטלויפן פון מאַלין, אָבער עס איז איר נישט געלונגען און זי איז אַרײַנגעפאַלן אין דעם אוישוויצער גיהנום.

נאָך דער סעלעקציע, וואָס האָט אײַנגעשלונגען דאָס לעבן פון מאַלאַס עלטערן, איז זי אויסגעקליבן געוואָרן דורך די ס.ס. פרויען פאַר אַ לויפערקע און דאָלמעטשערין. זי האָט געקענט עטלעכע שפּראַכן, דע-רונטער דייטש, פּויליש, פּראַנצייזיש, פּלעמיש, יידיש. זי איז געווען שיין, מיט אַן עסטעטישן אויסזען און גוט אויסגעפאַרטעוועט און פלינק, האָט זי באַקומען חן אין די אויגן פון די ס.ס. ישיע סאַדיסטישע הויפט-אויפּזע-ערינס פון דעם פרויען-קאַנצלאַגער, מאַנדעל און דרעקסלער, און איז געבליבן אַ לויפערקע. אַן ענלעכע פונקציע האָבן אויסגעפירט נאָך עטלעכע יידישע מיידלעך פון סלאָוואַקיע. די אויפגאַבע פון די לויפערקעס איז באַ-שטאַנען אין איבערטראַגן שנעל באַפעלן און אינפּאַרמאַציעס און בכלל

MALA Zimetbaum

Symbôle de la Solidarité

Morte heroiquement au camp d'Auschwitz
le 22 août 1944

מאלא צימעטבאום

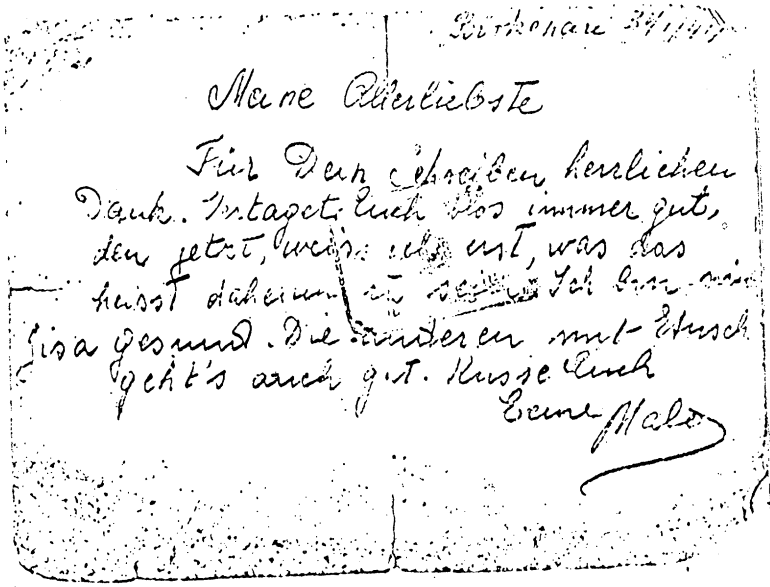
די פאטאגראפיע אויף א ספעציעל קארטל, אפגעדרוקט פון דער בעלגישער רעגירונג, ווי אן אויסדרוק פאר מאלאס פארדינסטן אין קאמף קעגן די נאציס.

אין ארויסהעלפן די דײַטשישע אויפזערינס אין אַדמיניסטראַטיווע ענינים. אָבער עס איז נישט ריכטיק די אינפֿאַרמאַציע פֿון פֿאַליע קלאַץ, אַז מאַלאַ האָט געאַרבעט אַלס שרײַבערקע אין דעם קאַרטאַטעק-אַפֿטייל פֿאַר פֿאַלי-טישע אַרעסטירטע.² פֿונקט ווי פֿאַלש עס איז די מיינונג פֿון דער זעלבער עדותטע, בכּן מאַלאַ האָט געשטאַמט פֿון לובלין. אַלס לויפערקע האָט מאַלאַ געהאַט אַ צוטריט בלויז צו דער בלאַקפירער-שטובע, וווּ עס האָבן זיך געפֿונען די פֿאַסיר-שײַנען³ און זי האָט די דאָזיקע מעגלעכקייט טאַקע אויסגענוצט, אַזוי ווי זי האָט אויסגענוצט פֿאַרזיכטיק און געשיקט אַלע אַנדערע מעגלעכקייטן צו העלפֿן און ראַטעווען די מיט-אַסירים, אַדער צו וואַרענען די מענטשן אויף דער „פֿרײַ“ אין בעלגיע.

ווי באַקאַנט זענען אַ סך נײַ-געבראַכטע אסירים געווען געצווונגען דורך די ס.ס.-לײַט צו שיקן בריוו אַהיים, צו באַקאַנטע, מיט גוטע גרוסן, בכּן זיי אַרבעטן נאַרמאַל און פֿילן זיך גוט. דאָס איז געווען דורכן שונא פֿאַרטראַכט ווי אַ מיטל אַפֿצונאַרן און אַרײַנצוציען אין דער דעפֿאַרטאַציע-נעץ די נאָך געבליבענע אין די אַקופּאַציע-לענדער יִדן. עס איז ברייט באַקאַנט, אַז די דײַטשן האָבן אין אוישוויץ געצווונגען צו דעם די סלאַ-וואַקישע און אונגאַרישע יִדן און אַפֿילו איינגעהאַלטן ביים לעבן אַ גרופּע אונגאַרישע רבנים. מאַלאַ איז אויך געווען געצווונגען אַנצושרײַבן אַזאַ מין פֿאַסטקאַרטל. אָבער זי האָט געוואָגט צו מאַכן אַ צושריפט מיט אַ קאַ-פּויער אַנצוהערעניש. די קרובים, וואָס זענען פֿאַרבליבן לעת עתה אין בעלגיע, האָבן באַקומען פֿון מאַלאַ אַ פֿאַסט-קאַרטל מיטן פֿאַלגנדיקן אינ-האַלט: „מיר גייט גוט. איך אַרבעט און בין געוונט. אַלע אַנדערע זענען מיט אונדזער שוועסטער עסטוש.“ די שוועסטער עסטוש איז, ווי שוין דער-מאַנט, געשטאַרבן לאַנג. לײַדער האָבן זיך די קרובים אויף דעם נישט געכאַפט.⁴

אין לאַגער (בירקענאָו) האָט מאַלאַ אויסגענוצט דעם פֿאַקט, וואָס זי האָט זיך געקאַנט פֿרײַ באַוועגן צווישן פֿאַרשידענע אַפֿשניטן און בלאַקן, צו טאָן טובות די אסירים. זי פלעגט אויסנוצן איר אויטאָריטעט און זידלען די בלאַק-עלטסטע און קאַפּאַס, זיי זאָלן אַזוי נישט שרײַען אויף די אסירים. זי פלעגט זאָגן צו די לאַגער-פֿראַמינענטן: „מיר זענען דאָ אַלע גלײַך, מיר זענען אַלע געפֿאַנגענע, אַלע וואַרט אונדז דער זעלבער גורל.“⁵ זי פלעגט געבן די אסירים פֿאַפּיר און בלײַערס צו שרײַבן בריוו צו די

נאענטע, וואס האבן זיך אויך געפונען אינעם לאגער, אין א צווייטן אָפּשניט.

מאלא צימעטבאומס א פאסט-קארטל פון לגער אין בירקענאָו, אַרויסגעשיקט דעם 30סטן יאנואַר 1944 צו פריינד אין בעלגיע.

לכתחילה האָט מאלא געטאָן די אַלע גוטע זאַכן אויף אייגענער האַנט. אין קורצן איז זי דורך גיאָ ווייסבלום אַרײַנגעצויגן געוואָרן אין דער אַרגאַניזירטער ווידערשטאַנד-באַוועגונג. פון איצט אָן איז איר טעטיקייט געווען שוין נישט קיין סטיכישע, נאָר אַ קאַאַרדינירטע. אַזוי אַרום איז זי געוואָרן אַ פאַרבינדלערין.⁶ זי האָט געגעבן בשתיקה אַ שטיקל ברויט, אַ צווייטן אָפּגעראַטעוועט פון אַ סעלעקציע. איר דערשיינען, איר אָפּטימום, האָט אָנגעשטעקט פאַרהיהשטע און פאַרצווייפלטע מענטשן מיט מוט צום אויסדויערן.

זי האָט אויסגענוצט אירע מעגלעכקייטן איבערצוטראַגן שוואַכע פרויען אויף לייכטערע אַרבעט. זי פלעגט גנבענען רפואות און עס טיילן פאַר קראַנקע. זי איז געווען זייער פלינק און איינפאַלעריש בעת די סאַמע

קריטישסטע מאַמענטן פון סעלעקציעס. זי האָט דרייסט איינשטעלנדיק דעם אייגענעם קאָפּ, איבערגעמאַכט די נומערן אין די רשימות פון די טויטע, פּדי צו ראַטעווען לעבעדיקע. מיט איין וואָרט: זי איז געוואָרן די נשמה פון די קאַנטאַקטן און רעטונגס-אַרבעט און איז געווען זייער פּאַפּולער צווישן דער אַסירים-מאַסע, בפרט ביי די ייִדישע פּרויען פון בעלגיע.

מאַלאַ האָט אָבער אַבסערווירט אַלץ, וואָס קומט פאַר אין לאַגער, בפרט די גרויליקייטן פון דער צייט פון „אַקציאָן העס“ (די פּאַרטיליקונגען פון די אונגאַרישע ייִדן אין 1944) און איז געקומען צום אויספיר, אַז מען דאַרף אַלץ טאָן זיך אַרויסצורייסן פונעם לאַגער, פּדי צו אַלאַרמירן די וועלט. זי האָט אויך געזען, אַז עס גייט כּמעט נישט פאַרבני קיין טאָג, עמעצער זאָל נישט אַנטלויפן. דער פּאַקט, וואָס אַ סך פון די אַנטלאַפּענע זענען אַרײַנגעפּאַלן דורך די לאַגער-תּלינים, האָט זי נישט אָפּגעשרעקט.

אין דער צייט האָט זי זיך שוין געקענט און געהאַט באַפּריינדעט מיטן יונגן פּוילישן פּאַליטישן אַסיר עדוואָרד (עדעק) גאַלינסקי פון קראָ-קעווער געגנט. דאָס איז געווען איינער פון די פּריסטע לאַגער-אַרעס-טאַנטן. ער האָט געאַרבעט אין אַ גרופּע אינסטאַלאַטאָרן און איז אַדאַנק דעם געווען גענוי באַקאַנט מיט אַלע פּיטשעווקעס פון לאַגער. די באַציונגען צווישן עדעק און מאַלאַ האָבן זיך מיט דער צייט פאַרוואַנדלט אין אַ געפּיל פון ליבֶּע.⁷ עדעק האָט אַפּילו באַשטעלט ביי איינער אַן אַרעסטאַנטקע, אַ מאַלעריין, אַ בילד פון מאַלאַ. עדעק האָט געהאַט בדעה צו אַנטלויפן צור זאַמען מיט זײַן נאָענטן פּריינד, דעם פּאַליאַק וויעסלאָוו קעלאַר, אָבער ווען ער האָט זיך פאַרטרויט פאַרן לעצטן, אַז ער וויל מיטנעמען אויך מאַלאַ, האָט קעלאַר פּראָטעסטירט, נישט געוואַלט אַנטלויפן צוזאַמען מיט אַ פּרוי און בפרט אַ ייִדישקע.⁸ עדעק האָט זיך אָבער פאַרעקשנט. קעלאַר האָט דעמלט רעזיגנירט און עס איז געבליבן, אַז עס אַנטלויפן עדעק און מאַלאַ. עדעק האָט געהאַט צוגעגרייט אַן ס.ס. ייִשן מונדיר. ער האָט גע-דאַרפט אַנטלויפן איבערגעטאָן ווי אַן ס.ס. מאַן. מאַלאַ האָט אָנגעטאָן אויף אירע קליידער אַ מענערישן אַרבעטער-קאַמבינעזאָן און געטראָגן אויפן קאָפּ אַ מושלע פון אַ קלאָזעט. זי האָט פּרײַער געהאַט אַרויסגעגנבעט פון דער בלאַקפירער-שטובע אַ פּאַסירשיין פאַר עדעקן. עס האָט געהייסן, אַז דער ס.ס. מאַן (עדעק) פירט אַרויס מחוץ דעם לאַגער, אין דער ריכטונג פונעם אונטערלאַגער בודי, אַן אַרעסטאַנט, וואָס טראָגט אַ מושלע.

זיי זענען אַרויס דעם 24סטן יוני 1944, אַ שבת נאָך מיטאָג, אויסנוצנ־דיק דעם מאַמענט, וואָס די וואַכלייט טוישן זיך אין דער צייט, און זייער מערהייט פאַרט אַוועק שוין אויפן זונטיק־אַפּרו. מאַלאַ האָט פאַרטרויט איר פּלאַן נאָך פיר פּרויען: איר קרובה גינאָ און די דרייַ חברטעס לויפּערקעס, די ייִדיש־סלאָוואַקישע מיידלעך: לאַה, פּאַליע און הערדאַ, וועלכע האָבן מאַלאַן ממש פאַרגעטערט און געווען באַ־צויבערט פון איר פּלאַן אַרויסצורייסן זיך פון לאַגער, פּדי צו אַלאַרמירן די וועלט. עדעק האָט פאַרטרויט דעם ענין צו זיין פּריינד קעלאַר און נאָך צוויי פּוילישע חברים. דעם אסיר יורעק סאַדטשיקאָו און דעם ציווילן אַרבעטער אַנטאַני שימלאַק. זיי האָבן אים געהאַלפן אַרגאַניזירן דאָס אַנטלויפן.⁹

דעם זעלביקן טאָג בעת די אַפּעלן אין פּרויען און מענער־לאַגער ביר־קענאַו האָבן זיך צערוישט די סירענעס. די זוכענישן און פּייניקונגען פון די דרייַ ייִדישע מיידלעך לויפּערקעס האָבן נישט געגעבן קיין שום רעזולטאַטן. אין משך פון עטלעכע וואָכן האָט מען די אַנטלאַפּענע נישט געקאַנט כאַפּן. אין צווישן זענען זיי דערגאַנגען צו פּוס ביז די זשוויצער בערג, נאָענט צו דער סלאָוואַקישער גרענעץ און ביים פּרווון אַריבערגיין די דאָזיקע גרענעץ האָט אַ דייַטשישער גרענעץ־פּאַטראָל זיי געכאַפּט. די אינפּאַרמאַציע שטאַמט פון אַ שפּעטערדיקן גריפּס פון עדעקן צו זיין פּריינד קעלאַר און איז די ריכטיקסטע¹⁰. וואָרום אַלע אַנדערע ווערסיעס, בכּן זיי האָבן זיך נישט געהיט און מען האָט זיי געכאַפּט אין אַ קאַטאַוויצער האַטעל, אין אַ רעסטאָראַן, אין אַ דייַטשישן שפּיטאַל אין מיסלאָוויץ, אַדער די לאַגער־פּירערין פון פּרויען־לאַגער בירקענאַו, מאַריאַ מאַנדעל, האָט זיי דערשנאַפּט אין וואַגאַן, שטימען נישט מיט דער ווירקלעכקייט¹¹.

אויב מיט עטלעכע וואָכן פּריער האָט די ידיעה וועגן מאַלאַס אַנטלויפן אַרויסגערופן אַ געוואַלדיקע פּריינד ביי די ייִדישע אסירים, ובפּרט ביי די פּרויען, איז איצט געקומען אַ שווערע פאַרצווייפּלטע שטימונג. מען האָט מוראַ געהאַט, אַז עדעק און מאַלאַ וועלן נישט אויסהאַלטן די עינויים פון דער פּאַליטישער אַפּטיילונג און וועלן אויסגעבן די פּריינד. עס איז אָבער געשען אַנדערש. גינאָ ווייסבלום האָט באַקומען מאַלאַס אַ גריפּס פון בונקער אין בלאַק¹¹. אַט וואָס מאַלאַ האָט געשריבן: „איך בין אויף אַלעם גרייט.“ איך ווייס וואָס עס דערוואַרט מיר. איך ווייס אָבער אויך, אַז זייער סוף איז

נאָענט. בלייבט מוטיק און געדענקט אין אַלעם". אין דער זעלבער צייט האָט קעלאַר באַקומען אַ גריפּס פון עדעקן, אויך פון בונקער. עדעק גיט צו וויסן די פּריינד, אַז מאַלאַ האַלט זיך מוטיק און דרייסט. נישט געקוקט אויף די שווערע עינويים האָט זי קיינעם נישט אויסגעגעבן. זיי וואַרטן ביידע אויפן אורטייל¹².

דער טאָג פונעם אורטייל איז געקומען.

דעם 22סטן אויגוסט 1944 האָט מען אין פרויען קאָנצלאַגער צוגעגרייט די עקזעקוציע איבער מאַלאַ צימעטבאַום. דאָס איז געווען בעתן אָונט-אַפעל. דער אַרקעסטער האָט געשפּילט. ביים טויער איז געשטאַנען מאַלאַ. די אסירים האָבן דורכדעפּילירט נעבן איר. טשיקאַווע, אַז קיין תּליה איז דאָ נישט געווען. די אסירים ברעכן דעם מוח, וואָס פאַראַ טויט האָבן די תּלינים פאַר איר צוגעגרייט? נאָכן אַפעל פאַלט דער באַפעל: אַלע יידן גייען אויפן פּלאַץ צווישן דער קיד און דער זאַונע. דאָ ברענגט מען מאַלאַ. זי גייט שטאַלץ מיט אַ געהויבענעם קאַפּ. הינטער איר גייט דער אַרבעטס-דינסט-פּירער, וועלכער דאַרף אויספירן די עקזעקוציע. די לאַגער-פּירערין מאַנדעל לייענט פאַר דעם אורטייל פון אַ צעטל. מאַלאַ גלעט די האָר און ציט וואַרשיינלעך פון דאַרטן אַרויס אַ זשילעטקע און שניידט זיך בליי-שנעל איבער די אַדערן. די מאַסע שטייט פאַרגליווערט פון ווייטיק. דער ס.ס. מאַן ריטטער האָט באַמערקט די אויסערגעוויינטלעכע געשעעניש. ער כאַפט מאַלאַן ביי די הענט. זי דערלאַנגט אים אָבער אַ פאַטש אין פנים מיט דער פאַרבלוטיקטער האַנט. ריטטער שרייט: „דו ווילסט זיין אַ העלדין! אָבער צו דעם זענען מיר דאָ, דאָס איז אונדזער אַרבעט!“

מאַלאַ שרייט אויס: „מערדער, אין קורצן וועט מען אייך אַפּצאַלן פאַר אונדזערע ליידן. מיידלעך, האָט קיין שום מורא! זייער סוף איז נאָענט! איצט בין איך זיכער אין דעם. איך ווייס, איך בין געווען פּריי!“

דאָ האָט ריטטער אַ זעץ געטאַן מאַלאַן מיט זיין רעוואָלוער. זי ווערט באַטויבט. מען ברענגט אַ טראַג-בעטל און מען פירט זי אָפּ אין באַראַק 4/1. אין צווישן איז ביי די דייטשן אויסגעבראַכן אַ מהומה, אַ שרייעריי, פּינפּעריי און לויפּעריי. ליגנדיק אין באַראַק האָט נאָך מאַלאַ אַלץ גערעדט צו די מיידלעך. זי האָט געזאָגט: שוין מיט אַ שוואַכער שטימע: „וויינט נישט, דער טאָג פון נקמה איז נאָענט. איר הערט! געדענקט וועגן אַלץ, וואָס זיי האָבן אייך געטאַן!“ „שווייג, דו פאַרפּלוקטע!“ — רופּט זיך

אָפּ דער ס.ס.ס-מאַן. „צוויי יאָר האָב איך געשוויגן, איצט וועל איך זאָגן אַלץ!“ — שעפּטשעט מאַלאַ מיט די לעצטע כּוּחוֹת. דער ס.ס.ס-מאַן האָט דעמלט אַרויפגעלייגט אויף איר מויל אַ פּלאַסטער און געזאָגט צו מאַנדעל: „יעצט וועט זי שוין זיין שטיל!“.

אויפן באַפעל פון די ס.ס.ס-לייט איז מאַלאַ, נאָך אַ לעבעדיקע, אַרויפ־געלייגט געוואָרן אויף אַ האַנט־וועגעלע, וועלכן מען האָט אָפּגעפירט צו די גאַז־קאַמערן.¹³

אַט אַזוי שילדערט די לעצטע מינוטן פון דער העלדין גיזאַ ווייס־בלום, וואָס איז בייגעווען די עקזעקוציע. אַ צווייטער ייִדישער אויטענ־טישער עדות און פּריינדין פון דער העלדין, שרה גאַלדבערג, פּאַרענדיקט איר שילדערונג מיט פּאַלגנדיקע ווערטער: „איר טויט וועל איך נישט פּאַרגעסן פּל זמן איך וועל לעבן. איך וועל נישט פּאַרגעסן דעם גרויען קאַליר פון איר פנים, איר שטאַלצע האַלטונג, נישט געקוקט אויפן ווייטיק פון די צעשניטענע אַדערן, איר הויך געהאַלטענעם קאַפּ“.¹⁴

לויט אַ פּוילישער עדותטע האָט מאַלאַ אין לעצטן מאַמענט אויסגע־רופּן: „איך ווייס, אַז איך קום אום, אָבער דאָס איז נישט וויכטיק. וויכטיק איז, אַז איר, (די דייטשן) וועט אויך אומקומען. אייערע טעג זענען גע־ציילטע. עס וועט שוין אייך גאַרנישט העלפן, קיינער וועט אייך שוין נישט ראַטעווען“.¹⁵

לויט אַ ייִדישער עדותטע זאָלן מאַלאַס לעצטע ווערטער קלינגען אַזוי: „ברידער, האַלט זיך! די הילף איז שוין נאָענט!“¹⁶.

דעם זעלביקן טאָג איז אויסגעפירט געוואָרן דער אורטייל איבער עדעקן. ער איז אויפגעהאַנגען געוואָרן עפנטלעך פאַר די צונויפגעזאַמלטע קאַלאַנעס פון בירקענאָוער מענער־לאַגער. אין לעצטן מאַמענט, איידער דער ס.ס.ס-מאַן האָט פּאַרענדיקט ליענען דעם טויט־אורטייל, האָט עדעק, וועמענס הענט זענען געווען פאַרבונדן מיט דראַט, אַרײַנגערוקט דעם קאַפּ אין דער פעטליע און אומגעקערט מיט די פיס דעם טאַבורעט. עס איז, ווייזט אויס, אָפּגעמאַכט געוואָרן צווישן עדעקן און מאַלאַ, אַז זיי זאָלן זיך נישט לאָזן דערמאַרדן דורך די ס.ס.ס-הענקער און אַליין זיך פּרייער נעמען דעמאָנסטראַטיוו דאָס לעבן. די הענקער האָבן אָבער געכאַפט עדעקן און אים אויפגעהאַנגען מיט זייערע הענט.

עדעק האָט נאָך באַוויזן אויסצורופּן: „זאָל לעבן פּוילן!“¹⁷.

דעם זעלבן אָוונט, בעת דער גאַנצער לאַגער האָט געהאַט איין טעמע פון געשפרעך: מאַלאַ און עדעק — האָבן די הויפט־פונקציאָנאַרן פון מענער־לאַגער געבראַכט עדעקס פריינד קעלאַרן דעם לעצטן גרוס פון דעם קרבן און צוויי זאָכן צו באַהאַלטן: דעם געמאַלענעם פאַרטרעט פון מאַלאַ און אַ קליין פעקעלע פאַפיר, אין וועלכן עס זענען געווען איינגע־וויקלט אַ בינטל קורצע האַר פון עדעקן און אַ גאַלדן לאַק פון מאַלאַס האַר. אויפן פאַפיר איז געווען אַן אויפשריפט:

עדוואַרד גאַלינסקי

לאַגער־נומער 531

מאַלי צימעטבאָום

לאַגער־נומער 19880.¹⁸

עדעקס לעצטע ביטע איז געווען, מען זאָל דאָס פאַפירל מיט ביידנס האַר איבערגעבן זיין פאַטער.

קעלאַר איז אַריבער דורך פאַרשיידענע לאַגער גילגולים און האָט באַוווּן אַפצוראַטעווען בלויז מאַלאַס פאַרטרעט, וואָס געפינט זיך אינעם מוזיי פון אוישוויץ. דער פאַפיר מיטן אויפשריפט און די האַר איז אין לויף פון די שטורמישע געשעענישן אַוועקגעקומען. פאַרשוונדן.

עס איז אָבער נישט פאַרשוונדן דער אַנדענק פון די צוויי העלדן, די קינדער פון צוויי פעלקער־מאַרטירער, וועלכע עס האָט פאַראייניקט דער געמיינזאַמער טראַגישער גורל, דער בשותפותדיקער טרוים און ציל און דאָס שענסטע געפיל, וואָס איז אויפגעקומען, ווי אַ מאַדנע בלום, אויפן בלאַטיקן גיפטיקן באַדן פון אוישוויץ, דער געפיל פון ליבע.

די געשיכטע פון מאַלאַ און עדעק איז נישט בלויז אַ סימבאָל פון אַט די געפילן, נאָר איז די סאַמע ממשותדיקע אמתדיקע רעאַליטעט.

די געשיכטע פון אמתן אידעאָליזם און פון לויטערער רייניקייט — אין אַ סביבה פון מאַרד, טעראָר, עגאָזים און שמוץ.

עס זענען זיכער געווען נאָך אַ סך אַנדערע מאַלאַס, פשוטע ייִדישע מיידלעך מיט גרויסע נשמות און גרויסן מוט, נאָר מיר ווייסן נישט וועגן זיי. זייער אויפטו און געדעכעניש זענען אַוועק מיטן פלאַם פון די קרעמאַטאַריעס און מיטן רויך פון די קויענס.

אין מאלא ווערט פערזאנליכער די גאנצע גייסטיקע און פיזישע גבורה פון דעם יידישן מיידל, פון דער יידישער פרוי אין אוישוויץ, די באקאנטע און אומבאקאנטע גבורה.
לכבוד דעם אנדענק פון מאלא צימעטבאום איז אין אנטווערפן, אויפן מויער פון דעם הויז, ווו זי האט געווינט, אויף מארינוס גאס נ' 7, איינ-געמויערט געווארן דורכן דארטיקן מאגיסטראט אן ערן-טאוול.

הערות צום קאפיטל צען

- (1) אין די דאקומענטן האט זי ווארשיינלעך פיגורירט מאללי (Mally), אבער מען האט איר נאמען פארטוישט אויף מאלא.
- (2) ג"ע פון פאליע קלאץ, פארשריבן דורך פייוול וויינער, ארכ. ב. מארק.
- (3) Wiesław Kielar: Edek i Mala, Zeszyty Oświęcimskie nr. 5/1961, s. 110—120.
- (4) Giza Weisblum: The Escape and Death of the „Runner” Mala Zimetbaum. Yury Suhl. They fought back, New York 1967, p. 183.
ג"ע פון סולומון אלכסנדר, יד ושם, ס' 3016/101.
- (5) גיזא ווייסבלום, ז' 184.
- (6) ג"ע פון סאניע גאלדמאן, ארכ. ב. מארק.
- (7) קעלאר, ז' 110.
- (8) גיזא ווייסבלום, ד.צ.וו., ז' 185. קעלאר באשטעטיקט דאס אין זיינע זכרונות, אבער אין א מילדערער פארעם.
- (9) Tomasz Sobański: Uciezki Oświęcimskie. Warszawa, Mon 1966, s. 42.
- (10) קעלאר, ז' 116.
- (11) ג"ע פון פאליע קלאץ, ד.צ.וו.
- (12) קעלאר, ז' 117.
- (13) Dounia Ourisson: Les secrets du Bureau Politique d'Auschwitz. Amicale d'Auschwitz. Paris 1945.
גיזא ווייסבלום, ד.צ.וו., ז' 188; קעלאר, ז' 119; באום, ז' 92.
ג"ע ראיא קאגאנס אין בוך:
- Hermann Langbein: Der Auschwitz-Prozess. Eine Dokumentaion. Europäische Verlagsanstalt, Wien 1961, s. 129.
- (14) ג"ע פון שרה גאלדבערג, ארכ. ב. מארק.
- (15) ג"ע פון קאסאקעוויטש, ז' 112.

- (16) ג"ע פון פאליע קלאץ, וועגן דעם טראגישן טייט פון מאלא צימעטבאום, זע
Ewa Agapsowicz: Dwa tygodnie. „Trybuna Ludu” nr. 38, אויך :
11.8.1954.
- (17) קעלאר, ז' 118.
Tomasz Sobański, s. 42.
- (18) קעלאר, ז' 119.
יעקב פריימארק, זכרונות, יד ושם משנת 1959, פ"99/94, ז' 43.

ק א פ י ט ל ע ל ף

די זאָנדער־קאָמאָנדאָ

צווישן די לעת עתה לעבן געבליבענע גרופן פון ייִדישע אסירים, וועל־
 כע זענען געווען באַשעפטיקט אין פאַרשידענע אַרבעט־קאָמאָנדאַס, איז
 געווען איינע, וואָס איז געווען צום מערסטן פאַרשאַלטן. דאָס איז געווען
 די זאָנדער־קאָמאָנדאַ — אַ גרופע ייִדישע אסירים, באַשעפטיקטע ביי די
 קרעמאַטאָריעס. די אויפגאַבע פון דער זאָנדער־קאָמאָנדאַ איז געווען צו
 רייַסן די גאַלדענע ציין פון די בר־מינוס, צו פאַרברענען, אָדער באַגראָבן
 די טויטע קערפערס, צו הייצן אין די ריזן־אויונס און צו רייַניקן די קרע־
 מאַטאָריעס. זיי זענען אויך צום טייל געווען באַשעפטיקט ביים אויסטאַן די
 קרבנות, וועלכע מען האָט פאַרלאָקט אין דער „זאָנע“ (באָד). מיט דער
 זאָנדער־קאָמאָנדאַ האָט אָנגעפירט אַן ס.ס.־מאַן, וואָס איז איינציַיטיק גע־
 ווען דער קאָמענדאַנט פון די גאַז־קאַמערן און קרעמאַטאָריעס. דער גרוי־
 זאַמסטער איז געווען דער אַבערשאַרפירער אַטאַ מאָלל, וועלכער פלעגט
 האַלטן צו די ייִדישע קרבנות, די געבראַכטע אָהער פון די טראַנספּאָרטן,
 איינשטילנדיקע רעדעס.

אין דער זאָנדער־קאָמאָנדאַ האָבן די דייַטשן אויסגעקליבן ספּעציעל
 געזונטע ייִדישע מענער. עס איז נישט געווען קיין איין פאַל פון פרייַוויליקן
 גיין אין דער זאָנדער־קאָמאָנדאַ, וואָרום אַחוץ אַלעמען פלעגן די דייַטשן
 קיין מאָל נישט מעלדן, אַז זיי זוכן קאַנדידאַטן צו דער דאָזיקער אַרבעט. זיי
 פלעגן אויסקלייבן די מענער, נישט זאָנדיק גאַרנישט און ערשט שפּעטער
 האָבן זיך די מענטשן דערוווסט, צו וואָס פאַראַ שרעקלעכער אַרבעט מען
 האָט זיי באַשטימט.

די ערשטע זאָנדער־קאָמאָנדאַ האָבן די אוישוויצער ס.ס.־לייט אויס־
 פאַרמירט אין אַפּריל 1942 פון צווישן די אָנגעקומענע ייִדן־טראַנספּאָרטן פון
 סלאָוואַקיע. די ערשטע גרופע סלאָוואַקישע ייִדן, וועלכע האָט, נאָכן דער־
 וויסן זיך דעם אמת, צו וואָס מען וויל זיי באַנוצן — זיך צעבונטעוועט און

אפגעזאגט צו טאן די ארבעט, האָבן די ס.ס.־לייט דערשאָסן. די וויי-טערדיקע זאָנדער־קאָמאָנדאָס זענען באַשטאָנען פון יידן פון סלאָוואַקיע און פראַנקרײך. אויך דעמלט האָבן איינצלע יידן געפרוווט אַנטלויפן, אָבער מ'האַט זיי געכאַפט. דער רוב פון די זאָנדער־קאָמאָנדאָ־לייט האָט, אָבער, נישט געטראַכט וועגן בונט און אַנטלויפן. דער פּלוצלונג אַנטפּלעקטער אמת האָט לכתחילה אין גאַנצן דערדריקט. געוויסע מענטשן זענען באַגאַנגען זעלבסטמאָרד דורך וואַרפן זיך אין די פּלאַמען פון די קרעמאַטאָריעס, אָדער דורך אַנדערע אופנים.

דער געוועזענער מיטגליד פון דער זאָנדער־קאָמאָנדאָ דוב פייסיקאָ-וויטש, אַן אַפּשטאַמיקער פון קאַרפּאַטן־רוסלאַנד, גיט איבער, אַז פאַר זײַן צײַט זענען געווען 8—9 פּאַלן פון אַזאַ זעלבסטמאָרד. איינער פון די זעלבסטמערדער איז געווען אַ רב¹.

די מערהייט איז געבליבן און זיך באַמיט צופאַסן — יעדער אויף זײַן שטייגער — צו דער נײַער פאַרשאַלטענער עקסיסטענץ².

די גרויליקע אַרבעט האָט נישט בלויז געווירקט נעגאַטיוו אויף דער פּסיכיק פון די זאָנדער־קאָמאָנדאָ־לייט, נאָר דעפּאַרמירט זייער אויסערלעכן אויסזען. דאָס כּסדרדיקע פאַרברענגען צווישן מתים, דאָס אַפטע שטיין מיטן פנים צו די פּלאַמען, דאָס זעלבסטגעפיל פון אייגענער מאַראַלישער דערני-דערונג — דאָס אַלץ האָט זיך אָפּגעשפּילט אין זייערע געזיכטער, געמאַכט זייער אויסזען פאַרגרעבט, אַפּשטויסנדיק, עקלדיק. דאָס האָבן געפילט אַנ-דערע, דאָס האָבן זיי אַליין אויך געפילט אַן עקל צו זיך אַליין³.

„אויף זיכער — שרייבט די פראַנצייזישע פאַרשערין אַלגאַ וואַרמסער, פון אַפּשטאַם אַ ייִדישע — איז די זאָנדער־קאָמאָנדאָ נישט געווען קיין שול פון צניעות. די מערהייט פון דער זאָנדער־קאָמאָנדאָ געהערט נישט צו דער מאַראַלישער עליטע פונעם לאַגער. אָבער ווי קאַנט איר פאַרלאַנגען, אַז אין די דאָזיקע באַדינגונגען זאָל דער מענטש נישט ווערן אַ חיה, אָדער ער זאָל זיך נישט פאַרוואַנדלען אין אַ ראַבאַט... שלעפּן מתים, ברענען מתים און אפּשר צווישן זיי באַגעגענען אַ טײַער געזיכט?״⁴

וועגן דעם מאַראַלישן ווערט פון דער זאָנדער־קאָמאָנדאָ זענען פאַראַן פאַרשיידענע מיינונגען און חילוקי דעות. פון איין זײַט שטרייכן אונטער געוויסע עדות און מחברים זייער פאַרגרעבטקייט, פאַרחיהשקייט און גע-פאַלבקיט, זייער ראַל פון פאַקטישע העלפּער פון די ס.ס.־לייט. די ס.ס.־לייט

האָבן אַרײַנגעוואָרפֿן אין די גאַז-קאַמערן דעם ציקלאָן ב' און דערשטיקט די קרבנות און די זאַנדער-קאַמאַנדאַ-לייט האָבן געהאַלפֿן פֿאַרווישן די שפורן פֿון פֿאַרברעכן⁵. מען וואָרפט אַפֿילו פֿאַר די זאַנדער-קאַמאַנדאַ-לייט, אַז עס זענען געווען פֿאַלן, ווען זיי האָבן נישט בלויז אָפּגעזאַגט אַנטייל צו נע-מען אין דעם בונט פֿון די ייִדן פֿון טראַנספֿאַרט, נאָר אַז זיי האָבן געהאַלפֿן די ס.ס.-מערדער צו דערשטיקן אַזאַ בונט און צו אַרײַנטרייבן שנעלער די בונטאַרן אין גאַז-קאַמער און צוקלאַפֿן די טיר⁶. פֿון דער צווייטער זײַט זענען אויך פֿאַראַן סניגורים.

אַן עד ראיה, אַ פּוילישע פּרוי, אַ העפּטלינג פֿון בירקענאַ, טרעט אויף אין שוץ פֿון די מענטשן פֿון דער זאַנדער-קאַמאַנדאַ און שרײַבט אין אירע זכרונות אַט וואָס:

„אַפֿט האָט מען פֿאַרגעוואָרפֿן דער זאַנדער-קאַמאַנדאַ הלמאַי זי שטעלט נישט קיין ווידערשטאַנד. אַבער שוין-זשע איך און מיר אַלע פֿירן נישט אויס די באַפֿעלן אָן איין וואָרט? זייערע פּנימער זענען פֿאַרשוואַרצט געוואָרן פֿון ברענענדיקן האַלץ און סאַזשע, זייער בליק איז אומהיימלעך און ווילד, דער-שראַקן ווי בײַ אַ ווילדער חיה. אַלע אסירים ווילן איבערלעבן און זיי אויך“⁷. אַבער זייער גורל איז סײַ ווי געווען אַ געחתמעטער. דער געוון העפּטלינג ירחמיאל שולקלאַפּער שילדערט אַן אַנדערע גרופּע פֿון דער זאַנ-דער-קאַמאַנדאַ, אַ גוט אַנגעטוענע אין לעדערנע קורטקעס, אַ זאַטע. אַבער סײַ די, סײַ יענע, וועלכע עס שילדערט די פּוילישע פּרוי, האָט געוואָרט דער זעלבער גורל: דער שנעלער טויט, פּדי קיינער זאָל זיך נישט דערוויסן די געהיימעניש פֿון די גאַז-קאַמערן און קרעמאַטאַריעס. נאָר לאַמיר זיך צוריקקערן צו דער דיסקוסיע אַרום דעם מאַראַלישן פּרצוף פֿון דער זאַנדער-קאַמאַנדאַ.

דווקא אַ נישט-ייִדישע אויטאָרין, די פּוילישע געוון. אוישוויץ-אַרעסטיר-טע און פֿאַרשערין מאַריאַ עלזשביעטאַ יעזשעריסקאַ (לאַגער-נומער 24449) איז אַרויס אין 1962 מיט אַ גרויסן פֿאַרטיידיקונגס-אַרטיקל לגבי דער זאַנ-דער-קאַמאַנדאַ. לאַמיר ברענגען עטלעכע ציטאַטן:

„זאָל זיי נישט פֿאַראַרטליין קיינער, וואָס ווייס נישט וואָס עס איז אַווינס האַפּענונג. וואָרום וואָס האָבן זיי געקאַנט אויפֿטאַן? זאַגן די נײַ-אַנגעקומענע אויף דער ראַמפּע, אַז זיי גייען צום טויט, זיי וואָלטן נאָר אומגעקומען און מיט פּול שוידערלעכן באַווסטזײַן וועגן דעם, וואָס עס

דערוואַרט זיי. דער גורל וואָלט זיך נישט געענדערט. זיי וואָלטן קיינעם גאַרנישט געקאָנט איבערגעבן. בחינם וואָלט געווען דער פּראָטעסט און בונט. ווען עס וואָלט אַפילו געלונגען אויף אַ מינוט אַרויסצורייסן וועמען עס איז פון די ס.ס.ישע הענט, איז אָבער דאָך דער שטח געווען אַרומגערינגלט מיט דראַט, מיט ליניעס פון וואַך-פּאַסטנס און אַרום ווייטער — דער שטח פון אַקופירטן פּוילן. אומעטום זייער הערשאַפט און די ייִדישע שטריכן זענען אַ טויט-אורטייל... דער פּרייער מענטש פּאַלט אַרײַן אין גרימצאָרן, ווען אַ צווייטער בן-אָדם כאַפט נישט פאַרן געווער אין פּאַרטיידיקונג פון זײַן ווירדע און לעבן. אָבער די זאָנדער-לייט זענען געווען אסירים אין די גרוי-זאַמע צײַטן פון טויט און פּאַראַכטונג. אין דער גרויסער טויט-פּאַבריק אַש-וויענטשים. איילט זיך נישט משפטן" ⁸.

פעסטשטעלנדיק דעם פּאַקט פון דעמאָראַליזאַציע בײַ די זאָנדער-לייט, זעט אָבער איינצײטיק די ציטירטע אויטאָרין אויך ליכטיקע מאַמענטן אין זייער טעטיקייט. לאַמיר זיך ווייטער צוהערן צו אירע רייד:

„וואָס פאַראַ געפילן האָבן גענורטעוועט אין די זאָנדער-לייט בעת זייער אַרבעט? איך בין דאָס נישט אין שטאַנד צו באַשרײַבן. אַלנפּאַלס אַ טייל פון די מענטשן איז בײַ זייער אַרבעט געוואָרן פאַרווילדעוועט און געטראַכט בלוז וועגן היטן די אייגענע פעל און אייגענע פאַרגעניגנס, למשל וועגן אַנשיפורן זיך מיט אַלקאָהאָל, וואָס עס האָבן געבראַכט די צום טויט פאַר-משפטע מענטשן. אַנדערע זענען פאַרטעמפט געוואָרן און געקוקט אויף דער אייגענער אַרבעט גלייכגילטיק. שלעכטס לייזט אויס שלעכטס. די דײַטשן האָבן אָבער נישט דעפּראַוירט אַלעמען. עס זאָגן וועגן דעם עדות לעבע-דיקע מענטשן, וואָס זענען ניצול געוואָרן אַדאַנק דער הילף פון דער זאָנ-דער-קאַמאַנדאָ". און דאָ ברענגט די אויטאָרין אַ בײַשפּיל די פּאַקטן, וואָס זאָנדער-לייט פלעגן אַריבערשיקן אין געהיים פאַר די קראַנקע אסירים אין די רעווירן רפואות, וועלכע זיי האָבן געפונען בײַ די קרבנות פון די גאַז-איוונס" ⁹.

דער אַרויסטריט פון מאַריאַ יעזשיערוסקאַ האָט אַרויסגערופן אַ העפטיקע פּאַלעמיק מצד אַ ייִדישער פּרוי, העלענאַ ריינער, וועלכע האָט אַליין איי-בערגעלעבט געטאָ און לאַגערן און געזען מיט די אייגענע אויגן די געפּאַלנ-קייט, פּאַרדאַרבקייט און פאַרראַט פון דער געטאָ-פּאַליציי און דער זאָנ-דער-קאַמאַנדאָ. די ייִדישע פּאַלעמיסטין פאַראורטיילט ווי צום שאַרפּסטן די

זאָנדער־לייט. „וואָס פאַראַ אונטערשייד איז פאַראַן — שרייבט העלענאַ ריי-
נער — צווישן שלאָגן מיט שטעקנס לעבעדיקע מענטשן און וואַרפן אין
אויבונס טויטע און רייסן ביי זיי די שטשאַקעס מיט צוואַנגען?“ אויב מען
זאָל אָננעמען דעם שטאַנדפונקט פון פרוי יעזשע־ערסקאַ — פירט אויס די
ייִדישע אויטאָרין — וואַלט מען געדאַרפט באַרעכטיקן די קאַפּאַס, די
מנווולים און פאַררעטער.

מיט איין וואָרט: העלענאַ ריינער זעט נישט קיין שום זכות, קיין שום
ליכטיקן פונקט ביי די זאָנדער־קאַמאַנדאַ־לייט און פאַרלאַנגט זייער פול-
שטענדיקע פאַראורטיילונג.¹⁰

עס זענען פאַראַן נאָך פאַרשיידענע שטימען בנוגע דער זאָנדער־קאַ-
מאַנדאַ. מיר מיינען, אַז די עטלעכע ציטירטע זענען גענוג כאַראַקטעריסטיש
און עס איז שוין צייט צו נעמען שטעלונג. ווי ליגט דער אמת? פאַרשטייט
זיך, אַז יעדע פון די ציטירטע אַרויסזאָגונגען איז אַן און פאַר זיך אמת. די
זאָך איז נאָר די, וואָס די זאָנדער־קאַמאַנדאַ איז נישט באַשטאַנען פון קיין
איינהייטלעכן עלעמענט. עס זענען געווען אַזעלכע זאָנדער־לייט, וואָס זע-
נען געוואָרן גלייכגילטיק צו אַלץ און אַלעם, פסיכיש אָפּגעטעמפּט, אַזעל-
כע וואָס האָבן זיך באמת דעפּראַווירט מאַראַליש און אַזעלכע וואָס האָבן
איינגעהאַלטן דעם צלם מענטש. אַזאַ אויטאָריטאַטיווער עד ראיה ווי דער
ווידערשטאַנד־טווער פון בירקענאַ דוד שמולעווסקי כאַראַקטעריזירט די
פּראַבלעם, דוכט זיך, צום נאָענטסטן צום אמת, דהיינו:

„די זאָנדער־קאַמאַנדאַ איז נישט קיין איינהייטלעכער עלעמענט. עס
זענען דאָרטן געווען אַזוינע, וועלכע עס איז געגאַנגען בלויז אין נאָך איין
טעלער זופ, אין באַנפן, אין די זאַכן נאָך די מתים. זיי זענען געוואָרן
אָפּגעטעמפּט. זיי זענען געווען פרימיטיווע מענטשן, זיי זענען געוואָרן פאַר-
היהשט. אָבער עס זענען אויך געווען אַזעלכע, וואָס האָבן נישט אויפּגעהערט
צו דענקען און זיי האָבן גלייך פון אָנהייב גענומען אַראַגניזירן אַ ווידער-
שטאַנד־באַוועגונג. פון איין זייט האָבן טאַקע די זאָנדער־קאַמאַנדאַ־לייט גע-
האַלפן די ס.ס.־לייט ביים אויספירן זייערע שרעקלעכע רציחות. עס איז
אָבער אויך פאַראַן אַ צווייטע זייט פון מעדאַל.¹¹

אויף אַן ענלעכן אופן פאַסט אויף אַט די פּראַבלעם דער ייִדיש־דייטשי-
שער ווידערשטאַנד־טווער ברונאַ באָם: „אַ סך פון דער זאָנדער־קאַמאַנדאַ
האַט זיך מאַראַליש אַראָפּגעקניקלט באַרג־אַראָפּ, אָבער געווען אויך אַזוינע,

וואס האבן איינגעשטעלט א קאנטאקט מיט אונדז, און די דאזיקע האבן באקעמפט די אייגענע זאנדערס" 12.

אין זעלביקן גייסט כאראקטעריזירט די זאנדער-קאמאנדא דער יידיש-פראנצייזישער ווידערשטאנד-טוער פון אוישוויץ חיים-איצל גאלדשטיין: „זיי האבן אויסגעזען שרעקלעך. א סך פון זיי האבן געהאט געוויסנס-ביסן. א סך פון זיי האבן געקלערט וועגן נעמען זיך אליין דאס לעבן" 18.

ווי עס איז צו זען פון כמעט אלע אויבן ציטירטע עדות און מחברים זענען פון סאמע אנהייב געווען צווישן דער מאסע פארטעמפטע און דע-מאראליזירטע זאנדער-לייט געוויסע אסירים-טרעגער פון דעם ווידער-שטאנד-געדאנק. אבער פארשרייטן דעם דאזיקן געדאנק און בפרט עפעס וואס טאן אין ארגאניזאציעלן זין איז אין קאנקרעטן פאל געווען זייער שווער, ווייל דער צוזאמענשטעל פון דער זאנדער-קאמאנדא איז דורך די דייטשישע רוצחים כסדר געטוישט געווארן. דוד שמולעווסקי רעכנט אויס מינימום פינף געענדערטע זאנדער-קאמאנדא-עקיפעס, ד.ה. מינימום פיר מאל איז די זאנדער-קאמאנדא, די עדות פון די דייטשישע גרויל-רציחות, ליקוידירט געווארן. עס איז אויך שווער צו געפינען א געמיינזאמע שפראך אין סאמע פשוטסטן זין פון ווארט. ווי געזאגט, זענען די ערשטע צוויי זאנ-דער-קאמאנדאס אין יאר 1942 באשטאנען פון יידן פון סלאוואקיע און פראנקרייך. זינט שפעט הארבסט 1942 איז די זאנדער-קאמאנדא, וועלכע איז פון 200 מיטגלידער געשטיגן אויף 800, פארפולט געווארן מיט יידישע אסירים פון טשעכאנאו, מאקאו-מאזאויעצק, ביאליסטאקער קאנט, גראדנער געטא, לאמזשע, זאמבראו, אסטראלענקע, ראציאנזש א.א. דערנאך אין מיטן 1943, זענען די רייען פון דער זאנדער-קאמאנדא ווידער דערגעניצט געווארן מיט יידן פון פראנקרייך, דער עיקר אפשטאמיקע פון פוילן און בתוכם פאלי-טישע טוער פון אנטיפאשיסטישן לאגער און אפילו געווי. שפאניע-קעמפער. אדאנק דעם האט געקאנט קומען צו א דערנענטערונג צווישן די לעצטע און די יידן פון די פריער דערמאנטע פוילישע שטעט און שטעטלעך. די גאנצע צייט זענען אין דער זאנדער-קאמאנדא אויך געווען יידן פון סלאוואקיע, גריכנלאנד, אונגארן און האלאנד, אבער די אלע זענען געווען אין א מינ-דערהייט.

די פיאנערן פון דעם ווידערשטאנד-געדאנק און ארגאניזאציע זענען געווען פוילישע יידן פון פראנקרייך, סירוב פון לינקן לאגער. די ערשטע,

וואס האבן אנגעקניפט א קאנטאקט מיט דער ווידערשטאנד-באוועגונג פון בירקענאו, זענען געווען לעמבערגער, כאצקל (פאמיליע נישט באקאנט) און גוז. אלע דריי פוילישע יידן פון פראנקרייך. און די דריי ווערן בא-טראכט פאר די שעפער פון ערשטן ווידערשטאנד-קעמערל אויפן געביט פון דער זאנדער-קאמאנדא¹⁴. צווישן די ווייטערדיקע טוער, וואס האבן איינגעהאלטן די קאנטינואציע פון ווידערשטאנד-געדאנק און די קאנטאקטן אין משך פון דער צווייטער העלפט פון 1943 ווערן אויסגערעכנט דער שניי-דער דניאל אבסטבאום, וועלכער האט אונטערגעהאלטן דעם גייסט ביי די נידערגעשלאגענע זאנדער-לייט דורך ציטירן מאיאקאווסקי און אנדערע דיכטער, דער שפאנישער קעמפער וועלכן די עדות געדענקען נאך לויטן פסעוודאנים, „דער געשטופלטער“ (דושאבאטי) און אנדערע¹⁵.

איינער פון די פיאנערן פון ווידערשטאנד אין דער זאנדער-קאמאנדא איז געווען דער געוויינלעכער פייניזילבער, אן אפשטאמי-קער פון פוילן און אן עמיגראנט אין פראנקרייך. די ווידערשטאנד-באווע-גונג פון בירקענאו האט מיט אים אנגעהאלטן א לאנגן און ענגן קאנטאקט. ער האט פון די געזאמלטע דורך די זאנדער-לייט געלטער און צירונג ביי די מתים א גרויסן טייל איבערגעגעבן פאר דער אלגעמיינער און פוילישער ווידערשטאנד-באוועגונג און אפילו פאר דער פ.פ.ר. מחוץ דעם לאגער. די דאזיקע טעטיקייט איז געגאנגען דורך דער פארמיטלונג פון דוד שמולעוו-סקי. אין א געוויסן מאמענט האט די ווידערשטאנד-באוועגונג געהאלטן פאר גייטיק צו ארגאניזירן אלטער פייניזילבערס אנטלויפן, פדי ער זאל קאנען איבערגעבן דער וועלט דעם גרויזאמען אמת וועגן די גאז-קאמערן און קרעמאטאריעס. דאס אנטלויפן איז נישט געלונגען, ווייל דער קאפא האט באמערקט און פייניזילבער איז שווער באשטראפט געווארן מיט הונ-דערט שמיץ און איז קוים ארויס מיטן לעבן¹⁶.

א צווייטער פארדינסטפולער ווידערשטאנד-טוער פון דער זאנדער-קאמאנדא איז געווען קאמינסקי, א פוילישער ייד פון א קליין שטעטל פון גראדנער קאנט, ווו ער איז געווען א לערער פון העברעיש.

אין אנהייב פון די דרייסיקער יארן האט ער חתונה געהאט מיט ראזא וועללער פון סאקולקע; דארט זיך באזעצט און געפירט א געשעפט פון שיד צוזאמען מיט זיין פרוי. ער איז אויך געווען אקטיוו אין פאליטיש-געזעל-

שאפטלעכן לעבן. די סאקולקער יידן האבן אים געקענט אלס איינעם פון די אנפירער פון די רעוויזיאניסטן אין זייער שטעטל.

אין יאנואר 1943 איז ער מיט זיין משפחה דעפארטירט געווארן קיין אוישוויץ מיט א טראנספארט יידן פון גראדנער קאנט. די עדות, וואס גע- דענקען אים פון אוישוויץ-בירקענאו שילדערן אים, ווי א בערך 40-יאריקן, קרעפטיקן און איבערלעך קאכנדיקן מענטש מיט א גוט הארץ¹⁷. א סך מיטאסירים האבן געזאגט פון זיין הילף, באזונדערס די סאקולקער לאנדס- לייט. נאך איינציקע פארטרויע חברים מיטקעמפער האבן געוויסט וועגן זיין אונטערערדישער טעטיקייט. ער איז געשטאנען אין קאנטאקט מיט דער ווידערשטאנד-באוועגונג פון בירקענאו און האט אין געהיים ארגאניזירט א בונט. עס האט אים געהאלפן דער ביאליסטאקער ייד לעמקע, דער קאפא פון דער קאמאנדא אין קרעמאטאריום 2. לעמקע איז אין ביאליסטאקער געטא געווען פארבונדן מיט דער לינקער ווידערשטאנד-באוועגונג און האט אן- טייל גענומען אין פראדוצירן אויפרייס-באמבעס. איבער ביידע יודישע קא- פאס — קאמינסקי און לעמקע — איז געשטאנען דער פוילישער קאפא מיעטעק מאראווא, וועלכער האט געהאט אונטער זיך די קאמאנדאס פון קרעמאטאריום 2 און 3. צום פינפטל, וואס האט געדארפט צוגרייטן דעם בונט האבן געהערט נאך דריי יידן פון דער זאנדער-קאמאנדא, דריי ברידער פון ביאליסטאק, וועמענס נעמען עס זענען אונז נישט באקאנט¹⁸. דער גע- דאנק איז אויסגעגעבן געווארן און קאמינסקי איז דערמארדעט געווארן דורך מאַללן און זיינע באהעלפער.

עס איז אויך באקאנט א העלדישער ייד פון גריבלאנד מיטן נאמען דוד. זיין אויפטו איז ברייט געווען באקאנט ביי זיינע אחים לצרה. דוד האט געשטעלט א ווידערשטאנד אן ס.ס. מאן הארט ביי דער קרעמאטאריע און וועלנדיק אויסמיידן יסורים און עינויים איז ער אליין אריינגעשפרונגען אין די קרעמאטאריע פלאמען¹⁹.

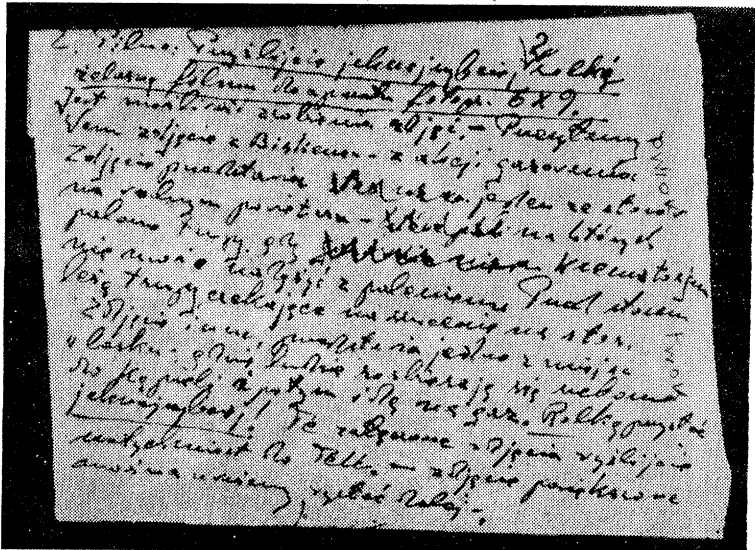
וועגן א גרופע גריכישע יידן, מיטגלידער פון דער זאנדער-קאמאנדא, וואס האבן געשטעלט א העלדישן ווידערשטאנד, ווערט דערציילט אט וואס זעקס גריכישע יידן בראש מיט א געווי. אפיציר פון דער גריכישער ארמיי, אלע מיטגלידער פון דער זאנדער-קאמאנדא, האט מען באפוילן ארויסצושיטן אש פון קרעמאטאריע אין ווייסל אריין. דער אפיציר האט פלוצים דערלאנגט

דעם ס.ס.מאָן אַ קלאַפּ, איז אַנטלאָפּן און זיך געלאָזט צום ווייסל, מען האָט אים אָבער געכאַפּט און דערשאָסן ²⁰.

און נאָך איין קאָנטראָלירטע ידיעה וועגן אַ העלדישער האַלטונג פון גריכישע יידן: אין יולי 1944 האָט אַ גרויסע גרופּע פון קרוב 400 גריכישע יידן, באַשטימט דורך די ס.ס.-לייט צו גיין אַרבעטן צו דער זאָנדער-קאָמאַנדאָ, אַפּגעזאָגט אַנצונעמען די אַרבעט. ווי אַ שטראַף האָט מען זיי אַרײַנגעטריבן אין גאַז-קאַמער און ליקווידירט ²¹.

וועגן דער זעלביקער פּאַסירונג ווערט דערציילט דורך עדות אויף אַן אַנדער אופן, דערייַנו — אַז דאָס איז געווען אַ גרופּע אונגאַרישע יידן ²² ווי עס האָט קאָנקרעט אויסגעזען די טעטיקייט פון דער ווידערשטאַנד-גרופּע, וועלכע האָט געווירקט אין דער זאָנדער-קאָמאַנדאָ, ווייסן מיר ווייניק. עס איז נאָר באַוווּסט וועגן עטלעכע אויפטוען פון דער גרופּע. וועגן איינעם האָבן מיר שוין גערעדט: דאָס זאַמלען און אַרויסשיקן גרויסע סומעס געלט און צירונג לטובת דער אַלגעמיינער און פּוילישער ווידערשטאַנד-באַ-וועגונג. מיר האָבן אויך דערמאָנט וועגן די פּרווון פון אַרגאַניזירן אַנטלוי-פּונגען. די דײַטשישע לאַגער-אַנפירונג האָט געדראָט מיט באַזונדערס שווערע שטראַפּן די ס.ס.-לייט באַשעפטיקטע אין די קרעמאַטאָריעס פאַר יעדן געלונגענעם פּרווון פון אַנטלויפּן פון דער זאָנדער-קאָמאַנדאָ. אַזעלכע ס.ס.-לייט פלעגט מען פאַרשיקן אין אַ ספּעציעלן קאַנצלאַגער בײַ דאַנציג. די ווידערשטאַנד-גרופּע האָט אויך געזאַמלט דאָקומענטן פון גרויל, וואָס האָבן דעמאָסטרירט די „געהיימע רײכסזאַכע“ פון די גאַז-קאַמערן און עס איבערגעשיקט דורך די קאַנאַלן פון בירקענאַוער ווידערשטאַנד-באַוועגונג אויף אויסן.

איינער פון די גרעסטע אויפטוען איז געווען דאָס פּאַטאַגראַפירן די גרויזאַמע סצענע, וואָס האָט זיך אַפּגעשפּילט אויפן וועג פון דער זאָנע ביז דעם גאַז-קאַמער. לויט ווי עס גיט איבער דער ווידערשטאַנד-טוער עמנואל מינק זענען אויפן באַפעל פון דער בירקענאַוער ווידערשטאַנד-באַוועגונג די חברים, באַשעפטיקטע אין „קאַנאַדע“ ביים סאַרטירן די זאַכן נאָך די קרבנות, מחויב געווען צו געפינען אַ פּאַטאַ-אַפּאַראַט. דעם אַפּאַראַט האָט מען אַרײַנגעשמוגלט אויפן שטח פון דער זאָנדער-קאָמאַנדאָ און מען האָט געמאַכט צוויי אויפנאַמען, איינע פון אַ גרופּע נאַקעטע פּרויען, וועלכע מען האָט געטריבן צום גאַז-קאַמער, און אַ צווייטע פון די טויטע גופים

א פראגמענט פונעם גריפס, וועלכן די אוישוויצער ווידערשטאנד-ארגאניזאציע האט ארויסגעשיקט צוזאמען מיט די פאטאגראפיעס צוגעשטעלטע דורך א ווידער-שטאנד-גרופע פון דער זאנדער-קאמאנדא. דער מחבר פון בריוו איז יוזעף ציראנ-קעוויטש, א מיטגליד אין דער אנפירונג פון דער ווידערשטאנד-ארגאניזאציע.

אין פוילישן טעקסט פון בריוו :

„דרינגענד.

א : שיקט איבער וואס שנעלער צוויי אייזערנע ראלקעס פון א פילם צו א פאטאגרא. (אפישן) אפאראט 6x9.

ס'איז מעגלעך צו מאכן פאטאגראפיעס — מיר שיקן אייך איבער פאטאגראפיעס פון בירקענאו. — פון דער פארגאזירן-אקציע. די פאטאגראפיע שטעלט פאר איינעם פון די שייטערס אונטערן פרייען הימל, אויף וועלכע מען האט געברענגט די שייטע, ווייל די קרעמאטאריע האט גישט געקאנט אנהאן מיט דעם פארברענען. פאר דעם שייטער ליגן טויטע גופים, וואס ווארטן אויף ווארפן זיי אויפן שייטער. א צווייט בילד שטעלט פאר איינעם פון די ערטער אין וועלדל, ווו מענטשן טוען זיך אויס פלומרשט צום באדן זיך, און נאך דעם גייען זיי צום גאז.

א ראלקע צושיקן וואס אמשנעלסטן. די בייגעלייגטע בילדער שיקט ארויס גלייך צו „טעלל“ (טערעסא לאסאקא). — מיר האלטן, אז פארגרעסערטע בילדער קאן מען ארויסשיקן ווייטער.“

דאס פארברענען די טויטע קערפערס פון די פארגאזעוועטע אין ספעציעל דערצו
אויסגעראבענע גריבער.

דאס פאטאגראפירן אויסגעפירט געהיים אין אויגוסט 1944 דורך מיטגלידער
פון דער ווידערשטאנד-באוועגונג אין אישוויץ.

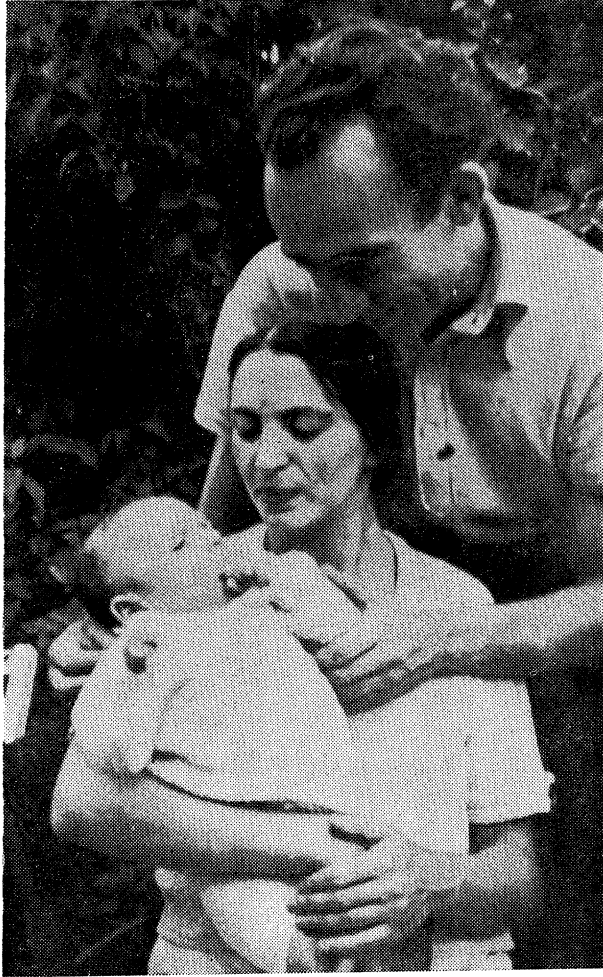
נאַקטע פרויען אויפן וועג צו די גאז־קאַמערן.

דאָס פאַטאָגראַפֿירן אויסגעפירט געהיים אין אויגוסט 1944 דורך מיטגלידער
פון דער ווידעשישטאַנד־באַוועגונג אין ארישווין.

פון די פארגאזעוועטע קרבנות פארן ווארפן זיי אויפן שניטער. די בלאַנעס האָט מיט מסירות נפש אַרויסגעפירט פון דעם זאַנדער־שטח דער שוין דערמאָנטער דוד שמולעווסקי, וועלכער האָט ווי אַן אַרבעטער פון דער דאָך־דעקער־קאַמאַנדאָ געהאַט אַ מעגלעכקייט זיך צו באַוועגן איבערן גאַנצן לאַגער. שמולעווסקי האָט עס איבערגעגעבן דעם צענטראַלן ווידערשטאַנד־טוער פון אוישוויץ, יוזעף ציראַנקיעוויטש, וועלכער האָט דעם ביז גאַר וויכטיקן פּאַטאַ־דאָקומענט אַרויסגעשיקט אויף דער פּרייער זייט צו דער פאַרבינדלעריין טערעסאַ לאַסאַצקאַ „טעל“ און אַלאַמריט די וועלט. אין דער גאַנצער אונטערנעמונג אויפן שטח פון דער זאַנדער־קאַמאַנדאָ איז אין דער אַקציע געווען אַנגאַזשירט דער שוין דערמאָנטער טוער אַלטער פּינזילבער²⁸.

די דאָזיקע אַקציעס זענען דורכגעפירט געוואָרן שוין אין דער צייט, ווען צווישן דער זאַנדער־קאַמאַנדאָ האָבן אַנגעהויבן זייער טעטיקייט די צוויי אַנטיפּאַשיסטישע אַרבעטער־טוער פון פּאַריז: יוסף (יאַסל) וואַרשאַוו־סקי און יאַנקל (זשאַק) האַנדעלסמאַן.

וואַרשאַווסקי איז דער פּסעוודאָנים פון יוסף דאַרעמבוס. ער איז גע־בוירן געוואָרן אין זשיראַרדאָוו אין יאָר 1905 אין אַן אַרעמער פּראַלעטאַ־רישער משפּחה, וואָס האָט געשטאַמט פון לאַוויטש. פון פּאָך אַ קאַמאַשן־שטעפּער. ער איז געווען אַ טוער פון לינקן אומלעגאַלן לעדער־פּאַראַיין און געמוזט צוליב די פּאַליציי־שע רדיפות אַנטלויפן פון פּוילן קיין פּאַריז, וווּ ער האָט קאָנטיניוּרט די פּראַלעטאַרישע פּראָפּ. טעטיקייט. ער איז געווען זייער פּאַפּולער אין די ייִדיש־עמיגראַנטישע אַרבעטער־קרייזן אין פּאַריז. דער עולם האָט אים מיט ליבשאַפט גערופן „יאַסל מאַמעליו“, ווייל ער האָט געהאַט אַ טבע אין יעדן זאַץ צו באַנוצן דאָס וואָרט פון ווייכן וואַרשעווער ייִדיש־לשון „מאַמעליו“. אויסגעהאַלטן האָט ער זיך פון שווע־רער מי ביי זיין קאַמאַשן־שטעפּער־פּאָך. ער איז אויך געווען אַ טעטיקער מיטגליד פון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי פון פּראַנקרייך. ער איז מיט דער צייט געוואָרן אַ מיטגליד פון דער אַנפירונג פון דער א. ג. „ייִדישע שפּראַך־גרופּע“ ביים צ.ק. פון דער פּאַרטיי און איז געווען אַ מיטגליד פון דער צענטראַלער צווישן־סינדיקאַלער קאָמיסיע ביי דער אַנפירונג פון ס.ז.ט. (פּראַנצייזישע לינקע פּראָפּ. פּאַראַיינען).

יאסל ווארשאָווסקי (יאַסל דאַרעמבוס) און זיין משפּחה, אין פּאַריז
פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה.

זיין פרוי פאליע, פון דער היים פילרייז, פון פאך אַ לערערין, איז אויך געווען אַ קאָמוניסטישע טוערין. זי איז אין פאָרן געווען טעטיק צווישן די יידישע עמיגראַנטישע פרויען.

ווען עס איז אויסגעבראָכן די מלחמה האָט זיך דאָרעמבוס-וואַרשאַווסקי געמאַלדן פּריוויליג צו דער פּראַנציזישער אַרמיי. ער איז אַרויסגעשיקט געוואָרן אויפן פּראַנט און אין יוני 1940 איז ער אַרײַנגעפאַלן אין דײַטשישער געפאַנגענשאַפט. צוליב דעם שלעכטן געזונט-צושטאַנד איז ער באַ-פּרײַט געוואָרן, אָבער גלײַך ווי ער קומט צוריק אין אַקופּירטן פּאַרײַז שטעלט ער זיך ווידער צו דער אומלעגאַלער אַנטייהיטלעריסטישער טע-טיקייט. ער אַרגאַניזירט הילף פאַר די קרבנות פון נאַציזם נאָך די גרויסע אַרעסטן אין מײ 1941. אין פעברואַר 1943 ווערט ער אַרעסטירט צוזאַמען מיט זײַן פּרוי, וועלכע איז אויך געווען אַן אַקטיוויסטין פון רעזיסטאַנס. ביידע ווערן פּאַרשיקט קיין דראַנסי און פון דאָרט דעם 2טן מערץ 1943 קיין אוישוויץ. בײַ דער סעלעקציע איז וואַרשאַווסקי פּאַרמאַשפט געוואָרן אויף „לעבן“ אין די רײען פון דער זאָנדער-קאַמאַנדאָ. דאָס איז געווען אין מיטן זומער 1943.

אין דער זאָנדער-קאַמאַנדאָ האָט זיך וואַרשאַווסקי פון ערשטן מאָמענט אויפגעפירט אין גאַנצן אַנדערש ווי די מערהייט פון זײַנע אחים לצרה. ער האָט זיך אַרויסגעדרײט פון דער פונקציע פון ברענען די מתים און זיך פולשטענדיק מקריב געווען דער אַגיטאַציע צו גרייטן די זאָנדער-מיט-גלידער צו ווידערשטאַנד און קאַמף²⁴.

וואַרשאַווסקיס קאַמפּס-חבר יאַנקל האַנדעלסמאַן איז געבוירן געוואָרן אין ראַדאָם. פון פאך איז ער געווען אַ פרעסער פון דאַמען-קליידונג און די זעלביקע מלאכה האָט ער אויסגעפירט ווי אַן עמיגראַנט אין פּראַנקרייך, ווהיז ער איז אַנגעקומען אין 1931. האַנדעלסמאַן איז נישט געווען קיין אַרגאַניזירטער קאַמוניסט, נאָר אַן אַקטיווער סימפּאַטיקער און זינט 1936 איז ער געווען איינער פון די סעקרעטאַרן פון דער געזעלשאַפט „פּריינד פון דער „נייע פרעסע“ — אַ לינקע יידישע מאַסן-אַרגאַניזאַציע²⁵. אונטער דער דײַטשישער אַקופּאַציע, באלד פון אַנהייב, איז האַנדעלסמאַן געווען אַן אַקטיווער ווידערשטענדלער און צוזאַמען מיט אַנדערע טוער האָט ער אַרגאַניזירט אַ סאַבאַטאַזש-אַקציע און אַ שטרייך אין דעם הענטשקע-מאַכער-פאַך. דאָס איז געווען אַ וויכטיקער אויפטו, ווײַל סײַ אַפּגעשטעלט

געוואָרן די פּראָדוקציע פון 160 טויזנט וואַרעמע הענטשקעס, וואָס זענען באַשטימט געוואָרן פאַרן דײַטשישן מײַזרח-פּראָנט. סוף 1942 ווערט האַנט-דעלסמאַן געשיקט דורך דער קאָנספּיראַטיווער אָנפירונג אויף אַ פּאַראַנט-וואַרטלעכער אַרבעט אין דעם פּאַריזער ראַיאָן פון דער באַוועגונג: „פּרייע שיסער און פּאַרטיזאַנער“²⁶. זײַן פּרוי, בעלאַ, נעמט אויך אַנטייל אין דער ווידערשטאַנד-באַוועגונג און פּאַרנעמט זיך מיט קאַלפּאַרטירן אומלע-גאַלע פּרעסע. דעם 12טן פעברואַר 1943 ווערט האַנדעלסמאַן און זײַן פּרוי אַרעסטירט אין פּאַריז. זײ ווערן געפּאַרשט דורך דעם טרויעריק באַקאַנטן געסטאַפּאַגדול סאַדאַווסקי. אַבער טראַץ די עײַנויים ברעכן זײ זיך נישט אײַן און גיבן גאַרנישט אויס. זײ ווערן פּאַרשיקט קײן דראַנסי און דערנאָך דעם 2טן מערץ 1943 קײן אוישוויץ וווּ די פּרוי האַנדעלסמאַן איז אין קורצן אומגעקומען בײַ אַ סעלעקציע און ער גופא ווערט געשיקט אין דער זאָנדער-קאַמאַנדאָ. צוזאַמען מיט וואַרשאַווסקי ווערט ער דאָ אײַנער פון די אַרגאַניזאַטאָרן פון ווידערשטאַנד²⁷.

מען קאָן זיך פּאַרשטעלן, וואָס עס האָט זיך געטאָן אין דער נשמה פון אַזעלכע אידעאָליסטן און טוער, ווי דאַרעמבוס-וואַרשאַווסקי און האַנט-דעלסמאַן, וועמענס הערצער עס האָבן געבלוטיקט נישט בלויז צוליבן מאָרד פון זײַערע פּרויען, נאָענטסטע לעבנס-באַגלייטערײַנס, נאָר אויך צוליב דעם נישט-ווילנדיקן אַנטייל אין דער רציחה און פּאַרשוועכונג פון הונדערטער טויזנטער יידן און קינדער פון אַנדערע פעלקער. אַן ענלעכע מאַראַלישע פּײַן האָבן אויך איבערגעלעבט זײַערע נאָענטע קאַמפּס-מיט-אַרבעטער אין דער זאָנדער-קאַמאַנדאָ גופא, אַ שטייגער דער ייִדישער פּאַלקס-מענטש פון סאַקולקע קאַמינסקי, דער ציוניסט זלמן גראַדאַווסקי פון סוואַלק, דער געווי. ישיבה-בחור זלמן לעווענטאַל פון טשעכאַנאָו, אַדער דער אונדז פון נאָמען אומבאַקאַנטער דיין, וועגן וועלכן מיר ווייסן, אַז ער האָט זיך געטראָגן מיטן געדאַנק פון שאַפן דינאַמיט, אַרײַנגעבען זיך אין דער קרעמאַטאַריע און עס אויפּרײַסן צוזאַמען מיט זיך, אין הסכּם מיטן אויסרוף פון שמשון הגיבור: תּמות נפּשי עם פּלשתים²⁸.

וועגן די אַלע זעלטענע געשטאַלטן, וועלכע האָבן זיך אויסגעטיילט מיט זײַערע לויטערע נשמות און איידעלע טרוימען אויפן פּאַן פון דעם זינקנדיקן, פּאַרטעמפּטן און דעמאָראַליזירטן אַרום, וועט נאָך אויסקומען צו רעדן אין די ווייטערדיקע קאַפיטלעך.

יאנקל האנדעלסמאן

ווען וואַרשאַווסקי און האַנדעלסמאַן זענען אַנגעקומען אין דעם קרע-
 מאַטאַריע-שטח, האָבן שוין דאַרטן עקסיסטירט, ווי מיר האָבן געזען, פאַר-
 שיידענע אָפּגעוונדערטע גרופּקעלעך, וואָס האָבן געטרוימט וועגן בונט.
 עס זענען געווען קרייזלעך פון מענטשן פאַרטיישישע און אומפאַרטיישישע,
 פרייגעזאַנענע און רעליגיעזע און פון פאַרשיידענע לענדער און שטעט.
 דער פאַרדינסט פון וואַרשאַווסקי און האַנדעלסמאַן איז באַשטאַנען קודם כל
 אין דעם, וואָס זיי האָבן צונויפּגענומען אין איינעם די פאַרשיידענע גרופּ-
 קעס, וואָס זיי האָבן אַרײַנגעפירט פּלאַנמעסיק אין דער אונטערערדישער
 אַרבעט און וואָס זיי האָבן זיך ענגער פאַרבוּדן מיט דער אַנפירונג פון
 דער אַלגעמיינער ווידערשטאַנד-באַוועגונג אין לאַגער. זיי האָבן אײַנגע-
 שטעלט קאַנטאַקטן מיט די טוער פון די פּוילישע יידן פון פּראַנקרייך, מיט
 גאַלדשטיין, פּינשטיין, מינק א. א. זיי האָבן אויך אײַנגעשטעלט אַ פאַר-
 בינדונג מיט דער ווידערשטאַנד גרופּע פון די יידישע פרויען פון פּראַנק-
 רייך, וואָס האָבן זיך געפונען אינעם רעוויר²⁹.

הערות צום קאָפיטל עלף

- (1) גביות עדות פון דוב פייסיקאוויטש ביל פאליאקאוון, ז' 160.
- (2) קראוס און קולקא: ד.צ.וו. 11, ז' 142—144; פערי בראַאד, ז' 28—29; ג"ע פון שמחה זלאַטאַווסקי, אַרכ. ב. מאַרק.
- (3) ג"ע פון ד. שמולעווסקי, אַרכ. ב. מאַרק.
- (4) Olga Wormser-Migot: Quand les allies ouvrirent les portes... Paris 1965, p. 57-58.
- (5) ג"ע פון שמולעווסקי.
- (6) ברונאַ באַום, ד.צ.וו., ז' 71—74, „בערגער“ (גרינבאַום), ד.צ.וו.
- (7) ג"ע פון זאַפּיאַ קאַטאַקעוויטש, ז' 105—106.
- (8) Maria Elżbieta Jezierska: Ziemia przechowała prawdę. „Nowa Kultura”, Warszawa, nr. 7, 18.2.1962.
- (9) דאַרטן.
- (10) Helena Reiner: O członkach Sonder. „Nowa Kultura”, Warszawa, nr. 10, 11.3.1962.
- (11) ג"ע פון דוד שמולעווסקי, אַרכ. ב. מאַרק.
- (12) ברונאַ באַום, ד.צ.וו., ז' 74—77.

- (13) ג"ע פון חיים איצל גאַלדשטיין, אַרכ. ב. מאַרק.
- (14) Dawid Szmulewski: Umierali stojąc. „Za Wolność i Lud”, nr. 2, 16—31.1.1963.
- (15) דאָרטן.
- (16) ג"ע פון עמנואל מינק, אַרכ. ב. מאַרק.
- (17) ג"ע פון מיללער פיליפ, זע: לאַנגביין: דער אוישוויץ פּראָצעס, ז' 131. דב פּיסיקוביץ, ג"ע יד ושם, פ"ג 1603/152, ז' 8. פריימאַרק יעקב, זכרונות, יד ושם פ"ג 1944/99, ז' 17. אינפּאַרמאַציע פון רחל טיקאַצניסקי (פון דער היים מאַלסקאַ), אַרכ. ב. מאַרק.
- (18) גביות עדות פון דוב פייסיקאוויטש ביי פּאַליאַקאוון, ז' 163—164.
- (19) דאָרטן.
- (20) ג"ע פון עמנואל מינק.
- (21) מיכאל מולכו: די אויסראַטונג פון די יידן אין גריכנלאַנד, „אַלגעמיינע ענ-ציקלאָפּעדיע", באַנד ז, ז' 413. יצחק קאַבעלי: „יידן אין גריכישן ווידערשטאַנד", יוואָ בלעטער, ב. 37, 1953, ז' 211—212.
- (22) ג"ע פון קאַסאַקעוויטש זאַפּיאַ.
- (23) ברונאַ באַום, ז' 88. וואַרמסער, ז' 139.
- (24) „קאַלענדאַר", אוישוויצער העפּטן ז' 7/1963, נאַטיץ פון 4טן סעפטעמבער 1944. ג"ע פון אַלטער פּינזילבער, אַרכ. ב. מאַרק.
- (24) Dawid Diamant: Héros juifs de la Résistance française, Paris 1962, p. 227.
- יאַסל דאָרעמבוס ז"ל, געפאַלן אין אויפשטאַנד אין בירקענאַו. זע בוך: לאַוויטש אַ שטאַט אין מאַזאַויע: ישראל 1966, ז' 205. ג"ע פון זשאַק קאַמינסקי; ג"ע פון עמנואל מינק; ג"ע שמוּלעווסקי און פון מ. ראַוויץ-ספּעטער, אַרכ. ב. מאַרק.
- (25) צו דער דאָזיקער אַרגאַניזאַציע האָבן אין די 30סיקער יאָרן געהערט צוּ. אַ. מאַרק שאַגאַל, מאַנע פּץ, חיל אַראַנסאַן, דער סקולפּטאָר ליפּשיץ און אַנ-דערע פּערזענלעכקייטן.
- (26) FTPF — Francs Tireurs et Partisans Français.
- (27) דיאַמאַנט, ד.צ.וו., ז' 227—228; ג"ע פון זשאַק קאַמינסקי; ישעיה אייגער: ראַדאַמער מאַרטירער און אויפשטענדלער אין אוישוויץ. זע: ספר ראַדאַם, תל-אביב 1961, ז' 348, אַרויסגעגעבן דורך אַרגון יוצאי רדום בישראל.
- (28) מסתמא זענען געווען נאָך אַזעלכע יידן צווישן דער אַסירי-אָנאַדער-קאַמאַנדאַ, אָבער זייערע נעמען זענען נאָך נישט באַקאַנט.
- (29) ג"ע פון עוואַ פעלדענקרייז-גרינבאַל: אַרכ. ב. מאַרק. ג"ע פון שרה גוטפּריינד, אַרכ. ב. מאַרק. ג"ע פון אַסתר מאַרגוליס-שקורמאַן, אַרכ. ב. מאַרק.

ק א פ י ט ל צ ו ע ל ף

דער פלאַן פון אַלגעמיינעם לאַגער-אויפשטאַנד און זײַן דורכפאַל

אין מיטן 1944 האָט זיך די לאַגע אויף די פראַנטן אויף אַזוי פיל געענדערט, אַז עס האָט געקאָנט ריפּ ווערן דער געדאַנק פון אַרגאַניזירן אין אוישוויץ אַן אַלגעמיינעם אויפשטאַנד פון די לאַגער-אַסירם. דער מיזרח-פראַנט האָט זיך דערנענטערט צום לאַגער. לובלין איז געווען באַ-פרייט; די אַליאַנטן האָבן פאַרשטאַרקט די באַמבאַרדירונג פון דײַטשלאַנד, און דעם 1טן אויגוסט איז אין וואַרשע אויסגעבראַכן דער אַלגעמיינ-פוי-לישער אויפשטאַנד. בײַ די אַקטיוויסטן פון דער פּוילישער ווידערשטאַנד-באַוועגונג אין אוישוויץ איז שוין בערך אַ יאָר פריער אַנטשטאַנען דער געדאַנק פון אַרגאַניזירן פון אויסן אַן איבערפאַל אויפן לאַגער מיטן ציל צו באַפרייען די אַסירם, אָבער די צענטראַלע אָנפירונג פון א. א. ק. און פון די לאַקאַלע פּויערים-באַטאַליאָנען האָבן געגעבן אַן אַפּאָג.¹ אַזאַ איז געווען דער שטאַנדפּונקט פון דער א. ק.-אָנפירונג אין מיטן 1943 (די פּאַלקס-גוואַרדיע איז נאָך דעמלט געווען אין דעם שלעזישן ראַיאָן, וואָס אַרום אוישוויץ, צו שוואַך אונטערצונעמען אַזעלכע געוואַלטע פּלענער), אָבער זומער-צײַט 1944 האָט די א. ק.-אָנפירונג, באַאַרבעטנדיק דעם פּלאַן פון „בוזשאַ“ (שטורעם), וואָס איז באַשטאַנען אין אַרויסרופן אויפשטאַנדן אין פאַרשיידענע טיילן פון לאַנד, אַרײַנגענומען אין אַט דעם פּלאַן אויך אוישוויץ און גענומען באַאַרבעטן אַ פּלאַן פון אַלגעמיינעם אויפשטאַנד אין דעם דאָזיקן רײזיקן לאַגער.² אין דעם פּלאַן זענען געווען אַנגאַזשירט צוויי הויפט-פּווחות: די פאַראייניקטע מיליטערישע אַרגאַניזאַציע פון דער לאַגער אונטערערד, וועלכע האָט אײַנגעשלאַסן אין זיך אַלע נאַציאָנאַלע אַנטי-פּאַשיסטישע גרופּן, בתּוכם אויך די ייִדישע, און די רעכטע פּוילישע אונ-טערערד (א. ק. און „דעלעגאַטור“-לייט וכדומה). אין דער אָנפירונג פון א. ק. פון שלעזישן קאַנט. מען האָט שוין געהאַלטן בײַ אַ בפרטיותדיקן באַאַרבעטן דעם פּלאַן, אין וועלכן עס איז אַן ערשט-ראַנגיקע ראַל באַשטימט

געוואָרן פאַר דער ייִדישער זאָנדער־קאַמאַנדאָ, דהיינו: די דאָזיקע ייִדן האָבן געדאַרפט אונטערצינדן, אָדער אויפֿרייסן די גאַז־קאַמערן מיט די קרעמאַטאָריעס. זיי האָבן געדאַרפט זיין דער סיגנאַל.⁸

דער פּלאַן איז אַריבערגעטראָגן געוואָרן אויך קיין בירקענאַ, וווּ עס האָט זיך דאָן געפונען דער קרעמאַטאָריע־שטח מיט דער זאָנדער־קאַ־מאַנדאָ. די אַנטיפּאַסיטישע אונטערערדישע אָנפירונג פון דער ווידער־שטאַנד־באַוועגונג אין בירקענאַ האָט אָפּגעהאַלטן אין באַקליידונגס־קאַ־מער אַ געהיימע קאַנפּערענץ געווידמעט דער אויפשטאַנד־צוגרייטונג. זי איז פאַרגעקומען אין אַ זונטיק נאָך מיטאַג, ווען די ס.ס.־לײַט פּלעגן ס׳רוב פאַרלאָזן דעם לאַגער צוליב פּרײַ זיין פון אַרבעט דעם טאַג.

דער פאַראַרבעטער פון באַקליידונגס־קאַמער אין בירקענאַ, סעם הער־טינג, אַ מיטגליד פון דער אַרגאַניזאַציע, אַ ייִד פון בעלגיע, אַן אָפּשטאַ־מיקער פון פוילן, האָט צוגעגרייט דעם „לאַקאַל“ צו דער קאַנפּערענץ און אַליין בעת די דעבאַטן געשטאַנען אויף דער וואַך.⁴ אין דער קאַנפּערענץ האָבן אַנטייל גענומען: דער פ. פ. ר.־טוער זיגמונט באַליצקי, דער סאַויע־טישער קריגס־געפּאַנגענער וואַלענטין פּילאַטאָו, אַ פאַרשטייער פון דער דײַטשישער גרופּע און אַ פאַרשטייער פון דער גרופּע ייִדיש־פּראַנציזישע קאַמוניסטן, עמנואל מינג, וועלכער איז געווען דער קאַמאַנדיר פון דער באַטוין־קאַמפּאַניע אין שפּאַניע און האָט פאַרמאַגט אַ געהעריקע שלאַכט־דערפאַרונג. עס איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז באַליצקי, וועלכער האָט גע־אַרבעט צווישן די אינזשענירן־אסירים אין קאַמאַנדאָ „באַולייטונג“ זאַל צוגרייטן די סיטואַציע־פּלענער; דער סאַויעטישער מאַיאָר אַנטימיפּאַוו און פּילאַטאָו האָבן זיך מתחייב געווען אויסצופירן דאָס צוגרייטן דעם קאַנקרעטן אויפשטאַנד־פּלאַן. עס איז אויך באַשלאָסן געוואָרן צו זאַמלען ענערגיש פּולווער און געווער. וועגן דעם אַלעמען האָט מען אינפּאַרמירט די זאָנדער־קאַמאַנדאָ.⁵ אין פּלאַן איז אויך אַרײַנגעצויגן געוואָרן די ווי־דערשטאַנד־גרופּע פון דעם בירקענאַ פּרויען־לאַגער אונטער דער אָנפֿיר־ונג פון צפּורה שאַפּיראַ, מאַשע ראָוין און אַ יוגאַסלאַווישע פּאַרטיזאַנקע. די פּרויען האָבן געדאַרפט נאַכפּאַלגן דעם סיגנאַל, איבערשערן מיט שערן די דראַטן און מאַסנווייז אַנטלויפֿן.⁶

דער אויפשטאַנד־פּלאַן, וואָס איז געווען קאַאָרדינירט סײַ מיטן רעכטן, סײַ מיטן לינקן פּליגל פון דער ווידערשטאַנד־באַוועגונג⁷ און האָט זיך

שוין געפונען אזוי ווייט אין סטאדיע פון רעאליזירן און די זאנדער-קא-מאנדא אין געווען אזוי שטארק אריינגעפלאכטן אין דעם פלאץ, אז די צענטראלע אָנפירונג פון דער ווידערשטאנד-באוועגונג פון גאַנצן לאַגער האָט זיך דעם 21סטן אויגוסט 1944 געווענדט צו דער אָנפירונג פון א.ק. מחוץ דעם לאַגער וועגן שיקן אויפרייס-מאַטעריאַל אויפצורייסן די גאַנץ קאַמערן און די קרעמאַטאַריעס, און דאָס האָט געדאַרפט זײַן — ווי מיר האָבן שוין געהערט — דער סיגנאַל צום אַלגעמיינעם אויפשטאַנד.⁸

אַצינד לאַמיר אַ קוק געבן, צי עס זענען געווען רעאַלע מעגלעכקייטן פאַרן אויפשטאַנד. ווי האָבן אויסגעזען די כוחות-פאַרהעלטענישן אינעם לאַגער?

אין גאַנץ אוישוויץ אין זומער 1944 געווען בערך 77 טויזנט אסירים, אָבער פון זיי האָט די צאָל פּעיקע צום קאַמף באַטראָפּן 34 טויזנט; די רעשט אין באַשטאַנען פון אינוואַלידן.⁹

קעגן דער דאָזיקער מאַסע אין געשטאַנען אַ מחנה פון 3030 ס.ס. מענער און פון 1100 פּלייער. צו יעדער מינוט האָט געקאַנט זיי קומען צו הילף די ווערמאַכט, וואָס האָט סטאַציאָנירט אין דער געגנט. אזוי אַרום זענען תמיד אויפן אָרט געשטאַנען גרייט צום קאַמף איבער 4100 דייַטש-שישע שלאַכטלייַט באַוואָפנט מיט די פּאַלגנדיקע מינים פּליי-זיין:

20 שווערע מאַשין-געווער, 60 האַנט-מאַשין-געווער, 2000 ביקסן, 30 פּראַצענט פון דער דייַטשישער מאַנשאַפּט אין חוץ מזה געווען אָנגעגורט מיט אויטאָמאַטישע פּיסטאָלעטן. זיי האָבן געהאַט אין זייער רשות 40 לאַסט-אויטאָס; צוויי עראַפּלאַנען און אַ סך מאַטאַציקלען.¹⁰ די דייַטשן האָבן געהאַט צו הילף עטלעכע ראַטעס אוקראַינישע וואַכלייַט, צווישן וועלכע עס האָבן זיך שוין אָבער געשפּירט פּחד און דעמאָראַליזאַציע מחמת דעם דערנענטערן זיך פון פּראַנט. עס האָט אַפילו אַ צייַט פּרייער געהאַט אַן אָרט בײַ די אוקראַינישע וואַכלייַט אַן אמתער בונט, וואָס איז דורך די דייַטשן שאַרף דערשטיקט געוואָרן.¹¹

נישט געקוקט אויף דער שטאַרקער באַוואָפּענונג פון דער דייַטשישער לאַגער-מאַנשאַפּט וואַלט אָבער אַן אויפשטאַנד געהאַט שאַנסן פון דערפּאַלג, ווען ער וואַלט איינצייטיק אויסגעבראַכן אין אויסן, ד. ה. אין דער אַר-מיקער שלעזישער פּראָווינץ, און דאָס איז, ווי געזאָגט, געווען פּאַרגעזען אינעם פּלאַץ „בוזשאַ“. תחילת אויגוסט זענען די שטימונגען געווען האַפּער-

דיקע און דרייסטע, ווייל דער אויפשטאנד אין ווארשע האט זיך געהאלטן פעסט און העלדיש.

אָבער דערנאָך איז שוין געווען קלאָר, אַז דער וואַרשעווער אויפֿ-
שטאַנד גייט באַרג־אַראָפּ און פאַרוואַנדלט זיך אין אַ טראַגישן אויסזיכט־
לאַזן געראַנגל. די שלעזישע אַ.ק.־אַנפירונג האָט גענומען צווייפֿלען און
זיך וואַקלען און זיך צוריקציען פֿון פּרײַערדיקן פּלאַן. דעם 29סטן סעפּט־
טעמבער 1944 איז די דײַטשן געלונגען צו כאַפֿן דעם פאַרבינדלעך פֿון
דער שלעזישער אַ.ק.־אַנפירונג מיט דער לאַגער־אונטערערד — „אור־
באַן“ (סטעפּאַן יאַסינסקי)¹². בײַ „אורבאַנען“ האָט מען געכאַפּט די
פֿלענער פֿונעם אויפשטאַנד. „אורבאַנען“ האָט מען געפֿיניקט. אָבער ער
האַט קיינעם נישט אויסגעגעבן. דער דאָזיקער העלדישער פאַראַשוטיסט פֿון
ענגלאַנד איז אומגעקומען און די דײַטשן איז נישט געלונגען צו כאַפֿן די
פּעדעם פֿונעם אויפשטאַנד. אָבער דער דאָזיקער פּאַקט האָט באַוווּיגן דער
אַנפירונג פֿון אַ. ק. פֿון שלעזישן קאַנט צוריקצורופֿן דעם פּלאַן פֿון אויפֿ־
שטאַנד¹³. נאָך דער מפּלה פֿון וואַרשעווער אויפשטאַנד האָט די שלע־
זישע אַ. ק.־אַנפירונג נישט געוואַלט זיך אַנגאַזשירן אין אַ נײַעם לאַקאַלן
אויפשטאַנד, וועלכן זי האָט, ווייזט אויס, געהאַלטן פֿאַר אויסזיכטלאַז.

די היטלעריסטישע מושלים פֿון אוישוויץ האָבן תּיכּף רעאַגירט זייער
ענערגיש. נישט קאַנענדיק אַנטפֿלעקן די געהיימע פּעדעם פֿון פּלאַגירטן
אויפשטאַנד האָבן זיי גענומען עוואַקוירן פֿון לאַגער קיין דײַטשלאַנד דעם
רובֿ בנין ומנין פֿון די אסירים־מענער, בעיקר די פּאָליאַקן און אויך אַ
טייל יידן, ד.ה.: די גרונט־באַזע פֿון אַן עווענטועלן אויפשטאַנד.

עס באַקומט זיך דער אײַנדרוק, אַז אַ גרויסער טייל פֿון דער נישט־
ידישער ווידערשטאַנד־באַוועגונג אין אוישוויץ איז אין טיפֿן האַרצן געווען
צופּרידן פֿון דער געענדערטער לאַגע, פֿון צוריקרופֿן דעם אויפשטאַנד.
עס זאָגט וועגן דעם עדות קודם כל אַזאַ באַגלייבטער עד ראיה ווי דער
ווידערשטאַנד־טווער, ברונאַ באָם: „די חברים פֿון בירקענאַו זענען געווען
מער אומגעדולדיק ווי מיר (פֿון אוישוויצער שטאַם־לאַגער — ב. מ.), ווייל
זיי זענען געווען צו „נאַענטע“ פֿון די רציחות. זיי האָבן אָפּגעשאַצט
נעגאַטיוו די אַלגעמיינע לאַגע און געוואַלט שנעל אַרויסטרעטן און שטעלן
אַ ווידערשטאַנד. מיר פֿון דעם שטאַם־לאַגער האָבן גערופֿן צו מעסיקונג.
פֿאַר אונדז איז געווען קלאָר, אַז אין פּאַל פֿון אַן אַרויסטריט פֿון ביר־

קענאן וועט די ס. ס. גובר זיין. דאָס וואָלט געווען אַ סיגנאַל צו פאַרניכטן דעם לאַגער. מיר האָבן געמוזט רופן צו געדולד" ¹⁴.

און ווייטער זאָגט באָם: „מיר האָבן נישט געקאָנט אַנטייל נעמען (אין אַ באַלדיקן קאַמפּס-אַרויסטריט — ב.מ.), ווייל דאָס, וואָס איז פאַר איינע די איינציקע רעטונגס-מעגלעכקייט — קאָן פאַר אַנדערע באַטייטן זעלבסטמאָרד" ¹⁵.

אַזוי אַרום איז זיך דער ווידערשטאַנד-טוער ברוּגאַ באָם מודה, אַ די באַוועגונג, וואָס ער האָט רעפּרעזענטירט, איז געווען קעגן אַן אויפֿ-שטאַנד אין קעגנזאָץ צו דער יִדישער זאַנדער-קאַמאַנדאָ און אפּשר אויך אַנדערע יִידן און נישט-יִידן (רוסן) פון בירקענאָ, וועלכע האָבן פאַרלאַנגט אַ תּיכּפּדיקן קאַמפּס-אַרויסטריט. נאָך מער: ווען די צווישן-נאַציאָנאַלע אַנפּירונג פון דער ווידערשטאַנד-באַוועגונג אין אוישוויץ 1 האָט דערפּילט, אַז בירקענאָ, און בפרט די זאַנדער-קאַמאַנדאָ, קאָן מאַכן שבת פאַר זיך און אַליין אַרויסטרעטן מיט אַן אויפשטאַנד, האָט זי דעלעגירט קיין ביר-קענאָ אַ וויכטיקן טוער, אַן עסטרייכישן חבר סימראַ ¹⁶ ער זאָל ווירקן אויף די דאָזיקע „היִי-קעפּ" באַרויקנדיק. אַזוי אַרום האָבן זיך די יוצרות געביטן. אַמאָל האָבן די ווידערשטענדלער געקוקט מיט פאַראַכטונג אויף דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ און געהאַט טענות צו אַזעלכע חברים, ווי יאַסל וואַרשאַווסקי, יאַנקל האַנדעלסמאַן, צי אַלטער פּיינזילבער. איצט הערן מיר פון קאַמפּעטענטע ווידערשטאַנד-פירער אַזעלכע ווערטער ווי „מעסי-קונג", „געדולד", וואָס פאַר אונדז איז גוט, איז פאַרן צווייטן זעלבסט-מאָרד", בעת די מענטשן פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ רופן צום קאַמף און ווילן נישט וואַרטן. אויך אַ ריי ווידערשטאַנד-טוער פון בירקענאָ טענהן, אַז דער סוף פון דער מלחמה איז נאָענט און עס איז נישט פּדאי זיך אַיינצושטעלן ¹⁷. אַט דערציילט אַן עד-ראיה: „אין זאַנדער-קאַמאַנדאָ איז אונטער דער אַנפּירונג פון פּיינזילבער און יאַסל וואַרשאַווסקי געווען אַ פּלאַן פון בונט: אַנטוואַפּענען די ס. ס. און אַנטלויפּן בעת דער נאַכטיקער וואַך-טוישונג, אונטערצינדן די קרעמאַטאַריע, וואַרפן זיך אויף די דראַטן, און מיר האָבן געענטפּערט: לאַמיר וואַרטן אויף דער דערנענטערונג פּונעם פּראָנט!" ¹⁸.

ענלעך שילדערט די זאך נאָך איין עד ראיה, וואָס האָט זיך אין יענע גורלדיקע טעג געפּונען אין צענטן בלאַק אין בירקענאָ. אין די

געהיימע זיצונגען, וואָס זענען דאָרטן פאַרגעקומען און וואָס האָבן באַ-
האַנדלט די פּראָגע פּון יאָ, אָדער נישט אַרויסטרעטן, האָבן זיך באַטייליקט
פּוילישע יידן פּון פּראַנקרייך, אַ דייַטשישער קאָמוניסט, אַ ייִדיש-טשעכיש-
שער קאָמוניסט. מען האָט אַ סך גערעדט וועגן אויפשטאַנד, אָבער מען
איז געקומען צום אויספיר, אַז די ס. ס. שטעלט נאָך פאַר מיט זיך אַ
מעכטיקע קראַפט, אַז יעדער אויפשטאַנד-פרוּוו וועט האָבן אַ שלעכטן
סוף.¹⁹

אין אָט די דיסקוסיעס קומט צום אויסדרוק דער גאַנצער טראַגישער
אונטערשייד אין דער לאַגע פּון דער זאַנדער-קאָמאַנדאָ און פּון די אַנדערע
לאַגער-גרופּן, בתּוכם אויך ייִדישע. עס קומט דאָ צום אויסדרוק אין אַ גע-
וויסער מאַס אויך דער אונטערשייד אין דער לאַגע צווישן דער ייִדישער און
דער אַלגעמיינער ווידערשטאַנד-באַוועגונג בכלל. די פּוילישע, למשל, ווי-
דערשטאַנד-באַוועגונג איז נישט געווען געצווונגען דורכן גורל אַרויסצו-
טרעטן תּיכף ומיד אין קאַמף. זי האָט געקאַנט וואַרטן אויף אַ פּאַסיקן מאַ-
מענט, בעת די יידן האָבן נישט געקאַנט וואַרטן, ווייל ווען זיי טרעטן נישט
אַרויס באַלד, קאָנען זיי אומגעבראַכט ווערן דורכן שונאָ אָן קאַמף. אַזאָ איז
געווען דער מצב אין וואַרשעווער געטאָ, אין ביאַליסטאַקער און אַנדערע גע-
טאָס, אין טרעבלינקע און סאַביבאָר. ווען די יידן טרעטן נישט אַרויס דעם
19טן אַפּריל 1943 אין וואַרשע, דעם 16טן אויגוסט אין ביאַליסטאַק א. א. וו.
וואַלט זיי שוין בכלל נישט געווען באַשערט אַרויסצוטרעטן. אָבער די רוסן,
פּאָליאַקן, פּראַנצויזן, איטאַליענער און אַנדערע פעלקער האָבן געהאַט מער
ברירה זיך אויסצוקלייבן אַ געהעריקן טערמין אַרויסצוטרעטן אין קאַמף.
און אַזוי איז אויך געווען אין אוישוויץ און אין בירקענאָו. זינט פּרילינג
1944 איז די זאַנדער-קאָמאַנדאָ פאַרגרעסערט געוואָרן, ווייל עס האָט זיך
אַנגעהויבן די ריזיקע פּאַרטיליקונג פּון אונגאַרישן ייִדנטום. די געפּילן
פּון די יעניקע זאַנדער-לייט, וואָס האָבן געטרױמט וועגן רעוואָלט, זענען
געוואָרן אַנגעלאָדענער, ביטערער. בפרט אַז מען האָט דערפּילט דעם אַנ-
קומענדיקן אייגענעם סוף, ווייל אין האַרבסט 1944 איז די צאָל טױט-טראַנס-
פּאַרטן געוואָרן קלענער און מען האָט זיך געקאַנט ריכטן, אַז די דייַטשן
וועלן ליקוידירן די אומבאַקוועמע עדות פונעם גרויל-פאַרברעכן, די זאַנ-
דער-קאָמאַנדאָ.²⁰ אַזוי אַרום איז דער זאַנדער-קאָמאַנדאָ-עלעמענט געוואָרן
אינער פּון די סאַמע דעצידירנדיקסטע קאַמפּס-גרייטע עלעמענטן אין לאַ-

גער. און דאָ מיט אַ מאָל קומט די דעציזיע פון דער אָנפירונג, אַז קיין אויפֿ-
שטאַנד וועט נישט זײַן. עס איז דעריבער פאַרשטענדלעך, אַז צווישן די אַק-
טיוויסטן פון דער זאָנדער־קאָמאַנדאָ און דעם גאַנצן איבעריקן אונטער-
ערדישן אַקטיוו איז אויסגעבראַכן אַן ערנסטער קאָנפּליקט²¹. מיר האָבן
געזען, ווי די צענטראַלע אָנפירונג האָט געפּאָדערט פון דער זאָנדער-
קאָמאַנדאָ באַהערשונג און רו. די טוער פון דער באַוועגונג אין בירקענאַז
האַבן אַזוי ווייט נישט געקאַנט גיין, האָבן זיי אַליין רעזיגנירט פון באַלדיקן
אויפשטאַנד, אין הסכּם מיט דער נײַער ליניע פון דער צענטראַלער אָנ-
פירונג פון שטאַם־לאַגער, געגעבן די ווידערשטענדלעך פון דער זאָנדער-
קאָמאַנדאָ פּרײַע הענט: טוט ווי איר ווילט אַליין²².

אין רעזולטאַט איז די לעכצונג פון דער זאָנדער־קאָמאַנדאָ אַרויסצו-
טרעטן תּיכּף געבליבן פאַראיינזאַמט און איזאַלירט. „דער רעוואַלט פון דער
זאָנדער־קאָמאַנדאָ אין אַקטאָבער 1944 — שרײַבן די טשעכיש־ייִדישע
מתּבּרים קראָוס און קולקאַ — איז פאַרגעקומען אַן קאָנטאַקט מיט דער
צענטראַלער אָנפירונג“²³.

„דער אַרויסטריט פון דער זאָנדער־קאָמאַנדאָ — שרײַבט דער פּוּי-
לישער אויטאָר האַלוי — איז געווען אין פּלאַן פון דעם מיליטערישן ראַט
פון אוישוויץ. ער איז געווען אַ יסודותדיקער עלעמענט פון דעם אינער-
לעכן פּלאַן פון אַלגעמיינעם אויפשטאַנד. אָבער דער זאָנדער־קאָמאַנדאָ
איז באַשערט געווען צו קעמפּן איינזאַם, ווײַל די הילף פון אויסן האָט
פאַרפירט“²⁴.

הערות צום קאָפיטל צוועלף

- (1) דושבינסקא, ז' 168.
- (2) Władysław Żarski-Zajdler: Wykaz kryptonimów i pseudonimów konspiracyjnych na Śląsku w latach 1939—1945. Praca na zlecenie PAN (Instytut Historii) 1964, s. 127—132.
- (3) דער פּוּלישער שרײַבער טאַדעוּש האַלוי שרײַבט אין זײַן ראַמאַן: „דער סוף פון אונדזער וועלט“, אַז דער פּאָליאַק הענריק (פּאַמיליען־נאַמען איז נישט באַקאַנט) האָט באַאַרבעט דעם פּלאַן פון דעם סיגנאַל־אַרויסטריט פון דער זאָנדער־קאָמאַנדאָ. דאָס ווערט נישט באַשטעטיקט דורך קיין שום מקור. זע: T. Holuj: Koniec naszego świata. Kraków 1958, s. 402.

- (4) די אינפארמאציע וועגן סעם הערטינג האָבן איבערגעגעבן די געוועזענע קאָ-צעטלער: חיים פּראָש און ישראל מיידאַן (ביידע לעבן איצט אין ישראל). זיי האָבן געאַרבעט אונטער הערטינגס אַנפירונג אין באַקליידונגס-קאַמער און אויך געהאַלפן אים אין פאַרשיידענע הילף-אַקציעס פאַר דער ווידערשטאַנד אַרגאַניזאַציע. נאַטיץ אין אַרכ. ב. מאַרק.
- (5) די אינפארמאטאָרן זענען געווען עמנואל מינק און דוד שמולעווסקי און נישט די טשעכישע יידן קראָוס און קולקאַ, ווי עס שרייבט דזשובינסקאַ, ז' 167.
- (6) ג"ע פון ע. מינק און פון ד. שמולעווסקי; ג"ע פון צפורה שאַפיראַ-גוטניק און פון מאַשאַ ראַוויין, אַרכ. פון ב. מאַרק.
- (7) באָום, ז' 72—73.
- (8) „קאַלענדאַר“, נאַטיץ פון 21סטן אויגוסט 1944. מאַטעריאַלן וועגן דער ווידערשטאַנד-באַוועגונג אין אוישוויץ, טעקע 2, ז' 84, אַרכ. פון אוישוויץ-מוזיי אין פּוילן.
- (9) דזשובינסקאַ, ז' 170.
- (10) דאַרטן.
- (11) באַשרייבונג פון דעם קאַנצ. לאַגער אוישוויץ, ד.צ.וו. זע הערה 13, קאַפ. 1.
- (12) „קאַלענדאַר“, נאַטיץ פון 29סטן סעפטעמבער 1944.
- Elżbieta Chomicz: Gryps z Oświęcimia. „Za Wolność i Lud”, nr. 52, 25.XII.1971, s. 12-13.
- (13) דאַרטן, האַלוי: דער סוף פון אונדזער וועלט, ז' 499—495.
- (14) באָום, ז' 74.
- (15) באָום, ז' 76.
- (16) באָום, ז' 74.
- (17) „בערגערס“ בריוו.
- (18) „בערגערס“ דערקלערונג.
- (19) ג"ע פון שמחה זלאַטאַווסקי.
- (20) באָום, ז' 74—77. זע: זלמן לעווענטאַל: פאַרצייכענונגען.
- (21) ג"ע פון ע. מינק. זע: זלמן לעווענטאַל, ד.צ.וו.
- (22) דוד ליווער: בענדינער אין דער ווידערשטאַנד-באַוועגונג אין טויט-לאַגער אוישוויץ, פּנקס בנדין, תל אביב 1959, ז' 193—194.
- (23) קראָוס און קולקאַ, ז' 231.
- (24) טאַדעווש האַלוי, באַמערקונגען וועגן גוטמאַנס בוך: אנשים ואפר, אין בריוו צו ב. מאַרק, אַרכ. ב. מאַרק.

ק א פ י ט ל ד ר י צ ו

דער איינזאָמער אויפשטאַנד

די ווידערשטאַנד-גרופע פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ, וועלכע אין, ווי מיר האָבן שוין געזען, אַליין געבליבן אויפן פּלאַץ, האָט זיך פון לאַנג געגרייט צו אַ קאַמפּס-אַרויסטריט. מיר האָבן שוין דערציילט, אַז איינער פון דער ווידערשטאַנד-גרופע, אַ בערך 40-יעריקער רעליגיעזער ייד, וועלכן די עדות געדענקען, אַז מען האָט אים גערופן דער דיין, האָט אויסגעדריקט זײַן גרייטקייט צו בלייבן אַליין אין קרעמאַטאַריום מיט אַ דינאַמיט-לאָדונג און אויפֿרייסן דעם קאַלך-אויזון צוזאַמען מיט זיך אַליין. דער דערוואָר-טעטער אויפֿרייס האָט שטענדיק געדינט אין די אַלגעמיינע אויפשטאַנד-פלענער ווי דער סיגנאַל צום אַרויסטריט פון די ווידערשטאַנד-גרופע פון גאַנצן לאַגער.

לאַמיר אויך דערמאָנען די בונט-צוגרייטונגען פון דעם סאַקולקער ייד קאַמינסקי, וועלכער איז געווען איינער פון די קאַפּאַס פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ און האָט זיך תמיד אויפגעפירט ווי צום בעסטן, קיינעם קיין מאַל נישט געטשעפעט און געהאַלפן יעדן איינציקן, וואָס האָט זיך אין דעם גענייטיקט. די חברים לצרה האָבן זיך צו אים באַצויגן מיט ליבשאַפט און גערופן „דער ליטוואַק“. קאַמינסקי האָט אַרגאַניזירט אַן אַקציע פון אַרויסגנבענען געווער בײַ די דײַטשן. ער האָט צוגעגרייט אויפֿרייס-מאַ-טעריאַל און גראַנאַטן. הגם מיר ווייסן נישט גענוי, ווי אַזוי דאָס איז געוואָרן דורכגעפירט. מיר ווייסן אויך נישט, מיט וועמען ער האָט געהאַט קאַנטאַקטן. עס איז אַבער זיכער, אַז אַזעלכע קאַנטאַקטן זענען געווען. עמעצער האָט אים, ווייזט אויס, אויסגעגעבן, און איידער ער האָט באַוויזן צו רעאַליזירן דעם בונט און דאָס מאַסן-אַנטלויפן, איז ער דורכגעפאַלן און דערשאַסן געוואָרן דורך די ס.ס.־לייט דעם 2טן אויגוסט 1944. וועגן דעם האָט געמאַלדן אויף אַן אַפּעל פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ דער קאַמענ-דאַנט פון די קרעמאַטאַריעס, אַבערשאַפֿירער אַטאַ מאַלל¹.

מיר ווייסן נישט, צי די געהיימע אַרגאַניזאַציע פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ, מיט וועלכער עס האָבן אָנגעפירט יאַסל וואַרשאַווסקי, יאַנקל האַנדעלסמאַן, אַלטער פּינזילבער², זלמן גראַדאַווסקי, אַ געוויסער „חבר סיאַמאַ“³, דער דערמאָנטער דיין, אייזיק קאַלניאַק, לייב הערשקע פּאַניטש, דערעווינסקי יוסף, זלמן לעווענטאַל⁴ און אַנדערע, וועגן וועלכע עס וועט נאָך זײַן אַ רייד, איז געווען אַ המשך פון קאַמינסקיס גרופע. עס איז אַבער אַ פאַקט, אַז די גאַנצע צײַט האָט די ווידערשטאַנד-גרופע פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ, אַדער ווי מען האָט זי גערופן „די ענגע גרופע“, גע-זאַמלט מיט אַלע אופנים און מיטלען געווער און אויפרייס-מאַטעריאַל. דאָס איז קאַנטינוירט געוואָרן אויך נאָך דעם ווי די אַלגעמיינע ווידער-שטאַנד-אַנפירונג האָט זיך צוריקגעצויגן פון דעם אויפשטאַנד-פלאַן און געוואָרנט דעמלט די זאַנדער-קאַמאַנדאָ, זי זאָל נישט מאַכן שבת פאַר זיך. ברונאַ באָם גיט איבער, אַז די זאַנדער-קאַמאַנדאָ האָט זיך באַזאָרגט מיט פּלי-זײַן אין משך פון אַנגע חדשים. די זאַנדער-לײַט זאָלן אַפילו האָבן געהאַט עטלעכע האַנט-פּיסטאַלעטן און האַנט-גראַנאַטן, וועלכע זײ האָבן אַליין פּראָדוצירט; דער זעלביקער עדות גיט איבער, אַז זײ האָבן אויך געהאַט שערן איבערצושניידן די דראַטן און פּולווער מיט אויפרייס-מאַטע-ריאַל וואָס זײ האָבן באַקומען פון דער ווידערשטאַנד-גרופע פון די יידישע פּרויען, וועלכע האָבן געאַרבעט אין דער אַמוניציע-פאַבריק „אוינאַן“, וואָס האָט זיך געפונען אין לאַגער. דעם דאָזיקן אויפרייס-מאַטעריאַל האָט מען אַרויסגעשמוגלט פון דער פאַבריק, באַהאַלטנדיק אים אין ברויט-לעבלעך⁵. דעם אויפרייס-מאַטעריאַל פון „אוינאַן“ זאָלן האָבן געשמוגלט דער מיטגליד פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ יוקל וורובעל (אַדער ווראַנאַ) און גאַדל זילבער⁶.

די אונטערערדישע טוער פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ האָבן אויך געזוכט געווער אויף אַנדערע וועגן. צווישן די S.O.S.-לײַט פון דער קרע-מאַטאַריע-מאַנשאַפּט איז געווען אַ געוויסער זיגמונט, וועמענס פאַמיליע דער עדות געדענקט שוין נישט, אַ פאַלקס-דייטש פון שלעזיע. זײַן פונקציע איז געווען אַ שרעקלעכע. ער פלעגט עס אין משך פון אַ געוויסער צײַט אַרײַנוואַרפן דעם גאַז ציקלאָן ב אין גאַז-קאַמער. מיט אַט דעם פאַרשוין האָבן די זאַנדער-לײַט אָנגעבונדן אַ קאַנטאַקט און ער פלעגט אַינקויפן פאַר זײ געווער. צום סוף איז אים נימאס געוואָרן די גרויליק-מערדערישע

ארבעט און ער האָט זיך אָפּגעזאָגט פון איר. ער איז געשיקט געוואָרן אויפן פּראָבט און עס זענען נאָך אים פאַרשוונדן אַלע שפורן.⁷

לויט די פעסטשטעלונגען פון געוויסע עדות, האָט די זאָנדער־קאָ-מאַנדאָ באַקומען געווער און אויפֿרייס־מאַטעריאַל פון די פּוילישע אַר-מיקע פּאַרטיזאַנער דורך דער פּאַרמיטלונג פון דער פּוילישער ווידער־שטאַנד־באַוועגונג אין לאַגער. ברונאָ באָם דערמאָנט וועגן אַ לאַדונג פון אויפֿרייס־מאַטעריאַל, וואָס איז אין דער שכנות פון לאַגער אַראָפּגע-וואָרפן געוואָרן דורך אַ בריטישן עראָפּלאַן. ער דערקלערט, אַז אַ טייל פונעם מאַטעריאַל האָט דערגרייכט צו די הענט פון די לאַגער־ווידער־שטענדלער, אָבער ער זאָגט נישט גאַרנישט, אַז ער זאָל האָבן דערגרייכט אויך צו דער זאָנדער־קאָמאַנדאָ. מיר ווייסן אויך אויפן סמך פון גביות עדות, אַז אין געביט פון פּראָדוצירן אויפֿרייס־מיטלען און אייגנאַרטיקע גראַנאַטן האָבן מיט די יידן פון דער זאָנדער־קאָמאַנדאָ מיטגעאַרבעט די גרופע סאַוועטישע קריגס־געפאַנגענע, וואָס איז געבראַכט געוואָרן קיין ביר-קענאַ און איז געווען אַ צייט באַשעפטיקט אויך ביי די קרעמאַטאַריעס, אָדער אין זייער סביבה. צווישן די קריגס־געפאַנגענע זענען געווען אַפּי-צירן־פּיראַטעכניקער און כעמיקער, וועלכע האָבן דעם פּולווער, וואָס איז געווען געשמוגלט פון „אוינאַן“־פאַבריק, אַרײַנגעשאַטן אין קאַנסערוון־פּושקעס און פון זיי געמאַכט אויפֿרייס־באַמבעס מיט אַנצידערס און עס צוגעשטעלט דער זאָנדער־קאָמאַנדאָ.⁸

דער מיטגליד פון דער ווידערשטאַנד־גרופע פון דער זאָנדער־קאָמאַנדאָ, דער אונגאַרישער ייד ד״ר מיקלאָס נישלי, וועלכער האָט געאַרבעט ביי ד״ר מענגעלע, שרייבט אין זײַנע זכרונות, אַז צווישן געזאַמלטן געווער זענען געווען פינף מאַשינ־פּיסטאָלעטן, מעסערס און אַרום הונדערט עקראַזיט־לאַדונגען פון אַ גרויסן אויפֿרייס פּוּח. מיט אַזעלכע לאַדונגען האָבן די דײַטשן זיך באַנוצט ביים אויפֿרייסן די באַן־שינעס.⁹

אַזוי צי אַנדערש — די זאָנדער־קאָמאַנדאָ איז געווען באַוואַפנט. די מענטשן פון דער זאָנדער־קאָמאַנדאָ זענען ענדלעך געוואָרן באַ־הערשט דורך דער דאָרטיקער ווידערשטאַנד־גרופע און גרייט געווען צו דעם סאַמע פּאַרצווייפּלטסטן קאַמף, האַבנדיק דאָך אַ פּיצעלע האַפּענונג זיך אַרויסצורייסן אויף אויסן.

די יינגערע מענטשן פון צווישן דער זאָנדער־קאָמאַנדאָ האָבן זיך

ממש געריסן צום אַרויסטריט, זיי זענען געווען זייער אומגעדולדיק און געפאָדערט פון זייערע געהיימע פירער דירעקטע און באַלדיקע מעשים. די געהיימע אַנפירונג פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ האָט כסדר אַלאַר-מירט די ווידערשטאַנד-באַוועגונג פון לאַגער, וועלכע האָט כסדר גערופן צו אַליינבאַהערשונג און אַפּוואַרטן. די זאַנדער-לייט האָבן אַפגעשאַצט אַז די לאַגע איז „אם לאַ עכשיו אימתי!“.

וואָרום דער סאַוועטישער פּראָנט האָט זיך אין האַרבסט 1944 אַלץ מער דערנענטערט, און די דייטשן האָבן גענומען אַלץ מער טראַכטן וועגן ליקוידירן אַ טייל פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ (די טראַנספּאָרטן פון אונגאַרן האָבן זיך אַפגעשטעלט). חוץ מזה איז די לאַגע געוואָרן איינצייטיק גינסטיקער פאַר די זאַנדער-לייט, ווייל די מאַכט האָט צוריקגערוּפן דעם סאַדיסט מאָלל און באַשטימט אויף זיין אַרט דעם ס. ס. מאַן הערמאַן בוד, וועלכער איז גישט געווען אַזאַ אַכזר-סאַדיסט ווי מאָלל. ער איז געווען אַ גרויסער שיפור און צוליב דעם האָט ער אַפגעלאָזט דאָס אויג אויף די זאַנדער-לייט, וועלכע האָבן איצט געקאַנט פּרייער מאַגאַזינירן געווער און זיך צוגויפּרעדן.

תחילת אַקטאָבער 1944 האָט די זאַנדער-קאַמאַנדאָ געציילט 663 מיט-גלידער, פון דעם: אין קרעמאַטאַריום 2 — 169, אין קרעמאַטאַריום 3 — די זעלבע ציפער, אין קרעמאַטאַריום 4 — די זעלבע ציפער, אין קרע-מאַטאַריום 5 — 156.¹⁰

די צאָל 663 איז שוין געווען אַ רעדוצירטע, וואָרום אין דער צווייטער העלפט סעפטעמבער 1944 האָט די לאַגער-מאַכט צוגענומען בערך 200 זאַנ-דער-לייט און זיי אַוועקגעפירט אין אוישוויץ 1, וווּ מען האָט זיי פאַרגאַ-זירט.¹¹ די לעבן געבליבענע זאַנדער-לייט האָבן זיך בקרוב אָנגעשטויסן, וואָס עס האָט פאַסירט מיט זייערע חברים. און דאָס האָט נאָך מער פאַר-שאַרפט זייער גרייטקייט אַרויסצוטרעטן אין אַפּענעם קאַמף.

איידער מיר וועלן צוטערען צו באַשרייבן דעם דאָזיקן אויפשטאַנד, וועלן מיר זיך אַ רגע אַפּשטעלן אויף צוויי מאַמענטן: ראשית — ווער האָט אַרגאַניזירט און דורכגעפירט דעם אויפשטאַנד? והשנית — ווען איז דער אויפשטאַנד פאַרגעקומען?

אין דעם ערשטן ענין טרעפן מיר זיך אַן אויף אַן אינפאַרמאַציע, וועלכע שטאַמט פון די קרייזן פון די גריכישע יידן און וועלכע קלינגט ווי

עס פאלגט: אין דער זאנדער־קאמאנדא האָבן געאַרבעט 135 גריכישע יידן, וועלכע האָבן זיך אַרגאַניזירט אונטער דער אָנפירונג פון געו. גריי־כישן אונטער־קאָלאָנעל יוסף ברוק און יוסף לעווי, מאַריס אַהרון, יצחק ברוק, סעם קאַראַסאָ און יום־טוב יאַקוועל, און זענען אַרויס אין אויפשטאַנד דעם 6טן סעפטעמבער 1944 און צוזאַמען מיט אַ גרופע פראַנצייזישע יידן און אַ גרופע אונגאַרישע יידן האָבן זיי אויפגעריסן צוויי קרעמאַטאַריעס, 3 און 4. ווייטער גיט איבער די אינפאָרמאַציע, אַז די אַנדערע זאָנדער־גרונ־פעס האָבן זיך דערשראַקן און נישט אויפגעריסן די אַנדערע צוויי קרעמאַ־טאַריעס. אין קאַמף זענען געפאלן אַלע אויפשטענדלער.¹²

די דאָזיקע אינפאָרמאַציע רופט אַרויס געוויסע באַוואַרענישן. קודם פל שטעלט זיך אַ שאלה: אויב למשל יצחק ברוק איז געווען אַן אַקטיווער אויפשטענדלער אין די קרעמאַטאַריעס און איז אומגעקומען, טאָ ווי זשע האָט אים געטראָפן נאָך דער מלחמה אַ סאָויעטיש־ייִדישער זשורנאַליסט און געהערט פון זיין מויל, אַז ער האָט גאַר געקעמפט אין פּוילישן אויפשטאַנד אין וואַרשע אין אויגוסט 1944?¹³ דער דאָזיקער זשורנאַליסט שרייבט, אַז באַלד נאָך דער מלחמה האָט ער געטראָפן אַ גרופע גריכישע יידן, וועל־כע זענען פון פּוילן געפאַרן דורך טשערנאָוויץ צוריק אַהיים קיין סאַלאָניקי. זיי זענען דעפּאָרטירט געוואָרן צוזאַמען מיט 3000 גריכישע יידן קיין אויש־וויץ אין יאָר 1943. דער רוב איז פאַרברענט געוואָרן, 400 פּערזאָן זענען סעלעקציאָנירט געוואָרן קיין בירקענאַו, פון וואַנען מען האָט זיי געשיקט קיין וואַרשע אַפצורייניקן די חורבות פון וואַרשעווער געטאָ (צוזאַמען מיט אַ גרופע פּויליש־פראַנצייזישע, דייַטשישע און אונגאַרישע יידן) און דאָ זענען זיי אַריינגעפאלן דערנאָך אינעם פּוילישן אויפשטאַנד פון אויגוסט־סעפטעמבער 1944 און אַנטייל גענומען אין די קאַמפן. אויף אַזאָ אופן האָבן זיך ביים גריכישן מחבר קאַבעלי וואַרשיינלעך צונויפגעמישט צוויי היסטאָ־רישע געשעענישן — וואַרשע מיט בירקענאַו — און עס איז אַרויסגעקו־מען אַ נישט ריכטיקע טעותדיקע אינפאָרמאַציע, אין וועלכער, וואָס אַן אמת, עס הילכן אַפ איינצייטיק געוויסע ידיעות פון דער העלדישער האַל־טונג פון אַ טייל גריכישע יידן, וועגן וועלכע עס איז שוין געווען אַ רייד. עס קאָן זיין, אַז אין די רייען פון דער לעצטער זאָנדער־קאמאנדאָ זענען געווען אויך גריכישע יידן, הגם אין די טאַגביכער, וועגן וועלכע עס וועט נאָך אויסקומען צו רעדן, ווערט וועגן דעם נישט דערמאַנט קיין וואַרט.

אויך אין דעם טערמין איז זיך דער גריכישער מחבר טועה. פונקט ווי עטלעכע אַנדערע עדות גיט ער אָן דעם חודש סעפטעמבער, בעת עס איז פעסטגעשטעלט געוואָרן אין דעם וויסנשאַפטלעכן אָפטייל פון אוישוויצער מלוכה-מוזיי גענוי דער טערמין: דער 7טער אָקטאָבער 1944.¹⁴ דעם זעלביקן טערמין געפינען מיר אין די פאַרצייכענונגען פון זלמן לעווענטאַל און אויך אין דער רשימה פון דעם דערמאָנטן שוין דיין¹⁵, און עס נעמען איר אָן אַלע באַקאַנטע מחברים, דהיינו: ברונאָ באָם, הערמאַן לאַנגביין, קראָוס און קולקאָ, גוטמאַן, זעהן, האַלוי, סמאַלען און דזשובינסקאָ.

עס בלייבט נאָך אויפצוקלערן דאָס אָרט פון ערשטן אויסברוך פון דעם אויפשטאַנד. אויך אין דער פראַגע זענען פאַראַן מיינונגס-פאַרשיידנקייטן, בעסער געזאַגט: מיספאַרשטייענישן: ברונאָ באָם גיט איבער, אָז די געשעע-נישן האָבן זיך אָנגעהויבן אויפן שטח פון קרעמאַטאָריום נומער דריי¹⁶, בעת קראָוס און קולקאָ גיבן אָן אַז עס האָט זיך אָנגעהויבן איינצייטיק אין קרעמאַטאָריום 2 און 4.¹⁷ אַנדערע עדות רופן אָן די קרעמאַטאָריעס 2, 3 און 4. מיר מיינען, אַז אויך אין דער פראַגע איז מאַסגעבנדיק די אויספאַר-שונג, וואָס איז דורכגעפירט געוואָרן אין אוישוויצער מלוכה-מוזיי, וועלכע דעקט זיך מיט דער אינפאַרמאַציע פון קראָוס און קולקאָ, דהיינו: די גע-שעענישן האָבן זיך אָנגעהויבן איינצייטיק אין די קרעמאַטאָריעס 4 און 2. וועגן אַ גלייכצייטיקע אַקציע פון צוויי קרעמאַטאָריעס גיט אויך איבער זלמן לעווענטאַל אין זײַנע פאַרצייכענונגען.

אַ געוויסע צעמישונג ברענגט אַרײַן די נומעראַציע פון די קרעמאַטאָ-ריעס אין אוישוויץ. די אסירים פון בירקענאַו און צווישן זיי אויך די מחברים פון די פאַרעפנטלעכטע אין אונדזער אַרבעט פאַרצייכענונגען, רופן אָן די קרעמאַטאָריעס אויפן שטח פון בירקענאַו מיט די נומערן 1, 2, 3, 4. אָבער אין די דײַטשישע דאָקומענטן איז אָנגעווענדט אַ צווייטע נומערירונג. דאָרט איז באַצייכנט ווי קרעמאַטאָריום 1, דאָס עלטסטע, וואָס האָט זיך געפונען אין שטאַם-לאַגער אוישוויץ. און די פיר קרעמאַטאָריעס אין ביר-קענאַו האָבן געטראָגן די לויפנדיקע נומערן 2, 3, 4 און 5.

אין אונדזער אַרבעט ווענדן מיר אָן די אָנגענומענע נומערירונג לויט די דײַטשישע דאָקומענטן.

דער פאַרלויף פון די געשעענישן פון דעם 7טן אָקטאָבער 1944 שטעלט זיך פאַר אין ליכט פון די ביז איצט באַקאַנטע מקורים אַט אַזוי:

די ווידערשטאַנד-באוועגונג פון אוישוויץ 1 האָט זיך מיט אַ מאָל דער-וויסט (ווער און ווי אַזוי — וועגן דעם ווייסט נישט קיינער פון די עדות), אַז די דײַטשישע לאַגער-מאַכט וויל ליקווידירן ענדגילטיק די גאַנצע זאַנ-דער-קאַמאַנדאָ, אָדער אַ טייל פון איר. וועגן דער דאָזיקער געפאַר איז תיכף מיטגעטיילט געוואָרן דער אַנפירונג פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ דורך דעם שוין דערמאָנטן זאַנדער-מיטגליד יוקל וורובעל (ווראַנאָ?).

די געפאַר איז געווען זייער וואַרשיינלעך, והראיה: שוין זינט עטלעכע טעג איז געווען געמאַלדן אַ גרעסערער גרופע זאַנדער-קאַמאַנדאָ פון קרע-מאַטאַריע 4 און 5, אַז זי דאַרף זיין גרייט אַפצופאַרן אין אַן אומבאַקאַנטער ריכטונג. די בריוונג בײַ די מענטשן פון קרעמאַטאַריע איז, נאַטירלעך, געווען זייער אַ גרויסע און אַן אומגעדולדיקע.

גלייך ווי די אַנפירער פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ האָבן דאָס דער-הערט, האָבן זיי צוגעפירערט אַ באַראַטונג פון אַקטיוו אויפן שטח פון קרע-מאַטאַריע 4. דער עולם האָט באַטראַכט די לאַגע און די פראַגע ווי צו האַנדלען. פּלוצים איז אַנגעקומען דער אַסיר קאַרל, אַ דײַטשישער קרימי-נאַליסט, וועלכער האָט דערשפירט, אַז עס שמעקט מיט בונט און געדראַט צו מסרן צו די 0.0.0-לייט. די זאַנדער-מענטשן האָבן דערהרגעט דעם פאַר-רעטער מיט אַ שטילעט און אים אַרײַנגעוואָרפן נאָך לעבעדיקערהייט אין ברענענדיקן קאַלך-אויזן. דאָס קומען פון די דײַטשישע וועכטער צו גע-מען די 300 פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ איז געווען דער סיגנאַל צום אויפ-שטאַנד. די אויפשטענדלעך האָבן אויסגעגראָבן דאָס געווער און אַטאַקירט די נאַענטסטע 0.0.0-וועכטער און באַוואָרפן מיט גראַנאַטן די קרעמאַטאַריע 4. אַ טייל אַסירים פון דאַנען (פון קאַמאַנדאָ B-59) האָבן זיך אַרויסבאַ-קומען אין שכנותדיקן וועלדל. איינציטיק האָט זיך אַפגערופן די זאַנדער-מאַנשאַפט פון קרעמאַטאַריע 2 (פון קאַמאַנדאָ B-57). דער דאַרטיקער זאַנ-דער-מיטגליד פאַניש, אַ ייד פון לאַמושע, כאַפט דעם אַבערקאַפּאַ, וועל-כער איז געווען אַ ריכס-דײַטש און שלײַדערט אים אַריין אין ברענענדיקן קאַלך-אויזן. די אַנדערע עפענען אַ פּייער אויף די דײַטשישע וואַך-פאַסטנס, נאָך אַנדערע שניידן איבער די עלעקטריזירטע דראַטן פון שכנותדיקן פרויען-לאַגער און אַנטלויפן אין דער ריכטונג פון דעם יישוב בודי¹⁸.

ווי עס שטעלט פעסט דער 0.0.0-מאַן פערי בראַאָד אין זײַנע אין תפיסה געשריבענע זכרונות, האָט דער אויפשטאַנד געדאַרפט אויסברעכן איינצי-

טיק אין אלע פיר קרעמאטאָריעס, וואָס האָבן זיך געפונען אין בירקענאָו : 2, 3, 4 און 5. עס איז געווען, אַפנים, אַפגערעדט, אַז דעם סיגנאַל דאַרף געבן די קרעמאטאָריע 3. עס איז אָבער — ווי מיר האָבן געזען — געשען אַנדערש, ווייל די געשעענישן זענען אַרויפגעצווונגען געוואָרן פלוצלונג. די קרעמאטאָריעס 3 און 5 האָבן זיך סוף פל סוף נישט אַפגערופן.¹⁹

אַנדערע מאַמענטן פון אויפשטאַנד שילדערט דוב פייסיקאָוויטש. לויט אים האָט דעם סיגנאַל צום אויפשטאַנד געדאַרפט געבן טאַקע די קאַמאַנדאָ פון קרעמאטאָריע 3.²⁰ זי האָט, נעמלעך, געדאַרפט אויפרייסן די קרעמאָ-טאָריע. אַזאַ איז געווען דער פלאַן. אָבער איידער די מענטשן פון קרעמאָ-טאָריע 3 האָבן באַוווּזן צו באַגיסן די געביידע מיט בעזון און אונטער-צינדן, זענען שוין אַרויסגעטראָטן פריצניטיק די קרעמאטאָריעס 2 און 4, אַטאַקירט די ס.ס.-לייט און קאַליע געמאַכט דעם פאַרוויסקן פלאַן. די ס.ס.-לייט האָבן תיכף אַנגעווענדט שאַרפע רעפּרעסיעס לגבי דער קאַמאַנדאָ פון קרעמאטאָריע 3. דער ס.ס.ישער קאַמענדאַנט, אונטערשאַרפירער קאַרל שטיינבערג, האָט דורכגעפירט תיכף אַן אַפעל און פאַרשפאַרט די קאַמאַנדאָ 3 אין דעם זאַל, וווּ די דייטשישע דאָקטוירים פלעגן דורכפירן אַפּעראַ-ציעס אויף אסירים, אַדאַנק וואָס די דאָזיקע מענטשן זענען דערווייל גע-בליבן. אַחוץ איינעם, וואָס איז דערשלאָגן געוואָרן צום טויט דורך די ס.ס.-לייט, ווייל ער האָט דורכגעלעכערט אַ גומענעם ראַד פון אַ ראַווער פון אַן ס.ס.-מאַן. אָבער די שטענדיק קאַמפּסגרייטע קאַמאַנדאָ 3 איז אַזוי אַרום פאַראַליזירט געוואָרן און נישט אַנטייל גענומען אין דעם אויפשטאַנד.²¹

די שרפה פון קרעמאטאָריום 1/4 און דער אַרויסטריט פון קרעמאטאָ-ריום 2 האָבן אַרויסגערוּפן בני די ס.ס.-לייט אַ גרויסע פאַניק. דער אויפ-שטאַנד איז געווען אַ פאַקט. די אויפשטענדלער האָבן זיך געפונען אין אַ צושטאַנד פון ממש אַ קאַמפּס-עקסטאַז און פון הויכער אידיעישער שפאַנונג, וואָרום אונטערצינדנדיק די קרעמאטאָריע און אַנפאַלנדיק אויף די ס.ס.-לייט האָבן זיי גענומען זינגען צוויי הימנען: דעם „אינטערנאַציאָנאַל“ און „התקוה“, וואָס געוויסע עדות האָבן אַליין געהערט.²² די אַנפירונג פון די ס.ס. האָבן אַלאַרמירט בערך 3000 קריגס-לייט, באַוואַפנטע מיט מאַדערן געווער, אָבער איינציטיק זענען אַ סך ס.ס.ישע וואַכלייט זיך פּחדנותדיק צעלאָפּן. געוויסע פון זיי זענען געלאָפּן ראַטעווען דאָס אַנגערויבטע גאַלד און אַנדערע טייערע חפצים.²³

די ס.ס.־לייט האָבן, פאַרשטייט זיך, גובר געווען. זיי האָבן אַרומגע־רינגלט דעם שטח פון די קרעמאַטאַריעס און געלאָזט אַ העפטיקן פּייער אויפן וועלדל, וואָס הינטער דער קרעמאַטאַריע 4, ווו עס האָט זיך קאַנצענטרירט די מערהייט פון דער זאַנדער־קאַמאַנדאָ. איין גרופע פון די אויפ־שטענדלער האָט זיך דורכגעריסן און אַוועק אין דער ריכטונג פון ווייסל, פאַרהאַלטנדיק זיך ביי רייסקאַ, וואָס ליגט 8 קילאָמעטער פון בירקענאַו, ווייל די ס.ס.־לייט האָבן זיי דאָ דעריאָגט. די יידן האָבן זיך באַריקאַדירט אין אַ כאַטע און געשטעלט אַ פאַרצווייפלטן ווידערשטאַנד. די ס.ס. האָט אַטאַקירט די כאַטע מיט פּייער־וואַרפער. אין סך־הכל זענען געפאַלן אין אומגלייכן קאַמף קרוב 200 יידן. די אַנדערע געכאַפטע זאַנדער־לייט האָבן די ס.ס.־לייט געצוונגען זיך אויסלייגן אויף דער ערד און אַריינגעלאָזט אין זיי קוילן־סעריעס. אַזוי אַרום איז פון די 663 זאַנדער־לייט נאָך די קאַמפן און דער שחיטה געבליבן לעבן 212 מענטשן. אין דער שלאַכט זענען געפאַלן דריי ס.ס.־לייט, נעמלעך: ס.ס. אונטערשאַפּירער רודאָלף ערלער, ס.ס. אונטערשאַפּירער וויללי פּריזע, און ס.ס. אונטערשאַפּירער יאַזעף פּורקע. עס זענען אויך געווען דריי פאַרווונדעטע ס.ס.־לייט.²⁴

Der 1/2-Standortälteste
Muschwitz

Kuno Witt., den 12. Okt. 1944

Wollf. 107			
Hauptabteilung R.A. Standort II			
(Kassa: 13 Okt 1944)			
Gen.	Ein.	Personen	and.
4.00	1.00	1.00	1.00

Standortbef. hl. Nr. 7

1. In Ausübung ihres Dienstes fallen vier
Mitarbeiter an Sonnabend, dem
11. Oktober, Rudolf Erler, geb. 31.6.04 5./II-2, Stubbe, hl. Anz.
" Willi Preis, " 30.9.21 2./II-2, Stubbe, hl. Anz.
" Josef Furke, " 28.2.03 1./II-2, Stubbe, hl. Anz.

Sie werden den gefallenen Kameraden stets ein treues Andenken
bewahren.

2. Mangelnde
Die Sicherheit des Reiches in gegenwärtiger entsch. id. werden St.
dies das. Dieses verlangt von Juden 1/2-Tag Peripha und Gefolge
offenherzig und unbedingt Gewissenhaftigkeit und Disziplin bei
der Behandlung aller gemeinschaftlichen Vorgänge und Angelegenheiten.
Der Wahrung der Disziplin dient die sogenannte "Korrek-
turen", die im Rahmen einer Woche am 16.10.1944 beginnt.
Allen Einheiten, Dienststellen und Abteilungen gehen hierfür
Vornachricht zu, die in folgender Weise anzubringen sind:
a) die großen und mittleren Vornachricht an gut sichtbaren, in
die liegen springenden Stellen der 1/2-tägigen Dienst- und
Arbeitsräume, Hallen, Flure, Kantinen, Friseurstuben usw.

אַ פראַגמענט פונעם גאַרניזאָן־באַפעל נ' 26/44 פון 12טן אקטאָבער 1944, אין וועלכן עס זענען אויסגערעכנט די נעמען פון די דריי ס.ס.־מענער וואָס זענען דערהרגעט געוואָרן בעת דעם אויפשטאַנד פון דער זאַנדער־קאַמאַנדאָ.

נישט געקוקט אויפן שרעקלעכן טעראָר איז דאָך געלונגען עטלעכע אויפשטענדלער זיך אויסצובאַהאַלטן אויפן שטח פון בירקענאָו גופא. צו. א. אין „קאַנדע“ דאָ האָבן זיך פאַרשטעקט עטלעכע אונגאַרישע און האַ- לענדישע יידן פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ און זענען לעת עתה גיצול געוואָרן.²⁵

מיטן אויפשטאַנד האָבן אָנגעפירט די שוין דורך אונדו דערמאַנטע קעמ- פער זלמן גראַדאָווסקי, יאַנקל האַנדעלסמאַן, יאַסל וואַרשאָווסקי און „חבר סיאַמאַ“²⁶. פון צווישן די העלדישע געפאַלענע אויפשטענדלער ווערן אויס- גערעכנט יידן פון טשעכאַנאָו: יוקל וורובעל (וואַנאַ), שמעון אַלטוס²⁷; פון לאַמזשע: לייב הערשקע, פאַניטש, אַייזיק קאַלינאַק, כאַסקל ריבאַק, משה בוראַק, משה סאַבאַטקאַ און א. וואַנאַ²⁸; פון מאַקאַוו-מאַזאַוויצעק: טוביה סעגאַל, לייבל פֿ״ץ, וולאַדעק פּרענקעל, ישׂראל לעוואָוויטש, משה פּוקס, יוסף לידווינאָוויטש, וועלוול פּוקס, „בעטשקאַ“, מאיר פּיעקאַרטשיק, בערקאַ טאַפּער, איינער פון די אַקטיוויסטן פון ווידערשטאַנד, הערשל קורניץ, וועלכער האָט אַרויסגעריסן פון אַן ס.ס.מאַן דאָס געווער און אָנגעהויבן שיסן אין די ס.ס.מענער²⁹; און פון אַנדערע שטעט און שטעטלעך — פון בענדין: בענעק פּערשטענפּעלד, צוויי ברידער צימערקנאַפּ, דוד גוט- מאַן, הענעך זיכער, גאַלדבערג פון סאַסנאַוויץ, אַ געוועזענער טוער פון פּועלי-ציון—ס.ס.באַוועגונג אין זאַגלעמביע, טוביה קאַלמאַנאָוויטש, דב זעלמאַנאָוויטש. איבערגעלעבט האָבן: ישעיה ארליך, וועלכער לויט דער אינפּאַרמאַציע פון דוד ליווער, איז געווען אַ מיטגליד פון אויפשטאַנד-קאַ- מיטעט און משה וויגאַנסקי, וועלכער איז געפאַלן אין יאָר 1948 אין די קאַמפּן מיט די אַראַבער אין גוש עציון³⁰; פון וויסאַקע-מאַזאַוויצעק — חיים שבלאַ, הערשל קרופּינסקי, זלמן (זיין פאַמיליען-נאַמען נישט באַ- קאַנט).

נישט אַלע אויפשטענדלער זענען געפאַלן אין קאַמפּ. אייניקע, וואָס האָבן לעת עתה איבערגעלעבט, האָט די פּאַליטישע אַפּטיילונג אין לויף פון דער אויספאַרשונג אַרעסטירט דעם 10טן אַקטאַבער און אַרײַנגעזעצט אין בונקער פון דעם גרויזאַמען בלאַק 11, בתוכם יאַנקל האַנדעלסמאַן³¹, וועלכן מ'האַט דאָ דערשאָסן, וורובעלן און נאָך 12 אַנדערע, וועלכע מען האָט וואַר- שײַנלעך אויך דאָ אומגעבראַכט.

פאַר דערשטיקן דעם אויפשטאַנד פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ האָט די

העכסטע ס.ס.־אָנפֿירונג באַלוינט פינף ספּעציעל פּאַרדינסטפֿולע ס.ס.־לייט מיט איינערנע קרייצן. בעת דער צערעמאָניע האָט דער לאַגער־קאָמענדאַנט דאָנט ריכאַרד באַער דערקלערט, אַז דאָס איז דער ערשטער פּאַל, ווען פשוטע מאַנשאַפֿט־מיטגלידער פון אוישוויץ זאָלן דורך דעם רייכספירער הימלער באַלוינט ווערן מיט די העכסטע אויסצייכענונגען⁸². דאָס זאָגט עדות, אַז דער בונט פון דער זאָנדער־קאָמאַנדאָ איז געווען פאַר דער לאַגער־אָנפֿירונג און פאַר דער ס.ס.־מאַנשאַפֿט אַ גאָר שווערע איבערלעבונג, אַן ערנסטער מעמענטאַ.

אַ באַזונדערס גרויסע איבערלעבונג זענען די געשעענישן געווען פאַר דער גרויסער אסירים־מאַסע, בפרט פאַר די יידן, אָבער אויך פאַר נישט יידן, אויף וועלכע דער העלדישער קאַמף פון דער זאָנדער־קאָמאַנדאָ האָט געמאַכט אַ געוואַלדיקן רושם.

אַט ווי עס שילדערט דעם רושם די פּוילישע בירקענאָו־אַרעסטאַנטן זאַפּיאַ קאַסאַקעוויטש אין אירע זכרונות:

„מיר האָבן זיך געפונען אויף אַרבעט אין „קאַנאַדע“. די הויפט־קאַפּאַ איז דאָ געווען אַן אונגאַרישע ייִדישע, מאַנדי, און די קאַפּאַ פון אונדזער גרופּע — אַ דייַטשקע מאַנדאַ, אַן „אַריעריין“. בעת דעם מיטאַג זענען אויסגעבראַכן פּלוצים געוואַלדיקע מענערישע געשרייען. די רוסיין זאָיאַ פּאַלט אַרײַן אין באַראַק מיטן געשריי: „קרעמאַטאַריום גאַריט!“ (די קרע־מאַטאַרײַע ברענט).“ די ס.ס.־לייט האָבן תּיכּף ומיד אַרומגעשטעלט דעם באַראַק און מען טאַר נישט אַרויסגיין. דער רויך פון ברענענדיקן קרעמאַ־טאַריום רייסט זיך אַרײַן אין באַראַק, אָבער דער דאָזיקער רויך איז אַנגע־נעמער, ער שמעקט אונדז ממש. עס איז פשוט אַ יום הדין. עס רוישן עראַ־פּלאַנען און מאַטאַרן, געשרייען און שיסערייען. מיר הערן אַ געזאַנג. די זאָנדער־קאָמאַנדאַ זינגט הילכיק אַ הימען אין העברעיִש. די שיסערייען שטעלן זיך אָפּ. די ייִדישע אַרעסטאַנטקעס, הערנדיק דאָס געזאַנג, שטעלן זיך אַלע אויף אַכטונג און זינגען מיט. די ס.ס.־לייט שרייען: רויך, רויך! און אונדזערע קאַפּאַס שטייען פּונקט ווי מיר אויף אַכטונג. אָבער מיר האַלטן די קעפּ אין דער הייך און זיי — אַראַפּגעלאָזט. דערנאָך זענען ווי־דער אויסגעבראַכן די קאַמפּן. מיט אַ מאַל הערט מען שיסערייען אויך פון קרעמאַטאַריום 2. צוזאַמען מיט זאָיען קרייך איך אַרויף אויפן בוידעם, מיר רייסן אַראַפּ די פּאַפּע און זעען, ווי אַלע ס.ס.־לייט לויפן צום קרעמאַטאַ־

ריום 2 און דאָס אַנדערע קרעמאַטאָריום ברענט. דאָס פּייער רייסט זיך אַרויס פון דעם גאַזקאַמער. און אַ מינוט שפּעטער איז איינגעפּאַלן דער דאָך. צי קאָן זײַן אַ גרעסערע סאַטיספּאַקציע ווי צו זען, ווי די באַוואַפּנטע פון קאַפּ ביז די פּיס ס.ס. לײַט לויפּן אַרום מטורפע און ווערן באַשאַסן דורך די פּאַרשטעקטע ייִדישע זאַנדער-לײַט... סוף כל סוף איז אַראַפּגעפּאַלן דער קוימען פון קרעמאַטאָריום³³.

„פון איצט אָן — דערמאָנט זיך אַ געווי. ייִדישער אסיר פון אוישוויץ — האָבן די דײַטשן נאָך ערגער געשלאָגן די ייִדן ווי פּריער, אָבער זיי האָבן זיך שוין נישט געפּילט אַזוי זיכער, אַזוי תקיפּיש“³⁴. די טשעכישע ייִדן קראַס און קולקאַ שטרײַכן אונטער, אַז די 200 ייִדן פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ זענען געפּאַלן אין קאַמף פאַר דער פּרייִ-הייט פון דער מענטשהייט³⁵.

דער דײַטשישער ייִד ברוּנאַ באָם כאַראַקטעריזירט דעם ייִדישן אויפֿ-שטאַנד מיט די העכסטע לויבֿ-ווערטער. ער שרײַבט:

„דער מוטיקער טויט פון די קעמפּער פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ, שוין אַפּגערעדט פון זײַן סימבאָלישן באַטייט... האָט באַווײַזן, אַז ייִדן קאַנען קעמפּן.“ ווייטער שטרײַכט ער אונטער, אַז דער קאַמף פון די ייִדישע אַסי-רים האָט געהויבן די חשיבות פון די ייִדן אין לאַגער אין די אויגן פון די אסירים פון אַלע אַנדערע נאַציאָנאַליטעטן. באָם דריקט אויס די מיינונג, אַז דער אויפשטאַנד איז געווען אַ רעוולטאַט פון דער צוזאַמענאַרבעט פון די ייִדישע און נישט-ייִדישע אסירים³⁶, וואָס איז נישט אין גאַנצן ריכטיק, ווי מיר האָבן עס געזען פּריער. אַזאַ אויטאָריטאַטיווער עדות, ווי טאַדעווש האַלוי, שטרײַכט אונטער, אַז קיינער איז אין מאַמענט פון אויפשטאַנד נישט געקומען צו הילף די זאַנדער-קאַמאַנדאָ-אויפשטענדלער. די אַנפּירונג פון דער פּוילישער ווידערשטאַנד-באַוועגונג אין אוישוויץ 1 בראַש מיט יוזעף ציראַנקיעוויטש, האָט געשיקט תּיכּף אַ קורצן אויפרוּף מחוץ דעם לאַגער מיט אַן אַפעל צו זײַן גרייט מיט הילף פאַר די ייִדישע אסירים, וואָס קאָ-נען זיך אַרויסרייסן פונעם לאַגער און צווישן וועלכע עס זענען פאַראַן בירגער פון פאַרשיידענע לענדער, וואָס קענען נישט די לאַנד-שפּראַך³⁷.

דער אויפשטאַנד און דאָס אויפּרייסן די קרעמאַטאָריע האָט ליידער נישט אַפּגעשטעלט די דײַטשישע מאַרד-מאַשין. ביזן לעצטן מאַמענט פון דער עוואַקואַציע, אין אַנגעזיכט פון פאַרויס-

שפאנענדיקן סאָויעטישן מיליטער האָבן די ס. ס. -לייט נאָך אלץ געמאָר-
דעט ייִדן, אַרויסגעשלעפט ייִדישע מענער און פרויען פון די באַראַקן
און זיי געשאָסן.

דעם 14טן אָקטאָבער 1944 האָבן די ס. ס. -לייט פונאַנדערגענומען די
ווענט פון דעם אויסגעברענטן בעתן אויפשטאַנד קרעמאַטאַריום 4. דעם
28סטן נאָוועמבער 1944 האָט הימלער, אין אַנבליק פון דער פולשטענ-
דיקער מפּלה, פאַראַרדנט צו צעשטערן אַלע קרעמאַטאַריעס און גאַנ-
קאַמערן. דעם 20סטן יאַנואַר 1945 האָט די ס. ס. אויפגעריסן די קרעמאַ-
טאַריעס 2 און 3. מיט אַ צייט פריער זענען די איינריכטונגען פון די
קרעמאַטאַריעס עוואַקוירט געוואָרן קיין גראַסראַזען.

די עדות פון דעם גרויל-פאַרברעכן זענען געוואָרן ליקווידירט
פריער. עס איז בלויז געבליבן אַ קליינע גרופע פון זאָנדער-לייט אין
דער צאל פון 30 פּערוואַן, וועלכע דער בלאַק-עלטסטער האָט אויסגע-
קויפט לעת עתה ביי די ס. ס. -פאַרברעכער פאַר אַ ריוויקע סומע פון געלט,
גאַלד און צירונג⁸⁸. אָבער עס קאָן זײַן, אַז אויך די גרופע וואַלט אומ-
געקומען. אָבער אין דער סומאַטאַכע, וואָס איז אויסגעבראַכן אין לעצטן
עוואַקואַציע-מאַמענט דעם 18טן יאַנואַר 1945 האָבן די מענטשן אויס-
גענוצט די געלעגנהייט און זיך אַרײַנגעכאַפט אין דער מאַסע פון 1500
עוואַקוירטע. אויפן וועג זענען עטלעכע זאָנדער-לייט אַנטלאָפן, בתוכם
שלמה דראַגאַן, וועלכן עס איז באַשערט געווען אויפצורעטן שפעטער, נאָך
דער באַפריינג, אַלס עדות אויפן פּראַצעס קעגן די רוצחים פון אוישוויץ,
וואָס איז פאַרגעקומען פאַרן פּוילישן נאַציאָנאַלן טריבונאַל אין קראַקע.
חוץ דראַגאַנען האָבן איבערלעבט נאָך עטלעכע געציילטע עדות
פון רציחה-גרויל.

אייניקע פון זיי וווינען איצט אין פּוילן, אין מדינת ישראל — בערל
סאַקאַל, פּיליפּ מילער, דוב פייסאַקאוויטש, יאַנקל זילבערבערג, מילטאַן
בוקי א. א.; אין פּראַנקרייך — אַלטער פּײַנזילבער; אין פאַראייניקטע
שטאַטן — ישעיה ארליך; אין אויסטראַליע — יידל טאַפּער. וועגן אַנדערע
האַבן מיר נישט קיין ידיעות.

אין דער סאַמע לעצטער צייט האָבן די דייטשן באַוווּזן צו דער-
הרגענען אויך אַ גרופע העלדישע ייִדישע מיידלעך, וואָס האָבן געהאַלפן
די קעמפּער פון דער זאָנדער-קאַמאַנדאָ מיט אַמוניציע און אויפרייס-שטאַף.

הערות צום קאפיטל דרייצן

- (1) קראוס און קולקא, ז' 231—232; ג"ע פון ד. שמולעווסקי, ארכ. ב. מארק. ג"ע פון פייטיקוביץ דב, יד ושם פ"ז 1603/152, ז' 8.
ג"ע פון מילטון בוקי און פון פיליפ מיללער, זע: לאנגביין: דער אויש-וויץ פראצעס, ז' 96, 131.
 - (2) ג"ע פון עמנואל מינק.
 - (3) קראוס און קולקא, ז' 234; שפילסקי, ז' 45.
 - (4) זע: זלמן לעווענטאל, פארצייכענונגען.
 - (5) באום, ז' 74—75; משה קולקא: טשעכאָואַווער יידן אין ווידערשטאַנד־קאַמף אין אוישוויץ, ספר צח'נוב, תל אביב 1962, ז' 386.
 - (6) משה קולקא, דארטן.
- Raja Kagan: Die letzten Opfer des Widerstandes in Auschwitz. Zeugnisse und Berichte, s. 284.
- (7) ג"ע פון דוד ווישניא, געוו. מיטגליד פון דער זאַנדער־קאַמאַנדאָ, ארכ. ב. מאַרק.
 - (8) ג"ע פון ע. מינק און ד. שמולעווסקי, ארכ. ב. מאַרק.
משה קולקא, ד.צ.וו., ז' 386.
 - (9) Miklós Nyiszli: Pracownia doktora Mengele (Wspomnienia lekarza Oświęcimia). Czytelnik. Warszawa 1966, s. 119.
ס'איז ציטירט די פוילישע איבערזעצונג פון אַריגינאַל אין אונגאַריש: Orvos voltan Auschwitzban.
 - (10) „קאַלענדאַר“, אוישוויצער העפטן נ. 7/1963, נאַטיץ פון 7טן אַקטאָבער 1944.
 - (11) „קאַלענדאַר“, אוישוויצער העפטן נ' 7/1963, ז' 87, נאַטיץ פון סעפטעמבער 1944.
 - (12) יצחק קאבעלי: די יידן אין גריכישן ווידערשטאַנד. ב. 37 ייוואַ בלעטער, 1953, ז' 211—212.
 - (13) נ. ה. קאַן: אַ באַגעגעניש מיט אַפּגעראַטעוועטע יידן פון גריכנלאַנד, „אייני-קייט“, נ' (100) 48, 29.5.1945, ז' 3.
 - (14) „קאַלענדאַר“, נאַטיץ פון 7טן אַקטאָבער 1944.
 - (15) דער דיין פאַרצייכנט, אַז אין יענעם טאַג, ד. ה. דעם 7.10.1944 האָט מען דערשאָסן 460 מיטגלידער פון דער זאַנדער־קאַמאַנדאָ.
 - (16) באום, ז' 74.
 - (17) קראוס און קולקא, ז' 234.
 - (18) „קאַלענדאַר“, נאַטיץ פון 7טן אַקט. 1942; קראוס און קולקא, ז' 233—234.
ג"ע פון הענריק מאַנדעלבאַום: אין די אַקטן פון פראצעס פון די געוועזענע מיטגלידער פון ס.ס.־גאַרניזאַן פון דעם קאַנצלאַגער אוישוויץ־בירקענאַו. ארכ. פון דער הויפּט־קאַמדיע צום פאַרשן די היטלערישע פאַרברעכנס אין פוילן. ט. 26, ז' 149—155.
 - (19) פערי בראַדאָ, ז' 45; ג"ע פון מילטון בוקי בני לאנגביין; דער אוישוויץ־פראצעס, ז' 130.

- (20) פייסיקאוויטש באצייכנט די קרעמאטאריע מיטן נומער 2.
- (21) ג"ע פון דוב פייסיקאוויטש בני פאליאקאוון, ז' 167—168. זע הערה נ' 20.
- (22) ג"ע פון ע. מינק.
- ג"ע פון סאניע גאלדמאן, ארכ. ב. מארק.
- (23) באום, ז' 75.
- (24) דזשובינסקא, ז' 176, לויט געוויסע עדות (מאנדעלבאום) זענען געפאלן 5 ס.ס.־לייט.
- „קאלענדאר“, נאטיץ פון טן אקטאבער 1944.
- (25) ג"ע פון קאסאקעוויטש.
- משה קולקא, ד.צ.וו., ז' 387.
- (26) שפילסקי, ז' 45.
- דער פארהער פון „בערגער“ פון 13טן אויגוסט 1945, ארכ. פון א.פ.ג. אויס־געטיילטע מאטעריאלן.
- (27) משה קולקא: ד.צ.וו., טשעכאנאווער יידן אין ווידערשטאנד־קאמף אין אש־וויטש, ספר צ'חנוב, ז' 387.
- (28) זע: זייט 420.
- ג"ע פון העלענא שפראצער, ארכ. ב. מארק.
- (29) מרדכי ציעכאנאווער: איבער בלוטיקע וועגן; זע: מאקאו־מאזאוועצק, יזכור־בוך, תל־אביב 1969, ז' 333.
- אידה פֿי־בעער גארפינקעל: מאקאווער יוגנטלעכע אין אוישוויץ, מאקאו־מאז. יזכור־בוך, ז' 295.
- שמואל טאוב: אין יזכור־בוך מאקאו־מאז. ז' 289.
- (30) דוד ליווער: בענדינער אין דער ווידערשטאנד־באוועגונג אין טויט־לאגער אוישוויץ, פנקס בנדין, תל־אביב 1972, „המנורה“, ז' 461.
- מ. האמפעל: דער אומקום פון זאגלעמביער יידישן יישוב אויפן אייכמאן־פראצעס, אין פנקס זאגלעמביע, תל־אביב 1972, „המנורה“, ז' 461.
- (31) ג"ע פון ע. מינק.
- זע: זייט 420.
- „קאלענדאר“, אוישוויצער העפטן נ' 7/1963, ז' 94.
- (32) בראד, ז' 45.
- (33) ג"ע פון קאסאקעוויטש, ז' 134—130.
- (34) ג"ע פון קדיש גאלדבערג.
- (35) קראוס און קולקא, ז' 234.
- (36) באום, ז' 77.
- (37) קראוס און קולקא, ז' 235.
- (38) ג"ע פון ד. שמולעווסקי.

ק א פ י ט ל פ ע ר צ ון

יידישע מיידלעך — די העלדינס פון אוישוויצער ווידערשטאַנד

אין דעם פלאַץ פון אויפרייסן די קרעמאַטאָריעס ווי אַ סיגנאַל צום אויפשטאַנד איז אַ באַזונדערס וויכטיקע ראַל באַשטימט געוואָרן פאַר דער ווידערשטאַנד-גרופע פון יידישע מיידלעך, וואָס איז געווען טעטיק אויפן געביט פון דעם פולווער-פראָדוקציע-פאָויליאַן פון דער פאַבריק „אוניאָן“ אינעם לאַגער.

אין דער פאַבריק האָט מען פראָדוצירט אָנצינדערס צו אַרטיילערישע סנאַריאַדן און מחמת אַט דער קריגס-וויכטיקער פראָדוקציע האָבן די דייטשן שטאַרק איזאָלירט די פאַבריק און אַרומגערינגלט די דאַרטיקע שקלאַפן-אַרבעטער מיט אַ פילפאַכיקער שמירה. אין דעם פאַרלעצטן עטאַפּ פון דער מלחמה, נאָך דעם ווי אַ סך פאַבריקן אין דייטשלאַנד זענען באַמ-באַרדירט געוואָרן, האָבן די דייטשישע מאַכטהאַבער גישט געהאַט קיין ברירה און געמוזט לאָזן אַ טייל יידישע לאַגער-אַסיריים לעת עתה לעבן, אויסנוצנדיק זייער שקלאַפן-אַרבעט אין די פאַבריקן און בתוכם אין „אוי-ניאַן“, וווּ עס זענען געווען באַשעפטיקט ס'רוב יידישע מיידלעך און אויך אַ ביסל מענער. אין דעם פולווער-פאָויליאַן, וואָס איז געווען שטאַרקער איזאָלירט ווי די אַנדערע אָפטיילן, האָבן געאַרבעט בלויז יידישע מיידלעך.¹ אויפן געביט פון דעם פולווער-פאָויליאַן האָט זיך געפונען אַ ווידער-שטאַנד-גרופע, צו וועלכע ס'האָבן צוואַן א. געהערט דאָס יידישע מיידל פון בעלגיע (אַן אָפּשטאַמיקע פון פוילן, פון בענדין) אַלאַ גערטנער, די אַרבעטער-טוערין פון ווילנע און וואַרשע פייגע סעגאַל (איצט פינ-קעלשטיין), דאָס יידישע מיידל פון פוילן מאַלאַ וויינשטיין, רחל שוואַרץ קלאַרמאַן, ראַזאַליאַ לאַנגזאַם (איצט סילבערבערג) לויסאַ פירסטענבערג און הדסה זלאַטניצקאַ (איצט טעלמאַן), אַ געוועזענע קעמפּעריין פון וואַרשע-ווער געטאַ, אַ פאַרבינדלעריין פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע „דרור“ און העניאַ האָס (פון בעלגיע) א.א.

עס האָבן דאָ אויך געאַרבעט מיידלעך דעפּאָרטירטע פון טשעכאָנאָווער געטאָ, מיט זיי האָט געהאַט אַ קאָנטאַקט דאָס טשעכאָנאָווער מיידל רוזשאַ ראַבאַטאַ, וועלכע איז געווען באַשעפטיקט אין דער באַקליידונגס-קאַמער, וואָס האָט זיך געפונען אין שכנות מיטן שטח פון קרעמאַטאַריום 4.

רוזשאַ ראַבאַטאַ האָט געשטאַמט פון טשעכאָנאָו, וווּ זי איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1921 ביי באַלעבאַטישע עלטערן. זי האָט געענדיקט אַן אַלגעמיינע פּאָלקס-שול און צו 16 יאָר אַרײַנגעטראָטן אין דער אַרטיקער אַרגאַניזאַציע פון „השומר הצעיר“. אין געטאָ האָט זי געהערט צו אַן אונטערערדישער קאַמפּס-גרופּע און געפּלאַנט אַנטיהיטלעריסטישע אַקציעס. די טשעכאָנאָווער עדה איז אָבער פרי געפּאַלן אַ קרבן פון גירוש, און רוזשאַ האָט זיך געפונען אין אוישוויץ שוין אין נאָוועמבער 1942. זי האָט פּאַרלאָרן די עלטערן און די גאַנצע משפּחה. בלייבנדיק טריי זיך אַליין האָט זי אין דער באַקליידונגס-קאַמאַנדאָ אַרגאַניזירט אַ ווידערשטאַנד-גרופּע און אַנגעקניפּט אַ קאָנטאַקט מיט דער בירקענאָוער אונטערערד און מיט די ווידערשטאַנד-אַקטיוויסטן פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ.² רוזשאַ ראַבאַטאַס גרופּע האָט צוזאַמען מיט דער גרופּע פון „אוינאַן“ געפירט אַ טעטיקייט אויפן געביט פון זאַמלען ראַדיאָ-דיעות און קאַלפּאַרטירן זיי צווישן די מענטשן. זיי האָבן אויך געפירט אַ הילפּס-אַקציע. דאָס אַלץ איז געווען פּאַרבונדן מיט סכנות נפשות, ווייל די ס. ס.ישע וואַכלייט פון דער „אוינאַן“-פּאַבריק האָבן שטרענג געהיט די מיידלעך אַז זיי זאָלן צווישן זיך נישט פירן קיין שמועסן.³

ווען די זאַנדער-קאַמאַנדאָ האָט גענומען ענערגיש זיך גרייטן צום אַרויסטריט, איז אויפגעקומען דער געדאַנק, מען זאָל אויסנוצן די מיידלעך פון דעם פּולווער-פּאַויליאָן און אַרויסבאַקומען דורך זיי אויפרייס-שטאַף אַנצולאַדן די אייגן פּראָדוצירטע גראַנאַטן און אויפרייס-באַמבעס. די מיידלעך האָבן זיך לאַנג געקווענקלט מחמת דעם שרעקלעכן ס. ס. טעראָר. לסוף איז געלונגען דער ווידערשטענדלערין אַלאַ גערטנער צוצוצייען די מיידלעך רעגיאַ סאַפיר (סאַפירשטיין) און אסתר ווייסבלום, איר שוועס-טער הנהלע ווייסבלום. עס זענען אין דער אַקציע געווען אַנגאַזשירט אויך פייגע סעגאַל, מאַלאַ וויינשטיין און אַנדערע. אַזוי אַרום האָבן די מיידלעך גענומען אַרויסגעבענען געוויסע סכומים פּולווער און עס אַרויסגעטראָגן אין די מיטאַג-מענאַשקעס, אין וועלכע מען האָט אַינמאַנטירט אַ צווייפּאַ-

רֵזָא רֵאָבֶאָטָא

כיקן דנאָ און אויך אין די קניפלעך פון טיכלעך אויף די קעפּ. ווי אויך אין די פאלדן פון די קליידער און אויף אַנדערע אופנים⁴. די פעקלעך פולווער פלעגן איבערנעמען רוזשאַ ראַבאַטאַ און הדסה זלאַטניצקאַ. פון זיי פלעגט דער מאַטעריאַל אַריבערגיין צום אסיר גאַדל זילבער פון טשע-כאַנאַוו און פון דעם — צום מיטגליד פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאַ יוקל וורובעל (ווראַנאַ). די פאַרבינדלעך ביים איבערנעמען פון די מיידלעך דעם פראַך זענען אויך געווען ישראל גוטמאַן און יהודה לאַופער, וועלכע האָבן געאַרבעט אין „אוינאַן“. דעם פולווער פלעגט מען איבערגעבן די סאַוויטישע פיראַטעכניקער מיט פילאַטאַווין בראש, וועלכע האָבן, ווי שוין געזאָגט, קאַנסטרוירט אין די קאַנסטרווין-פּושקעס אויפרייס-מאַ-טעריאַל⁵.

די באַמבעס האָבן די זאַנדער-לייט באַגראָבן אין פאַרשיידענע ער-טער און ווען עס איז אויסגעבראַכן דער אויפשטאַנד האָבן זיי זיך מיט אַט דעם מאַטעריאַל באַנוצט, פּדי אויפצורייסן די קרעמאַטאַריעס. נאָכן דערשטיקן דעם אויפשטאַנד האָבן די ס. ס. ישיע אויספאַרשער, וואַרשיינלעך, געפונען אויפן קאַמפּס-שטח שפורן פון דעם פולווער און לייכט דערגאַנגען פון וואַנען ער שטאַמט. זיי האָבן זיך גלייך געוואַרפן מיט חשדים אויפן פולווער-פּאַויליאַן פון דער „אוינאַן“-פאַבריק. אין צוויי טעג אַרום, דעם 9טן אַקטאָבער 1944, האָט די פּאַליטישע אַפטיילונג אַרעסטירט דריי מיידלעך: אַלאַ גערטנער, רעגינאַ סאַפיר און אסתר ווייסבלום⁶. עד היום איז נישט באַקאַנט, הלמאַי דער חשד פון די דייטשן איז געפאַלן אויף די דריי מיידלעך. אַז די פּאַליטישע אַפטייל-לונג האָט נאָך דעמלט נישט געהאַט קיין אַנונג וועגן דער אמתער שולד פון די דריי מיידלעך און בכלל וועגן די פעדעם פון דער קאַנספּיראַציע פון „אוינאַן“ מיט אַנדערע קאַמאַנדאַס, זאַגט עדות דער פאַקט, אַז די אויס-פאַרשער האָבן געמוזט בקרוב אַלע דריי אַרעסטאַנטקעס אַרויסלאָזן. זיי האָבן מסתמא געהאַפּט, אַז מען וועט נאָכשפירן די מיידלעך און זען מיט וועמען זיי האָבן צו טאָן, וואַרום די מיידלעך האָבן זיך געהאַלטן שטאַרק, געליקנט שטיין און ביין און קיינעם נישט אויסגעגעבן.

די דייטשן זענען אַבער געווען איבערצייגט, אַז דער פולווער שטאַמט פון „אוינאַן“. דער ענין איז געווען אַ דרינגדיקער, וואַרום עס האָט זיך מיט אים אַפנים פאַראינטערעסירט הימלער אַליין. די פּאַליטישע אַפטיילונג

האָט אַרײַנגעשיקט אין „אונײַאָן“ אַ פּראָוואַקאַטאָר, דעם געוועזענעם קאַמו־ניסט, דעם האַלב־ײַד פֿון סלאָוואַקיע אײַגען קאָך, וועלכער האָט פּאַר־פירט שמועסן מיט די מײַדלעך און אַבסערווירט מיט וועמען זײ האָבן צו טאָן. עס האָט אים געהאַלפֿן אַ צווייטער פּראָוואַקאַטאָר שולץ.⁷

עס רופֿט אַרויס גרויס באַוואַרעניש די מײַנונג פֿון געוויסע עדות, אַז בכּן אײַנע פֿון די מײַדלעך, אַלאַ, האָט זיך געלאָזט פּאַרפירן פֿון קאַכּס שײַנע רײַדעלעך און אים עפּעס אויסגעזאָגט, אָדער אַז די שפּיצלען האָבן אײַ־בערגענומען אירס אַ בריוועלע צו אַ חברטע, וווּ זי זאָל האָבן געמאַכט אַ קאַפּוליער אַנצוהערעניש וועגן דעם אַנטייל אין באַזאַרגן דעם פּולווער. עס קאָן זײַן, אַז די טאַג־טעגלעכע אַבסערוואַציעס פֿון קאָך און שולץ האָבן גורם געווען, אַז מען האָט ווידער אַרעסטירט אַלאַ גערטנער און איר אַנ־געטאָן גרויזאַמע עיגוים ביז זי האָט זיך, אַפּנים, אײַנגעבראַכן און אַנגער־רופן עטלעכע נעמען.

אַבער נאָך מער וואַרשײַנלעך איז די מײַנונג פֿון געוויסע עדות, אַז אין צווייטן אַרעסט פֿון די מײַדלעך האָט געשטעקט די האַנט, אָדער בעסער געזאָגט, די צונג פֿון אַ געוויסן מײַדל פֿון „אונײַאָן“, וואָס איר נאַמען איז לעת עתה אונדז נישט באַקאַנט.

אין רעזולטאַט האָט די פּאָליטישע אַפּטיילונג ווידער אַ מאָל אַרעסט־טירט רעגײַנאָ סאַפּיר און אסתר ווייסבלום און אויך רוזשאַ ראַבאַטאַ. אַלע פיר מײַדלעך זענען אײַנגעזעצט געוואָרן אין בונקער אין דעם טרוי־עריק באַרימטן בלאַק נ' 11 אין אוישוויץ 1. מען האָט זײ געפּײַניקט בעת די אויספּאַרשונגען אויף אַ גרויזאַמען אופן און דאָך האָט זיך קײן אײַנע פֿון זײ נישט אײַנגעבראַכן, אויך נישט אַלאַ גערטנער, און אזוי אַרום אַפּגעראַטעוועט פֿון טויט אַלע חברטעס און חברים, די אַנגאַזשירטע אין דעם ענין. מיט זײער יונגן לעבן זענען זײ געווען אַפּליזער פּאַר אַלע אַנדערע.

די ווידערשטאַנד־באַוועגונג און די נאַענטסטע פּרײַנד פֿון די פיר מאַרטירערײַנס האָבן געוואוסט דעם גרויזאַמען אמת, אַבער גאַרנישט גע־קאַנט העלפֿן. מען האָט געפּרוּווט אונטערוואַרפֿן זײ אַ בינטל עסן און וועש. אַדאַנק דער הילף פֿון דעם בונקער־קאַפּאַ יעקב קאַזשעלטיק, וועלכער האָט זיך אין דעם פּאַל אַרויסגעוויזן פּאַר זײער מענטשלעך און סאַלידאַר⁸. מען האָט אויך געפּרוּווט איבערקויפֿן די ס. ס.־לײַט, אַבער די

אָנשטרענגונג איז געווען בחינם. בלויז דער ווידערשטאַנד-גרופע פון די טשעכאָווער יידן איז געלונגען אָנצוקניפן אַ קאָנטאַקט מיטן קאַפּאָ פון דעם תּפּיסה-בלאַק 11, יאַנקל קאָזשעלטיק, און רירן זײַן האַרץ, און דער דאָזיקער קאַפּאָ איז מספּים געווען אָנצושיכורן דעם דיזשורנעם ס. ס. מאַן און אים אַזוי אַרום אײַנשלעפּערן און אַרײַנלאָזן בײַ נאַכט אין דעם קאַמער, וווּ עס איז געלעגן די צעמזיקטע און פּאַרווונדעטע רוזשאַ ראַ-באַטאַ, דעם פּאַרשטייער פון דער ווידערשטאַנד-באַוועגונג, דעם טשע-כאַנאווער ייד נח זאַבלודאַוויטש. און אַט וואָס דער לעצטער דערציילט וועגן זײַן באַזוך אין דעם קאַמער און דעם לעצטן שמועס מיט דער העלדין:

קאָזשעלטיק האָט אים אין אָונט פּאַרגעשטעלט פאַרן דיזשורנעם ס. ס. מאַן ווי אַ גוטן באַקאַנטן. זאַבלודאַוויטש האָט געבראַכט אַ פּלאַש בראַנפן מיט קאַלבאַס. מען האָט אָנגעשיכורט דעם ס. ס. מאַן. דעמלט האָט אים קאָזשעלטיק אַוועקגעפירט אין דער צעלע און פּאַרמאַכט פון דרויסן דעם קאַמער. נח זאַבלודאַוויטש האָט קוים דערקענט זײַן בת עיר. איר פנים איז געווען מאַסאַקרירט. זי האָט אים דערציילט וועגן די סאַדיס-טישע מעטאָדן פון דער פּאַליטישער אָפּטיילונג. עס איז זייער שווער אויס-צוהאַלטן. אָבער זי האָט קיינעם נישט אויסגעגעבן. זי האָט נישט געוואָלט הערן פון זאַבלודאַוויטשן קיין שום טרייסט-ווערטער. „איך ווייס, וואָס איך האָב געטאָן — האָט זי געזאָגט — און איך ווייס איך, וואָס עס דער-וואַרט מיר. זאָלן די חברים ממשיך זײַן די אַרבעט“⁹. רוזשאַ האָט זיך אויפגעפירט אָן שום פּאַטאַס. זי האָט אויפגענומען איר גורל ווי אַ נאַר-מאַלע זאך, מיטן פּולן באַוויסטזײַן און גלויבן.

וועגן דעם, וואָס עס האָבן איבערגעלעבט די צוויי אַנדערע מיידלעך, זענען נישט פּאַראַן קיין ידיעות. עס איז אָבער באַוויסט, אַז אַלע פּיר זענען געגאַנגען מוטיק און העלדיש צום טויט. מען האָט אויפגעהאַנגען צוויי בײַ טאַג און צוויי בײַ נאַכט. ביז דער לעצטער רגע האָבן זיי נישט אויסגעגעבן קיין אײַנער און קיין אײַנעם פון זייערע חברים און חברים. די עקזעקוציע איז פּאַרגעקומען דעם 6טן יאַנואַר 1945¹⁰, כמעט אויפן שוועל פון דער באַפּריינג.

און אַט ווי דרײַ עדי ראיה, ייִדישע פּרויען, וואָס האָבן געאַרבעט אין דער „אוניאָן“-פּאַבריק, שילדערן דעם העלדישן אויפטו און מאַרטי-רערישן טויט פון די פּיר טרייע טעכטער פון ייִדישן פּאַלק.

אַט איז די באַשרייבונג פון פייגע סעגאַל: ¹¹

„רי פיר, וועלכע מען האָט געהאַנגען! (פערזענלעכע זכרונות).
 אין אָקטאָבער 1944 האָט די „זאַנדער־קאַמאַנדאָ“ אין בירקענאַו אויפגעריסן
 איינעם פון די קרעמאַטאָריוםס. אונדזער אַלעמענס פרייד איז געווען שטאַרקער
 ווי דער נאַצישער צאַרן. ספּעציעל פאַר אונדזער גרופּע פּרייען, וועלכע האָט
 געשמולט פּולווער פון דער אַמוניציע־פאַבריק „אוינאַן“ און מיר האָבן דאָ געזען
 רעזולטאַטן פון אונדזער ריזיקאַלישער אַרבעט.
 כּמעט אַלע פון דער „זאַנדער־קאַמאַנדאָ“ זענען אומגעקומען אין דעם נישט
 גלייכן קאַמף מיט די נאַציס.

נעבן אויפגעריסענעם קרעמאַטאָריום האָבן די דייַטשן געפונען „קענס“ מיט
 פּולווער. נאָכן אונטערזוכן דעם פּולווער, האָבן זיי אויסגעפונען, אַז דאָס קומט
 פון דער „אוינאַן־פאַבריק. מען האָט באַלד אַרעסטירט אסתרן מיט רעגיאַנאָ,
 וועלכע האָבן געאַרבעט אין דער פּולווער־אַפּטיילונג, וווּ אויסער זיי צוויי, האָט
 קיינער קיין צוטריט נישט געהאַט. זיי ביידע האָבן טאַקע צוגעשטעלט דעם
 פּולווער צו אונדז. דרייַ וואָכן האָט מען די צוויי מיידלעך געפּינגיקט. זיי זענען
 דורכגעגאַנגען אַ שרעקלעכע אינקוויזיציע. מיט דעם גרעסטן מסירת נפש האָבן
 זיי אויסגעליטן די אַלע שוידערלעכע פּינגיקונגען און ווי שטאַלצע ריזן, אין זייער
 באַוווּסטיזן, אינגעהיט דעם סוד און קיינעם נישט אויסגעגעבן. מען האָט זיי
 באַפּרייט. מיט נישט קיין געבראַכענעם מאַראַל זענען זיי צוריק געקומען.

מיט זייער באַפּריינג, אָבער, האָט זיך נישט פאַרענדיקט די אויספאַרשונג
 פון דער פּאָליטישער אַפּטיילונג אין לאַגער. זיי האָבן אַריינגעשיקט צו אונדז אין
 פאַבריק זייערן אַ מענטש, וועלכער איז געווען פון די סלאַוואַקישע טראַנספּאָרטן.
 ער האָט זיך באַפּריינדעט מיט אַלאַ גערטנער, געוועזען איר פּולשטענדיקן
 צוטרוי און ער האָט באַוווּזן פון איר אַרויסצוקריגן וויכטיקע אינפּאַרמאַציעס. (אַלאַ
 גערטנער איז געווען די, וועלכע האָט צוגעצויגן צו דער אונטערגרונט־אַרבעט
 אסתרן מיט רעגיאַנאָ) די פּריינדשאַפט פון אַלאַ גערטנער מיט פעפיק, דעם נאַצישן
 מיטאַרבעטער, האָט זיך פאַרענדיקט מיט איר אַרעסט.

אַלאַ האָט אָבער מער ווי עטלעכע טעג אינקוויזיציע נישט אויסגעהאַלטן און
 האָט אַרויסגעגעבן דעם סוד, אַז אסתר מיט רעגיאַנאָ זענען עס די צושטעלער
 פונעם פּולווער און רוזשאַ ראַבאַטאַ — די אַפּנעמערין. רוזשאַ ראַבאַטאַ האָט
 געאַרבעט אין באַקלידינגס־קאַמער, וואָס האָט זיך געפונען נעבן די דראַטן פון
 קרעמאַטאָריום־פּלאַץ. דערפאַר האָט זי געהאַט די מעגלעכקייט צו זיין אין
 דירעקטער פאַרבינדונג מיט דער „זאַנדער־קאַמאַנדאָ“, וועלכע האָט געאַרבעט אויף
 דער צווייטער זייט פון דער דראַטענער פאַרצאַמונג. איר אויפגאַבע איז טאַקע
 געווען צו איבערגעבן זיי, די אַרבעטער אין דער „זאַנדער־קאַמאַנדאָ“, דעם
 אַריינגעשמולטן דורך אונדז פּולווער.

איצט זענען שוין אלע פיר געווען אין בונקער : אסתר, רעגיאָ, אַלאַ גערטנער און רוזשאַ ראַבאַטאַ. פיר וואָכן נאָך אַנאַנד איז אַנגעגאַנגען די מערדערלעכע אינקוויזיציע איבער די פיר מיידלעך. די לופט אין לאַגער און אין דער „אוינאַן“ פאַבריק איז געווען ממש עלעקטריזירט. מיר האָבן קלאָר אויסגערעכנט, אַז אויב די מיידלעך וועלן נישט אויסהאַלטן די אינקוויזיציע, וועלן מיר אין געציילטע שעהען זיין מיט זיי צוזאַמען.

זיי האָבן אויסגעהאַלטן ! אויסגעהאַלטן די שרעקלעכסטע עינויים און קיינעם נישט אַרויסגעגעבן און אויך נישט אַרויסגעגעבן וועגן דער עקסיסטענץ פון דער אונטערגרונט-באַוועגונג.

מען האָט אונדז באַפרייט פון דער אַרבעט מיט צוויי שעה פריער ווי נאַרמאַל... ווען מען האָט אונדז, די טאַג-שיכט-אַרבעטער געבראַכט אויף מאַרגן צו דער אַר-בעט אין לאַגער, זענען שוין אַלאַ גערטנער און רוזשאַ ראַבאַטאַ נישט געווען צווישן די לעבעדיקע. זייער עקזעקוציע האָבן ביגעוויינט די אַרבעטער פון דער נאַכט-שיכט.

מען האָט פאַרמאַכט אלע טירן, אַז קיינער זאָל זיך נישט אַרײַנכאַפן אין די באַראַקן. מען האָט אונדז געצווינגען ביזזיין די עקזעקוציע פון די אַנדערע צוויי. ס'איז געווען אַ טויטע שטילקייט. מען האָט קיין שאַרף נישט געהערט פון די הונדערטער פאַרזאַמלטע פרויען.

מיט אויפגעהויבענע קעפּ, שטאַלצע, זענען אסתר און רעגיאָ געגאַנגען צו דער תּליה... אַ שנײַדיקער געשריי, ווי פון אַ פאַרווונדעטער חיה, האָט דורכגע-שניטן די לופט, ווען מען האָט די פעטליע פאַרצויגן. דאָס איז געווען פון אסתרס 16 יאָריקער שוועסטערל האַנקע. די פיר האָבן מיט זייערע יונגע לעבנס באַצאַלט און אויסגעקויפט די לעבנס פון זייער פיל מיטבאַטייליקטע אין דער אונטערגרונט-באַוועגונג אין אוישוויץ.

פאַראַן אַ גרויסע באַפרידיקונג אין נעמען אויף זיך אַ שטרענגע דיסציפּלין אין נאַמען פון אַן אידעאַל. דורך נעמען אויף זיך אחריותן און ספּנות צוליב שטרעבונגען און אידעען גיסן מיר אריין אין אונדזער פּערזענלעכקייט דעם דער-הויבענעם טעם פון אַ העכערן, פאַרטיפּטן זינען.

פ י י ג ע .

און אַט איז די באַשרײַבונג פון מאַלאַ וויינשטיין¹² :

„איך האָב געאַרבעט אין פּולווער-פּאַויליאַן פון דער „אוינאַן“-פאַבריק. איך האָב געהערט ווי דער טראַנספּאָרט צו די גאַז-קאַמערן האָט געזונגען „התּקוה“ און די דאָזיקע מעלאָדיע האָט מיך באַגלייט אומעטום. אַלאַ גערטנער האָט מיך אַרײַנגע-געצויגן אין דער אַקציע פון זאַמלען פּולווער. עס האָט מיט דעם אַנגעפירט רוזש-קאַ ראַבאַטאַ און נאָך אַיינע, ביידע פון באַקליידונגס-קאַמער. זיי האָבן געזאַגט, אַז דער פּולווער איז נייטיק צו אַ בונט פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאַ. די אַרבעטאַרין

רעגיאָ סאַפיר איז אויך צוגעטראָטן צו אַט דער אַקציע. אויך עסטושאַ וויסבלום, וועלכע האָט אויסגעבעסערט דעם סיסטעם פון גנבענען דעם פולווער, און אויך איר שוועסטער האַנעטשאַק וויסבלום. דאָס אַרויסטראַגן דעם פולווער איז געווען זייער געפערלעך מחמת די רעוויזיעס. די מיידלעך פלעגן דעם פולווער איבערגעבן רוזשקען. דער פולווער האָט געדינט דער זאַנדער־קאַמאַנדאָ צו דער אויסאַרבעטונג פון באַמבעס און גראַנאַטן. נאָכן אויסמאַרדן די זאַנדער־קאַמאַנדאָ, נאָכן בונט, האָבן זיך די דייטשן דערוואַסט, אַז דער פולווער שטאַמט פון „אוינאַן“. די דייטשן האָבן אַרעסטירט צוויי מיידלעך פון „אוינאַן“ — עסטושאַ און רעגיאָ. נישט גע־קוקט אויף די עינוויים האָבן ביידע גאַרנישט אויסגעגעבן. די דייטשן האָבן זיי גע־שטעלט אַן אולטימאַטום: אויסגעבן די מענטשן, אָדער טויט. זיי האָבן אָבער נישט גערעדט. מען האָט די מיידלעך באַפרייט און געשיקט צוריק אין „אוינאַן“. דאָ האָבן זיי זיך אינאַלירט, ווייל זיי האָבן מורא געהאַט, אַז מען שפּיאַנירט זיי נאָך. אין גיכן האָט מען זיי באַנייט אַרעסטירט. עס דאַכט זיך, אַז עמעצער האָט זיי געמסרט. איין אַרעסטאַנטקע (וויינט איצט אין ישראל) האָט עפעס אויסגע־געבן; בעת דער ערשטער רעוויזיע האָט מען זי אַרעסטירט, באַפרייט און גע־שיקט גלייך אויף אַ בעסערער אַרבעט און דעם זעלביקן טאַג פון איר באַפרייונג האָט מען אַרעסטירט אַלאַן.

אַלאַן האָט מען שוידערלעך טאַרטורירט. זי האָט זיך איינגעבראַכן און אַרויס־געגעבן עסטושען, רעגיאָען און רוזשקען. אַלע פיר מיידלעך האָט מען געפּיניקט, אָבער זיי האָבן גאַרנישט אויסגעגעבן. אַדאַנק דעם לעבן מיר, איך און האַנעטשאַק. די פיר מיידלעך האָט מען פאַרמשפּט צי דער תּליה“.

און אַט נאָך בקיצור, וואָס עס גיט איבער ליאַליאַ גוטמאַן (איצט כּושאַנאָווסקאַ) פון סאַסנאַוויץ:

„דעם 13טן יאַנואַר 1944 זענען מיר דעפּאַרטירט געוואָרן פון סאַסנאַווער שראַדולאַ־געטאָ קיין אוישוויץ... איך בין דורכגעגאַנגען סעלעקציעס, הונגער און קראַנקייטן און אַפט געמיינט, אַז עס שלאָגט שוין די לעצטע שעה פון מיין לעבן. אין אַקטאָבער 1944 האָב איך זיך געפונען אויף אַרבעט אין דער אַמוניציע־פאַבריק „אוינאַן“. מיט אַ מאָל האָבן מיר דערהערט די סירענע, מען האָט אונדז אויסגע־שטעלט אין פינפטלעך. מיר האָבן נישט געוואוסט וואָס עס האָט פאַסירט. אָבער לויט דעם אויפפיר פון די ס.ס.־לייט האָבן מיר פאַרשטאַנען, אַז עס איז געשען עטוואָס ערנסטס. מען האָט אונדז אָפּגעפירט אין בלאַק און דאָ האָבן מיר זיך דערוואַסט, אַז די זאַנדער־קאַמאַנדאָ האָט זיך צעבונטעוועט, אויפגעריסן די קרע־מאַטאַריע, איבערגעשניטן די עלעקטרישע דראָטן און אַרגאַניזירט אַ מאַסן־אַנט־לויפן. ליידער איז נישט געווען ווהיין צו אַנטלויפן, וואָרום די פעלדער זענען געווען מינירט און אַלע זענען געפאַלן פון די הענט פון די דייטשן.

„דעמלט איז געפאלן אויף דער „אוינאָן“-פּאַבריק אַ חשד און די דײַטשן האָבן אַרעסטירט פיר מיידלעך, דריי פון זיי האָבן געאַרבעט ביים פּולווער. זייער גורל איז געווען אַ פאַרחתמעטער. אין אַ צײַט אַרום האָט מען אין אַ געוויסן טאַג אונדז באַפּרײַט פּרײַער פון דער אַרבעט און אַוועקגעפירט אין לאַגער, וווּ עס איז געשטאַנען אַ תּליה, און אויף אונדזערע אויגן האָט מען געבראַכט צוויי מאַרטירערײַנס צו דער תּליה. מען האָט זיי אַרויפגעוואָרפן אויף די העלדזער פעטליעס און אויפגעהאַנגען. איך וועל קיין מאָל נישט פאַרגעסן זייער מוטיקע און שטאַלצע האַלטונג, זייערע הויך אויפגעהויבענע קעפּ. איך האָב געהערט זייער לעצטן אויסרוף: „זעמסטאַ!“ (נקמה!)¹³.

די גרויסע נקמה איז געקומען שפעטער. אָבער נאָך בעת די לעצטע טעג פאַר דער עוואַקואַציע, ווען צווישן די 0.0.0-לייט האָט שוין געהערשט אַ בפּירושע פּאַניק און אין לאַגער איז אויסגעבראַכן אַ כאָאָס, האָבן אומ-באַקאַנטע הענט געכאַפט און געלינטשט איינעם פון די פּראַוואַקאַטאָרן, שולץ, וועלכער האָט אַנגעוויזן אויף די מיידלעך. געשען איז עס אין דער סילוועסטער-נאַכט פון 1944 אויף 1945, דאָס הייסט — נאָך איידער מען האָט אויפגעהאַנגען די פיר העלדישע מיידלעך¹⁴.

דער רושם פון דעם מאַרטירער-טויט פון די פיר העלדישע ייִדישע מיידלעך איז געווען נישט קלענער פון דעם איינדרוק, וואָס עס האָט גע-מאַכט דער אויפשטאַנד פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ. סײַ צווישן די ווידער-שטאַנד-מענטשן, סײַ צווישן דער אסירים-מאַסע האָט מען באַוונדערט דעם אויפטו און די האַלטונג פון די העלדינס. צום טיפּסטן האָבן דעם ווייטיק און איינצייטיק דעם שטאַלץ געפילט די ייִדישע לאַגער-אסירים. וואָרום די פיר מיידלעך זענען געווען בלוט פונעם בלוט און פלייש פונעם פלייש פון דער ייִדישער יוגנט, פון ייִדישן פּאַלק.

„ווער זענען געווען די דאָזיקע מיידלעך? — פרעגט דער עדות און מחבר ברונאַ באָום און ער ענטפּערט: דאָס זענען געווען יונגע ייִדישע מיידלעך אין עלטער פון 18 ביז 22 יאָר. זיי קומען פון פּוילן. אין 1939 זענען זיי שוין געווען אין געטאָ¹⁵. אין 1942, אָדער 1943, זענען זיי גע-בראַכט געוואָרן קיין אוישוויץ. אויף דער ראַמפּע האָט מען די עלטערן און ברידער, שוועסטער צוגענומען צום גאַז. זיי זענען צוגעטראָטן צו דער גרופּע פון די 300 ייִדישע אסירים, וואָס האָבן געהערט צו אונדזער ווידער-שטאַנד-אַרגאַניזאַציע“¹⁶.

אט אזוי האָט אויסגעזען דער פינאַל פון דער זאָנדער-קאַמאַנדאָס אויפֿ-
שטאַנד און פון אַ לאַנגן איבערמענטשלעכן ווידערשטאַנד-אַנשטרענג פון
דער ייִדישער אסירים-יוגנט.

הערות צום קאָפיטל פערצן

- (1) I. Gutman: Historia żydowskiego ruchu oporu w Oświęcimiu, „Mosty”, nr. 42 (73), 11.VII.1947. Dawid Szmulewski: Umierali stojąc. „Za Wolność i Lud” nr. 2/1963, s. 16—31. Baum, s. 81.
נח זאָבלודאָוויטש : מיינע איבערלעבונגען אין דער צווייטער וועלט-מלחמה, ספר צ'חנוב, ז' 339.
- (2) אין ספר צ'חנוב, ז' 407. א: וואָלף יאַסני : ראָזאָ ראָבאַטאַ, אין לעבן, קאַמף קעגן די דייטשן און קדושים-טויט.
- (3) באָום, ז' 70.
- (4) ל. סילווער : טשעכאָנאָוער יידן אין אַשוויענטשים. אין ספר צ'חנוב, ז' 366, 365. אייכמאַן פּראָצעס, דערקלערונג פון ישראל גוטמאַן.
ישעיהו אייגער : ווידערשטאַנד-באַוועגונג אין אוישוויץ-בירקענאָו, פון לעצ-טן חורבן, מינכען, נ' 10, דעצעמבער 1948, ז' 75.
- (5) דוד שמוּלעווסקי, זע הערה נ' 1.
ישראל גוטמאַן : אנשים ואפר, ז' 147, 151.
- (6) „קאַלענדאַר”, נאַטיץ פון 9טן אַקטאָבער 1944. די אויטאָרין קען נישט די פּאַ-מיליע-נעמען פון רעגיאָ סאַפיר און אסתר וויטבלום.
- Raja Kagan: Die letzten Opfer des Widerstandes. Auschwitz-Zeugnisse und Berichte, s. 283.
- (7) יוועף שפּילסקי, אויטאָביאָגראַפיע, ד.צ.וו., ז' 47 ; ישראל גוטמאַן : אנשים ואפר, ד.צ.וו., ז' 148—150, ז' 111.
- (8) ג"ע פון ד"ר פעטי וועליאַן (פון דער היים פוקס) פון ביאַליסטאָק, אַרכ. פון ייד. היסט. אינסט., נ' 1987.
- (9) משה קולקאָ : טשעכאָנאָוער יידן אין ווידערשטאַנד-קאַמף אין אַשוויענטשים, אין : ספר צ'חנוב, ז' 389.
- (10) „קאַלענדאַר”, נאַטיץ פון 6טן יאַנואַר 1945.
- (11) „ביולעטיין”, לאַס אַנדזשעלעס, העקטאָגראַפירט, אַרכ. ב. מאַרק.
- (12) מאַלאַ ווינשטיין : „מימי המרד באושביץ — זכרונות”, ידיעות יד ושם, נ' 34, ירושלים אַפּריל 1965.
- (13) פּאַרגלינד : שרה אַשמאַן זאַלצשטיין : פינף יאָר ביים אַפּגרונט, איבערלעבונג-גען פון אַ ראַדזינערין, זע : ראַדזינער יופּור-בוך, תל-אביב 1957, ז' 261.
- (14) באָום, ז' 101.
- (15) אַ לייכטער טעות : אין 1939 זענען נאָך נישט געווען קיין געטאַס. אַבער דאָס איז אַ פּליטת הקולמוס. באָום, ז' 101.
- (16) באָום, ז' 103. געמיינט די טשעכאָנאָוער און אַנדערע ייִדישע גרופּעס.

ק א פ י ט ל פ ו פ צ ו

די דאָקומענטן פון אוישוויץ און זייערע מחברים

די ווידערשטאַנד-גרופע פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ האָט געהאַט פאַר-שיידענע פאַרדינסטן: זי פלעגט איבערשיקן פאַר די לאַגער-אַסירים מעדי-קאַמענטן, שפייז און געלט; זי האָט געשטיצט מאַטעריעל די אַלגעמיינע ווידערשטאַנד-באַוועגונג; זי האָט אַרויסגעשיקט דאָקומענטן צו אַלאַרמירן די וועלט בנוגע די גרויליקע מעשים פון די דייטשן און בפרט די רציחות אין בירקענאַו. די ווידערשטאַנד-גרופע פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ האָט אָבער נאָך איין גרויסן פאַרדינסט פון נאַציאָנאַלן שטאַנדפונקט, דהיינו: זי האָט אָרגאַניזירט דאָס שרייבן זכרונות און טאַגביכער דורך די זאַנדער-לייט און באַגראָבן די דאָזיקע דאָקומענטן, וועלכע מיר רופן אָן: „מגילות אוישוויץ“ — אונטער פון בלוט-דורכגעזאַפטער ערד, אונטער קופעס אַש און ביינער פון די קדושים אויפן שטח פון די קרעמאַטאָריעס. מען האָט אויך באַגראָבן פאַרשיידענע זאַכן — סימבאָלן, פאַרבלעבענע נאָך די פאַר-ברענטע יידן: פערזענלעכע דאָקומענטן, סידורים, טליתים, תפילין, בינט-לעך האָר, אויסגעריסענע ציין וכדומה.

די דאָזיקע גאַנצע אַקציע איז געווען אַ פלאַנמעסיקע און אויסגעפירטע בשתיקה אויס מורא פאַר די דייטשן און פאַררעטער. געוואוסט האָבן וועגן דעם די עטלעכע פאַרטרוילעכע יידן פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ, צווישן זיי די אויטאָרין פון די ווערק און אויך אייניקע פריינד זייערע פון אַנדערע קאַמאַנדאָס און אויך איין פאַליאַק, דער אַסיר הענריק פאַרעמבסקי, אַ מיטגליד פון דער עלעקטריקער-קאַמאַנדאָ, וועלכער פלעגט קומען אויך אין די קרעמאַ-טאָריעס צו פאַרריכטן דעם עלעקטערע-שטראָם. ער האָט אַפילו געהאַט ביי זיך אַ קליינעם פלאַץ פון די ערטער, וווּ די דאָקומענטן זענען געווען באַגראָבן. וויפּל דאָקומענטן די זאַנדער-קאַמאַנדאָ-לייט האָבן דעמלט געהאַט באַ-גראָבן איז נישט באַוואוסט. לויט דער דערקלערונג פון הענריק פאַרעמבסקי האָט די צאָל באַגראָבענע פּושקעס, אַדער אַנדערע פּלים, מיט די דאָקומענטן

באטראפן בערך 36. עס איז צו צווייפלען, צי פארעמבסקי ווייס טאקע גענוי די צאל. אלגפאלס דארף געזאגט ווערן, אז די גרעסטע מערהייט פון באגראבענע דאקומענטן און זאכן איז געגאנגען לאיבוד. מען האט זיי עד היום נישט געפונען. אזוי למשל ווייסן מיר, אז דער מיטגליד פון דער זאנדער-קאמאנדא, דער קוכער לעאן, האט באגראבן אין א ספעציעל בעטאן אויסגעגאסענעם קאסטן פארשיידענע אַנדענק-זאכן, א זכר לחורבן: א טלית, תפילין, א סידור, האר און ציין פון די הרוגים. עס געדענקט די זאך דוב פייסקאוויטש, א ניצול געווארענער מיטגליד פון דער זאנדער-קאמאנדא, אן אפשטאמיקער פון בעסאראביע, איצט וווינט ער אין ישראל. ער איז אפילו געווען אין יאר 1965 אין פוילן, באזוכט אושוויץ און געזוכט דאס ארט, ווו עס איז באגראבן געווארן לעאנס עובון און גארנישט געפונען.² עס קאן זיין, אז דער רוב פון די באהאלטענע דאקומענטן און זאכן איז פארניכטעט געווארן באַלד נאך דער מלחמה, ווען גאַנצע באַנדעס גאַלד-זוכערס, מענטשן פון דער געגנט אַרום אושוויץ, האָבן באַלעבאַטעוועט אין פאַרוואַרלאַזטן לאַגער, גענישטערט און געזוכט געלט, גאַלד און זאַכן, גלייבנדיק אין דער לעגענדע, אז די יידן האָבן געבראַכט מיט זיך אוצרות. גראַבנדיק אויפן שטח פון די קרעמאַטאַריעס האָבן די דאָזיקע הענט אַפט געפונען מאַנסקריפּטן און זאַכן און עס פאַרניכטעט און אוועקגעוואַרפן, ווייל דאָס האָט פאַר זיי נישט געהאַט קיין שום ווערט. זיי האָבן געזוכט גאַלד. און ווער ווייס וויפל גייסטיקע אוצרות און זעלטענע דאָקומענטן עס זענען לאיבוד געגאנגען אויף אַזאַ אופן.

פון דער צאל צענדליקער באַגראַבענע דאָקומענטן זענען עד היום, ביז דער צייט, ווען עס ווערן געשריבן די דאָזיקע שורות, ד. ה. אַפּריל 1966, געפונען געוואָרן זעקס פּתבי יד, וואָס געהערן צו דריי מחברים. באַקאַנט זענען אונדז די נעמען פון צוויי מחברים, ביידע טראַגן דעם נאָמען זלמן: זלמן גראַדאַווסקי און זלמן לעווענטאַל, און אַ דריטער, וואָס זיין נאָמען און ביינאָמען איז אונדז לעת עתה אומבאַקאַנט.³ לאַמיר אַצינד באַהאַנדלען איטלעכן פון די מחברים און זייערע ווערק באַזונדער.

א. די פאַרצייכענונגען פון זלמן גראַדאַווסקי

דער ערשטער זאנדער-קאמאנדא-פּתבי-יד, וואָס איז געוואָרן אויסגע-גראַבן, איז דער מאַנסקריפּט פון זלמן גראַדאַווסקי. דעם 5טן מערץ 1945

קנאפע צוויי חדשים נאכן באפריינען אוישוויץ האָט די סאָויעטישע אויסער-געוויינטלעכע מלוכהשע קאָמיסיע צו פאָרשן די נאַצישע רציחות, אין באַ-שטאַנד פון יוסטיץ-קאָפיטאַן פּאַפּאַוו און עקספּערט, קרימינאָלאָג געראַ-סימאָוו, מאַכנדיק די ערשטע אויסגראַבונגען אין די גריבער מיט אַש אויפן שטח פון דער קרעמאַטאַריע 3, געפונען אַן אַלומיניום-מענאַשקע (די לענג 18 און די ברייט 10 צענטימעטער) פון דייטשישן טיפּ, אין וועלכער עס זענען געלעגן: אַ נאַטיץ-ביכל און אַ בריוו, ביידע געשריבן אין יידיש מיטן אונטערשריפט: זלמן גראַדאַווסקי. דער פּאַרמאַט פונעם נאַטיץ-ביכל איז 14½ אויף 9½ צענטימעטער, די גרעב 1 צענטימעטער. די פּראַטאַקאָ-לאַטן האָבן איבערגעציילט 91 זייטלעך פון דעם טאַגביכל, עטלעכע זייטלעך האָבן געפעלט.

ביידע פּתבי יד צוזאַמען מיט דער מענאַשקע זענען איבערגעשיקט געוואָרן צו דעם מיליטעריש-מעדיצינישן מוזיי אין לענינגראַד, וווּ זיי געפינען זיך עד היום אונטער די פּאָלגנדע נומערן: דער פּראַטאַקאָל טאַגט דעם נומער 21427, די פּלאַשקע — 21428, דאָס נאַטיץ-ביכל — 21429.⁴ ווער איז געווען זלמן גראַדאַווסקי?

ווי עס דרינגט אַרויס פון זיינע פּאַרצייכענונגען און בריוו גופא און אויך פון גביות עדות, האָט זלמן גראַדאַווסקי געשטאַמט פון סוואַלק, וווּ ער איז געבוירן געוואָרן בערך אין יאָר 1910 אין אַ סוחריש-רעליגיעזער משפּחה. ער האָט באַקומען אייראָפּעיִשע און יידיש-רעליגיעזע בילדונג, געלערנט אין אַ ישיבה און האָט חתונה געהאַט אין שטעטל לונע מיט שרהקע זלאַטעיאַבלקא. ווי עס דערקלערט דוד ספּאַרד, וואָס איז געווען דער מאַן פון שרהקעס שוועסטער זיסל זלאַטעיאַבלקא, ד. ה. גראַדאַווסקיס אַ שוואַגער, איז זלמן געווען אַן אַנגעליינעטער אין דער אייראָפּעיִשער ליטעראַטור. אַ יונגערמאַן, אַ ציוניסטיש געשטימטער, מיט אַ שטאַרק אַנטוויקלטן געפיל פון נאַציאָנאַלן שטאַלץ, פיזיש אַ שטאַרקער, אַ קרעמ-פּער. ער האָט געהאַט אַ נטיה צום שרײַבן. אין די יאָרן 1940—1941, ווען לונע האָט זיך געפונען אונטער דער סאָויעטישער הערשאַפּט, האָט גראַד-אַווסקי פּאַרנומען אַ שטעלע ווי אַן אַנגעשטעלטער אין אַ מלוכהשער פּירמע.

וואָס גראַדאַווסקי האָט געטאָן די ערשטע צײַט אונטער דער דייטשישער אַקופּאַציע איז אונדז נישט באַקאַנט. אַלנפּאַלס פון זיינע נאַטיצן דרינגט

ארויס, אז ער האָט געטראַכט וועגן ווידערשטאַנד. אין נאָוועמבער 1942 האָט זיך אין דער גאַנצער פּראָווינץ פון א. ג. בעצירק ביאָליסטאָק אָנגע-
הויבן די דעפּאָרטאַציע פון די יידן. די יידן פון לונע האָט מען אַרויס-
געפירט אין קעלבאָסינער לאַגער, ביז גראַדנע, פון וואָנען מען האָט זיי
אין דעצעמבער 1942 דעפּאָרטירט קיין אוישוויץ.

דעמלט איז קיין בירקענאָו אָנגעקומען אויך זלמן גראַדאָוסקי.

אין דעם נאַטיץ-ביכל גיט אָן זלמן גראַדאָוסקי אויף איינער פון די
ערשטע אָפּגערייבענע זייטלעך פּרטים פון זיין נאָענטסטער משפּחה, וואָס
איז אין איינעם מיט אים פאַרשיקט געוואָרן קיין אוישוויץ. דאָס זענען
געווען:

זיין פרוי סאַניאַ, (שרהקע)
זיין מוטער שרה,
זיינע שוועסטערס אסתר-רחל און ליבע,
זיין שווער רפאל,
זיין שוואַגער וואָלף.

וועגן גראַדאָוסקיס אויפהאַלט אין בירקענאָו ווי אין דער זאַנדער-
קאַמאַנדאָ איז פאַראַן איין רעלאַציע פון זיין בן עיר, יעקב פּריימאַרק⁵,
וועלכער איז אויך געווען אַן אסיר אין בירקענאָו און געהערט צו דער
קאַמאַנדאָ „קאַנאַדע“. פּריימאַרק איז געווען מיט גראַדאָוסקין אין נאָענטן
קאַנטאַקט ביז פּרילינג 1943, און ער איז געווען אַן עדות ווי גראַדאָוסקי
האָט געשריבן זיין נאַטיץ-בוך. גראַדאָוסקי איז געווען באַשעפטיקט אין
דער קאַמאַנדאָ פון קרעמאַטאָריע 4. ער איז לויט פּריימאַרקס ווערטער
געווען שטאַרק רעליגיעז, נאָך יעדן פאַרברענטן טראַנספּאָרט יידן האָט ער
אָנגעטאָן אין בלאַק טלית און תּפילין און געזאָגט קדיש נאָך די פאַר-
ברענטע. ער האָט געוויינט נאָך די פאַרברענטע הייליקע ספרים, טליתים,
תּפילין. דערפאַר פלעגט ער כּסדר שרייען, אַז ער איז אַ זינדיקער צוליב
דער פּונקציע פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ, אָבער אַז ער וועט מיטן אייגע-
נעם בלוט אָפווישן זיין זינד און די חטאים פון די זאַנדער-לייט.

צום ערשטן ווערט דערמאָנט גראַדאָוסקי ווי אַן אָנפירער פון דעם
העלדישן בונט פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ אין דעם בוך פון די יידיש-
טשעכישע מחברים אַטאָ קראָוס און עריך קולקאַ. פון די בלעטער, וואָס

מען האָט געפונען צוזאַמען מיטן נאַטיץ-ביכל איז צו זען, אָז ער איז געשטאַנען אין סאַמע צענטער פון די צוגרייטונגען צום אויפשטאַנד. זײַן נאַמען ווי אַן אָנפירער פון בונט ווערט אויך דערמאָנט אין דעם כתב־יד פון זלמן לעווענטאַל. גראַדאַוסקי איז אומגעקומען ווי אַ פירער פון די קאַמפּן.

דער כתב־יד, וואָס איז געבליבן נאָך גראַדאַוסקי, באַשטייט פון צוויי טיילן: אַ נאַטיץ-ביכל מיט אַ באַשרײַבונג פון די טראַגישע געשעענישן פון מאַמענט פון גירוש קעלבאַסין און אַ בריוו, וווּ עס ווערט געשילדערט דער לעצטער עטאַפּ פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ און עס איז דאָ אַ רײד סײַ וועגן די באַגראַבענע טאַגביכער, סײַ וועגן די הכנות צום אויפשטאַנד. אין בריוו ווערט באַטאָנט, אָז מען גרייט זיך שוין פון לאַנג צו אַ גרויסע זאַך, צום קאַמף, אָבער אַ טייל חברים פון לאַגער, יײַדן, רוסן און פּאָליאַקן האַלטן אָפּ. אָבער דער טאַג, דער יום־הדין וועט קומען.

דאָס נאַטיץ-ביכל איז געשריבן אין אַ שײַנעם עמאַציאָנעלן סטיל, אין אַ זאָפטיקן ליטעראַרישן ייִדיש מיט אַ נטיה צו דײַטשמעריזמען און צו מליצעריי. דער מחבר ווענדט אָן די פּאַרעם פון דאַנטעס „געטלעכע קאַ-מעדיע“, מיט אַן אינוואַקאַציע צום לייענער, וועלכן דער מחבר פירט איבערן גאַנצן שטח פון די ייִדישע אוממענטשלעכע יסורים במשך פון דער נאַצישער ממשלה. באַנוצנדיק אַ טראַגיש-פּײַערלעכן טאָן פירט גראַדאַוסקי דעם לייענער איבערן קעלבאַסינער לאַגער. מיט די טויט-וואַגאַנען איבער סטאַ-ציעס פון ביאַליסטאָק און וואַרשע, דורך דעם אומרויִקן האַרץ-צאַפּל פון טויונטער יײַדן, וועלכע ווייסן נישט ווהיין מען פירט זיי, אָבער אויפן סאַמע דנאָ פון האַרצן טאַטשעט דער וואַרעם פון פּאַרצווייפּלונג. דער מחבר פירט אַרײַן דעם לייענער קיין אוישוויץ, ווייזט די סעלעקציע, שיל-דערט די פּאַריתומטקייט פון די, וואָס האָבן פּאַרלאָרן די נאַענטסטע און זענען אַליין פּאַרמשפּט געוואָרן צום לעבן. נײַע ווערטער, נײַע באַגריפּן: בוקסע, קאַפּאַ, זאַנדער. אין מאַמענט ווען ער ווערט געשיקט אין דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ רײסט זיך פּלוצים איבער דאָס נאַטיץ-ביכל. עס קאָן זײַן, אָז די ווייטערדיקע טיילן זענען באַגראַבן געוואָרן אין אַנדערע מקומות, וואָרום גראַדאַוסקי דערמאָנט אין זײַן בריוו עטלעכע צענדליק נאַטיצן און דאַקומענטן באַגראַבענע אין פּאַרשיידענע ערטער אונטער די לעכער מיט אַש אויפן שטח פון די קרעמאַטאַריעס.

אויף דעם ערשטן זייטל פונעם נאָטיץ-ביכל געפינט זיך איין זאָך איבערגעזעצט אין פּויליש, רוסיש, פּראַנצייזיש און דײַטש: „פּאַראַינטער-רעסירט זיך מיט דעם דאָזיקן דאָקומענט. ער אַנטהאַלט אַ רײַכן מאַטעריאַל פאַרן היסטאָריקער“.

דאָס זײַטל ווײַזט אָן אויפן זאָרג פונעם מחבר וועגן דעם גורל פונעם פּתב"ד. ער שרײַבט אין עטלעכע שפּראַכן צום אומבאַקאַנטן געפּינער פון זײַן אַרבעט, אפּשר אין איינער פון די שפּראַכן וועט דערגיין זײַן ווענדונג.

אויף דעם לעצטן זײַטל גיט ער אָן דעם אַדרעס פון זײַן פעטער א. יאַפּפּע אין ניו-יאָרק. אין 1966 האָבן מיר געשריבן אויף דעם אַדרעס, אָבער דער בריוו איז צוריק געקומען מיט אַ באַמערקונג: „דער אַדרעסאַט איז אומבאַקאַנט“.

דעם פּתב יד האָב איך באַקומען פון לענינגראַדער מיליטעריש-מעדי-צינישן מוזײ אין יאָר 1963 אין פאַרעם פון אַ מיקראַפּילם. נאָכן אַרויסרופן דעם מיקראַפּילם האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז עס פעלן עטלעכע זײַטן אין מיטן. דער פּתב יד, ווי עס ווײַזן די פּאַטאַקאַפּיעס, איז צום טײל צע-שטערט, אַ טײל פון די זײַטלעך איז אין גאַנצן, אַדער טײלווייז נישט צום לייענען. דער אָנהייב און סוף — ס'רוב פאַרווישט. דאָך איז דער רוב זײַט-לעך צום לייענען און גיט איבער אין אַ באַדײַטנדיקער מאָס פון דעם אינ-האַלט, פון דעם סטיל פון מחבר.

ב. דער פּתב יד פון „אַנאַנים“

בערך אין זיבן יאָר שפּעטער, ד.ה. אין יאָר 1952, האָט מען אויס-געגראָבן אויפן שטח פון דער קרעמאַטאַריע 3 אַ העפט מיט טאַג-נאָטיצן אין ייִדיש. די אויסגראַבונג איז דורכגעפירט געוואָרן דורכן קאַטאַוויצער פּאַרטיי-קאָמיטעט פון פּו.פּ.ר.⁶ און די געפּינער האָבן עס איבערגעגעבן דעם ייִדישן היסטאָרישן אינסטיטוט. צוליב די ספּעציפּישע פּאַליטישע באַ-דינגונגען פון יענער צײַט איז די גאַנצע געשעעניש אַדורך אומבאַ-מערקטערהייט און עס איז אַפּילו נישט פאַרפּאַסט געוואָרן קײן געהעריקער פּראַטאַקאַל. היות אויפן העפט פיגורירט נישט קײן שום אונטערשריפט, האָבן מיר דאָס נײַע געפּינס אָנגערופן: „דאָס טאַג-בוך פונעם אַנאַנים“.

די איינציקע שפּור אינעם העפט זענען די איניציאַלן א.י.ר.א., מיט וועלכע

דער אַנאַנימער מחבר באַצייכנט זײַן אידענטיטעט און מיט וועלכער ער האָט אונטערגעחתמעט נאָך אַ רײ נאַטיצן, וועגן וועלכע ער דערמאָנט אין דעם העפט, אַז ער האָט זײ באַגראָבן אין פאַרשיידענע ערטער אויפן פעלד פון קרעמאַטאַריע צוויי.

די נאַטיצן אין דעם העפט, וואָס זענען נוגע אוישוויץ-בירקענאַו, זענען געמאַכט געוואָרן אין די יאָרן 1943 און 1944. זײ ענדיקן זיך דעם 26סטן נאַוועמבער 1944. דאָס איז די דאַטע, אונטער וועלכער דער אַנאַנימער מחבר שרײַבט, אַז זײ גײען שוין צום טויט און אַז עס וועלן בלײַבן לעבן בלויז 30 מאָן. און דאָס שטימט טאַקע מיטן אמת. די לעצטע דאַטע פון די נאַטיצן באַווייזט, אַז דער מחבר האָט איבערגעלעבט דעם אויפשטאַנד פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ, פון וועלכער ער איז געווען אַ מיטגליד. לידער איז וועגן די דאָזיקע געשעענישן אין די אַנאַנימע נאַטיצן נישטאָ קײן סימן, הגם דער מחבר שטרײכט אונטער זײַן שטרעבונג צו אַקטיוון ווידערשטאַנד און זײַן ווילן צו צעשטערן די טײוולאָגישע פאַרניכטונג-מאַשין. עס קאָן זײַן, אַז די נאַטיצן האָט דער מחבר געשריבן פאַרן אויסברוך פון אויפ־שטאַנד. נישט מער — די לעצטע נאַטיץ האָט ער צוגעשריבן שוין ווייט נאָך אַלעמען.

דאָס טאַגבוך פונעם אַנאַנים באַשטייט פון צוויי טײלן: איין טײל באַשרײַבט אין קאָנקרעטע בילדער און סצענעס פאַרשיידענע טראַגישע געשעענישן אין לאַגער. דער צווייטער טײל מאַלט דאָס שרעקלעכע לעבן אין אַן אַרבעטס-לאַגער בעלזשעץ⁷ האַרט בײַ דער גײער סאָויעטישער גרענעץ ביים טײך בוג ערב דער דײַטש־סאָויעטישער מלחמה. די געשעענישן אין דעם אַרבעטס-לאַגער האָט דער מחבר פאַרשריבן אויפן סמך פון גביות-עדות פון פאַרשיידענע אסירים, וואָס זענען אַמאָל געווען אין בעלזשעץ און נאָך דעם זענען זײ געווען אין אוישוויץ-בירקענאַו.

ווי עס איז צו זען פונעם אינהאַלט פון דעם טאַגבוך איז דער מחבר אַ מענטש, וואָס איז שטאַרק באַהאַונט אין די רעליגיעזע קרייזן, קען גוט די רבנישע און רביישע הויפן נישט בלויז פון פוילן, נאָר אויך פון אונגאַרן און סלאָוואַקיע און אויך פון פראַנקרײך. עס קלאַפט אין זײַנע נאַטיצן דער אַטעם פון אַליין-שולד, פון טיפן איבערלעבן די אייגענע מלאכה בויה און פון גרענעצלאָזן האָס צו די דײַטשישע רוצחים. דער מחבר רופט אַן אַ רײ ס.ס.־לײט פון די קרעמאַטאַריעס מיט די נעמען. די

געשילדערטע בילדער זענען געשריבן מיט בלוט פון הארצן, סוגעסטיוו און לעבעדיק. די שפראך איז פון א פוילישן יידן, פון דער פוילישער פראווינג. ווער איז דער דאזיקער אנאָנימער מחבר? לויט צוויי עדות זאל דאָס אפשר האָבן געווען דער דערמאָנטער שוין דורך אונדז דיין, וועלכער איז געווען אַ מיטגליד פון דער ווידערשטאַנד-גרופע. לויט די גביות עדות פון צוויי לעבן געבליבענע זאָנדער-קאָמאַנדאָ-מיטגלידער: דעם היינטיקן פאַריזער תושב אַלטער פיננזילבער און דעם איצטיקן ישראל-בירגער דוב פייסיקאָוויטש זאל דאָס האָבן געווען אַ יונגער דיין פון שטעטל מאַקאָוו-מאָ-זאָוויצעק, וועלכער האָט, לויט די עדות, געמאַכט אַ סך נאַטיצן און עס באַ-גראָבן אין פאַרשיידענע מקומות פון די קרעמאַטאַריעס שטחים. דאָס איז גע-ווען אַ טיף רעליגיעזע נאַטור, וואָס האָט זיך אין אַלע ענינים געפירט לויטן דת משה. ער האָט אויסגעדריקט זיין ווילן אויפצורייסן צוזאַמען מיט זיך אַליין דעם קרעמאַטאַריע-איוון. דער נאָמען פון דעם מאַקאָוו-מאַזאָ-וויצעקער דיין איז אונדז ביז איצט נישט געלונגען פעסטצושטעלן.⁸

ווי מיר וועלן נאָך שפעטער זען, איז פאַראַן אַ יסוד צו מיינען, אַז צו דער פען פון דעם דאָזיקן אנאָנימען מחבר זאלן געהערן נאָך צוויי גע-פונענע מאָנוסקריפטן. אָבער וועגן דעם אַ ביסל ווייטער.

ג. די פאַרצייכענונגען פון זלמן לעווענטאַל

דער דריטער מאָנוסקריפט איז אויסגעגראָבן געוואָרן דעם 17טן אָק-טאָבער 1962 אויפן פעלד פון דער דריטער קרעמאַטאַריע. די אַקציע איז דאָס מאָל אונטערגענומען געוואָרן בשותפות דורך דעם מלוכהשן אושוויץ-מוזיי מיט דער הויפט-קאָמיסיע צו פאַרשן די נאַצישע פאַרברעכנס אין פוילן. אין אַ גלעזערנעם האַלב-ליטערדיקן סלאַי האָט מען געפונען צוויי באַזונדערע פּתבי יד: איינעם אַ גרעסערן פון 26 זייטלעך, פאַרשריבענע פון ביידע זייטן און אונטערגעחתמעט דורך זלמן לעווענטאַל, און אַ צווייטן מיט אַן אַנדער פּתב, וואָס איז דורך קיינעם נישט געווען אונטער-געשריבן. סײַ דער פּתב, סײַ דער יידיש און סטיל פון דעם צווייטן מאָנוס-קריפט דערמאָנט שטאַרק דעם פּריער דערמאָנטן פּתב יד פון דעם אנאָנימען מחבר. דאָס זענען צוויי שילדערונגען, איינער אונטערן נאָמען „די 3000 (דריי טויזנט) נאַקעטע“ און אַ צווייטער באַטיטלט: „די זעקס הונדערט יינגלעך“.

היות אין דעם סלאַי האַט זיך אַרײַנבאַקומען פּיכטקײט אין דער
כתב יד פון זלמן לעווענטאַל אין אַ זײער באַדײַטנדיקער מאַס צעשטערט.
כמעט פופציק פּראָצענט זײַטלעך אין לחלוטין נישט צום לײענען, פון די
אַנדערע פופציק פּראָצענט אין בלויז 10 פּראָצענט גוט לײענבאַר, אַלע
אַנדערע זײַטלעך זענען אין אַ גרעסערער, אַדער קלענערער מאַס פּאַרווישט
און פּאַרטושט. דער רוב אין לײענבאַר אין אַ מינימאַלער מאַס, ס׳רוב
צו אײן שורה, אַדער געצײלטע עטלעכע ווערטער אויף אַ זײַט.

די לאַגע ווערט נאָך מער קאַמפּליצירט צוליב דעם, וואָס לעווענטאַל
האַט נישט נומערירט די זײַטלעך, געשריבן לכתחילה אויף אײן זײַט פון
אַ בלעטל און ווען ער אין דערגאַנגען ביזן סוף פון דעם העפט, האַט ער
אײם איבערגעדרייט און גענומען פּאַרשרײַבן די לײדיקע זײַטלעך פון די
בלעטלעך. און דאָ זענען די מיטאַרבעטער פון דעם אוישוויצער מוזײ
באַגאַנגען באלד בײַם אָנהײב אַ גרויסן אומפּאַרגעבלעכן פעלער. וועלנדיק
אַפּראַטעווען טײלווייז דעם פּיכטן מאַנוסקריפט האָבן זײ פּאַנאַדערגעטיילט
די בלעטלעך, זײ געפּרעסט און דאָן געמאַכט פּאַטאַקאַפּיעס. אין לויף פון
אַט דער אַרבעט האָבן זײ פּאַנאַדערגעוואָרפן די געפּרעסטע בלעטלעך אָן
אַ סדר, כּדי זײ אויסצוטריקענען און דערנאָך פּאַרגעסן דעם סדר, און
אַזוי אַרום אין אַנטשטאַנען אַ כאַאָס, וואָרום נישט בלויז וואָס די זײַטלעך
זענען נישט געווען נומערירט, נאָר די סופן פון כּמעט אַלע זײַטלעך זענען
געווען לחלוטין פּאַרטושט.

צוליב דעם דאָזיקן ערשטן פעלער פון די טעכנישע מיטאַרבעטער האַט
דער ערשטער ײִדיש־קענער, וואָס אין צוגעלאָזט געוואָרן צו דעשיפּרירן
די זײַטלעך, דער זשורנאַליסט זלמן גאַסטינסקי, געהאַט אַן עבודת פּרך,
ווייל נישט נאָר וואָס ער האַט געמוזט דעשיפּרירן פּאַרטושטע אותיות,
נאָר ער האַט געמוזט מאַכן גרויסע אַנשטרענגונגען אַרײַנצופירן אין די
כאַאָטיש צעוואָרפּענע בלעטלעך אַ געוויסן לאַגישן און כּראַנאַלאַגישן סדר.
און מען דאַרף זאָגן, אַז דאָס אין אײם געלונגען. דער צווייטער, וואָס האַט
געהאַט אין זײַן האַנט דעם דורך גאַסטינסקי לעת עתה איבערגעלייענטן
און אײַנגעסדרטן מאַנוסקריפט, דער מיטאַרבעטער פון דער הויפּט־קאַמיסיע
צו פּאַרשן נאַצישע פּאַברעכנס אין פּוילן, ד״ר שמעון דאַטנער, האַט זיך
אויך אַ געוויסע צײַט פּאַרנומען מיטן כתב יד, וואָס אין אַריבערגעגאַנגען
צו וועריפּיצירן צום מחבר פון די דאָזיקע שורות, וועלכער האַט אַרײַנ-

געפירט אַ ריי אויסבעטערונגען אין דעם דורכגעלייענטן דורך גאָסטינסקין סדר פון די זייטלעך. זיי זענען ענדגילטיק געוואָרן איינגעסדרט לויט די טעמעס, וואָס ווערן באַרירט אין דעם פּתב יד.

זלמן לעווענטאַל איז געבוירן געוואָרן אין טשעטל טשעכאָנאָוו דעם 5טן יאָנואַר 1918 ביי די עלטערן מענדל און עטל לעווענטאַל. ווי עס האָט מיר געשריבן דער אָפּגעפונענער ברודער שמואל, וואָס ווינט אַצינד אין ישראל, איז זלמן געווען דער פּערטער זון און ער האָט געהאַט זיבן ברידער-שוועסטער. ער האָט געענדיקט אין טשעכאָנאָוו אַ גרונט-שול און דעמלט איז ער אַוועק לערנען אין אַ ישיבה. אין מאָמענט פון דעם מלחמה-אויסברוך, דעם 1טן סעפטעמבער 1939 האָט ער געלערנט אין וואַרשע. ער איז, ווייזט אויס, אַוועק צוריק קיין טשעכאָנאָוו און דאָ איבער-געלעבט די ערשטע צייט פון דער דייטשישער אָקופאַציע. דעם ווייטערדיקן לויף פון זלמן לעווענטאַלס ביאָגראַפיע שעפן מיר שוין פון זיין אוישוויצער פּתב יד גופא. תחילת נאָוועמבער 1942 האָט זיך אָנגעהויבן דער גירוש פון די דאָרטיקע יידן פונעם „בעצירק ציכענאָוו“ ס'רוב קיין אוישוויץ. דעם 10טן דעצע. 1942 איז ער אָנגעקומען צוזאַמען מיט זיין משפּחה קיין ביר-קענאָוו. תיכף די ערשטע נאַכט האָט ער פאַרלוירן די גאַנצע משפּחה, וועלכע איז אַוועק צום גאַז. ער איז געבליבן עלנט אַליין און איז געוואָרן צוגע-טיילט צום לאַגער. געווען אויף פאַרשיידענע אַרבעטן, און בסוף איינ-געשלאָסן אין דער זאָנדער-קאַמאַנדאָ. אין ווייטערדיקן המשך פון זיין פּתב יד דערציילט לעווענטאַל, אַז ער איז איינגעגלידערט געוואָרן אין דער זאָנדער-קאַמאַנדאָ, וועלכע איז אַנטשטאַנען פון דאָס ניי נאַכן ליקוידירן די פּרעדיקע מאַנשאַפּט מחמת אַ מסירה פון אַ ייד אויף דער זאָנדער-קאַמאַנדאָ, בכּן זי האָט זיך געגרייט צום אַנטלויפן. אָפּשאַצנדיק די מאַראַ-לישע האַלטונג פון דער זאָנדער-קאַמאַנדאָ, שטרעכט לעווענטאַל אונטער, אַז ער האָט נישט בדעה צו פאַרטיידיקן די גאַנצע זאָנדער-קאַמאַנדאָ, וואָרום די מערהייט האָט זיך צוגעוויינט צו איר מלאכה בזויה און אויפגע-הערט טראַכטן. עס איז אַבער אויך געווען אַ גרופע איידעלע מענטשן, פון וועלכע עס איז אַרויס דער געדאַנק וועגן ווידערשטאַנד. לכּתחילה האָט מען געטראַכט וועגן אַנטלויפן, אַבער צום סוף האָט גובר געווען דער געדאַנק פון אַרגאַניזירן אַ בונט.

לעווענטאַלס פּתב יד האָט — אין אונטערשייד צו די ערשטע צוויי

— דעם גרויסן באטייט, וואָס ער טראַקטירט אין דער פולער ברייט די פראַבלעם פון דעם אויפקום און חבלי לידה פון דער ווידערשטאַנד-באווע-גונג אין דער זאָנדער-קאָמאַנדאָ און וואָס ער גיט אַ גענויע שילדערונג פון פאַרלויף פון דעם ווידערשטאַנד, אַ שילדערונג, וואָס איז אין אַ סך פרטים אַנדערש פון די, וואָס מיר האָבן ציטירט אין פריערדיקן קאָפיטל פון אונדזער אַרבעט. די אַנפירונג פון דער ווידערשטאַנד-גרופע פון דער זאָנדער-קאָמאַנדאָ האָט פאַרשטאַנען, אַז איר טרוים פון באַוואַפנטן אויפ-שטאַנד וועט זי קאָנען רעאַליזירן נאָר בשותפות מיט די ווידערשטענדלער פון לאַגער, מיט די פאַליאַקן, רוסן, יידן פון דער אַלגעמיינער ווידער-שטאַנד-באוועגונג. די האָבן אַבער געהאַלטן, אַז היות דער פראַנט רוקט זיך צו צום לאַגער, איז בעסער אַפצוואַרטן. דאָך איז מען דערנאָך צוגע-טראַטן צו אַרגאַניזירן אַן אַלגעמיינעם אויפשטאַנד אין לאַגער. די גרופע פאַליאַקן, רוסן און יידן, וואָס איז געווען באַשעפטיקט ביים פונאַנדער-נעמען די אַלטע מאַגאַזינען פון ס. ס. האָבן צוגעזאָגט צוצושטעלן דער זאָנדער-קאָמאַנדאָ געווער, מיט וועלכן די יידן פון קרעמאַטאַריע-מאַג-שאַפטן האָבן געדאַרפט אַטאַקירן די באַראַקן פון ס. ס. און זיי אונטער-צינדן. אַבער אויך פון דעם איז גאַרנישט געוואָרן, ווייל די פאַרבינדעטע האָבן אויך דאָס מאַל אָפגעלייגט די אַקציע און „מיר האָבן געקריצט מיט די צייך“, שרייבט לעווענטאַל. אַ געוויסן שטער פון די פלענער פון אַן אייגענעם אויפשטאַנד, בלויז פון דער זאָנדער-קאָמאַנדאָ, איז געווען די חילוקי דעות איבערהאַלב דער זאָנדער-קאָמאַנדאָ גופא, קודם פל צווישן די קאָמאַנדאָס פון די קרעמאַטאַריעס 2 און 3. ענדלעך איז געקומען אַ גינסטיקער מאַמענט. די קאָמאַנדאָס פון די קרעמאַטאַריעס 4 און 5 האָבן זיך פלוצים געפונען אין אַ טויט-ספנה, די קרעמאַטאַריעס האָבן אויפגעהערט צו אַרבעטן. די ס. ס. האָט אויף אַ פאַררעטערישן אופן ליקוידירט 200 מאַן פון די קאָמאַנדאָס 4 און 5 און זיך געגרייט צו טאָן דאָס זעלבע מיט נאָך 300 מאַן פון די דאָזיקע קאָמאַנדאָס, וועלכע מען האָט אויף נאַכטלעגער אוועקגעפירט פון דעם באַראַק אויפן בוידעם פון דער קרעמאַטאַריע גופא. איצט האָט זיך די אַנפירונג פון דער זאָנדער-קאָמאַנדאָ געפונען בפירוש אין אַ קלעם צווישן האַמער און קאַוואַדלע, צווישן די יונגע מיטגלידער פון דער זאָנדער-קאָמאַנדאָ, וועלכע האָבן געפאַדערט אַ באַלדיקן אַרויסטריט און די פאַרבינדעטע פונעם לאַגער, וועלכע האָבן אַלץ אָפגערוקט דעם

טערמין. לעווענטאל שטרייכט אונטער, אַז סוף פל סוף איז געקומען צו אַ פאַרשטענדעניש מיט דער אָנפירונג פון דעם אַלגעמיינעם לאַגער-ווידערשטאַנד. די זאַנדער-קאַמאַנדאָ האָט געדאַרפֿט 4 אַזויגער נ.מ., ווען עס קומט פֿאַר דער טויש פון דער דײַטשישער וואָך, אָנפֿאַלן צו 5 מענטשן אויף איין וואַכמאַן, אָנטוואַפענען און ליקווידירן און אונטערצינדן די קרע-מאַטאַריע. אין דער דאָזיקער אַקציע זענען געוואָרן אַרײַנגעצויגן 120 קאַמפּס-פּעקע מיטגלידער פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ. מיט אַ הורראַ-אויס-געשריי האָבן זיי געדאַרפֿט געבן צו וויסן דעם לאַגער וועגן אָנהייב פון אַרויסטריט. דאָ איז אָבער געשען אַ זאָך, וועלכע לעווענטאַל באַצייכנט ווי אַן אומגליק און וואָס האָט קאַליע געמאַכט דעם גאַנצן פּלאַן.

דאָס איז געשען דעם 7טן אַקטאָבער 1944. לעווענטאַל האָט זיך געפונען אין דער גרופּע פון קרעמאַטאַריע 3. אָהער איז פּלוצים אָנגע-קומען די ידיעה, אַז די דײַטשן זענען געקומען נאָך די 300 מיטגלידער פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ 4—5. און די דאָזיקע 300 זענען אַרויסגעטראָטן אַליין. מיט שפּאַדלען, העק און שטיינער באַפֿאַלן די וואַכלייט און גענומען אַנטלויפן. מיר — שרײַבט לעווענטאַל — אין דער גרופּע פון די קרעמאַ-טאַריעס 2—3⁹, האָבן געהאַלטן דעם אַרויסטריט פון די זאַנדער-לייט פון די קרעמאַטאַריעס 4 — 5¹⁰ פֿאַר אַ פּריצײטיקע אוואַנטורע. ווייטער דערציילט לעווענטאַל, אַ ביסל כאַאָטיש, אַז אין קרעמאַטאַריע — און מיר הערן נישט אין וועלכער — זענען געבליבן דרײַ חברים, בתּוכם יאַנקל האַנדעלסמאַן און דער דיין, וועלכע האָבן זיך מקריב געווען אויפצורײַסן די קרעמאַטאַריע פֿאַרן פּרײַז פון אייגענעם טויט.

חוץ די דאָזיקע וויכטיקע ביז איצט אומבאַקאַנטע מאַמענטן ברענגט לעווענטאַל נאָך אַ ריי פּאַקטן, וואָס זענען ביז איצט נישט געווען באַקאַנט. דהיינו: אַז אין דער גרופּע פון די קרעמאַטאַריעס 2 — 3 איז געווען באַ-שטימט פֿאַרן קאַמפּס-אָנפירער אַ בחור פון גאַסטינין עלוש מאַלינקאַ, אַז דער הויפּט-אַרגאַניזאַטאָר פון דער גאַנצער באַוועגונג איז געווען זלמן גראַדאַוסקי פון סוואַלק, אַז דעם פּרײַערדיקן ייִדישן קאַפּאָ קאַמינסקי, וואָס האָט געגרייט דעם ערשטן ווידערשטאַנד, האָט געמסרט דער פּוילישער קאַפּאָ מיטעטק מאַראַוואַ¹¹. ער רעדט אויך וועגן דער הילף פון דער מייד-לעך-גרופּע פון דער פּאַבריק „אוינאַן“. לסוף כאַראַקטעריזירט לעווענטאַל די צוויי קאַמוניסטישע פירער פון דער באַוועגונג: יאַסל וואַרשאַווסקי און

יאנקל האנדעלסמאן. ער רעכנט אויס די אנדערע אנפירער פון דעם אויפ־שטאנד: דעם דיין, א געוויסן רעליגיעזן ייד, וואָס האָט געלערנט אין דער סוזמירער ישיבה און איז געווען גערופן דורך די קאָמוניסטן פון דער זאָנדער־קאָמאָנדאָ „סאָציאַליסט פון משהס גלויבן“. וועגן דעם דיין און מאַלינקאָ, שרײַבט לעווענטאַל, אַז זײ זענען געבליבן לעבן נאָכן אויפ־שטאנד, און דאָס באַקרעפטיקט נאָך מער אונדזער מײנונג, אַז דער דיין איז דער מחבר פון דעם פּרײער דערמאָנטן אַנאַנימען טאַגבוך¹². ווייטער דערמאָנט לעווענטאַל די אנדערע פירער פונעם קאָמף: לייב־הערשקאָ פּאַניטש פון לאַמזשע, אייזיק קאַלביאַק פון לאַמזשע, יוסף דערעווינסקי פון לונע בני גראָדנע, לייב לאַנגפּוס¹³ פון מאַקאוּ-מאַזאוועצק (געבוירן אין וואַרשע).

ביים סוף קערט זיך לעווענטאַל אום צום פּראַבלעם פון די צווישן־באַציונגען: זאָנדער־קאָמאָנדאָ און אַלגעמײנע ווידערשטאַנד־באוועגונג אין לאַגער. לעווענטאַל שרײַבט מיט פּאַרביטערונג, אַז די זאָנדער־קאָ־מאָנדאָ האָט פון זיך אַלץ אַרויסגעגעבן, און דער עיקר די געהײמע דאָקו־מענטן וועגן דעם גרויליקן סוד פון די גאַז־קאַמערס. געטאָן עס מיט פולער מסירת נפש. דערפאַר האָבן זײ באַקומען די אַפּשטופעניש און אַפ־רוקעניש פון דעם טערמין פון געמײנוואַמען אַרויסטריט.

די לעצטע דאַטע, מיט וועלכער לעווענטאַל פּאַרענדיקט זײנע אויפ־געברויוטע שורות, איז דער 10טער אָקטאָבער 1944. דרײַ טעג נאָכן טראַ־גישן אויפשטאַנד.

זלמן לעווענטאַלס כתב יד איז געשריבן נערוועז, צעשויערט, כאַאַ־טיש. דער מחבר קערט זיך אָפּט אום צו פּרײערדיקע צײַטן און שוין באַ־רירטע פּראַבלעמען. דער מחבר איז אַ קנאַפּער ייִדיש־קענער, דאַקעגן קען ער גוט העברעיִש און אַפּערירט מיט עכט פּאַלקסטימלעך־ייִדישע באַ־גריפּן און טערמינען. סײַ דער סטיל, סײַ די גראַמאַטיק לאָזן איבער אַ סך צו ווינטשן. דאָס איז נישט דער עלעגאַנטער סטיל פון זלמן גראַדאווסקי און אויך נישט די בילדערשיקייט פון דעם „אַנאַנים“. דערפאַר איז לע־ווענטאַלס מאַנוסקריפּט אַן אומשאַצלעכער אוצר פון שטאַנדפּונקט פון דערקענען די געשיכטע און פּאַרלוויה פון דעם אויפשטאַנד גופא און פון די איבערלעבענישן פון אַ טייל, דעם בעסטן טייל, פון דער זאָנדער־קאָמאָנדאָ.

צוליב דער ווייט גרייכנדיקער צעשטערונג פון פתב יד גיבן מיר אינעם טעקסט מאַקסימום פון די יעניקע זייטלעך, וואָס זענען מער אָדער ווייניג קער פאַרשטענדלעך.

ד. לעווענטאַלס הופּפה צום לאַדזשער פתב יד

דעם 28סטן יולי 1961 האָט מען אויפן שטח פון קרעמאַטאַריע 3 פון אַ גרוב מיט אַש אויסגעגראָבן אַן אויסגעבויגענע און דורכגעפרעסענע פון זשאָווער מיליטערישע מענאַשקע, אין וועלכער עס איז געלעגן אַ ייִדישער פתב יד. די אויסגראַבונגס־אַקציע איז דורכגעפירט געוואָרן צוזאַמען דורך דעם אוישוויצער מלוכהשן מוזיי און דער הויפט־קאָמיסיע צו פאַרשן די נאַצישע פאַרברעכנס אין פּוילן. געזוכט האָט מען אַדאַנק דער אינ־פאַרמאַציע פון דעם שוין דערמאָנטן פּוילישן געווי. אסיר פאַרעמבסקי און דער ענערגיע פון דער געווי. אַרעסטירטער פון אוישוויץ מאַריאַ־עלזשביעטאַ יעזשיערוסקאַ. דער געפונענער מאָנסקריפט איז באַשטאַנען פון צוויי טיילן: איין טייל, אַ גרעסערער, האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט אַ טאַגבוך פון לאַדזשער געטאַ, דער צווייטער קלענערער פתב יד, איז געווען צוגאַב־נאַטיצן פון זלמן לעווענטאַל געשריבן אין בירקענאַ אין דער צייט פון דער אַקציע פון באַגראָבן די דאַקומענטן און געחתמעט טאַקע דורך לע־ווענטאַל גופאַ.

פאַר אונדזער טעמע איז זייער וויכטיק דער פאַקט, וואָס לעווענטאַל דערמאָנט אין דער דאָזיקער תּוספת דעם אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאַ, ד. ה. אַז די אסירים אין בירקענאַ און זאַנדער־קאַמאַנדאָ האָבן געהערט וועגן דעם ווונדערלעכן קאַמף, וואָס האָט אויך זיי באַפּליגלט. לעווענטאַל שרייבט, אַז ער האָט געהאַלטן פאַר זיין חוב דעם געפונענעם געם דורך אים טאַגבוך, „אַזוי צו באַהאַלטן, אַז ער זאַל איבערהאַלטן אַ לאַנגע צייט“. ער דערמאָנט וועגן אַן אַקציע פון פאַרגראָבן דאַקומענטן און גיט געוויסע אַנאָווייזונגען, וווּ מען דאַרף נאָך זוכן און פאַרענדיקט מיט אַן אַפּעל: „זוכט ווייטער, איר וועט מער געפינען“. אַדאַנק די דאָזיקע אַנאָווייזונגען זענען געפונען געוואָרן די אויבן דערמאָנטע זיינע פאַר־צייכענונגען.

דער לאַדזשער טאַגבוך, אויף וועלכן עס איז נישטאַ קיין נאָמען פון אַ מחבר, איז, ווייזט אויס, געבראַכט געוואָרן קיין בירקענאַ דורך אַ

לאַדזשער ייד, א קרבן פון דעם גרויסן ענדגילטיקן גירוש פון לאַדזשער געטאָ אין אויגוסט 1944. לעווענטאַל ווי אַ מיטגליד פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ האָט ווײַזט אויס, געפונען דעם טאַגבוך אין די זאַכן נאָך דעם אומבאַקאַנטן לאַדזשער מחבר ¹⁴ און באַגראָבן צוזאַמען ביידע חיבורים.

דער דאָזיקער קליינער לעווענטאַל-מאַנסקריפט איז אויך שטאַרק צע-שעדיקט, קוים לייענבאַר. פאַרשריבן אויף די לעצטע פּוסטע קאַרטלעך פונעם לאַדזשער טאַגבוך, צווייזייטיק מיט אַ קאַפּיר-בלייטשיפט. בלויז אַ ברוכטייל פון אים איז מען ביכולת צו פאַרעפנטלעכן ¹⁵.

אַט אַזוי שטעלט זיך פאַר בקיצור די געשיכטע פון די אויסגעגראָבענע פּתב ידן פון די דריי מחברים: זלמן גראַדאַווסקי, זלמן לעווענטאַל און דער „אַנאַנים“, אונטער וועלכן עס באַהאַלט זיך אויס וואַרשיינלעך דער מאַקאו-מאַזאַוויצעקער דיין.

אַלע דריי זענען אומגעקומען מיט אַ מאַרטירערישן טויט. דער ערש-טער איז געפאַלן אויפן קאַמפּספּלאַץ, די אַנדערע צוויי זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די דייטשן וואַרשיינלעך סוף נאַוועמבער 1944.

פון זייערע ווערק איז געבליבן נאָר אַ טייל. אַבער אויך דער טייל איז גענוג צו ווײַזן דעם אמתן מאַראַלישן פנים פון די מחברים און קעמפער, די נשמה פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ.

דאָס זענען אויסערגעוויינטלעכע דאָקומענטן, וואָס זייער ווערט באַ-שטייט נישט אין סטיל-שיינקייט און שפּראַך-אויסגעטאַקטיקט, נאָר אין זייער אינהאַלט, אין דער מענטשלעכער בריוונג און דראַנג צו פּרײַהייט, מיט וועלכע זיי זענען דורכגעדרונגען.

דאָס זענען מגילות אוישוויץ-בירקענאַו.

הערות צום קאַפיטל פּופּצן

Maria Elżbieta Jezierska: Archeologia oświęcimska, Tygodnik (1) Powszechny, Nr. 5, 3.II.1963, s. 1-2.

פּאַליאַקאו, ז' 169—170, ג"ע פון דוב פייסיקאוויטש.

אין לויף פון דער אַרבעט איז מיר געלונגען פעסטצושטעלן ווער איז געווען דער „אַנאַנים“. זע: ז' 276—281.

A. A. Лопатенко; Интересный документ (записки Залмана (4) Градовского).

ארכ. ב. מארק.

דער כתב-יד איז אויסגעגראָבן געוואָרן דורך שלמה דראַגאַן, אסיר נ' 80359 און איבערגעגעבן דער סאָויעטישער אויסערגעוויינלעכער מלוכהשער קאָמי-סיע צו פאַרשן די נאַצישע רציחות אין אישוויץ.

שלמה דראַגאַן איז געווען אַ מיטגליד פון דער זאָנדער-קאָמאַנדאָ. ס'איז אים געלונגען איבערצולעבן דעם לאַגער אַדאַנק דעם, וואָס ער איז אַנטלאָפֿן פון עוואַקויר-טראַנספּאָרט, וועלכער איז דעם 18טן יאָנואַר 1945 אַרויסגעפירט געוואָרן פון בירקענאָ. נאָך דער באַפריינג איז ער צוריקגעקומען קיין אישוויץ, וווּ ער איז געווען בעת די אַרבעטן פון דער אויבן דערמאָנטער קאָמיסיע. זע זייט 187.

Rękopisy członków sonderkommando. „Zeszyty oświęcimskie”. Numer specjalny [2] 1971, s. 5-6.

(5) פריימאַרק יעקב, יד ושם פֿ-944/99.

(6) פּוילישע פּאַראַייניקטע אַרבעטער פּאַרטיי.

(7) בעלוזשעץ — אין טאַמאַשאַוו-לובעלסקי פּאַוויאַט, אין דער צייט פון דער היטלעריסטישער אַקופּאַציע ביז סוף 1941 — אַרבעטס-לאַגער, אין 1943—1942 — אַ פּאַריכטונגס-לאַגער. עס זענען דאָרט אומגעבראַכט געוואָרן אַרום 800.000 אסירים, איבערהויפּט יידן פון פּוילן און אַנדערע לענדער.

(8) זע הערה נ' 3.

(9) אין טעקסט קרעמאַטאַריעס נ' 1—2.

(10) אין טעקסט קרעמאַטאַריעס נ' 3—4.

(11) „Szukajcie w popiołach (Papiery znalezione w Oświę- : אינעם בוך: Wydawnictwo Łódzkie 1965, s. 7. cimiu), לייענען מיר, אַז מיעטעק מאַראַוואַ, דער קאַפּאָ פון די א.ג., „הייצערס” אין קרעמאַטאַריום 3, אין בירקענאָ האָט מיט דער גאַנצער איבערגעגעבנקייט געהאַלפֿן צו באַגראָבן אויפֿן שטח פון קרעמאַטאַריום 3 דאָקומענטן, וועלכע ס'האַבן צוגעגרייט די מיטגלידער פון דער זאָנדער-קאָמאַנדאָ. מיעטעק מאַראַוואַ איז געוואָרן דערשאַסן דורך די נאַציס אין קאַנצענטראַציע לאַגער מאַטהאַוזען אין אַפּריל 1945.

(12) זע: זז' 276—281.

(13) דאָרטן.

(14) דער מחבר איז עמנואל הירשבערג, אַ שרייבער און דיכטער, געלעבט און געשאַפֿן אין לאַדזש. זיין נאָמען איז דעשיפּירט געוואָרן דורך דעם שריי-בער חיים לייב פּוקס אין בוך: „לאַדזש של מעלה”, תל-אביב, 1972, פּאַר לאַג י. ל. פּרץ, ז' 184—185.

(15) דער טעקסט איז געוואָרן דעשיפּירט דורך ליבער ברענער, וועריפּיצירט דורך שמעון דאַטנער.

178

~~על שם~~

על שם - שמונים (שבעים) על

על שם שמונים שמונים
על שם שמונים שמונים

על שם שמונים שמונים

על שם שמונים שמונים

על שם שמונים שמונים

על שם שמונים שמונים

על שם שמונים שמונים

על שם שמונים שמונים

אסתר מארק

דערגענצונג צו די ידיעות וועגן דעם מחבר „אנאָנים“ און זיינע פתבידן

ביים פאָרזעצן די אַרבעט איבערן בוך: „מגילת אוישוויץ“ איז מיר געלונגען פעסטצושטעלן, אַז דער מחבר פונעם טאָגבוך א"ג „אין גרויל פון רציחה“ איז לייב לאַנגפוס, דער געוועזענער דיין פון מאַקאווימאָזאָ-וויצק.

אַרויסגייענדיק פון דער הנחה, וואָס מײַן פאַרשטאַרבענער מאָן, פּראָפּ' בער מאַרק האָט סוגערירט אין זײַן אַרבעט, אַז דאָס טאָגבוך אין די צוויי דערמאָנטע שוין פּרײַער באַריכטן: „3000 נאַקעטע פּרויען“ און „600 יינגלעך“ זענען פון איין און דעם זעלביקן מחבר, האָב איך זיי איבער-געגעבן צו אַ גראַפילאָגישן אַנאַליז. די עקספּערטיזע, וועלכע ס'האַט דורכ-געפירט דער זאַקענער און פאַרשער פון ירושלימער אוניווערסיטעט אפרים קופער, האָט באַשטעטיקט, אַז די קאַנטראָלירטע אויבן דערמאָנטע דאָקומענטן, ד"ה. דאָס טאָגבוך און די צוויי באַריכטן זענען געשריבן מיט איין און דער זעלביקער האַנט.

לייב לאַנגפוס איז אויך דער מחבר פון נאָך אַ דאָקומענט, וועלכן מען האָט געפונען צוזאַמען מיט די „פאַרצייכענונגען“ פון זלמן לעווענטאַל. דאָס איז אַ רשימה פון דער צאָל אסירים, וואָס זענען אַפגעשיקט געוואָרן אין די גאַז-קאַמערן אין דער צײַט פון 9טן ביז 24סטן אַקטאָבער 1944. די רשימה איז פאַרשריבן אויף אַ לאַנג בלעטל מיט אַ בליינער פון איין זײַט. דער דאָקומענט איז געשריבן אין פּויליש, דאָס איז אַ סברה, אַז ער איז באַשטימט געווען פאַר דער אַלגעמיינער ווידערשטאַנד-אַרגאַניזאַציע אין אוישוויץ, וועלכע פלעגט די באַקומענע אינפּאַרמאַציעס איבערשיקן דורך אירע קאַנספּיראַטיווע קאַנאַלן צו דער פּרײַער וועלט.

די רשימה איז איינגעטיילט אין פאַלגנדיקע רובריקעס: די דאַטע, ווען דער טראַנספּאָרט איז אָנגעקומען; פון וואָנען; צאָל אסירים; אין וועלכער קרעמאַטאָריע פאַרברענט. אין דער רעכטער זײַט אויף דער גאַנצער לענג פון בלעטל געפינט זיך אַ צושריפט: 7/10 [אַקטאָבער 1944] זענען דער-

שאָסן געוואָרן 460 מ[ענער] פון דער זאָנדער־קאָמאָנדאָ און אַז די ס.ס. האָט דורכגעפירט אַ בלוטיקע שחיטה איבער די אויפשטענדלער.

דער אויפשריפט באַשטעטיקט די דאָטע פון אויפשטאַנד.

וועגן די געשעענישן האָבן אויך איבערגעגעבן צווישן אַנדערע די פּייערלעשער, אסירים פון אוישוויץ 1, וועלכע זענען דעם טאָג געווען באַשעפטיקט ביים לעשן די שרפה, וואָס איז אויסגעבראַכן בעת די אויפ־שטענדלער האָבן אויפגעריסן די קרעמאַטאָריע נומער 4. די פּייערלעשער זענען געווען עדות פונעם דאָזיקן מאָרד¹.

די צאָל פון 460 דערשאַסענע שטימט מיט די אַנגאַבן פון אַנדערע קוועלן, לויט וועלכע די צאָל פון אַלע מיטגלידער פון דער זאָנדער־קאָ־מאַנדאָ האָט דעם 7טן אָקטאָבער 1944 באַטראַפן בסך הכל 663 מאַן. מיט צוויי טעג שפעטער נאָכן אויפשטאַנד, דעם 9טן אָקטאָבער האָט זי געציילט נאָר 212. פון דעם צוזאַמענשטעל דרינגט אַרויס, אַז די זאָנדער־קאָמאַנדאָ נאָך דעם אויפשטאַנד איז פאַרקלענערט געוואָרן מיט 451 מיט־גלידער. ווייזט אויס, אַז דער מחבר פון דער נאָטיץ האָט די צאָל פאַר־אַלגעמיינערט צו 460².

די רשימה באַשטעטיקט אויך די אינפאָרמאַציע וועגן אויפרייסן דורך די אויפשטענדלער די קרעמאַטאָריע נ' 4. די רשימה ווייזט, אַז איינע פון די קרעמאַטאָריעס אין בירקענאַו, נומ' 3, לויטן מחבר, ד"ה נומ' 4 לויט דער דייטשער ציילונג, איז שוין אין יענער צייט נישט געווען טעטיק³. פדי דער דאָקומענט זאָל זיין צוטריטלעך פאַרן לייענער האָבן מיר דערגעצט די קירצונגען, וועלכע געפינען זיך אין פתב יד און צוגעגעבן טיטלען פאַר אייניקע רובריקעס. די דערגענצונגען און צוגאַבן זענען אַריינגענומען אין קוואַדראַט קלאַמערן לויט די אַנגענומענע פּללים.

וועגן מחבר

אין דער ערשטער פּובליקאַציע פון טאַגבוך איז אַנגעוויזן: „פון אַן אומבאַקאַנטן מחבר“. פּראָפ' בער מאַרק האָט אין רעזולטאַט פון זיינע פאַרשוונגען פעסטגעשטעלט אַז דער אַנאָנימער מחבר איז געווען אַ דיין אין אַ פּוילישן שטעטל מאַקאוּ־מאַזאוּיעצק, אַז זיין יידיש איז כאַראַק־טעריסטיש פאַר דעם דיאַלעקט פון קאַנגרעס־פּוילן און אַז ער איז געווען פון די אַנפירער פון ווידערשטאַנד אין דער זאָנדער־קאָמאַנדאָ.

שטיצנדיק זיך אויף אָט די פרטים און אין רעזולטאַט פון מיניע ווייטערדיקע פאַרשונגען אויף דעם געביט — בעיקר אַדאַנק נייע מאַטע-ריאַלן, וועלכע איך האָב געפונען אין ישראל, און עדות-דערקלערונגען פון געוועזענע אסירים אין אוישוויץ, — מאַקאווער תושבים פון פאַר דער מלחמה — און אַדאַנק נייע יזפור-ביכער, וואָס זענען דערשינען אין די לעצטע יאָרן — איז מיר געלונגען פעסטצושטעלן די אידענטיטעט פון „אומבאַקאַנטן מתבר“ און דעשיפירן די ראשי-תיבות. י.א.ר.א. וואַר-שינלעך זענען דאָס אינציאַלן פון זיין נאָמען און פאַמיליע אין העברעיִשער איבערזעצונג, ד"ה:

לייב- (יהודה) אַריה; — י. א.

לאַנגפוס-רגל אַרוכה; — ר. א. צוזאַמען. י. א. ר. א.

פאַרשטייט זיך, אַז דאָס איז אַ השערה.

לייב לאַנגפוס האָט געשטאַמט פון וואַרשע. געלערנט אין דער סוזמירער (סאַנדאַמירער) ישיבה. געווען אַ קענער פון תלמוד און באַהאַונט אין וועלטלעכע לימודים. אין יאָר 1933 אַדער 1934 האָט ער חתונה געהאַט מיט דער טאַכטער דבורה, פון מאַקאווער-מאַזאוועצקער דיין שמואל יוסף ראָ-זענטאַל ז"ל. נאָך זיין פטירה האָט זיין איידעם, לייב לאַנגפוס פאַרנומען דעם אָמט פון מאַקאווער-מאַזאוועצקער דיין. אין יאָר 1939 נאָכן אויסברוך פון דער מלחמה, ווען דער מאַקאווער-מאַזאוועצקער רב איז אַנטלאָפן קיין וואַרשע, האָט לאַנגפוס אים פאַרטרעטן און איז געוואָרן דער ראש פון דער ייִדישער רעליגיעזער עדה פון דעם שטעטל.

דער געוועזענער מיטגליד פון מאַקאווער יודנראַט, אברהם גאַרפּינקעל, דערציילט וועגן אים, אַז שוין אין די ערשטע חדשים פון דער היטלע-ריסטישער הערשאַפט האָט ער געזאָגט, אַז מען טאָר די דייַטשן נישט גלייבן. מען דאַרף נישט אויספירן זייערע פאַראַרדענונגען, נאָר זיך אַנט-קעגנשטעלן, ווייל אַלע דייַטשישע שריט פירן צו דער פאַרניכטונג פון די יידן. „מיר האָבן אויף אים געקוקט, ווי אויף אַ משוגענעם“, איז מודה גאַרפּינקעל⁴.

דעם 18טן נאָוועמבער 1942 איז לאַנגפוס מיט זיין משפּחה, צוזאַמען מיט דער גאַנצער ייִדישער באַפעלקערונג פון מאַקאווער-מאַזאוועצק, איבער-

געזיילט געוואָרן אין מלאָוער געטאָ און פון דאָרט אין דריי וואָכן שפּעטער, דעפּאָרטירט קיין אוישוויץ, וווּ ער איז אָנגעקומען דעם 10טן דעצעמבער 1942. פון זײַן טראַנספּאָרט, וועלכער האָט געציילט 2300 מאַן, האָבן די דײַטשישע רוצחים אויסגעוויילט „צום לעבן“ אין די אַרבעטס־קאָמאַנדאָס 523 פּערזאָן, פון זיי 70 געזונטע, פּעסט־געבויטע מענער צוגעטיילט צו דער זאַנדער־קאָמאַנדאָ⁵. לייב לאַנגפּוס האָט זיך געפונען אין דער לעצטער גרופּע. די געבליבענע פונעם טראַנספּאָרט האָט מען תּיכף פון דער ראַמפּע, נאָך דער סעלעקציע, געשיקט אין די גאַז־קאַמערן. דאָן איז אויך אומגע־קומען זײַן פּרוי און דער איינציקער זון, שמואל.

די געוועזענע מאַקאוּ־מאַזאַוויצעקער איינוווינער, וועלכע זענען צו־זאַמען מיט אים צוגעטיילט געוואָרן צו דער זאַנדער־קאָמאַנדאָ, האָבן אים אַרומגערינגלט מיט אַ ספּעציעלער זאַרג. זיי האָבן זיך באַמיט, אָן ער זאָל נישט זײַן געצווונגען צו פאַרברענען די מתים און נישט זײַן ביים פּירן נײַע טראַנספּאָרטן אין די גאַז־קאַמערן. זיי האָבן זיך באַמיט, אָן ער זאָל אויספירן אַנדערע אַרבעטן, ווי: דאָס אויסקערן דעם הויף פון קרעמאַ־טאָריום, אָדער שטיין אויף דער וואַך בײַם טויער, וואָס האָט געפירט צום קרעמאַטאָריום.

לאַנגפּוס גופא האָט אין זײַן גבית־עדות "3000 נאַקעטע" געשריבן וועגן זיך: „איך בין פּרינציפּיעל קיין מאָל נישט אָנוועזנד געווען ביים טרייבן ייִדן צום טויט, ווייל עס האָט געקענט טרעפּן, אָן די עס.עס־לייט זאָלן צווינגען דיך אויסצונוצן צו זייערע מערדערישע צוועקן אויף דעם קרעמאַטאָריום“.

אייניקע מיטגלידער פון דער זאַנדער־קאָמאַנדאָ האָבן געוויסט, אָן עס אינטערעסירן אים ידיעות וועגן די געשעענישן אין לאַגער און אָן ער פאַרשרייבט עס. באַזונדערס האָבן אים פּסדר צוגעשטעלט אינפאַרמאַציעס געוועזענע מאַקאוּ־מאַזאַוויצעקער לאַנדסלייט, וועלכע האָבן געאַרבעט כּמעט אין אַלע קרעמאַטאָריעס פון בירקענאַו. ס'פלעגן קומען צו אים עט־לעכע זײַנע בני עיר, וועלכע האָבן געאַרבעט אין אַנדערע קאָמאַנדאָס. וועגן זײַנע צוואַמענטרעפּן מיט אים דערציילט מרדכי טשעכאַנאַווער, וועלכער האָט ווי אַ דאָך־דעקער געהאַט אַ צוטריט צום שטח פון די קרע־מאַטאָריעס. לאַנגפּוס פּלעגט אים באַגריסן, אַרויסברענגענדיק געציילטע

ווערטער, פּרעגן וועגן דער סיטואַציע פון די מאַקאוּ-מאַזאַוויעצקער יידן. נאָך דעם פּלעגט ער אַרײַנפאַלן אין אַ שטיל-שווייגן, פון וועלכן טשעכאַ-נאַווער האָט אַרויסגעפּילט אַ „שרעקלעכן וויי-געשריי פון פאַרצווייפּלונג“.⁶

דער צווייטער בן-עיר, שמואל טאַוב פון דער קאַנאַל-רייניקער-קאַ-מאַנדאַ, פּלעגט אַרבעטנדיק אויפן שטח פון די קרעמאַטאַריעס זיך באַגע-גענען מיט לאַנגפוסן. איין מאָל, דאָס איז געווען אין די פּרימאַרגן-שעהען פון די ערשטע טעג אין חודש אַקטאָבער פון 1944 יאָר, איז לאַנגפוס און אויפגערועדערטער אים אַנטקעגנגעלאָפן און אים מיט אַ ציטערנדיקער שטים געהייסן פאַרגעדענקען, וואָס ער וועט אים איבערגעבן. ער האָט אים נעמלעך געזאָגט, אַז די קרעמאַטאַריע וועט אויפגעריסן ווערן און אַז ער וועט זי אויפרייסן צוזאַמען מיט זיך. ער האָט אים געזאָגט, אַז ער זאָל דערווייל האַלטן בסוד דאָס וואָס ער גיט אים איבער, אַז ער האָט אויפן שטח פון דער קרעמאַטאַריע אין פאַרשיידענע ערטער באַהאַלטן וויכטיקע נאַטיצן וועגן דעם, וואָס עס איז פאַרגעקומען אין אוישוויץ, אין די גאַז-קאַמערן און קרעמאַטאַריעס, אַז אַלץ דאַרף מען אויפדעקן פאַר דער וועלט. דאָס איז געווען ש. טאַובס לעצטע באַגעגעניש מיט לאַנגפוסן. זײַן ווייטער-דיקער גורל איז אים אומבאַקאַנט.⁷

אַ וויכטיקער מקור וועגן לאַנגפוסן זענען די אויבן דערמאַנטע נאַטיצן פון זלמן לעווענטאַל. מיר דערוויסן זיך פון זיי, אַז „לייב לאַנגפוס פון מאַקאוּ-מאַזאַוויעצק“ האָט געהערט צו דער אַנפירונג פון דער ווידער-שטאַנד-באַוועגונג פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאַ. פול מיט אַכטונג און באַ-ווונדערונג פאַר אים, שרײַבט לעווענטאַל, אַז דער דיין לאַנגפוס האָט זיך קעגנגעשטעלט דעם דעוויז פון די מענטשן פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאַ: „לעבן און געניסן היינט פאַר יעדן פרייז, ווייל מאַרגן קען קומען דער טויט.“ אין דער אַטמאָספער פון פּונאַדערפאַל האָט ער אַרויסגעלויכטן מיט זײַן ווירדיקייט ווי אַ מענטש, וועלכער קעמפט אויפצוהיטן דעם צלם אלהים.

אַבער פון אַנהייב, ווען אין דער זאַנדער-קאַמאַנדאַ איז נאָך נישט געווען קיין אַרגאַניזירטע ווידערשטאַנד-באַוועגונג, איז זײַן אײַנפלוס געווען אַ שוואַכער. די סיטואַציע האָט זיך געענדערט, ווען די אַרגאַניזאַציע איז געוואָרן שטאַרקער און האָט אַנגעהויבן טיפער צו אַרבעטן. לאַנגפוס' וואָרט און זײַן בײַשפּיל האָבן געווירקט אויף מענטשן. גלייך פון אַנהייב,

ווען ער איז צוגעשטאנען צו דער אַרגאַניזאַציע האָט ער אַרויסגערוקט זיין גרייטקייט אויפצורייסן די קרעמאַטאַריע צוזאַמען מיט זיך, פּדי אומ- צוקומען אַזוי ווי שמשון הגיבור: „תמות נפשי עם פלשתים“. אין דער ענדגילטיקער פּלאַנירונג פון דעם אויפשטאַנד פון דער זאַנדער- קאַמאַנדאָ איז ער צוגעטיילט געוואָרן צו אַ גרופּע פון 3 מענטשן, וועלכע האָבן געזאָלט בלייבן אויפן שטח פון די קרעמאַטאַריעס, פּדי זיי אויפ- רייסן. אין דער צייט, ווען אַנדערע מיטגלידער פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ האָבן געזאָלט אינעם קאַמף אַנטלויפן פון לאַגער, האָבנדיק נאָך אַ פונק פון האַפּענונג זיך צו ראַטעווען, געווינען די פּרייהייט און דאָס לעבן, האָט ער, לטובת דער אַלגעמיינער זאַך, באַוווּסטזיניק אויסגעוויילט דעם טויט. אַזאַ טויט איז נישט געווען אין סתירה צו זיין רעליגיעזער אַנ- שויונג.

די געשעענישן האָבן זיך אָבער אַנדערש אַנטוויקלט. די קרעמאַטאַריע נר' 4 איז אויפגעריסן געוואָרן בעתן אויפשטאַנד פון דער זאַנדער- קאַמאַנדאָ, נישט אַזוי ווי ס'איז פּלאַנירט געוואָרן פאַר דעם. לאַנגפּוס איז געבליבן לעבן. אין דער נאַטיץ פון 10טן אָקטאָבער 1944, ד. ה. אין דריי טעג אַרום נאָכן אויפשטאַנד, דערמאָנט וועגן אים לעווענטאַל, אַז ער געפינט זיך אויפן שטח פון דער קרעמאַטאַריע נר' 5.

דער דיין לייב לאַנגפּוס איז, ווייזט אויס, אומגעקומען נאָכן 26סטן נאוועמבער 1944. ווי עס זאָגט דערויף עדות זיין לעצטע נאַטיץ וועגן דער סעלעקציע פון דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ, וואָס האָט געזאָלט פאַרקומען דעם דאָזיקן טאָג. ער איז צוגעטיילט געוואָרן צו דער גרופּע פון 170 פּערוואָן, וועלכע זענען וואַרשיינלעך געשיקט געוואָרן צום טויט.

הערות צו דער דערגענצונג פון אסתר מארק

- (1) „קאלעדאָר“, אוישוויצער העפטן 1963, נ' 7, ז' 91.
- (2) דאָרטן, ז' 91, 93.
- (3) וועגן דער נומערירונג פון די קרעמאָטאָריעס אין בירקענאָו זע זייט 238.
- (4) ג"ע פון אברהם גאַרפֿינקעל, אַרכ. פון ב. מאַרק.
- (5) מרדכי ציעכאַנאָוער: איבער בלוטיקע וועגן. אין: מאַקאָוו־מאַזאַוויצעק יזכור־בוך, ז' 327—330.
- שמואל טאַוב: אַ בינטל טרויעריקע זכרונות, אין מאַקאָוו־מאַזאַוויצעק יזכור־בוך, ז' 288—289.
- ג"ע פון שמואל טאַוב, אַרכ. פון ב. מאַרק.
- (6) ג"ע פון מרדכי ציעכאַנאָוער, אַרכ. פון ב. מאַרק.
- (7) שמואל טאַוב, ד.צ.וו., ז' 290.

II

דאָקומענטן

347 — 286	ז'ז'	זלמן גראַדאַווסקי
372 — 351	"	לייב לאַנגפּוס
422 — 377	"	זלמן לעווענטאַל
434 — 430	"	

**קורצע אויפקלערונגען צו די טעקסטן פון די דאָקומענטן
פון „מגילת אוישוויץ“**

1. די טעקסטן זענען איבערגעגעבן גענוי ווי אין אַריגינאַל, מיט זייער אויסלייג.
2. טאָפּלטע שטריכן אין קוואַדראַט קלאַמערן: [—] באַדייטן דאָס פעלן פון טעקסט.
3. זאַצן, אָדער טיילן פון זאַצן, ווי אויך טיילן פון ווערטער אין קוואַדראַט-קלאַמערן באַדייטן אַ השערהדיקע רעקאָנסטרוקציע פון אַריגינאַל פון דעם, וואָס האָט באַאַרבעט דעם דאָקומענט. דער פּראָגע-צייכן ביי די ווערטער אין קוואַדראַט-קלאַמערן ווייזט אָן די נישט זיכערקייט פון דער השערה.
- די רעקאָנסטרוקציע איז געמאַכט געוואָרן נאָר אין דעם פּאַל, ווען אין פאַרגלייך מיטן קאַנטעקסט איז עס אַרויסגעדרונגען בולט און ווען עס האָט זיך געהאַנדלט נאָר אין עטלעכע ווערטער, אָדער אין איין וואָרט, טייל מאָל נאָר אין פעלנדיקע אותיות.
4. די נומערן אין קוואַדראַט-קלאַמערן אין זלמן לעווענטאַלס פּתב-יד („פאַרצייכענונגען“) באַדייטן די רעקאָנסטרוקציע גומערירונג פון די זייטן פונעם אַריגינאַל.
5. די טיטלען פון די נאָטיצן פון זלמן גראַדאַווסקי און זלמן לעווענטאַל זענען צוגעגעבן פון די באַאַרבעטער פון די מאַטעריאַלן.
6. אין טעקסטן פון זלמן גראַדאַווסקי האָבן מיר געענדערט זיין „האַט“ אויף „אַט“ לשם קלאַרקייט.

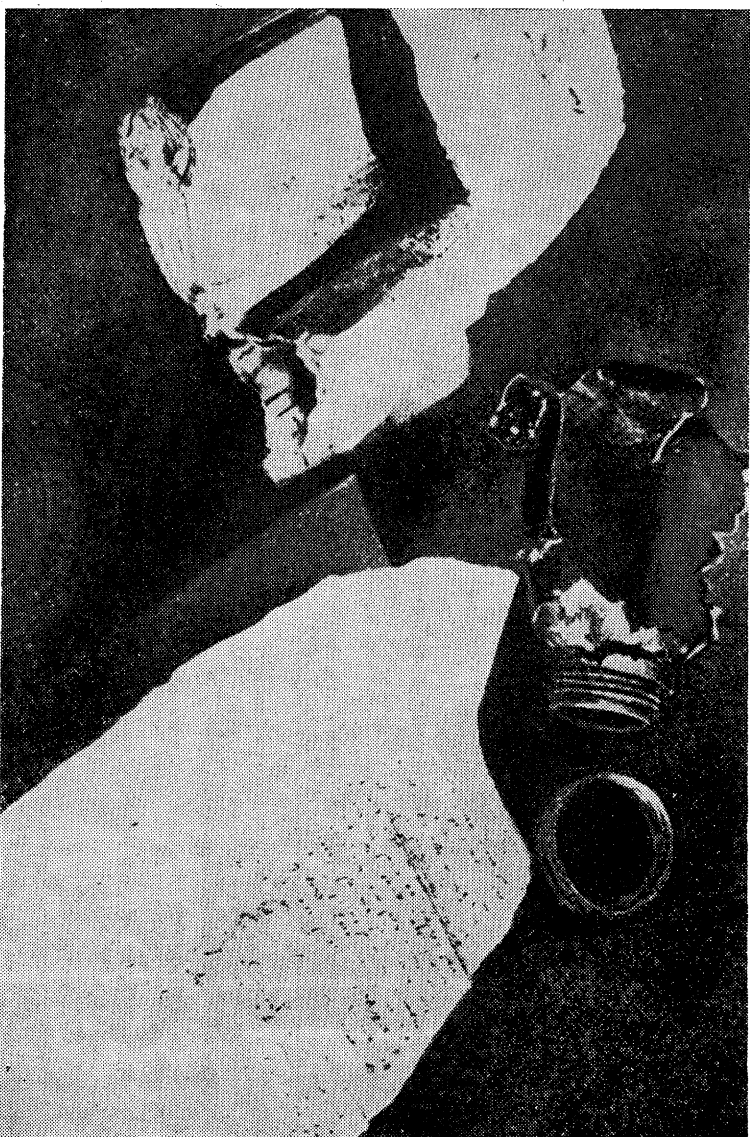
פון די אויפשריפטן אויף זלמן גראדאָווסקים פאַרצייכענונגען

Zainteresujcie się tym dokumentem, który zawiera
bogaty materiał dla historyka.

Заинтересуйтесь этим [док]ументом, ибо он [вме]щает
в себя богатый материал для историка.

Interesser vous de ce document parce qu'il contient
un matériel très important pour l'historien.

Interessieren sie sich [— —] Dokument [— —]
sehr wichtiges [— —] enthält.

זלמן גראדאווסקיט מאנוסקריפט.

אויבן די מענשאַסקיט אין וועלכע דער מאנוסקריפט איז געווען אריינגעלייגט.

זלמן גראדאווסקי

פארצייכענונגען

געווידמעט מיין פארברענטער משפחה אין בירקענאָ-אוישוויץ :

מיין פרוי — סאַניאַ

מיין מוטער — שרה

מיין שוועסטער — אסתר-רחל

מיין שוועסטער — לובאַ

מיין שווער — רפאל

מיין שוואַגער — וואַלף

[קום] אַהער צו מיר דו גליקלעכער בירגער פון דער וועלט, וואָס לעבט אין יענעם לאַנד, וואו ס'עקזיסטירט נאָך גליק, פרייד און פאַרגעניגן און איך וועל דיר דערציילן, ווי אַזוי די מאַדערנע, געמיינע פאַרברעכערס האָבן אַ פאַלק זיין גליק אין אַ אומגליק פאַרוואַנדעלט, זיין פרייד אין אַ אייביקן טרויער פאַרטוישט — זיין פאַרגעניגן אויף אייביג צושטערט. קום אַהער צו מיר דו פרייער בירגער פון דער וועלט, וואו דיין לעבן איז דורך מענטשלעכער מאַראַל געזיכערט און דיין עקזיסטענץ דורך אַ געזעץ גאַראַנטירט און איך וועל דיר דערציילן, ווי אַזוי די מאַדערנע פאַרברעכער און געמיינע באַנדיטן האָבן די מאַראַל פון לעבן צוטרעטן און די געזעצן פון עקזיסטענץ פאַרניכטעט.

קום אַהער צו מיר דו פרייער בירגער פון דער וועלט, וועמענס לאַנד איז דורך מאַדערנע כינעזישע ווענט פאַרצוימט, און די בעגל פון די גרוי-זאַמע טייוולאַנים האָבן גרייכן דאַרטן ניט געקענט, און איך וועל דיר דערציילן, ווי אַזוי זיי האָבן אַ פאַלק אין זייערע טייוולאַנישע אַרעמס איינגעשלאָסן און די גרויזאַמע בעגל מיט סאַדיסטישע אכוריות אין זייער האַלדז איינגעקלעמערט ביז זיי האָבן זיי דערשטיקט און פאַרניכטעט. קום אַהער צו מיר דו פרייער בירגער פון דער וועלט, וואָס האָט געהאַט דאָס גליק ניט צו קענען פנים אל פנים די הערשאַפט פון די מאַדערנע גרויזאַמע

פיראטן און איד וועל דיר דערציילן און אויך ווייזן, ווי אזוי און מיט וואס פארא מיטלען זיי האבן מיליאנען מענשן פון דעם בארימטן פאלק פון מארטירער אומגעבראכט.

קום אהער צו מיר דו פרייער בירגער פון דער וועלט, וועלכער האט געהאט דאס גליק נישט צו קענען די הערשאפט פון די גרויזאמע [—] צוויי פסיקע חיות און איד וועל דיר דערציילן מיט וועלכע ראפינירטע סאדיסטישע מעטאדן זיי האבן אומגעבראכט מיליאנען מענשן פון דעם שווארצן, עלענדן און פון קיינעם נישט געשיצטן פאלק ישראל. קום און זעה, ווי אזוי א קולטורעלער פאלק איז פארוואנדלט געווארן דורך א ווילדן טיילוואנישן געזעץ, [וואס איז געבוירן געווארן אין] דעם קאפ פון גרעסטן באנדיט און געמיינסטן פארברעכער, [וואס] די סאדיסטישע וועלט האט ביז זיין צייט ארויסגעגעבן.

קום נאך יעצט, ווען דער חורבן איז אין פולן גאנג נאך [—] קום נאך יעצט, ווען די פארניכטונג מיט אייפערט נאך הערשט. [קום נאך יעצט] ווען דער מלאך המות זיין הערשאפט נאך האט. קום נאך יעצט, ווען די שייטער-אוינונס מיטן גרויסן פייער נאך פלאקערן.

קום, שטיי אויף, ווארט ניט ביז דער מבול וועט פאריבער, דער הימל זיך אויסלייטערן וועט און די זון וועט אנהויבן שיינען, ווייל דאן וועסט בלייבן שטיין פארווונדערט און וועסט ניט גלויבן, וואס דיין אויג וועט דיר ווייזן. און ווער ווייס, צי מיט דעם פארשווינדן פון מבול וועלן אויך ניט פארשווינדן די, וועלכע וואלטן אלס לעבעדיקע עדות געקענט זיין און דיר דעם אמת דערציילן קענען.

ווער ווייס, צי פארן אויפשיינענדן מארגן וועלן קענען אויפטרעטן די עדות פון דער גרויזאמער פינצטערער נאכט און דו וועסט דאך געוויס טראכטן, אז דעם גרויסן, גרויזאמן חורבן, וואס דו וועסט טרעפן איז דורך קאנאנען פעראורטיילט געווארן. דו וועסט געוויס קלערן, אז די גרויסע פערניכטונג, וואס איז מיט אונזער פאלק געשעהען, איז דורך די פאלגן פון קריג געקומען. דו וועסט געוויס טראכטן, אז די פולשטענדיגע ליקווידי-רונג פון אייראפעישן פאלק ישראל איז דורך א געוויסע נאטורעלע קא-טאסטראפע געשעהן. די ערד האט איר מויל געעפנט און זיי זיינען דורך עפעס א געטליכן רמזים כח פון אומעטום צוזאמענגעקליבן געווארן און דורכן אבגרונט איינגעשלונגען געווארן.

דו וועסט ניט גלויבן, אז צו אזא גרויזאמער פערניכטונג האבן גע-
קענט ברענגען מעגשן אפילו דאן ווען זיי זיינען אין חיות פערוואנדלט
געוואָרן.

קום מיט מיר, מיט דעם עלגדן, איינזאמן, נאָך ביים לעבן זיינענדן
קינד פון פּאַלק ישראל, וועלכער איז פון זיין היים אַרויסגעריסן געוואָרן
און צוזאַמען מיט זיין משפּחה, פריינד און באַקאַנטע אין נאַסע [ליימעדיגע]
קברים אַ צייטווייליגע רוה געטראָפּן — און פון דאָרטן צום כלומרשטן
קאַנצענטרירטן אַרבייטס-לאַגער¹ געפיהרט געוואָרן און זיינען צום גרויסן
יידישן בית-הקברות געקומען. און דאָרטן בין איך פון די טיילוואַנים
אַלס שומר ביי די טויערן פון גיהנום געשטעלט געוואָרן², דורך ווע-
מענס טירן עס זיינען דורכגעגאַנגען און גייען נאָך דורך מיליאָנען יודן
פון גאַנץ אייראָפּאַ. איך האָב מיט יעדן [—] ווען זיי זענען [—]
געשטאַנען [—] איך האָב מיט זיי פאַרבראַכט ביז די לעצטע [—]
און זיי האָבן מיר זייער לעצטן לעבנס-סוד פאַר[טרויט]. [איך האָב] זיי
באַגלייט צו זייער לעצטן לעבנס-טראַט. ביז זיי זיינען אין [—] מלאך
המות איינגעשלאַסן געוואָרן און אויף אייביג פון דער וועלט פאַר-
ש[וונדן]. זיי האָבן מיר וועגן אַלץ דערציילט, ווי אַזוי זיי זיינען פון
זייער היים אַרויסגעריסן געוואָרן און זיינען דורכגעגאַנגען אַ קייט פון
פייגלעכע יסורים ביז זיי זיינען צו זייער לעצטן ציעל געקומען אַלס קרבן
פאַרן טייוול צו זיין.

קום, מיין פריינד, שטיי אויף, גיי אַרויס פון דייע וואַרעמע, זיכערע
פּאַלאַצן, נעם זיך אַן מיט אַ מוט און דרייסטקייט און קום מיט מיר מאַכן
אַ שפּאַציר איבער דעם אייראָפּעיִשן קאַנטינענט, וואו דער טייוול האָט
זיין הערשאַפט פאַרכאַפט און איך וועל דיר דערציילן און מיט פאַקטן באַ-
ווייזן, אויף וואָס פאַראַ אופן די הויכע ציוויליזירטע ראַסע האָט ליקווי-
דירט דעם שוואַכן, שוואַלדן, צו קיין פאַרבאַכן ניט [אַנגעהעריג] פּאַלק
ישראל.

שרעק זיך ניט פאַר דעם גרויסן טראַגישן וועג. שרעק זיך ניט פאַר
די גרויזאַמע, אכזריותדיקע בילדער, וואָס דיר וועט אויסקומען צו זעהן.
שרעק דיר ניט, איך וועל דיר דעם סוף פאַרן אָנהויב ניט ווייזן, און ביס-
לעכווייז וועט דיין אויג פערשטאַרט ווערן, דיין האַרץ פאַרטעמפט זיין און
דיינע אויערן טויב ווערן. נעם מיט, דו מעגש, אַ פערשידנאַרטיגן באַגאַזש,

וועלכער זאל דיר דינען אין קעלט און אין נעץ, אין הונגער און דורשט, ווייל אונז וועט אויסקומען אין דער מיט פון אַ פראַסטיקער נאַכט אויף וויסטע פעלדער שטיין און באַגלייטן מיינע אונגליקלעכע ברידער צו זייער לעצטן וועג, צו זייער טויטן-מאַרש. אונז וועט אויסקומען צו שפאַ-צירן טעג און נעכט אין הונגער און דורשט איבער די פערשידענע אייראַ-פעישע וואַנדער וועגן, וועלכע טראַגן אויף זיך די מיליאָנען יידישע מאַסן, וואָס ווערן דורך די מאַדערנע באַרבאַרן געיאַגט און געטריבן צו זייער גרויזאַמען, טייוולאַנישן ציעל, זייערע לעבנס פאַר אַ קרבן פאַר זייער פאַלק צו בריינגען.

דו, ליבער פריינד, צי ביסטו שוין צו דער רייזע גרייט? נאָר נאָך איין באַדינג וועל איך דיר שטעלן: געזעגן זיך מיט דיין פרוי און קינד, ווייל דו וועסט [—] די גרויזאַמע בילדער מער ניט וועלן לעבן אויף [דער וועלט] וואו מ'קען אַזעלכע טייוולאַנישע טהאַטן אַבגעטוהן ווערן. געזעגן זיך מיט דייע פריינד און באַקאַנטע, ווייל דו וועסט גע-וויס [נאַכן] אַנקוקן די שוידערלעכע סאַדיסטישע טהאַטן פון דעם כלומרשט-קולטורעלן טייוול פאַלק, דיין נאַמען ווילן אויסמעקן פון דער מענש-ליכער משפּחה. דו וועסט באַדויערן דעם טאַג פון דיין געבוירן. זאָג זיי אָן, דיין פרוי און קינד, אַז אויב דו וועסט פון דעם שפאַציר נישט קומען, איז עס צוליב דעם, ווייל דיין מענטשלעך האַרץ איז געווען צו שוואַך אויסצוהאַלטן דעם גרויסן דרוק פון די גרויזאַמע חיהשע טהאַטן, וואָס דיין אויג האָט געזען.

זאָג זיי אָן, דייע פריינד און בעקאַנטע, אַז אויב דו וועסט צוריק נישט קומען, איז עס צוליב דעם, ווייל דיין בלוט איז פאַרגליווערט גע-וואָרן און אויפגעהערט צו פונקציאָנירן, זעהענדיג די שוידערלעכע, באַר-באַרישע בילדער, ווי אַזוי ס'זיינען אומגעקומען די אומשולדיגע, שוצלאָזע קינדער פון מיין עלענדן פאַלק.

זאָג זיי אָן, אַז אויב דיין האַרץ וועט אין [אַ שטיין] פּערוואַנדלט ווערן, דיין מוח אין אַ קאַלטן דענקענדען מעכאַניזם פאַרטוישט זיין און דיין אויג בלויז אַ פאַטאַגראַפישן אַפאַראַט בילדן, דאַן וועסטו אויך צו זיי ניט קומען. זיי זאָלן דיך אין די אורוועלדער זוכן, ווייל דו וועסט אַנט-לויפן פון דער וועלט, וואו ס'לעבט דער מענש. דו וועסט זוכן אַ טרייסט דאָרט צווישן די ווילדעסטע אכזריותדיקע חיות, איידער צו זיין צווישן

די קולטורעלע טייוולאָנים, ווייל אויך די חיה איז דורך קולטור געצוימט געוואָרן, איהרע נעגל אָבגעטעמפט און פון איר אכוריות אַ סך פאַרלוירן. אָבער פונקט פאַרקערט איז דער מענש, ווען ער ווערט אין אַ חיה פער-וואַנדלט. וואָס מער קולטור, אַלץ מער רוצח; וואָס מער ציוויליזאַציע, אַלץ גרעסער דער באַרבאַר; וואָס העכער די אַנטוויקלונג, אַלץ שוידער-לעכער זיינע טהאַטן.

קום מיט מיר, לאָזן זיך אויף די פליגלען פון אַ שטאַלענעם אַדלער אויפהויבן און מיר וועלן אַרומשוועבן איבער דעם גרויסן טראַגישן איי-ראַפּעישן האַריזאָנט און פון דאָרט וועלן מיר דורך מיקראַסקאָפּישע ברילן אויף אַלץ בעאַבאַכטן און אומעטום אַריינדרינגען קענען. נעם מיך אַן שטאַרק ביי מיין האַנד, ציטער ניט [—] ווייל דו וועסט ערגערס נאָך דאַרפן זעהן.

[—] נעם זיך אַן מיט מענערישן כוח, טעמפּ אָפּ אין זיך אַלע [—] פאַרגעס פון דיין פרוי און קינד, פריינד און בעקאַנטע; פאַרגעס די וועלט פון וואַנען דו ביסט געקומען. שטעל זיך פאַר, אַז דו זעהסט אין די ביל-דער ניט קיין מענשן, נאָר עקלהאַפטע חיות, וועמענס עקזיסטענץ מוז אומגעבראַכט ווערן, ווייל ווען ניט, וועט דיין בליק ניט אויסהאַלטבאַר זיין.

שרעק זיך ניט, ווען דו וועסט אין נאַסע ערדישע קברים טרעפן יונ-גענקע לעבעדיגע, צאַפּלדיגע קינדערלעך זעהן, ווייל דו וועסט זיי נאָך אין אַן ערגערע לאַגע טרעפן.

שרעק זיך ניט, ווען דו וועסט אין דער מיט פון אַ פּראַסטיגער נאַכט אַ גרויסע יודישע מאַסע טרעפן, וועלכע איז פון זייערע קברים אַרויסגע-טריבן געוואָרן און ווערט געיאָגט אין זיין אומבאַוואוסטן, אומבאַקאַנטן וואַנדער וועג. זאָל דיין האַרץ ניט אויפציטערן פאַר די געוויינען פון די קינדער, געשרייען פון די פרויען און די קרעכצן פון די אַלטע, קראַנקע, ווייל דו וועסט נאָך שוידערלעכעס הערן, און גרויזאַמערס זעהן.

שרעק זיך ניט, ווען דו וועסט נאָך אַזאַ מאַרש, ווען דער טאַג וועט אָנהויבן גראַהען, טרעפן אויף דעם וועג ליגן אַלטע טאַטע-מאַמעס אין פּרופּור-רויטע פּלעקן פון די צום טויט דערשאַסענע קראַנקע, שוואַכע, וועלכע האָבן דעם וועג אויסהאַלטן ניט געקענט.

זאַלסט זיך ניט איבערנעמען מיט די שוין פון לעבן פאַרשוואַנדענע,

לאז איבער א קרעכץ פאר די נאך דערווייל ביים לעבן פארבליבענע.
צײַטער גיט אויף, ווען דו וועסט זעהן, ווי מען טרייבט זיי, די מאַסע,
אַריין אין וואַגאַנעס, ווי פאַר אַ טויטן אינווענטאַר, אין אַזאַ צאָל ביז קיין
לופט צו אַטעמען פאַרבלייבט, ווייל זיי ווערן נאָך צו שרעקלעכערס ווע-
פירט.

יעצט, מיין פריינד, ווען איך האָב דיר אַלע אַנווייזונגען צו אונזער
רייזע געגעבן, וויל איך מיט דיר מאַכן אַ שפּאַציר איבער איינעם פון די
אומצייליקע פּוילישע³ לאַגערן, אין וועלכע ס'זיינען קאַנצענטרירט געוואָרן
פּוילישע און פּיל אויסלענדישע יודן, וועלכע זיינען פון [—] איבער-
לעבענישן אָבגעשיקט געוואָרן אַהין פון וואַנען קיין צוריק איז גיט,
וויל די אייביקייט האָט איר גרענעץ דאָרט געמאַכט.

קום, מיין פריינד, מיר וועלן יעצט אַראָבנידערן אין דעם לאַגער,
וואו איך און מיין פאַמיליע און נאָך צענער טויזענדער יודן האָבן אַ קורצע
צייט געלעבט. איך וועל דיר דערציילן, וואָס זיי האָבן אַדורכגעמאַכט אין
יענע שוידערלעכע מאַמענטן ביז זיי זיינען צו זייער ענדציעל געקומען.

הער זיך צו, מיין פריינד, וואָס קומט דאָ פאַר.

אין לאַגער⁴ הערשט אַ געדריקטע שטימונג, מען האָט היינט אָנגע-
זאָגט אַ טראַנספּאָרט פון אייניגע שטעטלעך צוזאַמען. אַלע זיינען צו-
שראַקן, די וואָס דאַרפן שוין אַבפאַרן און די, וועמענס ריי עס קען אויך
מאַרגן קומען, ווייל מען זעהט, אַז די מאַכט הויבט אָן אין אַ שנעלן
טעמפּאָ צו ליקווידירן דעם לאַגער. און דאָ קומען אָן ידיעות, אַז אויך פון
דער שטאַדט⁵ ווערן כּסדר טראַנספּאָרטן אָבגעשיקט און אויף זייער אַ
בעסטיאַלישן אופן. זשאַנדאַרמען רינגלען אַרום אייניגע גאַסן צוזאַמען
און מען גייט פון הויז צו הויז און מען שלעפט אַרויס יונג און אַלט,
קראַנקע און שוואַכע, ווי זיי וואַלטן די געפערלעכסטע באַנדיטן געווען און
אַלע ווערן אָבגעשיקט אין דער גרויסער שטאַהט-שוהל און פון דאָרט
ווערן זיי אונטער אַ שטרענגער שמירה צו דער באַן געשיקט, וואו ס'וואַרטן
שוין אויף זיי טאָוואַרנע וואַגאַנעס ווי פאַר בהמות געגרייט. זיי ווערן ווי
עקלהאַפּטע ברואים אַריינגעיאַגט, צונויפגעדריקט, צונויפגעשטיקט ביז עס
פאַרפעלט שוין ביים ערשטן אַריינטריט לופט צו אַטעמען... ווען זיי זעהן,
אַז די וואַגאַנעס זיינען שוין אַזוי פאַרפאַקט, אַז מענשן הענגען שוין אין
דער לופט, דאָן ווערן די טירן פאַרמאַכט, מיט אייזערנע רינגלען פאַר-

קלאפט און ווערן דאן דורך אַ שטריינגע באַגלייטונג אַבגעשיקט צו יענער אומבאַוואוסטער ריכטונג, אין יענעם אומבאַקאַנטן פּלאַץ, וועלכער זאָל אַלס אַרבעטס-פּלאַץ פאַר די קאַנצענטרירטע יודן דינען. די יודן, וועלכע וועלן זיך אויסבאַהאַלטן, אָדער די מאַכט האָט אַ פאַרדאַכט, אַז דער, אָדער יענער וויל יעצט אויף דער אַרבייט נאָך ניט פאַהרן און זוכט אַ וועג וואו נעלם צו ווערן: ווערט אויפן אַרט דערשאַסן.

אויפן שוועל פון דער גרויסער גראַדנער שוהל איז פאַרגאַסן געוואָרן בלוט פון צענדליגער יונגע לעבנס, אויף וועמען ס'איז געפאַלן אַ פער-דאַכט, אַז זיי פאַרשטייען צו וואָס מען פירט זיי און זיי האָבן געוואַלט אויסמיידן צו זיין די ערשטע, וועלכע דאַרפן גיין אַלס קרבנות. ווען די מאַכט-האַבער, די ראַפינירטע באַנדיטן און געמיינע פאַרברעכער האָבן געזעהן, אַז דער סיסטעם פון אַבשיקן טראַנספּאָרטן גלייך פון שטאַט צום באַן קען זיי אין דער צוקונפט געוויסע שוועריקייטן פאַרשאַפן, ווייל עס קענען זיך שאַפן פערצווייפלטע יוגנטלעכע גרופן, וועלכע זיינען ניט געבונדן מיט קיין פאַמיליאַרע אחריות און זיי וועלן מיט כח רעאַגירן, אָדער ערגעץ וואו אַנטלויפן אין די וועלדער זיך אויסבאַהאַלטן. בעסער צווישן חיות איידער צו זיין צווישן זיי, אָדער זיי וועלן זוכן אַ וועג אין די טיפע סודותפולע וועלדער, וועלכע בעהאַלטן אין זיך די איינצולע צעוואַרפענע, קליינע גרופן העראַישע קעמפער, וועלכע זענען מפקיר זייער לעבן פאַר אַלגעמיינער פרייהייט און גליק, וועלכע שטערן זיי, די אונטערדריקער און באַצווינגער, אין זייער קאַמף פאַר מאַכט און גרויס-קייט. און כדי דאָס אַלץ אויסצומיידן, כדי צו זיין זיכערער מיטן רויב אַלס גאַנצעס האָבן זיי גענומען אַנווענדן אַנדערע ראַפינירטע מיטלען, וועלכע זאָלן צעטומלען די מוחות, פאַרשיכורן דעם פאַרשטאַנד. זיי האָבן אַ ווער-סיע אַרויסגעלאָזט, אַז דער ענדגילטיגער קאַנצענטראַציאָנס-פונקט פאַר גראַדנע וועט זיין דער זיך יעצט פון דער פּראָווינץ באַפרייענדער לאַגער.⁶ אזוי האָט מען מיט דעם אילוזאָרישן אַפיום איינגעשלעפּערט אויך די, וועל-כע האָבן געהאַט אַ רעאַלע אינטואַיציע וועגן זייער צוקונפט און וואַלטן גרייט געווען צום קאַמף און ווידערשטאַנד. עס האָט זיך אַנגעהויבן די קאַנצענטרירונג פון גראַדנע אין לאַגער.

קום, מיין פריינד, היינט דאַרף אַנקומען אַ טראַנספּאָרט. לאָזן מיר אַרויסגיין אויף דעם וועג, וואָס פירט צום לאַגער. קום, לאַמיר זיך שטעלן

אין א זייט, כדי בעסער צו קענען באַאָבאַכטן דעם שוידערלעכן, גרוילעכן בילד.

דו זעסט, מיין פריינד, דאָרט, פון דער ווייט אויף אַ ווייסן, בלאַנקענדן וועג אַ שוואַרצע ליגענדע מאַסע וועלכע באַוועגט זיך קוים און איז אַרומ-גערינגלט דורך הויכע שוואַרצע שאַטענס, וועלכע בויגן זיך כסדר צו צו דער אויף דער ערד קריכענדער מאַסע און דערלאַנגען זיי מיט עפעס אויף די טיף-געבויגענע קעפּ. מען ווייסט ניט וואָס זיי שטעלן מיט זיך אייגנט-לעך פאַר. צי דאָס ווערן בהמות געטריבן, אָדער מענשן, וועלכע האָבן אַ העלפט פון זייער וואוקס פאַרלוירן. נאָר זע ווי זיי דערנענטערן זיך צו אונז, אַך, דאָס איז דאָך אַ מאַסע פון טויענדער, טויענדער יודן, יונגע און אַלטע, וועלכע געפינען זיך יעצט אויפן וועג, וועלכער פירט זיי צו זייער נייער היים. זיי גייען ניט, נאָר זיי קריכן אויף אלע פיר. אַזוי האָט פאַראַרדענט דער יונגער באַנדיט, אין וועמענס הענט ס'געפינט זיך דער גורל פון זייער לעבן און זיין. ער האָט געוואַלט זעהן פאַר זיינע אויגן אַט דעם שוידערלעכן בילד, ווי אַזוי אַ ריזיגע מענשלעכע מאַסע אין חיות פערוואַנדעלט ווערט. ער האָט געוואַלט זיין גולאַגניש, סאַדיסטיש האַרץ אַנזעטיקן מיט עמאַציעס פון מענטשלעכן פיין און יסורים. דו זעהסט, ווי נאָכן אַפּמאַרשירן אַ גרויסן שטח הויבן זיי זיך אויף פאַרשיכורטע, ער-שעפטע און צובראַכענע און מוזן נאָך זינגען און טאַנצן, כדי פרייליך צו מאַכן זייערע באַגלייטער.

ער, אַט דער געמיינער פיראַט, מיט זיינע געהילפן האָבן שוין ביים ערשטן אַרויסטרייט זייער איך צוטראַטן, זייער נשמה פאַר אַ קרבן פאַר זייער אַרישן גאַט געבראַכט און זיי פערוואַנדלט אין טראַגישע, לעבעדיקע אויטאָמאַטן, וועלכע האָבן ניט קיין אייגענעם ווילן, וועלכע האָבן ניט קיין אייגענעם שטרעבן נאָר טהוען אַלץ אויפן פערלאַנג פון זיינע באַצוויי-גער. דאָס איינציגע, וואָס זיי פערלאַנגען נאָך, דאָס איינציגע געפיהל, וואָס איז זיי נאָך פאַרבלויבן, זיי כאַטש אַלס אויטאָמאַטן צו לאָזן מיט דער טי-פער אין האַרץ טליענדער האַפנונג, אַז אין דער נאָענטסטער צוקונפט וועלן זיי צוריק זייער אַיך באַקומען און מיט אַ נייער נשמה באַהויכט ווערן. זעה, מיין פריינד, ווי פאַרשטיינערטע, פאַרגליווערטע מאַרשירן זיי אין דער ריי. קיין געוויין, קיין געשריי פון אַ קינד וועסטו ניט הערן. ווייסטו פאַרוואָס? וויל יעדער געוויין פון אַ קינד ווערט דערשטיקט

דורך אַ קלאַפּ פאַרן מוטער און קינד. אַזוי האָבן פאַראַרדענט, אַזוי איז געווען דער ווילן פון די יונגע בעסטיעס, אין וועמען ס'האַט זיך די חיהשע אינסטינקטן צושפילט און האָבן נאָר פאַר זיך קרבנות גער-זוכט און געוואָלט אַנטרינקען זייערע דורשטיקע, גולנישע נשמות מיט וואַרעמען יודישן בלוט. די מאַסע מוז זיך צופאַסן צו די שוידערלעכסטע פּעראַרדענונגען, ווייל ווען ניט, איז דאָס לעבן ביי זיי⁷ אין די הענד און זייערע קערפּערס קענען זיך באַלד ווי טויטע פּגרים וואַלגערן אין רויטע טייכן בלוט און קיינער וועט אַפילו ניט זיי אין דער אייביקער רוה פיהרן קענען.

זעה, מיין פריינד, ווי מאַמעס טוליען זייערע קינדער צו זיך און דער-שטיקן זייער געוויין. זיי נורען איין זייערע קעפּעלעך אונטער זייערע טיכער, מען זאָל דאָס יענטשען⁸ פון די צום טויט צעפרוירענע קינדער-לעך ניט הערן. באַמערקסט, ווי איין יוד דריקט דעם צווייטנס האַנד אַלס סימן מען זאָל שווייגן. זייט רוהיק, געדענקט, פאַרלירט ניט דעם לעבן פאַר דער צייט. אַזוי זעהט אויס, מיין פריינד, דער אַריינמאַרש פון די טויזענדער טויזענדער יודן, וועלכע גייען אויפן וועג צום צייטווייליקן קאַנצענטרירענדן לאַגער.

און יעצט זעה מיין פריינד [—] און יעצט געשאַפן [—] פאַר זיך די טויזענדער [יודן] [—] האָבן זיי נעכטן אַלס ניציגע עלעמענטן געדינט און זיינען אויך געווען פּריווילעגירט פאַר זייער ניצליכער פאַר-דינסטפולער אַרבייט און זיינען יעצט פּערוואַנדלט געוואָרן אין אַ גייסטיג צובראַכענע און פיזיש ערשעפּטע וואַנדערער, וועלכע ווייסן ניט, וואו דער טייוול וועט זיי פאַרטראַגן. וועמענס איינציגער פּערלאַנג איז, וואָס שנע-לער אַ לעבעדיגן קבר געפינען, כדי דאָס ב נטל ביינער אַ אַפרו קענען געבן.

מיין פריינד, אַ שרעקלעכע ידיעה האָבן מיר יעצט באַקומען. איך, מיין משפּחה, פריינד און בעקאַנטע און נאָך טויזענדער יודן צו אונז, מוזן זיך היינט גרייטן אין וועג. פּערשיעדענע שוואַרצע מחשבות וועבן זיך אין קאַפּ. ווער ווייס צו וואָס מען פירט אונז, ווער ווייס וואָס דער מאַרגן וועט פאַר אונז בריינגען. עפעס אַ שרעקלעכער פאַרגעפיהל לאַזט אונז ניט רוהען. ווייל די האַנדלונג פון דער מאַכט איז אין קאַנטראַסט צו דעם אַנ-געצייכענטן ציעל. ווייל אויב מען וואָלט אונז אַלס אַן אַרבייטס-עלעמענטן

אין דער צוקונפט געדארפט האָבן, פאַרוואָס שעפט מען אויס אַזוי שנעל אונזער כח? פאַרוואָס צאָפט מען אויס אַזוי גיך אונזער בלוט? פאַר-וואָס פּערוואַנדלט מען שטארקע יודישע מוסקולען אין אַנמאַכט זיך אַפּלאַזענדע הענד? פאַרוואָס ליקווידירט מען נוציגע אַרבייטס-געביטן, וועלכע האָבן חוץ אונז קיין פּערטרעטונג ניט און בלייבן טויט, אָן באַ-וועגונג? און קיינער נעמט זיך מיט דעם גאַרניט איבער? פאַרוואָס אין די לאַקאַלע מלוכהשע אַרבייט אונגוויטיג, אוננוציג, אָז מען קען עס צו-ברעכן און פאַרניכטן און דאַרטן אויף דער קאַנצענטראַציע, ערוואַרטענע, איז וויכטיג און גוטיג ווי לעבן⁹, פאַרוואָס?

ווער ווייס, צי איז עס אַלץ ניט אַ טראַגישער בלאָף פון די געמיי-נע געשולטע פאַרברעכער, וועלכע ווילן אונז אַ כלומרשטן אַרבייטס-כלאַ-ראַפּאַרם געבן, כדי לייכטער, אָן שוועריקייטן פאַר זיי דורכפירן איבער אונז די גרויסע פאַרניכטענדע אַפּעראַציע. אַט אַזעלכע געדאַנקען באַ-הערשן אונז יעצט, פון די צו דער רייזע זיך גרייטענדע יודן.

איך זעה, מיין פריינד, אַז ווילסט מיר עפעס פרעגן. איך פאַרשטיי וואָס דו קענסט ניט באַגרייפן: פאַרוואָס, פאַרוואָס זיינען מיר ביז אַהער געקומען. צי האָבן מיר קיין בעסערן פּלאַץ ניט געקענט געפינען, וואו מיר זאָלן אונזער לעבן זיכערן קענען? אויף דעם וועל איך דיר אָן אויס-שעפּנדען ענטפּער געבן. דריי מאַמענטן האָבן געווירקט צו פּערלייכטערן דעם טייוועל אין [—] פּערניכטונגס פּראַצעס פון אונזער פּאַלק. איי-נער אָן אַלגעמיינער און צוויי [אינדיווידועלע]. דער אַלגעמיינער מאַמענט איז געווען דאָס, וואָס מיר האָבן געלעבט צווישן פּוילישן פּאַלק, אין ווע-מענס מערהייט מיר האָבן געזעהן און געפילט גרויסע זאָלאַגישע אַנטי-סעמיטן און מיט צופּרידענהייט האָבן זיי זיך צוג[עקוקט], ווי דער טייוועל האָט גלייך ביי זיין אַריינגאַנג זיין אכזריות צו אונז אויסגעלאָזן. מיט אַ כלומרשטן באַדויערן אויפן פנים און מיט אָן אינערלעכער פרייד אין האַרצן פלעגן זיי צוהערן די שוידערלעכסטע האַרצרייסענדסטע ידיעות פון די הונדערטער טויזענדער יודישע קרבנות, וועלכע זיינען דורכן שונא פּערניכטעט געוואָרן אויף די ווילדסטע גרויזאַמסטע אופנים. זיי האָבן זיך אַפּשר אין האַרצן געפרייט, וואָס סע איז געקומען דער פּיראַטן-פּאַלק און געטהון די אַרבייט, צו וועלכער זיי זיינען נאָך ניט פּעהיק, ווייל זיי פאַר-מאַגן נאָך אין זיך אַ שטיק מענשליכע מאַראַל און געוויסן. דאָס איינציגע

וואס זיי האָט יאָ און מיט רעכט געשראַקן, איז געווען דאָס, אָז נאָכן פאַרענדיגן דעם קאַמף מיט די יודן, מיט דעם מאַמענט, וואָס ס'וועט פאַר-שווינדען די ציעל ברעט, צו וועלכער ס'קען ווערן אויסגעליפערט דער גאַנצער באַרבאַריזם און אכזריות, וועלן זיי זוכן פאַר זיך אַ פרישן קרבן צו שטילן זיינע חיהשע אינסטינקטן. און די שרעק איז טיילווייז געווען אויפן פלאַץ און ס'האַבן זיך געלאָזט מערקען איהרע פאַלגן. און גרויסע מאַסן יודן האָבן געפרוּאוּט זוכן אַן אַרט איינגעשלונגען צו ווערן אין דער דאַרפישער, אָדער שטאַדטישער פּוילישע באַפעלקערונג, אָבער פון אומעטום באַקומען דעם גרויסן אַבזאָגענדן ענטפער: גיין. אומעטום האָבן זיי פאַר זיך אַ פערמאַכטע טיר געפונען. אַן אייזערנע וואַנט איז פאַר זיי אין יעדן פלאַץ געשטאַנען און זיי זיינען אַלס יודן געבליבן שטיין אויפן פרייען, גרויסן פלאַץ, וואו דעם שונאס האַנד האָט לייכט צו זיי גרייכן געקענט.

דו פּרעגסט פאַרוואָס האָבן יודן קיין ווידערשטאַנד ניט געשטעלט. ווייסט — פאַרוואָס [?] ווייל זיי האָבן קיין צוטרוי צו זייערע שכנים גע-האַט, וועלכע וואַלטן זיי ביים קלענסטן דורכפאַל פּערראַטן. מען האָט ניט געהאַט פאַר זיך קיין עלעמענט, וועלכער וואַלט ערנסט געוואַלט העלפן און אין געוויסע אחריותפולע מאַמענטן נעמען אויף זיך די אחריות פאַרן קאַמף, פאַרן אויפשטאַנד. די שרעק פאַרן ווערן אויסגעליפערט גלייך צום שונא האָט דעם מוט צום קאַמף אַבגעשוואַכט און די דרייטקייט אַפּגעטעמפט.

איך זעה מיין פריינד [—] פאַרוואָס זיינען מיר ניט געלאָפן אין די געדיכט-באַוואַקסענע וועלדער זיך פּעראייניקן, פּערגרעסערן, אָדער אַליין בילדן קאַדרען פון פאַרטי[זאַנער], וועלכע קעמפן פאַר אַ בעסערן, שע-נערן מאַרגן?

אויף דעם האָבן געווירקט די צוויי אינדיווידועלע מאַמענטן, וועלכע האָבן ווי אַן אַפיום געווירקט אויף די גרויסע יודישע מאַסן, וועלכע האָבן זיך אַן ווידערשטאַנד געלאָזט פירן צו דער גרויסער, גרויזאַמער שחיטה¹⁰. דער ערשטער מאַמענט, וואָס האָט אויך די יוגנט פאַרפירט איז געווען דאָס בינדן די משפחות צוזאַמען. דער אחריות געפיהל פאַר עלטערן, פרויען און קינדער האָט אונז אַלעמען צוזאַמענגעבונדן, צוזאַמענגעגאַסן אין איין גרויסער אונצוטיילבאַרער מאַסע.

דער צווייטער מאַמענט איז געווען דער לעבנס-אינסטינקט, וועלכער האָט צווישט געמאַכט אַלע שוואַרצע מחשבות און האָט ווי אַ שטורעם צויאַגט אַלע בייזע געדאַנקען, מיט דעם מאַטיוו, אַז דאָס אַלץ, וועגן וואָס ס'ווערט בסוד גערעדט און געטראַכט, איז מעהר ניט ווי אַ פּראָדוקט פון אַ אַבערגלויביג, געבוירענעם פעסימיסט און יעדער איינער האָט זיך לייכט אויף דעם געלאָזט פאַנגען.

ווייל ווי קען עס מעגלעך זיין, אַז זיי, די מאַכטהאַבער, אַפילו זיי זאָלן מיט זיך פאַרשטעלן די געמיינסטע, געפערלעכסטע באַנדיטן, זאָלן הויך אַ לעבן פון קייטן, הונגער און קעלט, נאָך ערגערס קענען פאַרטראַכטן. ווער האָט דאָס געוואָלט גלויבן אַז מען נעמט מיליאָנען מענשן אַן שום גרונט און סיבה און מען פירט צו אַ פערשידנאַרטיגער שחיטה. ווער האָט דאָס געוואָלט גלויבן, אַז מען פירט אַ פּאָלק צום אונטער-גאַנג צוליב אַ טייוולאַנישן ווילן פון אַ באַנדע געמיינע פאַרברעכער. ווער האָט דאָס געוואָלט גלויבן, אַז מען גייט בריינגען אַ פּאָלק פאַר אַ קרבן אַלס פאַרגיטערונג אין דורכגעפאַלענעם קאַמף פאַר מאַכט און גרויסקייט.

ווער האָט דאָס געוואָלט גלויבן, אַז אַ פּאָלק זאָל בלינד פּאָלגן אַ גע-זעץ, וועלכער טראַגט מיט זיך טויט און פאַרניכטונג. ווער האָט דאָס געוואָלט גלויבן אַז אַ הויך ציוויליזירט פּאָלק [וועט אין] טייוולאַנים פּערוואַנדלט ווערן, וועמענס איינציגער אידעאַל איז מאַרד, וועמענס איינציגער שטרעבונג איז פאַרניכטונג. אַט די ניט דערשאַצטע אַריענטאַציע וועגן דער פאַרדאַרבונג און פאַרברעכערישקייט, וועגן דער געפּאָלנקייט און געמיינקייט פון [—] פּאָלק האָט אין אַ גרויסער מאַס מיטגעוויקט, איינצושלעפּערן דעם ווידערשטאַנד-געפיהל אויך ביי די, וועלכע וואָלטן צו דעם פּעהיק געווען.

מיין פריינד, איך גלויב, אַז דו פאַרשטייט אונז יעצט גאַנץ גוט און פיהלסט אונז אויך מיט אין דעם איצטיקן טרויעריג געשאַפענעם מאַמענט. קום יעצט [ציטער ניט], מיר וועלן מאַכן אַ שפּאַציר איבער די טיפע ער-דישע קברים, וועלכע מאַכן יעצט די פיבערהאַפטע צוגרייטונג צו זייער אַפרייזע.

דו הערסט געוויינען און געשרייען. דאָס טראַגן זיך קלאַנגען פון די טיפע באַראַקן, וועלכע האַלטן אין זייערע אַרעמס די צום טויט דערשראַ-

קענע, אַברייזענדע יודן. קום אַריין אין איינעם פון זיי, דו הערסט — עס איז אַ גרויסער טומל און געפילדער. יעדער מאַכט זיין רייזע־פעקל פון דאָס סאַמע גויטיקסטע. מ'טוט זיך אָן וואָס נאָר מעגלעך איז און דאָס איי־בעריגע, וועלכע איז מיט אַזויפיעל מסירת־נפש געבראַכט געוואָרן, ווערט אָן שום פאַרדרוס צווישן פריינד און באַקאַנטע און אויך פאַר פרעמדע צו־טיילט. אַלץ וואָס נעכטן, מיט שעהן צוריק, האָט נאָך עפעס אַ ווערט גע־האַט און מען איז צו דעם געבונדן געווען, האָט יעצט אין די לעצטע שעהן פון פאַר דער רייזע, דעם ווערט פאַרלוירן און ווי גאַרניט קיין ראַל געשפילט. ווי מען וואַלט עפעס פאַרגעפילט, אַז אין אַנבליק פון דער צו־קונפט איז קיין זאך ניט גויטיק און אַלץ אונגוציג.

דו זעהסט, מיין פריינד, ווי ס'גייען צוויי יודן, איינער האַלט אַ ליכט אין דער האַנד צו באַלייכטן די פינצטערניש; און דער צווייטער טראַגט אַ אָפן זעקל. דאָס זיינען די פאַרשטייער פון די אַברייזנדע שטעטלעך. זיי גייען יעצט צוליב דער לעצטער מאַכט פאַראַרדנונג: אַוועקנעמען ביי די אַברייזענדע די לעצטע ווערטפולע זאַכן, מיט דער דראַהונג פון טויט ביי וועמען מען וועט עפעס דערווישן.

פרויען טוהען אויס זייערע טייערסטע ציהרונג, וועלכע איז מיט [— —] זייערע לעבנס פאַרבינדן. מיט אַ טרער אין די אויגן און ווייטיג אין האַרצן שייךן זיי זיך מיט די ווערטפולע זאַכן, וועלכע זיינען אַלס אַ געשענק [נאָך] פון די עלטערן געקומען און זיינען פון דור צו דור צו זיי איבערגעגאַנגען און ווי אַ הייליקייט אַבגעהיט געוואָרן און געוועבט אַזוי אַ היסטאָרישן פאַדים. און יעצט רייסן זיי פון זיך עס אַראַב און וואַרפן עס מיט אַ קרעכץ אין זאַמל זעקל אַריין. יודן ווילן אין דעם אויך אַ טרייסט זעהן. די מאַכט וויל צונעמען די מיטלען, וועלכע קענען זיי פאַרלייכטערן אין דער צוקונפט זייער לעבן. ווען די זאַמלונג צו ענדע איז געקומען, טראַגן עס די יודן מיט צופרידנקייט אַלס פּדיון נפש אַוועק אויך דאָרטן אויסערן צוים, וואו ס'שטייט די געביידע, אין וועלכער ס'רוט דער בלאַנדער, הויכער גולן, וואָס הייסט אונזער שוץ.

יאַ ער האָט פאַרשטאַנען, וואָס צום טהון. ער האָט זיך מיט רויב גע־וואַלט טיילן. אייך חשובע הערן פון דער ווייט שיק איך אַפּ דעם גוף און נשמה און פאַר מיר דאָס האַב און גוטס.

קום, מיין פריינד אַריין אין אַ צווייטן באַראַק. דו הערסט ווידער גע־

וויינען פון פרויען און קינדער. דאָס וויינען קליינע קינדערלעך, ווע-
מענס צייט פון שלאָף איז שוין מיט שעהן צוריק אַריבער. זיי רייבן זיך
די שייניקע אויגעלעך און רייסן זיך צום שלאָף. און דאָ לאָזט מען זיי
ניט. מען טהוט זיי אָן אין וואַרעמע זאַכן, וועלכע ס'איז זיי שווער יעצט
צום פאַרטראָגן. זיי וויינען, זיי בעטן זיך: לאָז אונז צו רוה. זיי פאַרשטייען
ניט, וואָס וויל מען יעצט פון זיי אַזוי שפּעט אין דער נאַכט. זיי וויינען
און די מוטערס צוזאַמען אויף זייער ביטערן גורל, אויף זייער ביטערן מזל,
פאַרוואָס זיי זיינען אַזוי אומגליקלעך אויף דער וועלט געקומען. פריינד
און בעקאַנטע קומען זיך יעצט געזעגענען. מען פּאַלט אויף די העלדזער
מיט געווייזן. מען קושט זיך אַזוי האַרציק. עס איז אַזוי אַפּשרעקנד, יעדער
קוש ער איז אַזוי פיל באַדייטנד. עס דוכט זיך, אַז די מענשן, וועלכע פרעסן
די ליפּן אַזוי האַרציק, ווייסן עפעס וועגן דעם, וואָס אונז שטייט פאַר. זייער
האַרציקייט איז אַן אויסדרוק פון טיפּן מיטגעפיל. זייערע טרערן אָן אויס-
דרוק פון גרויסן מיטלייד. דו זעהסט, דאָ שטייען עטלעכע משפּחות אינ-
גאַנצן צובראַכענע, אומבאַהאַלפענע און ווייסן ניט, וואָס צו טהון. דאָס
זיינען משפּחות, וועלכע האָבן קראַנקע אין שפיטאַל און מוזן זיך מיט זיי
יעצט שיידן¹¹.

[—]

זיי מיט [מוט ?] באַפּליגלט, די קראַנקע פּאַהרן אין [—] וואָס איז
[—] און וועט ניט צושיידן די משפּחות. עס איז אַ געמיש פון
רעיונות. זיי זיינען צופרידן, אַז די זיינען [—] די, וועלכע האָבן זייערע
קראַנקע באַקומען פרייען זיך מיט דעם מאַמענטישן גליק און קאַנען וויי-
טער ניט טראַכטן.

[—] די איבעריקע זעהן אין דעם אַ שלעכטן סימן, ווייל קראַנקע
צו קיין אַרבייט ווערן דאָך געוויס ניט געפירט ? נאָר וואָס ס'זאָל שוין
יעצט ניט זיין, ווי טרויעריג די צוקונפט זאָל זיך יעצט ניט פאַרשטעלן
וועט קיינער מיט זיין משפּחה זיך ניט שיידן, ווייל ווער קען [עס] איבער
זיך דורכפירן [—] אַ כירורגישע אַפּעראַציע [—] דאָס אייגענע
האַרץ. ווער קען זיין אַזאַ געמיינער עגאַיסט צו פאַרלאָזן אַ פרוי און קינד-
דער, טאַטע-מאַמע, שוועסטער און ברידער און שוין זוכן פאַר זיך אַ
רעטונג, אַפילו דאָן, ווען דו זאָלסט וויסן, אַז דו קענסט דיין לעבן זיכערן.
ווער קען עס לאָזן זיין טייערע משפּחה מיט וועלכער ער איז אין די

שווערסטע מאַמענטן שוין דורכגעגאַנגען און יעצט זיי לאָזן אַליין אין אַזאַ גיט זיכערן, אומבעקאַנטן, שרעקנדיק וועג. גיין, אַלץ מוז גיין צוזאַמען.

קום, מיין פריינד, ס'האַט אויסגעקלאַפט די שעה פון אונזער אַרויס-טריט. זעה, אַ ריזיגע מאַסע פון צוויי טויזענד פּינף הונדערט מענשן זיי-גען אַרויס פון זייערע פינצטערע, ערדישע קברים און זיך אויסגעשטעלט אין גלייכע רייהען. יעדע פאַמיליע צוזאַמען, האַנד ביי האַנד, שולטער צו שולטער, אַ געאייניקטע געשלאַסענע מאַסע פון הונדערטער, הונדערטער משפחות, וועלכע האָבן זיך צוזאַמענגעגאַסן, צוזאַמענגעשמאַלצן אין איין גרויסן אונצעטיילבאַרן אַרגאַניזם און זיינען אַרויסגעגאַנגען אויפן וועג, וועלכער דאַרף זיי פיהרן אין יענער, דורך דער מאַכט אָנגעצייכנטער ריכטונג, וואו זיי ווערן אויף אַרבייט געשיקט. אַ פּראַסטיקע, קאַלטע נאַכט, מיט אַ שטורעם-ווינט באַגלייט. שטייען יעצט טויזענדער, טויזענדער מענשן און קלאַפן מיט די פיס צו דערוואַרעמען די שוין פון קעלט פאַרפרוירענע פינגער. די פרויען טוליען די קינדערלעך צו זיך און נעמען די פאַרפרוירענע הענטעלעך אין מויל אַריין צו דערוואַרעמען. יעדער איינער פאַריכט זיין פעקל, עס זאָל אים לייכטער זיין אין וועג דערגיין. שוואַכע טאַטע-מאַמע, וועלכע מען האַט פון די לייכטע פעקלעך אויך באַפרייט, כדי זיי זאָלן כאַטש זייער גוף ביזן באַן פאַרטראַגן, קענען באַדויערן מיט אַ טיפן קרעכץ זייערע קינדער, וועלכע דאַרפן שוין ביים ערשטן אַרויסטריט טראַגן און פיהלן זייער לאַסט. אַלץ שטייט גרייט צום אַרויסמאַרש. ביי די שכנות-דיקע באַראַקן שטייען מענער און פרויען און קוקן צו אונז מיט [—] אויגן און שיקן אונז איבער זייער לעצטן גרוס, זייער וואונש צו אונזער [—] מיר וואַרפן זיך איבער מיט בליקן, וועלכע דריקן אויס אונזער וואונש, מיר זאָלן אין דער צוקונפט אַלס באַפרייטע זיך טרעפן.

עס עפענען זיך די טויערן און מיר פאַרלאָזן דעם פאַרדראַטעוועטן לאַגער. אַ בליץ פון אַ שוואַרצער מחשבה לויפט אדורך אין מיין מוח. דאָס צווייטע מאָל עפענען זיך פאַר אונז די טויערן פון דער פרייער וועלט און ווי שרעקלעך האַט די פרייהייט אונז פאַרפירט. מיר האָבן די דראַטן פון געטאָ פאַרלאָזן און דורך פרייער וועלט אין פינצטערע קברים אַריינגעפירט געוואָרן. און ווער ווייס, וואו וועלן אונז פאַרפירן די צווייטע גע-עפנטע טויערן. ווער ווייס, וואו און אין וועלכער ריכטונג קוקן אַרויס די אַפּענע אויגן פון לאַגער.

דאָס ערשטע מאָל איז אונזער אַברוה פּלאַץ געווען נאָענט צו אונזער היים. מיר האָבן געאַטעמט מיט דער לופט פון אונזער געגנט און דאָס האָט אונז אַ ביסל זיכערקייט געגעבן. אָבער יעצט ווער ווייס, וואו דער וועג וועט אונז פיהרן. מיר דאַרפן דאָך גיין אַהין, נאָהענטער, וואָס טיפּער אין דעם לאַנד, וואו ס'געפינט זיך אונזער געפּערלעכסטער שונא. ווער ווייס צי זיינע צו אונז אויסגעשטרעקטע אַרעמס וועלן ניט אין טייוולאַנישע הענד פאַרוואַנדלט ווערן, וועלכע וועלן אונז איינקלאַמערן, כדי צו דערשטיקן. ווער ווייס ? !

מיר זיינען אַרויסגעגאַנגען אויף אַ גרויסער, פרייער וועלט, וועלכע האָט פאַרבליענדעט מיט איהר וויסקייט און געשראַקן מיט איהר אונענדליכער גרוסקייט און דערציטערט האָט אונז די קאַנטראַסטפולע שוואַרצקייט פון דעם גרויסן גרענעצלאָזן הימל. און ווי סימבאָליש זעט עס אַלץ אויס. אַ ווייסע ערד און אַ שוואַרצער צודעק פאַר דער, אויף דער וויסקייט זיך באַוועגענדער מאַסע. עס הערט זיך אַן אויסערגעוויינלעכע שטילקייט אויף דער וועלט. עס דוכט זיך, אַז אויסער אונז, אַט די שוואַרצע שאַטענס, עק-זיסטירט יעצט קיינער ניט. און אונז האָט מען יעצט אויף דער וועלט אַרויסגעפירט עפעס אַ וויכטיגע אַרבייט מיט אונז צו מאַכן, וואָס דער טאָג טאָר עס ניט זעהן.

מיר קוקן זיך איבער מיט פאַרשענדע בליקן אין דער [—] מיר ווילן דערזעהן אַ סימן פון לעבן און עקזיסטענץ. אָבער אומזיסט איז אונז-זער זוכן, אַ טויטע, פאַרגליווערטע שטילקייט.

עס הערן זיך עכאַס פון טויזענדער, טויזענדער, דאָס האָט די [וועלט] צוריק דערהערט די טריט פון דעם מאַדערנעם גירוש-מאַרש פון דעם אַלטן, געפּלאַגטן, גערודפּטן פּאַלק. נאָר ווי שרעקלעכער און שוידערלעכער שטעלט דער גירוש מיט זיך איצט פאַר. דאָן אין אַמאָליקן שפּאַניען האָבן מיר פאַר-לאָזן אַ לאַנד צוליב אונזער נאַציאָנאַלן שטאַלץ און רעליגיעזן באַוואוסט-זיין [—] מיר האָבן מיט גרויס [—] אַ שפּיי [—] אין די פּנימער פון די, וועלכע האָבן אונז מיט אַפענע אַרעמס געוואַלט [—] און זאָגאַר אין די רעגירנדע טעמפלען אַריינפירן פאַרן פרייז פון בלייבן, וועלן פאַרליי-קענען אונזער קולטורעלע, אייגנאַרטיקע און נאַציאָנאַלע זעלבסטשטענ-דיקייט. מיט שפּאַט און פאַראַכטונג האָבן מיר זיי אויף זייערע בעטנדע בליקן געענטפערט. און מיט עקל האָבן מיר געקוקט אויף די, וועלכע האָבן

אונז אַלע בירגערלעכע פרייהייטן געוואַלט געבן, צוליב דער בלוזער רעליגיעזער אַנערקענונג. דאָן זענען מיר אַלס אונבויגזאַמעס, שטאַלצעס פּאַלק אַוועק און פון דער ווייט האָבן צו אונז געפינקלט די אָפּענע טויערן פון דער וועלט, וועלכע האָט אונז מיט אָפּענע אַרעמס ענפּאַנגען. אָבער היינט — מיר פּאַרלאָזן ניט דאָס לאַנד, נאָר מען יאָגט אונז אַרויס, ניט אַלס פּאַלק, נאָר אַלס עקלהאַפּטע ברואַיז. מיר ווערן געטריבן ניט צוליב אונזער נאַציאָנאַלן שטאַלץ, נאָר צוליב אַ געמיינעם, סאַדיסטישן, טייַוולאַ-נישן געזעץ. מיר ווערן געטריבן ניט צוליב די גרענעצן פון אַ צווייט לאַנד, נאָר פּאַרקערט, מען פירט אונז בענטער צו זיך¹², טיפּער אין האַרץ פון דעם לאַנד, וועלכער וויל זיך פון אונז באַפרייען. מיר גייען, עס דוכט זיך, אַז דער וועג איז אַן אַן ענדע. אַט וועלן מיר אַזוי אין דער אייבי-ביקייט גיין.

אַן אינסטינקטיווער ציטער האָט אונז אַלעמען יעצט אַרומגענומען. מיר זעען פון דער ווייט, אויף דער ערדישער וויסקייט¹³ גרויסע הויכע שאַ-טענס, צווישן וועלכע עס לייכטן זיך קליינע, קוים באַמערקבאַרע פייער-לעך. אַלע הערצער האָבן פאַר שרעק האַסטיק גענומען קלאַפּן. אַ פינצטע-רער געדאַנק האָט [— —] ווער ווייס, אפשר פירט מען אונז יעצט [— —] דעם הויף פון [בייזע] שאַטענס אין די [— —] פון די נאַכטיקע טייַוולאַ-נים, וועלכע ערוואַרטן שוין אונזער קומען און מאַכן שוין די לעצטע פאַר-בערייטונגען צו אונזער אויפנאַמע. ווער ווייס ? אפשר דערוואַרט אונז דער זעלבער גורל ווי די הונדערטער טויזענדער יודן פאַר אונז, וועלכע זיינען אין אַזעלכע פינצטערע נעכט אין די זעלבע שאַטענדיגע פּלעצער געפירט געוואָרן און דאַרטן אַן אכזריותדיקן טויט געפונען. ווער ווייס ? נאָר ביז מיר זיינען פאַרביי דעם וואַלד, אַדורך בשלום, פרייער [— —]

מיר גייען ווייטער. עס ווערט שווערער דער טראַט. מיר גייען אויף אַ באַרגיקן אַרט און מערקווירדיג, דאַכט זיך, פאַר [— —] שוין אַ גוט באַ-קאַנטער פּלאַץ, אָבער יעצט איז ער פאַר אַלעמען פרעמד. עס דוכט זיך, אַז אפשר אין דער גידער שטייען שוין צוגעגרייטע אָפּענע ערדישע מיילער אונז לעבעדיגע איינצושלינגען, ווי ס'האַט שוין מיט צענער טויזענדער פאַר אונז פאַסירט¹⁴ ווער ווייס ? מיר האַלטן זיך פעסט האַנד ביי האַנד, ביז מיר קומען מיט האַרץ-קלאַפּונג און אויסערסטער שפּאַנג אַרויף אויף דעם שפיץ פון דעם באַרג. אַ פרייד האָט מיט אַמאַל אַלעמען באַהערשט.

פון דער ווייט האָבן מיר באַמערקט פינקלענדיגע פייערלעך פון עלעקטרישע לעמפלעך, אַן עדות פון דער גאַהנטער סטאַציע. ביי אַלעמען פאַרשטאַרקט זיך דער כח און גלויבן, מיר זיינען אַנגעקומען צו דער באַן. עס וואַרטן שוין אויף אונז צוואַנציק קליינע וואַגאַנעס, אויסגערעכנט צו הונדערט און צוואַנציק נפשות אין אַ וואַגאַן, אַזוי אַז ס'וועט דאָך זיין מעגלעך אַ שטייענדן פּלאַץ פאַר יעדן. דאָס איז פאַר אונז אַ גרויסע טרייסט. יעדע פאַמיליע זעהט ווי ווייט מעגלעך זיין צוזאַמען אין דעם דריקענדען שפאַץ גענדען וועג. אַ טייל פון די קראַנקע פאַמיליע שטייען מיט שרעק און קוקן אַרויס דורך די באַן-פענצטערלעך צו דעם אַנקומען פון זייערע שוועסטער, ברידער, אַדער קינד, אַלטע טאַטע-מאַמעס. אַבער ס'ווייזט זיך ניט קיין שפור. ווי מיר האָבן זיך שפּעטער דערוואוסט¹⁵ זיינען זיי [—] צעבראַכן געוואָרן אין [—] און דורך די וואַגאַנעס איינגע- שלונגען געוואָרן זיינען זיי [—] געוואָרן פאַרקלאַפט און פאַרשלאָסן די לעצטע [—]

אַנטלויפן [—] וועט מען ווערן ערשאָסן [—] מיט אַ צינישן גע- לעכטערל אויפן פּאַנים און מיט אַ אויבער שטילע און אינערליכע פעסט [קייט ?] איז געשטאַנען [—] האָט די בלאַנדע בעסטיע — אונזער שוין [—] וואַגאַנעס. יאָ ער האָט אַ גרויסע מיסיע פאַר זיך [—] ער האָט [צוויי טויזענד] פינף הונדערט [געפירט ?] וועלכע שטערן [—] און שיקט זיי [יעצט] צו די הויכע קולטורעלע [—] וועלכע דאַרפן זייער אורטייל אויף זיי אויספירן.

אַ טעמפּער פייף האָט דורכגעריסן די לופט. דאָס איז געווען דער אַנזאַג פון אַנגעהויבענעם צוג¹⁶. ווי אַ חיה, וועלכע אַנטלויפט פון איר רויב, אַזוי האָט זיך דער צוג אַ ריס געטוהן פון אַרט און גענומען פאַר- שווינדן. פון אַלעמענס הערצער האָט אַ ווייטאַקפולער קרעכץ זיך אַרויס- געריסן. דאָ האָבן אַלע יעצט דערפילט יענעם שוידערלעכן שמערץ פון ווערן אין דער ווירקלעכקייט אַרויסגעריסן פון זייער היים.

די מאַסע האָט זיך אַ וויג געטוהן באַלד אומצופאַלן. שוין ביים אַנ- הויב געפילט די שווערקייט פון דער געגעבענער [אומ]בעקוועמלעכקייט. אַלע זעהן זיך צו מאַכן וואָס באַקוועמער, מען זאָל דעם וועג כאַטש אויס- האַלטן קענען. די קינדער ווערן אויף זיך גענומען און מען מאַכט גלייך אַפּ, אַז יעצט זיצסטו און שפּעטער דיין פּלאַץ אַ צווייטן אַבטרעטן. מען

שאפט אן אטמאספער פון שלום און אחדות אין דעם נעץ, וואס פירט זיי אין די הענד פון דעם ביז יעצט נאך ניט דערקענטן טייוול. רעליגיעזע יודן זאגן תפילת הדרך און מען ווינטשט זיך: אלס געפאנגענע פירט מען אונז און אלס באפרייטע זאלן מיר צוריק קומען.

קום, מיין פריינד, לאמיר מאכן א שפאציר איבער די לויפנדע קלאט-קעס. דו זעסט: דא זיצט און שטייט א טרויעריקע, פארצווייפלטע מאמע, וועלכע איז איינגעזונקען אין טיפע קאשמאארפולע רעיונות. עס הערט זיך דער מאנאטאנער קלאפן פון די רעדער, וועלכער לייגט זיך ווי א שווערע מאסע מיט זיין אומעטיקן קלאנג און בילדעט די הארמאניע צו דער אומ-טיקער, טרויעריקער שטימונג. עס דוכט זיך, אז אן אייביקייט ציט זיך שוין דאס פארן. דאס זענען מיר איינגעשטיגן אין דעם אייביקן יודישן וואג-דער-צוג, וועלכער שטייט צו דער דיספאזיציע פון די פעלקער און מיר מוזן אין אים איינשטייגן און אויסשטייגן נאר לויט זייער ווילן און איינ-זעהן.

דו זעהסט, מיין פריינד, ווי ארום יעדן וואגאן-פענצטער שטייען ווי צוגעשמידטע מענשן און קוקן ארויס צו דער פרייער וועלט. יעדער איי-נער וויל אנוועטיגן זיין בליק, וועלכער וואנדערט אין פערשידענע ריכטונג-גען, ווי זיי וואלטן שוין א פארגעפיהל געהאט, אז דאס זעהט ער צום לעצטן מאל.

עס מאכט דעם איינדרוק, ווי זיי וואלטן זיצן אין א לויפענדער פעס-טונג, פאר וועלכער עס פילמירט זיך דורך די וועלט און באווייזט זיך מיט איר פערשידענפארביקייט און זי געזעגנט יעצט די, אין דער תפיסה זיצענדע מענשן.

עס דוכט זיך, ווי די וועלט וואלט זיי זאגן [—] מיך אן, זעטיק אן דיין בליק כל זמן דו זעהסט מיך נאך ווייל אין [—] זיך פאר דיר שוין דעם לעצטן מאל.

באמערקסט, מיין פריינד, דא שטייען צוויי יונגע מענשן — א מאן מיט א פרוי. זייערע בליקן זענען יעצט ווי צוגעשמידט צו איין ריכטונג. זיי שווייגן, נאר זייערע געדאנקען טרעפן זיך צוזאמען, און שטילע קרעכצן רייסן זיך פון זייערע הארץ ארויס, א בליץ פון אן אינטערעסאנטער דע-ריבערונג האט זיי יעצט אזוי פארכישופט און זיי אפגעריסן פון דער ווירק-לעכקייט. זיי דערמאנען זיך פון אמאל, פון דער נישט לאנגער פארגאנג-

גענהייט. אַט דאָ ביי דעם פּלאַץ, אַט דאָ ביי דער באַקאַנטער סטאַציע
לאַסאַסנע ¹⁷ האָבן זיי זיך דאָך אַזוי אַפט געטראָפּן און זייער אורלויב צייט
צוזאַמען פאַרבראַכט, און זייער בענקשאַפט איז אין אַ הייסער ליבע פּער-
וואַנדלט [געוואָרן].

[— —]

[— —] זיינען אַזוי [— —] געפּלאַסן. יעדער טאַג האָבן זיי [— —] פּיל
פּרייד און פאַרגעניגענד פּערשאַפט דער [— —] געווען און באַצויבערט
מיט זיין [— —] פּערשידענפאַרביקייט. יעדער [זאָך] האָט צו דיר מיט אַ
שמייכל געוואונקען, פון אַלץ האָט אַרויסגערעדט דער [— —] פון לעבן.
אַ פינצטערע מחשבה פּליט זיי דורך יעצט [— —] ווער ווייס ?
ווער ווייס ? צו וועלן [— —] די צויבערפּולע ערינערונגען ביי דעם פּלאַץ
נאָך דורכלעבן קענען. זיי קוקן יעצט צו יענעם פּונקט פון וועלכן [— —]
פאַרשווינד יעצט פון [— —] זיי קוקן צו יענער ריכטונג פון וועלכער זיי
זיינען מיט רציחה אַוועקגעריסן געוואָרן. אַ שטיק לע[בן] איז אין דער
אייביקייט פאַרשוואונדן.

קום ווייטער, צי זעהסטו דאָ שטייען ווייטער, ווי פאַרגליווערטע צוויי
יונגע מענשן און קוקן אַרום זיך צו דער וועלט. דו הערסט די פאַר ווערטער,
וועלכע די פּרוי האָט יעצט צו דעם יונגעמאַן געזאָגט: געדענקסט מין
טייערער, דערמאַנסט זיך יענע סימ[באַלישע ?] רייזע, אין יענעם טריבן,
ווינטערדיקן טאַג, ווען מיר האָבן זיך ווילד פּרעמדע אין דעם קופּע געטראָפּן
און אַ בעקאַנטשאַפט געשלאָסן, וועלכע האָט אונז אויף אייביג פּעראייניגט
אין יענער רייזע. יענער וועג האָט אונז צו אַ גליקלעכן לעבן געפירט. יע-
נער וועג האָט אונז אַ בלומען-וועג אין דער וועלט געעפנט. דאַכט זיך דער
זעלבער וועג צו דער זעלבער ריכטונג געפאַרן. דאָן זיינען מיר אין לעבנס
צוג איינגעשטיגן. ווער ווייס, וואו דער היינטיגער וועג וועט אונז פירן.
ווער ווייס, אויף וועלכער ליניע אונזער צוג שטייט יעצט.

קום ווייטער, דו זעהסט, דאָ שטייט אַ פּרוי מיט אַ קליין קינד אויף
דער האַנד, עבן איר שטייט איר מאַן. זיי קוקן אַרויס צו דער פאַר זיי
דורכשוועבנדער וועלט און אינסטינקטיוו דערלאַנגען זיי כסדר אַ קוק אויף
זייער קלייניקער, שייניקער קינד. זיי זיינען מיט טיפע זאָרגן באַהערשט.
זיי זיינען נאָך יונג, פול מיט לעבן. און עס לאַקט אַזוי אַט די פאַר זיי דורך
דעם פענצטער געוויזענע וועלט. אַלץ רופט זיי צום לעבן און עקזיסטענץ.

זיי האָבן יעצט פאַר וועמען צו לעבן, פאַר וועמען צו זיין, פאַר וועמען צו אַרבייטן, פאַר וועמען צו לייסטן. זיי האָבן ניט לאַנג דעם ערשטן קינד ¹⁸ אויף דער וועלט געבראַכט, און מיט אים אין דער אייביקייט זיך איינגע-וועבט און געוואָרן שותפים צו דער אַנטוויקלונג און בויאונג פון דער וועלט. און מען האָט זיי גלייך ביי די ערשטע טריט, וועלכע זיי האָבן אויף דער וועלט געשטעלט, אַבגעהאַלטן און געהייסן אוועקגיין, אַבטרעטן פון זייער פּלאַץ, וואו זיי האָבן זייער נעסט אַנגעהויבן בויען.

וועגן זיך קלערן זיי יעצט ניט. נאָר איין געדאַנק באַשעפטיקט זיי, וואָס וועט זיין מיט זייער קלייניקע, טייעריקע און נוצן-בריינגנדע קינד ¹⁹. פאַר זיי איז דאָס קינד דער גרעסטער גליק, דער גרעסטער טרייסט, זייער געמיינזאַמער לעבנס-אידעאַל. — אָבער פאַר יענע גרויזאַמע באַנדיטן — אַ אוננוציגע שפּילצייג, וועלכע האָט ניט קיין ווערט און רעכט אויף עקזיסטענץ.

זעה, ווי זיי קוקן יעצט אָן זייער שייניקע, מיט שוואַרצע קאַרשן-אייגעלעך מיידעלע און ליינע אַראָב פון זייערע פאַרזאָרגטע פּנימער, וואָס זיי טראַכטן [:] דו, טייערע קינד, דו בילדעסט דאָך דעם אינהאַלט פון אונזער לעבן און זין. וויפּל פּרייד און פאַרגעניגענד האַסטו אונז, קינד, פּערשאַפט, ווען דו האַסט דעם ערשטן וואָרט אויף דער וועלט געלאָזט פּאַלן: מאַמע.

אָך, ווי האָט דער פּאַטער דאָן זיין פּרוי מקנא געווען. און ווי גליקלעך איז דער פּאַטער געווען, ווען דאָס קינד האָט אים אַלס פּאַטער אָנערקענט און אים געזאָגט דעם ערשטן מאָל: פּאַפּאַ. אָך, דו טייער קינד, ווער ווייס, צי וועט דער אייביקייטס פּאַדים, וועלכן דו האַסט אַנגעהויבן וועבן יעצט, ניט ווערן ברוטאַל איבערגעריסן. און דו טייער קינד, ווער ווייס, צו דו וועסט אויף ווייטער אונזערס זיין און מיר דייענע. די מוטער דריקט דאָס קינד צו איר האַרצן און טרערן פּאַלן איבער איר קעפּעלע און דער פּאַטער פּרעסט איהר אָב אַ הייסן, האַרציגן קוש.

קום, לאָזן מיר ווייטער אַ ביסל שפּאַצירן. צי זעהסטו יעצט אַ מוטער מיט די צוויי דערוואַקסענע טעכטער ביי דער זייט? און וואָס פאַראַ פּיינ-לעכע געדאַנקען באַהערשן יעצט דער מוטער און די קינדער! די מוטער טראַכט: אַ גאַנצן לעבן האָב איך פאַר אייך מיינע טייערע געאַפּפּערט, אַ גאַנצן לעבן האָב איך זיך פאַר אייך געווידמעט, אַלץ פאַר אייך אַבגעגעבן,

אבי צו דערלעבן צו יענעם פון מיר געגארטן מאמענט צו געניסן פון מור-טערליכן גליק און פארגעניגענד. און פון אלץ איז א פוסטער הלום גע-ווען. אייער טרייער איבערגעגעבענער פאטער איז ערגעץ וואו דורך די באנדיטן פארשלעפט און ווער ווייס, צי ער איז נאך צווישן די לעבעדיגע דאָ. ווער ווייסט, צי האָט ער אייך שוין ניט פאַריתומט. אייערע טייערע ברידער זיינען פון מיר אַוועקגערויבט געוואָרן און ווער ווייס, וואו זיי געפינען זיך יעצט. איך בין געבליבן אָן עלענדע, אַ צעבראַכענע. דאָס איינ-ציגע טרייסט זייט איהר פאַר מיר, טייערע קינדערלעך, געווען און יעצט ווער ווייס וואָס אייך ערוואַרטעט.

ווער ווייס, צי איר, מיינע טייערע, וועט זיך קענען צופאַסן צו די נייע שווערע לעבנס באַדינגונגען, וועלכע וועלן ווערן פאַר אייך אַרויסגעשטעלט, און ווער ווייס, צי איהר וועט פעהיק זיין צו טראָגן דעם דאַפעלטן לאַסט פון יאוש מיר און אייך, ווער ווייס. וועגן זיך טראַכט זי יעצט גאַרניט. וועגן איהר, אייגן לעבן פאַרקלערט זיך די מוטער אַבסאַלוט ניט, ווייל ווי קען אַ מוטער קלערן וועגן זיך, ווען זי איז נאָך ניט זיכער מיט דער עקזיסטענץ און לעבן פון איהרע קינדער. די טעכטער קוקן מיט אַ קרעכץ אָן זייער מוטער. אַ פינצטערער טרויער פאַרציהט זיך אויף זייער פנים — ווער ווייס, צו די טייערע מאַמע, וועלכע איז פון צרות גרויה און אַלט געוואָרן און פון שלאַפלאַזע, פיינלעכע נעכט ערשעפט און שוואַך געוואָרן, וועט מיט איהר שמערצפולן אויסזעהן ניט קוועסטיאָנירן די צאָל אַנגעגעבענע יאָהרן, און זי וועט ניט ווערן פאַררעכענט צו די אוננוציגע, אוננויטיקע, וועמענס עקזיסטענץ איז ניט באַרעכטיגט, טייערע מאַמע, ווער ווייס, צו מיר וועלן האָבן דאָס גליק פון קענען טראָגן דיר הילף. ווער ווייס, צו מען וועט דיר ניט פון אונזערע אַרעמס אַרויסרייסן און מיר וועלן ניט בלייבן עלענדע, צעבראַכענע, אָן אַ מאַמען, אָן ברידער, איינזאַם אַליין אין דער גרויסער מדבר-וועלט, וועלכע שרעקט אונז מיט איר אכזריות. ווער ווייס? אַזוי וועסטו יעצט איז יעדן קופע פון יעדן וואַגאַן טרעפן זיצן, אַדער שטיין פאַרגליווערטע מענשן מיט טיעף געבויגענע קעפּ פון שווערע פיינ-לעכע יסורים באַלאָדן.

דער צוג פאַרט ווייטער זיין לאַנגען, מאַנאַטאַנען וועג. מיר דערנענטערן זיך צו דער שטאָרט ביאַליסטאָק. יעדער ווערט מאַמענטאַל פון זיינע געדאַנ-קען אַבגעריסן און רייסט זיך צום פענצטערל אַ קוק געבן די אַנקומענדע

סטאציע. וואָס וועלן דאָ אייגנטלעך די מענשן זעהן און ווער וועט זיי דאָ יעצט דערוואָרטן? נאָר אינסטינקטיוו וויל יעדער אַנקוקן די שטאָדט, מיט וועלכער יעדער פון די פּאַרענדע איז אַזוי ענג פּאַרבונדן. יעדער האָט דאָ אַ פּאַמיליע, פּריינד און בעקאַנטע. ווילט זיך אַנקוקן כאַטש פון דער ווייט די שטאָדט, וואו ס'לעבט נאָך אַ פּריינד, אַ קינד, אַ קרוב. ס'ווילט זיך זיי דורך די פענצטערלעך אַ גרוס שיקן און זיי דעם לעצטן געזעגן-בליק געבן און אפשר וועט מען אַ יודן פון דער נאָך רוהיקער שטאָדט ביאַליסטאָק²⁰ זעהן. אפשר וועלן זיי דורך אַ בליק אונז קענען דערקלערן דעם צוועק פון אונזער ריינע.

מיר זיינען אָנגעקומען אויף דער סטאָציע, אויף אַ זייטיגער, טויטער ליניע זיך אָבעשטעלט. שוין אויפן וועג פון לעבן אָבעשניטן געוועזן. און ווי שרעקלעך זעהט יעצט אויס דער וואָקאַל, אַט דער לעבעדיגער פּלאַץ, וואָס פּלעגט פּאַרטומלען מיט זיין גערויש, שטייט יעצט אין אַ נעפל איינגעהילט, קיין זכר פון לעבן נישטאָ... דאָס איינציגע, וואָס דערמאָנט פון דעם ניי-געשאַפּענעם לעבן זיינען די אַרומשפּאַצירנדע זשאַנדאַרמען מיט די באַנגעטן און העלמען באַלאַדן. עס הערט זיך אַ סיגנאַל פון אַ פּאַבריק-קוימען. אַ דערמאָנונג פון לעבן, אַ גרוס פון די שוועסטער און ברידער, (וועלכע גיבן דאָרט אַב זייער מיה און אַרבייט), געפינען זיך יעצט אין די אַרעמס פון די גרויסע פּאַבריקס געביידעס און גיבן דאָרט אַב זייער ענער-גיע, פלייס און כוח פאַר די באַנדיטן, וועלכע פיהרן אונז יעצט. זיי אַר-בייטן פאַרן פרייז פון דער האַפּנונג, אַז דאָס וועט פאַר זיי אַ שוץ וואַנד זיין. אַ פּייף האָט די לופט דורכגעבראַכן, דער צוג האָט זיך ווייטער גע-רירט. זייט געזונט איהר ביאַליסטאָקער יודן. זאַלן אייך די פּאַבריקס²¹ [—] אייך ליערענדע שונאים זעט צו אייך ניט קענען טרעפן. זיצט ווייטער רוהיק און זיכער און מיר זאַלן אין דער צוקונפט צוריק צו אייך אַלס באַפּרייטע קענען קומען. דער צוג האָט פּאַרשנעלערט זיין לויף. אַלע זיינען יעצט ווידער אין אַ טיפּער מרה שחורה פאַרונוקען. וואָס אַ קילאַמע-טער ווייטער אַלץ גרעסער דער טרויער. וואָס אַ קילאַמעטער ווייטער, אַלץ גרעסער דער אומעט. וואָס איז דאָ געשעהן [?]. דאָס דערנענטערן מיר זיך צו דער יודן פּאַפּולערער סטאָציע טרעבלינקאַ²², וועלכע האָט לויט די פּאַשידענע צו אונז דערגאַנגענע ידיעות, איינגעשלונגען און אומגעבראַכט דעם גרעסטן טייל פון פּוילישן און אויך אויסלענדישן יודנטום. יעדער קוקט

ארויס דורך א פענצטערל און פארשט שוויגענד מיט זיין בליק. אפשר וועלן זיי עפעס דערזעהן. אפשר וועלן זיי אן אנדייטונג טרעפן, וואס וועט זיי דעם אמת דערציילן, אפשר וועט עמעצער פון וועג עפעס צו זיי ארויס-שרייען און זיי זאגן, וואו מען פירט זיי און וואס עס ערווארט זיי. און ווי שרעקלעך. אט שטייען דארט יעצט צוויי יונגע קריסטענס און קוקן ארויף צו די באן פענצטערלעך און פירן מיטן האנד איבערן האלדז. א ציטער נעמט ארום די, וועלכע האבן דעם בילד געזעהן, דעם סימן באמערקט. זיי רוקן זיך שוויגענד, ווי א געשפענסט אב. זיי זיינען שטום, זיי דערציילן קיינעם ניט וועגן דאס געזעהענע. זיי ווילן ניט פארגרעסערן דעם טרויער, וועלכער שטייגט אזוי שוין אויך פון מינוט צו מינוט. עס דוכט זיך, אז אט-אט, ווער ווייס, וואס די קומענדע מינוטן קענען מיט זיך בריינגען. ווער ווייס, צי וועלן זיי ניט ווערן ארויסגעפירט אויף יענער זייטיקער ליניע, וואס פירט צו יענעם ארט, וואס איז אין א גרויסן יודישן בית הקברות פערוואנדעלט געווארן. יעדער רייסט זיך צו די פענצטערלעך. יעדער וויל דער ערשטער זעהן, וואו די רעדער וועלן זיי פארטראגן. עס קלאפן ריטמיש טויזענדער הערצער, עס ציטערן טויזענדער נשמות. איין נאגענדער געדאנק לאזט זיי ניט רוהען. ווער ווייס, צי עס דערנענטערן זיך ניט די לעצטע מינוטן פון לעבן. צי זיינען זיי שוין ניט צוגעקומען צו דער גרענעץ פון דער אייביקייט. יעדער מאכט זיין חשבון הנפש. רעליגיעזע יודן זאגן תפי-לות און טראכטן דערביי וועגן ווידוי.

יעדע פאמיליע דריקט זיך אין א [אייגענער] גרופע צו זיין. זיי ווילן זיך יעצט צוזאמענגיסן, צוזאמענשמעלצן אין איין גרויסן, אונצוטיילבארן ארגאניזם. זיי ווילן אין דעם א שוץ געפינען און א טרייסט זוכן.

די מאמעס דריקן די קינדערלעך צו זייערע [ארעמס?] [—] זיי זייערע קעפעלעך. אויך דערוואקסענע קינדער טוליען זיך יעצט צו זייערע עלטערן, ווי זיי וואלטן אין די לעצטע לעבנס מינוטן וועלן פיהלן דעם זיסן טעם פון מוטערלעכער און פאטערלעכער צערטלעכקייט. זיי דוכט, אז זייער פאטער אדער מוטער, [וועלען] זיי יעצט, ווי שטענדיג, אונטער זייערע פליגלען קענען נעמען און באשיצן, אז קיין שלעכטס זאל זיי ניט געשען. די שפאנונג שטייגט און פאלגט נאך דעם געלויף פון די רעדער. עס דוכט זיך, אז זיי פארקלענערן זייער געיעג. א סימן, אז זיי זיינען שוין באלד צו זייער ציל געקומען און זייער קולמינאציאנס פונקט דערגרייכט. די

שפאָנונג האָט דערגרייכט צו דעם העכסטן פּונקט. דער צוג האָט זיך אָבגע-
שטעלט, צוויי טויזענד פינף הונדערט מענשן האָבן אויף אַ מאַמענט אָטע-
מען אויפגעהערט. פון שרעק האָבן ציינער גענומען זיך טרייסלען און די
הערצער האָסטיג גענומען קלאָפן. די גרויסע מאַסע וואָרט מיט טויט אַנגסטן
אויף די קומענדיגע מינוטן. יעדער סעקונדע — אַ אייביקייט, יעדער סע-
קונדע אַ טראַט בעהנטער צום טויט. אַלץ איז פאַרגליווערט און וואָרט אויף
די אויסגעשטרעקטע אַרעמס פון טייוול, וועלכער וועט זיי באַלד אין זיינע
נעגל אַריינעמען און זיי אין זיין אַבגרונט אַריינשליידערן.

אַ פּייף האָט אויפגעוועקט פון דער פּערגליווערטקייט. דער צוג האָט זיך
פון טויט אַרויסגעריסן און געלאָפן ווייטער זיין וועג. עס קושן זיך מאַ-
מעס מיט קינדער, פרויען מיט זייערע מענער, עס גיסן זיך טרערן פון
פרייד. אַלץ האָט צו אַ ניי לעבן אויפגעוואַכט און פרייער אָבגעטעמעט. עס
הויבן זיך אָן וועבן ניי לעבנס האַפּנונגספולע מחשבות. [—] דאָך די
שרעק אַריבער, די מורא פאַרשוואונדן. אַ פּרישע כּוואַליע פון טרייסטפולע
געדאַנקען האָט אַלעמען באַהערשט. עס האָט זיך גענומען שטאַרקן דער
גלויבן, אַז די אַלע ווערטיעס זיינען פאַלש. די אַלע שרעקלעכע פאַרויסזאָ-
גונגען זיינען אָן אַ גרונד און זיינען צו זיי דערגאַנגען צוליב אַ פאַרוואַנדל-
טן שוידערלעכן טהאַט, אָבער טראַגט ניט קיין מאַסן-כאַראַקטער און דערי-
בער באַמערקסטן יעצט, ווי אַלע זיינען מיט מוט באַפּליגלט און מיט זיי-
כערקייט באַהערשט, אַז מען פירט זיי צום לעבן, צו אַ שווערן, אָבער דאָך
לעבן. עס דערהערן זיך האַרציגע, זיסע טענער פון [—] באַצויבעריג-
דע פרויען שטימען, וועלכע צעגיסט זיך אין אַ דבקותדיקן ניגון, וועלכער
כאַפט אַריין אין זיין נעץ אַוואַס אַ גרעסערן קרייז. אין ניגון רעדן יודן
אַרויס זייערע טיפּסטע בקשות. ער דריקט אויס די שווערע ליידן, אין
וועלכע ס'געפינען די אין קייטן געבונדענע, וואָס ווערן יעצט געפירט צו
אַ פּרעמד, אומבאַקאַנט לעבן, וועלכע שרעקט זיי אַזוי שטאַרק און באַרויבט
זייער רוה. דער ניגון בעט זיך צו זיין באַשעפּער [:] באַפּריי אונז פון טיפּן
אַבגרונט און פיר אונז אַרויס צו אַ הערלעכן, אויפשניענדען מאַרגן. דער
ניגון בעט זיך [:] פיר אונז ווייטער אויף דער לעבנס-ליניע ווי ביז יעצט.

זאַל דער ענדציל אויך בלויז מיט אַ שרעק זיך פאַרענדיגן.

מיר דערנעהנטערן זיך צו וואַרשע. יעדער איינער וואַלט יעצט אַ
שטיק פון זיין לעבן אָבגעגעבן, אַבי צו זעהן קאַטש איין וואַרשעווער יודן.

ווי גליקלעך וואלטן מיר יעצט געווען, ווען מיר טרעפן איינעם פון די, מיט וועמענס שוועסטער און ברידער עס האָט אַזעלכעס שוידערלעכעס געזאָלט פאַרקומען.²³ און אפשר וואָלט ווער פון זיי אונז דעם אמת געקענט דערציילן [— —] דעם צוועק פון אונזער ווייטער רייזע. נאָר ליידער, קיין סימן פון אַ יוד זעהסטו יעצט ניט אויף דער אַמאָל אַזוי דורך יודן באַהערשטער וואָר-שעווער סטאַציע. דו זעהסט זיך אַרומדרייען מענשן מיט ערנסטע, בייזע בליקן, וועלכע וואָרטן אָב אויף אַ באַלד צו זייער ריכטונג אָבגייענדער צוג. אָבער זיי אַלע זיינען אונז פרעמד און מיט זייער בעווייזען זיך פאַר אונז דערוועקן זיי אַ שרעקלעכע שנאה און קנאה. פאַרוואָס זיינען זיי פריי און בעוועגן זיך לויט זייער ווילן [?] פאַרוואָס האָבן זיי אַ מעגלעכקייט צו קויפן אַ בילעט צו דעם צוג, וואָס פירט זיי אין אַ וואַרעמער, זיכערער היים [?] פאַרוואָס האָבן זיי אַ מעגלעכקייט צו פאַרן אַהין, צו יענעם פונקט, צו יענער ריכטונג, וואו ס'דערוואָרטעט אַ פרוי, אַ קינד, וועלכע שטרעקן שוין אויס זייערע ליבעספולע אַרעמס עס צו עמפאַנגען? און מיר ווערן געפירט קעגן אונזער ווילן, ניט צו קיין וואַרעמער היים, נאָר צו אַ מדבר. ס'זעלן אונז דאָרט ניט דערוואָרטן קיין שמייכל פון דיין פרוי, קיין אַפענע אַרעמס פון דיין מוטער, קיין זאָרגלאָז געלעכטער פון דיין קינד, נאָר בייזע, שרעקלעכע בליקן פון אונזערע גרויזאַמע, ביטערע שונאים, וועלכע האַלטן אין זייערע אויסגעשטרעקטע אַרעמס, ווי עס איז אונז שוין פון לאַנג באַקאַנט, אַ נאַהייקע, אַ קאַלט געווער, אַדער אויך הייסע, ווען זיי איז עס נוציג. אַט אין אַזעלכע קאַשמאַרפולע געדאַנקען זינקען די ווייטער פאַרענדע מאַסען.

די שטילקייט ווערט איבערגעריסן פון איינעם, וועלכער קומט פון אַ צווייטער קופע אַריין און זאָגט מיט אַ שמחה: יודן, איך האָב אַ גרוס פון פריערדיגע, פון אונזער לאַגער טראַנספּאָרטן. ער האָט געפונען אין זיין קופע אויף דער וואַנד אַ געשריבענעם גרוס, ווי אויך דעם גאַנצן רייזע פלאַן פון אַנפאַנג פון אַרויספאַר ביז זיי זיינען אין יעקע לאַנד²⁴ געקומען. אַלע האָבן זיך דערפרייט צו זעהן כאַטש אַ ווייטלעכן גרוס פון די, וועלכע זיינען ווי אין אַבגרונט פאַרשוואונדן. מען לייענט די ווערטער. אונז דוכט זיך, אַז דו רעדסט מיט זיי. עס דוכט זיך, אַז זיי דערציילן דיר יעצט וועגן אַלץ. אַט זיינען זיי פאַר די לעבעדיגע צאַפּלענדיקע יודן, וועלכע זיי-נען מיט וואַכן צוריק אַוועק און קיין שפור פון זיך ניט געלאָזן, וואָס האָט

אלעמען אזוי צערודערט. אט יודן, דא קענט איהר א לעבעדיגן גרוס קריגן פון די, וועלכע איהר האט וועגן זייער גורל אזוי שרעקלעך זיך פארגע-שטעלט! און ווי קלוג זיינען זיי געווען די דעמאלט פארענדע, וועלכע האבן געוואוסט, אז מיר וועלן זיך וועגן זייער עקזיסטענץ שרעקן, וואס וועט אונזער רוה בארובן. אבער זיי אונז א לעבעדיגן סימן פון זיך געלאזן, וואס זאל אונז א בארוהיגונג בריינגען און זיכערקייט געבן. און מיר וועלן אויך יעצט נאך זייער ביישפיל טהון און פון אונז א גרוס שרייבן פאר די, וועלכע דארפן אין זעלבן צוג אין די נאָהענטסטע טעג איינשטייגן. זאלן די קומענדע אויך אונז א דאנקבארקייט טראגן פאר אונזער טראכטן און זארגן וועגן זיי.

נאר מיט אמאל איז די שמחה פארשוואונדן. די פרייד אין אן אומעט פערוואנדעלט געווארן — די זארג צוריק אין איהר נעץ אונז געפאנגען. איין זאץ האט ווי מיט [—] אלעמען אין טרויער איינגעהילט. מיר קומען אן אין יעקע לאַנד! און מיט דעם האט זיך דער גרוס פארענדיקט. דא האט זיך דער פאדים איבערגעריסן. ביז דאגען זיינען מיר געווען צוזאמען און יעצט זיינען זיי פון אונז פארשוואונדן. זיי האבן זייער לעבנס געשיכטע געשריבן ביו, ביז זיי זיינען אין יעקע לאַנד געקומען. ביז זיי זיינען אין הארץ פון שונא'ס טעריטאריע אריינגעפאלן. זיי האבן פון זייער לעבן גע-לאזט פיהלן, ביז זיי זיינען אין די ארעמס פון די אכוריותדיקע באַרבארן איינגעקלאַמערט געווארן.

[—] א שטילע, פינצטערע נאכט האט באַהערשן גענומען די וועלט. דער צוג האט זיך געשטעלט. א סכנה מיט געמיינע פארברעכער צו פארן, ווען ליכט איז ניטא. אין דער מיט פון א [אָבגעלייבטער] סטאציע שטייט א צוג פון 20 וואַגאָנעס די ליינג וועלכע האלטן אין זייערע ארעמס 2500 קינדער פון געפלאַגטן, גערודפטן פאלק. די וואַגאָנעס פינצטערע, מרה-שחורהדיקע. פון די וואַגאָנע-פענצטערלעך קוקן אַרויס דערשראָקענע, גע-פייניקטע, דערשעפטע קינדער פון צום טויט פאַרמשפטן פאלק. זיי זוכן אין דער נאכט פינצטערניש א שטראל פון ליכט, וועלכע זאל זייער פינצ-טערניש באַלייכטן און א ביסל לעבן אין זייער טויטקייט אריינבריינגען, אבער אומזיסט איז זייער זוכן. די נאכט איז שוידערלעך און רעדט בלויז מיט פינצטערניש. די שוואַרצע טרויעריקע וואַגאָנעס ווערן יא פון צייט צו צייט באַלויכטן, נאר מיט א פרעמדער, קאלטער, טויטער ליכט. דאס

באלייכטן אונזערע באגלייטער די תפיסה-וואגאנעס צו זעהן פילייכט וועט ווער פון דער געפערלעכער באנדע גיט וועלן זוכן א רעטונג אין דער שווארצקייט פון דער גיט-זעהבארער נאכט. עס הויבט זיך אן די ערשטע שוידערלעכע, קאשמארלעכע רייזע נאכט. צוויי שרעקלעכע מאמענטן האבן גענומען באהערשן די גרויסע פארגליווערטע מאסע: דער הונגער און דורשט. זעה, מיין פריינד, ווי אלע האבן יעצט פארלוירן אלע מענשלעכע חושים. יעדער איינער קלערט נאך וועגן איין זאך: וואו נעמט מען א שטיקל ברויט צו שטילן דעם הונגער, וואו נעמט מען א ביסל וואסער צו שטילן דעם דורשט? זעה, ווי אזוי די גליקלעכע נעבן די פענצטערלעך שטייהענדע, שטעקן ארויס זייערע צינגער און לעקן די מיט טוי באהויכטע פענצטער. זיי ווילן כאטש מיט דעם בלויון [באגריף] פון פייכטקייט דער-פרישן זייערע פארחלשטע, אפגעשוואכטע הערצער. עס הערן זיך געוויינען פון קינדערלעך, וועלכע שרייען: מאמע, גיב א ביסל וואסער, כאטש איין טראפעלע. דו הערסט, מאמע, גיב מיר כאטש א קרישל ברויט. איך פאל איין, איך חלש, איך האב גיט קיין כוח. די מאמעס טרייסטן די קינדערלעך: באלד, מיין קינד, איך וועל דיר באלד שאפן. עס טרעפט אויך אמאל, אן סיזיינען נאך דא אזעלכע גליקלעכע, וועלכע באזיצן נאך אין זייערע זא-פאסן עטוואס. גיבן זיי אב פיעל-ווינציג פאר די שוין פון הונגער אויסגיין הענדע. אבער די גרעסטע מערהייט איז פולשטענדיג פון הונגער ערשעפט. און די קינדער זיינען אונגעדולדיג און ווילן לאנג גיט ווארטן און מאהנען שוין ווייטער די צוגעוואגטע ברויט און וואסער. די מאמעס ווערן אינגאנצן דערשלאגן, זעהענדיג דעם צער פון די קינדער און גיט האבענדיג קיין אנדער ברירה שרייען. פון שרעק בלייבן די קינדערלעך שטיל און טוליען זיך מיט וויינענדיקע אייגעלעך צו דער ווייטאגפולער מוטער הארץ. די דערוואקסענע, וועלכע ליידן גיט ווייניקער ווי די קינדער, טרייסטן זיך מיט דעם, און די מאכט וועט געוויס אין דער גאהענטסטער סטאציע בא-זארגן אונז מיט עסן און וואסער. זיי וועלן דאך גיט ארויספירן א פאלק, וועלכע דארף אן ארבייטס-מאסע בילדן גיט לאזן אויסגיין פון הונגער און דורשט.

דא אין א צווייטן קופע הערן זיך ספאזמאטישע געשרייען פון דער-וואקסענע קינדער, וועלכע פארען זיך ארום א פארחלשטער מוטער, וועלכע האט אויסהאלטן מעהר גיט געקענט. מען זוכט מיט קינסטלעכע מיטלען

צוריקקערן צו איהר באוויסטזיין, [ביז] זי האָט די אויגן געעפנט. און אַ שמחה פֿאַר זיי אין דעם טרויער איז געקומען: זייער שוואַכע מוטער צוריק אויפגעלעבט. זיי האָבן זיך, די קינדער, געשראַקן, אַז טאַמער פֿאַרלירן זיי שוין זייער מוטער און בלייבן שוין אָן אַ מאַמען אין דער וועלט.

עס געפינען זיך דרייַסטע מענשן מיט קאַלטע נערווען, וועלכע קלאַפֿן אָן אין די פענצטערלעך צו אונזערע שומרים און בעטן זיי וועגן דער-ליידיקן, כאַטש אַרייַנוואַרפֿן אַ ביסל פֿון דער זייט ליגענדען שניי. עס הערן זיך צינישע געלעכטערלעך פֿון די גרויזאמע בעסטעס און אַלס ענטפֿער באַוויזן זיי די אַנגעלאַדענע ביקסן פֿאַר דעם, וועלכער וועט דעם פענצטער פֿרווון עפענען. און ווי שרעקלעך! דו קוקסט אַרויס פֿון פענצטער. עס ליגט אויף דער ערד אַ ווייסע, נאַסע מאַסע, אַ שניי, וועלכעס קען יעצט דערקוויקן די שוואַכע הערצער, אַבפֿרישן די פֿאַרחלשטע קערפֿערס! קען יעצט אַ שטיק לעבן אַרייַנברענגען. עס פינק[לט] צו אונז די ווייסקייט, וועלכע טראַגט מיט זיך אַזוי פֿיעל לעבן — אַזוי פֿיעל טרייסט, אַזוי פֿיעל גליק האָט די ווייסע מאַסע. זי קען יעצט אַ נייע כוואַליע פֿון לעבן אין די טויטע וואַגאַנעס אַרייַנבריינגען. אַט די ווייסע מאַסע קען יעצט די צוויי טויזנט פינגף הונדערט מענשן בעפֿרייען פֿון די נעגל פֿון שרעקלעכן דורשטן-טויט. די ווייסע מאַסע קען יעצט אַ כוואַליע פֿון האַפֿנונג און מוט אין די יאושפֿולע הערצער בריינגען: און ווי נאַהנט זי איז צו אונז. אַט דאָ אַנטקעגן דיר. זי פינקלט אַזוי מיט איהר ווייסקייט און רייצט מיט איהר צויבערפֿילקייט. און ווי שרעקלעך, — בלויז דעם פענצטער עפענען און — מיט דער האַנד דערלאַנגען קענען. עס דאַכט זיך, אַז די ווייסע מאַסע איז יעצט מיט לעבן באַהויכט. זי הויבט זיך אויף פֿון איהר געלעגער און וויל צו אונז זיך אויפהויבן, זיך צו אונז דערנענטערן. זי זעהט ווי מיר דרינגען איהר מיט אונזערע בליקן צו איהר. זי פֿילט ווי מיר לעכצן און בענקען נאָך איהר און זי וויל אונז אַ טרייסט בריינגען, זי וויל אונז מיט לעבן באַהויכן, נאָר עס שטייט דער בייזער גולן מיטן פֿאַרגליווערטן באַגעט אויפֿן שולטער און ענטפֿערט דעם אַלץ אַזוי שרעקלעכן וואַרט — ניין. ער קאַן דאָס ניט ערלויבן. עס האָט אים קיין זאַך ניט גערירט, ניט די געבעטן פֿון די פֿרויען און די געוויינען פֿון קינדער. ער איז טויב און פֿאַרגליווערט. אַלע רוקן זיך פֿון די פענצטער

אָב רעזיגנירטע אין ווילן זייערע בליקן פון דער רייצנדער וויסקייט אָבֿווענדן און זינקען ווייטער און טיפע זאָרגפולע רעיונות, וועלכע רייסן דורך די טויטע שטילקייט מיט האַרצרייסענדע קרעכצן.

[— —] אָבגעטיילט פון דער לעבן באַוועגלעכע ליניע, כדי קיינעם

אין וועג ניט שטערן.

דער באַן איז שוואַרץ ווי די נאַכט אין די וועלכע רוהען אין אים איז זייער אומגליק נאָך גרעסער און פינצטערער ווי די נאַכט. פון צייט צו צייט ווערט מען איבערגעוועקט פון דעם פייף פון אַ באַן, וועלכע לויפט שנעל אַדורך. יעדער רייסט זיך צו די פענצטערלעך אַ קוק טהון, ווער זיינען דאָס די, וועלכע קענען אויך זייער [— —] אין דער נאַכט פאַרן. דו זעהסט גוט-באַלויכטענע וואַגאַנעס, וועלכע טראָגן זיך מיט אַ שטורמישער פרייד, ווי זיי וואַלטן זיך צו עפעס אַ גליקלעכן ציעל יאָגן. מען באַמערקט מענשן פון דער פרייער, ציווילער וועלט. אַ טיפער ווייטיג נעמט אַרום די אַרויסקוקענדע. דאָכט זיך די זעלבע מענשן, ווי מיר אונשולדיגע, קיין פאַרברעכן ניט באַגאַנגען. זיי פאַרן און מיר פאַרן. אָבער ווי פאַר-שידן איז אונזער וועג. זיי ווערן געפירט אויף דער לעבנס ליניע און מיר ווער ווייס! דאָרט לייכט דער לעבן אַרויס און פון אונז קוקט אַרויס די גרויזאַמע, שרעקלעכע פינצטערניש. דאָרט זיצט יעצט אַ רוהיגע, זיכערע מאַסע, וועלכע האָט פאַר זיך אַ ציעל, צו וועלכן זי טראָגט זיך מיטן אייגענעם ווילן. אָבער דאָ ווערן זיי געפירט אָן אייגענעם ווילן, נאָר געצווונגען. און ווער ווייס צו וואָס ?

מען רוקט זיך צוריק פון די פענצטערלעך אָב. נאָך אַ טראָפן יאוש האָט אין זייערע הערצער אַ פלאַץ געמאַכט. יעדער האָט פריש איינגעזאַפט נאָך אַ ביסל אומעט און פייז. און אַ רעזיגנירטער געזוכט אַ ווינקל, וואו זיין טיעף געבויגענעם קאַפּ אַ אָנשפאַר צו געבן.

ווען די נאַכט האָט גענומען אַבטרעטן האָט אונזער צוג זיך גענומען רירן. ער שלעפט זיך מאַנאַטאַניש. מאַכט כסדר פלאַץ פאַר דער הער-כערער, בעסערער ראַסע, וועלכע לאָזט אים לאַנג אויף איר וועג ניט שטערן. מען דערנענטערט זיך צו אַ שטאַדט. אַלץ האָט דאָרט אונטן צום לעבן אויפגעוואַכט. דו זעהסט פרויען, וועלכע לויפן באַזאָרגן זייערע נויטיגע שטוביגע זאַכן. און אַט זעהען מיר פון דער ווייט ווי דער-נענטערן זיך צו אונזער ריכטונג אַ גרויסע גרופע מענשן פון צווייטן

[—]: זיי גייהען ארויס געוויס צו דער אַרבייט. יעדער איז נייגעריג צו זעהן, ווער קענען עס זיין די, וועלכע מאַרשירן דאָרט יעצט צו אונז. צי זיינען נאָך אויך דאָ אין דער געגענד, וואו מען פירט אונז דאָ [—] נוציגע יודן. פון דער ווייט איז אונגעגלעך זייער נאַציאָנאַליטעט פעסט-צושטעלן, נאָר ווען זיי קומען אין דער נאָהנט באַהערשט אַלעמען אַ פרייד. מען האָט דערזעהן די גרויסע געלע לאַטעס. אַ סימן פון נאָך לעבענדיגע אַרבייטענדע יודישע מאַסן. אַ טרייסט און האַפנונג האָט אַלעמען באַ-הערשט. נאָר מערקווירדיג, וואָס דו קענסט זעהן ביי יעדער אַבשטעלענ-דער סטאַציע, באַמערקסט, ווי ס'שטייען מענשן און ווינקען צו די פאַרענדע און מאַכן מיט די הענד עפעס באַדייטענדע סימנים. זיי פירן די הענד איבערן האַלדז, אָדער ווייזן מיט אַ פינגער אויף דער ערד. עס דוכט זיך, ווי עפעס אַ פאַטום באַגלייט זיי אין וועג און ביי יעדן אַפרוה וואַקסן זיי ווי פון דער ערד אַרויס און ווייזן זייערע טייוולאַנישע סימנים. וואָס מיינען זיי דאָ מיט דעם [?] פאַרוואָס באַאומרוהיגן זיי די אַזוי אויך צום טויט דערשראַקענע. און יעדער זוכט צו פאַרטרייבן די בייער מחשבות, וועלכע וואַקסן נאָך אַזעלכע סימנים אויס. און מען וויל זיך אַליין פאַרטומלען דעם מח, אַבווענדן די אויפמערקזאַמקייט פון יענעם שטענדיג פאַר די אויגן שטייענדען — דער בילד פון יענער פרוי מיט דער האַנד אויפן האַלדז.

דער צוג רירט פון אַרט און מען פאַרט ווייטער דעם מאַנאַטאַנישן, אייביגן וועג. מען דערנעהנטערט זיך צו אַ צווייטער סטאַציע. עס שטייען נייגעריגע און קוקן אַרויס צו אונזער צוג און באַלד האָט דאָס אונז אין אַ טיפן אומעט אַריינגעבראַכט. מיר זעהען פון צווישן צוויי בוימער שטייען צוויי פרויען און קוקן צו אונז אַרויס און ווישן מיט טיכלעך די מיט טרערן זיך גיסענדע אויגן. מיר זעהען חוץ זיי קיינעם ניט דערנעבן און די קענסט ניט פאַרשטיין. פאַרוואָס וויינען זיי. פאַרוואָס האָט אונזער קומען אויף זיי אַזוי שרעקלעך געווירקט און זיי ביז טרערן געבראַכט. פאַרוואָס וויינען זיי יעצט יענע [פאַראומעטע פרויען?] צי זיינען דאָס טרערן פון אַ פערזענלעכן אומגליק, צי [אַלס] מיטלייד צו די, וועלכע קוקן יעצט צו זיי אַרויס? וואָס שטעלן מיר מיט זיך פאַר, אַז מיר זאָלן ביי יעדן טרערן אַרויסרופן — עס וואַקסן אויס פון דאָס גיי די צוויי פייניגענדיגע מענשליכע שונאים, וועלכע לאָזן ניט רוהען און מאַהנען

זייער רעכט:] : דער הונגער און דורשט, האָבן פון דאָס ניי גענומען באַהערשן די ערשעפטע מאַסע. מען האָט פון דאָס ניי געפרוּווט אַנגעמען מיטלען, ווי אַזוי צו באַוועגן אונזערע אכוריותדיקע באַגלייטער, זיי זאָלן אונז ערלויבן אַ ביסל וואַסער כאַטש בעקומען. אַט דאָרט אַקעגן אונז שטייען פרויען, מעגלעך יודישע לויט זייער אויסזעהן און ווילן צו אונז ערלאַנגען, צוואַרפן פון שניי געמאַכטע קניידלעך. און ווי גליקלעך וואַלטן מיר יעצט געווען, ווען מען קען נאָר דעם פענצטער עפענען כאַטש אויף איין מינוט און אַרייבאַקומען יענע ווייסע, נאַסע מאַסע. עס שטרעקן זיך אויס צו אונז דערשראַקענע, אַבער דרייסטע הענד, געוויס יודישע, וועלכע האָבן זיך צו אַ אומאַנגענעמלעכקייט געקענט ערוואַרטן, — נאָר אונזערע בעטענדע בליקן האָבן אויף זיי אַזוי פיעל געווירקט, אַז זיי האָבן אין דער ווירקלעכקייט פאַרגעסן און זיך געשטעלט אַקעגן אונזערע פענצטערלעך אויף אַזוי ווייט, אַז וואַרפענדיג זאָלן זיי צו אונז קענען גרייכן. זיי האַלטן גרייט אין די הענד די נאַסע, גרויסע שניי-קניידלעך און ווילן זיי צו אונז וואַרפן. נאָר איין זאך שטערט זיי אויסצופירן זייער מאַראַלישן וועזן טאַט, וואָס וואַלט אונז געקענט מיט אַ פריש לעבן באַהויבן און אַ שטאַרקן, צופלוס פון כח אין די זיך אַבלאַזענע הענד בריינגען. אַט די פאַר-מאַכטע וואַגן פענצטערלעך, וועלכע אַ שטרענגענדע, טיילוואַנישע פער-אַרדנונג לאַזט זיי זיך ניט באַוועגן. איין גוטער ווילן, איין וואונק אויף יא, וואַלט אַלץ געמאַכט און געלאַזט אונז פון שרעקלעכער פיינלעכער יסורים געקאַנט אַרויסשלעפן. נאָר — אונבויגזאַם האַרט ווי אַ שטיין — איז זייער האַרץ, אַן געפיהל, אַן ווילן און אַן פאַרשטאַנד. די שפּאַנונג שטייגט פון מינוט צו מינוט. מענשן ווערן ווילד. דאָ האַט [— —] פון שוואַכקייט געחלעשט. און די פאַרצווייפלטע מאַסע וועלכע האַט איר חשבון פאַרגעסן, וועלכע האַט זיך פון דער ווירקלעכקייט אַבגעריסן, האַט גענומען קלאַפן און רייסן די טירן. קלאַפן אַזוי שטאַרק אין די פענצטערלעך, אַז ס'האַבן גלייך אויסגעוואַקסן עטלעכע שומרים צוזאַמען, זיי האָבן זיך דערשראַקן, טאַמער איז עפעס וואָס געשעהן, וואָס קען אויך פאַר זיי אַ אונאַנגענעם-לעכקייט בריינגען. זיי פרעגן זיך חוצפהדיג, וואָס וויל זי דאָ די שרייענדע, ווייגענדע פרוי. די, וועלכע האָבן די שפּראַך נאָך ניט פאַרלוירן, דערקלערן זיי, אַז איר קינד איז פאַרחלשט פון דורשט און דאָס וויינט די מוטער, וועלכע שרייט נאָך אַ ביסל וואַסער. זיי לאַכן צופרידענע, וואָס מעהר ווי

דאָס איז ניט געשעהן און ווילן שוין צוריק אַבטרעטן און גיין ווייטער זייער וועג. די מוטער אויבט אָן האַסטיקער צו קלאַפּן, די פענצטער זיינען באַלד צעבראַכן. מענשן ווילן איהר אַבציהען, באַרוהיגן, זי זאָל קיין אומגליק אויף זיי ניט בריינגען. גאָר זי וויל פון קיין זאָך ניט הערן. זי פאַרלירט דער איינציקער טאַכטער, איז דער לעבן ביי איהר סיי ווי גאַרניט ווערט. זי בעט זיך: לאַזט מיר לויפן, לאַזט מיר אַרויס אַ טרונק וואַסער פאַר מיין טאַכטער בריינגען. עס געפינען זיך דרייסטע, וועלכע שטעלן זיך אין איהר שוץ און לאַזן איהר צוריק צו צום פענצטער. זי שטורעמט און שרייט. עס קומען פון דאָס ניי די באַנדיטן און זעהענדיג, אַז די חוצפהדיגע האַנדלונג פון דער פרוי קען אויך אַמאָל מיט דרייסט באַווירקן די פערצווייפלטע מאַסע און די פאַלגן קענען אויך פאַר זיי זיין פאַטאַלע, האַבן זיי מיט אַ דיפלאַמאַטישן זשעסט געגעבן אַ נויג מיטן קאַפּ, אַז זיי דערלויבן צו עפענען אַ פענצטער. אַ שמחה האָט אַלעמען באַ- הערשט. אַ שטראָם פרישע לופט האָט מיט אַ חוצפהדיגער פרייד זיך אַריינגעריסן אין וואַגאַן און אַרויסגעטריבן די איינגעבירגערטע, פאַרשטונקענדע לופט. מענשן זיינען ווי צו אַ ניי לעבן אויפגעשטאַנען. אַלע זיינען גע- וואָרן בערוועז און די שפאַנונג האָט דערגרייכט צו דעם גרעסטן פונקט. אַט באַלד, אַט באַלד, נאָך אַ מינוט, נאָך אַ סעקונדע, וועט צו אים אַ ווייסע שטיק שניי אַריינפאַלן און ער וועט זי אין זיינע הענד האַלטן — און גלייך אין מויל נעמען און מיט דעם אַנטרינקען זיין דורשטיק, פאַרחלשט האַרץ. אַ טייל האָט דעם אַדרעס געטראָפּן און אַ טייל איז געפאַלן אויף דער ערד, וועלכע נויטיגט זיך ניט און דאַרף עס ניט האַבן. די גליקלעכע, וועלכע האַבן דעם ווייסן אוצר אין האַנד באַקומען, וואַרפן זיך אויף דעם ווי משוגעים. מען צעטיילט עס גלייך פאַר די נאָהנטסטע משפּחה מיט- גלידער. יעדער שלינגט עס איין, ניט קוקנדיג אויף דער קאַלטקייט און פאַרפרוירנקייט פון דער מאַסע. מען רייסט זיך, מען קריגט זיך פאַר אַ ברעקל, מען הויבט אויף פון דער ערד די שטיקלעך, וועלכע זיינען פון אונפאַרזיכטיקייט אַראַבגעפאַלן. אַבער צו קליין איז געווען די צאָל פון די, וועלכע האַבן געהאַט דאָס גליק צו שטילן זייער דורשט, און די איבריגע גרויסע מאַסע איז ווייטער געזעסן פאַרצווייפלט אין יסורים פון הונגער און דורשט.

דער באַן האָט זיך גערירט פון אַרט. אַלע גריסן די עטלעכע דרייסטע

פרויען און ווינטשן זיי דאָס גרעסטע גליק פאַר דעם גרויסן, העראַבענעם
זשעסט, וועלכען זיי האָבן אונז באַוווּיזן אין וועג.

ס'איז פאַרשנעלערט געוואָרן דער געלויף, מיר פאַרן פאַרביי פער-
שידענע דערפלעך און פלעצער פאַר אַ גרויסער טייל אונבעקאַנט.

[— —] יעצט מיט זעלנער [— —] ער ווערט געפיהרט. שטעלט זיך
[— —] צוג: מיר זון [— —].

[— —] שטעלן זיך אַוועק [— —] סטאַציע. זיי [— —] וועלכע
פאַרן [— —] קעמפן מיט זייער צווייטן שונא [— —] גרויסן מזרח
פאַלק.

קוקט זיך צו מיט גרינגשעצונג און פאַרביסנקייט צו זייערע שונאים,
וועלכע געפינען זיך שוין ביי זיי אין דער נעץ. זיי²⁵ וואַלטן יעצט
[— —] חיות זיך וועלן מיטן גאַנצן אייפער זיך וואַרפן אויף אונז, „די
שולדיגע“, וועלכע צוליב וועמענס [אונזיניקייט?] זיי האָבן יעצט געמוזט
זייערע היימען פאַרלאָזן, זיך געזעגענען מיט זייערע עלטערן, שוועסטער
און קליינינקע ברידערלעך. זיי האָבן געמוזט פאַרלאָזן אַ פרוי, וועלכע
האַט ספאַזמאַטיש געוויינט און אַ קינד, וועלכע האָט זיך פון האַלדז
אַברייסן ניט געוואַלט און זיך געבעטן: פאַפּאַ, גיי ניט אַוועק.

זיי זעהן אין אונז אַט די שוואַכע, שוואַלעזע, צעבראַכענע. מיר
האַבן עס אויף זיי דעם גרויסן אומגליק געבראַכט און מיר זיינען עס
די, וועלכע האָבן די פעלקער אויף דער קריגס אַרענע אַרויסגעפירט. און
ווען מען לאָזט זיי דאָס יעצט צו צו אונז, ווי וואַלטן זיי מיט סאַדיסטישער
אכזריות אונז פאַרצוקט, און די ביינער מיט רציחה צוקנאַקט. פאַרוואָס
שיקט מען זיי אַהין, צו יענעם ווייטן שונא, אַז זיי האָבן דאָ פאַר זיך
אַט דאָ נעבן נאַז זייערן [— —] אַ געפערלעכן און גרעסערן שונא, ווי
דער צו וועלכן זיי ווערן יעצט געפירט. זאָל מען זיי דאָ זייער קאַמפּס
פלאַץ „מאַכן“ און זיי וועלן זייער (אַרישן) כח (באַוויזען). זאָל מען זיי
לאָזן דאָ. האַלט(ן) דאָ זייער גרויזאַמען וועלט געשעפּענס — דאָ — און
זיי וועלן באַוווּיזן אויף וואָס זיי זיינען פעהיק.

נאָר ניין, איהר געמיינע באַנדיטן, לייכט-גלויביגע [— —] פיראַטן
פאַרטס אַהין דאָרט צום שונא נומער צוויי, צום שונא מיט כח און קראַפט²⁶.
באַווייזט דאָרטן אייער גבורה, באַווייזט דאָרטן אייער [— —] גייטס
אַהין, דאָרטן וואו ס'וועלן אייך עמפאַנגען די ריזיקע, שטאַלענע פויגלען

און די מאַסיווער באַוועגלעכער פעסטונגען, וועלכע ווערן געפירט דורך די גרויסע פּאַטריאַטן, דורך די גרויסע מוטיקע העלדן, וועלכע קעמפן פאַר אַלמענשלעכער פּרייהייט און גליק. גייטס איהר געמיינע [—] פאַר-שויען, גייטס איהר גרעסטע פאַרברעכער, דאָרט אַהין אויפן שלאַכט-פעלד, וואו עס קעמפן ליכט קעגן פינצטערניש, פּרייהייט קעגן פאַרשקלאַ-פונג. — דאָרט וועט איהר אייער באַרבאַריום פאַרלירן, אייער כח וועט פאַרשווינדן, אייער עקזיסטענץ וועט אויסגעמעקט ווערן. אייערע לעבנס וועלן אין גרויסן תהום איינגעזונקען ווערן.

די צוגן רייסן זיך פון אָרט. מיר פאַרן צו מערב און זיי צו מזרח. אונז ביידן ערוואַרטעט דאָס זעלבע. אונז פאַר גאַרניט און זיי פאַר זייער אייגענער שולד.

מיר דערנענטערן זיך צו אַ שטאָדט. מען זעהט פון דער ווייט ריזיקע פאַבריקס-קוימענס. דו הויבסט אַן מערקן די עקזיסטענץ פון פאַרצווייגטער מענטשלעכער אַרבייט. און ווען מיר זיינען גאַר נאָהענט געקומען, האָבן מיר דערזעהן פאַר זיך איינע פון די גרויסע אויבערשלעזישע שטעט. דאָ אויף אַ ריזיגן שטח זיינען צעוואַרפן גרויסע און קליינע געביידעס. פון אומעטום רייסן זיך צום הימל גרויסע קוימענס, וועלכע זיינען עדות פון מיהפולער אַרבייט. דאָ איז דער צענטער פון דער אַמאָליקער פּוילישער שווער אינדוסטריע. ביי יעדן איינעם פליהט דורך אַ געדאַנק [:] געוויס פירט מען זיי אַהין אָט אין יענע גרויסע פאַבריקס געביידעס, וועלכע נויטיגן זיך אין מענשלעכע הענד און זיי וועלן ווערן דאָרטן איינגעשלונגען, ווי זייערע פאַרגענגער, וואָס האָבן געוויס זיי פלאַץ דאָ געטראָפן.

מען פאַרט ווייטער דעם מאַנאַטאַנעם וועג, טיפער אין שלעזישן געביט אַריין — אַ נעפל הילט איין די געגנט. ס'איז אַזוי שרעקענד, אַזוי גרוה, ווי דער לעבן. דו זעהסט אויף די באַן ליניעס ריזיקע לאַנגע צוגן מיט קוילן. ס'פיהלט זיך, אַז דאָ איז דאָס האַרץ פון דער פּוילישער גאָלדענער, שוואַרצער ערד. יעדן איינעם דערדריקט דער געדאַנק, טאַמער וועט מען אים אין די טיפע אונטערערדישע קוילן גרובן אַריינזאָרפן — און ווער ווייס, צי זיין פיזישער כח וועט קענען זיין אויסהאַלטבאַר און צי וועט ער זיך קענען צופאַסן צו די באַדינגונגען, וועלכע זיינע גוט בעקאַנטע בעלי בתים וועלן פאַר אים אויסשטעלן.

צי וועט ער נאָך די ערשעפטע וואַכן פון הונגער און נויט קענען

מיט זיינע שוואַכע מוסקולן ערפילן די אחריות, וועלכע עס ליגט אויף אים פאַר זיין פרוי און קינד, טאַטע־מאַמע, ווער ווייס. מען פאַרט אַזוי לאַנג ביז די נאַכט איהר הערשאַפט פאַרנעמט און דאַן בלייבן מיר ווידער שטיין. דער צוג רייסט זיך פון צייט צו צייט, פאַרט אַב עטלעכע קילאַמעטער און בלייבט שטיין. אַ שווערע קאַשמאַרפולע נאַכט האָט אין איהרע אַרעמס איינגעשלונגען די גרויסע צווייטאַגטע, פאַרזאָרגטע יודישע מאַסן. זיי ווייסן, אַז זיי זיינען שוין באַלד גאַהנט צו זייער ציעל. לויטן רייזע פלאַן האָבן זיי שוין באַלד צום קולמינאַציאָנס פונקט דערגרייכט. און ווער ווייס, וואו זיין, וואָס וועט זיי ערוואַרטן, ווען זיי וועלן אַנקומען דאָרט אַהין צו יענעם פונקט, וואו זייערע פאַרגענגער האָבן ביז דאָרט זייער געשיכטע געשריבן.

[— —] וועלכע וועלן אין דער גאַהנסטער [— —] דעם זעלבן וועג דאַרפן מאַכן [ווער] ווייס [— —] דער צווייפּל האָט אַלעמען [אין] דעם קלע[ם] געהאַלטן — נאָר איין שטראַל פון [האַפּ] נונג האָט דעם גלויבן און צו [— —].

אַט דאָס ניט דערשאַצן דעם שונא האָט ווי אַפּוים אַלעמען פאַרשיכורט און מוט געגעבן און אַ טראַפּן טרייסט אין די הערצער אַריינגעגאַסן. די מאַסע שלאַפט אַ ערשעפטע אין טויט־אַנגסטן אויפן אַנקומענדיגן מאַרגן. עס איז אַדורכגעלאָפּן אַ לאַנגע מרה־שחורהיקע נאַכט. עס גייט אויף אַ מאַרגן, אַ גרויער, וועלכער רייסט זיך צו דער וועלט אַרויס דורך אַ געדיכטן שוואַרצן נעפל, וועלכער וויל פון דער וועלט ניט אַבטרעטן און מיט זיין הערשאַפט ניט פאַרשווינדן.

[— —] און ניט [— —] ער האָט די [— —] מער גראַהקייט איינ־געהילט און האָט [— —] אהר ווייזן מעהר [ניט] [— —] אומעט און טרויער — רעדט פון [— —] טויט — די וועלט איז [אין] אבלות [— —] דער היינטיקער מאַרגן איז אַ פאַרשאַ[לטענער].

דער היינטיקער טאַג איז אַן אונגליקלעכער און [— —] האָבן אונשולדיגע צוויי טויזנד פינפהונדערט [— —] קינדער זייער בעסטיאַלישן טויט געטראַפּן.

מען איז אַנגעקומען צו דער סטאַציע קאַטאָוויץ. דו זעהסט פאַר זיך ניט קיין שטאַדט, נאָר קאַנטורן פון געביידעס באַווייזן זיך פאַר דיר. מען איז באַהערשט פון זייער אַ געדריקטער שטימונג. מען זעהט, אַז

באלד איז מען שוין צום ענד ציעל דערגאנגען. נאך א שעה און מען וועט באלד פון באן אויסשטייגן מוזן. און ווער ווייס, וואס עס ערווארטעט אונז — א טייל שרעקט זיך פארן לעצטן פונקט און זיינען שוין מיט מאָנאַטאַנען רייזע לעבן אַזוי איינגעוואַקסן געוואָרן טראָץ די אונער־טרעגלעכע באַדינגונגען וואַלטן זיי שוין [—] אין דער אייביקייט וועלן פאַרן ערגעץ אין אַ מדבר פאַרטראַגן ווערן צווישן ווילדע [—] אַדער חיות, נאָר ניט אויסשטייגן דאָ [—]. ס'שרעקט זיי די בייזע, גולנישע פנימער פון [—] וועלן זיי ערוואַרטן קומען. זיי שרעקט די ווירקלעכקייט, צו וועלכער מען האָט זיי געפירט זיי [שרעקט] — דעם שונא'ס לאַנד, זיי שרעקט די פרעמדקייט פון דעם פּלאַץ [ווייל] אויב דאָרטן, נאָהנט לעבן זיין היים איז מען זיך מיט זיי אַזוי ברוטאַל און מערדערלעך בעגאַנגען, טאָ וואָס ערוואַרטעט זיי דאָ. אַ טייל וועלכע זיינען שוין סיי פיזיש און מאַראַליש ערשעפט האָבן מיט רעזיגנאַציע זיך איבערגעגעבן אין די הענד פון גורל. זאָל שוין זיין וואָס עס וויל, אַבי גיכער פאַרלאָזן אָט די ענגע, געשלאַסענע פעסטונג, וועלכע האָט זייערע לעבנס שוין באלד פון זיי באַרויבט. און אפשר דאָרט אויף דער פריי וועט זיין בעסער און זיכערער. ס'קלאַפט נאָך אַ שטראַהל פון האַפּנונג.

[—] און צו דער לעצטער סטאַציע [—] האָבן אַלע זיך גענוג צובראַכן [—] און זיך אַליין, אַלע זיינען [—] שרעקלעכע גע־דאַנקען. יעדער [—] אין אַ שפּאַנונג געהאַלטן. עס [טויכן?] אויף פון דער טיף יענע נאָגענדע געדאַנקען, יענע מאַטערנדע פּראַגן [:] וואו זיינען די, וועלכע האָבן פאַר אונז [—] אויסגעשטיגן — פאַרוואָס זיינען זייערע שפורן פונעם לעבן — פאַרלוירן — פאַרוואָס זיינען זיי ווי אין דער אייביקייט פאַרשווונדן און קיין סימנים פון עקזיסטענץ פאַר אונז פון זיי ניט געלאָזן? פאַרוואָס? אָט זיינען מיר שוין באלד צום לעצטן פונקט געקומען און מיר דאַרפן שוין באלד די לעצטע ווערטער אָנשרייבן: מיר זיינען אין יענעם לאַנד געקומען און וואָס ווייטער? אַלץ איבערגעריסן, אַלץ פאַרשווונדן, פאַרוואָס? אפשר איז טאַקע אמת די גרויזאַמע ידיעות פון די וואַרשעווער יטן [—] האָבן זייער טויט אין טרעבלינקאַ [געפינען].

[—] באַנדיטן — האָבן [אויך?] אַ צווייטן [—] פּאַפּולערן

[— —] זיי טאקע יעצט צו אים, ווער ווייס [— —] צו הערן זיי שוין ניט דעם לעצטן רעש פון די רעדער.

ווער ווייס, צי וועלן זיי נאך אמאל אין לעבנס צוג איינשטייגן קענען ? ווער ווייס, צי איז שוין היינט ניט זייער לעצטער מאָרגן ? [?] .

ווער ווייס, צי וועלן זיי נאך אמאל א זון-אויפשטיין קענען זעהן ?

ווער ווייס, צי וועלן נאך זייערע אויגן די וועלט אמאל קענען זעהן ?

ווער ווייס, צי וועלן זיי נאך אמאל פון לעבן געניסן קענען ?

ווער ווייס, צי וועלן זיי נאך זייערע קינדערלעך דערצייען קענען ?

ווער ווייס, צי וועט איהר, קינדער, האָבן א מאַמע, און די מאַמע

א קינד ?

ווער ווייס, צי וועסטו פאַר מיר, מיין [— —]

דער צוג האָט פאַרקלענערט זיין געלויף און אויף אַ געוועקסעלטער ליניע אַרויף. אַ פאַקט, אַז מיר זיינען צום ענד ציעל געקומען ! דער צוג האָט זיך געשטעלט, די מאַסע האָט זיך אַ וויג געטוהן, דער לעבן האָט זיך אַ טרייסל געטוהן, נאָך זיינענדיג אין וואַגאַן. אַלץ רייסט זיך און שטופט זיך צום אַרויסגאַנג. מען וויל אַריינכאַפן, אַריינזאַפן אַ ביסל פרישע לופט און אויך אַ ביסל פרייהייט...

מיר זיינען אַרויס פון באָן. און זעה, מיין פריינד, וואָס דאָ קומט פאַר ? זעה ווער עס איז אונז געקומען מקבל פנים זיין. מיליטער לייט²⁷ מיט העלמס אויף די קעפ, מיט גרויסע נאַהייקעס אין די הענד און אויך אין באַגלייטונג פון גרויסע בייזע הינד. אַט דאָס זיינען די אַפּענע אַרעמס, וועלכע האָבן אונז עמפאַנגען געקומען [— —] ? קיינער פאַרשטייט ניט נאָך וואָס אַזאַ שמירה. נאָך וואָס אַזאַ אַבשרעקנדען קבלת-פנים ? נאָך וואָס ? ווער זיינען מיר, אַז מען דאַרף צו אונז האָבן די קראַפט פון גע-וועהר און די ווילדקייט פון הינד. מיר זיינען דאָך אויף אַרבייט געקומען אַלס פרידלעכע רוהיקע מענשן. טאָ צו וואָס אַזעלכע פאַרויכט-מיטלען ? נאָר וואַרט, וועסטו פאַרשטיין.

גלייך ביים אַרויסגאַנג ווערן מיט רציחה די רוקעק, אַט די קליינע מינימאַלע פעקלעך אַרויסגעריסן און ווערן אין איין גרויסן פלאַץ געלייגט. קיינער טאַר מיט זיך גאַרניט נעמען, גאַרניט האָבן. די פּעראַרדנונג וואַרפט אַלעמען אין פעסימיזם אַריין, ווייל אויב מען הייסט דיר דאָס נויטיגסטע, נוציגסטע עלעמענטאַרסטע זאַכן אַבעבען, איז דאָס אַ סימן,

אז דאס נויטיגסטע איז אוננויטיג, דאס נוציגסטע — אוננוציג. דאָ אויף דעם פלאץ דארפסטו שוין קיין [זאך] פון מענשלעכן געברויך האָבן. נאָר לאַנג טראַכטן וועגן דעם קענסטו ניט, ווייל גלייך שניידט אַדורך די לופט דער עכאָ פון אַ נייער פּעראַרדנונג: [מענער בעזונדער און פרויען בעזונדער. ווי אַ דונער האָט אַלעמען געטראָפן אַט די גרויזאַמע אכזריותדיקע פּעראַרדנונג. יעצט ווען מען שטייט שוין ביים ענד ציעל, ווען מען איז שוין ביים גרענעץ געקומען, הייסט מען זיך צושיידן, פונאַנדערשניידן דאָס אונזושניידבאַרע און הייסט צערייסן דאָס אונצורייסבאַרע, וועלכע איז אַזוי ענג צוזאַמענגעבונדן, צוזאַמענגעגאַסן אין איין גרויסן אונצוטיילבאַרן אַרגאַניזם.

קיינער רירט זיך ניט פון אַרט, ווייל מען גלויבט זיך ניט, אַז דאָס אונגלייבליכע, דאָס אונרעאַלע זאַל אַ ווירקלעכקייט זיין, אַ פאַקט ווערן. נאָר אַ האַגל פון קלעפּ, וועלכע ס'האַבן גלייך די ערשטע דערפילט האָט געווירקט, אַז אויך פון די ווייטערע רייען זאַל מען זיך אויסטיילן נעמען.

קיינער [האַט] ביים פּענאַנדערגיין זיך, אַפילו ני[ט] [—] האָט ניט געגלויבט, מען האָט ניט [באַגריפן] אין מאַמענט פון צעשיידונג. מען האָט געקלערט אַז דאָס אַלץ איז בלויז אַ פאַרמעלע פּראַצעדור, כדי פּעסטצושטעלן גענוי די צאַל אַנגעקומענע פון ביידע געשלעכטער בעזונדער. מען האָט געפילט אַ ווייטיג [—] מען קען יעצט אין די ערענסטע מינוטן שטייען צוזאַמען און זיך צוגעבן מוט און טרייסט. מען האָט נאָך געפילט די שטאַרקייט פון די אונצורייסבאַרע פאַמיליאַרישע פעדים. אַט דאָ שטייען זיי נאָך ביידע, פון איין זייט דער מאַן, פון דער צווייטער זייט — די פרוי און קינד. דאָ שטייען עלטערע מענער, אַ אַלטער טאַטע און אַקעגן די שוואַכע מאַמע. דאָ שטייען ברידער און קוקן פון דער זייט צו זייערע שוועסטער אַריבער. קיינער ווייס ניט, וואָס וועט דאָ באַלד פאַרקומען. נאָר מען פילט, אַז מען וועט דאָ עפעס ווערן פאַרטיילט [—] און מען גייט אַדורכן [—] סטאַדיע. מען פרעגט כלומרשט דער עלטער און פאַך. אַלע ווערן צעטיילט און [—] דאָ געשטעלט. נאָר איינס איז ניט קלאַר. די פרעגער לייגן ניט קיין אַכט אויפן פאַך און עלטער. אויב עס געפעלט זיי צופעליג דער פנים. דעם אַהין, דעם אַהער. און אין דריי גרופן איז די מאַסע צעטיילט: פרויען מיט

קינדער, מענער — יונגע און אלטע, און א קליין טייל, וועלכע גרייכט צען פראצענט פון טראנספארט ווערט אין א דריטער ריי געשטעלט. קיינער ווייס ניט, וואו בעסער איז, וואו זיכערער וועט זיין. יעדער קלערט, אָז דאָ קלייבט מען צו פאַרשידענע אַרבעטן. פרויען מיט קינדער — צו גאָר לייכטע און די יינגערע מענער, ווי אויך די עלטערע — צו אַ לייכטער, ערטער־גע־לעכע אַרבייט. און די קלענסטע גרופע, וועלכע האָט כלומרשט מיט זיך די פעהיקסטע געזאָלט פאַרשטעלן, איז צו גאָר שווערער אַרבייט אויסגע־קלייבן געוואָרן [—]. עס בלוטיקט דאָס האַרץ, צוקוקנדיג פון דער זייט אויף די ערשעפטע און אויסגעמאַטערטע פון וועג פרויען, וועלכע מוזן נאָך האַלטן די קינדער אויף די הענד און [—] זיי קענען כאַטש מיט עפעס העלפן, פיל ווינציג פערלייכטערן, נאָר באַקומסט גלייך מיט אַ טעמפער, האַרטער זאָך אַזאַ קנאַל איבערן קאַפּ, אַז דו פאַרגעסט גלייך וועגן וואָס דו האָסט אייגנטלעך צו דער צווייטער זייט געוואָלט גיין. די פרויען, זעהענדיג וואָס זייערע מענער ערוואַרטעט, ווען זיי וועלן זיי הילף בריינגען, ווינקען יעצט צו זיי איבער, זיי זאָלן רוהיג שטיין, פון אַרט זיך ניט רירן. פאַרפאַלן, זיי וועלן יעצט אין די שווערע מינוטן אַליין דאָ [—] נאָר גיין, שטערסט זייערע [—]. זיי טרייסטן זיך, אַז באַלד וועלן זיי געוויס צוריק זיין צוזאַמען און ווייטער געמיינוואָם גיין זייער וועג.

פאַרשידענע מחשבות פלאַנטערן זיך אין מח און דו שטייסט אוב־באַהאַלפן, שוצלאָז. דאָס איינציגע געפיהל, וואָס דער מענש פילט יעצט איז דער ווייטיג פון דער מאַמענטאַלער צעשיידונג, ווייל אויב מען וועט די פרויען און קינדער אויף בעזונדערע אַרבייטן שיקן און זיי, די מענער, וועלן ניט קענען זיין צוזאַמען און זיי הילף בריינגען קענען, איז דאָך די גאַנצע אידיילע, מיט וועלכער זיי האָבן ביזן אַנקומען געלעבט, געוואָרן אַ בלאָף. דער גאַנצער פאַמיליאַרער אַפיום מיט איין מאָל אויסגעוועפט געוואָרן און מען איז געבליבן שטיין מיטן גרויסן שמערצפולן ווייטיג פון דער גרויסער כירורגישער אַפּעראַציע, וועלכעס איז דערקגעפירט געוואָרן גלייך ביים באָן.

עס קומען אַן אויטאָס און בעמען אַרויף אויף זיך די פרויען און קינדער, וועלכע דאַרפן ווערן [—] און ווען וועט ער זיך מיט זיין פרוי און קינד קענען זעהען, ווען וועט ער זיין טאַטע מאַמע קענען

טרעפן, און וועט ער זיינע טייערע שוועסטער קענען [העלפן]. די מענער שטייען פון דער זייט און קוקן זיך צו, ווי זיי ווערן אויף די סאמאכאדן ארויפגעזעצט און פאָרן אָב. יעדערנס בליק איז צוגעשמידט צו איין אָרט, צו איין פונקט, וואָ עס באַוועגט זיך זיין טייערע פרוי מיטן קליין קינד אויפן האַנד. דאָ ווערט אַ מוטער דורך צוויי טעכטער געפירט און זיי ווערן דורך די בליקן פון זייערע ברידער און פאָטערס באַגלייט. אָך ווי שרעקלעך, ווי שוידערלעך, האָט יעצט פאָר דיר אַ בילד זיך געוויזן: איינער פון די מיליטער לייט, וועלכער פאָרעט זיך אַזוי שטאַרק ביים אויפלאַדעווען די סאמאכאדן, איז יעצט אַרויף אויף איינעם פון זיי און מיט זיין גאַנצן כוח געשפאָרט און איינגעדריקט די פרויען און קינדער, ווי זיי וואַלטן מיט זיך אַ טויטן אינווענטאַר פאָרגעשטעלט [—] האָט איצטער אַרומגענומען — טאַמער וועט יעצט זיין פרוי און קינד דורך זיין ברוטאַלער האַנד [צוגעדריקט] געוואָרן און ווען [—].

זיי וואַלטן יעצט אין די שווערע, אחריותפולע מאַמענטן זיין צוזאַמען און זיי באַשיצן. נעמען זיי אונטער זייערע פליגלען, פאַרשטעלן זיי — פרוי און קינד, מוטער און שוועסטער, מיט זיינע פלייצעס. אָך, ווי גליקלעך וואַלט ער געווען, ווען ער קען יעצט פאָר זיי אַ שוץ וואַנט זיין, אַז קיין שלעכטס זאָל זיי ניט טרעפן. יעדער שיקט זיי זיינע באַ-גלייטענדע ווונטשן, אַז זיי זאָלן זיך אין די נאָהנטסטע שעהן קענען צוריק טרעפן געזונטע און מונטערע. די פרויען קוקן גלייך אַראָב צו די רייהען פון די מענער. זי קען איהר בליק פון איהר מאַן ניט אַברייסן, צי פון איהר פאָטער און ברודער. ווי גליקלעך וואַלטן זיי געווען, ווען זיי קענען יעצט אין די שרעקענדע מינוטן זיין צוזאַמען. זיי וואַלטן דאָן זיכערער געווען און דרייטער געקוקט אויף די אַנקומענדע מינוטן. יעצט שטייען זיי איינזאַם אַליין, אונבאַהאַלפן, צושראַקענע. דאָרט אונטן שטייען זייערע טרייע, איבערגעגעבענע מענער און ברידער. דאָרט אונטן געפינען זיך די [—] און ווילן זיי הילף בריינגען און טרייסט געבן. נאָר די באַרבאַריש סאַדיס-טישע הינט לאַזט זיי ניט צו און [—] סאַדיסטן, ברוטאַלע מערדער, פאַרוואָס? פאַרוואָס ערלויבט איהר ניט יעצט די מענשן, וואָס זיינען גרייט זייערע לעבנס פאָר אונז אַבצוגעבן, צו זיין מיט אונז יעצט צוזאַמען, זיי זאָלן אונז אַ דערלייכטערונג, אַ פּערגרינגערונג אין די פיינלעכע מאַ-מענטן קענען געבן. פאַרוואָס?

נאָר יעדער טרייסט זיך, אַז ניט לאַנג וועט דאָס דויערן. גלייך נאָכן דורכמאַכן די פּראָצעדור פון אַנקום, וועט זי זיך מיט דאָ איהר מאַן טרעפן און אונטער זיין שוץ קענען זיין. זי וועט פון דער הילף פון איהרע ברידער געניסן קענען. אַלץ וועט צוריק זיך פאַראייניקן, צוזאַמענגיסן, ווי אַמאָל און געמיינזאַם וועבן ווייטער זייערע לעבנס פעדים. ווי ביטער עס זאָל די צוקונפט ניט זיין, וועט זי פאַרזיסט ווערן דורכן [—].

דער פּלאַץ ווערט אַלץ פּוסטער. עס קומען [—] און גייען אָפּ פּולע סאַמאָאָדן אַלץ [—] און לויפט אין איין ריכטונג אַוועק. אונזערע אויגן באַגלייטן זיי ביז זיי ווערן פון אונז פאַרשוונדן און דאָ קומען שוין פרישע און נעמען ווייטער אָן נייע לעבע[דיגע] און פיהרן זיי דאָרט אין באַקאַנטן ווינקל אַוועק.

די שטאַרקערע, די קליינע גרופע, וועלכע איז אַלס די כלומרשטע בעסטע אַרבייטסהענט אויסגעקליבן געוואָרן, וויל אין דעם אַ טרייסט זעהן, אַז דאָס פיהרן די פרויען און קינדער, מענער שוואַכע און אַלטע איז אַן אויסדרוק פון אַ [האומאַניטירן]²⁸ געפיהל. אפשר וויל די מאַכט ניט בעלאַסטן זיי מיטן צופוס וועג נאָך אַזאַ ערשעפטע רייזע. מיר ווערן אין רייהען צו פינף איינגעשטעלט און מען הייסט אונז מאַרשירן אין דער ריכטונג, וואָס פירט צום לאַגער.

זעה, מיין פריינד, ס'איז אַ קליינע גרופע פון העכער צוויי הונדערט מאַן, אַ פּראָצענט שוין פון אַ גרעסערער געקומענער מאַסע. זיי גייען מיט טיעף געבויגענע קעפּ פון שווערע זאָרגן בעלאַסטעט, מיט אַראַבגע-לאַזטע הענד, רעזיגנירטע, פון יאוש באַהערשטע. זיי זיינען טויזענדער געווען צוזאַמען און זיינען יעצט אין אַזאַ קליינער צאָל פאַרבליבן. זיי זיינען געקומען צוזאַמען מיט פרויען און קינדער, טאַטע-מאַמע, שוועס-טער און ברידער, און יעצט אַזוי עלענד, אַזוי איינזאַם פאַרבליבן. אַן אַ פרוי, אַן אַ קינד, אַן אַ טאַטע, מאַמע, שוועסטער און ברידער. אומעטום געווען צוזאַמען. פון געטאָ אַרויס געאייניקט, פון לאַגער²⁹ געגאַנגען צוזאַמען, אין צוג געפאָרן, געשלאָסן. און יעצט ביים ענד ציעל, ווען מען האָט שוין דעם קולמינאַציע פּונקט דערגרייכט און וועלכער איז אַזוי שרעקענד, אַזוי מוראדיג, האָט מען זיי צושיידט [—] ווער ווייס, וואָס מאַכט [—] ערשעפטע פרוי, וועלכע האָט [—] קינדערלעך [צו טהון] ווער ווייס, ווער אַזוי וועט אין אַזעלכע מאַמענטן

אן זיין הילף זיך אן עצה קענען געבן. צי וועט זי אמאל פאר איהר אומבעהאלפנקייט ניט באקומען א קלאפ פון די בייזע, שטרענגע באג-דיטן. דער קלערט, וואס וועט זיין אלטע טאטע מאמע יעצט אליין קענען טהון. צו וועלן זיי ניט מיט שפאט און פעראכטונג און מיט קלעפ נאך א צולייג ווערן אויפגענומען פון די נייע גאסט-געבער? ווער ווייס, וואס מאכן יעצט זיינע שוועסטער און ברידער. ווער ווייס, צי זיינען זיי כאטש צוזאמען. צי האט מען זיי דארט אין דעם פלאץ, וואו מען האט זיי געפירט, צוריק פערציניקט. און זיי וועלן זיך געגענווייטיג קענען העלפן און א טרייסט בריינגען.

[—] ריכטונג גייען [—] בלויז מיט זייערע פאמיליעס [—] אונזעלכע — קאשמארפולע געדאנקען [—] זיינען באהערשט די יעצט [—] קליינע גרופע מענשן.

אלע האבן זיי ווי פון שלאף אויפגעוואכט. מען האט דערזעהן מאר-שירן א גרופע מענשן אין פארמען גלייך געקליידעט, קוקן גוט אויס און מאכן אן איינדרוק פון מוטיקע, זארגלאזע מענשן. ווען מיר דער-גענטערן זיך צו זיי, זעהן מיר, אן דאס זיינען יודן. א פרייד האט אונז אלעמען באהערשט. מיר האבן דערזעהן די ערשטע מענשן פון לאגער, עדות פון לעבן, עדות פון גוטער באציהונג און מענשלעכער בעהאנדלונג. ביי אלעמען שטארקט זיך דער גלויבן, אן אויך זיי ערווארטעט ניט ערגערס. און די איינציגע זארג, וואס זיי איז יעצט פארבליבן

[—]

קליינע געביידע. עס דערהערט זיך [—] די רייהען צום ציילן. מיר גייהען פארביי. עס שטייהען עטלעכע מיליטער לייט און מאכן חוזק איבער אונזער גיין. אויסגעציילט די רייהען און מיר זיינען אריין אין פריש געצוימטן [פלאץ?]. אלע ווארפן זייערע בליקן אין פארשיידענע ריכטונגען. מ'האפט צווישן די דראהטן צו געפינען די, וועלכע זיינען מיט מינוטן צוריק פון אונז אבגעריסן געווארן³⁰. עס הערן זיך שטיי-מען פון פרויען דערוואקסענע און עלטערע אויפן אויסזעהן. מיר דער-זעהען פון צווישן די דראטן זיך ארומדרייען פרויען אין ציווילער און אויך לאגער קליידונג. ס'איז דארט אַזאַ געפילדער, אַזאַ גערודער — דאָס זיינען געוויס אונזערע פרויען און קינדער פארפאָרן. דאָס זיינען

געוויס — מיין מוטער און שוועסטערס געקומען און דאָרט ווערן יעצט דורכגעפירט אַלע היגיענישע צוגרייטונגען אום זיי.

[—]

קענען ווערן. נאָר איינס איז פאַר אונז שוין קלאָר געוואָרן, אַז ס'איז געשאַפן געוואָרן [—] וועלכע האָט אונז מיט דער [—] צוטיילט אויף דעם איז [—] דער פאַרדראַטעוועטער, גוט געצוימטער פרויען-לאַגער. דעם ערשטן ריס דערפילט, דעם ערשטן ווייטיג דערשפירט. מיר זיינען נאָך ניט פעהיק אים פולשטענדיג צו בעגרייפן. אָבער אַ טיפער תהום האָט פאַר אונז אויסוואַקסן גענומען. אין אַ שטיקל טרייסט איז פאַר אונז געווען, וואָס מ'פירט אונז ניט ווייט אַוועק. מיר וועלן זיין נאָהנט. מיר וועלן דורך די דראַהטן אונזערע בליקן פאַראייניקען קענען און אפשר אויך אַמאָל אין קאַנטאַקט קומען קענען. מיר גייען אַדורך אַ צווייטן טויער און זיינען אַריין אין אַ גוט געצוימטן מענער לאַגער. מיר טרעטן אַרויף אויף אַ ליימיג באַדן.

[—]

נאָר ביז יעצט ניט (באַווינט). ס'שטייען מענער ביי צוויי געמויערטע בנינים און באַקוקן אונז פון אויבן ביז אַראַב.

מיר קענען ניט דערקענען, צי דאָס זיינען יודן צי גוים. מיר פאַר-שטייען ניט, פאַרוואָס באַקוקן זיי אונז אַזוי שטאַרק. נאָר דאָס איז געוויס אויס נייגעריקייט צו באַקענען די ניי געקומענע. מיר טרעפן מענשן, וועלכע דערשרעקן מיט זייער אויסזעהן. זיי גייען אין ליימיקן באַדן און שלעפן טאַטשקעס מיט ליים. זיי טראַגן טראַגעס. — דער טראַגט ציגל, ווער ליים. אַ ציטער נעמט אַדורך אַנקוקנדיג די אַמאָליקע מענשן און יעצטיגע שאַטענס. זאָל דאָס זיין די אַרבייט? זאָל דאָס זיין דער קאַנצענטראַציאָנס-לאַגער, וועלכער וועט דאַרפן געבן באַשעפטיקונג די מיליאָנען קאַנצענטרירטע יודן — אַט דאָס איז די וויכטיקע מלוכהשע אַרבייט, פאַר וועלכער מען האָט אַלץ מקריב געווען און אַלע נויטיקסטע פלאַצוווקעס די נוציקסטע.

[—] דאָס וואָס די זעהסט ווייל דו ביזט צופיל באַזאָרגט וועגן

גורל פון דייענע ליבסטע און טייערסטע. מען פירט זיי אין אַ הילצערנע געביידע. זיי האָבן געהאַפט, אַז דאָ וועלן זיי טרעפן זייערע ברידער און טאַטעס, וועלכע זיינען אַהער געפאַרן. נאָר נישטאָ קיין שפור פון קיינעם.

ווער ווייס, אפשר זיינען זיי שוין אלע פראצעדורן דורכגעגאנגען און זיינען שוין צו זייער פלאץ געקומען. עס קומען אריין א פאר יודישע באַן-דיטלעך³¹ אין באַגלייטונג פון עטלעכע מיליטערייליט³² און גיבן א פעראַרדנונג: [: אַלץ, וואָס איינער האָט, מוז ווערן אַבגעגעבן! קיינער פאַרשטייט ניט, וואָס פערלאַנגט מען פון אים. ער האָט דאָך שוין אַלץ אַבגעגעבן. פאַרוואָס פערלאַנגט מען פון זיי דאָס קלענסטע, דאָס מיני-מאַלסטע, וועלכעס קען זיך אין די טאַשן באַהאַלטן. פאַרוואָס!!

[—] פון שטעקנס וועלכע [פאלן?] אויף די קעפ פון די נייע געקומענע פאר פּרעגן בלויז באַקומסטו אַ פראַסק פון די [—]. מען הייסט אפילו דעם דאַקומענט, וואָס איז דאָס וויכטיקסטע און נאַרמאַלע, בפרט אין קריגס-צייט, אויך אַבגעבן. דו דאַרפסט קיין זאך דאָ ניט האָבן אפילו די באַצייכנונג, ווער דו ביסט און פון וואָגען דו קומסט איז דאָ אויך ניט בויטיג. מען פאַרשטייט ניט, פאַרוואָס מען גיט אַלץ אַב. און ווען מען איז שוין פון אַלץ בעפרייט, פירט מען זיי אין באַד אַריין. די יודישע באַגלייטער מאַכן חוזק איבער אונז. קיינער פאַרשטייט ניט זייערע סודות-פולע פראַגן. ווער האָט אונז דאָ געהייסן קומען. צי האָט איהר קיין בעסער פלאַץ פאַר זיך אויסזוכן ניט געקענט? [קיינער ענטפערט זיי ניט, ווייל ער פערשטייט ניט זייער פראַגע. מען פירט אַריין אין דער כלומרשט דעזינפעקציאָנסבאַד, אַבער מען וואַשט זיך ניט, נאָר מען שערט דאָ בלויז די האַר אַב און מען דערלאַנגט [—] מיט עפעס אַ פייכטער זאך. מען פירט אַרויס אין אַ צווייטן צימער און מען גיט נייע זאַכן. אַרייַן געגאַנגען אַלס מענשן אין אונ[זערע] מיט ציווילע, נאַרמאַלע קליידונג און גייהען אַרויס צוריק, ווי געפערלעכע פאַרברעכערס אויפן אויפזעהן און ווי די גרעסטע משוגעים אין זייער קליידונג. אַלע אָן היטלען, דער אין שיד דער אין שטיוויל ניט צום פוס און גרויס. די זאַכן פאַר וועמען צו קליין פאַר וועמען, צו גרויס. עס גייהען שוין צוריק די נייע געפאַנגענע, וועלכע אויבן אָן איינגעגלידערט צו ווערן צו דער אַלטער לאַגער-משפחה. מען פירט זיי אַרויף אויף די נייע לאַגער רעלסן, אויף וועלכע זיי וועלן זייער נייעם לעבנס וועג דאַרפן גיין.

איין געדאַנק באַשעפטיקט יעצט אַלעמען. איין פראַגע לאַזט קיינעם ניט רוהען: ווי דערוויסט מען זיך, וואו איז די משפחה אַהינגעקומען, ווי באַקומט מען פון זיי כאַטש אַ גרוס, ווי דערגייט מען אויף זייערע שפורן.

עס האָט זיך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז יעדן ז[ונטיק] וועט מען זיך
 [—] קענען טרעפן. פּונואַנען די ידיעה [שטאַמט] [—] ביט נאָר.
 מען איז צופּרידן וואָס מען [—] באַקומען. מען קומט צוריק אַריין אין
 זעלבן באַראַק. מען צושטעלט אַלעמען אין איין רייה. מען דאַרף פּון אונז
 די פּערסאָנאַליען אויפּנעמען. יעדער וויל אָנבינדן אַ שמועס מיט די אַלט
 איינגעזעסענע און פּון זיי עפעס דערגיין. נאָר ווי געמיינ, ווי פאַרברעכעריש
 זיינען אויך די, צו וועלכע מיר ריידן. און ווי קענען דאָס מענשן אַזעלכע
 סאַדיסטן זיין — צו מאַכן חוּק מיט עלענטע צעבראַכענע מענשן. ווי קע-
 נען זיי דאָס אַזוי לייכט, אָן אַ גרימאַס אויפן פנים, ענטפּערן אונז אויף
 דער פּראַגע, וואו געפינען זיך יעצט אונזערע פאַמיליעס [“]. זיי זיינען
 שוין אין הימל [“]. צי האָט דער לאַגער אויף זיי אַזוי געוורקט, אַז זיי
 האָבן פאַרלוירן אַלע מענשעלכע געפיהלן און געפינען ביט קיין בעסערע
 פּערוויילונג — שעפן פאַרגעניגענד פון יענעם פּיין און יסורים. עס מאַכט
 דעם איינדרוק

[—] האָט דעם גרויזאַמען אויפּפאַס[נדע] [ווערטער] [:] אייערע
 משפּחות זיינען שוין מיטן פּייער אַוועק. אַ שרעק נעמט אַלעמען אַרום. עס
 ציטערט אויף דאָס האַרץ הערנדיג בלויז דעם קלאַנג פּון דעם וואָרט : „דיין
 פאַמיליע לעבט ביט מעהר!“ גיין, ס'איז אונמעגלעך, ווייל ווי קען עס אַ
 ווירקלעכקייט זיין, אַז די מענשן, וועלכע ריידן דאָ מיט אונז זאָלן אויך,
 ווי מיר, מיט זייערע פאַמיליעס האָבן געקומען און זיינען אַליין פאַר-
 בליבן, ווייל יענע די, וועלכע זיינען אויף די אויטאָס געפאַרן זיינען גלייך
 אין דעם גאַז אויוון אַוועק, וואָס שליינגט איין לעבעדיגע, צאַפעלדיגע און
 וואַרפט אַרויס פאַרגליווערטע, טויטע. ביין, ס'איז ביט מעגלעך [!] זיי
 וואַלטן אַזוי לייכט וועגן דעם ביט גערעדט. זייער מויל וואַלט זיך עפענען
 ביט געקענט. קיין ווערטער צו דעם וואַלטן זיי ביט געהאַט, ווייל זיי וואַלטן
 אַליין [—] מעהר אויף דער וועלט שוין ביט געווען

[—] אַז [—] דער שדים שפּיל, וועלכער [ברענגט?] [—] צו
 דעם שוידערלעכן לאַגער לעבן נאָר פּונדעסטוועגן — לאָזן זייערע ווער-
 טער טיפע שפורן וועלכע גראָבן זיך איין אין מיין האַרץ און מח און
 ס'וועקן זיך און וועבן בייזע, שוואַרצע מחשבות. אונזער גייסטיגער שונא
 האָט צום לעבן אויפּגעוואַכט. דער הונגער האָט גענומען פּייניקן. און דער
 מענש ווערט שוואַך לגבי דעם גרעסטן אינערלעכן פּיינד. ער לאָזט דיך

ניט רוהען, ער לאַזט דײַך ניט קלערן, ביז דו דערליידיקסט אים ניט זיין חוב. מען גיט עסן די הונגעריגע מענשן. אויף איין מאַמענט אַ טרייסט באַקומען — זיי האָבן כאַטש זייערע קערפּערס טיילווייז באַפּרידיקט. מען אויבט אָן די טאַטואַציע. יעדער באַקומט זיין נומער. פון דעם מאַמענט האַסטו דיין איך פאַרלוירן. דיין מענש איז אין אַ נומער פּערוואַנדעלט געוואָרן. דו ביסט ניט מעהר דער, וואָס איז אַמאָל געווען. דו ביסט היינט אַ גאַרנישט זאָגענדער, אַ גאַרנישט ווערטיגער באַוועגלעכער נומער [—] מען שטעלט צו אַזעלכע הונדערט נומערן און [—] אַלע זיי ווערן אין די נייע היימען געפירט.

אויף דער גאַס איז שוין פינצטער, מען זעהט קוים ד[עם] וועג. פון וואו ניט וואו לייכט זיך אַרויס עלעקטרישע לעמפלעך, וועלכע גיבן ווינ-ציג ליכט אַרויס. דאָס איינציגע גרויסע ליכט איז איין גרויסער פּראָזשעק-טאָר, וואָס הענגט איבערן פון ווייט זעהענדען טויער. מען קריכט אין ליי-מיקן באַדן אַריין ביז אומצופאַלן. מיט שרעק און מאַטערניש קומט מען צו די נייע קברים צו. ווי נאָר מיר האָבן די נייע היים דערזעהן, קוים די לופט איינזאַפן געקענט, האָבן שוין עטלעכע מיט שטעקנס איבערן קאַפּ באַקומען. עס גיסט זיך שוין בלוט פון אַ געשפאַלטענער קאַפּ, אַדער פון אַ צוקאַלעצעטן פנים. דאָס איז דער ערשטער קבלת פנים פאַר די נייע-קומענע. מען ווערט צעטומלט, צעחישט. מען קוקט זיך אַרום, וואו איז מען דאָ אַריינגעפאַלן [—].

דער וועלכער רוקט זיך אָב און אַ זייט [—] יענעמס [—]. יעדער קלערט נאָר ווי איינצוהיטן זיין צובראַכענער קערפּער זאָל קיין קלעפּ ניט באַקומען. מיר באַקומען גלייך אַ קורצע ערקלערונג, אַז דאָס איז דאָס [די בלימעלעך] פון לאַגער לעבן. דאָ הערשט אַ אייזערנע דיס-ציפּלין. דאָ איז אַ קראַפּיר לאַגער. דאָ איז אַ טויטן אינדזל. דער מענש קומט דאָ ניט אויף צו לעבן, נאָר צו באַקומען זיין טויט, ווער פּריהער, ווער שפעטער. דאָס לעבן האַט דאָ זיין זיך-אַרט ניט געמאַכט. דאָ איז די רעזי-דענץ פון טויט. אונזער מח איז טעמפּ, אונזער פּערשטאַנד פאַרגליווערט. מיר באַגרייפן ניט די נייע שפּראַך. יעדער קלערט נאָר, וואו איז זיין משפּחה, וואו האַט מען זיי איינגעאַרדענט און ווי אַזוי וועלן זיי זיך צו אַזעלכע באַדינגונגען צופאַסן קענען. יעדער קלערט, ווער ווייס, צי ווער יעצט

[— —]

פארברעכער און סאדיסטן ווי דאס און [— —] דאס יעצט אויף דעם צום טויט דערשראקענער קינד זעהענדיג ווי זיין מוטער ווערט געקלאפט. ווער ווייס ווי אזוי באגייהען זיך יעצט די געמיינע באנדיטן, צו וועלכן געשלעכט זיי זאלן ניט געהערן, מיט זיין שוואכער, קראנקער מאמע און מיט זיינע ליבע, טייערע שוועסטער. ווער ווייס, וואו, אין וועלכן מעגלעכן קבר האָט זיין פאָטער און ברודער זיין רוה געפונען. און ווי באגייט מען זיך מיט זיי. אַלע שטייען אונבאהאַלפענע, פאַרזאָרגטע, פאַריאָושטע, איינ-זאַמע, עלענדע, צובראַכענע. מען טיילט צו בוקסן, דאָס זיינען אַזעלכע נאַרעס פאַר 5—6 נומערן צוזאַמען³³. און מען הייסט אונז אין זיי אונזערע גופים באַהאַלטן, דער קאַפּ זאַל זיך בלויז קענען זעהן, פאַרקריך וואָס טי-פער, דו פערשאַלטענער מענש.

מען זאַל דיך וואָס ווייניקער קענען זעהן. עס קומען צו צו די בוקסן די שוין פון לאַנג געקומענע געסט, וועלכע פרעגן זיך וויפּל איז אונזער אַלגעמיינער צאַל געווען און וויפּל האָט מען אין לאַגער געבראַכט³⁴. די פּראָגעס זיינען אזוי אונפערשטענדלעך.

מיר קענען עס ניט באַגרייפן, וואָס איז דען דער אונטערשיד. וואו זיי-נען די יענע, די, וועלכע זענען מיט די אויטאָס געפאַרן. זיי קוקן אונז מיט אַ צינישן שמייכל אָן. און אַ טיפּער קרעכץ רייסט זיך פון זיי אַרויס, אַ סימן פון מענשלעכער מיטלייד. צווישן די אַלט איינגעזעסענע טרעפן מיר זיך מיט איינעם פון אונזער לאַגער. מיט איינעם, וועלכער איז פון די פריער-דיקע טראַנספּאָרטן געקומען, פון וועלכע מיר האָבן קיין גרוס ניט געהאַט, פון וועלכע מיר האָבן קיין שפור ניט געפונען און יעצט האָבן מיר אַ גרוס באַקומען, אַ סימן פון לעבן געטראָפּן. צי וועלן מיר אויך דעם גרוס פון יעקע-לאַנד אָבנעמען קענען. נאָר וואָס רעדט ער דער מענש, וואָס זאָגט ער צו אונז. עס ציטערט דאָס האַרץ, די האַר שטעלן זיך קאַפּויער. הערט, וואָס ער זאָגט [:] מיינע טייערע, מיר זיינען אויך ווי איהר אין די טויער זענדער געקומען און אַ קליין פּראַצענט איז פון אונז פאַרבליבן. די, וועלכע זיינען אין די אויטאָס געפאַרן, זיינען גלייך צום טויט געפירט געוואָרן. און די, וועלכע זיינען צו פיס געגאַנגען, די דאַרפן נאָך, ווער אַ לענגערן, ווער אַ קירצערן וועג צום טויט דורך מאַטערניש גיין. שרעקלעכע ווערטער, אונ-גלויבליכע. ווי קען עס מעגלעך זיין, אַז מענשן זאלן קענען רעדן וועגן

טויט פון זיין פרוי און קינד, טאטע, מאמע, שוועסטער און ברידער און נאך אליין קענען זיין, נאך אליין קענען עקזיסטירן [!] עס פארגנבעט זיך א ניט זיכערער געדאנק. אפשר ווערן די מענשן דורך דער לאגער-אטמאספער אזוי פארווילדעוועט, אזוי אכזריותדיג, אז זיי האבן א ספעציעלן פארגעניגן צו זעהן יענעם אין די פיינלעכסטע יסורים. זיי שעפן פון דעם פאר זיך א טרייסט, זיי ווילן פארגרעסערן די צאל פון די ליידענדע, די צאל פון די מיטפילענדע. נאך איינס איז ניט פארשטענדלעך, וואס אלע, אן אונטערשיד פון עלטער און כאראקטער דערציילן דאס זעלביקע.

[—] אהער איז ניט געווען, איז שוין פון לעבן לאנג פערשוואונדען און דאס ווירקט אזוי [פאטאל ?] אויף יעדן אינעם ביז ער ווערט גענצליך צובראכן און ספקות אויבן אן זיך פארגנבענען אין זיין מוח. אפשר זאגן די מענשן טאקע אמת!

קום, מיין פריינד און זעה, ווי ס'ליגן צו 3—6 איינגעדריקטע ווי א קנויל פון גרויסע לידן, יסורים. און יעדער וויינט און וויל זיין הארץ פארן צווייטן אויסגיטן. זיי ווילן זיך ניט פארשטעלן דעם גרויסן אומגליק, אבער דאך גיסן זיך שוין ווייטאגפולע טרערן.

הער זיך צו, מיין פריינד, ווי איינער רעדט יעצט צום צווייטן [:] טייערער, זאל עס זיין אמת, האבן מיר שוין אלץ פארלוירן, האבן מיר שוין קיינעם ניט, ניט קיין פרוי, ניט קיין קינד, ניט קיין מאמע, ניטא קיין טאטע, ניטא מער קיין שוועסטער און ברודער. ניטא מעהר דיין גאנצע משפחה. אך ווי שרעקלעך — ווי שוידערלעך — צי קען עס מעגלעך זיין, צי קען אזא ברוטאליטעט אין לעבן מאכט געפינען. צי קען אזא סאדיום פון [—] טויזענדער, טויזענדער מענשן און זיי אן שולד דעם טויט געבן, נאך א פלאץ אין דער וועלט געפינען.

אך ווי גליקלעך וואלטן מיר געווען, ווען מיר קענען דארט זיין צוזאם-מען. ווי גליקלעך וואלטן מיר יעצט געווען, ווען מען טיילט אונז ניט פונאנדער און מיר קענען צוזאמען גיין קעגן דעם שיקזאל, ווי שרעקלעך און ווי גרויזאם ער זאל ניט זיין. פארוואס האט איהר אונז, געמיינע באג-דיטן, פונאנדערגעטיילט, פאנאנדער געבראכט [—] האט איהר הער-צער אויף צוויי טיילן, איינע צום טויט און די [צווייטע]

[—] פאר יעדן נאך איבערגעלאזן. פארוואס [—] אין [בשמה ?] אויף צווייטן [—]

פאָרגינט זיך צו טרעפן צוזאַמען אין די אַרעמס פון טויט [—] געפינען
 ניט קיין אַרט פון יסורים [—]

ניכטערער, וועלכע האָט פון פאָרויס עפעס אַ שרעקלעכן פאָרגעפיל [—]
 יעצט פאָרוואָס האָט ער די טויט טאַבלעטן וועלכע ער האָט ביזן לעצטן
 מאָמענט געהאַלטן און ער ווייס ניט אַז ער איז פאָרלוירן.

אַך ווי גוט וואָלט עס געווען, ווי גליקלעך וואָלטן מיר אַלע זיך גע-
 פיהלט, ווען מיר האָבן אַזעלכע טייערע, גוטע טאַבלעטן פון טויט. מיר
 וואָלטן זיי יעצט מיט גאַנצן חשק גענומען און ווי גליקלעך וואָלטן מיר
 געווען, ווען מיר קענען אין אַ זיסן אייביקן שלאָף דעם לעצטן אַפּרוה
 געפינען — און אויף די פאַליעס פון הערלעכע חלומות צו דעם אַרט פון
 דער טייערער משפּחה דערגרייכן און זיך מיט זיי אויף אייביק פאַר-
 אייניקן.

אַ קלאַפּ פון אַ שטעקן אויף איינעם פון די צו פיעל פון בוקס אַרויס-
 גערוקטע קעפּ האָט איבערגעריסן דעם טראַכטן, האָט איבערגעריסן דעם
 צערפולן געשפּרעך. דער ווייטיג פון מיין נייעם ברודער האָט אַזוי פיעל
 געווירקט, אַז מען האָט גענומען קלערן אַ ביסל אויך וועגן זיך. צו זיכערן
 דעם אייגענעם איד, צו זיכערן דאָס, וואָס איז נאָך פאַרבליבן פון איבעריקן
 צער און ווייטאַג. עס קומט צו צו אונזערע בוקסן דער נייער לאַגער-
 טאַטע, דער הויכער, בלאַנדער, דיקער מענש און מיט זייער אַ סימפּאַטישן
 שמייכל ווענדעט ער זיך צו אונז, צו די נייע [:] קינדער. זייט וויסן, אַז
 איך אָט דער ⁸⁵, וועלכן איהר זעהט פאַר זיך, איז אייער

[—] [איד] פאַרבליבן [—]

[—] קינדער אין [—] קאַנען אייער גוף נאָך ביים לעבן דערהאַלטן

[—] אייער קערפּער אין עטלעכע טעג אַרום אין טיפּן לאַגער [—]

און אויסגיין אין שרעקלעכע יסורים.

געדענקט דאָס אַרט, וואו איהר געפינט זיך — דאָ איז אַ קראַפּיר לאַגער.
 מענשן לעבן דאָ ניט לאַנג. די באַדינגונגען זיינען דאָ זייער שווערע און
 די דיסציפּלין — אַן אייזערנע. פאַרגעסט פון אַלץ. געדענקט וועגן זיך.
 וועט איר זיך נאָך האַלטן קענען. איהר זאָלט אַלע ערשט זאָרגן וועגן
 אייערע שיד און שטיוויל. דאָס איז דער ערשטער געבאַט פון לאַגער-לעבן.
 ביסטו באַרוועס — ווערסטו שנעל ליקווידירט. האַלט זיך זויבער, כאַטש
 ווער ווייס צי איהר וועט נאָך אַ שווערן טאַג אַרבייט נאָך האָבן כח זיך

רירן צום עסן. נאָר דער ווילן זאָל כאַטש ביי אייך זיין. דער ספיטש איז צו ענדע. אַ גוטע נאַכט, מיינע טייערע.⁸⁶

די רעדע האָט אונדז אַלעמען ווייניק וואָס אין קאַפּ געקראַכן. וואָס שרעקט אונז דער טויט. ער איז פאַר אונז קיין אומגליק ניט. נאָר איין זאָך האָט יאָ געוויסע וואַרצלען געלאָזט פאַלן. דאָס איז די אַנווייזונגען, ווי אַזוי מיר זאָלן איינהיטן אונזער גוף, איינהיטן זיך פון אומזיסטע פיין און יסורים. דאָס האָט אַלעמען געשראַקן. דעם פיזישן ווייטאַג האָבן אַלע אויסמיידן געוואָלט. די מאַטערניש ביזן טויט האָבן אַלע פאַרשפּאַרן געוואָלט. די רעדע האָט געטרייסט און געשראַקן. געטרייסט מיט איר טאָן און געשראַקן מיט איהר אינהאַלט.

ווי קוקט אויס די אַרבייטס-גאַס, אויף וועלכע מיר וועלן ווערן גע-פירט? ווער ווייס, וויפל [פיין און] יסורים מיר וועלן דאַרפן דורכקומען. [ביזן] מיר וועלן צו דער לעצטער לעזונג [—] קומען. ווער ווייס. שוין פון אַלץ און דרינגען אַריין צוריק אין דער אייגענער וועלט — פערשטיפּן זיך אין דעם [—] תהום פון יסורים, וועלכע האָט זי צוריק [—] גענומען. עס הערט זיך אַ קול פון אַ זינגענדיקער מענלעכער שטימע. מיר ווערן ווי וואַנזינגע. וואָס קומט דאָ פאַר, דאָ אויפן בית הקברות, אַ געזאַנג פון לעבן, דאָ אויפן טויטן אינדזל אַ שטים פון לעבן הערן. דאָ אין קראַפּיר לאַגער זאָלן מענשן נאָך אַליין קענען זינגען און אינטערעסירטע צוהערער האָבן. ווי איז דאָס מעגלעך. דאָס זיינען מיר עפעס אויף אַ שדים וועלט געקומען וואָס אַלץ ווערט פאַרקערט פון מענש-לעכן שכל געטוהן און געמאַכט.

איז בלאַק איז געוואָרן אַ טומל. אַלע צעלויפן זיך, וואָס שנעלער אין די נאַרעס אַריינקריכן. — וואָס איז געשעהן. דאָס זיינען די גוט געפרע-סענע שטובע דינסטן⁸⁷, די פאַרטרעטער פון אונזערע מוטערס, פרויען און שוועסטער. זיי לאָזן זיך מיט גרויסע, גראַבע שטעקענס אויף די צושראַקענע, ערשעפטע פון טאַג-אַרבייט מענשלעכע שאַטענס. וואָס ווילן זיי פון זיי [?] פאַרוואָס פייניקט מען זיי אַזוי [?] פאַרוואָס שלאָגן זיי אַזוי אָן שום שולד אויף רעכטס און אויף לינקס [?] דעם געשפּאַלטן אַ קאַפּ, דעם צוקאַליעטשעט און דו טאַרסט נאָך קיין וואָרט ניט ריידן — טאַמער רעדסטו אַקעגן, ווערסטו אויף דער ערד געוואָרפן און ווי אַן עקלאַפּטער [—] מיט די פּיס געטראַטן און אַזוי זעהען אויס [—]

מיינע טייערע שוועסטערס. וויי איז צו מיינע ברידער, וועלכע דארפן אין אייך א [—] טרייסט געפינען, וויי איז די קינדער, וועלכע דארפן אין אייך א צערטלעכקייט פון א מוטער געפינען. וויי איז צום זעהן, אז איהר זייט זיינע פארוואַרגער.

זיי קומען צו אונזערע בוקסן און ערגענצן דעם בלאַקאָוענס⁸⁸ דרשה. זיי דערציילן אונז און ווייזן אָן, ווי אזוי מיר דארפן זיך פירן מיט זיי און אויף דער אַרבייט. געדענקט איר מוזט ווערן אויטאָמאַטן און זיך באַוועגן לויט אונזער ווילן. פאַרגעסט צו טהון אַ טראַט אַנדערס ווי דאָס וואָס ווערט דורך אונז דיקטירט. ווען ניט, וועט איר מיט אונזער דריטער האַנד האָבן צו טהון, מיטן פעסטן, שטאַרקן שטעקן, וועלכער וועט אייך מאַכן בויגזאַם, אזוי גידעריק, אַז אויפהויבן מעהר וועט אייך שוין זיין צו שווער.

ווי ביטער דער סם זאָל ניט זיין — האָט ער ניט קיין כח אונז יעצט צו באַווירקן — ער שרעקט אונז ניט און ער שאַדט אונז אויך ניט. מיר זיינען צו אַלעם גרייט און גייען אונערשראַקן אַקעגן דעם שוידערלעכן משיח. אַ שלעכטן דערדריקענדען איינדרוק מאַכט אויף אונז אַלע דאָס דערליידיקן אַלע פּיזיאלאָגישע געברויכן אין בלאַק, אַט דאָ אַנטקעגן דיין נאַרע. און באַלד וועלן עס מענשן דאַרפן אַרויסטראַגן. און ווי שוידערלעך, ווי שרעקלעך, די מאַראַל און די עטיק האָט זייער טויט אויך דאָ גע-טראַפן.

אין בלאַק איז געוואָרן שטיל. אַלץ ליגט אין די בוקסן און איז פאַר-זונקען אין שלאָף.

נאָר אין די ניי פאַרנומענע בוקסן קענען נאָך די ניי געוואָרענע בריי-דער, וועלכע ס'זיינען [—] קברים פון זייערע משפחות אויסגעוואַקסן, קיין רוה ניט געפינען. דער שלאָף קען זיי ניט פאַנגען. [—]

זעה (מיין פריינד ווי זיי ליגן יעצט [צופרידן?]) אין פון פיין אין יסורים אויף יעדנס פנים [—] דער שרייט, דער וויינט פון שלאָף [—] און די איבעריקע קרעכצן. [דאָס?] האָבן [זיי] יעצט פון דאָס ניי אַדורך דעם [אומגליק?] פון פאַרגאַנגענעם טאַג.

אין שלאָף, ווען מען איז מיט זיך אַליין קען מען בעסער באַגרייפן דעם גרויסן גרענעצלאַזן אומגליק. און יעצט וועסטו זעהן אַ זאַרגלאָזן

שמיכל אויפן פנים. דאָס האָט ער אין חלום צוריק זיין צושיידעטע פאָ-
מיליע געטראָפן. אַלץ שלאָפט.

די ערשטע נאַכט איז אַריבער. אַ קלינגעריי האָט אַלעמען אויפגעוועקט
און מיר, די ניי געקומענע ווערן גלייך [—] אַרויסגעשיקט אויף דער
גאַס. מען דאַרף מיט אונז איבונגען מאַכן צו דעם באַלד פאַרשטייענדיקן
אַפעל.

אויפן גאַס איז נאָך גענוג פינצטער. עס פאַלט אַ נאַסער שניי. דו
הערסט אַ גערודער אין לאַגער. עס באַוועגן זיך יעצט די פון די באַראַקן
צום אַפעל אַרויס נומערן. אַ קעלט נעמט אַלעמען אַרום. מען דערפיהלט
גלייך די לאַגער קליידונג און די באַרוועסע פיס לאַזן גלייך פון זיך
פיהלן. עס הערן זיך געשרייען: אויפגיין, אויסריכטן די רייהען! דאָס
מאַכט מען צוגרייטונגען צום אַפעל. אונזער בלאַק עלטסטער [גיט] אונז
אַן די לעצטע אַנווייזונגען, ווי אזוי מיר דאַרפן זיך האַלטן ביי יעדער
קאַמאַנדע. מיר באַ[גרייפן] גאַנץ שנעל די אַלע קאַמאַנדעס.

[—]

אויפן אַרעם אַ געלע באַנד, דאָס איז אַ קאַפּאַ, דער אַנפירער פון דער
קאַמאַנדע. דאָס איז דער מענש, וועלכער קען מיט [—] טהון וואָס ער
ווייל. ער דיספּאָנירט מיט אייער כח, מיט אייער פּערוואַן.

[—] זעהט, אַז איהר זאָלט אַלס גוטע אַרבייטס עלעמענטן נאָך
דינען. נאָר איין זאָך זאָלט איהר געדענקען, אויב ער וועט ביי אייך די
שטיוועל וועלן נעמען, דאָס זאָלט איהם ניט געבן. און ווען איהר זייט
צו שוואַך צו רעאָגירן, פאַרצייכנט כאַטש זיין נומער. אַלץ קאָן ער מיט
דיר טוהן. דיין לעבן מעג ער נעמען, נאָר ניט דיינע שטיוועל, ווייל דאָס
איז דער קוואַל פון דיין לעבן. דאָס איז דער שוץ פון דיין עקזיסטענץ.

דער טאָג האָט אַנגעהויבן גרויהען. עס וואַקסן אויס פאַר יעדן באַראַק
גרויסע מאַסן אין קליינע רייהען איינגעשטעלטע מענשן. עס ווערט אַ גערור
דער. עס ווערן די לעצטע פּעראַרדנונגען אַרויסגעגעבן.

שטילשטאַנד, מיצן אַב[!] מיט מאַיעסטעטישער גרויסקייט איז צוגע-
קומען אַ צווייטער מאָן פון דער נידעריקסטער ראַנגע. דאָס איז דער
בלאַק-פירער, וועלכער נעמט אַב דעם אַפעל. ער ציילט אויס די אויסגע-
שטעלטע רייהען און שרייבט אונטער דעם פאַפּיר. די צאָל נומערן שטימט.
מיצן אויף! רוהט אייך! דער אַפעל איז צו ענדע. ער גייט ווייטער זיין וועג

צו א צווייטער, פערגליווערטער מאַסע קאַנטראַלירן, צי דאָרט איז אַלץ אין אַרדנונג. אונזערע בליקן באַגלייטן זיי, די גרויסהאַלטענדע מיליטער לייט, וועלכע גייען צו יעדן בלאַק. און וואָס מיר דערוועהן, כמעט לעבן יעדן בלאַק, לעבן יעדער שטיינענדער מאַסע ליגן איינער, אָדער אַמאָל 3-4 [טויטע] מענשן. דאָס זיינען קרבנות פון דער נאַכט, וועלכע האָבן דערלעבן ניט געקענט. נעכטן צום אַפעל זיינען זיי נאָך [לעבעדיקע], שטייענע נומערן געווען, און היינט ליגן זיי שוין אונבאוועגלעך, דער אַפעל שטימט. ניט וויכטיג דער לעבן, [וויכטיג ?] איז די ציפער. די צאָל איז אין אַרדנונג.

[—]

אַ געוויסע ריכטונג. ווי שרעקלעך קוקן זיי אויס ווי זיי [—] וואָלטן פון אַ [נאַכט ?] מלחמה אַרויס. אָבער דאָס זיינען נאָר נאָך סימנים פון נעכטיגן אַרבייטס טאָג.

מיר ווערן אין אַ גרופע פאַרטיילט. מיר הייסן ק.ס. 39 גרופע! עס נעמט אונז אַ קאָפּאָ מיט אַ שמייכלדיקן פנים. דער אויסזעהן אַ טרייסט געווען. עס קוקן אונז אָן די, וועלכע שטייען לעבן אונז. זיי קוקן אויף אונזערע נומערן און זיי האָבן באַוונדערט אונזער אויסזען, וועלכער איז מיט אַלעס צו גוט פאַרן לאַגער געווען. ווען זיי האָבן דעם נומער גע-זעהן איז פאַר זיי אַלץ קלאַר געוואָרן, נאָך נעכטן געקומען. דעם לאַגער לעבן נאָך ניט פאַרוזכט, דעם טעם פון אַרבייט ניט געפילט, נאָך ניט געאַטעמט מיט דער לאַגער אַטמאָספער.

עס הערט זיך אַ קלאַנג פון מוזיק⁴⁰. וואָס איז דאָ געשעהן? [אינעם טויטן-לאַגער מוזיק?] אויף דעם טויטן-אינדול דעם קלאַנג פון לעבן הערן. אויף דעם אַרבייטס שלאַכט-פעלד נאָך רייצן די געמיטער מיט די צויבערפולע טענער פון אַמאָליקן לעבן דאָ אין דעם גרויסן בית הקברות, וואָס אַלץ אַטעמט מיט טויט און פאַרניכטונג, זאָל מען נאָך דיר דערמאָנען אין דעם לעבן פון אַמאָל. נאָר דאָ איז אַלץ מעגלעך. דאָס איז די האַרמאָניע פון באַרבאָריום. דאָס איז די לאַגיק פון סאָדיום.

מיר מאַרשירן אַרויס צו דער אַרבייט. מיר גייען אַרויס פון די טויערן און אונזערע בליקן רייסן זיך צום אַנקעגענדיגן פרויען לאַגער. מיר זעהן פאַר זיך יונגע ווי אויך עלטערע פרויען [—] מיר האָבן אַראַבגעני-דערט אין ברייט אויסגעגראַבענע גריבער און ווייטער דאָרט דעם קאָפּ

געוואָרפֿן אין דער הויך ווי ס'זיינען [—] און עס צוגענומען און ווייטער געוואָרפֿן. נעכטן זיינען אויף דעם פֿלאַץ געשטאַנען אַנדערע, וועלכע זיינען היינט אפשר אין דער פֿרי ביים אָפֿעל אַלס טויטע נומערן געלעגן. היינט זיינען [—] פֿרישע נומערן און אויסגעפֿילט דעם בלוז. אַ נומער אַוועק — אַ צווייטער זיין פֿלאַץ פֿאַרנומען. [—] טרויעריג, סימבאָליש. די אַרבייט איז געווען. מען האָט אַלע גלייך די גריבער גראָבן גענומען. אַלע די ניי געקומענע האָלטן די קעפֿ טיעף איינגעזונקען און שטעקן דעם רידל אין דער ערד אַריין און טרערן גיסן זיך אָן אויפהער. מיר קוקן אויף דער ערד און טראַכטן: ווער ווייס [?] ווער ווייס, צי דאָ אין דער טיף האָבן זיינע טייערסטע זייער לעצטע רוה ניט געפֿונען? [?] נאָר ניין, עס איז אונמעגלעך. דער מענש טרייסט זיך אַליין. עס קען אַזאָ טראַגעדיע אין לעבן ניט פֿאַרקומען, קיינער וויל זיך צו אַזאָ חורבן ניט צושרייבן.

עס שטעהט נעבן מיר אַ יוד פֿון אונזער געגענד. ער איז מיט זיבן טויזענד נומערן פֿאַר מיר. ער איז מיט אַ פֿאַר וואַכן צוריק געקומען. עס פֿאַרבינדט זיך אַ געשפרעך און אַ ציטער נעמט אַרום הערענדיג יעדן וואָרט, וואָס ער זאָגט צו מיר [?]: הויב אויף דינע אויגן און דערלאַנג [אַ קוק] דאָרט אין יענער ריכטונג. דו זעהסט דאָרט [—] [קנוילן] שוואַרצער רויך, וועלכער צוציהט זיך אויפֿן [הימל]. דאָרט איז דער אָרט, וואו ס'זיינען [אומגעקומען] דינע טייערסטע און ליבסטע.

[—]

[זיין אויפֿמערקזאַמקייט?] צי זיין וואַכזאַם [—] און איינגעבויגן ווען אַ גרויסער שטעקן [פֿאַלט?] [—] איבער זיין שוואַכן קערפֿער נאָך יעדן קלאַנג [הערט] זיך אַ געשריי, ביז יענער פֿאַלט אַוועק און ווערט מיט די פֿיס געטראַטן ביז ער בלייבט — אין אַנמאַכט. קיינער רירט זיך ניט צו, אַפֿילו אַ ביסל קאַלט וואַסער געבן. ס'איז ניט קיין גרויסער אומגליק, וועט ער אַליין צוריק ניט קענען גיין, וועט מען אים אַוועקטראַגן. [—] קיין פֿאַרברעכן האָט דאָ [—] ניט באַגאַנגען. פֿאַרקערט, מען וועט אים נאָך פֿאַר אַ גוטן אַרבייטס היטער האַלטן און ווען ער וועט צוריק פֿאַרביי דעם הילצערן הייזל⁴¹ מיט אַ טויטן-נומער גיין, וועט מען נאָך איהם מיט אַ שמייכל מקבל פֿנים זיין אַלס אויסדרוק פֿון אַנערקענונג.

דו ביזט פֿאַרקלערט — פֿאַרמרהשחורהדיג איינגעזונקען אין די טרוי-

עריגע געדאנקען. באוועגסט זיך כסדר, כדי אויסצומיידן צו זיין אן אביעקט פאר די בלוטדורשטיקייט פון דעם ברייטן, געלן באנדיט.

עס איז אדורך דער ערשטער אַרבייטס טאָג.

דער הונגער האָט גענומען באַהערשן דעם גייסטיג צובראַכענעם און ערשעפטן מענש. דער הונגער-העצער, ענגהאַרציגער שונא — וועלכער פילט ניט קיין ווייטיג. [—] שטענדיג זיין רעכט האָט דעם מענשן גענומען [—] האָט דער אָן חשבונדיגער מאַגן [—] וויל ניט וויסן פון קיין צער און ווייטיג

[—] ווילסטו נאָך לעבן ניט וויכטיג צו וואָס צו געניסן — פון פרייד אָדער אַפילו אין טרויער פאַרבריינגען [מוזטן] [צאָלן?]. מוזט דעם אַפּאָץ פאַר דיין הערשער געבן. [—] קאַנען טראַכטן, ניט וויכטיג צו דאָס זיינען פון לעבן — פון פרייד און גליק, צי דאָס זיינען מחשבות [—] גרוינאַמע, וועלכע ריידן פון טויט און פערניכטונג. [—] זיין געהאַרכזאַם אין דעם מאַגן צו פיל ניט פייניקן. ער קען דיר וואַרטן, אָבער ניט אויף לאַנג. ער קען דיר [—] דעם מאַמענט פון באַצאָלונג. אָבער געדענק, אויב דו [—] און אויב דו וועסט זיך לייכט צו דעם באַציהן, ער וועט דיר צוברעכן, ער וועט דיר שוין זיינע נעגל אַרייַן פאַרן און וועסט מוזן זוכן אַ וועג, ענטוועדער אָדער זיין מיט אים, אָדער געגן אים... דו וועסט ווערן זיינער אַ קנעכט. דיין קאַפּ וועט אויפהערן וועגן עפעס אַנדערש טראַכטן, נאָר וועגן אים, ווי אַזוי צופרידן צו שטעלן. דו וועסט דיין גאַנצן דענקענדן אַפאַראַט צו זיין פאַרפירונג מוזן שטעלן. אויסער אים וועט פאַר דיר גאַרניט עקזיסטירן. ער וועט ווערן דער האַר פון דיין איד, דער באַזיצער פון דיין נשמה. דו וועסט מוזן אַלץ טוהן, דו וועסט מוזן געפינען אַ וועג מיט אים שלום צו מאַכן, אַז ניט, מוזטו מיט דער וועלט זיך געזעגענען, איבעררייסן מיט אַלץ און פון אַלץ. און פאַר-שווינדן אין דער אייביקייט אַריין.

[—]

מעגליכע ערשיינונג. אונגאַרמאַל וואַלט געווען ווען אַלע נומערן [קומען]? צוריק, אַזוי ווי זיי זיינען אַוועק. מיר מאַרשירן אונטער די קלאַנגען פון מוזיק. אונזערע אויגן [—] צו די דראַהטן — פון דעם נאַהנטן פרויען לאַגער.

[—] יעדער פאַרשט, אפשר וועט ער וועמען פון זיינע [—] עס

קלאפט נאך א שטראל פון האפנונג. עס ווילט זיך ניט גלויבן, אז זיי זיינען שוין אויף אייביק פארשוויגן [—] לאגער און מיר קומען אן צום בלאַק — [—] מיט מיטאָג וועלכער ווערט אין דער קעלט אייך געגעבן און גרייטן זיך צום צווייטן אָפעל אַלץ איז [—] געשטעלט אַ גרויסע, שטייפֿע מאַסע פון צובראַכענע, אַנטוישטע, שאַטענדיגע מענשן [—] עס דערהערן זיך ווידער קאַמאַנדעס [:] אויסריכטן, שטילשטאַנד, מיצן אַב! און דער אָפעל איז צום ענדע.

לעבן אונזער בלאַק ליגט אויך אַ טויטער נומער. מען גייט צו, מען דערלאַנגט אַ קוק. נאָך היינט אין דער פרי ביי דער אַרבייט געווען און יעצט ליגט ער שוין אונבאַוועגלעך. קיינער קימערט זיך ניט. קיינער גיט אַפילו קיין קרעכץ ניט דערביי. אַך, דו מענטש, ווען דו ביסט אַלס קינד ביי דיינע עלטערן געווען, וואָס וואַלט זיך יעצט אַרום דיר געטוהען. עס וואַלט לעבן דיר דיין מאַמע געלעגן און יאַמערלעך געוויינט. דיין טאַטע וואַלט זיך קיין אַרט ניט געפינען געקענט און וואַלט געגאַנגען און גע- וויינט ווי אַ קינד. דיינע שוועסטער און ברידער וואַלטן יעצט אַרום דיר געזעסן און ביטער געוויינט און וואַלטן דיר באַקלאַגט. דיינע פריינד און [—] וואַלטן יעצט געקומען און יעדער וואַלט [—] אין שטוב וואַלט אַן אומעט געווען [—] מיטן שרעקלעכן אומגליק מיטגעריסן.

[—] שוועסטער און ברודער ווי אַ [שטיין?] [—] אין לאַגער אַריינגעפאַלן און ווען אַ שטיין איז געפאַלן [—] דער אומגליק ניט גרויס. דער טרויער האָט זיי [—]

[—] נאָכן אָפעל לאַזט מען אונז אין בלאַק אַריין. די נייגעקו- מענע הייסט מען גיין צוריק. אַלע זיינען דערשראַקן. ווער ווייס, צו וואָס? יעדער נייעס באַדייט דאָ אויף שלעכטס. מען פירט אונז צו צו דער באַד, ס'שטייט דער זעלבער הויכער מיליטערמאַן⁴² מיט נאָך עטלעכע ביי דער זייט. מען הייסט יעדן פאַרביי גיין און מען פרעגט זיך אויף די יאָהרן און פאַך. דער אַהין, דער אַהער. די, וועלכע וועלן געפעלן ווערן, אין באַד אַריין געשיקט. די, וועלכע געניסן ניט פון חן. ווערן צוריק געשיקט. עס פאַרשפרייט זיך אַ קלאַנג, אַז דאָס קלייבט מען אַרבייטער צו אַ פאַבריק. אַלע זיינען אונז מקנא, וואָס מיר וועלן האָבן די מעגלעכקייט פון דאַנען אַוועקצופאַרן און אין בעסערע באַדינגונגען אַרבייטן קענען. מען ציילט

אונז איבער. נעמט אראב די נומערן און מען הייסט זיך אונז גרייטן אין וועג, ווען מען וועט אונז קומען מעלדן. מען פארטיילט אונז שינעלן מיט נומערן. מיר קומען צוריק אין בלאַק. די אַלטע זיינען אונז מקנא, וואָס מיר וועלן דעם לאַגער פאַרלאָזן קענען. מען גיט אונז אויך היטלען, אַ סימן, אַז מיר דאַרפן [אָוועק] פאַרן, פאַסט גיט אַזוי אַרום צו [אַנגעטוען זיין] ⁴⁸.

איך האָב עס געשריבן מיט צען 10 — מאַנאַטן צוריק. איך בין געקומען פון לונא-קרייז גראַדנאָ פון קעלבאסינער לאַגער. איך האָב עס געהאַט באַגראַבן אין אַ גרוב פון אַש. איך האָב עס געהאַלטן פאַרן זיכערסטן אַרט, וואו מען וועט געוויס אויפן קרעמאַטאָריום-שטח גראַבן. נאָר לעצטענס ⁴⁴ [—].

זיך הויב אט געצויגן אט
 צו מ-אויסן זאגן. זיך בין
 געזאגן אין אונז-קייט גיבן זאגן
 אין קעלבאסינער לאַגער
 זיך הויב אט געצויגן
 געזאגן זיך זאגן אין
 זיך זיך הויב אט געצויגן
 זיך זיך זאגן זאגן זיך זאגן
 זיך זיך זאגן זאגן זיך זאגן
 זיך זיך זאגן זאגן זיך זאגן

דאָס לעצטע בלעטל פון זלמן גראַדאָוסקיס פאַרצייכענונגען.

איך האָב פֿיל קרובים אין אַמעריקע און אין ארץ ישראל.

איין אַדרעס פון מיין אַנקל גיב איך דאָ אָן [:]

A. Joffe, 27 East Broadway New York, N. Y., America.

[דער בריוון]⁴⁵

איך האָב געשריבן דאָס אין פעריאָד, ווען כ'האָב זיך געפונען אין דער זאַנדער־קאַמאַנדאָ (Sonderkommando). מען האָט מיך געבראַכט פון קעלבאַסינער לאַגער נעבן גראָדנע⁴⁶. כ'האָב דאָס געוואָלט איבערלאָזן, אויך אַ סך אַנדערע נאַטיצן, ווי אַן אַנדענק פאַר דער צוקונפטיקער וועלט פון שלום, מען זאָל זיך דערוויסן, וואָס דאָ איז פאַרגעקומען. איך האָב דאָס באַגראָבן אין אַש, טראַכטנדיק, אַז דאָס איז דאָס זיכערסטע אָרט, וואו מ'וועט זיכער גראָבן, כדי צו געפינען די שפורן פון מיליאָנען אומגעקומענע מענשן. אָבער לעצטנס איז מען צוגעטרעטן צו פאַרווישן די שפורן אומעטום, וואו ס'איז געווען אַ סך אַש, מען האָט געהייסן דין צעמאַלן און אַרויספירן צו דער ווייסל און לאָזן מיטן שטראָם⁴⁷. מיר האָבן צעגראָבן אַ סך גריבער. היינט געפינען זיך צוויי אַזעלכע אָפענע גריבער אויפן שטח פון קרעמאַ-טאַריעס 1 און 2⁴⁸. עטלעכע גריבער זיינען נאָך פולע מיט אַש. מעגלעך, אַז זיי האָבן פאַרגעסן אין זיי, אַדער אַליין אויסבאַהאַלטן פאַר דער העכע-דער מאַכט, ווייל די פאַראַרדנונג האָט מודיע געווען פאַרווישן יעדן שפור וואָס שנעלער. ניט אויספירנדיק דעם באַפעל האָבן זיי דאָס פאַרשוויגן. אַ דאַנק דעם זיינען פאַרבליבן צוויי גרויסע גריבער מיט אַש אויף דעם שטח פון קרעמאַטאַריום 1 און 2⁴⁹.

אַ סך אַש פון [פאַרברענטע קערפערס] פון הונדערטער טויזענדער יודן,רוסן, פּאָליאַקן האָט מען פאַרזייט און פאַראַקערט אויף די שטחים פון די קרעמאַטאַריעס. אויף די שטחים פון די קרעמאַטאַריעס 3 און 4⁵⁰ געפינט זיך אויך ווייניק אַש. דאָרט האָט מען גלייך צעמאַלט און אַרויס-געפירט צו דער ווייסל, ווייל דער גאַנצער שטח איז געווען באַשטימט אויף „ברענען בריקן“!!! דאָס נאַטיץ-בוך, אַדער אַנדערע פאַרצייכענונגען זענען געלעגן אין די גריבער⁵¹, אַנגעזאַפטע מיט בלוט ניט שטענדיק אינגאַנצן

פארברענטע ביינער און שטיקלעך פלייש. דאָס האָט מען געקענט לויט דעם ריח דערפילן.

טייערער געפינער, זוך אומעטום אויף יעדן שטיקל ערד. אונטער דעם זיינען באַגראָבן צענדליקער מיינע און פון אַנדערע פּערוואַנען דאָקו־מענטן, וועלכע וואַרפן אַ ליכט אויף אַלץ, וואָס דאָ איז פאַרגעקומען. מען האָט דאָ באַגראָבן אַ סך ציין. דאָס האָבן מיר, די אַרבייטער פון דער קאַמאַנדאָ, ספּעציעל צעזייט איבערן גאַנצן שטח וויפל מען האָט נאָר געקענט, כדי די וועלט זאָל קענען געפינען זאַכלעכע שפורן נאָך מיליאָנען אויסגעמאַרדעטע מענשן. מיר אַליין האָבן שוין פּערלורין די האַפּנונג, מיר זאָלן דערלעבן די באַפריינג. ניט געקוקט אויף דעם, וואָס עס קומען אָן צו אונז גוטע ידיעות, זעהען מיר, אַז די וועלט גיט די באַרבאַרן מעגלעכקייטן אויסצוראַטן אין דער העכסטער שטופּע און אַרויסרייסן מיטן וואַרצל די רעשטלעך פון יודישן פּאַלק. אויף אונזערע אויגן קומען אום יעצט צענדליקער טויזענדער יודן פון טשעכיע און סלאָוואַקיי. די יודן האָבן נאָך זיכער זיך געקענט דערוואַרטן זיי זאָלן ווערן באַפרייט. אָבער דאָרט, וואו עס דראַהט נאָר די באַרבאַרן אַ געפאַר, פון אומעטום פון וואַנען זיי מוזן אַנטלויפן שלעפּן זיי אַרויס די רעשט ביים לעבן איבערגעבליבענע יודן און פירן זיי אַרויס קיין אוישוויץ-בירקענאַו (Auschwitz-Birkenau), אַדער קיין שטוטהאַף (Stutthof) ⁵² נעבן גאַנסק. דאָס איז באַוווּסט אַ דאַנק גבית עדות, וואָס קומען פון דאָרט אויך צו אונז.

מיר, די זאָנדערקאַמאַנדאָ, האָבן שוין לאַנג געוואַלט מאַכן אַ סוף צו אונזער שרעקלעכער אַרבייט, צו וועלכער מען האָט אונז געצווונגען אונטער דער דראַהונג פון טויט. מיר האָבן געוואַלט טוהן אַ גרויסע זאַך. די מענשן פון לאַגער, אַ טייל יודן, רוסן און פּאָליאַקן האָבן אונז אָבגע-האַלטן מיט אַלע כוחות און געצווונגען אַבלייגן דעם טערמין פון אויפ-שטאַנד ⁵³. אָבער דער טאָג איז נאָהנט. ער קאָן אַנקומען היינט, אַדער מאַרגן. איך שרייב די ווערטער אין מאַמענט פון גרעסטער געפאַר און אויפ-רעגונג. זאָל די צוקונפּט אַרויסגעבן אויף אונז דעם משפּט אויפן גרונט פון מיינע נאַטיצן, זאָל די וועלט דערזעהן אין זיי כאַטש דעם קלענסטן אויסצוג פון דער טראַגישער וועלט אין וועלכער מיר האָבן געלעבט.

זלמן גראַדאוּסקי

הערות צו גראדאָווסקי

- (1) געמיינט : טויטלאַגער. אוישוויץ-בירקענאָו איז געווען סײַ אַ קאַנצענטראַציע-לאַגער, סײַ אַ טויט-לאַגער.
- (2) דער מחבר איז בשעתן שרייבן די נאַטיצן געווען צוגעטיילט צו דער זאַנדער-קאַמאַנדאָ, וואָס האָט געברענגט די מתים פון די גאַז-קאַמערן.
- (3) דער מחבר מיינט די דייטשישע היטלעריסטישע לאַגערן אויף דער פּוילישער ערד.
- (4) דער מחבר איז דאָ אויסן דעם זאַמל-לאַגער פון גראַדנער געגנט, קעלבאַ-סינ, וווּ מען האָט אין נאַוועמבער 1942 קאַנצענטרירט די טויזנטער יידן פון די אַרומיקע געטאָס. פון דאַנען דערנאָך דעפּאָרטירט אין אוישוויץ, אַדער אַנדערע טויט-לאַגערן.
- (5) געמיינט : גראַדנע.
- (6) קעלבאַסיין.
- (7) בני די דייטשן.
- (8) ד.ה. קרעכצן.
- (9) ד.ה. אַז פּלומרשט, דאָרט דערוואָרט מען אונדז און אונדזער אַרבעט איז „וויכטיק און גייטיק ווי דאָס לעבן“.
- (10) למען האמת דאַרף מען פעסטשטעלן, אַז מער ווי צוויי דריטל פונעם יידישן פּאָלק, וואָס מען האָט פאַרניכטעט אין 1943 יאָר, האָבן נישט געוואָסט, אַז מען פירט זיי צו דער שחיטה. גראַדאָווסקי און די יידן פון גראַדנע אין אַנ-הייב פון 1943 יאָר האָבן שוין געהערט וועגן טרעבלינקע.
- (11) די קראַנקע האָט מען ליקוידירט אויפן אָרט.
- (12) נאַענטער צו היטלער-דייטשלאַנד.
- (13) עס איז געווען ווינטער-צייט און שניי האָט באַדעקט די ערד.
- (14) געמיינט די ראָוון, אין וועלכע די אַינזאַץ-גרופן האָבן גלייך נאָך דער דייטשישער אַגרעסיע אויף ראַטנפאַרבאַנד אויסגעמאַרדעט פיל טויזנטער יידן פון די אַקופירטע פּוילישע, ווייסרוסישע, אוקראַינישע און באַלטישע געגנטן.
- (15) די נישט אַנקומענדיקע משפּחה-מיטגלידער זענען וואַרשיינלעך דערמאַרדעט געוואָרן.
- (16) אַפּפּאַרנדיקע באַן.
- (17) Łososna אַ קליינע באַן-סטאַציע, נישט ווייט פון גראַדנע, דרום-מערב-דיק, אויפן וועג קיין סאַקולקע-ביאַליסטאָק.
- (18) ריכטיק : דאָס ערשטע קינד.
- (19) נישט קיין גליקלעכער אויסדרוק. נישט דאָס האָט דער מחבר געהאַט אין זינען.
- (20) אין יאַנואַר 1943, ווען עס איז פאַרגעקומען די דעפּאַרטאַציע פון קעלבאַסי-נער לאַגער, האָט נאָך דאָס ביאַליסטאַקער געטאָ געלעבט. די ערשטע ליקווי-דאַציע פון ביאַליסטאַקער געטאָ איז פאַרגעקומען אין פעברואַר 1943.
- (21) דער ביאַליסטאַקער יודנראַט און אַ סך ביאַליסטאַקער יידן האָבן געהאַט די אילוזיע, אַז אַדאַנק דער אַרגאַניזירטער אַרבעט וועט געלינגען אויסצומיידן די ליקוידאַציע און בלייבן לעבן.

- (22) טרעבלינקע (ווארשעווער וואַיעוואַדשאַפט) איז געווען אַן אַרבעטס-לאַגער פאַר אַסיריִם־פּאַליאַקן אין די יאָרן 1941—1944 (א.ג. טרעבלינקע 1). אין 1942 איז דאָרט אַנטשטאַנען אַ צווייטער לאַגער (טרעבלינקע 2) — אַ פאַרניכטונגס־לאַגער פאַר ייִדן און סאַוויעטישע קריגס־געפאַנגענע. דעם 2טן אויגוסט 1943 איז אויסגעבראַכן אַ באַוואַפנטער אויפשטאַנד, אַרגאַניזירט דורך ייִדן אין די צוויי טרעבלינקעס. אַ קליינעם טייל פון די אַסיריִם איז געלונגען צו אַנטלויפן און דערציילן דעם אמת פון דעם גרויל פון דעם טויט־לאַגער.
- לערך 800 טויזנט ייִדן פון די אַקופירטע לענדער פון אייראָפּע זענען דאָרט אומגעקומען; פון וואַרשעווער געטאָ — אַרום 300 טויזנט. אין יאָר 1963 איז אויפן שטח פון לאַגער אַנטהילט געוואָרן אַ דענקמאַל — מאַוואַליי.
- (23) דער מחבר האָט מסתמא געמיינט, אַז די וואַרשעווער ייִדן זענען שוין ליק־ווידירט. געהאַט אין זינען די אומקלאַרע ידיעות, וואָס זענען דערגאַנגען פון וואַרשע וועגן דעם גרויסן גירוש (טויט־דעפּאָרטאַציע), וואָס האָט זיך אָנגע־הויבן דעם 22סטן יולי 1942 און געדויערט ביז סעפטעמבער 1942. אַרום דעם 20סטן יאַנואַר 1943, ווען זלמן גראַדאַווסקיס טראַנספּאָרט מיט די דעפּאָרטיר־טע פון קעלבאַסינער לאַגער איז אַדורכגעפאַרן וואַרשע, האָבן נאָך דאָרט געלעבט בערך 70 טויזנט ייִדן אויפן פאַרקלענערטן געטאָ שטח. פון זיי זענען 35 טויזנט געווען קאַשאַרירט אין „שאַפן“ (ד.ה. געאַרבעט איבער די מענטש־לעכע כוחות און געוויינט אין די בלאַקן צוגעטיילטע צו די אַרבעטס־פלע־צער) און דער צווייטער טייל, וואָס האָט אויך געציילט אַזוי פיל, האָט גע־פירט אַן אומלעגאַל לעבן אַן אַרבעטס־צייגענישן (אַרבעטס־שיינען). זיי האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין די פאַרלאַזטע הייזער פון די דעפּאָרטירטע וואַר־שעווער ייִדן.
- (24) דער מחבר מיינט דערמיט וואַרשיינלעך היטלער־דייטשלאַנד, ווייל ער און זיינע אחים לצרה האָבן געמיינט, אַז מען שיקט זיי אויף אַרבעט קיין דייטשלאַנד גופא.
- (25) געמיינט: די דייטשישע זעלנער.
- (26) געמיינט: די סאַוויעטישע אַרמיי.
- (27) געמיינט די באַוואַפנטע ס.ס.־מענער פון דעם אוישוויצער גאַרניזאָן.
- (28) אין טעקסט, „אומאַניטיריין“.
- (29) געמיינט: פון דורכגאַנגס־לאַגער קעלבאַסיין.
- (30) געמיינט: די פרוי, שוועסטער און מוטער.
- (31) דאָס זענען געווען וואַרשיינלעך ייִדישע אַסיריִם אויף פונקציעס.
- (32) געמיינט: ס.ס.־מענער.
- (33) אַסיריִם.
- (34) דאָס הייסט: וויפל מענטשן האָט געציילט דער טראַנספּאָרט און וויפל פון זיי האָט מען נאָך דער סעלעקציע אויף דער ראַמפע געשיקט אין לאַגער.
- (35) וואַרשיינלעך מיינט מען דאָ בלאַק־עלטסטער.
- (36) דאָס זענען מסתמא די אָנווייזונגען פון דעם בלאַק־עלטסטן.
- (37) שטובע־דיינסטן — אַסיריִם, וועלכע האָבן אויסגעפירט די פונקציעס ווי פאַראַנטוואָרטלעכע פאַר דער אַרדענונג אין די „שטובן“ (וויזן־אַרט), זיי האָבן אויך געטיילט דאָס עסן.
- (38) ד.ה. בלאַק־עלטעסטע. זע זײ 16—17.

- (39) עס דארף זיין ס.ק. — סטראף קאמפאניע.
- (40) געשפילט האט דער לאגער-ארקעסטער, א.ג., „קאמאנדא לאגער קאפעלע“, צוזאמגעשטעלט פון אסירים-מוזיקער.
- יעדן פרימארגן און אין אונט, ביז יעדן וועטער, האבן זייערע מארשן גע-
דארפט איינשטעלן א געהעריקן טעמפא ביים ארויסגיין און צוריקקער פון
די לאגער-ארבעטס-גרופן.
- יעדער נעבן-לאגער האט געהאט זיין ארקעסטער פון אסירים. א לאגער-
קאפעליע איז געווען א טייל פון ארגאניזאציע-סיסטעם. פון צייט צו צייט
האבן זיי געשפילט פאר די ס.ס. פון דער אושוויצער אדמיניסטראציע.
- Simon Laks et René Coudy. Musiques d'un autre monde. Paris.
Mercure de France, 1948.
- ג"ע שמעון לקס : יד ושם, ל'2118/138.
- (41) דאָרט האָט זיך געפונען די וואַך פון די ס.ס.־מענער.
- (42) דאָס איז געווען דער ס.ס. הויפטשאַרפירער אַטאָ מאָלל, וועלכער איז געווען
אין דער צייט פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דעם פאַרברענען די מתים פון די
דערמאָדעטע אין די גאַז־קאַמערן פון בירקענאַו. ער האָט אַליין אויסגע-
קליבן צווישן די אסירים קאַנדידאַטן צו דער זאַנדער־קאַמאַנדאָ. ווי עס
דרינגט אַרויס פון טעקסט האָבן די אויסגעוויילטע נישט געוואָסט וווּ מען
שיקט זיי.
- (43) די ס.ס.־לאַגער אָנפירונג האָט צוגעטיילט פאַר די זאַנדער־קאַמאַנדאָס בעסע-
רע קליידונג און בעסער עסן, ווי פאַר די אסירים פון אַנדערע קאַמאַנדאָס.
- (44) דאָ רייסט זיך איבער דאָס בלאַט.
- (45) דער טעקסט פונעם בריוו איז געוואָרן רעקאָנסטרואַרט צוריק אויף יידיש פון
ב. מאָרקס פּוילישער איבערזעצונג, ווייל די פאַטאַקאַפיע פונעם אַריגינאַל איז
פאַרלוירן געגאַנגען ביים איבערשיקן די מאַטעריאַלן פון זלמן גראַדאַווסקי
קיין ישראל.
- (46) זע : זייט 262.
- (47) דער מחבר מיינט די אַקציע פון פאַרווישן די שפורן פון די נאַצישע פאַר-
ברעכנס אין האַרבסט 1944, ד.ה. אין דער צייט פון דער טיילווייזער ליקווי-
דאַציע פון לאַגער. זע : נאַטיצן פון לייב לאַנגפוס. די אַקציע האָט דורכ-
געפירט דער ס.ס. הויפטשאַרפירער אַטאָ מאָלל, דעמאָלטיקער שעף פון
די קרעמאַטאַריעס. זע : הערה 42.
- (48) לויט דער נומערירונג אין די דייטשישע דאָקומענטן דארף זיין : קרעמאַ-
טאַריעס 2 און 3.
- (49) אויבן.
- (50) ד.ה. קרעמאַטאַריעס 4 און 5.
- (51) אויף דעם שטח נעבן דער קרעמאַטאַריע נ. 5 זענען געווען 5 גריבער און
אויך נעבן דעם בונקער נ. 2 שניטערס און גריבער, אין וועלכע ס'זענען
פאַרברענט געוואָרן די אונגאַרישע יידן, זומער 1944. (אַקציע „העס“).
- (52) היינט־שטוטהאַפּאָ, דער לאַגער איז געגרינדעט געוואָרן דעם 2טן סעפטעמ-
בער 1939 און געהייסן „ציוויל קריגס געפענגניסלאַגער“. פון מאַרץ 1942
איז ער געוואָרן אַ קאָנצענטראַציע לאַגער.
- (53) זע : ז' 399—400.

1

אין גרויל פון רציחה

איינצעלהייטען

ווען עס איז געקומען די טראנספארטען פון בענדין, סאסנאוויץ¹ האט זיך געפונען צווישען זיי א עלטערער רב. אלס נאָהענטער קרייז האָבען זיי אַלע געוואוסט, אַז מען פיהרט זיי צום טויט. דער רב איז אַריין אין אויסקליידונגס רוים, ווי אויך אין בונקער², מיט טאַנץ און גער זאַנג. ער האָט זוכה געוועזען צו שטאַרבען אויף קידוש השם.

צוויי אונגאַרישע אידען³ האָבען געפרעגט איינעם פון די זאַנדער קאַמאַנדאַ [:] זאַלען מיר זאַגן ווידוי? ער האָט געענטפערט, אַז יא. זיי האָבען דאַן אַרויסגענומען אַ פלאַש בראַנפּען, געטרונקען לחיים מיט גרויס פרייד. דאַן האָבען זיי געצוואונגען מיט אַלע קרעפטען דעם פון די קאַר מאַנדאַ, ער זאַל מיט זיי מיטטרינקען. ער האָט זיך געפיהלט טיעף פער-שעמט און נישט געוואַלט מיטטרינקען. זיי האָבען איהם נישט אָפּגע-לאַזט [:] דו מוזט נעמען נקמה פאַר אונזער בלוט, מוזט דו לעבען, ובכּו... לחיים! ? און האָבען איהם לאַנג געוואונטשען: מיר דיך פערשטיין... ער האָט מיטגעטרונקען. ער איז דערביי געוואָרען אַזוי טיעף געריהרט, אַז ער האָט זיך שרעקלעך צוויינט. ער איז אַרויפגעלאַפּען אין דעם גרויסען פער-ברענגנס לאַקאַל און מיט ביטערע טרעהרען לאַנגע שעהן געוויינט: חברים! שוין גענוג געברענט יודען! לאַזען מיר אַלעס צושטערען און מיטגיין אויף קידוש השם!

עס איז געוועזען אין מיטען זומער⁴, מען האָט געבראַכט 101 מאַן אונגאַרישע יודישע יונגעלייט צום שיסען. זיי האָבען זיך אויסגעטאַהן נאָ-קעט אויף דעם הויף פון קרעמאַטאַריום 1⁵. אַלע זענען געוועזען אויסגע-שוירען אין מיטען קאַפּ אַ פאַס פון איין זייט איבער די אַנדערע. דאַן איז געקומען דער מערדער אַבערשאַרפּפיהרער מוספּעלד⁶ און געהייסען זיי איבערגיין אויף — 2. פון טויער פון איין קרעמאַטאַריום צום אַנדערן פיהרט

א שאַסי אַ 60 מעטער די לענג פאַרביי אַן עפנטלעכן וועג. ער האָט איינ-
געשטעלט די גאַנצע קאַמאַנדאָ אַלס שפּאַלער צו היטען די נאַקעטע יודען,
זיי זאָלען זיך נישט צעלויפּען אויף דעם וועג. און מען האָט זיי דורכגע-
טריבען גענצליך נאַקעט, אַזוי ווי שעפּסען מיט שטעקענעס איבער די
קעפּ [] פאַרביי דעם וועג. דער טרייבער איז געוועזען דער קאַמאַנדאָ פּיהרער
מיט דעם דייטשן קאַפּאַ. אויף די אַנדערע זייט האָט מען זיי אַריינגעטריבען
אין אַ קליין צימערל, זיי אַנגעשטופּט און איינצעלווייז זיי אַרויסגעשלעפּט
צום שיסן.

מען האָט געבראַכט אַ גרופּע אידען פון אַ לאַגער, אויסגעדאַרטע, אויס-
געטרוקענטע. זיי האָבען זיך אויסגעטאַהן אויף דעם הויף און איינצעלווייז
זענען זיי אַריינגעגאַנגען צום שיסען. זיי זענען געוועזען שרעקלעך פּער-
הונגערט און האָבען זיך געבעטען די רגע, וואָס זיי לעבען נאָך, זאָל מען
זיי געבען אַ שטיקל ברויט. מען האָט געבראַכט פּיעל ברויט. זייערע
אויגען, וועלכע זענען געוועזען מאַט און אויסגעלאָשען פון פאַרשמאַכטען
הונגער האָבען זיך אַנגעצונדען מיט אַ ווילדען פּייער פון איבערראַשענדע
פּרייד און מיט ביידע הענד געכאַפּט אַ שטיקל ברויט און געשלונגען מיט
אַפּעטיט גייענדיג אויף די טרעפּ גלייך צום שיסען. זיי זענען געוועזען
אַזוי איבערראַשט פון צופּרידענקייט פון ברויט, אַז זיי איז פּיעל גרינגער
געוואָרען דער טויט. אַט ווי דער דייטש קען פאַרמוטשען מענטשען און באַ-
הערשען זייער פּסיכיק. אונטערשטרייכען איז ווערט אַז זיי זענען געווען
זען אַלע ווייניגע וואַכען פון דער היים געקומען.

עס איז געוועזען אומגעפּעהר פאַר די ענדע 1943 [.] מען האָט גע-
בראַכט 164 פּאַליאַקען פון דער אומגעגענד, צווישען זיי 12 יונגע פּריי-
לינס [.] אַלע מיטגלידער פון אַ געהיימע אַרגאַניזאַציע.⁷ עס זענען אַראַפּ-
געקומען אַ רייה ס.ס. פּערזענלעכקייטען. גלייכצייטיק האָט מען געבראַכט
עטליכע הונדערט האַלענדישע יודן⁸ צום פאַרגאַזען לאַגער מענטשען. איין
יונגע פּוילישע מיידעל האָט צו אַלע אַנוועזענדע שוין אַלע נאַקעט אין
פאַרגאַזונגס בונקער, געהאַלטען אַ קורצע פּייערדיגע רעדע געגען די היט-
לעריסטישע מערדער און אונטערדריקונג און געענדיגט [:] מיר שטאַרבען
ערשט נישט, מיר וועלען פּעראייביגט פון אונזער פּאַלקס געשיכטע. אונזער
אינציאַטיווע און גייסט לעבט און בליהט. דאָס דייטשע פּאַלק וועט פּיעל
טייערער בעצאַהלן פאַר אונזער בלוט ווי עס איז זיך נאָר בכח פאַרצושטעלן.

נידער מיט דעם באַרבאַריזם אין געשטאַלט פון היטלער דייטשלאַנד [!] עס לעבע פוילען! דאָן האָט זי זיך געווענדעט צו די יודען פון זאַנדער קאַמאַנדאָ. געדענקט! או אייער הייליגע פליכט איז צו נעמען נקמה פאר אונזער אומשולדיג בלוט. דערציילט אונזערע פאַלקס ברידער, אַז מיט פיעל שטאַלץ און טיפע געוויסענהאַפטיגייט גייען מיר אַנטקעגען אונזער טויט. דאָן האָבען די פאַליאַקען זיך געקניט אויף די ערד און האָבען פייערליך גע- זאָגט אַ געוויסע תפילה אין אַ איינדרוקספולע פּאָזע [.]. נאַכהער האָבען זיי זיך אויפגעשטעלט און מען האָט געמיינזאַם געזונגען אין איין כאָר דעם פוילישען נאַציאָנאַלען הימן. די אידען האָבען געזונגען התקוה. דער גרוי- זאַמער געמיינזאַמער גורל האָט אין דעם פאַרשאַלטענעם ווינקעלע צוזאַמען געשמאַלצען די לירישע טענער פון די דאָזיקע פּערשידענאַרטיגע הימען. זיי האָבען מיט אַ טיעף ריהרענדע האַרציגקייט אויסגעגאַסען זייערע לעצטע געפיהלען און זייער טרייסט האַפּענונג אין די צוקונפט פון זייער פּאַלק [.]. נאַכהער האָבען זיי געמיינזאַם געזונגען דעם אינטערנאַציאָנאַל. אין מיטען איז אַנגעקומען דער אויטאָ פון רויטען קרייץ⁹ און האָט אַריינגעוואָרפּען גאַז אין בונקער אַריין. זיי האָבען אויסגעהויכט זייערע גשמות אין מיטען געזאַנג אין עקסטאַז פון טרוים וועגען פאַרבּרידערונג און פאַרבעסערונג פון די וועלט.

עס איז געוועזען סוף זומער 1944 [.]. מען האָט געבראַכט אַ טראַנס- פאַרט פון סלאָוואַקיי¹⁰. אַלע האָבען זיי קלאָר געוואוסט אַז זיי גייען אָן צווייפעל צום טויט. טראָץ דעם האָבען זיי זיך פּערהאַלטען רהיק. זיך אויסגעטוהן און אַריין אין בונקער אַריין. אַריינגייענדיג פון אויסקליידונגס צימער אין פאַרגאַזונגס בונקער נאַקעט, רופט זיך אָן אַ פּרוי: פּיליכט וועט דאָך נאָך געשעהען אַ נס מיט אונז.

עס איז געווען פאַר סוף זומער 1943. מען האָט געבראַכט אַ טראַנס- פאַרט יודען פון טאַראָו¹¹. זיי האָבען זיך אויסגעפּרעגט ווי אַהין פּיהרט מען זיי. מען האָט זיי אינפאַרמירט, אַז מען פּיהרט זיי צום טויט. אַלע זע- נען שוין געוועזען אויסגעטוהן. אַ ערנסטקייט פון אומגעהויערע קראַפט האָט אַלעמען בעהערשט. אַלע זענען געוועזען טיעף פּערטראַכט און שטי- לערהייט מיט אַ צובראַכענעם טאַן געזאַגט וידוי אויף די זינד פון זייער פּערגאַנגענהייט. אַלע געפּיהלן זענען פּערטושט געוואָרען און מען איז בערוישט געוואָרען פון איין געדאַנק, וועלכער האָט אַלעס צו זיך צוגע-

שמידט, אזוי ווי עלעקטריזירט דער חשבון הנפש פאר דעם טויט [.]. אינמיטען איז אַנגעקומען נאָך אַ גרופע יודען פון טאַרנאָוו. אַ יונגעראַמאָן האָט זיך אַוועקגעשטעלט אויף אַ באַנק און האָט געבעטען אַלע זאָלען איהם אויפמערקזאַם אויסהערען. עס איז געוואָרען פּלוצלינג טויט שטיל. ברידער יודען! האָט ער אויסגערופען [.]. גלויבט נישט [.]. אַז מען פיהרט אייך צום טויט. עס איז אוממעגליך צו דענקען, אַז עס קען אַזעלכעס געשעהען, מען זאָל טויזענטער אומשולדיגע מענטשען פיהרען פּלוצלינג צו אַ שרעקלעכן טויט. עס איז אויסגעשלאָסען, עס קען אין דער וועלט נישט זיין אַזאַ גרויזאָמער, שוידערהאַפּטער מערדעריי. די וואָס האָבען אייך אַזעלכעס געזאָגט [.]. האָבען זיכהער אין דעם אַ געוויסע טענדענץ א.א.וו. ביז ער האָט זיי גענצליך בערהיגט. ערשט ווען מען האָט אַריינגעוואָרפען צום גאָז האָט זיך דער דאָזיגער מאָראַל פּרעדיגער און טיעף-איבערצייגער געוויסענסמאַן אויסגעניכטערט פון זיין נאַאיוויטעט. זיינע אַרגומענטען, מיט וועלכע ער האָט אַזוי קרעפטיג בערהיגט זיינע ברידער זענען געבליבען אַ אילוזיע פון זעלבסט אַפּנאַרעריי. אָבער ער איז צו שפעט קלוג געוואָרען.

דאָס איז געוועזען פּסח 1944. עס איז געקומען אַ טראַנספּאָרט פון וויטעל¹², פּראַנקרייך. צווישען זיי צאָהלרייכע חשובע יודישע פּערזענלעכע ליכקייטען. איינער צווישן זיי איז געווען דער באַיאָנער רבי ר' משה פּרידמאַן זצ"ל. איינער פון די גרעסטע לומדישע אויטאָריטעטן פון דעם פּוילישען יודענטום, אַ זעלטען פּאַטריאַרכאַלע געשטאַלט. ער האָט זיך אויסגעטוהן צוזאַמען מיט אַלע. נאַכהער איז אַריין אַן אָבערשטורם פיהרער. דער רבי איז צוגעגאַנגען צו אים און האָט איהם געזאָגט אין דייטשע שפּראַך האַלטענדיג איהם פאַר די קלאַפּעס [:] איהר שרעקלעכע, געמיינסטע וועלט מערדער [.]. דענקט נישט, אַז איהר וועט אונטערברענגען דאָס אידישע פּאָלק. דאָס אידישע פּאָלק וועט אייביק לעבען, און וועט קיין מאָל נישט פּערשוואַנדען ווערען פון די אַרענע פון די וועלט היסטאָריע. איהר, נידערטרעכטיגע רוצחים, וועט אָבער זעהר טייער בע-צאָהלען. פאַר יעדן אומשולדיגען יוד וועט איהר בעצאָהלען מיט צעהן דייטשען. איהר וועט אַפּגעמעקט ווערען און פּערשוואַנדען ווערען נישט נאָר אַלס מאַכט, נאָר אויך אַלס אייגענאַרטיג פּאָלק. עס איז נאָהענט דער טאָג פון נקמה. דאָס פּעראַסענע בלוט וועט ווערען אויפגעמאַנט. אונזער בלוט וועט נישט געפינען פריהער קיין רוה, ביז וואָנען אַ ברענענדער פּער-

ביכטונגס צאָרן וועט זיך אויסגיסען אויף אייער פּאַלק און וועט אויסראַ-
טען אייער חיהש בלוט. ער האָט גערעדט מיט אַ שטאַרקע ליידענס-
שטימע, מיט אַ מעכטיגע ענערגיע. דאָן האָט ער אָנגעטוהן זיין קאַפּעלוש
און אויסגעשריען מיט געוואָלטיקע התלהבות [:] שמע ישראל! צוזאַמען
מיט איהם האָבען אַלע אָנוועזענדע מיטגעשריען [:] שמע ישראל [!] און
אַן אוימגעהויערע באַגייסטערונג פון טיפע אמונה האָט דורכגעדרונגען
אַלעמען. עס איז געוועזען אַ גייסטרייכער מאַמענט [!], וועלכער האָט גישט
קיין פאַרגלייך אין מענטשלעכען לעבען, וועלכע באַשטעטיגט די איי-
ביגע גייסטיקע שטאַנדעאָפטיקייט פון יודענטום.

סע איז געוועזען אַ קאַשויער ¹³ טראַנספּאָרט ענדע מאַי 1944 בערך.
צווישען די פּערשידענע יודען האָט זיך געפונען די אַלטע סטראַפקיווער ¹⁴
רביצין, אַ יודענע פון 85 יאָהר. זי רופט זיך אַפּ. ערשט זעה איך דעם סוף
פון די אונגאַרישע אידען. די רעגירונג האָט ערמעגליכט גרויסע טיילען
פון די יודישע קהלות צו אַנטלויפען ¹⁵. האָט דער עולם געפּרעגט עצות ביי
די רבי'ס האָבען זיי כּסדר באַרוהיקט. דער בעלזער רבי האָט געזאָגט, אַז
אונגאַרן וועט אָפּקומען מיט בלוזע שרעק. ביז עס איז געקומען די ביטערע
מינוטע, ווען יודען האָבען זיך שוין מעהר גישט געקענט העלפען. יאָ! פון
הימעל האָט מען פאַר זיי פּערהוילען, אָבער אין די לעצטע מינוט זענען
זיי אַליין אַנטלאָפּען קיין ארץ ישראל, זיך געראַטעוועט און דאָס פּאַלק
איבערגעלאָזט ווי שעפּסן צו די שחיטה ¹⁶. רבונו של עולם! אין די לעצטע
מינוטען פאַר מיין טויט בעט איך דיר זאָלסט זיי מוחל זיין פאַר דעם
גרויסען חילול השם!

עס איז געוועזען ווינטער סוף 1943. מען האָט געבראַכט אַ טראַנס-
פּאָרט פון בלוזע קינדער, אַרויסגעכאַפּט מיט אַרומפּאַהרענדע אויטאָס פון
די מוטערס היימען ווען די פּאַטערס זענען געוועזען ביי די אַרבייט אין
שאַוועל ¹⁷ קאָונער ליטא. דער קאָמאַנדאָ פיהרער האָט אַראַפּגעשיקט אין
אויסקליידונגס צימער, מען זאָל אויסטוהן די קליינע קינדער. אַ מיידעלע
אין עלטער פון 8 יאָהר שטייט און טוהט אויס דאָס ברודערל פון אַ יאָהר.
עס גייט צו איינער פון דער קאָמאַנדאָ עס אויסטוהן. דאָס מיידעלע רופט
זיך אָן: אַוועק, דו יודישער מערדער! לייג גישט אַרויף דיין האַנד, וואָס
האַט זיך געטונקען אין יודיש בלוט, אויף מיין שוין ברודערל. איך בין ערשט
זיין גוטע מאַמאָ. אויף מייע הענד וועט ער צוזאַמען מיט מיר אַפּשטאַר-

בען. עס שטייט דערביי א יונגל פון 7-8 יאהר. ער רופט זיך אן [:] ביסט דאך א יוד! ווי קענסט דו אריינפיהרען אַזעלכע טייערע קינדער צום פּערגאַזען, אַלעס דו זאָלסט נאָך לעבען. איז דיין לעבען צווישן אַ באַנדע מערדער דיר באמת טייערער ווי דאָס לעבען פון אַזוי פּיעל יודישע קרבנות? עס איז געוועזען אָנהויב 1943. עס איז אַנגעשטופט געוואָרען אַ פּילער בונקער מיט אידען. איין יודיש יונגעל איז געבליבען אין דרויסען. עס איז צוגעגאַנגען צו איהם אַן אונטערשאַרפּיהרער און האָט איהם געוואָלט טויט־שלאַגען מיט דעם שטעקען. ער האָט איהם שרעקלעך צעשלאַגען און בלוט האָט געפלאַסען פון אַלע זייטען. פּלוצלינג האָט זיך דאָס צעשלאַגענע יונגעל וועלכער איז שוין געלעגען בעוועגלאָז זיך אויפגעשטעלט און מיט זיינע קינדישע אייגלעך שטיל באַטראַכט דעם שרעקלעכען מערדער שוויגענד. דער אונטערשאַרפּיהרער האָט זיך ציגיש צולאַכט אויף דעם קול, אַרויסגענומען אַ רעוואָלווער און דערשאַסען.

דער הויפטשאַרפּיהרער מאָל¹⁸ פּלעגט אויסשטעלען צו 4 מאָן פאַר אַמאָל איינער אונטער דעם אַנדערן אין אַ גלייכע רייע און מיט איין שאָס אַלעמען דורכשיסן. ווער עס האָט אָפּגעבויען דעם קאַפּ, פּלעגט ער איהם לעבעדיקערהייט אַריינשטופען אין ברענענדען מתים־גורב. ווער עס האָט גישט געוואָלט גיין אין בונקער אַריין, האָט ער אַנגענומען פאַך די האַנד און זי אויסגעדרייט, אומגעוואָרפען און צערעטען נאַכהער מיט די פּיס. געוועהנליך פּלעגט ער פאַר יעדעם טראַספּאָרט זיך אַרויפשטעלן אויף אַ באַנק פּערלייגען די הענד איינע אויף די אַנדערע און האַלטען אַ רעדע אַ גאַנץ קורצע [:] דאָס מען גייט אין באַד אַריין און דאָ וועט מען אַראַפּקומען נאַכהער און פּונאַנדערטיילען אין אַרבייטס פּלעצער. נאַכהער ווער עס האָט געצווייפעלט אין דער גלויבוירדיגקייט פון זיינע רייד האָט ער שרעקלעך געשמיסען מאַכענדיג דערביי אַ ווילדען כאַאָס פון געאיי־לעניש מען זאָל פאַרלירען די אַריענטאַציע.

אַבערשאַרפּיהרער פּארסט פּלעגט זיך ביי פּיעל טראַנספּאָרטן אַוועק־שטעלן ביי די טיר פון אויסקליידונגס־צימער און אַנטאַפען יעדע יונגע דורכגייענדע פּרוי דעם געשלעכטס אַרגאַן ווען זיי זענען אַריין נאַקעט אין פּערגאַזונגס בונקער. עס פּלעגט אויך טרעפען פּאַלען, אַז די דייטשע ס.ס. לייט אין אַלע זייערע ראַנגעס פּלעגען אַריינשטעקען פינגער אין די געשלעכטס אַרגאַנען פון יונגע שיינע מיידלעך.

ענדע זומער 1942 איז געקומען אַ טראַנספּאָרט פון פּשעמישל¹⁹. די יונגע מענטשען ווי אויך די פּאָליציאַנטען, האָבען אַלע געהאַט קינד־זשאַלען אין די אַרבעל פּערשטעקט און האָבען זיך געוואָלט וואַרפען אויף די ס.ס. לייט [1]. האָט זיי פּערפּהירט זייער אַנפּיהרער אַ דאַקטאָר וועלכער האָט געהאַפּט דורך זיי איינהאַלטען אַריינצוגיין אין לאַגער מיט זיין פּרוי, און אינטעווערגירט וועגען דעם ביים אַבערשאַרפּיהרער, וועלכער האָט איהם פּאַרזיכערט. האָט ער זיי באַרוהיגט. זיי האָבען זיך אויסגעטוהן און ער איז נאַכהער געצוונגען געוואָרן מיטצוגיין נאָך זיי אַלע אין בונקער אַריין מיט זיין פּרוי.

סאַדיום! ²⁰

אין יאָהר 1941—1940.

עס איז געוועזען אַ לאַגער אין בעלזשיץ²¹, האָרט נעבען די רוסישער גרענעץ, ווי די גרויל טאַטען אין זין פון סאַדיום האָבען איבערגעשטיגען אוישוויץ.

מען פּלעגט צ.ב. נעמען טעגליך יודן, אויסגראַבען אַ שמאַלען, טיפען גרוב און זיי אַראָפּשטופּען צו אַ מאַן אין אַ גרוב. נאַכהער האָט מען געצוונגען אַז יעדער העפּטלינג מוז ערלעדיגען זיין געברויך אין דעם גרוב אַריין איבער דעם קרבּנס קאַפּ. ווער עס האָט נישט געוואָלט האָט בעקומען 25 שמיץ מיט דעם שטעקען. מען האָט אַזוי זיך ערלעדיגט אַ גאַנצע טאָג איבער איהם ביז ער איז דערשטיקט געוואָרען פון שטינקעכץ.

די רוסישע וואַך פון די אַנדערע זייט פּלעגט זיך בעטען ביי די אידן זאָלען אויסנוטצען יעדען מעגליכען מאַמענט און אַריבערכאַפען זיך אויף די אַנדערע זייט דראַהטען צו די רוסען. ווער עס פּלעגט אַזוי טוהן אין אַ מאַמענט ווען די ס.ס. לייט האָבען פּאַרזעהען, האָבען זיי בעמערקענדיג נישט געטאַרט נאַכשיסען [1], ווייל די קויל איז אַריבערגעפּאַלען איבער די אַנדערע זייט גרענעץ. פּלעגען די דייטשע ס.ס. זיך אַוועקשטעלען האָרט ביי די דראַהטען און שיסען אַנטקעגען אין די נאָך אַרויסשטאַרענדע האַנד אַדער פּיס אין מיטען קריכען. פּלעגט די רוסישע וואַכע פּראַטעסטירען, האָבען די ס.ס. לייט נאַכגעשריען [2]: דער פּיס אַדער די האַנד איז נאָך אויף אונזער טעריטאָריע.

די ארבייט איז דעמאלסט בעשטאנען אין אויסגראבען א לאנגען, טיפען, גלייכען ראון אלס גרענעץ פאס. שפעטער, ווען דער דייטש האט אריינגעדונגען טיעף אין רוסלאנד האט מען דארט אין וואלד אויסגע- בויט 8 גרויסע באראקען, ווי מען האט איינגעארדענט טישען מיט בענק און דארט האט מען אריינגעטריבען יודען פון לובלינער, לעמבערגער און אנדערע וואיעוודסטוועס און זיי עלעקטריזירט²². אויך איז געוועזען א פונקט אין וויערשאוויצער וואלד, נעבען טראוויק²³, נישט ווייט פון פיאסק, ווי מען האט אויסגעגראבען טיפע גריבער אין מיטען וואלד און נאכהער אנגעטריבען אויטאס, פיעל געפאקט מיט יודן, וועלכע האבען אויפגעהויבען די דעק און ארויסגעווארפען פון זיך די יודען גלייך אין גרוב אריין, אזוי ווי זיי זענען געוועזען געקליידעט. דארט האט מען זיי אויסגעשאסען און פערשאטען.

אין בעלוזשיץ זענען אויך אומגעקומען פיעל אוקראינער. איך בין איבערצייגט, אז דאס איז שוין היינט גענוג פאפולער. איך פערצייכען עס נאך, ווייל דאס האבען מיר דערציילט אייניגע פון אונזער קאמאנדא, וועלכע האבען עס בייגעזעהען. זיי זענען אויך געוועזען אין מאיידאנעק²⁴, נעבען לובלין, ווי מען האט אויסגעהאקט דאס גאנצע דארף און ארומגע- צוימט מיט דראהט און אויפגעבויט אינעווייניג באראקען. דיא ארדנונג דארט איז געוועזען אז מען האט ווינטער, ליסטאפאד-גרודזיען²⁵ 1941 געבויט באראקען. יעדען טאג אין דער פריה האט מען זיך געמוזט קאלערן אין שניי נאקעט דעם גאנצען קערפער אגשטאט וואשען זיך. נאכהער איז מען אריין אין קאלטען באראק אריין זיך אנטוהן. נאכהער איז מען גע- גאנגען צו די ארבייט. 4 מאן האבען געמוזט טראגען א ריזען פלאט פון האלץ אדער א מאסיווען בוי סלופ, דערביי האבען זיי געמוזט גיין לויפענ- שריט און א האלענדישער אינזשינער איז נאכגעלאפען און געקלאפט מיט א קאנטשיק איבער די פיס.

אין די באראקען האט מען אנגעטריבען רוסישע געפאנגענע²⁶, וועלכע האבען באקומען צו עסען נאך אייניגע קארטאפעל און א ביסעל זופע, קיין ברויט און האבען גאנצע טעג שווער געארבייט אונטער די אויפזיכט פון ס.ס. לייט. ווער עס איז פארשוואכט געווארען אין מיטען די ארבייט און נישט געארבייט אינטענסיוו, איז געוועזען א גרויסע גרוב וועלכע איז געוועזען צוגעדעקט פון די הויך מיט ברעטער און געהאט פיעל לעכער

פאר דעם גאַנצען לאַגער זיך צו ערלעדיגען [,] האָט מען איהם דאָרט צוגער-
פיהרט און איהם אַריינגעוואַרפען אין גרוב דרעק אַריין. יעדע נאַכט זענען
די ס.ס. לייט אַריינגעקומען אין אַ אַנדער בלאַק אַריין און די גענצליך
אויסגעטריקענטע, פערשמאַכטע און ערשעפטע רוסישע געפאַנגענע דער-
הרגעט מיט שטעקענס צום טויט. זיי האָבען נישט איבערגעלאָזט קיין איין
לעבעדיגען מענטש אין בלאַק. אַלע זענען געוועזען אַזוי פאַרשוואַכט אַז
זיי האָבען נישט געשטעלט קיין ווידערשטאַנד. אין דער פריה איז אַריינ-
געקומען אַ גרופע פון 100 אידן וועלכע האָבען אַוועקגעשלעפט די טויטע
און זיי בערגאַבען [,] אַזוי ווי דער בלאַק איז געוואָרען ליידיג האָט מען
באַלד געברענגט פרישע געפאַנגענע.

אויב איינער האָט זיך פערזינדיגט האָט מען איהם אויפגעהאַנגען
פאַר די פיס מיט דעם קאַפ אַראָפּ. עס האָט געטראָפען פאַלען אַז מענטשען
האָבען געהאַנגען צו 8 שעה ביז זיי זענען געוואָרען טויט. ביי יעדען אַפעל
ווען עס זענען געשטאַנען אויסגעשטעלט געדיכט די מענטשען איינע
אונטער די אַנדערע, האָט מען אַריינגעשאַסען אין די רייהען מיט מאַשינען-
געוועהר.

נאַטיצען ²⁷

דעם 14טען אַקטאָבער 1944 איז מען צוגעטרעטען פונאַנדערצוועמען
די ווענט פון קרעמאַטאָריום 3²⁸. די אַרבייטער זענען פון זאַנדער קאַ-
מאַנדאַ [,]

דעם 20טען אַקטאָבער האָט מען געבראַכט צו פערברענען 2 קליינע
טאַקסובקעס ²⁹ און איין טורמע אויטאָ מיט דאַקומענטען פון העפטלינגע
[,] ווי קאַרטאַטעקעס טויט שיינען, בעשולדיגונגס אַקטען אדגל.

היינט דעם 25טען נאָוועמבער האָט מען אָנגעהויבען צו צענעמען דעם
קרעמאַטאָריום 1³⁰. נאַכהער גייט אין די רייהע קרעמאַטאָריום 2³¹. עס
איז אינטערעסאַנט, אַז צום ערשטען ווערט אַרויסגענומען די ענטלופטי-
גונגס מאַטאָר און רערען און ווערען אַוועקגעשיקט אין לאַגערן ³² [:] 1 אין
מאַטהוויזען ³³, די צווייטע אין גראַסראַזען ³⁴, אַזוי ווי דאָס נוצט נאָר צום
פערגאַזען אין גרעסערן פאַרמאַט, ווייל אין קרעמאַטאָריום 3—4 איז
איבערהויפט אַזאַ מעכאַניזם נישט געוועזען, וואָרפט עס דעם חשד, אַז אין
די דאָזיקע לאַגערן שאַפט זיך די זעלבע פערניכטונגס פונקטען פאַר אידן.

איך בעט מען זאל צונויפנעמען אלע מיינע פערשידענע אין זיינע צייט בעגראָבענע בעשרייבונגען און נאָטירונגען מיט דעם אונטערשריפט י.א.ר.א.³⁵ זיי געפינען זיך אין פערשידענע פּודעלעך און סלאָיען אויף דעם הויף פון קרעמאַטאָריום ³⁶, ווי אויך 2 גרעסערע בעשרייבונגען [:] איינס אונטער דעם נאָמען [„ דער גירוש [“]. עס ליגט אין אַ גרוב ביינער אויף קרעמאַטאָריום ³⁷ 1 ווי אויך איין בעשרייבונג אונטער דעם נאָמען [„ אוישוויץ [“]. עס ליגט צווישען פערפלאַנטעוועטע ביינער אויף דער מעריב־דרום זייט פון זעלבען הויף. נאָכהער האָב איך עס איבערגעשריבען און ערגענצט און בעגראָבען בעזונדער צווישן די אַש אויף קרעמאַטאָריום ³⁸ 2 און עס מסדר זיין און אָפּדרוקן אלעס צוזאַמען אונטער דעם נאָמען [:]

„אין גרויל פון רציחה“.

מיר גייען ערשט אין זאָנע 170 געבליבענע מאָן. מיר זענען זיכער, אַז מען פיהרט אונז צום טויט. ³⁹ 30 מאָן האָבען זיי אָפּגעקליבען צו בלייבען אין קרעמאַטאָריום ⁴⁰ 4.

היינט 26 נאָוועמבער 1944.

די 600 אינגלעך

עס איז אריינגעפיהרט געוואָרען אין מיטען העלען טאָג 600 יודישע יונגלעך אין עלטער פון 12 ביז 18 יאָהר, אָנגעטוהן אין פּאַסעקאַרטיגע לאַגער קליידער, זעהר לייכט און צוריסענע אויף שטיקער. שײַך אָדער הילצערנע קלאַמפּעס. די קינדער האָבען אויסגעזעהען אַזוי שײַן אַזוי ליכטיג, אַזוי גוט געבויט אַז זײ האָבען אַרויסגעשײנט פון די שמאַטעס. עס איז געוועזען נאָך דעם האַלבען אָקטאָבער 1944. זײ זענען געפיהרט געוואָרן רען פון 25 שווער בעלאַדענע מיט געוועהר ס.ס. לײט. זײ זענען אַרויף אויף דעם הויף, האָט דער קאַמאַנדאָ פיהרער געגעבן אַ באַפּעהל [:] אויסטוהן זיך אויף דעם הויף. די קינדער האָבען דערזעהען דעם רויך פון קווימען און זײ האָבען זיך באַלד אַריענטירט, אַז מען פיהרט זײ צום טויט. זײ האָבען אָנגעהויבען אַרומצולויפען ווילד דערשראַקען איבער דעם הויף הין און צוריק, זיך רײסענדיג פאַר דעם קאַפּ, נישט וויסענדיג ווי אַזוי זאָל מען זיך רעטען. פיעל האָבען אויסגעבראַכען מיט שרעקלעכע געוויינען, עס איז אויסגעבראַכען אַ אומגעהויערער יאַמער. דער קאַמאַנדאָ-פיהרער מיט זײן געהילף האָבען שרעקלעך געשלאָגען די וועהרלאָזע קינדער זײ זאָלען זיך אויסטוהן. דער שטעקען האָט זיך איהם אַזש צעבראַכען שלאָגענדיג, האָט ער געבראַכט אַ צווייטען און ווייטער געהאַקט אין די קעפּ אַרײן. דער שטאַרקער האָט געזיגט. די קינדער האָבען זיך אויסגעטוהן מיט אַ אינסטינקטיווע טויט שרעק. נאַקעט און באַרוועס האָבען זײ זיך צוזאַמענגעדריקט אײנע אין די אַנדערע זיך צו שיצען פון קלעפּ און זענען דאָך נישט אַראָפּ⁴¹. אַ דרייטער אינגעלע איז צוגעגאַנגען [—] אונז דערנעבען [—] דעם קאַמאַנדאָ] פירער, ער זאָל איהם לאָזען לעבען. וואָס פאַראַ אַרבייט עס וועט נאָר זײן, די שווערסטע קען ער טוהן. דער ענטפער איז געוועזען אַ פאַר לײג איבער דעם קאַפּ מיט אַ גראָבען שטעקען. פיעל יונגלעך זענען מיט אַ ווילדען טעמפּאַ צוגעלאָפען צו די יודען פון דער זאַנדער קאַמאַנדאָ, אַרויפגעפאַלען אויף זײן האַלז בעטענדיג [:] ראַטעוועט מיך. אַנדערע זענען זיך צולאַפען נאַקעטע אויף דעם גרויסען הויף אַבי צו אַנט-

לויפֿען פֿאַר דעם טויט. דער קאַמאַנדאָ פֿיהרער האָט גערופֿען צו הילף דעם אונטערשאַרפֿיהרער מיט זיין [גומענעם] שטעקען.

די יונגע ריינע קינדער שטימען האָבען זיך פֿון מאַמענט צו מאַמענט פֿערשטאַרקט אין אַ ביטערען שווערען קלאַג. די הילכיגע געוויינען האָבען זיך פֿונאַנדער געטראָגען זעהר ווייט, מען איז אינגאַנצען בעטויבט און פֿאַרשלונגען געוואָרן אין דאָזיגען פֿערצווייפעלטען געוויין. מיט אַ צופֿרי־דענעם שמייכעל אָן אַ שאַטען פֿון מיטלייד זענען געשטאַנען די ס.ס. לייט און מיט אַ שטאַלצען זיגפֿרייד מיט דער הילף פֿון אַכוריות־דיגע קלעפֿ זיי אַריינגעטריבען אין בונקער. אויף די טרעפֿ איז געשטאַנען דער אונטער־שאַרפֿיהרער אין [—] גע[שטאַנען] זענען זיי נישט געלאָפֿען אויף בע־פֿעהל צום טויט, [דער] לייגענדיג יעדען אַ מערדערלעכען שמיץ מיט דעם גומענעם שטעקען. איינצעלנע יונגלעך זענען טראָץ אַלעם נאָך געלאָאָפֿען צומישט אַהין און אַהער זוכענדיג אַ רעטונג. די ס.ס. לייט זענען זיי נאָכגעלאָפֿען, געטריבען און געשמיסען, ביז זיי האָבען באַהערשט די לאַגע, זיי ענדליך אַריינגעטריבן. זייער פֿרייד איז געוועזען אומבאַשרייבליך. צו האָבען זיי קיין מאָל קיין קינדער נישט געהאַט ?

די 3000 נאַקעטע

עס איז געוועזען אָנהויב 1944. אַ קאַלטער וואַלקענער שניידיגער ווינד האָט געברויזט, די ערד איז געוועזען פעסט פאַרפּרוירען. עס איז גע-
 קומען דער ערשטער אויטאָ אויף דעם קרעמאַטאָריום 2⁴² פּיעל געפאַקט
 מיט נאַקעטע פּרויען און מיידלעך. זיי שטייען נישט אין אויטאָ ענג איינע
 נעבען די אַנדערע, ווי אַלע מאָל ניין, זיי קענען איבערהויפט נישט שטיין
 אויף די פּיס, זיי זענען פאַרשמאַכט, זיי ליגען מאַכטלאָז איינער אויף די
 קערפּער פון די אַנדערע, גענצליך ערשעפטע, זיי קרעכצען און יענטשען.
 דער אויטאָ שטעלט זיך, [מען] הייבט אויף די דעק [און] וואַרפען אַראָפּ
 די מענטשען מאַסע אַזוי ווי מען לאָדעט אָפּ אַ מאַסע פון זשוויר 43 אויף דעם
 שאַסיי. די מענטשען וועלכע ליגען פון פאַרענט פּאַלען אַראָפּ אויף די האַר-
 טע ערד און צעקלאַפּען זיך די קעפּ מיט די קער[פּע]רס אַזוי אַז זיי פאַר-
 לירען יעדע קראַפט זיך צו בעוועגען. אויף זיי פּאַלט אַרויף די רעשט מענ-
 טשען און זיי ווערען דערשטיקט און דערדריקט פון די שווערע [לאַסט]
 וועלכע לאַסטעט אויף זיי. עס הערען זיך [—] קרעכצען. די נאָך [—]
 הייבען זיך אָן אַרויסצוקלאַערן פון דער אַנגעוואַרפענע קופּע. שטעלען [זיך]
 די פּיס [—] הייבען אָן קלעטערן [—]

ערד, זיי ציטערן און וואַרפען זיך שוידערענד פון קעלט. לאַנגזאַם דער-
 שלעפען זיי זיך צום בונקער, וואָס רופט זיך אויסקליידונגס רויס 44, צו
 וועלכען עס פּיהרען אַראָפּ טרעפּ ווי אין אַ קעלער אַראָפּצוגיין. די רעשט
 ווערען אַראָפּגעפּיהרט פון די קאַמאַנדע 45, וועלכע איז שנעל אַרויפגעלאַפּען
 אויפהייבען די קרבנות פון זייער הילפלאָזע פאַרשמאַכטקייט, און שלעפען
 פאַרויכטיג אַרויס די דערדריקטע קוים אַטעמענדע פון די קופּע אַרויס. מען
 פּיהרט זיי שנעל אַריין. פּיעל קענען שוין נישט שטעלען די פּיס, מען נעמט
 זיי אויף די הענד און מען טראָגט זיי אַריין. זיי זענען שוין לאַנג אין לאַ-
 גער, זיי איז שוין בעקאַנט, אַז דאָ אין בונקער איז דער לעצטער עטאַפּ צום
 טויט. דאָך זענען זיי זעהר דאַנקבאַר, מיט רחמנות בעטענדע בליקען טרייס-
 לען זיי דעם קאַפּ, אויסדריקענדיג זייער דאַנק, ווייזענדיג מיט די הענד, אַז

זיי איז שווער צו רעדן. זיי זענען זעהר געטרייסט, זיי דערזעהען א טרעהר פון מיטלייד, א נידערגעשלאגנקייט פון [—] אויף דעם געזיכט פון דעם וואס פיהרט זיי אראפ. עס ווארפט זיי פון קעלט עס וועט דאך [—] מען לאזט די אריינגעפיהרטע זיצען און מען פיהרט אריין די רעשט. אונטען איז א [—] קאלטער צימער. עס שוידערט און ווארפט פון קעלט. מען ברענגט אריין א קאקס-אייזעלע, נאך ווייניג פון זיי רוקען זיך צו אזוי נאָהענט, אז זיי זאלען פיהלען די ווארעמקייט וואס עס זעצט פון אייווע-לע. די רעשט זיצט יאושדיג פאראומערט, פארוונקען אין טרויער. עס רייסט די קעלט, אבער זיי זענען שוין אזוי רעזיגנירט און פארביטערט אויף דעם לעבען, אז זיי דענקען מיט אבשוי וועגען יעדען קערפערלעכן גענוס. [זיי] זיצען ווייט אין א זייט און שווייגען. אייניקע פיהרען צווישן זיך א גע-שפרעך] אַנדערע ליגען פאַרשמאַכט [—] א יונג מיידעל [—] איז [פון] בענדין⁴⁶ געקומען ענדע זומער. איינע איז זי געבליבען פון א גרויסע פאמיליע. זי האט די גאנצע צייט שווער געאַרבייט, שלעכט זיך ערנעהרט, געפרירט, דאך איז זי געוועזען געזונט און זיך גוט געהאלטען, געהאפט איבערצולעבען. מיט אכט טעג צוריק האט מען א געוויסען טאָג נישט אַרויסגעלאָזט צו דער אַרבייט אַלע אידישע קינדער. יודען אַנטרע-טען! האָט מען געהייסען. דאָן האָט מען אַפּגעקליבען גאַנצע בלאַקען יודי-שע מיידלעך אַן אויסנאַם, קיינעם נישט בעטראַכט, צו זעהסט דו אויס גוט, אָדער שלעכט, קראַנק אָדער געזונט, און אַוועקגעשטעלט אַן אַ זייט. נאָכ-הער האָט מען זיי צוגעפיהרט ביז צום בלאַק 25⁴⁷. דאָרט האָט מען גע-הייסען אַלע זאָלען זיך אויסטוהן נאַקעט, וועט מען זיי אונטערזוכען, צי זיי זענען געזונד. נאָך דעם אויסטוהן זיך האָט מען אַלעמען אַריינגעטריבען נאַקעט אין די דריי בלאַקען, 1000 מאַן אין אַ בלאַק צוזאַמענגעדריקט און דאָן זיי פאַרשלאָסען אויף דריי מעת לעת נישט אַריינברענגענדיג קיין טראַפּען וואַסער און קיין פּיצעל ברויט. דריי שרעקלעכע הונגער טעג. אויף די דריטע נאַכט האָט מען זיי אַריינגעגעבען אויף 16 מאַן 1 ברויט פון 1.40 קילאָ. וואָלט מען אונדז אין יענעם מאַמענט געשאַסן, פאַרגאַזט, וואָלט שוין אַלעס גוט געוועזען. פּיעל זענען געוועזען גאַנץ פּערחלשט, פּיעל האַלב פּערחלשט, אַלע זענען געלעגען צוזאַמענגעקוועטשט אויף די שלאָף נאַרעס, בעוועגונגסלאָז פּערשמאַכט. דער טויט וואָלט דעמאָלטט אויף אונז קיין ווירקונג נישט אַרויסגערופּען, האָט מען אונז אויף דעם פּערטען טאָג אַרויס-

געפיהרט פון בלאַק. די פערחלשטע אַרײַנגעפיהרט אין קראַנקען בוי⁴⁸, די רעשט האָט מען געגעבען צוריק באַרמאַל דאָס לאַגער עסען, און זיי גע- האַלטען אויף אַפּרוּה ביז זיי וועלען זיך [—] גענומען [—] צום לעבען.

אויף דעם אַכטען טאָג, ד"ה 5 טאָג שפּעטער האָט מען אונז ווייטער געהיי- סען אויסטוהן באַקעט, [דאָן] פּערשפּאַרט דעם בלאַק, אונזער קליידונג האָט מען באַלד פּערזימט, נאָך לאַנגע שעהן באַקעטען פּריהרען אין דרויסען האָט מען אונז אויפגעלאָדענט אויף אַ אויטאָ און דאָ אַרויסגעוואַרפען אויף די ערד. דאָס איז דער פינצטערער סוף פון אונזער לעצטע פּאַלשע אילזויע. ווי פּער- שאַלטען זענען אונז געוועזן אין אונזער מוטערס בויך, ווען אונזער לעבן האָט אויסגעגאַנגען אַזאַ פינצטערען סוף. די לעצטע ווערטער האָט זי שוין גישט פּערענדיקט, איהר קול איז פּערשטיקט געוואָרען פון פּליסענדע [טרעהרען]. [—] [יו]נגע פּרוי האָט זיך אַרויסגעריסען. זיי האָבען אַנגעקוקט אונזערע געזיכטען אום צו בעטראַכטען צי האָט מען מיט זיי מיטלייד. איינער איז געשטאַנען אין אַ זייט און בעאַבאַכטעט דעם תּהום טיפען עלענד פון די דאָזיקע שוואַלצע פּערפייניקטע נפשות. ער האָט זיך גישט געקאַנט בעהערשען און זיך צווייגט. איין יונגע מיידעל רופט זיך אַז, אַך! וואָס איך האָב נאָך דערלעבט פאַר מיין טויט, אַ אויסדרוק פון מיטגעפיהל, אַ פּערגאַסענע טרעהר אויף אונזער שרעקלעכען גורל דאָ אין מערדער לאַגער, ווי מען מאַטערט שלאַגט, פייניקט און דערהרגעט, מען זעהט זיך אַן די רציחות און עוולות אַן אַ גרענעץ, ווי מען ווערט אַפּגע- טעמפט און פּערגליווערט צו די גרעסטע צרות, ווי עס שטאַרבט אַפּ יע- דער מענטשלעכער געפיהל, ווי עס פּאַלט אַ ברודער אַדער שוועסטער פאַר דיינע אויגן, און בעגלייטסט איהם גישט צומאַל מיט אַ קרעכץ... זאָל זיך נאָך געפיינען אַ מענטש [.] וואָס זאָל זיך איבערנעמען פון אונדזער ביטער רען אומגליק, זאָל אויסדריקען זיין מיטגעפיהל דורך טרעהרען, אַך? וואָס אַ וואונדערלעכע ערשיינונג? עטוואָס אומנאַטירלעכעס? שוין זשע וועט בעגלייטען מיין טויט אַ קרעכץ [.] אַ טרעהר פון אַ לעבעדיגען איד. עס געפינט זיך נאָך ווער, וואָס וועט אונז באַוויינען, און [איד] האָב געדענקט אַז מיר וועלען פּערשוואונדען ווערען פון די וועלט ווי פּערוואַלאַזטע יתומים. איך געפין אין דעם יונגעראַמן אַ קליינע טרייסט. צווישען בלויע באַנדיטען און אַכזרים האָב איך פאַרן טויט דערזעהען אַ מענטש וואָס

פיהלט ? זי האָט זיך אָפּגעדרייט אין אַ זייט, אָנגעשפּאַרט דעם קאָפּ אין דער וואַנט און האָט זיך שטיל אָבער טיעף ריהרענד צעוויינט. איהר האַרץ האָט זיך צעוואַרעמט. אַרום זענען געשטאַנען און געזעסען נאָך פּיעל מיידל-לעך מיט אַראַפּגעלאָזטע קעפּ, זעהר פּערביסען געשוויגען, זיי האָבען גע-בליקט מיט אַ טיפּען עקעל אויף דער נידערטרעכטיגער וועלט און בעזונר-דערס אויף אונז. איינע רופט זיך אָן [:] איד בין דאָך נאָך אַזוי יונג, איך האָב דאָך נאָך גאַרנישט גענאָסען פּון לעבען, פאַרוואָס קומט מיר אַזאַ טויט ? פאַרוואָס ? זי האָט גערעדט זעהר לאַנגזאַם אין אַ צובראָכענעם אָפּ-געהאַקטען טאָן. זי האָט שווער אָפּגעקרקעצט און [ווייטער גערעדט:] עס וואַלט זיך נאָך אַזוי געוואַלט לעבען. זי האָט געענדיגט איהרע ווערטער אין אַ פּערבענקטע פּערחלומטקייט און פּעריסען די אויגען אין פּוסטען חלל אַריין, ווי זי האָט מיט אַ ווילד אויפגעבליצטע [—] דורכגעדרונגען די לופט מיט די אימה פאַר דעם טויט. מיט אַ סאַרקאַסטישען שמייכעל איז געזעסן איהרע אַ חבר'טע און איהר בעטראַכט. זי האָט געזאָגט ענדליך, ענדליך איז געקומען די גליקליכע שעה, וועגען וועלכע איך האָב אַזוי פּיעל געטרוימט. דאָס האַרץ איבערגעפלייצט מיט וויי און יסורים, פּערשלונגען אין אַ וועלט פּון רויבעריי און רציחה, ערגסטע געמיינקייט און נידער-טרעכטיגסטע פּערדאָרבענקייט [„] רשעות אָן אַ גרענעץ, ווערט דאָס לעבען אַזוי ענג, אַזוי שווער, אַזוי אומדערטרעגלעך, אַז איך האָב אויסגעקוקט דעם טויט ווי אַן אויסלייזער, ווי אַ בעפרייאונג, דער שווער פּרעסענ[ד]ער קאַשמאַר וואָס דערדריקט מיך וועט פּערשווינדען אויף אייביג.

מיינע געפייניגטע געדאַנקען וועלען געפיינען אַ רוה אַ אייביגע מנוחה, ווי ליעב ווי זיס איז אַזאַ טויט וואָס איז דורך אַזוי פּיעל אומרוהיגע געכט גע-וואַרען אויסגעבענקט. זי האָט גערעדט מיט התלהבות און פאַטאַס און זעלבסטווירדע. איך באדויער נאָר וואָס איך זיך אַזוי... (געמיינט אָפּגע-האַקט) אָבער אום כדי דער טויט זאָל זיין געשמאַקער מוז מען אויך די חרפה דורכגיין.

עס ליגט אין אַ זייט אַ יונגע מיידעל, אויסגעדאַרט און יענטשעט⁴⁹ שטיל Um... ie... ram, um... ie...ram ... (איך שטאַרב) איך שטאַרב איהרע אויגען זענען פּערגלאַצט אַלע מאָל ווען [—] אַ מוטער זיצט צוזאַמען מיט [אַ] טאַכטער, ביידע רעדען [—] [פויליש..] זי זיצט מאַכט [ל]אַז, רעדט קוים וואָס מען הערט פּון שוואַכר

קייט. די טאכטערס קאפ רייסט זי צו זיך, [האַלט] אים פעסט צו. אין איין שעה קומען מיר ביידע אום, וואָס פאַראַ טראַגעדיע? דו טייערע [—] מיין לעצטע [—] ווערסט אויסגעלאָשען [—] געבליבען זיצען [—] פאַרטראַכט אין [—] מיט [אויסגעלאָשענע אויגען?]
ברייט אויפגעריסענע וועלכע האָבען געוואָרפען [—] אַרום זיך [—] נאָך [אַ לאַג] גע מינוט ווידער געקומען צו זיך און האָט ווייטער געזאָגט: [מיין] צער איז אַזוי גרויס צוליעב דיר, אַז איך שטאַרב אָפּ פון בלויווען געדאַנק. זי האָט אַראַפּגעלאָזט איהרע פערשטייפטע הענד און די טאַכטערס קאָפּ איז געפאַלען אויף איהר שויס. דאָס יונגע מיידעל האָט אַ צירטער געטוהן און אַ פאַרצווייפעלטען געשריי גערופען [: מאַמאַ! זי האָט שוין מעהר נישט גערעדט. עס איז געוועזען די לעצטע ווערטער.

מען האָט אַרויסגעגעבען אַ באַפּעהל איבערצופיהרען אַלעמען אויף [דעם וועג צום] קרעמאַטאָריום [—] איך בין שנעל פערשוואונדען, דעם ווייטערדיגען פאַרלויף האָב איך שוין נישט בעאַכטעט, ווייל איך בין פרינציפיעל קיין מאָל נישט אַנוועזענד געוועזען ביי[ם] טרייבען יודען צום טויט, ווייל [ס'האַט] געק[אַנט] טרעפען, אַז די ס.ס. לייט זאָלען אַנצווייג-גענדיג אויסנוצען צו... [זייערע] [מע]רדערישע [צוועקען] אויף דעם קרעמאַטאָריום.

זענען געפאַהרען לאַנגע שעהען אויטאָס, וועלכע האָבען אַראַפּגעשליי-דערט פון זיך די מענטשען מאַסע, איבערקעהרענדיג זיי אויף דער ערד. ווען מען האָט זיי ענדגילטיג אַנגעזאַמעלט האָט מען אַלעמען אַריינגע-טריבען אין פּערגאַזונגס בונקער. די הילכגע פּערוצווייפלונגס געשרייען און ביטערע געוויינען זענען געוועזען אויסטערליש, אַ שרעקלעכע צוטומ-לונג פון [—] אויסדרוק אין אַ אומגעהייעהר ביטער [—] וויי פּערשידענאַרטיקע פּערשטיקטע קולות האָבען זיך דורכגעוויקעלט איינע אין די אַנדערע און זיך אַדורכגעריסען פון אונטער די ערד אַזוי לאַנג ביז עס איז געקומען דער הומאַניטאַרער רויטער קרייץ-אויטאָ⁵⁰ און געמאַכט אַ ענדע צו זייער ווייטאַג און צער...⁵¹ דורך אַריינזאַרפען 4 פּושקעס גאַז דורך די אויבערשטע קליינע טירלעך און זיי פעסט הערמעטיש פּערמאַכט. עס איז באַלד געוואָרן שטיל רהיק. אין אַ געהיימניספּאַלע שטילקייט האָבען זיי [זייערע] לעבענס אויסגעהויכט.

Frauen-Lager, III, u. II
Abteilung III/a
III-b/B, II b.K.c/B

דאטום: 10.10.44

Stärkemeldung.

Zu Ende am 7.10. 1944		38.792 Httl.
<u>Zu Ende am 7.10.1944,</u>		
Einführungen	7	
Überstellung	<u>1</u>	8 "
<u>ab Ende am 7.10.1944</u>		
gestorben n.F.Todes	7	
S.B.	1229	
Entlassungen	8	
Überstellungen	<u>1150</u>	<u>2.394 "</u>

SA.: 36. 406 Httl.

W- Ober tanzführer.:

א מעלדונג וועגן דעם צאל-צושטאנד פונעם פרויען-לאגער אוישוויץ II
(בירקענא), פון וועלכע מען האט געשיקט דעם 7טן אקטאבער 1944
צו די גאזיקאמערן 1229 ארעסטאנטקעס.

× / ס. ב. — ראשי תיבות פון די ווערטער „סאנדער בעהאנדלונג“,
ד. ה. ליקוידירדן דורך פארגאזעווען.

ר ש י מ ה

[פון טראנספארטן מיט אסירים פארברענטע אין די קרעמאטאריעס פון
בירקענא צווישן 19טן—24סטן אקטאבער 1944]

ל. ג.	דאטע	צאל	וועלכער טראנספארט	פון וואנען אנגעקומען	אין וועלכער קרעמא- טאריע ⁵² פארברענט
1.	9/10	2000	מ[ענער]	לאגער דייטש.	קר[עמאטאריע]
2.	9/10	2000	פאמ[יליען]	טערעזין	"
3.	9/10	2000	פרוי[ען]	„צע לאגער ⁵³	"
4.	10/10	800	קינדער	ציגיניער	"
5.	11/10	2000	פאמ[יליען]	סלאוואק[יע] ⁵⁴	"
6.	12/10	3000	פרוי[ען]	לאגער „צע” ⁵⁵	"
7.	13/10	3000	פרוי[ען]	לאגער „צע”	"
8.	13/10	2000	פאמ[יליען]	טערעזין	"
9.	14/10	3000	פאמ[יליען]	טערעזין	"
10.	15/10	3000	פרוי[ען]	לאגער „צע”	"
11.	16/10	800	מ[ענער]	לאגער דייטשישער ⁵⁶	"
12.	16/10	600	מ[ענער]	קראנקן לאגער	"
13.	17/10	2000	מ[ענער]	בונא ⁵⁷	"
14.	18/10	3000	פאמ[יליען]	סלאוואקיע	"
15.	18/10	2000	פאמ[יליען]	טערעזין	"
16.	18/10	300	פאמ[יליען]	פארשידענ[ע] ⁵⁸	"
17.	18/10	22	מ[ענער]	בונקער ⁵⁹	"
18.	18/10	13	פרוי[ען] פאליטישע	תפיס[ה]	"
19.	19/10	2000	פאמ[יליען]	סלאוואק[יע]	"
20.	19/10	2000	פאמ[יליען]	טערעזין	"
21.	20/10	2500	פאמ[יליען]	טערעזין	"
22.	20/10	1000	מ[ענער] קינדער מער[הייט] אין עלטער		"
23.	20/10	200	פרוי[ען]	לאגער „צע” ⁶¹	"
24.	24/10	1000	פאמ[יליען]	טערעזין	"
25.	21/10	1000	פרוי[ען]	לאגער „צע”	"
26.	23/10	400	מ[ענער]	גליוויץ ⁶²	"
27.	24/10	2000	פאמ[יליען]	טערעזין ⁶³	"
	7/10	460	מ[ענער] פון	וואנדער [קאמאנדא] דערשאסן.	

רשימה פון טראַנספארטן
מיט אַסירים פאַרברענטע
אין די קרעמאַטאַריעס
פון בירקענאַו צווישן 9טן
און 24סטן אָקט. 1944.

7/10	2,000	From	...	1
7/10	1,000	From	...	1
11/10	2,000	From	...	2
12/10	3,000	From	...	1
13/10	3,000	From	...	2
13/10	2,000	From	...	1
14/10	3,000	From	...	2
15/10	3,000	From	...	1
16/10	100	From	...	2
17/10	600	From	...	2
17/10	2,000	From	...	1
18/10	3,000	From	...	1
18/10	2,000	From	...	2
18/10	3,000	From	...	2
17/10	20	From	...	2
18/10	10	From	...	2
19/10	3,000	From	...	1
19/10	2,000	From	...	2
20/10	2,500	From	...	1
20/10	1,000	From	...	2
20/10	2,000	From	...	2
21/10	1,000	From	...	2
21/10	1,000	From	...	4
21/10	400	From	...	2
21/10	2,000	From	...	1

ה ע ר ו ת

צו די דאָקומענטן פון לייב לאַנגפּום

- (1) די ענדגילטיקע ליקווידאציע פון די געטאָס אין בענדין און סאַסנאַוויץ אין פּאַרגעקומען אין די טעג פון 1 — 3 אויגוסט 1943. בערך 20 טויזנט יידן (מענער, פרויען און קינדער) זענען דעפּאָרטירט געוואָרן קיין אוישוויץ. אין דער אַקציע האָבן זיך באַטייליקט ס.ס. מענער פון אוישוויצער לאַגער. אין ראַפּאָרט פון אוישוויצער לאַגער קאַמענדאַנט נ. 31/43 פון 6טן אויגוסט 1943 לייענען מיר: „די ס.ס. מענער, וועלכע האָבן גענומען אַנטייל אין דער ליקווידאציע פון די געטאָס אין סאַסנאַוויץ און בענדין האָבן רעכט צו באַקומען אַ פּרייען טאַג“. בעת דער ליקווידאציע האָבן די יידן געשטעלט אַ באַוואַפנטן ווידערשטאַנד. זע: Natan Sztternfinkel: Zagłada Żydów: Sosnowca, Centralna Żydowska Komisja Historyczna w Polsce, Katowice 1946, s. 59.
- „קאַלענדאַר“ אוישוויצער העפטן נ. 4, ז. 122—125.
- (2) געמיינט דאָ און ווייטער גאַז־קאַמער.
- (3) דער גירוש פון די אונגאַרישע יידן קיין אוישוויץ האָט זיך אַנגעהויבן דעם 15טן מיי 1944. („אַקציען העס“).
- (4) זומער 1944, ווען עס האָבן נאָך געדויערט די טראַנספּאָרטן פון אונגאַרן.
- (5) ד. ה. קרעמאַטאַריע 2. זע זייט 238.
- (6) זע: הערה נ. 30 אין קאַפיטל נ. 1.
- (7) אין אַקטאַבער־נאוועמבער 1943 זענען פּאַרגעקומען אַרעסטן אין די רייען פון דער פּוילישער ווידערשטאַנד־באַוועגונג אין קראַקע, קאַטוויץ און אין דער אומגעגנט פון אוישוויץ. אַ גרופּע פּוילישע קעמפּערינס האָט מען געבראַכט קיין בירקענאַו.
- (8) דעם 17טן נאוועמבער 1943 זענען אַנגעקומען קיין אוישוויץ 2 טראַנספּאָרטן מיט יידן פון האַלאַנד. דער ערשטער — 1150 נפשות פון לאַגער אין הערטאַ־גענבאַש (האַלאַנד) און דער צווייטער — 995 פּערוואָן פון לאַגער וועסטער־באַרק. אין משך פון 1943 יאָר זענען אַנגעקומען קיין אוישוויץ 16 טראַנס־פּאָרטן מיט יידן פון האַלאַנד. זע: „קאַלענדאַר“, אוישוויצער העפטן נ. 4, 1960.
- (9) אין אויטאָ פון רויטן קרייץ האָט מען צוגעפירט דעם גאַז „ציקלאָן ב“ צו די גאַז־קאַמערן.
- (10) 66 טויזנט יידן זענען דעפּאָרטירט געוואָרן פון סלאָוואַקיי קיין אוישוויץ אין די יאָרן 1942 — 1944.
- זע: אוטאָ קראָוס — אריך קולקא: בית הרושת למוות אושוויץ, יד ושם, ירושלים, 1960, ז. 169.
- (11) דאָס געטאָ אין טאַרנע (טאַרנאַוו) איז ליקווידירט געוואָרן אין די טעג פון 1טן און 2טן סעפטעמבער 1943 (די לעצטע אויסזידלונגס־אַקציע) און די יידן זענען דעפּאָרטירט געוואָרן קיין אוישוויץ. בעת דער ליקווידאציע האָבן די געטאָ־אסירים געשטעלט אַ באַוואַפנטן ווידערשטאַנד.

- זע: ד"ר אברהם כאמער: „דער אומקום גון יידן אין טארנע, אין בוך: „טארנע, קיום און חורבן פון א יידישער שטאָט“, תל-אביב 1954, ז' 859-858.
- (12) אָן אינטערניר-לאַגער פון יידן, וואָס האָבן געהאַט פּאַספּאָרטן פון נייטראַלע לענדער (דרום אַמעריקע א.א.). פון מי 1943 ביז אַפּריל 1944 האָט זיך דאָרט געפונען דער דיכטער יצחק קאַצענעלסאָן. אין אַפּריל 1944 איז אַ גרופּע יידישע אסירים פון וויטעל דעפּאָרטירט געוואָרן קיין אוישוויץ.
- (13) קאַשוי — דער דייטשישער נאַמען פון דער מיזרח-סלאָוואַקישער שטאָט קאַשיצע (אויף אונגאַריש קאַסאַ).
- (14) סטראַפקווו איז אַ שטעטל אין מיזרח-סלאָוואַקיע. 1081 יידן זענען פון דאָרט דעפּאָרטירט געוואָרן מערסטנטייל קיין אוישוויץ. די סטראַפקוווער רביצין שטאַמט וואַרשינגלעך פון דער באַקאַנטער רבנישער און רבייזשער דינאַסטיע האַלבערשטאַם. (זע דאָס ווערק פון הרב אליהו כ"ץ פון בראַטיסלאָוואַ „ארוי לבנון“).
- לויט דער אינפּאַרמאַציע פון הרב נתן אורטנער פון לוד, איז קיין סטראַפּ-קוווער רביצין אין עלטער פון 85 יאָר נישט געווען אין 1944. די צווייטע פרוי פון סטראַפקוווער רב, איז אין 1944 אַלט געווען 40 יאָר.
- (15) נישט באַקאַנט אין דער חורבן-כראַניק קיין פרוווי פון דער אונגאַרישער רע-גירונג ביז אַעד דייטשער אַקופאַציע, ד"ה פאַר דעם 19טן אַפּריל 1944, צו ראַטעווען יידן. אַ טייל יידן איז געלונגען צו אַנטלויפן דורך טערקיי קיין ישראל און רומעניע.
- (16) דאָ ווערט געמיינט, ווייזט אויס, די גרופּע יידישע שחדלנים מיט ד"ר רודאַלף (רעשע) קאַסטנער בראַש.
- (17) די קינדער-אַקציע אין שאַוולער געטאָ איז פאַרגעקומען דעם 5טן נאָוועמבער 1943. (זען: אליעזר ירושלמי, „פּנקס שבלי, יומן ליטאי 1941—1944“, ירוש-לים תשי"ח, עמ' 302—303).
- (18) קאַמענדאַנט פון די קרעמאַטאַריעס אין בירקענאַ. פאַר זיינע רציחות באַ-לוינט געוואָרן דורך היטלערן (אין אַפּריל 1942) מיט אַ קריגספּאַרדיינט-קרייץ פון צווייטן קלאַס. אין 1944 איבערגעפירט געוואָרן קיין ראַווענסבריק. אויטאָר פון א"ג, „פלאַן מאַלל“: ווי אַזוי צו פאַרווישן די שפורן פון די דייטשע פאַרברעכנס דורך פאַרניכטן אַלע מאַרד-אינריכטונגען און אויפן שטח פון דער „טויט פאַבריק“ פאַרפלאַנצן בלומען. זע הערה 1' 26 אין קאַפיטל 1.
- (19) די ערשטע מאַסן-דעפּאָרטאַציע פון די פּשעמישלער יידן איז פאַרגעקומען דעם 27סטן יולי — 3טן אויגוסט 1942. פון די איבער 12,500 דעפּאָרטירטע איז אַ טייל געבראַכט געוואָרן קיין אוישוויץ. (זען: „ספר פּשמישל“, תל-אַביב, 1964, עמ' 511-515).
- (20) געשריבן אין בירקענאַ אין די יאָרן 1943—1944.
- (21) פּויליש: בעלזשעץ (לובלינער וואַיעוואַדשאַפּט). 1940—1941 — אַרבעטס-לאַגער. פון מערץ 1942 ביז מערץ 1943 פאַרניכטונגס-לאַגער. דערמאַרדעט געוואָרן קרוב 800,000 אסירים, מערסטנס יידן פון פּוילן און אַנדערע איראַ-פּעישע לענדער.

- (22) אזוי האט מען געמיינט אין יענער צייט. היינט ווייסן מיר שוין גענוי, אז מען האט זיי געטייט אין גאז-קאמערן.
- (23) פויליש : טראווינקי (לובלינער וואיעוואדשאפט) — אן ארבעטס-לאגער פון סוף יוני 1941 אונטער דער לייטונג פון ס.ס. אין 1942 זענען שוין דארט געווען 10 טויזנט יידן פון פוילן, האלאנד, רוסלאנד, דייטשלאנד, טשעכא-סלאוואקיע און עסטרייך. אנהייב נאָוועמבער 1943 זענען אַלע דאָרט צעשאַסן געוואָרן („אַקציעִן ערנטעפּעסט“).
- (24) קאָנצענטראַציע און פּאַרניכטונג-לאַגער, האָט פּונקציעִנאָרט פון האַרבסט 1941 ביז יולי 1944. בערך 360 טויזנט נפשות זענען דאָרט דערמאָרדעט גע-וואָרן, צווישן זיי 130 טויזנט יידן פון פוילן, טשעכאָסלאַוואַקיע, דייטשלאַנד, עסטרייך און פון אַנדערע לענדער.
- (25) פויליש : נאָוועמבער-דעצעמבער.
- (26) מיידאַנעק איז אַנטשטאַנען אין 1941 ווי אַ לאַגער פאַר סאָויעטישע קריגס-געפאַנגענע און האָט זיך גערופן דאָן : „קריגסגעפאַנגען לאַגער“.
- (27) המשך פונעם טאָגבוך.
- (28) ד.ה. קרעמאַטאַריע 2.
- (29) פאַרפוילישט דאָס וואָרט : טאַקסי — אויטאָ.
- (30) ד.ה. קרעמאַטאַריע 2.
- (31) ד.ה. קרעמאַטאַריע 3.
- (32) אין די ראַמען פון דער אַקציע צו פאַרווישן די שפורן פון די פאַרברעכנס, האָט די ס.ס.-אַדמיניסטראַציע פון אוישוויץ אויפן באַפעל פון הימלערן אין אַקטאָבער 1944 צענומען די רעשטלעך פון דער צעשטערטער דורך די אויפ-שטענדלער פון דער זאָנדער-קאָמאַנדאָ קרעמאַטאַריע 4 ; אין נאָוועמבער און דעצעמבער 1944 — די קרעמאַטאַריעס 2 און 3. אַלע גריבער, וווּ מ'האַט גע-ברענט די דערמאָרדעטע און די, וווּ מ'האַט פאַרגראַבן דאָס מענטשן-אַש, זענען געוואָרן גערייניקט, פאַרשאַטן, און פאַרזייט מיט געוויקסן. די אַרבעט האָבן געטאָן אַ טייל אַסירים פן דער „זאָנדער-קאָמאַנדאָ“, די א"ג „אַבברוכ-קאָמאַנדאָ“ (אין דעצעמבער 1944 באַשטאַנען פון 70 מאָן). אין די טעג פון 1טן און 5טן דעצעמבער 1944 זענען צו דעם צוועק באַשטימט געוואָרן צוויי נייע פרויען-קאָמאַנדאָס פון 150 העפטלינגען. זען : „קאַלענדאַר“, אוישווי-צער העפטן נ' 7/1963, ז' 107.
- (33) מאַטהאָווען (עסטרייך, ביי לינץ) אַ נאַצי קאָנצענטראַציע-לאַגער פון 1938 ביז מיי 1945.
- (34) גראַסראַזען, היינט ראַגאַזשניצא (פוילן) אַ קאָנצענטראַציע-לאַגער פון 1940 ביי פעברואַר 1945. די אַלגעמיינע צאָל אַסירים בערך 125 טויזנט ; אומגע-בראַכט קרוב 40 טויזנט.
- (35) זע : זייט 278.
- (36) ד.ה. קרעמאַטאַריע 3.
- (37) ד.ה. קרעמאַטאַריע 2.
- (38) ד.ה. קרעמאַטאַריע 3.

(39) די 30 אסירים פון דער „זאנדער־קאמאנדא“ אפגעקליבענע צו באדינען די קרעמאטאריע 5 אין געלונגען ארויסצוגיין פון לאגער דעם 18טן יאנואר 1945 מיט דעם ערשטן טראנספארט אסירים, וואס די דייטשן האבן עוואקוירט פון בירקענאו. (זען: „קאלענדאר“, אוישוויצער העפטן, 1963, נ' 7, ז' 106, 116 און ג"ע פון פיליפ מיללער אין בוך:

Hermann Langbein, Der Auschwitz Prozess, Eine Dokumentation. Wien 1965, s. 132.

(40) ד"ה קרעמאטאריע 5.

(41) נישט אראפ אין בונקער, ד.ה. אין גאז־קאמער.

(42) ד.ה. קרעמאטאריע 3.

(43) פויליש: זאמדרשטיינדלעך.

(44) די קרעמאטאריעס 2 און 3 האבן געהאט אונטערערדישע איינריכטונגען, ווו די קרבנות האבן זיך אויסגעטאן („אויסקליידונגס־רוים“) פארן אריינגיין אין די גאז־קאמערן. אין דער אפיציעלער דייטשער לאגער־קארעספאנדענץ ווערט די „אויסקליידונגס־רוים“ אנגערופן „לייכנקעלער 2“ און די גאז־קאמער „לייכנקעלער 1“.

(45) געמיינט: די זאנדער־קאמאנדא.

(46) דאס הייסט: זי איז געווען א קרבן פון דעם גירוש פון בענדין אין אויגוסט 1943.

(47) א"ג „טויטבלאק“ אין פרויען־לאגער בירקענאו אויפן אפשניט B.IA. פון דארט האט מען די העפטלינגען, נאך א סעלעקציע, אפגעשיקט אין די גאז־קאמערן.

(48) לאגער שפיטאל, א.ג. רעוויר.

(49) פויליש: קרעכצט.

(50) זע הערה 9.

(51) אין די קרעמאטאריעס 2 און 3 איז דער גאז „ציקלאן ב“ אריינגעווארפן גע־ווארן דורך טירלעך אין סופיט. די גאז־קאמערן אין די קרעמאטאריעס 4 און 5 האבן פאר דעם צוועק געהאט פענצטערלעך אין די זייטיקע ווענט.

(52) וועגן די נומערן פון די קרעמאטאריעס זע: זייט 238.

(53) לאגער BIIC, גערופן פארקירצט לאגער „צע“. דער לאגער האט געציילט 32 בלאקן. דארט — יידישע פרויען פון כמעט אלע אקופירטע דורך די דייטשן לענדער, נישט דורכגעגאנגען דורך דער עוידענץ פון לאגער, נישט געווען טאטוירט, און נישט געשיקט געווארן אויף ארבעט. א געוויסע טייל פון זיי זענען געווארן איבערגעשיקט אין אנדערע לאגערן. אין דעם לאגער זענען עטלעכע מאל אין טאג פארגעקומען סעלעקציעס צו די גאז־קאמערן.

(54) צו דעם טראנספארט זענען צוגעקומען 123 פרויען פון קאמאנדא אלטענ־בערג, געבראכטע פון בוכנוואלד און 132 פרויען פון אונגארן פון נעבן־לאגער האסאג לייפציג (Hasag, Leipzig). די ביידע טראנספארטן פיגורירן נישט אין צאל־באשטאנד פון לאגער. זען: קאלענדאר „אוישוויצער העפטן“ 1963 נ' 7 ז' 94.

- (55) אין דעם 131 יידישע פרויען פון דורכגאנגס-לאגער און 2836 פון לאגער BIIC. זען: „קאלענדאר“ ווי אויבן.
- (56) 805 דייטשישע יידן, וועלכע מען האט דעם זעלביקן טאג געבראכט פון בער-לין. פון זיי האט מען אפגעשיקט אין לאגער נאך 5 אסירים. זען: „קאלענ-דאר“ אוישוויצער העפטן 1963 נ' 7 ז' 96.
- (57) אין טעקסט איז אנגעגעבן געווארן מיט אַ טעות (Bunau). בונא — כעדישע פאבריק-אנשטאלטן פון דער דייטשישער פירמע י. ג. פארבען-אינדוסטריע אין מאנאוויץ, עטלעכע ק"מ מיזרח פון אוישוויץ. האבן פארביצירט סינטע-טישן בענזין און קינסטלעכע גומע א.ג., „בונע“. דעם לאגער האט מען גערופן בונא אדער מאנאוויץ און אויך בונא-מאנאוויץ. דאס איז געווען דער גרעס-טער ביי-לאגער אין א. ג. סיסטעם אוישוויץ 3. אין אויגוסט 1944 האט דארט די צאל אסירים באטראפן ארום 10.000 אין דעם 95% יידן פון פארשיידענע לענדער פון אייראפע. די S.O.-אדמיניסטראציע פון לאגער האט סיסטעמאטיש אדורכגעפירט סעלעקציעס בעת וועלכע די נישט-פעיקע צו אינטענסיווער אר-בעט זענען געשיקט געווארן צו די גאז-קאמערן.
- (58) אין דעם דערמאנטן טאג זענען פון בודאפעשט אנגעקומען אין לאגער 431 יידן; פון זיי 18 מענער און 113 פרויען זענען פארבליבן אין לאגער. „קא-לענדאר“ אוישוויצער העפטן 1963 נ' 7, ז' 97.
- (59) דאס זענען געווען פאליטישע ארעסטאנטן פון דער לאגער-תפיסה, א"ג „בונ-קער“, אין בלאק נ' 11 אין אוישוויץ.
- (60) קירצונג פון Dyhernfurth נעבן לאגער, וואס האט געהערט צום קאנצענ-טראציע-לאגער גראסראזען.
- (61) לויט דעם „קאלענדאר“ אוישוויצער העפטן, נ' 1963/7, ז' 97 פון לאגער-שפיטאל 117 און 77 פון דורכגאנגס-לאגער (Durchgangslager).
- (62) אין גליוויץ (שלעזיע) האט זיך געפונען איינער פון די 39 אוישוויצער נעבן-לאגערן.
- (63) לויט דעם „קאלענדאר“ (דצ"ו) איז דעם 1944.10.24 אנגעקומען פון געטא טערעזין א טראנספארט מיט 1715 יידן. נאך דער סעלעקציע זענען 215 פרויען און עטלעכע הונדערט מענער אפגעשיקט געווארן אין לאגער און די איבע-ריקע אין גאזקאמערן.
זע: ז' 276—277.

1

פֿאַרצײכענונגען

[1]

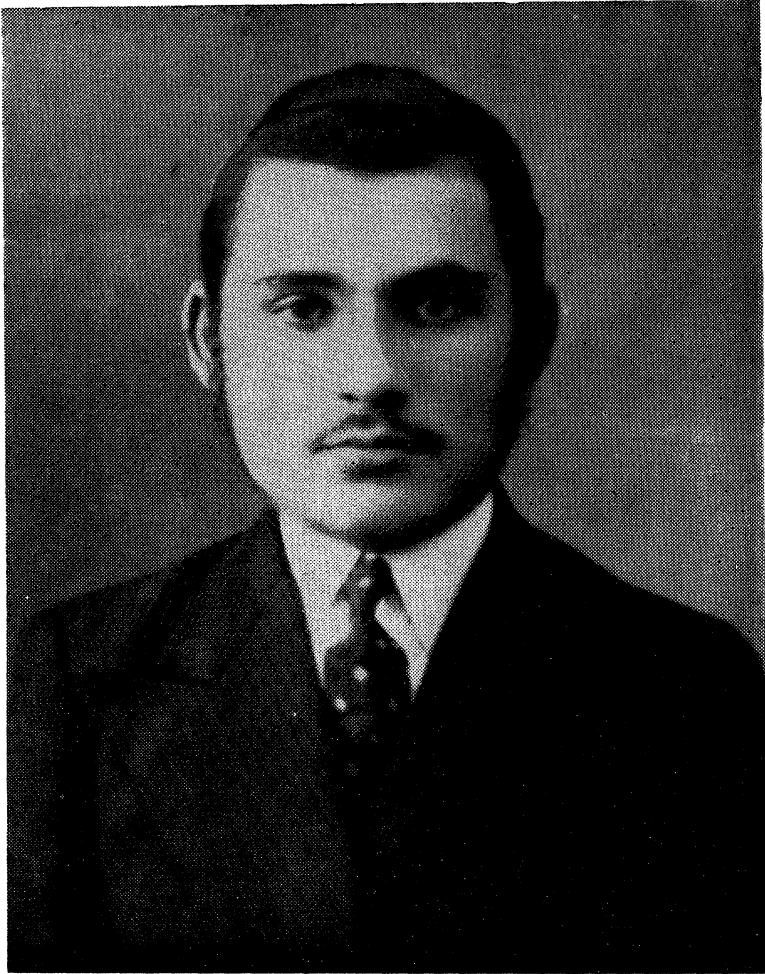
[—] [אין?] אייניקע יאהר דורכמאכן פֿאַרשידענע גלגולים אין לייִדן
 [—] אין רדיפות, וואָס די יודישע באַפעלקערונג האָט דורכ[געמאַכט]
 מיט דעם אָנפֿאַנג קריג 1939 זײַט דער דײַטש האָט [—] באַזעצט, האָט
 מען געמאַלדן, אַז אױך אינוער שטעטל [—] ווערן אױפֿן סיסטעם פֿון
 אַלע אַנדערע [שטעט?] ספּעציעלע יודישע קוואַרטאַלן פֿאַר יודן [—]
 קוואַרטאַלן אָבגעצױמט מיט דראָטן אין געבילדעט [—] אין געטאָ די
 מאַטעריעלע בעדינגונגען האָבן זיך פֿערערגערט. דאָס קלײנע ביסעלע
 פֿרנסה [—] איז בעשטאַנען פֿון שמוגלען פֿין די פֿאַלאַקן פֿין דאָרף.
 אַלע אַנדערע אַרבעטס פֿלאַצוווקעס איז מיט [אַמאַל] איבערגעריסן געוואָרן
 אין גענצליך אָבגעהאַקט געוואָרן [—] פֿערצױמען אין געטאָ אין פֿער-
 באַטען די יודן צו באַוועגען זײַר. [—] שלעכטע מאַטעריעלע בעדינגונ-
 גען [—] דער ענגער צױאַמען געקוועטשטער וואָן סיסטעם [—] די
 יודן [—] זיך אין די געטאָס געפֿינען אַזױ וײַט פֿשוט [—] אײַגן
 מעבל אױף האַלץ [—] [בעדאַרפֿען] [—]¹

[2]

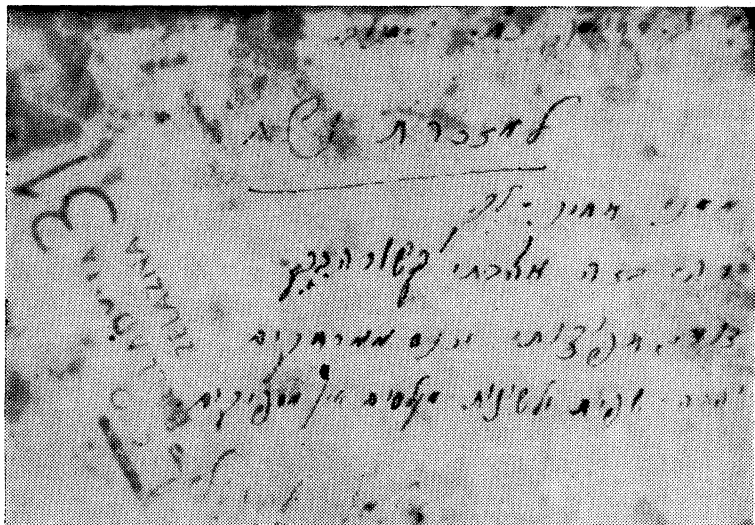
[—] געשענדעט [דראַענדיק זײַ] מיט מעסערס [—] נאַקעטע מײַד-
 לעך [—] אױף אַ שױדערלעכן אױפֿן [—] מיט שטעקנס זײַ אין הינטן
 געשטיפֿט ביז זײַ זענען אױסגעגאַנגען אין שווערע אומגעהײערע לײַדן, אין
 יסורים [—] די עלטערע מענשען פֿלעגן [—] די סאַדיסטן אַרױס-
 נעמען [—] צױנגען זײַ צי פֿערגוואַלדן [—] קינדער [—]² די
 פֿרויען פֿין זײַערע פֿאַמיליעס [—]

[3]

[—] [געטיילן?] מיטאַגן³ [—] [אין ציליב] נאָך פֿערשידענע אַנ-
 דערע סאַציאַלע [—] אָבגעריקט דער טערמין. דער 11/1 1942 [—]
 פֿראַקלאַמירט געוואָרן וײַשעדלעניע⁴ [—] וואָס האָט אַרומגענימען די
 [שטעט] פֿלאַנסק, נאַױדוואַר, נײַשטאַט⁵

זלמן לעווענטאָל

א ווידמונג אויף דער צווייטער זייט פון בילד פון זלמן לעווענטאל
צו זיין ברודער.

דער אויסגוראבענער סלאַ איז 1962 אויפן שטח פון דער קרימאטאריע III אין בירקענאוו
און די דאָרט געפונענע מאַנוסקריפּטן פון זלמן לעווענטאל און לייב לאַנגפוט.

[4]

[—] דאָס בילד האָט אויסגעזעהען [—] איידער ס'איז נאָך ליכטיק געוואָרן האָט זיך [די יודישע] באַפעלקערונג געפינען אופן [זאַמל פּונקט].
 [אין די פּערלאָזטע וווינונגען האָט מען געמיזט לאָזן] אָפּן די טירען. אַלץ
 האָט מיטגעוויינט [אויפן ביטערן] גורל. ווען עס איז ליכטיק געוואָרן
 [—] פּערזאַמלט דאָס גאַנצע [—] זענען פאַרביי געפאַרן די [וואַגן] ⁶
 [—] פשוט גישט צו רירען זיך [—]

[5]

[—] פון די [וואַגנס] [—] [קלעפ] ביז טויט. קלעפּ [—] צע-
 בראַכן הענד אין פיס [—] אַריינגעפירט געוואָרן [—] גאַנצע
 פאַמיליעס [—] געווען דאָס בילד [—] קינדער וועלכע זיי האָבן
 גישט געפינען [—] ביז אויף מאַרגען [—] האָט מען דערווייל
 געפירט טראַנספּאָרטן ⁷ [—]

[6]

[—] וואָס אַלע האָבן [בעשלאָסן] גישט צי [רירן] זיך פינעם [אַרט]
 פּערפאַלן וואָס ס'וועט זיין מיט די [אַלע] [—] דאָס זעלבע זאָל גישען
 [מיט יעדן פּיז אינז] [—] פּעסטגישטעלט [ציזאַמען] מיט זיין פּאַמיר-
 ליע [—] מיר זענען געוואָרן [—] אין [געווען] [—] שוין מיט
 דעם פילען בעוווסטזיין, אַז מיר גייען [צום טויט] [—] ווען ס'איז
 געקומען דער טאָג פּיז אַרויספאַרן [—] דעם 17/11 ⁸ [—] פליצעם
 [—] קינדער וואָס האָבן נאָך גישט געקאַנט אַליין אויף די פּיסעלעך
 גיין, האָט דאָס [—]

[7]

[—] פּערשלאָסן [—] טראַנספּאָרטירן [—] געזאַמלט שפּעט
 ביינאַכט מיט דער הילף פּיז יודישע פּאַליציאַנטן [—] עס קימט זיכער
 אַ גרויסן דאַנק ⁹ פאַר זייער [מיטאַרבעטן] [—] אַזוי געטריי מיטן
 בעל הבית זייערן ¹⁰ [—] לעבן זיי שוין אַלע גישט, ווען גישט וואָלט
 איך אַליין אַריינגעפירט [—] וואָס פּיז מענשען [—] אַבגעפירט צי
 דער [—] אַריינגעטריבן [—] עטלעכע הינדערט אין אַ וואַגאַן,
 אַראַפּעריסן [—] גהינום [—]

[8]

[—] אַבער [—] 5 אַזייגער, נאָך אייניקע שטונדען שטיין, האָבן

זיך [גענימען די] ס.ס. אין פאליציי צים אויספירען [—] גרויסן ציי-
נישן געלעכטער מיט [—] האָט מען געוואָרפֿען מענשען [—]
[9]

[—] וואָס האָבן נישט [—] סתם קראַנקע זענען [געווען] [—]
אין כסדר נאָך [—] אין די אויגען פֿין [—] אין קלאָזעטן גע-
וואָר[פֿן] געוואָרן [—] מענשען [—] [אַנ]געזען [דער אַרויספֿאַר-
[—] האָט זיך [—] יעצט געווען [—] זענען געשיקט געוואָרן
[צוריק] [—] אושוויץ אינאָ די [—] אַנדערע [—]
[10]

[—] [פֿאַלאַקן] וואָס האָבן זיך דאָרט געפֿינען [—] געבעטן געלט
[—] פֿאַרשטענדליך, מיר האָבן נישט געזשאַלעוועט, אַלץ האָבן מיר
אַוועקגעגעבן אום כּדי אַ ביסל וואַסער צים קויפֿן, אָבער ליידער די פֿאַ-
לאַקן האָבן [—] נישט אַרויסגעלאָזן [—] מיט איין וואָרט זיי האָבן
ביי אינאָ אַלץ געקריגן [—] [שטאַרבט ?] אַ מוטער מיט 5 קינדער אין
לעבן [געבליבן] פֿין [דער] גאַנצער פֿאַמיליע נאָר דער פֿאַטער וואָס האָט
געוויינט, אָבער אַהן טרערן.

[11]

אמת [—] געהערט אַז מפֿאַרט [—] [אויף דעם אופֿן זענען אויך]
[וואַרשעווער ?] [יודן] [—] פֿין אונזער געגענד געשיקט צי בעקאַנ-
טע [—] [לאַגערן] פֿאַרן טייוול, פֿאַרן מלאַך המות אַליין [—] גע-
פֿינט זיך [אין טראַנספֿאַרט] [—] אומשולדיגע [מענשען] [—] מיר
פֿאַקטיש [—] נישט געוויסט פֿין אושוויץ [—] [מענשען] געווען שוין
מאַנאַטן. דאָס האָט אינאָ [—] פֿאַרנאָרט ביז דער לעצטער מיניט [—]
פֿאַרענדיג [—] זיך געשראַקן פֿאַר [—] אַריינגעפֿירט קיין [—]
אינמיטן דער [נאַכט ?] פֿערפֿאַרן [—] סטאַציע [—] די באַן האָט
זיך געשטעלט

[12]

[—] עס שטייען [—] העפֿטלינגען [—] ס.ס. מענער, וועלכע
העלפֿן זער העפֿליך די [שוואַכע ?] פֿרויען אין קינדער אַרויפגיין אויפֿן
סאַמאַכאַד [—] ווילסט עפעס [—] אימזיסט [—] גאַרנישט צי
דערקענען [—] די אומשולדיקע יודישע קרבנות [—] מיט די זעלבע
[סאַמאַכאַדן] און[פֿלן]דענען די מענשען [—]

[13]

[—] גאַכט געפירט [—] דער זעלבער וואָגען, דער זעלבער שאַ-
 פער, די זעלבע ס.ס.מענער, אַבגייענדיג אייניקע קילאַמעטער, קימענדיק
 [—] צים גהינום התחתון גלייך זענען די פנימער זייערע געביטן
 געוואָרן [—] אין די מיט איין מאַמענט פריער [אַט די] העפלעכע
 מענשען [—] וואָרפען זיך שוין געניג [—] זיך געוואָרפען אויף די
 אומשולדיקע [—] אין געשלאָגן, געהאַקט מכות רצה מיט די שטעקנס
 ביז [—] אַריינגעיאָגט די אַלע מענשען אין אַ הילצערנעם בלאַק אין
 ציריק געפאַרן צי דער ראַמפע. אין ווידער זענען אַט די [—] העפליך
 ציריק פיינ געוואָרן, ציריק דעם זעלבן ¹¹ [—]

[14]

דערשאַסן געוואָרן [—] נישט געקאַנט זיך פאַרשטעלן וואָס [—]
 מאיז געפירט געוואָרן [—] אַריינגעפירט אינז אין [—] בלאַק
 [—] אויפצימאַרגען [—]

[15]

[—] האָט דאָס זיך [—] [ווען אַ] טראַנספּאָרט [—] אָנגעקיר-
 מען [?] [—] [מיר ?] [—] זאַמלען די געשטאַרבענע אין [וועג]
 אין [—] צינויפזאַמלען אַלע פעק [—] אין וואַליון וואָס יודן
 האָבן מיט [זיך געהאַט] [—] אַלע פעק אין דערנאָך [—] דער
 טראַנספּאָרט איז געוואָרן אוועקגעפירט [—] אויפגעפאַקט [—] פעק
 מיט אַנטיען [—] דערנאָך [—] אוועקגעפירט קיין דייטשלאַנד. ווען
 מיר זענען אָנגעקומען [—] האָבן מיר אויך די לעצט אָנגעטראַפן אויף
 די יודן קאַמאַנדאָ [—] קאַמאַנדע, אין לאַגער האָט מען עס גערופן
 קאַנאַדע ¹² [—] איינגעזעהען האָבן זיי אַלע [—] געהאַט האָבן
 [—]

[16]

[—] געטראַפן אויף דער [ראַמפע] צים אַברייגיגען [—] קענען
 אויפקלייבן די איבערגע[לאַזענע ?] [—] אַבגעשיקטע שפעטער נאָך
 דייטשלאַנד אינטערן [—] קאַמאַנדע [—] אַ ריין יודישע [—] זיי
 געפרעגט וואָס קימט דאָ פאַר [—] דערשאַסן ווערן [—] אינז שוין
 [—] די ס.ס. [—]

[17]

[—] מיט אינזערע [—] דעם יאהר האָט יעצט אָנגעהויבן [—] וואָס מ'האָט ביו יעצט געהערט [—] האָבן מיר מענשען, וואָס זענען שוין [—] [אין לאַגער] [—] אינזער געמיט [—] אויף אינזערע פּראַגען — נאָך אַמאָל מיט [—] אינזערע פּרויען אין קינדער [—] האָבן זיי געענטפּערט, אָן [דאָס] האָט מען זיי געהייסן זאָגן אין אַזוי האָבן זיי טאַקע געזאָגט. דאָס אַלץ האָט אינאָן אַריינגעפירט אין [—] אַ טעות [—] פינדעסטן האָבן מיר דערזען אַ מין פאַרמאַכט סאַמאַכאַדל, אַ קעטשל פּין גיכע הילף מיט גרויסע צייכנס פּין רויטן קרייץ אויף אַלע זייטן. משמעות, אָן [—] פּין גיכע הילף¹³ [—]

[18]

[—] אָט די גולנים [די שוידערלעכע אַרבייט. אַוועקגעפירט די מענשען מיט די סאַמאַכאַדן אין וועלדל¹⁴, דאָ אַלע אַראָפּגעשיט ווי די קאַרטאַפּלעס פּין אַ וואָגן [—] פאַרמאַכטע סאַמאַכאַדן [—] ווער וועט דאָס וועלן גלויבן, ווער וועט זיך קענען פאַרשטעלן [—] די באַנדיטן [—]

[—] מעדיצינישע הילף פאַר קראַנקע מענשען [—] באַנדיטן [בלויז] פאַר געזינטע אינגאַנצן. פאַר נאַרמאַלע [קרענקיגען] פאַר נאַרמאַלע יינגע [—] טויט סם [—] צים גאָן [די ס.ס. מענער] פירען [—] צים פאַרגאַזן

[19]

[—] געיאָגט געוואָרן דורך [—] פּין שלעכטע בייסיגע הינד [—] אַ 150 מעטער אַבגעריקט איז [—] אָן אומשולדיג דאַרפיש כאַטקעלע מיט [—] פאַרשפאַרט די פענצטער מיט דיקע [—] אַלע געהייסן אויסטייען [נאַק]עט אין [באַלד] אָנגעהויבן יאָגן [—] זענען [—] געלאָפּן [—] נאַקעט [—] אין דאַרפישן שטיבל פּיל אָנגעפאַקט, מיט דער הילף פּין שטעקנס אין הינד [—] דורך די קליינע פענצטערלעך האָט אָן ס.ס. מאַן אַריינגע[וואָרפן] [סם-גאַז]¹⁵ אין שנעל פאַרמאַכט דאָס פענצטערל נאָך אייניגע [מינוטן] ווערן אַלע דערשטיקט

[20]

[—] געוואָלד [—] אין לאַגער [—] די געוואָלדען געהערט נאָך [—] אָנגעהויבן צי ביסליך שטילער [צו ווערן] די מענשען זענען [—]

אומגעקומען. א העלפט וואָס האָבן נישט געקענט אַרײַן אין די בונקערס זען נען געבליבן זיצן נאָקעט אין דעם הילצערנעם באַראַק. אַ שטרענגע [ווינטער קעלט ?] [—] צוגעהערט זיך צי די געוואַלדן אין געשרײַען פֿין אָט די יעניקע וואָס זענען [—] אין געשרײַען מיטן שמע ישראל אויף די ליפֿן אין ווי זיי זענען אײַנגעשטילט געוואָרן אין אומגעקומען אין זיי זענען געזעסן אין געוואַרט אויף אַ טראַגישן טױט כסדר אין קרעכצן, אין געשרײַען, ביז אין דער פֿריה איז געקומען די באַקאַנטע זאַנדער קאַמאַנדאָ אין אויסגע-ליידיקט די בונקערס [—] אַוועקגעפֿירט זיי ¹⁶ אַ 800 מעטער אין אַרויס-געשמיסן זיי אויף אַ בראַנד שטעלע, ווי ס'האַבן שוין געברענט מענשען פֿין נעכטן, פֿין פֿאַרנעכטן נאָך דעם ווי זיי האָבן

[21]

[—] די זאַנדער קאַמאַנדאָ אַרײַנגעיאַגט [—] אין [נישט מעגליך געווען] זיך אויסדרייען אינטער די דראַהונג פֿין דערשאַסן ווערן פֿאַר בלויז אימקיקן זיך [—] גענימען אַרײַנאַגען די רעשט מענשען פֿין [באַראַק] אַרײַן אין בונקער, זיי פֿאַרגאַזט אינטער די זעלבע [געשרײַען] [אין] געוואַלדן ווי בײַנאַכט. ווי טראַגיש אין שרעקלעך איז דאָס בילד געווען, ווען שפּעטער האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די זעלבע מענשען, וואָס האָבן אַרויסגעשלעפט די טױטע קערפּערס אין [פֿאַר]ברענט [—] [געהײסן] פֿאַרשטיין, אַז זיי האָבן נאָך געהאַט געלאָזן אין די באַראַקן זײַערע נאַנטע, זײַערע פֿאַמיליעס, ווער אַ פֿאַטער, ווער אַ פֿרוי אין קינד-דער. ווי ס'האַט זיך אַרויסגעוויזן שפּעטער בײַם ציטרעטן צי דער אַרבייט ווי מ'האַט יעדער זײַן פֿאַמיליע דערקענט, ווייל די קאַמאַנדאָ איז אין יענעם טאַג פֿריש געשאַפֿן געוואָרן פֿין די מענשען, וואָס זענען נאָך וואָס געקומען זײַטן טראַנספֿאַרט אין גלייך צי דער אַרבייט געפֿירט געוואָרן. אַזוי זענען אימגעקומען אינזער גאַנצער ישוב ¹⁷, אינזער גאַנצע קהילה, אינזער שטאַט, אינזערע ליבע עלטערן, פֿרויען, קינדער, שוועסטער, ברידער אין 10/12 1942 ¹⁸ שפּעט בײַנאַכט, די רעשט אויף צימאַרגנס.

[22]

[עס איז] גאַרנישט צים פֿאַרטראַגן [מען פֿאַרניכטעט מענשען] נישט מער ווייל זיי זענען יודן, ווייל [—] עס ציהען זיך טאַג טעגליך [עשאַלאַנען] פֿין טויענטער מענשען, פֿרויען אין קינדער, בלינדע מענשען, וועלכע ווערן דורך די באַנדיטן [געפֿירט] צים [בונקער ?] דערשטיקט [זיי]

מיט גאז אין [—] אָנגעשטיפט פיל אין בונקער [—] זענען זיי שוין טויט, פּערגאַזט אין מיר מיון זיי [—] פּערברענען, זייער אַש אויף דין צעשטויסן [—] אינזער לעבן [—]

[23]

ווען איך בין אין לאַגער דאָ אין בירקענאַו געקומען, איז שוין דאָ געווען ענצעלנע [געביידעס] [—] עס איז שוין געווען [—] [אויף] בלאַט-טעדיקע פעלדער אין עס האָט זיך נאָך געבויט¹⁹, געווען איז דאָס אין 12/10.42.19]. באלד ביים ערשטן אַריינקים גאַכן סאַרטירן²⁰, [—] וואָס מ'האַט אינאָן פּין אַ טראַנספּאָרט פּין 2300 מענשען אַרויסגעקליבן נאָר 500, די רעשט איז באלד אין גאָז געגאַנגען, מיר נישט וויסנדיג נאָך דערפּין, [—] [זייענדיג [—] [האַט] אינאָן אַ יודישער [עלטעסטער ?] גע-מאַלדן, אַז לענגער ווי 3 טאָג [וועט קיינער נישט איבערלעבן]²¹. געווען איז דאָס ביינאַכט [—] אינמיטן [—] געהערט פּין ווייטן שוידער-לעכע געוואָלדן אויסגעמישט מיט ווילדע קולות פּין ס.ס. מיט צענדליקער הינד. דאָ האָט מען אינאָן אויפגעקלערט, אַז יעצט פירט מען מיט דער הילף פּין די הינד צים טויט אינזערע פאַמיליעס [—] מאַמעס, טאַטעס, פּרויען אין קינדער. שוין דעמאָלט [—] האָט זיך פּין [—] [פּערשטאַנען ?] געניג [—]

[24]

געווען אין לאַגער אויף פאַרשיידענע קאַמאַנדעס, געווען אין אוישוויץ, געווען אין בונא אויף אַרבייט, נאַכהער ציריק געקומען נאָך אייניקע וואָכן וואָלגערן זיך איבער אַלע ערטער בין איך דעם 1/25.43.19] גענימען גע-וואָרן אין דער זעלבער פאַבריק²² אַריין אַרבייטן. אַבער נישט קיין סך פאַרשפּעטיקט קעגן מיינע חברים. אין אָט ווי עס האָבן זיך ציגע[וווינט] מענשען, נאַרמאַלע מענשען מיט נאַרמאַלע [מענטשלעכע ?] אייגנשאַפטן, נישט קיין פאַרברעכערישע, נישט קיין [מערדערישע ?] נאָר מענשען מיט האַרץ, מיט געפיל, מיט באַוויסטזיין, אין די אַלע זאַכן האָבן זיך [צוגע-וווינט ?] צי דער [דאָזיגער ?] אַרבייט, אַבער נישט זיי זענען דערין שיל-דיגע [—] די ערשטע מענשען באלד אין דער ערשטער נאַכט [—] גענימען אויף אַרבייט, האָט מען זיי בלוין [געזאַגט ?] אַז די אַרבייט איז אַ שווערע, אַבער דערפאַר וועלן זיי [—] געוויסט האָט קיינער פּין זיי גאַרנישט, ווייל די אַלטע קאַמאַנדע, וואָס האָט דערביי געאַרבעט איז אין

יענעם טאָג אימגעבראַכט געוואָרן [ציליב] אַ מסירה פּין אַ [יודישן?]
 [—] אַנטלויפּן [—] געפינען [—]

[25]

ס'איז געלאָפּן אינטערן [גיעג] פּין שטעקנס פּין די פּאַסטנס ס.ס., וואָס
 האָבן אינאָ געהיטן, אַז פשוט, מען האָט אינגאַנצן פּאַרגעסן אין זיך, ס'האָט
 פשוט קיינער פּין אינאָ נישט געוויסט, וואָס ער טיט, ווען ער טיט, וואָס מיט
 אים טיט זיך בכלל. אַזוי האָט מען זיך פּאַרלאָרן אינגאַנצן פשוט ווי טויטע
 מענשען, ווי אויטאָמאַטן זענען געלאָפּן געיאָגטערהייט, נישט וויסנדיג ווי
 מ'דאַרף לויפּן אין נאָך וואָס מ'לויפט און וואָס מ'טיט. [אינער?] האָט
 דעם צווייטן גאַרנישט אָנגעקיקט. כּווייס גענוי, אַז קיינער האָט דאַמאַלס
 פּין אינאָ נישט געלעבט, נישט געדענקט, נישט געטראַכט. אַזוי האָט מען
 פּין אינאָ געמאַכט ביז מיר זענען [—] מ'האָט זיך אָנגעהויבן צי אָפּ-
 פּושיטאַמניען²³ [—] וועמען מ'שלעפט צי פּאַרברענען, וואָס איז דאָ
 געשעהען. באַלד איז שוין נאָך די [—] שוין געהאַט אַוועקגעשלעפט די
 אַלע מענשען [פּערגאַזעטע אין] בונקער [זיי?][געוואָרפּן אויף לאָרען²⁴,
 ציגעפירט צי [אַ בראַנד שטעלע] ווי עס האָבן שוין געברענט מענשען פּין
 נעכטן, פּין פּאַרנעכטן [—] קערפּער דאַרטן געוואָרפּן אין פּייער. נאָך
 דער אַרבייט קימענדיג צי זיך אין בלאַק, ווען יעדער האָט זיך [אַצינט]
 [אַוועק]געלייגט צים אַברוהען, דאָן

[26]

האָט זיך אָנגעהויבן די טראַגעדיע. עס האָט יעדער אָנגעהויבן צי גלויבן
 אין דעם חלום, וואָס מ'האָט אים נעכטן געזאָגט, אַז זיינע נאָנטסטע, [זיינע]
 טייערסטע לעבן שוין נישט אין זיי וועלן שוין מער נישט לעבן, קיין מאָל
 וועט ער זיך שוין מיט זיי נישט טרעפּן, קיין מאָל נישט, ווייל ער אַליין
 האָט זיי פּאַרברענט, איז דאָן, צי וואָס טויג שוין דאָס לעבן, צי וואָס מיר
 אַזאַ לעבן. פּין עסן, אָדער טרינקען איז אָבגערעדט, ווען פּאַרשטענדליך
 נישט בלויז [—] מיט פּאַרשטאַנד, וואָס פּאַרשטייט אַבצישאַצן אַ געשעהע-
 ניש, נאָר זאָגאַר אַ בהמה, אַ חיה ווען מען נעמט איר אַוועק אירע נאָנטע,
 וואָס זי האָט געבוירן²⁵, אָדער דערפּין געבוירן געוואָרן, אָדער ציזאַמען
 געלעבט, אַז מ'טיט איר אַן עוולה אין פּראַטעסטירט מיט נישט [עסן]. נישט
 טרינקען. ווי נאָך דער מענש וואָס דאַרף [—] נאַטירלעך ציזאַמען מיט
 דעם האָט פשוט געהערשט [—] אַ מרה שחורה. נישט מער די געוויינען

[—] האט מען געהערט איבעראל פון אלע זייטן [—] איז דער בלאַק אויסשליסליך אַ יודישער ווען די [—] האט מען דאָמאַלט גענימען נאָר יודן, בעפאָר האָבן געאַרבייט אויך פּאַליאַקן אין רוסן. נאָר אין אינזער צייט שוין נישט מער ²⁶, נאָר יודן [—] וואָס איז פּאַקטיש אַ פּראַגע, אויב [—]

[27]

מיר אויף דער וועלט [—] נאָך עפעס [—] וואָס זאָל אים נאָך עפעס אַמאָל שטאַרקן דעם ווילן צים לעבן אין די צרות איבערציהאַלטן, האָבענדיג נאָך מיט וועמען אַמאָל אין לעבן זיך צי טרעפן אין דערצי דער פּאַקט, די אויסטערלישע טראַגעדיע, די שוידערלעכקייט פּוין [—] דער-פאַר אַליין איז יעדער גרייט געווען [—] מיט די אייגענע נעגל אַליין זיך די אויגן אויסצוד[ראַפּען] [—] זיך אין לעבן פאַרשטעלן [—] ווייטאַג, דעם צער, דעם פּוין [—] וויסענדיג איינפאַך, אַז דער אין דער וועט [—] פאַרוואָס, פאַרווען, פאַרוואָס איז דאָס לעבן [—] איז דאָס זיי געקומען [—] זינדיג געווען, צי איז דען בכלל דאָ [—] אין טרייסט [—] צי איז [—]

[28]

געשטיצט געוואָרן דורך אַ שטאַרקן פּוין [—] הלוואי וואָלט ער מיך דאָמאַלט פּערטיג געמאַכט, ווי כּוואָלט אים אויף אייביג דאַנקבאַר גע-ווען. גיט כּאָטש וואָס כּוואָלט געשטאַרבן מיט אַ זיסן טויט, מיט אַ געוויין אויף די ליפּן. [—]. מיינע נאַנטסטע אָבער, מיינע בעקאַנטסטע [—], מיינע טייערסטע וואָס זענען באַשטימט שטענדיג פּיל טייערער געווען פּוין מיינ לעבן, ווייל אין די גיטע צייטען וואָלט איך צים לעבן [—] ווען ס'איז שוין קיין לעבן נישטאַ [—] ווייל [—] דער מינדעסטער [—] פּוין אַ מאַמען אין דער איבערגעבנקייט פּוין אַ טאַטן אויף [—] נאַנטקייט פּוין זיין [—] געטרייע צי זיין גאַנץ לעבן איז [—] איז דאָן שוין יעדער גרייט געווען אויף דעם ערגסטן [—] [דער טויט ?] האָט אינץ אַלע שוין נישט [—] איז אַלץ [—] לעבן [—] סיי ווי וועלן מיר שוין [—] האָט זיך נישט געפּינען [—]

[29]

[—] אַבגעזינדערט פּוין מענשען, מיט קיינעם זיך [נישט] געטראַפּן [—] נאָר שטענדיג [—] צים ערשטן מאָל קומענדיג אין וועלדעל

ווי [—] דעמאָלט זענען די בונקערס געווען, האָט דער באַוויסטער וועלט־מערדער אַבערשאַרפֿירער מאָל²⁷ געהאַלטן [א רעדע] [—] נישט שולדיג, באַפעל איז באַפעל [—] אָבער ווי טראַגיש [—] זענען ציגעגאַנגען גענטער [—] זיינע נאַנסטע אין פאַמיליע, ווער [—] אַ פֿרוי אין [—] פֿרויליינס מעדלעך [—]

[30]

אומגליק, אָט דאָס איז געווען דער געפיל פֿין יעדן פֿין אינז. דאָס איז געווען דער געדאַנק פֿין יעדן פֿין אינז אַלע. מיר האָבן זיך געשמט איינער פֿאַרן צווייטן אין די אויגען צי קיקען. געשוואָלן די אויגען פֿאַר ווייטאָג אין חרפה, פֿין וויינען אָן קלאַנגן האָט זיך יעדער פֿאַריקט אין אַ צווייטן ווינקל, אַז קיין אייגענער זאָל אים נישט טרעפֿן [—] כִּיבֿין זיך מודה, איך אַליין [—] אַז מיין טאַטע איז אויך געווען [—] פֿין צוגאַנג ער זאָל נישט זען [—] געוויסט, אַז ווען מיר וועלן זיך [—] וועלן אינזערע הערצער [—] אין ווייטאָג [—] איז טאַקע געווען ביים [—] לאַגער, ווען איך האָב דערזען דעם [—] פֿרעגט מיך וווּ זענען זיינע שוועסטער, זיינע ברידער זיינע [פֿרוי אין קינדער, זיינע עלטערן] ווי זיי זענען זיי אַלע יעצט. [—]

[31]

[עס האָט געפעלט] דרייסיטייט צי פֿאַרענדיגן מיט אינזער לעבן [—] דאַמאָלס האָט דאָס קיינער נישט געטיען, פֿאַרוואָס? [—] נישט, עס בלייבט אַ פֿראַגע, אויף וועלכער [עס איז לעת עתה שווער צי ענט־פֿערן]. דערפֿאַר אַ ביסל שפּעטער האָבן זיך שוין געפֿינען אַ סך מענשען נאָך דעם, ווי מיר זענען צי זיך געקומען, וואָס ביי דער ערשטער געשעהעניש, ווי למשל אפשר קראַנק געוואָרן, אָדער אַזוי עפעס אָנגע־שטויסן זיך אין אַ אויסערלעכער געשעהעניש, וואָס האָט אים אַ ביסל [צעריידערט]. באַלד האָבן זיי אָן ענדע געמאַכט מיטן לעבן [—] אין דרויסן אויפֿן לאַגער איז ער געווען [צווישן די] הינדערטער, וואָס זענען [—] געשאַסן געוואָרן [—] בלייבט דאָס אַ פֿראַגע [—] אמת, אַז דאָס לעבן [—] דער ווילן צים לעבן [—] פֿאַרגעשטעלט, קיין מאָל נישט דערשאַצבאַר אין נישט דערשאַצט געוואָרן [—] פשוט [—] ביי אינז [—]

[32]

פסיכאלאגן [זאגן?], אז דער מענש, ווען ער האלט זיך שוין פאר אינ-
גאנצן פערלארן, אהן שום שאנס אין אהן שום האפנונג, מעג דאס זיין
דער מינדעסטער זאך, איז ער שוין אינגאנצן אומפעיק, ער איז שוין פונקט
ווי א טויטער. דער מענש איז אזוי לאנג פעהיק, אזוי לאנג ענערגיש, אזוי
לאנג ריזיקאליש, ווי לאנג ער קלערט נאר דורך דעם געוואגטן שריט
עפעס צי דערגרייכן, עפעס צי געווינען דערמיט. דאקעגען ווען ער פאר-
לירט דעם לעצטן שאנס, דעם לעצטן האפנונג, דאן איז ער שוין צו גאר-
נישט. [הייפט [אהן קלערן?], צי [בעגיין?] זעלבסטמארד [—] —] א
ענין פאר פסיכאלאגן]. [—] געלאזט פירן אזוי ווי די קעלבער, די
שטארקסטע, די העלדישסטע [צווישן אינץ זענען] געווארן [ציזאמענ-
געבראכן] מיט דער מיינט, ווען מען האט אינץ דא אהער געבראכט אין
[—] [אלץ?] ציגענימען אין אינץ געגעבן אזעלכע [—] תפיסה
אנציגער, זענען [מיר געווארן] פשוט פארשעמט, אינגאנצן [—] פער-
הילט געווארן אין א פרעמדן מאנטל [—] זענען נאך אינדער [—]
גענימען געווארן [—]

[33]

אין דער אינטעליגענץ, וואס ער פארמאגט אבעד אליין אהן אינטערשיט
זענען אימבאווסטיניג אינטערן באוואוסטיין באהערשט פין גייסטליכן
ווילן צים לעבן, פינעם דראנג צים לעבן אין איבערלעבן. מכלומרשט
רעדסטי דיר אליין איין, אז עס גייט דיר נישט אין דיין לעבן, עס גייט
דיר נישט אין דיין פערזאן, נאר פשוט לטובת הכלל, ציליב איבערלעבן,
ציליב דעם, ציליב יענעם, צי דעם, צי יענעם, הינדערטער תירוצים געפינט
מען. אבער דער אמת איז, אז עס ווילט זיך לעבן פאר יעדן פרייו. עס
גליסט זיך לעבן, ווייל מ'לעבט, ווייל די גאנצע וועלט לעבט, אין אלץ
וואס געשמאק איז, אלץ וואס מיט עפעס פארבינדן איז, איז אין דער
ערשטער רייע פארבינדען מיט לעבן. אהן לעבן איז [—] דאס איז דער
ריינער אמת. אלזא קורץ אין קלאר, טאמער וועט אייך ווער פרעגן, פאר-
וואס האסטו [—] וועל איך אים ענטפערן [—] דאס איז [—]
זאל פעסטשטעלן, איך אליין בין צי שוואך, בין געפאלן אינטערן דרוק
פין וועלן לעבן, בכדי צי קאנען ריכטיג אפשאצן [—] וועלן לעבן
אבער נישט [—] עס גייט

[34]

[—] פארוואס טוטו [אזא] נישט אַנשטענדיגע אַרבעט, טאָ ווי אַזוי לעבסטו, צי וואָס לעבסטו, וואָס ווילסטו נאָך מיט דיין לעבן דערגרייכן [—] אין אין דעם ליגט דער גאַנצער שוואַכער פונק פּין [—] אינזער קאַמאַנדע, וועלכע כּהאַב אַבסאָלוט נישט בדעה צי פאַרטידיקן אין אַלגע- מיין אַלס גאַנצע. דאָ מוז איך זאָגן דעם אמת, אַז נישט איינער פּין דער חברה האָבן זיך מיט דער צייט אַזוי פאַרלוירן, אַז ס'איז פשוט אַ שאַנדע געווען פאַר זיך אַליין, ממש פאַרגעסן, וואָס זיי טיען ביי וואָס זיי טיען אין מיט דער [צייט האָבן זיי זיך] דערצי ציגעוויינט, אַז פשוט ס'איז גע- ווען צי שטוינען [—] צי וויינען אין קלאָגן, אַז פּין [—] נאָר ס'איז גאַנץ נאַרמאַלע, דורכשניטלעכע [—] פאַלקסטימליך גאַנץ באַשיידן [—] נישט ווילנדיג ווערט עס אַלטעגליך אין מ'געוויינט זיך צי אַלעם צי, אַזוי מאַכט שוין נישט קיין רושם די געשעהענישן, מ'שרייט, מ'קיקט זיך צי גלייכגילטיק טאָג טעגליך ווי עס קימען אים צענער טויזענטער מענשען אין גאַרנישט.

[35]

אַ גאַנץ גרויסע ראַלע אין דעם ציגעוויינגס פּראָצעס האָט געשפּילט דאָס, וואָס אין די ערשטע צייטן האָט מען [א] אין אַלגעמיין נישט געניצט קיין העפּטלינגען צי קיין טראַנספּאָרט, [ווען] די מענשען האָבן נאָך גע- לעבט. אַלץ איז געוואָרן אויס[ג]עפּירט דורך זיי אַליין, דורך די הינד אויף 2 פּיס [מ]יט דער הילף פּין הינד אויף 4 פּיס. די קאַמאַנדאָ איז נאָר גע- קימען יעדן אין דער פּרי אין געטראַפּן פּילע בונקערס מיט פאַרגאַזטע מענ- שען אין פּילע באַראַקן מיט קלאַמאַטן, אַבער קיין מאַל זיך נישט געטראַפּן מיט [אַ]לע[ע]בעדיגן מענש. דאָס האָט פּיל פּסיכאָלאָגיש [מיטגע]ווירקט אויף פּערקלענערן דעם איינדרוק פּין דער טראַגעדיע [—] אַבער עס האָבן זיך געפּינען איינצעלנע [פּערזאָנען?], וואָס האָבן זיך ביי קיין פּאַל נישט געלאָזט בעאיינפלוסן דורך דער געווינהייט, נישט געלאָזט עס זאָל ווערן גאַר פשוט, נישט געוואָרן מיטגעריסן. פּערשטענדליך, די בערופּענע עלע- מענטען, וואָס האָבן זיך ביי אינץ געפּינען צי ביישפּיל די גאַר שטאַרק [פּרומע?] יודן כמו דער דיין פּין

[36]

מאַקאָו מאַז[אוועצק] אין [ענליכע] גלייבן [—] אַזוי איידעלערע

מענשען, וועלכע האָבן ביי קיין פּאַל נישט געוואָלט מיטמאַכן דעם שפּיל פּין היינט לעבן און מאַרגן שטאַרבן. איך האָב געהאַלטן זיך פאַר יעדן פּרייז. די ערשטע צייטן איז זייער איינפלוס געווען אַ גאַנץ קליינער אין קאַמפּאַנדאַ]. פשוט דערפאַר ווייל אויף וויפל זיי זענען געווען ווינציג אין דער צאָהל, נאָך ווינציגער איז עס געווען צי דערקענען, ווייל זיי זענען נישט געווען אַרגאַניזירט.

זיי האָבן נישט געבילדעט מיט זיך קיין איינהייט[ליכע] [מאַסע], דערבער איז פאַרשווינדן געוואָרן אין כלל פּין דער [מאַסע]. מ'האַט עס גאַרנישט אַרויסגעזען אין די וועלכע [—] איז ליידער געווען [—] מענשען אינטער אַזעלכע באַדינגונגען [—] אַלעס ציגעווינען, אַז ס'זאָל פשוט שוין נישט קיינעם אָנגיין וואָס אַרום אים טייט זיך, ווי עס וואָלט גאַר קיין מענשען נישט געווען. נאָר אַ גענוג כאַראַקטעריסטישע באַמער- קונג איז דאָס, וואָס ביי יענע באַדינגונגען, ווען עס האָט אַ קאַמאַנדע פּין 150²⁸ מענשען געאַרבעט אויף

[37]

אַ פּרייען פעלד אָהנע צוים, אָהנע פּאַסטן קעטע, נישט מער ווי 4 פּאַסטענס האָבן דאָ געהיטן אין שווערע פינצטערע גרויסע ווינטער בעכט. געווען צייטן אַזעלכע, וואָס פשוט איינער דעם צווייטן פּין אַ מעטער וויי- טער האָט נישט געזעהען, אין נישט ווייט פּין אינאָ דאָ, אינגאַנצן עטליכע צענדליג קילאָמעטער האָבן זיך געפינען טויענטער [יודען], גאַנצע קהי- לות²⁹, אין ס'האַט זיך נישט ג[עש]אַפּן קיין געדאַנק ביי וועמען צי מאַכן פּליטה. ערשטנס נישט צי ר[יזיקירן] מיטן לעבן, צווייטנס [—] וואָלט וואָס דאָ [—] איז דאָס פשוט דערפאַר, [ווייל די מוראַ] פאַרן דייטש איז געווען אַזוי גרויס [—] טריט אין שריט [—] פּין די קאַמאַנדאַס, [—] מיט זיי אַלע געטראָפּן, אַז ס'איז [—] [זיי] גיגאַנען אין לעבן, אַז די אַרבעט זאָל ווי [אַמבעסטן] אויסגעפירט ווערן, עס זאָל חלילה קיי- נער נישט וואָגן צי טראַכטען וועגן פּליטה אַזוי למשל [אויב ?] מהאַט [חלילה ?] פּערדעכטיגט [אין] טראַכטן וועגן [אַנטלויפּן ?] גלייך האָט מע [—] פּערשטענדיגט מיט [—]

[38]

דער לעצטער [אינ]טער[וועל]טניק, אַן אַלפּאַנס געקומען פּין פּראַנק- רייך און ציזאַמען געלעזט מאַמענטאַל אַזעלכע פּראַגן ראַדיקאַל, נישט אַפּ-

געהאלטן זיך פין [זאָ]גאר צים איבערגעבן די געשיכטע דעם פּערזאָן אין דער האַנד פין דער מאַכט³⁰. אַזוי נאָך האָט מען פּריציפּטיג [אַפּ]גע-טעמפּט אין פּערלאַשען יעדן געפּיל, יעדן טראַכטן פּין וועלכן עס איז שרייט. היינט וועגן דעם, אַז זיי, די קאַפּאַס³¹ זאָלן אַליין [דאָס טיען], אַדער העלפּן דערציי, וואָס דאָס איז זייער לייכט געווען. איז שוין וואַרש[אַווסקי]³² גע-רעכט. אַזוי האָט אָנגעהאַלטן די אימה, דער פּחד [האַט פּאַרכאַפּט] אַלע אַ לאַנגע צייט [ט] [ביז] [—] ווען ס'האַט זיך אָנגעהויבן אַ ביסל [—] דער רעזשים איז אַ ביסל מילדער געוואָרן די [—] מיט די [—] האָבן שוין נישט [—] איך בין טאַג טע[גליך]

[39]

[—] האָט מען זיך אָנגעהויבן אַרימציקן [זיך], זעהען מיט וועמען מיר זענען געבליבן, ווער ס'איז געווען אין ווער ס'איז דאָ, ווער ס'איז אין הימל-קאַמאַנדאָ³³ אַוועק און ווער ס'איז נאָך דאָ געבליבן. אין זעלבסט-פאַרשטענדלעך, אַז געבליבן זענען נאָר די צווייטראַנגיקע, די קנאַפּערע, אַ ביסל עמך. דער בעסערער, דער איידעלער, דער שטילער איז אַוועק, האָט נישט געקענט איבערהאַלטן [—] ? ווען מ'האַט אויפגעשטעלט די קרע-מאַטאָריזם נימער 3 [4] ³⁴ האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייע עפּאַכע אין [אינ-זער] לעבן [משטיינס געזאַגט אין אינוער לעבן] [—] אינזער קאָ-מאַנדאָ ספּעציעל [—] טראַגעדיע [—] די גאַנצע מעכאַנישע אַר-בעט דורך די [—] מענשען אַזוי דאָס [—] די מענשען שנעלער זיך אויסטייען אין יאָגען אין בונקער, אין דערביי פאַרשידענע גאַנץ דראַסטישע פאַר אַלץ [—] באַליידיגענדע אין שמוציקע.

[40]

[—] וואָס מיר ווערן פאַרשריבן אויף [—] אפשר וואָס לעבן נאָך יעצט אין לאַזען זיך נאָך [—] אין נאָך פּין דאַנען אַרויסגיין אויף דער פּריי אין אפשר וועלן נאָך פּרעדיגן, אַז ס'קימט זיי נאָך [—] אין שאַ-צונג דערפאַר, ווייל זיי האָבן איבער דער צייט אַזוי פּיל געליטן אין איבער-געהאַלטן [—] פאַרשטענדליך [—] דערמאַנען די אָבגעטוענע מעשים זייערע זייענדיג אין לאַגער, ווי ציליב אַ פאַרציע ברויט האָט יעדער מינ-דעסטער פאַראַרבייטער דערהרגעט אַ מענשן, בכדי זיין [—] אין אויף דער קאַנטע פּין די צענער [—] לאַגער האָבן זיי זיך געהאַלטן [—] אין עס איז געווען אַ צייט אין דעם זעלבן לאַגער אין די יאָרן 19/41 —

19/42 וואָס יעדער מענש, ממש יעדער [וואָס] האָט געלעבט לענגער ווי צוויי וואָכן איז געווען, אָז ער לעבט שוין אויף דער קאָנטאָ פֿין אַנדערע קרבנות [— —] פֿין אַנדערע מענשען, אָדער וואָס ער נעמט פֿין זיי אַוועק [— —]

[41]

איבערן קאָפּ איז ער געפֿאַלן אַ טויטער. דאָס איז געווען אין אַלגעמיין די [פֿראַוויילע ?] פֿין לאַגער. דאָס איז געווען דאָס טאָג טעגליכע לאַגער לעבן. יעדן טאָג טויזענטער הרוגים אָן שום גוזמא. ממש טויזענטער אין דאָס אַלץ דורך די [הענד] פֿין די העפֿטלינגען אַליין [— —] געווען [אויך] [צווישן] די פֿאַלאַקן אַזוי די [געפֿאַלענע] ווי די [— —] ווער סהאָט נאָר געקענט האַלטן אַ שטעקן ⁸⁶ אין האַנד דער האָט געלעבט. אָט די אַלע געשעהענישן [מיוזן ?] מיר לעבן געבליבענע איידער [— —] [איבערלאָזן ?] פֿאַר אַנ-דערע, ווייל דאָס [— —] דערפֿאַר אָבער [וואָס ?] סאיז געשען [— —] ווייסען נישט [— —] בעסער [— —] עס ווייס נישט קיינער. זיי וועלן נישט האָבן, ווייל אַלע [— —] זאָגאַר דאָס קלענסטע פֿינטעלע ווערט [אַ וועק ?] גענימען [— —] ווערט [— —] מיט דער ערד [— —] דעריבער [— —] מעגליך [— —] וויסען

[42]

עגליכע אויפֿציעמען און פֿערשטענדליך, אָז טראַץ אַלע שווערע בע-דינגונגען, וואָס אַלע אין לאַגער האָבן דורכגעמאַכט, דאָך איז דאָס נישט אַזוי לייכט אָנגעקומען צוציגעוויינען צים געדאַנק, אָז מען דאַרף דאָך וועגן עפעס צים מאַרגען טראַכטען, נישט מער [וואָרטן] ביז מען וועט אינץ קימען פֿירען אין בונקער גלייך ווי אַלע [וואָרטן] מען פֿירט טאָג טעגליך אַזוי פֿין דרויסן פֿין דער פֿריי אין אויך פֿין לאַגער אַליין. אין אָנפֿאַנג זענען מיר געצווינגען געווען צי האַלטן זיך [— —], פֿין אייגענע ברידער נאָר מיט יודן. אָבער מיט דער צייט האָט זיך אַרויסגעוויזען, אָז אויך מיט די בע-קאַנטע פֿין אַמאָל אַלס מיטגלידער פֿין אַרבייטס באַוועגונגען אָדער סתם אינטעליגענטן, אָבער אומבאַדינגט לינקע פֿין [— —] [אַרבעט ?] ספֿערן — פֿין פֿאַלאַקן, דאַרף מען זיך פֿערשטענדיגען. [— —] פֿערצווייגט אינווער באַוועגונג אַ ביסל ווייטער אין מיט דער צייט אַרומגענימען אויך דעם לאַגער, וואָס [— —] באַשטייט הויפֿטזעכליך פֿין פֿאַלאַקן. איבער [דעם האָבן מיר] געטיען, וואָס נאָר מעגליך געווען איז [— —] פֿאַר יעדן פֿרייז,

ריויקירענדיג דערביי מיטן לעבן פין דער גאנצער חברה, ארויסגעגעבן פאר-
שידן מאטעריאל וואס נאך ס'קען אמאל די וועלט אינטערעסירן פין די אלע
רציחות,

[43]

מערדערייען וואס סווערט דאָ אַבגעטיען אויך נישט וי[ניקע] געלט-
סומען, וואָס נאָר האָט נויטיג געהאַט צי די צוועקען, שטייענדיג אין קאַב-
טאַקט שוין מיט אַלע קרייזן, האָבן מיר אָנגעהויבן אינזער פּראַקטישע אַר-
בעט פּין ציגרייטן זי צו עפעס ממשותדיק. אינזערע פּאַרבינדעטע, די וואָס
האַבן געאַרבעט אויף אַנדערע קאַמאַנדאָס, דערינטער מערסטן טייל רוסן,
האַבן אַ דאַנק זייער פּיל אָנשטרענגונג עפעס פאַר אינץ ממשותדיגעס פאַר-
שאַפן. עס איז וואָס אַן אמת [גאַנץ] שווער אָנגעקומען. כּימיז דערביי [זאַגן],
אַז ווען עס וואָלט אויף יענע פּלאַצוווקעס געפּינען זיך [—] יודן, וואָלט
פּיל פּיל מער געשאַפן געוואָרן. [—] האָבן מיר געדאַרפט צי זיי אָנקי-
מען, אין ביי [—] ציגעגאַנגען, דערפאַר, ווייל די ענצלע, וואָס זענען
געווען פאַראינטערעסירט אין דער זאך, האָבן נישט געקענט [—] די אַב-
דערע ווייטער וואָס אין זייער האַנד [—] זיי ווייטער איז נישט אַזוי גע-
גאַנגען אין לעבן [—] פאַרט רוסן אין [—] נאָך אַ שנאַפּס אין
אַמאַל גיט אָנפּרעסן זיך [—] אין ס'איז פאַר אים [געניגענדיג] דאָס
ביסל, וואָס איז דאָ געזאַגט געוואָרן איז ליידער אָנגעקומען צי [—]

[44]

ביז דער לעצטער מיניט ציוואַמען. געווען איז דאָס אינזער אַן
אַקטיווער מיטאַר[בעטער] אין אָנפירער פּין די גאַנצע אַרבעטער [באַ-
וועגונג] אין וואַרשע נאָך אין די יאָהרן 1921—1920¹⁹, באַקאַנט אַלס
קאַמ[וניסטישער] טיער נאָך דאָמאַלט אינטערן נאַמען „יאַסעלע די מאַמע-
לעס“, שפּעטער געלעבט אין פאַריז, אַ שטענדיגער מיטאַרבעטער פּין דער
קאַמ[וניסטישער] פרעסע אין פאַריז, אינטערן נאַמען יאַסל וואַרשאַווסקי³⁶.
אַליין אַ הויך אינטעליגענטער מענש, מיט זייער אַ פּיינעם כאַראַקטער,
פּין דער נאַטור אַ שטילער מענש, אָבער די נשמה זיינע פּלאַם-פּייערדיג
קעמפּערישע. זיין בעסטער פּריינד געקומען ציוואַמען פּין פאַריז, ציוואַמען
די גאַנצע צייט דאַרטן מיטגעאַרבעט יעקל האַנדעלסמאַן³⁷, געבוירן אין
פוילן, אין ראַדאָם [—] אָבער געוואָלדיג ענערגיש [—] [פּערשטאַנד],
געניג קליג, מיט פּילע לעבנס [ענערגיע]. [—] אַליין יינגער אין

די יארן פין זיי [— —] [געלערנט] אין א ישיבה אין צוזמיר. שפעטער [— —] געריפן דורך מיינע קאלעגן באוויסטע קאמוניסטן דער ישיבה-בחור, אדער סאציאליסט פין משהס גלויבן³⁸. אמת! אז כ'האב פיל מאָל רעספעקט געהאט פאַר זיי, אָט מיינע חברים, פשוט פאַר זייער אָבערטיהענער

[45]

אַרבעט אין זייער לעבן, איך אליין פין א שטרענג רעליגיעזער שטיב, געוויינט אין א קליין שטעטעל ציכנוב, געלעבט זיך פאַר זיך, נישט גע- האָט קיין [יין] געמיינזאמעס מיט קיינעם, אָבער דאָך האָבן מיר אַזוי גרינד- ל'ך פערשטאַנען דעם ריכטיג געמיינזאָם [— —] אין דעם לאַגער אין נאָך מער אינזער [— —] מיר האָבן זיך וואָס אַן אמת לאַנג מישב געווען וועגן דעם, צי זאָלן מיר וועלן ווייטער לעבן. זעהענדיג וואָס עס ווערט פין אינ- זער קאָמאָנאָ, וואָס עס ווערט פין מענשען, ווי ערנידעריגט אין ווייט פין יעדער מענשליכער געפיל עס זענען אָט די אַלע געוואָרן, אין וואָס קאָנען מיר נאָך ליידער ערוואַרטען דאָ [— —] מיר האָבן בעשלאָסן, אַז נישט אליין [— —] לשם עפעס [— —] נישט מעגליך [— —] האָבן מיר אָנגע- הויבן געמיינזאָם די [אַרבייט] [— —] עפעס פראַקטישעס, וועגן עפעס [— —] דאָן אָנגעהויבן אָנציקניפן קאָנטאַקטן מיטן לאַגער, אויסזיכען אויפן לאַגער וואָס בעסערע כוחות עפעס [באַקאַנטע] פין אַמאָל מענשען [— —] פעהיקע [— —] [אויפ]טוען עפעס.

[46]

[— —] צי געווינען אין דאָס איז [— —] ווייל סאיז פאַרגעקומען סיסטע- מאַטיש [— —] איז עס געווען [פערבינדן?] מיט גיט עסן אין טרינקען [— —] דאָס [אַלץ] וואָס דער גאַנצער לאַגער האָט נאָר געטרוימט³⁹ [— —] נישט געזעהען. אָט אין דער זעלבער צייט האָט זיך שוין אָנגעהויבן [— —] בעהאַלטענע געפילן ביי די ענצעלנע פערזאָנען, וועלכע האָבן דאָך געוויינט אין [געקלאָגט?] [— —] שטילערהייט אין נישט געוואָרן [— —] נאָר [— —] ווי איבער [— —] חברים מיינע [— —]

[47]

[— —] לאַגער די גרופע [— —] אָבער אין דער זעלבער צייט איז אַקטועל געווען דער פסיכאָז פין אַנטלויפן פין לאַגער. מערסטען טייל האָט דאָס אַרימגענימען די קרייזן פין די קריגס געפאַנגענע רוסיין [וואָס] זיי האָבן פאַקטיש געדאַרפט זיין דאָס בעסטע מאַטעריאַל פאַר אינג' אין

אינזער אַקציע⁴⁰. דאָס האָט פיל געשטערט אינז אין אינזער אַרבעט. מיר האָבן גאַרנישט געהאַט דאַקעגן. מיר האָבן יעדן געזאָגט: אויב קענסט זיך ראַטעווען אויף אייגענער האַנד מיט בעסערע שאַנסען, איז ביטע שייך אַרבעט! מיר האָבן פיל געהאַלפן דערצי מיט אַנטיען ציווילע, אַזוי מיט געלט, מיט [—] אַלץ האָבן מיר דערצי געטיען. אין פּערשטענדליך, אַז יעדער [—] פּין דעם [—] גישט אַלע האָבן בעדינגונגען [—] אַז פיל פּין די יודן האָט מען נאַכהער [—] גישט וויכטיג. אויך ביי אינז האָט זיך געשאַפן [זייער גאַר] פשוטער געדאַנק [—] פּין אַנטלויפן [—] [ער] איז נאָך עלטער געווען ווי דער געדאַנק פּין דער אַלגע- מיינער אַקציע. איך האָב דערצי אַלע נויטיגע אַנשטרענגונגען געמאַכט אין שוין גרייט געווען [צי אַנטלויפן] [—] דאָס יודישע [אויג?] אין די יודישע [—] כאַראַקטער פּין [—]

[48]

אינזערע אייגענע ברידער, וועלכע האָבן גישט געקאַנט [פּוועלן] ביי זיך, עס זאָל זיך [ווער] אפשר פּריוון ראַטעווען אין ער זאָל דאָ בלייבן. די אין נאָך ענליכע מאַטיווען האָבן געברענגט [דערצי], דאָס אייגענע מיינע קאַמע- ראַדן האָבן מיר פּריציטיג פּעראַטן אין מיט דער הילף פּין קאַפּאַ מיטן בלאַק עלטסטן מיר פּאַרשטעלט אין אַבגענימען יעדער מעגליכקייט דערצי. אַזוי למשל האָט מען מיך געהיטן אויף יעדן טריט בייטאַג אין ביינאַכט. גע[דראַט?] מיט איבערגעבן דעם לאַגער פּירער פּין אינזער קאַמאַנדאָ פּאַר אַזאַ געפּערליכן שריט [—] אין דער צייט ווען אַלע אינזערע קאַנען נאָך [—] מיינע נאַנסטע [—] אין יעקל⁴¹ האָט מען פּראַפּאַנירט דאָס [—] ליידער אוממעגליך געווען [—] איינער איז געווען אין [—] קאַמאַנדאָ פּין קנאַפּע 1000 (טויזנט) מענשען [—] רעכטצייטיג פּין [—] אין דערצי [זיך] געגרייט, אַבער ליידער [—] [דורך] מוסרים אין פּראַוואַקאַטאָרן אינטערגעכאַפּט געוואָרן אין גישט ציגעלאָזט געוואָרן [—] פּריוון [זיין] לעבן ראַטעווען [—] מאַלינקאַ עלוש געבוירן אין גאַסטינין

[49]

אַליין אַ דורכשניטלעך יינגעל, אַבער דערפּאַר מיט פיל [צי פיל?] ענערגיע אין דראַנג צים לעבן, געוואַלדיג ריזיקאַליש אין טעמפּעראַמענט- פיל, מיט געניטע איינפאַלן, דרייסט ביו גאַר. גע[ווען] ציגעגרייט מיט אַלעם,

זאגאר בעשטימט די שעה פין לאָזן [זיך] אין וועג. אין מיט אייניגע [שעהן] פריהער [—] פעהרזאלטן געוואָרן. יאָ! יאָ! ליידער אַזוי האָט דער גורל געוואָלט. פאַרפאַלן ליידער ליגט אין [די] [—] פין דייטש [—] די אַלע וואָס פלעגן פּרעדיגן [—] ווי סאיז נישט קיין גרעסערע אינזערע [—] לאָזן לעבן אין [אויך] מער קיינער פין זאָנדער קאַמאַנדאָ] איז ליידער [—] האָבן מיט אינזערע [—] מיט [—] אומזיסט — נישט [געגעסען?] אין נישט געשלוּ[פן] [—] אין ערלעדיקן ביז צים גרייט זיין, אין [—] גאַרנישט, אַפילו איינער פין אינץ נישט, קיינער [—] האָבן שוין לעצטנס אָבגעפירט [—] פערפאַלן! [—] אין זיך איי-בערגעגעבן אינגאַנצן דער אַלגעמיינער [אַקציע?] [—] נישט געגאַנגען ווי מהאָט געוואָלט די ציגרייטונג [ביי אינץ]. [די אַנטשפאַנונג?] האָט געוואַקסן פין שעה צי שעה, מיר האָבן זיך צייליב [—] אַ ביסל מאַטע-ריאַל ⁴² [וועלכן?] מיר

[50]

[—] דאָס וואָס מיר האָבן זיך געבעטן אים אויסציניצן, וואָס מיר פלעגן גיין יעדן אָונד 20 מאָן מיט 2 פּאַסטנס אויף 2 שטונדען אין קרעמאַטאָ-ריום. דאָמאַלס איז נאָך דער קרעמ[אַטאָריום] געווען אויסער די פּאַסטן קערטע, געווען איז דאָס נאָך אין די ווינטער נעכט, מיר האָבן געקענט ערלעדי-גען די פּאַסטנס זער לייכט אין אַוועקגיין, ביז אין דער פרי וואָלט קיינער נישט געוויסט וואָס עס האָט פּאַסירט. אָבער ליידער אויף דערצי האָט מען זיך נישט געקענט דעצידיירן, עס האָט זיך שטענדיג געפינען אַזעלכער, וואָס עס האָט אים עפעס געבינדן, איינעם דאָס גיטע עסן דאָ, איינעם דאָס מיידל, אין וועלכער ער [האַט] זיך פאַרליבט. מיט איין וואָרט, יעדן טאָג האָט מען דערפין גערעדט, ביז ס'איז איממעגליך געוואָרן. מהאָט פאַרגרע-סערט די פּאַסטן קעטע אין אַלץ איממעגליך געמאַכט. יאָ! יאָ! ממיז ליידער זאָגן דעם אמת, אַז נישט ווינציג זענען אינזערע אייגענע [ברי] דער שיל-דיג, היינו דאמרי אינשי, או חירותא מיתות ⁴³. באַלד דערנאָך איז מען געוואָר געוואָרן, אַז מגרייט זיך צי ברענגען [די] אונגאַרישע יודן דאָ אַהער צו פערברענען. דאָס האָט אינץ שוין [ביון?] לעצטן ציזאמענגעבראַכן, אַז מיר דאַרפען [פאַרב]רענען אַ מיליאָן אונגאַרישע יודן ⁴⁴. מיר האָבן שוין ביז יעצט געניג געהאַט, מיר האָבן שוין אַלץ איבער געניג שוין פין לאַנג, זאָלן נאָך [אינזערע]

[51]

הענד מיון איינטינקען אין בלוט פין די אונגאַרישע יודן, דאָס הייסט דערפירט דערצי, אַז פשוט די גאַנצע קאַמאַנדאָ אָהן אינטערשייד פין קלאַס אין שיקט, זאָגאַר די ערנסטע פין אינץ האָבן געשטורעמט מזאָל מאַכן אַ סוף צי דער שפּיל, פאַרענדיגן מיט דער אַרבעט אין ציזאַמען מיט דעם אויך מיט אינוער לעבן, ווען עס פאַדערט. מיר האָבן אָנגעהויבן ש[טור]מען וויי-טער צי פאַדערן פין דרויסן אַ שנעלער לייזונג ⁴⁵ אָבער ליידער נישט ווי מ'האַט זיך [פאַר]געשטעלט. איבער דער צייט האָט זיך אָנגעהויבן די גרויסע אָפענסיווע אויפן אָסטען, אין מ'האַט געזען פין טאַג צי טאַג ווי די רוסן דערנענטערן זיך צי אינץ, אין ס'האַט זיך געשאַפן אַ מייז ביי אַנדערע ⁴⁶, אַז עס איז אפשר איבריג די גאַנצע אַרבעט, בעסער צי וואַרטן, נאָך אַ ביסל אַבוואַרטן [ביז] דער פּראָנט וועט זיך דערנענטערן אין ציזאַמען דערמיט וועט [פאַלן דער] מאַראַל אין סוועט וואַקסן די דעוואַגאַניאָן[ציע] ביי [די ס.ס.]-לייט דאָ אין דער מיט קען מען אינוער אַקציע פיל שאַנסען צי-געבן. אמת! זיי האָבן פין זייער שטאַנדפונקט רעכט געהאַט, דערצי ווען זיי האָבן זיך אַבסאָלוט נישט געזעהען מיט דעם וואַרטען באַדראַהט. [— —] [זיי ?] ליקווידירן [דער ?] האָט [— —] [צייט] [— —] זיי מיון זיך נישט יאָגן דערצי, אָבער מיר

[52]

שטייענדיג ביי דער אַרבעט האָבן מיר אָבער געזען די ווירקלעכקייט, אַז די צייט וועט אַריבערלויפן אין מיט גאַרנישט. באַזינדערס, מיר אינוער קאַמאַנדאָ האָבן שטענדיג געהאַלטן, אַז מיר זענען ספּעציעל מער באַ-דראַהט ווי אַלע אַנדערע אין לאַגער, זאָגאַר ווי די יודן אין לאַגער. נישט דערפאַר גלויבענדיג, דאָס דער דייטש וועט פאַר יעדן פרייז וועלן פער-ווישן יעדע שפורען פון זיינע ביז יעצט אַבגעטוהענע מעשים, אין דאָס קען ער נישט אַנדערש נאָר דורך פערניכטן אינוער גאַנצע קאַמאַנדאָ, נישט איבערלאָזענדיג אַפילו איינעם. דערפאַר האָבן מיר אין דעם דער-נענטערן דעם פּראָנט נישט געזען פאַר זיך קיין שאַנס. פאַרקערט, מיר האָבן געזען אין דעם אַ נויטווענדיקייט צי מאַכן אינוער אַקציע עטוואַס פרייער אויב מיר ווילן עפעס נאָך ביים לעבן טיען. מיר האָבן אינטערן דרוק פין אונזער גאַנצער קאַמאַנדאָ געוואַלט בעאיינפלוסן דעם לאַגער צי פאַרשטיין, אַז ס'איז די העכסטע צייט, אָבער ליידער האָט מען אינץ אַבגע-

לייגט פין טאָג צי טאָג. מיר האָבן איבער דער צייט פין דעם ביסל מאַטע-
ריאַל, וואָס [מיר] האָבן געהאַט, דאָס פּיגאַנדערגענימען אין דערפין גע-
שאַפן דאָס געהעריגע, וואָס מיר האָבן וועוואַלט אין געדאַרפט. מיר האָבן
אַלע אַנשטרענגונגען געמאַכט צי דערהאַלטן דעם גלייכגעוויכט פין דער
קאַמאַנדאָ, מיר האָבן אַלץ געטיען מיט גרויס מסירת נפש, אָבער

[53]

[— —] אין עס האָט מאַנאַטן לאַנג געדויערט. דערפאַר איז אינץ געלינגען
אַ דאַנק דער אַנשטרענגונג אין איבערגעבנהייט פין אייניגע יודישע מייד-
לעך, וואָס האָבן געאַרבעט אין אַמוניציאָן- [פאַבריק] ⁴⁷ [— —] צי באַ-
קימען עפעס אַ ביסל מאַטעריאַל ⁴⁸, וואָס האָט אינץ געדאַרפט ניצן ברענ-
גען אין יענעם [מאַמענט] [— —] באַהאַלטן אין זיך [— —]

[— —] אין סאַמע האַרץ פין [לאַגער].

[— —] אינזער גרויסן שונא [— —]

[— —] באַהאַלטן ⁴⁹[— —] גראַדאַווסקי זלמן פין סוואַלקי ⁵⁰ אַליין

[— —] ציזאַמענגענימען פין די בעסטע עלעמענטן פין אינזער קאָ-

מאַנדאָ [— —] אינטער [— —]

[54]

[— —] שאַפן בעדאַרפט. מיר האָבן אַנגעהויבן אַנצישטיין ביי אינזערע
מיטאַרבעטער צי בעשטימען אַ טערמין, ווייל פשוט אינזער קאַמאַנדע איז
דערצי גרייט געווען. געשען איז דאָס נאָך דעם ווי ס'איז [ז] [גע]וואָרן
אַבגעשטעלט אַ ביסל די אַרבייט ביי אינץ. עס איז [נישט?] געווען שוין
אַזוי פיל יודן צו ברענען. נאָכדעם ווי עס זענען שוין [געהאַט] אימ-
געקימען די אַלע יודן פין פוילן, דערינטער די [— —] אין ס'איז נישט
פאַרויסגעזעהען מער קיין יודן צי ברענען [— —] מען רעדוצירט אינזער
קאַמאַנדע אויף דער העלפט, אַפילו אַוועקגענימען 200 (צוויי הונדערט)
יינגע מענשען פין אינזער קאַמאַנדע [קיין] לובלין אין דאָרט האָט מען
זיי אימגעבראַכט. באַלד דערנאָך איז דער לובלינער לאַגער ⁵¹ ליקווידירט
געוואָרן אין די [זאַנדער] קאַמאַנדע פין יענעם לאַגער איז אָהער געקימען
קיין בירקענאַו. געווען זענען [זיי] 19 רוסינ אין אייבער אַ [רייכ]ס דייטש,
דער קאַפּאָ זייערער, ציזאַמען [20] מאַן. אין זיי האָט אינזער קאַמאַנדאָ
געזעהען אַ געפאַר פאַר זיך, האַלטענדיג אַז עס דערנענטערט זיך דער טאָג,

ווען מיר וועלן [—] אימקימען אין עס וועלן דאָ פּאַר[נעמען] די פּלעצ[ער] ביים בר[ענען]. אינזערע וויסנדיג דערפּין האָבן זיי געהאַלטן פּאַר די העכסטע צייט [צי זאָ]גען געניג. דערצי איז כּדאי צי באַ[מער]קן נאָך אַ [טער]רמין

[55]

אינזערע [—] נאָכדעם ווי די 20 געקימענע פּין לובלין רוסיין האָבן זיך מיט אינאָ איינגעלעבט, האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז זיי קאָנען אינאָ פּיל ניצען [ברענג]ען אין אינזער אַקציע, ערשטנס מיט זייער בלי-טיקייט אין שטאַרקייט. באַזינדערס האָט זיך געפּינען איי[נע]ר אַ קריגס-געפּאַנגענער, אַ מאַיאָר, אַ גאַנץ אינטעליגענטער מענש. אין אַנפּאַנג האָבן מיר פּיל האַפּענונגען אויף אים געלייגט, אָבער [עס] האָט זיך אַרויסגע-וויזען, אַז טראַץ זיין מיליטערישער [בילדונג], וואָס ער האָט געהאַט, האָט מען זיך מיט אים קיין מאָל נישט געק[ענט] [קאַנס]ולטירן אין פּאַרטרויען צי פּיל. פשוט איז ער געווען [—] האָט מען אַנגעטראַפּן אויף די אַנדערע רוסישע מיליטער [געפּאַנגענע] פּולקאוויקעס אין ביז אַ גענע-ראַל, מיט וועלכע [מיר זענען] געשטאַנען אין קאָנטאַקט. אָבער עפעס האָט זיי געפּעלט [—] פּאַליטישע רייפּקייט מיט [—] אַזאַ קאָמפּלי-צירטע אַרבייט, אויף אַנאָ קאָנספּיראַטיוון אופּן ווי דאָ אין לאַגער [—] האָט זיי געפּעלט. די באַעמונג, די אַפּשאַצונג פּין יעדן פּלאַן, פּין יעדער טאַט [—] יעדע זאַך איז ביי זיי נישט געווען גלאַט. [—] געווען עפעס נישט קלאַר פּאַר זיך אַליין, נישט קלאַר [—] נאָך נישט

[56]

פּערטיג, נאָכדעם ווי די רוסיין האָבן זיך פּאַר[שטע]נדיגט מיט יענע פּין דרויסן פּין לאַגער, איז ווידער [עפעס נישט] קלאַר געוואָרן, ס'איז ווידער עפעס [קאַליע] געוואָרן, [מיר] האָבן שוין נישט געקאַנט לענגער וואַרטן אין האָבן זיך דעצידירט פשוט אַליין אויף אייגענע האַנד [—] איינפאַך פשוט [—] וואָס פּאַראַ העלדישקייט עס האָבן אַרויסגעוויזן [—] אינזערע יינגלעך, בסך [הכל] אַ קליינע צאַל. [—] זעהענדיג [—] וואָס שלעפּן אינאָ אַב פּין טאַג צי טאַג. [—] אַלע דאָ האָבן שוין געניג געהאַט [—] דער ערגסטער פּין אינאָ, וואָס האָט געטאַן שלעכטס אין אוממענטשלעכעס, האָט זיך מיט [—] יענעם טאַג פּין אַלץ אין אַלעם ריין געוואָשן [—] אַזוי ווי מיר זענען דעצידירט אין

זיי האָבן צייט, וועלן מיר פּריוון זיי אויפצווינגען, מיר וועלן זיי שטעלן פאַר אַ געשעהענעם פּאַקט אין דערנאָך זאָלן זיי טאָן וואָס זיי ווילן, [אַבי] מיר האָבן אינווערס געטיען, בעשטימט איז געווען דער טאַג פּרייטיק. אינווער קאַמאַנדאָ האָבן מיר צעטיילט. איין גרופּע איז די וואָס האָט געאַרבעט אויפן קרעמ[אַטאָריום] 1-2, 52 די צווייטע

[57]

די וואָס אַרבעט אויף קרעמ[אַטאָריום] 3-4 58. אין מיטן פּינ די קרעמ[אַטאָ-ריום] געפּינט זיך די זאַהנע 54 אין עפעקטן לאַגער 55. גענוי אויפן פּלאַן וועט איר זיך איבערצייגן אַנדערשווי 56. יעדעפּאַלס געפּינט זיך אַט דאָס אַלעס אין איין ווינקל פּינ לאַגער, אויף מערב פּינ לאַגער קרעמאַטאָריעס 57 1—2 געפּינט זיך אויפן ווינקל דרום-מערב [אין] 2—3 58 אויפן ווינקל צפון-מערב. אין אין מיטן איז די זאַהנע אין עפעקטן לאַגער אויך אַריין יודישע קאַמאַנ[דאָ]. אַלזאָ 4 אַזייגער זאָלן מיר ערלעדיגן אינווערע שומ-רים אין דער צאָל פּינ ביז 10 מאָן, צינעמען זייער כּלי משחית. אַ קאַמאַנדאָ פּינ 100 מענשען פּינ אינווער קאַמ[אַנדאָ קרעמ[אַטאָריום] 1-2 59, וואָס איז בעשטאַנען אינגעפּער פּינ 180 מאָן, דערפּינ גייט אַראָפּ אַ ביסל דערצי אומפּעהיגע, שוואַכע, קראַנקע, סתּם פּחדנים, אַלזאָ הינדערט מאָן שטעלן זיך אויף דער שטראַסע אין וואַרטן אָב ווען עס קימט אָהן 5 אַזייגער די פּאַסטנס צי שטעלן זיך אויף די טורעמס, אויף די קליינע פּאַסטן קעטע, אויף נאַכט, אין דער צאָהל פּינ 20 מאָן. ווען די לעצטע קימען אָהן נאַנט, וואַרפען זיך אינווערע קאַמ[אַנדאָ] אויף זיי. בעשטימט אויף יעדען איינעם פּינ זיי פּינף אינווערע, דערינטער אַזעלכע, וואָס קאַנען זיך ניצען

[58]

מיט מאַשין געווער. נאָכן ערלעדיגן די 20 מאָן טיילט זיך די 100 מאָן, אַ העלפט גייט מיט מאַשין געווער אַראָפּציוואַרפן די פּאַסטן קעטע, וואָס שטייט אַ גאַנצען טאַג, די אַנדערע העלפט גייט צים לאַגער. אין דער זעלבער צייט מיון די אַנדערע אינווערע פּאַרבינדעטע אויך מאַכן ביי זיך אויפן זעלבן סיסטעם[:]: זיך בעפּרייען פּינ די אייגענע שומרים, אין נאָכער קימען די זאַנע־מענשען ציוואַמען מיט דער קאַמאַנדאָ פּינ קרעמ [אַטאָריום] 3-4 60 פּינ דער אַנדערער זייט לאַגער אין פּאַלן אָהן אויף די פּאַסטן, וואָס גייען זיך שטעלן אויף נאַכט דינסט, אין דערנאָך אַנפּאַלן אויף די בלאַק פּירער [—] לאַגערן, וואָס זענען ציוואַמען, דער קראַנקן

לאַגער⁶¹, [דער] [פרויען]-לאַגער⁶² אין מענער-לאַגער⁶³. פֿין אינזערע מענשען פֿין [קרעמאַטאָריומס] 1-2⁶⁴ דאַרפֿן [—] גיין פֿאַרויס אויף אַ וועג ווי זיי דאַרפֿן זיך טרעפֿן מיט 8 פֿאַסטנס מיט מאַשין-געווער אין אויף זיי אָנפֿאַלן האַרט⁶⁵ ביי די דראַטען פֿין אינזער מענער-לאַגער. אַ גרופּע פֿין אינזערע מענשען, וואָס געפֿינען זיך אין לאַגער, שטייען אין וואַרטען. מיט דער מיניט ווען די דערנענטערן זיך אין דרויסן, האַקן זיי פֿין אינעווייניק איבער די דראַטען אין מיט

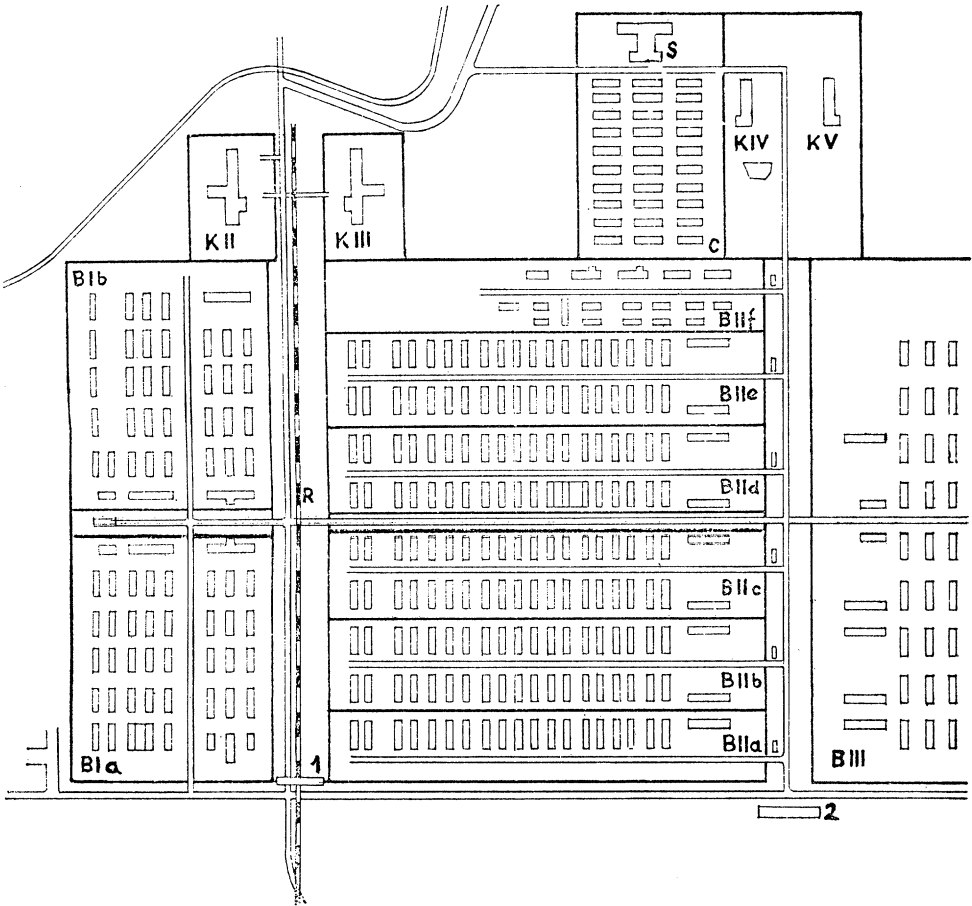
[59]

אַ גרויסן הוראַ! לויפען זיי צי הילף אין צינדען אינ[טער] [אין] דער זעלבער צייט אַלע באַראַקען פֿין לאַגער. די רעשט פֿין אינזער קאַמאַנדאַ, וואָס זענען געבליבן נאָך [.]. די 100 אין 25 מאָן, די אַנדערע גרופּע מיזן אין דער זעלבער צייט איבער[האַ]קן די דראַטן פֿין פֿרויען לאַגער אין אַנדערע שכנותדיגע לאַגערן אין גלייכצייטיג אויפֿרייסן אַלע קרעמאַטאָריומס. אַזוי איז געווען בעשלאַסן אין אויך ציגעגרייט, אַזוי ווייט, אַז אַלע אינזערע מענשען זענען שוין געווען דערצי אָנגעטיען און אַפֿילו פֿאַרטיילט די אַרבייט אין אויך די געהעריגע כלים דערצי. בעשטימט איז געווען אויף 9 אַזייגער. אין 2 אַזייגער נאָך איז געקומען [דער] לעצטער שטאַפעט, אַז עס ווערט נישט אַבגעריפען. דער עולם האָט זיך פשוט גע-קושט פֿאַר פֿרייד, אַז מ'האַט דערלעבט צי דער מיניט, ווען מגייט באַוויסט-זיניג [אַליין] מאַכן אַ סוף צי [אַ] לעם אימגעצווינגען. טראַץ דעם וואָס עס האָט זיך קיינער נישט געמאַכט קיין אילוויע, אַז מגייט דערמיט זיך רעטן. פֿאַרקערט, מיר האָבן זיך גענוע אַבגעגעבן אַ חשבון, אַז עס איז אַ זיכערער טויט, אַבער דאָך זענען אַלע דערפֿין ציפֿרידן געווען. געשען איז אַבער [אין] דער לעצטער מיניט עפעס

[60]

[וויכ]טיקעס מיט אַ טראַנספֿאַרט, אין מ'האַט געמיוזט דאָרט אין זאָנע אַב-האַלטן אין ממילא אויך די גאַנצע אַקציע. דעם אמת געזאָגט, אינזערע יינגר-לעך האָבן פשוט געוויינט מיט טרערן, וויסענדיג, אַז אַזעלכע געשעהענישן טאָר מען נישט אַבלייגען, ווען נישט, גייט שוין נישט, ווי מ'האַט געוואַלט. איבער דער צייט זענען ווידער געקומען אינזערע פֿערבינדעטע פֿין לאַגער אין געבעטן דערהאַלטן ווייטער דעם קאַנטאַקט מיט זיי, פֿ[ערוזי]כערענדיג אינ, אַז גאָר אין קורצען זענען זיי דעצידירט מיט אינץ ציאַמען צי גיין.

סיטואציע-פלאן פון קאנצענטראציע-לאגער אושוויץ (בירקענאו)

פרטים פון פלאן

1. — הויפטוואך — „טויטן-טויער“.
2. — בנין פון דער קאמענדאטור.
- B I a — פרויען-לאגער.
- B I b — מענער-לאגער; פון אויגוסט 1943 פרויען-לאגער.
- B II a — קאראנטין — מענער-לאגער.
- B II b — פאמיליען-לאגער פון די יידן פון טערעזיענשטאט.
- B II c — לאגער פון יידישע פרויען פון אונגארן; פון נאוועמבער 1944 פרויען-לאגער.
- B II d — מענער-לאגער.
- B II e — ציגיינער-פאמיליען-לאגער; פון נאוועמבער 1944 פרויען-שפיטאל-לאגער.
- B II f — מענער-שפיטאל-לאגער.
- B III — יידישער דורכגאנג-לאגער „מעקסיק“ (Durchgangs-Juden-Lager)
- R. — באן-ראמפע.
- K II — גאזקאמער און קרעמאטאריע II.
- K III — גאזקאמער און קרעמאטאריע III.
- K IV — גאזקאמער און קרעמאטאריע IV.
- K V — גאזקאמער און קרעמאטאריע V.
- C — מאגאזין פון יידישן האָב און גוטס — „קאנאדע“.
- S — זאונע.

מיר האָבן זיך געלאָזט אַנרעדן פּין זיי. באַזינדערס די אויסערלעכע פּאַלי-
טישע לאַגע, וואָס האָט זיך געבעסערט [פּין] טאָג צו טאָג, האָט אינאָ גע-
צווינגען צי וואַרטען, אָבוואַרטען, אויסרעכענענדיג [דער] מיט שוין נישט
אַזוי ווייט וועגן שאַנס פאַר אינזער ראַטעווען [זיך], אין וועלכען מיר האָבן
זיך קיין מאָל נישט געפּריווט איינרעדן, נאָר פּשוט אין מער שאַנס אויף
ערפּאָלג פּין דער [אַ]קציע. אין וואָס בנוגע די יודן, וואָס מיר פאַרברענען
איבער דער צייט, האָט אינאָ דער לאַגער איינגערעדט, אַז זיי וועלן זאָ ווי
זאָ פאַרברענט ווערן, ווען נישט דורך אינאָ, איז דורך אַנדערע. אָבער מיר
האָבן טאָג טעגלעך געשטרעמט

[61]

שוין געוואָלט ציהיילן די געשעהעניש. עס האָט אַזוי לאַנג [גע]דויערט ביז
עס זענען איבער דער צייט פאַרברענט געוואָרן אַ האַלב מיליאָן ⁶⁶ אונגאַ-
רישע יודן, אין זיי אין לאַגער האָבן נאָך אַלץ צייט, פּשוט דערפאַר, ווייל
זיי ומיינט מען נאָך נישט, אין ס'איז נאָך אַלץ צי פּרי, וואָס שפּעטער אַלץ
מער שאַנסען. איבער דער צייט איז טאַקע געוואָרן דער פּלאַן אינזערער
פּערברייטערט דורכן אַנטייל פּין גאַנצן לאַגער אין בעזונדערס דורכן
שכּנותדיגן לאַגער אין אושוויץ. ס'איז ציגעגעבן געוואָרן צי אינזער פּלאַן
דאָס, וואָס עס האָבן געאַרבעט אַ קאַמאַנדע פּין פּאַלאַק, רוסן, [יודן] ביים
פּינאַנדערנעמען אַלטע סאַמאָליאַטן ⁶⁷ און דערביי פאַרשידענע מאַגאַזינען
פּין אַמוניציע ⁶⁸, דאָס זיי זאָלן איבערפּאַלן אויף זייער פּלאַץ די מאַגאַזי-
נען אין פּערטיילן דאָס געווער איבער דער קאַמאַנדע, אין די גאַנצע קאָ-
מאַנדע זאָל קימען אויפן לאַגער אין קאַמף מיט די [S.S.] מענער אין לאַגער
אין אַביסל זאָל איבערפּאַלן די באַראַקען פּין [די] מיליטער לייט ⁶⁹ צים
אינטערצינדן. אָבער זיי האָבן ליידער אין דער לעצטער מינוט געשטעלט
אַ באַדינג נאָך וואַרטען אַ ביסעל. מיר האָבן געקריצט מיט די ציין אין
געשוויגען.

[62]

ווייל מיר האָבן געהאַט פאַר[ויסגע]זעהען פּלענער צי מאַכן [די] אַקציע
אויף אייגענער האַנד, דערינטער אויך אַ פּלאַן [צי] מאַכן די אַקציע שפּעט
ביינאַכט אין באַלד פּריוון לויפן אין פעלד, דערמיט פּריוון זיך ראַטעווען,
וואָס [סאיז] נאָך געווען עפעס פּאַדאַבנע ⁷⁰ צי פּאַרווירקלעכן זיך [— —]
די אַלגעמיינע אַקציע האָט אינאָ פּיל אַבגעהאַל[טן], פּשוט דערפאַר, ווייל

מיר האָבן זיך נישט געקאָנט שליסן ביידע קאָמאָנדעס, ד'ה' קרעמ[אַטאַר-
 ריומס] 1—2⁷¹ מיט די קאָמאָנדע פֿין קרעמ[אַטאַריומס] 3—4⁷² צי דער
 אַקציע. אין איידער עס זאָל איין קאָמאָנדע פֿין אינז מאַכן אין דערמיט
 פֿאַרראַטן די רעשט די אַנדערע קאָ[מאָנדאַ] האָבן מיר באַשלאָסן בעסער
 וואַרטן אין מאַכן אַן אַלגעמיינע אַקציע מיט די זעלבע שאַנסן פֿאַר אינז
 ביידע ד'ה. ביידע קרעמ[אַטאַריומס] קאָמאָנדאַס, אַזוי איבערגעגעבן אין
 פֿערבינדען [—] זענען מיר געווען.

עס האָט [זיך] אונטערגעריקט אַ טאַג, ווען אינזער לאַגע האָט אָנגעהויבן
 ערנסטער ווערן דורך דעם וואָס אינזער גאַנצע קאָמ[אַנדאַ] איז איבער-
 געגאַנגען וואָהנען אויף קרעמ[אַטאַריומס] 3—4⁷³ אין וואָס צי טיען
 איז נישט געווען, אַזוי אַז [עס] איז [גע]ווען פֿאַרויסגעזעהען, אַז גאַר

[63]

אין די נאַנסטע טעג וועט מען קימען אין אַרויסנעמען אַ גרופע מענשען
 פֿין אינז. אין אַט אַזוי אין טאַקע געשעהען. מ'האַט ציגענימען 2 [צוויי]
 הונדערט אין אימגעברענגט זיי אין פֿאַרברענט⁷⁴. באַלד דערנאָך האָט זיך
 ווידער אָנגעהויבן דער דראַנג צי פֿאַרענדיקן די שפּיל, ווייל פשוט אין גרויס
 אויפֿרעגונג אין פֿאַרדרוס אין דערצי נאָך איז די אַקציע נאָך נישט פֿאַר-
 גיענדיגט.

ווייל מ'האַט פֿערשטאַנען, אַז באַלד נאָכן אַבליפֿן אַ שטיקל צייט וועט ער
 ווידער פֿריוון קלענער מאַכן נאָך די קאָמאָנדע, ווייל די בודאַפּעשטער יודן
 וועט ער שוין אַהער נישט ברענגען. דערצי זאָגט מען שוין אָפען ווי ער
 האָט ציגעטרעטן צי ליקווידירן דעם לאַגער דורך דעם, וואָס ער פירט
 אַוועק טאַג טעגליך טראַנספֿאַרטן יודן מיט דער באַהן נישט ווייט פֿין דאָ-
 נען, ווי מיר האָבן אַלע אויסגעפֿריווטע באַווייזן דערצי, אַז זיי ווערן פֿאַר-
 ניקטעט, זאָגאַר די קליידער זייערע קימען ציריק [—] אין דערצי פירט
 ער דאָ צי אינז אין קרעמ[אַטאַריום] אַריין טאַג טעגליך געזינטע פֿרישע
 ינגע מענשען, גאַרנישט שוין קיין געקליבענע, ווי ער פלעגט עס אַמאָל
 מאַכן, נאָר פשוט כסדר בלאַקוווייז⁷⁵, סיסטעמאַטיש

[64]

[פלאַנ]מעסיק, אַז [מ'זעהט] גענוע, אַז עס ריקט צי דער [ט]ערמין פֿין
 גענצליכער ליקווידאַציע, אין דערצי וועט ער נאָך פֿריוון נאָך מאַכן אַ רע-
 דוקציע ביי אינז אין קאָמאָנדאַ, וועלכע וועט זיך אים שוין בעשטימט נישט

איינגעבן, ווייל ער מיו טרעפן אויף אַזעלכע, וואָס זענען פֿין אַלעס אָג-
פֿאַרטויט אין צי דער אַרבייט ציגעטיילט. פשוט שוין לאַנג גרייט צי דער
געזעהענשי אַזוי אַז ס'וועט זיך אים ⁷⁶ בעשטימט נישט איינגעבן, אין דאָס
האַבן מין געוופֿיסט גענוע. נאָך אינוערס אַ שטאַרקן דריק אויפֿן לאַגער ⁷⁷,
וואָס מיר האָבן זיי געקלאַפֿט אין קאַפּ טאַג אין נאַכט אין אויפֿגעוויזען,
אַז מיטן וואַרטען וועלן זיי דערוואַרטן נישט מער ווי צי זייער קאַלעיקאַ,
זייער רייע צים בונקער ⁷⁸ גיין, ווייטער גאַרנישט מער, האָבן זיי ווידער
ענדליך מסכים געווען אין באַשטימט אַ טערמין צו דער אַלגעמיינער אַקציע,
איינהייטליך, געמיינזאַם. מיר האָבן זיך ווידער מיט אַל[עם] פֿאַרבערייט,
אַבער שוין פֿאַרזיכטיקער ווי בעפֿאַר ⁷⁹, ווייל פֿין ערשטן מאַל האָבן מיר
געל[יטן] נאַכווייען פֿין אַ מסירה פֿין אינוערס אַ פֿוילישן קאַפּאַ מיטן נאַמען
מיעטעק, וואָס האָט געמסרט אויף אינוער יודישן קאַפּאַ ⁸⁰

[65]

[אין] מ'האַט אים טאַקע אינטער דער זעלבער בעשולדיגונג אַוועקגענימען
אין געשאַסן. דאָס מאַל האָבן מיר געוואַלט מאַכן פֿאַרזיכטיגער שוין.
נאַכן באַשליסן שוין דעם טערמין זענען מיר געוואַר געוואַרן פֿין אינוערע
פֿערבינדעטע יודן, וואָס האָבן פֿאַרטרעטן די אַלגעמיינע מאַסע פֿין לאַגער,
וועלכע זענען געשטאַנען אין כסדרדיגען קאַנטאַקט מיט די רוסין אין פֿאַלאַקן
פֿין לאַגער, אַז דאָס באַש[טי]מען פֿין די רוסין דעם טערמין איז געווען אויף
אייגענער האַנד, נישט אויסרעכענענדיג געניגענד, נישט ציגרייטענדיג גע-
העריג, נאָר פשוט אויף זייער אַלטן שוין אינץ באַקאַנטן סיסטעם פֿין נישט
אַריינ[קלע]רן צי פֿיל, נאָר מאַכן אין פֿערטיג, יאָ אויסגערעכנט, נישט אויס-
[גערעכנט], יאָ שאַנסען, נישט שאַנסען, מאַכן אין פֿערטיג. צי עס וועט
עפעס געלינגען, צי נישט, דאָס איז שוין פֿאַר זיי צי פֿיל אַריינציקלערן, דאָס
[—] וועלן אויסרעכענען, אַז מען דאַרף ציגרייטן [—], אַז אַלע
[וואָס] זענען פֿאַרטרעטן דורך אינץ [—] זאָלן דערפֿין זיין בעהאַונט,
זאָלן דאַרפֿן וויסן [—] צי מען וועט דאַרפֿן עפעס טיען, עפעס אויספֿירן.
מיזן דאָך [—] פֿריער וויסן [דער] פֿין דאָס הייסט [—]

[66]

שוין [—] זיי וועלן שוין וויסן אַליין. זיי וועלן הערן דעם הוראָ, דעם
געשריי, דאָס שישן וועלן [זיי] שוין וויסן וואָס עס פֿאַסירט. אַבער אַז דאָס
הייסט אַן אַוואַנטורע, אויף וועלכער [מיר] האָבן זיך נישט געוואַלט דעציי-

דיין ווייל מען [האָט] ווינציג שאַנסען אויף סתם [זיך שלאָ] גען האָבן מיר געהאָט בעסערע שאַנסען צי מאַכן אויף אייגענער האַנד, וואָלטן מיר מער געווינען. אין דעם אמת געזאָגט: אינזערע מענשען אַליין האָבן אינז פיל מאָל פאַרגעוואָרפן אין אַבשלעפן [— —] מיט אַבטיהען אויף אייגענער האַנד [— —] שוין גענוג, אין מיר אַליין, מיר די, וואָס זענען געשטאַנען אין שפיץ פֿין דער אַקציע, מיר אַליין האָבן געמיזט זיין די, וואָס האָבן אַבגעהאַלטן, אַבגעשלעפט אויף אַ טאַג שפעטער אין בכדי צי געווינען מער שאַנסען, מער אַרגאַניזאַציע.

נאָך דעם טערמין האָבן מיר אַראָפּגעוואָרפן די גאַנצע פאַראַנטוואָרטלעכקייט אויף די ענצעלנע, וואָס פאַרשט[ייע]ן בעסער ווי צי אַרגאַניזירן די גאַנצע זאָך. אויף אייניגע יודן מיט אייניגע פּאַלאַקן. אַלואַ זיי האָבן יעצט אַנגע-הויבן [זיך] צי אַרגאַניזירן אין צי גרייטן אַלע אויסערן-קאַמאַנדעס⁸¹ צי דער געשעהעניש ווי ס'דאַרף זיין, באַזעצן יעדע קאַמאַנדאַ מיט אַ פּאַסיקן פאַרטרוינגס מאַן, וואָס זאָל פֿין אַלעם זיין

[67]

אינפאַרמירט אין וויסען בעפּאַר דעם באַשטימטן טערמין, אויפן אַרט ציגריי-טן די נויטיקע בעדינגונגען מיט כלים צי דער זאָך. פאַרשטענדליך, אַז ס'האָט זיך אַרויסגעוויזען [זעהר] פאַר ריכטיג ווי די ריכטיגע שאַנסען אויף איינגעבן זיך [גע]העריג. אַבער ס'האָט געמיזט דאָס דויערן אַ שטיקל צייט. איבער דער צייט אַבער איז געשען דאָס, פאַר וועלכן מיר האָבן [אָזוי] שטאַרק זיך געשראַקן. מ'האָט ווידער אַנגעזאָגט אַן אַבגאַנג פֿין אַ טראַנס-פאַרט פֿין דער קאַמאַנדאַ פֿין קרעמ[אַטאַריומס] 3—4⁸² פֿין 300 (דריי הינדערט) מאַן. דאָס האָט אינגאַנצן אַריינגעברענגט אַ צעמישונג אין דער קאַמאַנדאַ. עס האָבן זיך געפינען אַזעלכע פֿין די 300 מאַן, וואָס האָבן פאַרויסגעזאָגט, אַז זיי וועלן שטעלן אַ ווידערשטאַנד. אין מיט שטעלן אַ ווידערשטאַנד [איז] פאַרשטענדלעך, אַז מ'קען נישט פאַראויסזעהען מיט וואָס וועט [זיך ענ]דיגען. אין דערצי האָבן די אַנדערע, די וואָס האָבן גע-דאַרפט בלייבן, געזאָגט, אַז זיי זענען גרייט צי פאַרענדיגען ציזאַמען מיט יענע, אין אפשר גאַר אַ פאַר שעה פריהער, נישט צי וואַרטען ביז מ'וועט זיי קימען אַרויסנעמען, נאָר פאַרענדיגען אַן אַווענד פריהער. זיי האָבן באַ-שטימט געהאַט די פֿילע רעכט דערצי, אַזוי האָט מען פּאַקטיש געדאַרפט טיען.

[68]

[—] האָבן זיך געשטיצט אויף די פּערזיכערינגען פּין גאַנצען לאַגער, אַז די פּראַגע איז הינדערט פּראַצענדיג אַקטועל אין די נאַענסטע [צייט]. ס'איז אַ פּראַגע פּין ענצעלנע טעג, מיט דער פּילער שאַנס פּין דער באַטייליגונג פּין גאַנצן לאַגער אין דער צאָל פּין צענער טויזענטער מענשען. אין פּאַר-לאַנגענדיג פּין אינאָ אומבאַדינגטע טאַלעראַנץ צים אַוועקנעמען די [300] מאַן פּאַרן פּרייז פּין ערפּאָלג פּין דער אַקציע.

מיר פּילענדיג, וואָס מיר האָבן שוין כּוחות [—] דער גאַנצקייט פּין דער אַלגעמיינער אַקציע [אין נישט רעכענדיג] זיך מיט אינזער לעבן, שוין נאָר זייענדיג פּאַראינטערעסירט אין וואָס מער ערפּאָלג האָבן [—] [גע-לאַזט] [—] צי בלייבן [—] פּין דער ווייטן, מיר האָבן [—] אין מיר זאָגן זיי גאַרנישט. פּאַרקערט, זאָלן זיי שטעלן דעם געהעריקן ווידער-שטאַנד טיען זאָלן זיי וואָס זיי קענען. אָבער מיר בלייבן פּין דער ווייטן. דערמיט וועלן מיר אינזער שאַנס, וואָס האָט געדאַרפט אינטערקיימען [בס'ה] אַ פּאַר געציילטע טעג שפּעטער, נישט פּערלירען. אַ געשעהעניש וואָס איז געשעהען אַ פּאַר טעג פּריהער ביי אינאָ איף קרעמ[אַטאַריום] 2⁸³ האָט גע-ברענגט ליידער צים גרויסן

[69]

[—] אומגליק אין צעשטערט פּיל פּין אינזער גאַנצן פּלאַן. אָבער עס האָט קיינער קיין רעכט נישט עפעס אַראַפּצינעמען פּין דער מאַראַלישער הויך אין דרייסקייט, מוט אין העלדישקייט, וואָס [עס] האָבן אינזערע חברים באַווין אויך [ביי] דעם נישט געלינגענעם פּלאַל, וועלכער [האָט נאָך] ביז יעצט נישט זיינס גלייכן אין דער געשיכטע פּין [אוישוויק]-ביר-קענאַן אין בכלל אין דער געשיכטע פּין נגישות, רדיפות, צרות אין פיין, וואָס דער דייטש האָט אין דער גאַנצער פּערנימענער וועלט אַנגעמאַכט.

געווען זענען ביי אינאָ די 19 רוסיין, וואָס האָבן מיט אינאָ ציזאַמן גע-אַרבעט. זיי זענען געווען פּין אַלץ אין אַלעם אינפּאַרמירט אין אַנפּאַרטרויט. זיי מיט זייער בלוטיגייט האָבן זיך אַ ביסל אויסגעוויזען פּאַר ד[עם] קאַמ. [פּירער] פּאַר צי פּרעך. זיי האָבן בכלל נישט געפּרעגט ביי קיינעם, געטיען וואָס זיי האָבן געוואָלט, וואָס די אינזערע מושלים איז דאָס אַבסאָלוט נישט געפּעלן. פּיל מאַל האָבן זיי וועגן די רוסיין גערעדט, אַז זיי וועלן זיי פּין דער קאַמאַנדאָ אַבלעזן⁸⁴, נאָר פּין זאַנדער אַבלעזן [ווייטן] אַלע וואָס עס

באדייט, פשוט אין הימל. אין דערויף האָבן זיי זיך אַ ביסל נישט געקאָנט דעצידירן אויף אייגענער האַנד. עפעס האָבן זיי נישט געהאַט קיין געניג-ענדען תּרץ

[70]

[—] מיט אייניקע טעג פריהער האָט זיך איינע[ר] פּין זיי אָנגעשיכורט אין געמאַכט שטאַרקע אַוואַנטורעס. דער שעף אינזערער אָן אונטערשאַרפּי-רער, אַליין אַ רוצח פּין פּאַך, ציועהענדיג דאָס האָט ער אים אָנגעהויבן שטאַרק שלאָגן. דער איז פּין אים אַנטלאָפּן אין דער שעף האָט אים נאָכ-געשאָסן אין פּאַרווינדעט. דעדנאָך וועלענדיג אים, דעם פּאַרווינדעטען אַוועקפּירען, דער ⁸⁶ איז אַראָפּ פּין וואָגען אין זיך געוואָרפען אויף אַט דעם זעלבן שעף, אַרויסגעריסן אים די פּייטש פּין האַנד אין דערלאַנגט אים [איב]ערן] ק[אָפּ]. דער לעצטער האָט שנעל געכאַפט דעם פּיסטאָלעט אין אים טויט געשאָסן אויפן אַרט. ער האָט אויסגעניצט די געשעהעניש [אין] געמאַלדן דעם קאַמענדאַנט, אַז ער האָט מורא פשוט פּאַך די רוסין אין ער פּאַדערט מ'זאָל זיי פּין דאַנען אַוועקגעמען, וועלכעס ער האָט אים פּאַר-שטענדלעך צוליב געטיען. אַזוי ווי מ'האַט שוין גערעדט, אַז פּין קרעמל-אַטאַריומס] 3—4 ⁸⁶ נעמט מען אַוועק אַ טראַנספּאַרט פּין 300 מאַן, [ה]אַט זיי דער שעף געמאַלדן, אַז זיי קימען מיט מיטן טראַנספּאַרט, אין וואָס דאָס הייסט, האָבן זיי גיט פּאַרשטאַנען, ווייל זיי אַליין, אַט די 19 רוסין האָבן פּערבר[ע]נט דעם

[71]

[ער]שטען טראַנספּאַרט פּין 200 מאַן, וואָס איז פּין אינץ אַוועק קיין לוב-לין ⁸⁷ צי זיי אין די הענד. עס האָט זיך געשאַפּן אַ געוואַלדיגער כאַאָס ביי אינץ אַליין. זיי אַליין האָבן געוואָ[לט] אָנהויבן דעם שפּיל אין אַונד. מיט קינצען האָבן מיר זיי איינגעהאַלטן. מיר האָבן גערעדט מיטן שעף וועגן לאָזן זיי, אויפקלערנדיג אים, אַז ס'איז געווען אַ פּשוטער צופאַל פּין אַ שיכור, וואָס איז פּאַר גאַרנישט פּאַראַנטוואָרטליך אין קיין [צ]ווייטער פּאַר אים אַוודאי נישט. ער האָט זיך געלאָזט פּין אינו אַ ביסל בעאיינפלוסען, ווייל צי אינץ האָט ער געהאַט דעם פּילסטן צוטרוי, פּאַר וועלכן מיר האָבן געניג געזאָרגט, אַז עס זאָל אַזוי זיין. אין עס וואָלט באַשטימט אַדורך רו-היק [שיין?], אַבער מיט אַ טאַג שפּעטער — געווען איז דאָס שבת אין דער פּרי דעם 7/10 44 מיר זענען געוואָר געוואָרן, אַז [אין] דעם [האַ]לבן טאַג

דארף אוועקגיין דער טראַנספּאָרט פּין די 300 מאָן פּין קרעמ[אַטאָריום] 3—4⁸⁸ האָבן מיר צים לעצטן מאל פּערפּעסטיקט אינזער שטעלונג אין גענוע אין דייטלעך אינזערע פּאַרבינדעטע אָנגעזאָגט, ווי אַזוי זיי זאָלן זיך האַלטן אין פּאַרשידענע פּאַלן. ווי אָבער עס איז געקומען מיטאַג-שעה 1.25 אַזייגער אין מ'איז געקומען נעמען די 3 הונדערט מאָן

[72]

האָבן זיי אַרויסגעוויזן אַ געוואַלדיגע העלדישקייט, נישט וועלענדיג פּין פּלאַץ אַראָפּגיין. זיי האָבן געעפּנט אַ גרויס געשריי, אָנגעפּאלן אויף די [פּאַ]סטענס מיט האַמערס אין העק, עטלעכע פּין זיי פּאַרווינדעט, אין די רעשט האָבן זיך געלאָזט מיט וואָס נאָר זיי האָבן געקענט, פּשוט מיט שטיי-נער זיי באַוואַרפּן. די קאַנסעקווענצען, וואָס זענען געווען, איז זיך לייכט פּאַרזישטעלן. עס האָט געדויערט אייניקע מיניטן אינגאַנצן, אין עס איז אָנגעקומען צי פּאַרן אַ גאַנצער שוואַדראָן מיט באַוואַפּענטע ס.ס. מיט מאַשין געווער אין האַנד-גראַנאַטן, אַזוי פּיל, אַז אויף יעדן העפּטלינג האָט אויסגעמאַכט נישט ווינציגער ווי 2 מאַשין-געווערס. אַזאַ אַרמיי האָט מען צי זיי מאַביליזירט! אינזערע זעהענדיג, אַז זיי זענען פּאַרלוירן האָבן גע-וואַלט [אין] דעם לעצטן [מאַמע]נט אינטערצינדען דעם קרעמ[אַטאָריום] 3⁸⁹ אין [אַ]ליין אינטערן געשריי אין קאַמף געפּאלן דערשאַסענע [אַלע] אויפן פּלאַץ. אין דער גאַנצער קרעמ[אַטאָריום] איז אוועק מיטן רויך. אינ-זער קאַמאַנדאָ פּין קרעמ[אַטאָריום] 1—2⁹⁰, זעהענדיג פּין דער ווייטענס דעם פּלאַם פּייער אין די אימגעהויער גרויסע שיסעריי, זענען זיי געווען זיכער, אַז פּין יענער⁹¹ קאַמאַנדאָ איז קיינער נישט געבליבן. מיר [— —] אין דעם פּאַל איז [ב]יי אינץ קלאַר געוואָרן

[73]

אַז די אינזערע פּערבינדעטע זענען מיט זיי אין פּערשטענדליך, אַז זיי האָבן זיך באַניצט מיט די כלי משחית, וואָס זיי האָבן געהאַט, אין אין דעם פּאַל וואַלט דאָס געווען די גרעסטע מסירה קעגן אינץ, אַז ביי אינץ געפּינט זיך אויך עפעס אַזעלכעס. דאָך האָבן מיר באַשלאָסן, אַז מיר טאַרן נישט פּריצייטיג רעאַגירן, ווייל סאָווי איז דאָס נישט מער ווי אַן אַוואַנטורע אין דערצי האָבן מיר שטענדיג צייט, זאָגאַר אין די לעצטע מיניטן, ווייל נישט זייענדיג ציגעגרייט, נישט מיטן הילף פּין אַלע ציוואַמען, נישט מיטן לאַגער, איז דערבי אין מיטן העלן טאָג איז [דאָס] געווען [אַן]

יעדן שאַנס פֿין גלויבן, עס זאל וועמען געלינגען זיך ראַטעווען, זאָגאַר נישט איינעם. דערפֿאַר מיון מיר אַבוואַרטן. פֿילייכט וועט זיך גאַר אַבשטעלן ביז פֿאַרנאַכט, אין דאַמאַלס ווען מ'וועט האַלטן פֿאַר דרינגענט, וועלן מיר דאָס מאַכן אין אַונד. די רוסי, וואָס זענען מיט אינץ געווען, איז נישט געווען אַזוי לייכט איינציהאַלטן, ווייל זיי האָבן געגלויבט, אַז מ'וועט זיי גלייך מיטנעמען מיטן טראַנספֿאַרט, אין ווען דאָרט קימט אַלץ אים אין קאַמף, האָבן זיי געהאַלטן, אַז פֿאַר זיי איז די בעסטע צייט. דערצי האָט צוגעהאַלפֿן דאָס, וואָס זיי האָבן באַמערקט פֿין ווייטן ווי עס דערנענטערן זיך צי אינץ אַ מחנה באַוואַפֿנטע

[74]

ס.ס. מענער. געקומען זענען זיי ציליב פֿאַרויכטס מיטלען, אַבער זיי האָבן אין דעם געזעהען, אַז מקימט דירעקט נאָך ז[יי]. אין דער לעצטער מיניט איז איממעגליך געווען זיי צי באַהערשען אין זיי האָבן זיך געוואַרפֿן אויף דעם אַבערקאַפֿאַ, אַ רייכס דייטש, [אין אים] מאַמענטאַל לעבעדיקער הייט פֿאַרשיבט אין ברענענדיגן אויוו, וואָ[ס] [ע]ר האָט דאָס באַשטימט כשר פֿאַרדינט. אין אפשר נאָך צי לייכט געווען דער טויט פֿאַר אים. אין דערצי גענימען זיך צי דער ווייטערדיגער אַרבייט.

אַנדערע חברים פֿין קרעמ[אַטאַריום] 1⁹², זעהענדיג [אַז] זיי זענען געשטעלט געוואָרן פֿאַר אַ געשעהענעם פֿאַקט [וואָס עס איז] נישט שוין נישט מעגליך ציריגציהען, האָבן זיך שנעל [אין דער סיטואַציע] אַריענ-טירט אין געפֿריווט אַריינאַרן די שעפֿן, [וואָס] האָבן זיך דעמאַלט געפינען אין דרויסן. זיי אַבער האָבן זיך שוין געפֿילט באַדראַעהט אין נישט געוואַלט בקיין פֿאַל לאָזן זיך פֿאַרנאַרן⁹³. נישט קענענדיג מער וואַרטען, ווייל ס'האַט געשפֿילט אַ ראַלע יעדע מיניט ציליב דעם דערנענטערן זיך פֿין די אַנגעקומענע באַוואַפֿנטע פֿאַסטנס, האָבן זיך שנעל אויגנבליקליך פֿאַרטיילט ביי זיך אַלץ וואָס נאָר זיי האָבן געהאַט אויף דער לעצטער מיניט, אין זיי האָבן די דראַטען איבערגעהאַקט.

[75]

אין אַלץ [איז זיך] פֿינאַדערגעלאַפֿן אַרום פֿין דער פֿאַסטן קעטע. זיי האָבן דאָך אַרויסגעוויזן אַזוי פֿיל פֿאַראַנטוואַרטלעכקייט אין [מ]סירת נפש אין די לעצטע מיניטן ווי ס'האַט געשפֿילט אַ ראַל [יעדע] סעקונדע פֿאַרן שאַנס פֿין זייער באַדראַטען לעבן [דו]רך די פֿאַסטענס, וואָס האָבן זיי

געיאגט. דאך האבן זיי זיך אָבגעשטעלט אויף אַ וויילע אין זייער אויפגאַבע [אויסגעפירט?] איבערגעהאַקט נאָך די דראַטען פֿין שכנותדיגען פֿרויען לאַגער, בכדי דערמיט צי ערמעגלעכען די פֿרויען דאָס פֿאַנאָדערלויפֿען זיך. ליידער איז זיי זער ווינציג געלינגען חוץ דעם וואָס זיי האָבן נאָך באַוווֹזן אַבצילויפֿען עטלעכע קילאָמעטער אַוועק פֿין לאַגער. דאָך זענען זיי גערינגלט ⁹⁴ געוואָרן דורך די אַנדערע פֿאַסטענס, וואָס זענען געוואָרן טעלעפֿאָניש אַרויסגעריפֿן פֿין די שכנותדיגע לאַגערן ⁹⁵ אין דורך זיי זענען זיי אַלע ליידער אימגעקמען לויפֿענדיג. אַ סך פֿין זיי האָבן נאָך אויסגעניצט זייער מאַטעריאַל ⁹⁶ וואָס זיי האָבן מיט זיך געהאַט אין דערמיט זיך ערמעגלעכט צים אַזוי ווייט אַבלויפֿען. אַבער פֿאַרט איז דער כח פֿין דער מאַכט געניג גרויס. [ווי] ס'איז געווען פֿאַרויס געזעהען מיט דער הילף

[76]

[—] האָט ער ליידער אַלע אינוערע העלדישע ברידער גערינגלט אין פֿין דער ווייטנס מיט מאַשין געווער אַלע אימגעברענגט ⁹⁷. באַזינדערס ווער קען דען שאַצן די דרייסקייט אין איבערגעבענהייט פֿין די ענצעלנע פֿין אַט די חברים אינוערע, וואָס זענען געבליבן אין דער צאָל פֿין 3 מאָן ⁹⁸, [כדי] מיט [זיך] צי[זאָ]מען אויפֿצורייסען דעם קרעמ[אַטאַריום] אין דער ליפֿטן אין צוזאַמען מיט דעם זאָלן זיי אימקמען, באַוווֹסטזיניג

מקריב געווען זייער [ש]אַנס פֿין [אַבראַטעווען] [—]

וואָס סוף סוף פֿערגנבעט זיך אַ [האַפֿענונג] [—] אפשר דאָך אין דאָ אויף אים פֿערציכטעט אויף [—] מקריב געווען, איז דאָס גישט ממש מקריב געווען זייער אייגען לעבן אויפֿן מזבח? בעוווֹסטזיניג מיטן גאַנצן האַרץ, מיט פֿילע זעל[בסט אַפ]פֿערונג, ווייל עס האָט קיינער אין יענעם מאַמענט דערצי גישט געצווינגען. זיי האָבן געקענט פֿרווון לויפֿן גלייך מיט אַלע אין דאָך פֿערציכטעט לטובת דער זאָך. אַלזאָ אדרבא, ווער איז פֿעיק צי דערשאַצן דאָס גרויסקייט פֿין אַט די חברים אינוערע, דאָס העל-דישקייט פֿין זייער טאַט. יאָ! יאָ! דאָס בעסטע אינוערס איז דאָרט אימ-געקמען, ממש דאָס בעסטע, דאָס טייערסטע, די בעסטע עלעמענטן [—]

אַמווירדיגסטן הן צי לעבן, הן צי שטאַרבן. [—]

[77]

געווען זענען זיי מענשען [—] האָבן זיי געוואָרט [—]

[—] זענען זיי געווען חברים צים קאמף [—] צי לעבן אין צי שטארבן [—]

מיר וואָס זענען [—] געשטאַנען פֿין ווייטן ביי דער גאַנצער [גע-
שעהעניש] [נישט] וויסענדיג וואָס דאָרט איז פאַרגעקומען, ווייל אָבער-
שטימט איז געווען [אַנדערש], אין דאָס וואָס דאָרט איז געשעהען די
לעצטע מיניט [—] האָבן נישט באַוווּזן אינאָן צי וויסן צי געבן אין
מיר זענען געבליבן ליידער אַליין אָן אינזערע נאַענטע, אָן אינזערע טייער-
סטע, שוין נישטאָ [דאָ מיט וועמען] צי לעבן אין [נאָך] ערגער וואָס
איז נישטאָ מיט וועמען צי שטאַרבן, געבליבן פֿין אַלע אינזערע אָנפאַר-
טרויטע זענען מער נישט קיינער פֿין [—] עס איז געבליבן לעבן דער
דערמאָנטער

[78]

יעקל האַנדעלסמאַן. [איינער] פֿין די זיילן פֿין דער הויפט אָנפיר[ונג]
פֿין דער גאַנצער אַקציע. ציליב דעם וואָס ער איז געווען ציז[אַמען]
[מיט די] 3 מאָן, וואָס זענען געבליבן צי שפרענגען [די קרעמאַטאַריע] אין
ציזאַמען מיט די [—] [שפעטקייט] [—] וואָס זיי נאָך נישט
באַוווּזן אויפצירייסן [—] דעם בנין אין זיי זענען [—] אָבער
ליידער [ווידער] געפינט ער זיך ציזאַמען [—] אייניקע רוסיין וואָס
האָבן זיך געפינען [—] אויף קרעמ[אַטאַריום] 2⁹⁹ אין געפאַנגען
[געוואָרן] זיי זיצן [אַרע]סטירט אין [בונ]קער¹⁰⁰ אין די הענד פֿין דער
פּאָליטישער אָבטיילונג, פאַרשטענדליך וואָס זיי מאַכן דאָרט מיט איז זיך
[לייכט] פאַרצישטעלן. דאָ איז נאָר געבליבן [—] דער דיין¹⁰¹ אַליין,
אָן אינטעליגענטער מענש [—] זיין זיך מיט אים, אָבער ווייט פֿין
פאַרשטיין די גאַנצע זאָך פשוט ציליב זיינע שטעלונגען, וואָס האַלטן זיך
שטענדיג אין די ראַמען פֿין יודישן דין, אין נאָך איינער, דער דערמאָנטער
מאַלינקאַ עלוש, וואָס האָט געדאַרפט זיין דער אָנפירער מיט דער אַקציע
אויף דער

[79]

קאַמאַנדאָ קרעמ[אַטאַריום], וועלכן ער [—] אָבער פֿיל פֿין זאַכן, וואָס
פּאָדערן ישוב. ער איז צי יונג מיט צי ווינציג לעבנס דער[פאַר]ונג.
עס איז אַ געשעהעניש, אַ קריג געשעהעניש [—] [פערבינדן מיט] קריגס
ענינים.

אָבער נישט מיר זענען [—] נישט געהעריג איינגעגעבן, שילדיג
 איז [—] אין דאָקעגן זיין שטאַרקער כח וואָס ער האָט [—] האָבן
 דערלעבט צים ערשטן מאל עס זאלן מענשען — [אָכטן] דאָס וואָס עס
 פאָדערט פֿין זיי די [—] נישט דערשרעקנדיג זיך פאַר דעם [—]
 טראָץ דעם וואָס זיי האָבן נאָך געהאַט [שאַנסן] צי לעבן לענגער אין
 גראַדע לעבן אויף גיטע בעדינגונגען, ווייל קיין עסן אין טרינקען, ריי-
 כערן פעלט אינאָך נישט [—] אין דאָך זיך צי דעצידירען אין מאַכן אַן
 ענדע העלדיש מיטן [אייגענעם] לעבן, דאָס איז צי באַגריסן, אין אינזער גע-
 שיכטע צי [פע]רצייכענען, אָבער זייט [—] איבערגעגעבענע גאָלדענע
 חברים וואָס איר זייט שוין נישט מער מיט אינו, וואָס איר האָט שוין
 אייער אויפגאַבע ערפילט אין אייערס אָבגעטיען זייט [זיכער ?] אַז אויך
 מיר וואָס לעבן נאָך יעצט, וואָס דרייען זיך נאָך אַרים אויפן גרויסן
 טרויעריקן [קבר]

[80]

פֿין אינטער [—] זיכער אויב [—] איז [—] [פאַ]ראַטן, מיר
 וועלן [—] נישט [—] אויך אינאָך שרעקט גאַרנישט [—] מיט
 אייך [—] ציזאַמען קעמפן [—] אָנגעהויבן [—] אָנגעהויבן
 [—] אָנגעהויבן, אָבער מיר וועלן דאָס [—] אין ציזאַמען וועלן מיר
 האָבן אַ גאַנצע זאַך [געטיען ?]

[81]

אין אַזעלכעס [וועט] פער[ב]לייב[ן] אייביג ביי אינו אין די אַלע
 וואָס וועלן פאַרשטיין אינזער לאַגע אָבצישאַצן. בלייבן [אי]בער [—]
 צים גיטן דערמאַנט ווערן.

ת. נ. צ. ב. ה. 102

[—] געטראָפן מיט די פערבינדעטע אינזערע [—] אין דעם אַלגע-
 מיינעם ענין. אַלע האָבן מיר [געמיינט אַז סוועט] דוירן אייניגע טעג
 ציליב דעם [—] אוישוויץ ציליב אינזערע מאַטיוון [—] מ'עט
 וויסען צי [איר] לעבט [—] וועט זיך אַליין אַזוי לאַנג נאַרן, אַז
 איר וועט זיך אַליין אַרייננאַרן. דאָס וועט מען שפעטער זעהען. מיר דערפאַר
 וועלן באַשטימט אינזערע נישט פערשפעטיגן. געדענקט אַלואַ, מיר וואָרענען
 אייך, נאָך איינע שאַנס האָט [—] געדענקט, פאַרלירט נישט דעם לעצטן
 שאַנס וואָס דאָ [—] צייט האָבן זיי גיט פערשטאַנען אין זיי וועלן

טיען ווי איר [—] נאך נישט פארלויפֿיג, דאָס וועט אינאָן די צייט זאָגן.
 [—] אין אין זייער זאָגן האָבן מיר שוין עפעס אַ ביסל אָנגעהויבן
 צווייפלען, אַ ביסל האָבן זיי שוין פּערלאָרן ביי אינאָן דעם ציטרוי ציליב
 זייער נישט קאָנסעקווענטקייט אין אַנדערס ¹⁰⁸

[82]

יעצט נאָך אייניגע טעג נאָך דער געשעהעניש [—] [וויסן] מיר
 שוין גענויע, ווי מיר זע[נען] אין דער וועלט, ווי מיר האַלטן [—]
 קימט מען צים באַשלוס — דרייטע [—] גרייט זיין צי [—]
 מען האָט געדאַרפט איבערגיין פּין ווערטער אויף פּראַקטישעס, אויף מעשים,
 האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז די אַלע זענען ¹⁰⁴ נאָך ווייט נישט גרייט. נאָך
 ערגער איז וואָס זיי זענען נאָך נישט גרייט מיטן געדאַנק. זיי [זענען]
 נאָך נישט פּעהיג אויפציוועמען אַזעלכעס. פשוט געזאָגט, [עס] ווילט זיך
 נאָך לעבן. צי שטאַרבן, זאָגט ער, האָב איך נאָך צייט. דערפאַר [—]
 אין אינטערשייד פּין אינזערע יינגלעך [—] די גאַנצע צייט האָט מען
 אינאָן פּאַרגעוואַרפן, אַז מיר זענען די שוואַכע, די פּחדנים.

[83]

די וואָס שרעקן זיך פאַרן טויט, די וואָס ווילן נאָך לעבן אַ טאָג.
 וואָס אַ שעה לעבן שפּילט ביי זיי אַ ראַלע [—] האָט זיך אָבער די
 ווירקלעכקייט, די געשעהענישן [—] געוויזען [—] האָט די גע-
 שעהעניש פאַר [—] גראַדע מיר די פּחדנים זענען געווען די [—]
 די גאַנצע צייט מיטן וואַרטן [—] עפעס דערוואַרטן מיר האָבן [—]
 אַ שאַנס אויף עפעס [—] וואָס ברייטער אָבער ווען עס איז געווען
 [—] ווען מיר האָבן געזעהען, אַז מיר האָבן נישט אויף וואָס צי
 וואַרטן, אַז די אַלע הבטחות אין ציוגענגען וואָס מיר האָבן געקריגן
 די גאַנצע צייט, זענען אַלץ געווען פּוסטע פּראָזן געבויט אויף ליגענס
 אין פּאַל[שקייט]. דאָן האָבן מיר באַשלאָסן אין געזאָגט: געניג. נישט
 [שרעקן זיך פאַרן אויסגאַנג [פינעם קאַמף] [—] טראַץ דעם וואָס זיי
 האָבן נאָך געהאַט שאַנסן אַ ביסל צי לעבן אפשר נאָך לענגער פאַר די אַלע
 פּין לאַגער, דאָך האָבן זיי געהאַט דעם כּוח צי גיין באַוווּסטזיניק צים

[84]

טויט. פּאַרוואָס [—] אַלע אַנדערע פּין לאַגער האָבן דעם כּוח נישט געהאַט
 [—] איז דאָס באַהאַנדלען אינאָן [—] כּסדר אין קאַנטאַקט מיט די

פאלאקן [—] סאיו פשוט דער [—] איבערגעגעבנהייט צי דער [זאך ?] [—] זיי האבן אינץ אויסגעניצט אויף אלע געביטן [—] [מיר האבן] געליפערט אלץ נאָר וואָס זיי [האַבן געפאָדערט], אַזוי גאַלד, געלט אין אַנדערע ווערט [ז]אַכן פאַר שווערע מיליאָנען.

אין נאָך וויכטיגער איז דאָס, וואָס מיר [האַ]בן זיי געליפערט גע- היימע דאָקומענטן, מאַטעריאַל פֿין אַלעם וואָס עס איז מיט אינץ פאַר- געקומען [—]. אַלץ האַבן מיר זיי איבערגעגעבן פֿין יעדער [קליי]- ניקייט וואָס [האַט] פּאַסירט, ¹⁰⁵ אַזעלכעס וואָס קען אַמאַל די וועלט פאַראַינטערעסירן. אין בעשטימט זענען אַלע אינ[טע]רעסאַנט צי וויסן, וואָס האָט מיט אינץ פּאַסירט, ווייל אַהן אינץ וועט קיינער נישט וויסן, וואָס אין ווען ס'האַט פּאַסירט.

[85]

אין אויב עס ווייס [ווער] עפעס איז [עס אַלץ אַ ד]אַנק [אינזער אַנ- שטרענגונג, אַ דאַנק אינזער מסירת נפש, אינזער רי[זיק]ירן [מ]יטן לעבן אין אפשר נאָך [—] געטיען פשוט דערפאַר פילענדדיג, [אַז דאָס איז] אינזער פליכט. מיר טיען דאָס [—] וואָס מיר דאַרפן טיען. מיר האַבן [נישט] געפאָדערט קיין זאך [—] אַרבייט [—] נישט דאָס אַבער [עס האָט זיך] אַרויסגעוויזן, אַז עס האַבן אינץ פאַרפירט אַט די פּאַלאַקן, אינזערע פערבינדעטע אין אַלץ וואָס זיי האַבן ביי אינץ ציגענימען האַבן זיי דאָס אויסגעניצט אויף אייגענע צוועקן. זאָגאַר דאָס מאַטעריאַל, וואָס [מיר] האַבן אַרויסגעגעבן, איז פאַר[שריבן] געוואָרן אויף זיי[ערע איי]גענע אַדרעסן, אין אינגאַנצן פאַרשוויגן אינזער נאַמען, אַזוי ווי מיר וואַלטן [דעריין] קיין געמיינזאַמעס נישט געהאַט. יאָ! זיי האַבן זיך מיט אינזער געלט, מיט אינזער וויי אין מאַטער, מיט אינזער בלוט געשאַפן פּאַפּולאַ[ריטעט] אין רום [—] גענימען ציהען ¹⁰⁶ פֿין לאַגער [—] זיי זענען ווערט מען זאָל זיי

[86]

העלפן אַרויסקריגן [—] אַדער ווער זענען די אמתע פער[טרע]טער, ווער האָט וואָס אַן אמת [—] קימט דאָס צי פערשרייבן ? דאָס ווייס נישט קיינער [—] אַנגעווייטאַגט [—] געליטענע, מיר ווייסן [—] פאַרוואָס קימט דאָס אינץ, פאַרוואָס האַבן [—] דאָס פאַרנימען מיט אייגענע [—] נאָך אַ פאַר טאַג נאָך אַוועק אין מיר ווייסן [—] זיי פעלט נאָך אַ קליינניקייט וואָס מיר דאַרפען [—] מיר האַבן אינ-

זערס געטיען [—] וואָס האָט זיך אַרויסגעוווּזן, אָז זייער אינטערעס מיטן [אַפּשלעפּן?] אינז איז געווען נאָר דערין, אָז זיי זאָלן קענען [—] וואָס מער פּין דאַנעט אַרויסציען, קלערענדיג, אָז [דורך] אינזער אַקציע מאַכן אויף אייגענער האַנד וועט [—] שפּעטער מאַטעריאַל [—] שמירען ווייטער [—] זענען ווייטער זייערס צי דערגרייכן, זייערע אייגענע פּערוזענלעכע אינטערעסן פאַר אינזער פּרייז, פאַרן פּרייז פּין אינזער [—] פאַרן פּרייז פּין אינזער לעבן, וואָס מיר זענען דורך [—] פאַרפירט געוואָרן אין אַוועקגענימען געוואָרן פּין אינז יעדער [—] אין געשטעלט געוואָרן פאַר דעם

[87]

בישט זיין [—] צי זאָגן [—] ווייטער גייט דאָס נישט. [וויילסטו] זיך עפעס פּערדינען, וויילסטו עפעס שאַפּן, טאָ גיי ריזיקיר אַליין שאַפּענדיג [—] אַליין, נישט אויף יענעמס חשבון [—] זאָגאַר איהר אינטעלי-גענטן, איהר [—] [מיט אייער] שפּראַך, מיט אייער דעליקאַטן רעדן. אַך, [—] יעצט אויסצידיריקן אינזער [—] פּערדרוס אין ווייטיג וואָס מיר האָבן [—] פּערבינדעטע הלוואַי וואַלט איינער פּין אינזערע זיך נאָך אַמאָל געקענט טרעפּן אין לעבן מיט די אַלע [פּערבינדעטע?] פאַר דער [—] מיר וואַלטן זיי אַט דעם [—] פּרצוץ זייערן אָבגעדעקט, מיר וואַלטן זייער [—] אָבגעדעקט אין פאַר דער גאַנצער וועלט אים פאַרגעשטעלט [—] זיי האָבן זיך מיט אינז ציגאַנגען, מיט אינז מיט זייערע פּערבינדעטע [?] [זיי] האָבן פּין אינז אַלץ אויסגענאָר [ט] אין אינז [—] אַליין שטיין געלאָזן. [מיר] האָבן קיין [—] מיר האָבן געמיינט זיי [הערן] [—] ווייל [—] באַשלוס [—]

[88]

פילער [—] אַליין אין [—] איז בעסער צי שטאַרבן [—] וואָס [—] טויט [—] סאיז ריזיקירן [—] אַזוי זאָגט יעדער, אָבער די [פאַלאַקן] [—] [צי קאָן?] [—] פאַרן דרויסן, אָבער מיר האָבן [—] געניג געלאָזט זיך אויסניצן [—] פאַפּולאַריטעט [—] אַרויס-געקריגן זיך פּין דעם פּינצטערן שאול תּחתיא אין דערפאַר [אָב] צאָלן מיט פּילשטענדיגן אַנטיסעמיטיזם וואָס מיר [האָבן?] געפילט אויף יעדן טריט, אַט למשל זענען שוין מיט זיי אַוועק פּילע צענדליקער מענשען אין נאָך קיין איינער האָט נישט געוואַלט מיט זיך נעמען [קיין יודן?] [—] צייט

[— —] מיט פיל פערזאָנען [— —] מיט נאַרישע אויסגעטראַכטע תירוצים
 [— —] אין מיר יודן גייען אין מיר קימען אים, עס וועט פין אינז פין
 [— —] קיין איינציגער איז פין אינז

[89]

[— —] דאָס אויסגעניצט פאַר זיך. מיר וועלן אינזערס ווייטער טיהען. מיר
 וועלן אַלץ [פּריוון] אין [פאַר ?] דער וועלט באַהאַלטן, אָבער נאָר באַ-
 האַלטן פשוט אין דער ערד, אין [— —], נאָר דער וואָס וועט וועלן גע-
 פינען, וואָס וועט [— —] נאָך וועט איר נאָך געפינען [— —] פין הויף
 פין אינטער קרעמ[אַטאַריום] נישט צי דער גאַס [— —] פין דער אַנדערער
 זייט, פיל וועט איר דאָרט געפינען [— —] ווייל מיר מיזן אַזוי ביז יעצט,
 ביז דער [— —] געשעהעניש [— —] כסדר כראַניש געשיכטליך אַלץ
 פאַר דער וועלט אַרויסגעבן. פין יעצט אַהז וועלן מיר אַלץ אין דער ערד
 באַהאַלטן.

געווינדעט מיינע נאָענטסטע, ערע זייער אַנדענק :
 יאַסל וואַרשאַווסקי¹⁰⁷, געבוירן וואַרשע, געקימען פאַרין
 זלמן גראַדאַווסקי¹⁰⁸ [סוואַלקי]
 לייב [הערשקע פאַניץ¹⁰⁹] [לאַמזי]
 אייזיק קאַלניאַק¹¹⁰ [לאַמזי]
 דערעווינסקי יוסף, לוני [ביי גראַדנע]
 לייב לאַנגפוס¹¹¹ פין מאַקאָו מאַז[אַויעצק], געבוירן וואַרשע, היינט
 נאָך אין קרעמ[אַטאַריום]
 יעקל האַנדעלסמאַן¹¹², ראַדאָם — פאַרין, היינט אין בונקער
 דער שרייבער פין די שורות זלמן לעווענטאַל, ציכנוב, היינט אין
 קאַמ[אַנדאָ]

[90]

די געשיכטע פין אוישוויץ¹¹³, בירקענאָ אין אַלגעמיין אַלס אַרבייטס-
 לאַגער, באַזינדערס אַלס פערניכטונגס פלאַץ פאַר מיליאָנען מענשען, גלויב
 איך וועט פיל ווינציג פאַר דער וועלט ווערן איבערגעגעבן אַ ביסל דורך
 די ציווילע¹¹⁴ מענשען אין כגלויב, אַז די וועלט ווייס שוין יעצט פין
 אַט די [גרױליקייטן ?]. די רעשט אפשר וועט נאָך ווער פין די פאַלאַקן
 לעבן בלייבן דורך וועלכן סאיז צופאַל, אַדער פין די לאַגער עליטע, וואָס
 [באַהערשן ?] די בעסטע פלאַצוווקעס אין די פאַראַנטוואַרצטע [— —]

אפשר דורך זיי, יעדנפאלס איז די פאראנטווארטלעכקייט שוין נישט אזוי גרויס. דאגעגען דעם פארביכטונגס פראצעס פין בירקענאו, פאלאקו ווי יודן [—] די וואס האבן זיך שוין [גע]פינען אין לאגער [—] [גע] זעהען] ווי אט די אלע זענען אומגעקומען פלאנמעסיק הינדערטער טויזנ-טער ¹¹⁵ אויפן באפעל פין דער [—] אויספירונג פין [—] אייגענע ברידער, העפטלינגען [—] אָנגעזאָגט געוואָרן ביי די אַרבייט דורך די קאָפּאַס אין פּאַראַרבייטער ¹¹⁶ יעצט [—] וואָס [—] לעבן [—] [91]

[—] אין אינזער צייט אין [20סטן?] — צוואַנציקסטן יאָרהונדערט, אין מיטן, אין סאַמע האַרץ פין ציוויליזירטן אייראָפּע [—] אין מענשען [—] פאַר [—] באַפעלן [—] פאַרשקלאַפּונג פין [—] אין מענשען [האַס?] פין [—] צי וואָס זיי האָבן די וועלט דערפירט [—] אָפּגורנד געשטאַנען אין דערביי זאָל פאַר זיך קלאַר ווערן [—] באַדינגונגען, ספּעציעל אינזער [—] בעקאַנטער זאָנדער קאַ-מאַנדע! אין ציזאַמענהאַנג מיט אינזער אַרבייט, אינטער וועלכער מיר האָבן אַזוי לאַנג געלעבט אין ביז היינט זיך דערהאַלטן אין איבערגע-האַלטן אין אינזער [—] דאָס האָבן מיר איבער דער צייט [געטראַכט?] [—] אין אַלץ וואָס [—] איבער דער צייט [געלעבט?] מיט [—] [92]

[—] פאַרשריבענע [—] אין הינדערטער יאָהרען שפּעטער אין [—] זיין נאָך בעסער געזאָגט [—] זאָלן זיי דאָס נישט גלויבן, מיר ווייסן דאָס גענויע [—] פאַסירט [—] מער צים שאול תּחתיא [—] [93]

[—] זאָל זיין טינט אלע הימלען [—] האָבן זיך [—] מיט בלוט פּער[שריבן] אין דער וועלט [—] העלדישן [—] בכדי געווייר צי ווערן [—] [94]

אַבער מיר וועלן [—] אין איהר געהעריג אויסניצן, ווען מיר וועלן פאַרשטיין אין נישט [—] ווען מוועט צי אינץ [—] העלפן [—] אז אינזער [—]

זלמן לעווענטאַל

Handwritten text in Yiddish, likely a historical document or letter. The text is written in a cursive script and is partially obscured by a large, dark, irregular mark on the right side of the page. The text is arranged in approximately 20 lines, with some lines starting with a large initial letter. The paper appears aged and slightly stained.

א בלעטל פון זלמן לעווענטאלס פארצייכענונגען

הערות צו זלמן לעווענטאָלס פאַרצייכענונגען

- (1) דער מחבר באַשרייבט דאָ די לעבנס־באַדינגונגען אין טשעכאָנאָווער געטאָ.
- (2) די דאָזיקע גרויל־סצענעס זענען פאַרגעקומען אין טשעכאָנאָווער געטאָ אין 1940, אָדער אין 1941 יאָר. ג"ע פון יצחק לייב קלעניעץ. אַרכ. ב. מאַרק. ג"ע פון אַסתר מלאַצקער. אַרכ. ב. מאַרק.
- (3) דאָ דערמאָנט ז. לעווענטאָל וואַרשיינלעך וועגן דער אַקציע פון שאַפן אַ פאַלקס־קינד אין נייַטשאַטער געטאָ, וווּ מען האָט געטיילט אומזיסטע מיטאָגן פאַר די ערשטע 300 ייִדישע פּאַמיליעס אויסגעזיידלטע דעם 1טן נאָוועמבער 1941 פון טשעכאָנאָווער. איניצירט און אָנגעפירט מיט דער אַקציע האָט אַ גרוי־פע טשעכאָנאָווער בעלי־מלאכות. זע: קהלת צ'חנוב בחורבנה ומות־גבורים של רוזה רבוטה, תל אביב, 1952, עמ' 17.
- (4) ווישעלדעניע — פון פויליש: גירוש.
- דעם 1.11.1942 איז געקומען פון דער דייטשישער מאַכט אַ באַפעל, אָז אַלע יידן מוזן דעם 2.11 פאַרלאָזן די שטאָט טשעכאָנאָווער. אויף דער אינטערווענץ פון די דייטשן, ביי וועלכע די יידן זענען געווען באַשעפטיקט, האָט די מאַכט אָפגעלייגט דעם טערמין אויף דעם 6.11, פדי די דייטשישע אונטערנעמער זאלן קאָנען אַוועקשטעלן אַנדערע אַרבעטער אויף די באַפרייטע דורך די יידן אַרבעטס־פלעצער. דעם 6.11 האָט מען אַרויסגעשיקט פון שטאָט 1.800 יידן.
- זע: בנימין אַפעל: אין די יאָרן פון דער דייטשער יידן־אויסראַטונג, אין ספר צ'חנוב, ז. 316.
- (5) אָנהייב נאָוועמבער 1942 האָט זיך אָנגעהויבן אין באַצירק ציכענאָו און אין באַצירק ביאַליסטאָק די ליקוידאַציע פון די דאָרטיקע יידן. די שטעט פּלאָנסק, נאָוידוואָר (ניישטאָט) האָבן געהערט צום באַצירק ציכענאָו.
- (6) דאָ באַשרייבט דער מחבר די געשעענישן פון דעם 1טן נאָוועמבער 1942, די ענדגילטיקע אויסזידלונג פון די פאַרבליבענע טשעכאָנאָווער יידן אין מלאַ־ווער געטאָ אַרצין, וואָס איז געווען אַ דורכגאַנג־לאַגער פאַר די יידן פון די אַרומיקע שטעטלעך פון טשעכאָנאָווער, „בעצירק“. דאָרט האָבן די דייטשן פאַר־מירט טראַנספּאָרטן פון יידן קיין אוישוויץ. זע: ב. אַפעל ד.צ.וו. ז. 316.
- (7) דאָ שילדערט דער מחבר דעם אָנקום אין מלאָווער געטאָ.
- (8) דעם 17טן נאָוועמבער 1942 איז פון מלאָווער געטאָ דעפּאָרטירט געוואָרן דער דריטער טראַנספּאָרט יידן קיין אוישוויץ. זע: צבי פערלע: געטאָ אין חורבן. פּנסק מלאָווע, ניו־יאָרק, 1950, ז. 408.
- (9) אַ ביטערע איראַניע.
- (10) געמיינט די דייטשישע אַקופּאַנטן.
- (11) דאָ שילדערט דער מחבר די געשעענישן באַלד נאַכן אָנקום פון דעם טראַנס־פּאָרט קיין אוישוויץ, דאָס אַוועקפירן מיט די סאַמאַכאַדן צו די גאַז־קאַמערן די אויססעלעקטירטע יידן.
- (12) זע: הערה נ' 35 אין קאַפ. 3.
- (13) פאַרגלייך: לייב לאַנגפּוס: הערה נ' 9.

- (14) די ערשטע גאז־קאָמערן אין בושעזשינקע (בירקענאָו), פאָרן אויסבויען די פיר גרויסע קרעמאַטאָריעס מיט גאז־קאָמערן, האָבן זיך געפונען אין אַ וועלדל אין צוויי דאָרפישע היזקעס, געהעריק צוגעפאַסטע צו דעם צוועק. גערופן האָט מען זיי: „דאָס ווייסע היזל“ און „דאָס רויטע היזל“, אָדער בונקער נר. 1 און בונקער נר. 2.
- (15) נאָר אַן ס.ס.־מאַן האָט אַרײַנגעוואָרפן דורך די פענצטערלעך דעם גאַז „ציק־לאַן ב.“. זע: זײַט 29.
- (16) געמײנט די מתים פון גאז־קאָמער (בונקער).
- (17) געמײנט די ייִדישע באַפעלקערונג פון טשעכאָנאָו.
- (18) די לעצטע גרופע טשעכאָנאָווער ייִדן, איבערגעזיִדלטע קיין מלאָווע, צווישן זיי דער מחבר, איז דעפּאָרטירט געוואָרן דעם 7טן דעצעמבער 1942. נאָך 3 טעג שוידערלעכער רײַזע אין פּאַרחתמעטע וואַגאַנען זענען זיי אָנגעקומען קיין אוישוויץ דעם 10טן דעצעמבער 1942.
- (19) צו בויען די פּיליע פון אוישוויצער לאַגער אין בירקענאָו זענען די נאַציס צוגעטרעטן אין אָקטאָבער 1941. די ערשטע, וואָס האָבן דאָרט געאַרבעט ווי שקלאַפּן, זענען געווען די סאָויעטישע קריגס־געפּאַנגענע. אין די שפּעטער־דיקע צײַטן, ביז סוף 1944, איז די בוי־אַרבעט נישט געוואָרן איבערגעריסן. זע: זעהן, ד.צ.וו., ז. 18, 104.
- (20) ד.ה. נאָך דער סעלעקציע.
- (21) וועגן דעם זעלבן פּאַקט דערמאַנט דער געוועזענער אוישוויצער אָסיר מרדכי ציעכאַנאָווער, וועלכער גיט איבער, אַז פון די 2300 מענטשן האָט מען אָפֿ־געטיילט 524 מענער (נישט 500) און אַז אַ ייִדישער העפּטלינג אין גע־שטרייפּטע בגדים (וואַרשיינלעך אַ בלאַק־עלטסטער) מיט אַן ס.ס.־מאַן זע־נען צו זיי געקומען. דער ייִד האָט זיי באַגעגנט מיט די ווערטער: „איר גע־פּינט זיך אין טויטן־לאַגער בירקענאָו. דאָ וועט איר אַרבעטן אַ סך און עסן וועט איר קריגן ווייניק. וועט איר זיך גוט אויפּפירן — וועט איר אויסהאַלטן אַ דריי־פיר חדשים און טאַמער נישט — וועט איר קראַפּירן די נאַענטסטע טעג...“
- זע: מרדכי ציעכאַנאָווער: איבער בלוטיקע וועגן, אין יזפור־בוך: מאַקאוּ־מאַזאוועצק, תל אָביב 1969, ז' 327.
- „קאַלענדאַר“, אוישוויצער העפּטן נ. 3, 1958, ז' 121.
- (22) דער מחבר מײַנט: זאַנדער־קאַמאַנדאָ.
- (23) פון פּויליש — געקומען צום באַוווּסטזײַן.
- (24) לאַרע — אַ וועגעלע אויף וועלכן מען האָט אַוועקגעפּירט די הרוגים צו די אויוונס פון קרעמאַטאָריום.
- (25) אין טעקסט: געבוירן.
- (26) דער מחבר מײַנט דאָ דעם נאַציאָנאַלן צוזאַמענשטעל פון דער זאַנדער־קאַ־מאַנדאָ.
- (27) קאַמענדאַנט פון די קרעמאַטאָריום אין בושעזשינקע: זע: קאַפּ. ו, הערה 26.
- (28) דער מחבר שילדערט דאָ די באַדינגונגען אין וועלכע ס'האַט געאַרבעט די זאַנדער־קאַמאַנדאָ, ווען ער איז דאָרט אָנגעקומען אין אָנהייב 1943. די צאָל

פון די מיטגלידער אין די באדינגונגען פון זייער ארבעט האט זיך געענדערט אין צוזאמענהאנג מיטן וואקסן פון דער צאל מתים אין לאגער.

פון דער צווייטער העלפט 1943 האבן אין בירקענאו אנגעהויבן פונקציאנירן די פיר דארט אויסגעבויטע קרעמאטאריעס מיט גאז־קאמערן. דאן האט מען אויפגעהערט צו ברענען די מתים אויפן פרייען פעלד. אין זומער 1944 האט זיך די לאגע געבויטן, ווען ס'האט זיך אנגעהויבן דאס אויסמארדן די אונגארישע יידן. די צאל מענטשן אין דער זאנדער־קאמאנדא האט דערגרייכט ביז 1000 (טויזנט) און מער. די 4 (פיר) קרעמאטאריעס אין בירקענאו האבן נישט געקאנט פארברענען די גרויסע צאל מתים. דאן האבן ווידער אנגע־הויבן ברענען שניטערס.

(29) די גאענטסטע פון אוישוויצער לאגער יידישע קהילות האבן אין דער צייט, ד.ה. נאכן אנקום פון זלמן לעווענטאל אין לאגער, אין דעצעמבער 1942, נאך עקסיסטירט אין בענין, סאסנאוויץ, וועלכע זענען דערווייטערט פון אויש־וויץ 35 קמ. אין די ערשטע טעג פון אויגוסט 1943 זענען זיי אויך ליקווי־דירט געווארן און די יידן פון דארט זענען דעפארטירט געווארן קיין אויש־וויץ.

(30) די דייטשישע פ.ס.־לאגער אדמיניסטראציע.

(31) דער מחבר האט דא ווארשיינלעך אין זינען דעם דורכגעפאלענעם פלאן פון בונט פון זומער 1944 אונטער דער אפירונג פון דעם קאפא פון דער זאנדער־קאמאנדא, דעם ייד קאמינסקי פון סאקולקע, וועלכער איז פאראטן געווארן און אויסגעגעבן אין די הענט פון דער פאליטישער אפטיילונג (געסטאפא) און דערשאסן אעם 2.8.1944. זע: ז' 212—213.

(32) יאסל ווארשאווסקי, זע: ז' 218—220.

(33) הימל־קאמאנדא אין לאגער־זשארגאן באדייט טויט.

(34) דאס הייסט קרעמאטאריום 4 און 5. קרעמאטאריום 4 האט אנגעהויבן צו פונק־ציאנירן דעם 22סטן מערץ 1943 און דעם 4טן אפריל קרעמאטאריום נומער 5. זע: „קאלענדאר“, אוישוויצער העפטן, 4/1960, ז' 54.

(35) דאס הייסט: ווער עס האט געהאט אין דער אזוי גערופענער „זעלבסט־פאר־וואלטונג“ פון די אסירים א פונקציע — האט געהאט די מאכט איבער אג־דערע אסירים פון לאגער און האט געקאנט איבערלעבן אויפן חשבון פון אנדערע אסירים.

(36) זע הערה 32.

(37) זע: ז' 220—221.

(38) דא מיינט זלמן לעווענטאל דעם דריטן טוער פון דער ווידערשטאנד־באוועגונג פון דער זאנדער־קאמאנדא, דעם דיין פון מאקאו־מאזאוועצק.

(39) די מיטגלידער פון דער זאנדער־קאמאנדא האבן באקומען בעסער עסן, אפילו בראנפן. אבער זיי האבן נישט געווארט אויפן לאגער־עסן. אין זייערע הענט זענען אריינגעפאלן די פראדוקטן, מיטגעבראכטע פון די דעפארטירטע און אויסעלעקצירטע צו די גאז־קאמערן, זע:

Miklós Nyiszli: Pracownia doktora Mengele, Czytelnik, 1966, s. 31, 32.

פארגלייך: הערה 43. צו ז. גראדאווסקיס פארייכענונגען.

(40) אינעם פלאן פון צוגרייטן אן אויפשטאנד.

- (41) יאנקל האנדעלסמאן : זע : ז' 220—221.
- (42) אויפרייס-מאטעריאל, געווער און אמוניציע.
- (43) א תלמודישער אויסדרוק : ווי ס'זאגן די מענטשן : פרייהייט, אדער טויט.
- (44) די צאל אומגעקומענע אונגארישע יידן אין בירקענאו האט פאקטיש באטראפן ארום 400.000.
- (45) דאס הייסט פון דער אלגעמיינער ווידערשטאנד-ארגאניזאציע אין אוישוויץ.
- (46) געמיינט די אונטערגרונט-באוועגונג אין לאגער.
- (47) אין „אוינאן-ווערקע“.
- (48) געמיינט — אויפרייס-מאטעריאל פון דער פאבריק : „אוינאן ווערקע“. זע : ז' 249—250.
- (49) זע הרה 42.
- (50) זע : ז' 234, 261—263.
- (51) דער מחבר מיינט דעם קאנצענטראציע און פארניכטונג-לאגער מינדאנקע (געגנט לובלין), וואס האט עקסיסטירט פון 1941 ביז יולי 1944, אין אנהייב ווי א לאגער פאר סאוויעטישע קריגס-געפאנגענע, דערנאך געווארן א קאנצענטראציע-לאגער. געפאנגען זענען דארט געווען ארום 500 טויזנט מענטשן פון 26 לענדער. דערמארדעט געווארן ארום 360 טויזנט. איצט געפינט זיך דארט א מלוכה-מוזיי.
- (52) דאס הייסט : קרעמאטאריום 2—3.
- (53) ד.ה. קרעמאטאריום 4 און 5.
- (54) ריכטיקער „זאנע“, ד.ה. די באד. האט זיך געפונען נאענט פון קרעמאטאריום גר. 4.
- (55) עפעקטן-לאגער — דאס איז געווען דאס ארט, ווו עס האבן זיך געפונען די מאגאזינען פון די זאכן צוגענומענע ביי די אנגעקומענע קיין אוישוויץ דע-פארטירטע. די אסירים האבן דעם עפעקטן-לאגער גערופן „קאנאדע“ (זע: זעהן, הברה נ' 35 אין קאפ. 3). אין סוף פון 1943 יאר זענען אין עפעקטן-לאגער פון בירקענאו געווען 35 באראקן. אין 30 האט מען סארטירט, מאגאזינירט און אויך צוגעגרייט ארויסצושיקן די זאכן קיין דזשטלאנד. אין 2 באראקן האבן געווינט די אסירים פון דער קאמאנדא „קאנאדע“ און אין די געבלייבענע האט זיך געפונען די אדמיניסטראציע און אנדערע. דארט האבן זיך אויך געפונען די דעפאזיטן פון די זאכן פון די קאצעטלער נישט-יידן, ציט-ווייליקע אסירים פון לאגער.
- (56) פארגלייך מיטן פלאן פון בירקענאו.
- (57) ד.ה. קרעמאטאריום 2—3.
- (58) ד.ה. קרעמאטאריום 4—5.
- (59) ד.ה. קרעמאטאריום 2—3.
- (60) ד.ה. קרעמאטאריום 4—5.
- (61) האט זיך געפונען אויפן אפשניט B II f
- (62) האט זיך געפונען אויפן אפשניט B I a, B I b
- (63) אויפן אפשניט B II d
- (64) ד.ה. קרעמאטאריום 2—3.

- (65) גערמאניזם, געמיינט: זייער נאָענט.
- (66) זע ה'עה 44.
- (67) אין פּויליש — עראָפּלאַנען.
- (68) די גרופע אסירים באַשעפטיקטע בני דער אַרבעט האָט געהייסן: „צערלע־געבעטריב־קאָמאַנדאָ“.
- (69) געמיינט: באַראַקן, וווּ עס האָבן געווינט די ס.ס.־מענער.
- (70) אַ פּוילישער אויסדרוק, געמיינט: ענלעך.
- (71) ד.ה. די קרעמאַטאַריעס 2—3.
- (72) ד.ה. די קרעמאַטאַריעס 4—5.
- (73) די זאָנדער־קאָמאַנדאָ אַרבעטער האָבן געווינט אין באַזונדערע באַראַקן, אַב־סאַלוט איזאָלירט פון די איבעריקע. אין אָנהייב אין די בלאַקן נר. 22—23 אויפן לאַגער אָפּשניט Bilb, נאָך דעם אין בלאַק נר. 2 און בעיקר אין בלאַק נר. 13 אין מענער לאַגער, אָפּשניט Bilb. בסוף, פּדי זיי נאָך מער אָפּגרענעצן פון אַנדערע אסירים, זענען זיי איבערגעפירט געוואָרן צו וווינען אין די בוי־דעם־שטיבלעך פון די קרעמאַטאַריעס 4—5.
- זע אַטאָ קראָוס, אַריך קולקאָ, ד.צ.וו., ז. 143.
- (74) דאָס איז געשען אין סעפטעמבער 1944. די ס.ס.־לאַגער אָנפירונג האָט אָפ־געבאַרט די קרבנות, געזאָגט, אַז זיי ווערן איבערגעפירט קיין גלייוויץ און אָפילו זיי צוגעטיילט נייע קליידונג און עסן אויפן וועג און זיי אָפּגעשיקט קיין אוישוויץ 1 און דאָרט זיי אומגעבראַכט. זייערע טויטע קערפּערס אָפּגע־טראַנספּאָרטירט קיין בירקענאַז צו פאַרברענען אין די קרעמאַטאַריעס. די מיט־גלידער פון דער זאָנדער־קאָמאַנדאָ האָבן דערקענט מתים פון זייערע חברים. זע: „קאַלענדאַר“, אוישוויצער העפטן 7/1963, ז. 87.
- (75) לעווענטאַל מיינט דאָ דאָס פאַרניכטן די יידן פון דורכגאַנגס־לאַגער (דעפּאָט־לאַגער). דאָרט זענען געווען אסירים, וועלכע זענען נישט אַדורך די לאַגער־עוידענץ, נישט סעלעקציאָנירט געוואָרן, נאָר גלייך פון דער ראַמפע אַרײַנגעפירט אין דורכגאַנגס־לאַגער.
- (76) געמיינט: די ס.ס.־אָנפירונג פון לאַגער.
- (77) געמיינט: די אָנפירונג פון דער אינטערנאַציאָנאַלער ווידערשטאַנד־אַרגאַניזאַציע פון לאַגער.
- (78) זע ה'עה נ' 59 צו די דאָקומענטן פון לייב לאַנגפּוס.
- (79) גערמאַניזם, געמיינט: פּרזיער.
- (80) געמיינט: דער קאַפּאָ קאַמינסקי, זע: זייט 233.
- (81) אַרבעטס־גרופּן, וועלכע האָבן געאַרבעט אויסער דער אַרומצוימונג פון לאַגער.
- (82) ד.ה. די קרעמאַטאַריעס 4—5.
- (83) ד.ה. דאָס קרעמאַטאַריום 3.
- (84) גערמאַניזם, געמיינט: אַוועקנעמען.
- (85) אין טעקסט: ער.
- (86) ד.ה. די קרעמאַטאַריעס 4—5.
- (87) זע פּראָגמענט [54], זייט 400.
- (88) ווי אויבן.

- (89) ד.ה. קרעמאטאָריום 4.
- (90) ד.ה. קרעמאטאָריום 2—3.
- (91) געמיינט דער זאָנדער־קאָמאָנאָד פֿון 4טן קרעמאטאָריום, וואָס האָט אויפגענוֹר־מען דעם בונט. זלמן לעווענטאַל איז געווען באַשעפטיקט אינעם 3טן קרעמאטאָריום.
- (92) ד.ה. קרעמאטאָריום 2.
- (93) די אינפֿאַרמאַציע איז נישט קיין גענויע. זלמן לעווענטאַל אליין האָט נישט געזען דעם פֿאַרלוף פֿון די געשעענישן, וואָס זענען פֿאַרגעקומען אין די קרעמאטאָריום 4 און 2. לויט די ביז איצטיקע פעסטשטעלונגען האָבן די זאָנ־דער־קאָמאָנאָד מיטגלידער פֿון קרעמאטאָריום 2 אַנטוואָפֿנט אַ קאָמאָנאָד פֿירער און אים אַרבינגעשלידערט אין ברענענדיקן אווון און אַ צווייטן 0.0. מאַן דערהרגעט. פֿאַרגלייך: ז' 239—241.
- (94) אַרומגערינגלט.
- (95) געמיינט די נעבן־לאַגערן אין רייסקאָ, בודי, האַרמענזשע און באַביצע.
- (96) פֿלי משחית געווער און אַמוניציע.
- (97) פֿאַרגלייך: ז' 370.
- (98) צווישן זיי דער דיין. לייב לאַנגפֿוס, זע: ג'ע, פֿון ש. טאָב (ד.צ.וו.).
- (99) ד.ה. קרעמאטאָריום 3.
- (100) ד.ה. אין דער תּפֿיסה אינעם 11טן בלאַק אין אוישוויץ 1. דאָרט זענען געוואָרן אַינגעזעצט נאָכן אויפשטאַנד 14 מיטגלידער פֿון דער זאָנדער־קאָמאָנאָד און 5 מיידלעך, באַשולדיקטע אין צושטעלן פֿולווער פֿאַר די אויפשטענדלער פֿון דער זאָנדער־קאָמאָנאָד. זע: „קאַלענדאַר“, אוישוויצער העפֿטן, 1963, ז' 7.
- ז. 94. פֿאַרגלייך: קאַפּיטל 14.
- (101) דיין פֿון מאַקאָר־מאַזאַוויצע, לייב לאַנגפֿוס.
- (102) אויפשפּיט אויף ייִדישע מצבות: תּהי נשמתו צורה בצרור החיים.
- (103) דאָס איז וועגן אַ שמועס צווישן די פֿאַרשטייער פֿון דער אַנפֿירונג פֿון ווי־דערשטאַנד אַראַגאַניזאַציע פֿון דער זאָנדער־קאָמאָנאָד מיט די פֿאַרשטייער פֿון דער לאַגער־אונטערערד, וועלכע דער מחבר איז חושד אין נישט קאָנסע־קווענטקייט.
- (104) געמיינט: די פֿאַרבינדעטע.
- (105) פֿאַרגלייך: ז' 418.
- (106) געמיינט: אַנטלויפֿן.
- (107) זע: ז' 218—220.
- (108) זע: ז' 261—263.
- (109) הערט פֿאַנישט איז געבוירן אין 1911, אָדער 1912 אין לאַמזשע. זײַנע עלטערן האָבן געהאַט דאָרט אַ מעבלי־געשעפֿט. הערש האָט געהאַט 3 שוועסטערס און אַ ברודער, וועלכע האָבן, ווי ער, זיך געלערנט אין לאַמזשער גימנאַזיע. ער איז געווען אַ פעיקער און לוסטיקער בחור, אַ ציוניסט, אַ מיטגליד פֿון „השומר הצעיר“.
- האַרבסט 1942 האָבן זיך פֿאַרשפּרייט אין לאַמזשע קלאַנגען, אַז די נאַציס גרייטן די ליקוידאַציע פֿון לאַמזשער געטאָ, דאָן זענען הערש מיט עטלעכע זײַנע חברים אַנטלאָפֿן אין די וועלדער פֿון באַטשע־מאַקער (9 קמ. פֿון לאַמזשע), פּדי אַרבינצוטערטן אין אַ פֿאַרטיזאַנער אַטריאַד. אַבער דאָס איז אים נישט געלונגען. אין אַ קורצער צײַט אַרום זענען ער און אַנדערע לאַמזשער

זשער יידן, וועלכע האָבן זיך געמאַכט זיעמליאַנקעס אין וואָלד, אַרומגע-
רינגלט געוואָרן דורך דער דײַטשער זשאַנדאַרמערע און פּוילישע אַרטיקע
פּויערים. אַלע יידן און צווישן זיי הערש פּאַניטש זענען דורך דער זשאַנדאַר-
מערע אַריבערגעפירט געוואָרן קיין זאַמבראָוו, וווּ מען האָט זיי קאַנצענטרירט
אין די געוועזענע קאַשאַרן. נאָך עטלעכע וואָכן הונגער און פּיין זענען אַלע
דעפּאָרטירט געוואָרן אין יאַנאָאר 1943 קיין אוישוויץ.

בײַ דער סעלעקציע פונעם טראַנספּאָרט איז ער צוגעטיילט געוואָרן צו דער
זאַנדער־קאַמאַנדאָ צוזאַמען מיט די פּאָלגנדע יונגע און שטאַרקע מענער פון
לאַמזשע: בוראַק משה, גושיבאַווסקי מאַטל, מאַטקאַווסקי נתן, קאַלניאַק איי-
זיק (זע הערה 110), ריבאַק יחזקאל (זיי אַלע זענען אומגעקומען אינעם
אויפשטאַנד פון דער זאַנדער־קאַמאַנדאָ), ווראַנאַ אברהם (איז דערמאָרדעט
געוואָרן דורך די ס.ס.־לייט אין סעפטעמבער 1944. ער איז געווען צווישן די
200 אומגעבראַכטע מיטגלידער פון דער זאַנדער־קאַמאַנדאָ, דערמאָנטע דורך נ.
לעווענטאַל).

סאַבאַטקאַ משה (אַנטלאָפּן בשעת דעם אויפשטאַנד, געכאַפט געוואָרן, אייב-
געזעצט דעם 10טן אַקטאָבער, דריי טעג נאַכן אויפשטאַנד, אין בונקער פונעם
11טן בלאַק און דאָרט דערמאָרדעט דורך די ס.ס.־פּאַרשער).

פון לאַמזשיצע: חיים יאַנקל (פּאַמיליע־נאַמען נישט פעסטגעשטעלט, — אומ-
געקומען אינעם אויפשטאַנד), סאַסנאַווסקי (ער האָט איבערגעלעבט אוישוויץ,
געשטאַרבן אין אויסטראַליע), פּרידמאַן משה פון זאַמבראָוו (לעבט איצט אין
ישראל) און אַנדערע, וועמענס נעמען זענען אונדז נישט באַקאַנט.
ג״א פון העלענאַ שפּראַצער, אַרכ. ב. מאַרק.

110) אייזיק קאַלניאַק שטאַמט פון אַ רעליגיעזער, פּאַרמעגלעכער שטוב. זײַן פּאָ-
טער האָט געפירט אין לאַמזשע אַ געשעפט פון קליידער, וווּ ס׳האַבן געאַר-
בעט זײַנע דערוואַקסענע קינדער: צוויי זין און אַ טאָכטער, צווישן זיי
אייזיק.

פאַר דעם אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט אייזיק חתונה גע-
האַט. ער איז געווען אַ ציוניסט, געהערט צו „השומר הצעיר“ אין לאַמזשע.
אין דער זאַנדער־קאַמאַנדאָ איז ער געווען אַ פּאַראַרבעטער.
ג״ע פון העלענאַ שפּראַצער, אַרכ. ב. מאַרק.

(111) זע: זײַ 277—281.

(112) זע: זײַ 220—221.

(113) זע: קאַפּיטל 1.

114) דורך דער באַצייכענונג „ציווילע“ מיינט דער מחבר די מענטשן, וועלכע זע-
נען געקומען מחוץ דעם לאַגער אַלס פּרייע באַשעפטיקטע אין די פּאַרשיידענע
אונטערנונגען אויפן שטח פון אוישוויץ.

115) עס דאַרף זײַן — מיליאָנען מענטשן. דער מחבר, טראַץ, וואָס ער איז געווען
אַ מיטגליד פון דער זאַנדער־קאַמאַנדאָ האָט נאָך דאַן נישט באַגריפּן די אומ-
געהייערע גרויסע צאַל דערמאָרדעטע. ווי עס איז פעסטגעשטעלט געוואָרן
איז זי דעראַנגען צו אַרום 4 מיליאָן.

(116) זע: זײַט 16.

117) דער מחבר האָט די דאַטע פּאַרשריבן טאַפּלט: דורך ציפּערן און אויך אין
פּויליש.

הוספה צום לאָדזשער פתביד

[—] געשריבן פין [—] ענגן קרייז זאָנדער קאָמאָנדאָ קרע-
 מאַט[אַריע] 2 19-15/8-44¹ פין [ז] למן לעווענטאל פוילן — טשע-
 כאַנאַ[וו] [וו]ער וואָלט דאָס ג[ע]גלויב[ט] יעצט נאָך אין 8-ט[ו] מאָנאַט
 — 1944 זאָל מען ג[אָר] פירן ו[ו]יטער די פאַרשאַלטענע שפּיל פין
 אומד[ע]רהערטן פאַרניכט[ונגס] - סיסטעם [וו]אָס [מ]פּירט דאָ שוין
 ליידער זייט 2-3 [יָר מיט [אַזאַ] גרויזאַמער אכוריות געגן די [יודן]
 [—] [באַקאַנט א[י]ז די לאָדזער „געטאָ“ געווען נאָך ווען מיר זענען
 אין אינזערע היימען געווען אַלס די שרעקלעכסטע פין אַלע געט[אַ]ס מיט
 איר שטרענגער אָפּגע[ז]ונדערטקייט אין מיט [—] דעם [פאַר]שטענד-
 ליד די גוואַ[ל]דיג גר[ו]י[ס]ע נויט [וו]אָס ה[אַ]ט דאָרט געהערשט. אָבער
 דאָ[ס] וו[אַ]לטן [פ]יל געק[אַנט] [—]
 [—] אויך נישט ווינציגער די פּסיכאָלאָגן, ווילנדיק ש[טוד]ירן אין
 דערגיין דעם גייסטיקן צושטאַנד פין די מענשען וואָס האָבן ציגעלייגט
 זייערס אַ האַנד צי דער אַזוי גרויז[אַמער] פינצטע[רער] שמוציגער אַר-
 בעט. דאָ[ס] וועט זיין [אינ]טער[עס]אַנט! אָבער ווער ווייס[ט] צי וועלן
 אַט די פאַ[רש]ער דערגיין דעם אמת, צי וועט ווער ז[י]ן בכח גרינד-
 ליד [—]
 [—] פין מענשליכן אַש — אין אַנדערע ערטער [—] זיכט גיט,
 איר וועט פיל געפינען. כיוועל אָבער דאָ אַ קליינע באַמערקונג צי דער
 געשיכטע פין לאָדזער געטאַלעבן ציגעבן. כּיִהאָב דאָס גאַנצע געלייענט
 [מיט] איבער מענשליכן [—]
 [—] געגענ[ד] פין ראַדאָם² [—] [וו]אָס [אי]ז [ד]אָרט [מיט]
 איר געוואָרן. גוים אין יודן [—] [ער] האָט די גאַנצע וועלט אַזוי
 גענימען מיט אַלע [י]ודן פין אייראָפּע, יעצט גייט די [אַ]קציע וועגן דעם
 בעקאַנטן לאָדו³ [—]
 [אַ] גרופע מענשעלעך פין קאַרגע 200 מאָן [צוויי הינדערט], נאָך קלע-
 נער, גענימען. פין זיי אַלע אַן אויסגעטיילטע גרופע פין קאַרגע — 20 —

מענשען [צוואַנציג] אַרים דעם קליינעם הייפל מענשען וועלן זיך מאַ-
טערן נישט בלויז די היסטאָריק[ער] [—]

[—] [אינעם] [—] אויסזידלונג [—] אַ רעטעניש [וואָס עס]
ווייסט נישט קיינער אפשר אַלע אומברענגען? [—] ניין גיי שוין גיי!
דאָס נישט, פאַרוואָס? ווייל ס'איז מיר נישט באַקוועם צי גלויבן. נאָך
[אַ פאַר] מאַנאַטן [—]

[—] נאָך [—] צי זיכן. נאָך פיל בעהאַלטן מאַטעריאַל וועלכעס
ס'וועט פאַר אייך, גרויסע וועלט [,] פיל ניצן ברענגען אויף דעם
זעל[ב]ן פלאַץ אין אויך אָפּן פלאַץ פּין די שכנותדיקע[ר] פאַבריק וואָס
שטייט אַנטקעגן איבער די גאַס. זוכט דאָרט אין די גריבער.
[—]

אַלע זעהען ווי מ'שיסט [די] [אַנ]דערע [אין עס] ג[יי]ט זיין רייהע
שוין[ין] דאָכט [,] ער גייט קריגן די קויל אין שטאַרבן. אין קיינער ווערט
זיך נישט [,] פאַרוואָס? דאָס לאַדזער געטאָ [קאָן ניט] לעבן [—]
וועט אַלץ פאַרענטפערן. אַזוי איז דאָס לעבן

[—] אויסשיסונג? פאַרוואָס לאַזן זיך אינזערע ברידער פירן צי דער
שחי[טה] אַזוי רוהיג אָן יעדן מינדעסטן ווי[ד]ער[ש]ט[א]נד? אָן אויסנאַם
[איז] דער פאָ[ל] [וואָס] איז כדאי צו ד[ע]רמאַנען לשבח [—] זכרם
ברוך וואַרשע! שוין[ין] דאָס צווייטע מאָל וואָס האָט נישט געלאָזט [—]
[אוי]סזידלען [,] בעסער געזאַגט [אי]מברענגען. [—] בעסער פאַלן
אין שלאַכט פּין קוילן אין גראַנאַטן אין נאָך איין מאָל אין ווידער וואַרשע
[וואָס] זייט די גאַנצע פאַרניכטונגס-אַקציע פּין מיליאָנען יודן האָט איינ-
מאָל וואַרשע געוווּזן די העלדישקייט⁴ פּין נישט לאַזן זיך [—] אויס-
קוילען [—]

[—] פּין אַ קליין שטעטלע [—] ווייטעריקעס לאָזן איך פאַר גע-
שיכטע שרייבער אין פאַרשער[.]. מיר פּין אינזער זייט באַהאַלטן [י]עדע[ס]
אינטערעסאַנטע [אין] ניציקע וו[אָ]רט [—]
[—] מיר [זענען] יעצט אין דייטשי[ש]ע הענד [—]

[—] אימבאַוואַפנטער מוטלאַזער [יוד] [—] [פאַר] וואָס? די זעלבע
שוואַרצע לאַפעס [וואָס] מאַכט דעם טויט די דאָזיקע יודישע [—]
[פרו]יען אין קינדער אַט די זעלבע לאַפע פירט זיי אַליין צי דע[ם]
אינטערגאַנג [—]

יעצט! זייט 3 וואָכן שטייט שוין דער רויטער⁶ ביי די טויערן פֿין וואַרש[ע] — זייט אייביגע טעג שטייט ער שוין ביי די טויערן פֿין פֿאַרזין אין נאָך אַלץ האַלט ער⁶ די שוואַרצ[ע] פֿינסטערע מאַכט ביי איר הער-שאַפט, אין פֿירט ווייטער איר טייוולאַניש[ע] שפּיל פֿין שיסן, הענגען, גאַזעווען, ברענען, שלאַגן, אַלץ [וואַס] ס'לאַזט זיך פֿאַרניכטן, — ווער וואַלט דאָס געגלו[י] בט, אַז נאָך יעצט וועט ער האַ[בן] אַזוי פֿיל צייט צי פֿאַרניכטן דאָס רעשטל פֿין יודן וואָס איז נאָך ערגעץ ווי פֿאַרבליבן [.] די קליינע הייפלעך אַדאַנק זייער שווערער ניצבאַרער אַרבעט וואָס האָבן זיך געפֿינען ביז יעצט אין די פֿאַרשידענע לאַגעראַלעך אַרים [דעם] גרו[יס]ן ברענענדיגן קאַלד-אויזון וואָס ריפּט זיך ד[אָ] אוי[ן] שווי[ץ]-בירקענאַנ?⁷

[—]

[—] יעצט ענדע זימער 19/44 / אויפן יודישן קאַלענדאַר שוין חודש אַל[ו]ל, אַ פֿאַקט איז אַז זי⁸ האָט עקזיסטירט[.], וועגן די אַ[ינע]רלעכע באַדינגונגען פֿינען דאַרטיגן לעבן, וועט איר [ה]אַבן דאָ⁹ אין דעם געזאַמלטן מאַטעריאַל — אַ [ק]לאַר בילד פֿין אַלץ, נעמענדיג פֿין ווירטשאַפּטלעכן, גייסטיקן, אין אַזו[י]! פֿינעם פיזישן געז[ונ]יגט צושטאַנד [.] ווי איר זעט דאָ, האָט זיך בעמיט [אַ געוויסער] מענש מיט אינטערעס פֿאַר דער געשיכ-טע אין געזאַמלט בילדלעך, פֿאַקטן, בעריכטן אַ[י]ן סתּם ידיעות, וועלכעס וועט באַשטימט פֿאַראינטערעסירן אין ניצן ברענגען דעם צוקונפֿטיגן היסטאָריקער. מיר אָבער קליינע גרופּעס מענשעלעך אַרים וועלכע די היסטאָריקער וועלן האָבן צ[ו] אַרבעטן נישט ווינציקער ווי איבער ש[רע]קלעכעס [וואַס] עס [קאָן] די גע[שיכטע]

[—] יעדער פֿאַקט פֿין מענשן ווירדע — פֿין פֿרעגן פֿאַרוואָס? [אין מען האָט] אַנגעהויבן אַ טימל אין געוואַרפֿן זיך אויף די ס.ס. מענער. אין ס'האַט באַוווּזן אַ יודישע יונגע [פ]רוי¹⁰ אַרויסרייסן דעם רעוואָלווער פֿין אוי-בערשאַפֿירער אין דערשאַסן מיט אים עטלעכע מאָן. [—] די שרעק-לעכסטע מענשען פֿין לאַגער-עפֿאַכע! [—] יהי זכּרם ברוך¹¹ אויסער דעם גייט אַלץ פֿאַר מיט אַ גוואַלדיגע [—] עס קימען די מענשן אָבער וויסענדיג ווי מען פֿירט זיי, זיי קימען אין קרעמאַטאָריום. [—]

[ווי]דער די [ז]עלבע [ש]פּיל אין ווידער [ווייסט] מען נישט ווהיין. אַזוי אַלץ [אין דער וועלט] וועט מען גלוי[בן] אָבער [אי]ן דעם וועט קיינער נישט גלויבן ביים [—] מיר הערן [עס פֿין] דער גאַנצער וועלט.

ווילסטו נישט [ג]לויבן אין אמת אין איר וועט שפעטער שוין נישט גלויבן אין דעם אמתן פאק[ט], איר וועט שפ[עטער מסתם] [זיכן] פארשידענע תרוצים' [—] דעם אמת וועט מען [פארשטיין] דעם אומגליק פין אַזאַ צער [—]

[—] [עס וואלט] געווען גאַנץ גאַוון, ס'וועט [—] ווען ס'וועט [עמעצן] געלינגען צי גע[פי]נען מער [הע]פטן דאָס וואָס איז גע- שריבן געוואָרן — אין די [מויערן] פין שוואַרצן [ב]נין¹² פין דער זעלבער צייט וואָס יענער¹³ האָט געזיכט די סיבות פין זיינע ליידין ביי זיין פרעזעס¹⁴, דאָן האָבן מיר אים שוין געקאָנט געבן אַ בעסערן [ענטפער] אויף די געשעהענישן. — אינטערעסאַנט איז נאָר דערביי די פסיכאָלאָג[יע] פין מענש וואָס לאָזט זיך בקיינפאַל נישט צי דעם שלעכטן געדאַנק אויף דעם וואָס ער זעט אים בולט[.]. ער רעדט, דערציילט אין וואָס האָט פאַסירט מיט יענעם יודן. אַזוי דערציילן אינאָך די זעלבע [—] האָבן יעצט ביים אָמט פין [—] אין וואָס טראַכטן די מענשן [.] איך וויל זאָגן אַז [זיי] וועלן בעשטימט דעם אמת נישט דער[גיין] ווייל ס'איז קיינער נישט בכח דאָס זיך פאַרצישטעלן. אַזוי גענוי ווי די גער שעהענישן אַליין קאָן זיך קיין מענש נישט פאַרשטעלן[.]. ווייל ס'איז אי[מ]- גלויבליך אַזוי [וויסן] גענוי אינזער איבערלעבן בכח [—] דאָס אַלץ [—] איבערציגעבן, וועט נאָר זיין איינער פ[י]ן [—]

[פין] אינזער ענגן קרייז. אויב עס וועט ווער פין אינאָך איבערלעבן דורך אַ צופאַל, אין וועלכן מיר גלויבן אויף 1 פראָצענט נישט. אַזוי געפינ[ענדיג] דאָס פעקל פאַרשריבן מאַטעריאַל האַלט איך פאַר [מ]יין חוב דאָס צי בע- האַלטן [—] בכדי זיין¹⁵ אַרבעט זאָל נישט גיין לאַבוד אין [בכדי] די וועלט [—] די צוקונפט[יקע] [—]

[אי]ך קען מיר נישט דערלויבן יעצט צי בעשרייבן דאָס וואָס כ'וואָלט גע- וואָלט ציליב פערשידענע מאַטיוון. — הויפ[ט] זעכליך דערפאַר ווייל [מען] האַלט אינאָך שוין ליידער אינטער אָן אויפזיכט [פאַד אָבסערוואַציון]¹⁶. אָבער כ'קען נישט בעהאַלטן דאָס¹⁷ אַז כ'זאָל נישט דערצי ציגעבן אַט די פאַר ווערטער וועגן דעם גרויסן טעות וואָס מיר אַלע [האָ]בן געהאַט [אין] איי[נ]רעדן, אַז ער¹⁸ דאַרף האָבן מענשען צי דער אַרבעט. אמת ער דאַרף טאַקע[.]. אָבער דער [פ]אַקט פין יודן פאַרניכטן שטייט ביי אים [—] [אויפן ערשטן אָרט, העכער פין אַלץ] [—]

[—] דאָס וועט געבן די שפעטערדיקע פאַרשע[ר]. די היסטאָריקער און נאָכמער די פסיכאָלאָגן אַ קלאַר בילד אין אַ ליכט אויף דער געשיכט[ע] פֿין די געשעהענישן אין ליידין[.], ווייל דער [—] ריכטיקער שפּיגל פֿין דעם פּוילישן געטאַ-לעבן איז אי[מ] באַדינגט לאַדז — אין נישט וואַרש[ע] דאָס צווייטע [—] ווייל פֿין ערשטן מאָל אויסזידלען ביזן צווייטן האָט דאָס וואַרשעווע[ר] [ייד]נטום געלעבט אינטער אויסערגעוויינל[עכע] גע-טאַ-באדינגונגען, וואָס האָט אַזוי פֿיל דערמעגלעכט. [—] דערהויבן צי קעמפ[ן] פאַר[ר] [—]

[—] ווען מ'באַקענט זיך מיט די לעבענדיגע [מענשן] פֿין געטאַ [—] דאָן באַקומט מען אַ קלאַרן ענטפער אויף אַלעם [—] [דערציין]-לונג פֿין אמת, ווייל [דאָס איז] נאָך אַלץ נישט דער גאַנצער אמת. דער גאַנצער אמת איז נאָך פֿיל טראַגישער אין שוידערה[אַפט]ליכער. אין העפט [—] אויסגראַבן, כדאי צי [זיכן] [—] ציליב אַ צופאַל [איז] דאָס ¹⁹ געוואָרן בעגראַבן אויף עטלעכע ערטער. — זיכט נאָך! איר [וועט] [—] נאָך געפֿינען.

הערות צו דער הוספה צום לאַדזשער פתב"ד

- (1) ד.ה. קרעמאטאָריע 3.
- (2) וואַרשײַנלעך מיינט דער מחבר די אַרטשאַפט פּירליי, נישט ווייט פון ראַדאָם, וווּ פון אַפּריל 1940 ביזן 2טן יאָנואַר 1945 האָבן די היטלעריסטן צעשאַסן און אויפגעהאַנגען אין אַלגעמיין אַן ערך פון 12.000 מענטשן, סײַ פּאַליאַקן און סײַ ייִדן.
- (3) די ליקווידאַציע פון לאַדזשער געטאָ איז פּאַרגעקומען אין משך פון 23סטן יוני ביזן 31סטן אויגוסט 1944. קיין אוישוויץ זענען אַריבערגעפירט געוואָרן אַן ערך פון 75 טויזנט מענטשן. דאָס לאַדזשער געטאָ איז געווען דאָס לעצטע געטאָ אין פּוילן.
- (4) דעם מחבר גייט דאָ וועגן דעם באַוואַפנטן ווידערשטאַנד פון וואַרשעווער געטאָ אין די טעג פון 18—20 יאָנואַר 1943, ווי אויך וועגן אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ, וואָס איז אויסגעבראַכן דעם 19טן אַפּריל 1943.
- (5) ד.ה. די סאָויעטישע אַרמיי.
- (6) ד.ה. דער שונא, דער נאַצי־אַקופאַנט.
- (7) חוץ דעם שטאַם־לאַגער אוישוויץ 1 האָבן צום אוישוויצער טויט־קאַמבינאַט געהערט: בירקענאַז און 39 נעבן־לאַגערן, גערופן אויך צוואַנג־לאַגערן, אויסן־לאַגערן, אַרבעטס־לאַגערן, וועלכע האָבן זיך געפונען אויפן שטח פון גאַנץ שלעזיע און אַפילו אויסער שלעזיע, ווי למשל דער לאַגער ברנאָ אין טשעכאָסלאַוואַקיי.
- (8) דאָס לאַדזשער געטאָ.
- (9) אין לאַדזשער פתב"ד וועגן וועלכן לעווענטאַל שרײַבט אין זײַן הוספה.
- (10) דעם מחבר גייט דאָ וועגן דעם פאַקט פון דערשיסן דעם פּו.ס.ראַפּאַרט־פּירער שיללינגער, זע: זײַט 102.
- (11) אין באַצוג צו די ייִדישע קרבנות.
- (12) אויפן שטח פון קרעמאטאָריום.
- (13) לעווענטאַל מיינט דעם מחבר פון לאַדזשער פתב"ד.
- (14) ס'גייט דאָ וועגן עלטסטן פון לאַדזשער יודנראַט מרדכי־חיים רומקאָוסקי.
- (15) געמיינט דעם מחבר פון לאַדזשער פתב"ד.
- (16) אין פּוילישער שפּראַך מיט ייִדישע אותיות [Pod obserwacją] ד.ה. אונטערן אויפוויכט.
- (17) ד.ה. דאַקומענטן, נאַטיצן.
- (18) ד.ה. היטלער־דייטשלאַגד.
- (19) די דאַקומענטן, די נאַטיצן.

אינדעקסן

אינדעקס פון נעמען

- אפאללא הערמאן 169
אפעל בנימין 423
ארנאסאן חיל 224
ארלאוסקי ווימאן 170
ארליך ישעיה 242, 245
ארגשטיין שאול 179
אש שלום 99
אשכנזי ניסים, זע עסקענאזי ניסים
אשמאן-זאלצשטיין שרה 258
- ב**
באגער ווילהעלם 32, 41, 188
באום ברונא 40, 41, 50-53, 56, 66, 67, 72, 87, 117, 119, 120, 122, 123, 161, 162, 182, 190, 191, 194, 199, 204, 210, 223, 224, 228, 234, 235, 238, 244, 246, 257, 258
- באטוין 127
באטיא-קופערבערג רבקה 139, 140
באירסקי יאקוב 96, 99
באלאבאן קובא (יעקב) 177
באליצקי זיגמונט 67, 126, 137, 226
באנגאל (אבערמיסטער) 152
באנדער עזריאל 172
באער ריכארד 31, 243
באראדין 82
בארג בערנארד 159
בארינסקי אנא-ליזא אורה 139, 162
בארליצקי נארבערט 59
בארשטשעווסקי גיטל 135
בארשטשעווסקי (קארמאן) יידל 83, 85, 116, 122, 148-150, 159, 163, 164
- בודיאשעק סטעפאן 76
בוימגארטן (פון בענדין) 161
בוך הערמאן 236
בוכוויץ זאב (וואצלזאוו) 191
- אבסטבאום דניאל („דאניעל“) 185, 212
אבראקאפף יצחק 169
אבראמאווטש געצל 177
אגאפסאווטש עווא — 205
אדלער ה. ג. 46, 55, 72, 191
אהרון מאריס 237
איסטין (אויסטין) בעקי 128
אונגליק שארל 184
אונגער מנשה 99, 108
„אורבאן“, זע יאסינסקי סטעפאן
אורטנער נתן 373
אוריסאן דוניא 204
איוואגאוו ניקאלאי 67
איוואשקא טאדעווש 72, 115, 163, 167, 190-192
איינער ישעיהו 184, 191, 224, 258
איזענבאך מענדל (סענדער, אלעק-סאנדער) 177
איזמאן אדאלף 27, 31, 32, 38, 43, 44, 247, 258
איצקאווטש העניעק 184
אלבערט מנשה 52, 56
אלטוס שמעון 242
אלטער (וויקטאר) 161
אלטשולער מרדכי 5
אלמאסי לעאפאלד 168
אלעווסקא- (זעלמאנאווטש) רחל 139, 140, 162
אלעקסאנדער 125, 126
אלפעראווטש יצחק 12
אלפעראווטש, זע שולמאן צילע
אנדראז יאהאן 169
„אנאנים“, דער דיין“, זע לאנגפוס לייב
אנטיטיפאוו (אנטיפאוו) 82, 226
אנטעק (א קאפא) 75
אסגאמסקי ג. 65

- בראון בינג 176
 בראטרא זאפיא 157
 בראל פראנצישעק 55, 192
 בראנדווין האנס 175
 בראנדט רודאלף 36
 בראנדט רחל (ברוט רחל) 129
 בראקמאן דוד 170
 ברוק יוסף 237
 ברוק יצחק 237
 ברייטבארד זישע 89
 ברענער ליבער 274

 גאטליב קאראל 179
 גאטשאלק (רב) 96
 גאלדבערג יעקב 5
 גאלדבערג משה 125
 גאלדבערג קדיש 83, 84, 87, 162, 247
 גאלדבערג שרה 128, 131, 162, 194, 204, 202
 גאלדבערג 242
 גאלדגעוויכט עווא 135
 גאלדגעוויכט-מאזשאוויטש אלא פריי-מעט 143
 גאלדמאן סאניע-וואסערשטרום 129, 134, 194, 247
 גאלדמאן שארל 84
 גאלדמאן (א שרייבער פון טארנע) 148
 גאלדפינגער הערש (הערשל) 5
 גאלדשאל העניעק 125
 גאלדשטיין חיים-איצל 147, 163, 211
 גאלדשטיין מאטל 159
 גאלדשטיין ניקאלאוס 170
 גאלדשיידער הערשל 162
 גאלינסקי טאדעווש 180
 גאלינסקי עדווארד (עדעל) 131, 193, 194, 200, 201, 202, 203, 204
 גאמאר אירענע 135, 136
 גאסטינסקי זלמן 167, 168
 גאסלאווסקי חיים 179
 גארדאן יעקב 145, 146
 גארלינסקי יוזעף 40
 גארנצארסקי-יוסקינד העלען 130
 גארפניקעל אברהם 278, 281

 בוכוויץ משה 180
 בולאוקא אנרי 41, 75, 83, 84, 96, 98, 164
 בוקי מילטאן 245, 246
 בוראק משה 242, 429
 בורגער ערנסט 64, 66, 67
 בוריא דושאזעפע (נונציוס) 80, 179
 בורשטיין פסח 5, 46
 בידערער קארל 173
 ביילאוויטש מרדכי 116, 124
 ביליס ראבערט 170
 בינדער אנני 156, 165
 ביעלעצקי יעושי 182
 בירענבאום (צפורה), זע גוטניק צפורה
 בישאף היינריך 32, 41
 בלאופעדער ארמין 169
 בלאנקענהייט דארא, זע לאדניעווסקא דארא
 בלאך ראפאעל-קעננעדי קלאדעט 165
 בלאס וואלטער 67, 87, 120
 בלומענפעלד שמואל 108
 בליך אדאלף 172
 בעטלען אסקאר 147, 150, 163, 164
 „בעטשא“ 242
 בענעדיקט יאנאס 169
 בענעש עדווארד 71
 בענצמאן ארנאלד 125
 בעסערמאן אלפרעד 122, 148, 149, 159
 בעסערמאן ראזע 135, 137
 בעקאן יהודה 46
 בערגער זיגפריד 175
 בערגער עזריאל (גרינבוים עזריאל) 72, 73, 84, 85, 90-93, 95, 98, 115, 125, 128, 145, 162, 232, 247
 בערלינער סעם 119
 בערמאן 125
 בערנארד (א דייטשישער ייד) 120
 בערקהויער דוד 161
 בראד פעררי 41, 45, 55, 73, 114, 115, 223, 239, 246, 247
 בראון אריה לייבעק 124, 159

- גארפינקעל אידה, זע כ"ץ-בעער-אידה
 גאָשניסקי טשעסלאָוו 80
 גוז 212
 גוטמאַן דוד 242
 גוטמאַן ישראל 46, 52, 53, 56, 72,
 80, 82, 84, 85, 87, 90, 98, 124,
 145, 158, 159, 161-163, 165, 238,
 251, 258
 גוטמאַן-כושאַנאָוסקא ליאַליאַ 156
 גוטניק-שאַפּיראַ צפּוריה 72, 135, 136,
 141, 150, 157, 162-164, 226, 232
 גוטפּרינד יעקב 5, 12
 גוטפּרינד שרה 72, 128-130, 132,
 134, 162, 163, 224
 גוסיעוואַ נינאַ 156
 גורסקי, זע קושיזשאַנאָוסקי
 גורפינקעל 172
 גזשיבאָוסקי מאַטל 429
 גייץ ברוך 179
 גלאָזער בערטאַ, זע יוריסטאַ
 גלאָזער (אַ קאַפּאַ) 185
 געמינדער חיים 170
 געפּנער האַנקאַ, זע וועלנער האַנקאַ
 געראַסימאָוו 261
 גערט לעממעל 176
 גערטנער אַלאַ 248, 251, 252, 254-256
 גערטנער סאַמועל 169
 גראַנבער מאַקסימיליאַן 32, 41
 גראַדאָוסקי אַסתר רחל 262, 288
 גראַדאָוסקי זלמן 52, 221, 234, 242,
 260-263, 270-273, 284-288, 347-
 350, 400, 420, 425
 [גראַדאָוסקי] ליבע 262, 288
 [גראַדאָוסקי] סאַניאַ-זלאַטעיאַבלקאַ
 שרקה 261, 262, 288
 [גראַדאָוסקי] שרה 262, 288
 גראַוער-רייפּעלד זיוה (זאַסיאַ) 138,
 162
 גראַיעק שלום (,,סטעפּאַן") 5
 גראַמב הענאַך 185
 גראַמב שלמה 185
 גראַספּעלד יאַנעק 153, 183
 גראַספּעלד מיכאַל 5
 גרינבאַום הילדאַ, זע זימכע הילדאַ
- גרינבאַל-פעלדענקריני עוואַ 136, 142,
 224
 גרינבוים עזריאל, זע „בערגער“
 גרינבערג רבקה 135, 137
 גרינבערג 146
 גרינהוט שמואל 188
 גרינוואַלד מאַקס 169
 גרישאַוו ראַזע 129
- דאָוידאָוויץ עמנואל 170
 דאַטנער שמעון 73, 190, 267, 274
 דאַנטע 263
 דאַרעמבוס יוסף, זע וואַרשאַוסקי
 יאַסל
 דבורה [לאַנגפּוס-ראַזענטאַל] 278
 דוד [פּון גריכנלאַנד] 213
 דויטש יעקב 170
 דושובינסקאַ באַרבאַראַ 49, 56, 72,
 73, 232, 238, 247
 דיאַמאַנד זלמן 188
 דיאַמאַנט דוד 224
 דיאַמאַנט מאַרטאַ 156
 דיאַמענט יהודה 153, 183
 דיאַמענט פּרעדי 164
 דיבּואַ סטאַניסלאָוו 59
 דיין, זע לאַנגפּוס לייב
 דימאַ 128
 דינור יהיאל, זע ק. צעטניק
 דיפּלאַקאָוואַ זשעניאַ 156
 דירמייער האַנס 66
 „דער געשטופּלטער“ (,,דזשאַבאַטי“)
 212
 „דער מאַרעוויכער“ 90
 דערעווינסקי יוסף 234, 271, 420
 דראַגאַן שלמה 187, 245, 274
 דראַזשאַווש יוסף (,,דער מאַרעווי-
 כער“) 90
 דרעקסלער [מאַרגאַט] 195
- האַאַס אַלבערט 119
 האַאַש אַרמין 170
 האַוסער פּראַנץ 168

- הערטינג סעם 226, 232,
הערשקאוויץ יצחק 168
- וואַגשאל יעקב 182, 183
וואַדניצקי ישראל 169
וואַינארעק, זע ווידאָף שמעון
וואַיניונסקאָס יודעליס 176
וואַלאַך סטאַניסלאַוו 85
וואַלטשאַק-סיניטישינאָ לובאַ 156
וואַלמאַן טשאַרלי 174
וואַלמאַרק פּרימאַ 135
וואַלף- [ו. גראַדאַווסקי שוואַגער]
262, 288
וואַלקען אָטאַ 144
וואַסערמאַן לעאַפּאַלד "פּאַלדעק", זע
מיימון יהודה
וואַסערשטרום סאַניע, זע גאַלדמאַן
סאַניע
וואַרמסער-מיגאַט אַלאַג 207, 43, 223, 224
וואַרשאַווסקי יאַסל 135, 136, 218-221,
229, 234, 242, 270, 293, 395,
420, 425
וואַרשאַווסקי יזאַק 172
וואַרשאַווסקי פּאַליע, זע פּילריין
פּאַליע
וואַלף יוסף 148, 151
וואַלץ שמעון 93
וויגאַדזקי סטאַניסלאַוו 141
וויגאַנסקי משה 242
ווייזער זיסקאַ, זע ראַוויין-ספּעטער
מאַשאַ
וויינער גרשון 5
וויינער יאַנאַס 170
וויינער פּינאָל 204
וויינריב משה 177
וויינשטיין מאַלאַ 248, 249, 255, 258
ווייס בנימין 169
ווייס וואַדיסלאַוו 170
ווייס לעאַפּאַלד 170
ווייס מאַרטין 168
ווייס רוזשימשקאַ 156
ווייסבלום אַסתר (עסטושאַ) 249, 251,
252, 254-256, 258
- האַזענפּוס אַסתר 130
האַכפּעלדער זאַלטאַן 168
האַלבערשטאַט מייעטעק 146
האַלבערשטאַט 373
האַלברייך זיגאַ 152
האַלוי טאַדעווש 39, 43, 48, 53, 55,
56, 64, 66, 72, 73, 77, 82, 84,
85, 161, 231, 232, 238, 244
האַלצער לעאַ 178
האַמערלע אַלבערט 189
האַמפּעל מ. 247
האַנדעלסמאַן בעלאַ 135, 221
האַנדעלסמאַן יאַנקל (יעקל) 135, 136,
218, 220, 221, 222, 229, 234,
242, 270, 271, 395, 397, 415,
420, 426
האַנעל מאַריס 80
האַנעל מיראַ 135
האַס העניאַ 130, 248
האַסנער פּריץ 164
האַפּמאַן העלענאַ 157
האַראַוויץ עליאַש 169
האַרטיענשטיין פּריץ 31
האַרטשיק א. 160, 161, 165
האַרסט יאַנאַס 140
האַטלער [אַדאַלף] 31, 78, 354, 373
האַטנער נתן 147, 158, 165
האַימאַן סטעפּאַן 67, 87, 120, 147,
164
האַימאַן פּראַנץ 88
האַימלער [היינריך] 27, 31, 36, 243,
245
הירש יעקב 169
הירש פּרעדי 140
הירשבּערג עמנואַל 274
העללער אָטאַ 87, 119
הענריק (אַ פּאַליאַק) 231
העס לודוויג 147
העס רודאַלף 16, 27, 31, 41, 42,
110, 115, 187, 350
העסלער פּראַנץ 32, 41, 112, 113,
180
הערדאַ (,אַ לויפּערקע") 200
הערטאַ (פּון „אוניאַן") 130

- וויסבלום גיוא 128, 129, 131, 331,
 162, 193, 194, 198, 200, 202,
 וויסבלום חנהלע (האנקא, האנעטש-
 קא) 249, 255, 256
 וויסבערג גינאר 137
 וויסמאנדעל (א סלאוואקיש-אונגא-
 רישער רב) 104
 ווייץ ראבערט 46, 52, 143, 149, 163
 ווילמא (פון „אוניאן“) 130
 ווילנער נחמן (פיינשטיין) 125, 147
 ווינטער יולעק 158
 ווינטער שמואל 158
 ווינער לעאן 145
 ווינער מאקס 87
 ווינער שושנה 138
 ווירטס עדווארד 32, 42
 ווישינא דוד 246
 וולאדיסלאו ז. 80
 וולאדעק (א בלאק-עלטטער) 75
 וולאך גערארד 55, 192
 וועטלער אלפרעד 178-180
 וועלטמאן זאלטאן 172
 וועליאן-פוקס פעטי 258
 וועלנער האנקא 139
 וועללער ראזא 212
 וועלערס זשארוש 46
 וועסעלי לודוויג 67
 ווערל לודוויג 147
 ווראנא אברהם 242, 429
 וורבא רודאלף (וורבא-אלאן בעס-
 טיץ) ראזענבערג וואלטער 109,
 162, 163, 166, 178-180, 191
 וורובעל יוקל (ווראנא?) 234, 238,
 242, 251
 זאבאטשען מיכאיל סטעפאנאוויטש
 47, 49, 56, 71, 115
 זאבלודאוויטש נח, 46, 90, 98, 123,
 124, 253, 258
 זאיא (די רוסיין) 243
 זאיאנטשעק (אן אדוואקאט) 184
 זאקס ישראל 170
 זוטאר קארל 136
- זוסמאן טשאַרל 175
 זיגמונט (ס.ס.־מאַן, אַ פּאַלקס־דייטש
 פון שלעזיע) 234
 זיגעלבוים אַרטור 161
 זיגפריד, זע לעדערער וויטאַסלאָו
 זיזיעמסקי לייב־אַריה 181, 191
 זיידאַף שמעון „וואַינאַרעק“ 66, 122,
 123, 182
 זיכער הענעך 242
 זילבער גאַדל 138, 234, 251
 זילבערבערג יאַנקל 245
 זילבערשטיין אַנעט 135
 זילבערשטיין יעקב 98, 158, 165
 זילטמאַן שלום 170
 זימכע הילדא 139
 זינגער יצחק 168
 זיענבא אַננא 164, 165
 זלאַטאַווסקי שמחה 107, 144, 163,
 223, 232
 זלאַטניצקי־טעלמאַן הדסה 248, 251
 זלאַטעיאַבלקא זיסל (ספּאַרד זיסל) 261
 [זלאַטעיאַבלקא] רפאל 266, 288
 [זלאַטעיאַבלקא] שַׁרְקֵה, זע גראַד־
 אַווסקי סאַניע
 זלמן (פון וויסאַקע־מאַזאוויעצק) 242
 זעהן יאַן 17, 40-43, 238
 זעלמאַנאוויטש דב 242
 זעלמאַנאוויטש ראַשעל 135
 זעלמאַנאוויטש רחל, זע אַלעווסקאַ
 רחל
 זעמענקאַ באַריס 180
 זשאַק (אַ דאַקטער פון פאַריז) 172
 זשאַרסקי־זיידלער וולאַדיסלאָו 231
 זשורקאווסקי ראובן 179
 זשיווילסקאַ קריסטינאַ 187, 192
 זשעלעווסקי עריך פאַן דעם באַך 15
 זשעפעצקי יאַן („סענדוויאַ“, „ס“) 41
 זשערווען־רענאַ מימי 156
- זײַם־יאַנקל (פון לאַמוזשיצע) 429
- זאַבאַקמאַן ראַזאַ 130
 זאַדעק (אַ בלאַק־עלטטער) 33, 75

יאַסינסקי סטעפּאַן "אורבאַן" 228
 יאַסני וואָלף 258
 „יאַסעלע מאַמעלין“, זע וואַרשאַווסקי
 יאַסל
 יאַסעק (יאַסל) אַן אונטערקאַפּאַ 145
 יאַפּפּע א. 264
 יאַקאַבס סימאָן 172
 יאַקובאַווסקאַ וואַנדאַ 156, 157
 יאַראַנאַווסקאַ אַדעלאַ 142
 יאַראַסלאַוו, זע לערערער וויטאַסלאַוו
 יום-טוב יאַקוועל (יקותיאל ?) 237
 יוריסטאַ בערטאַ-גלאַזער 130
 יעגעל טילאַ 140
 יעויערסקאַ מאַריאַ עלזשביעטאַ 208-
 210, 223, 272, 273
 יעמיאַלאַ מאַריאַ 33
 ירושלמי אליעזר 373

כ"ץ אליהו 373

כ"ץ בעער — גאַרפינקעל אידה 247
 כ"ץ לייבל 242
 כ"ץ מאַנע 224

כאַמיטש עלזשביעטאַ 232

כאַמער אַברהם 373
 כאַסקעל אַברהם 169
 כאַצקל 212
 כלעוויצקי משה 161
 כמיעלניצקי בנימין 185

לאַבעל פּיילער 173

לאַדניעווסקאַ-בלאַנקענהיים דאַראַ 165
 לאה (אַ לויפּערקע) 200
 לאַופּער הערש 151
 לאַופּער יהודה 90, 124, 251
 לאַטטי (פּון „אָניאַן“) 130
 לאַטער ש. 98
 לאַמסקאַ רייזל 85
 לאַמפּאָדאַוואַ לובאַוו 142
 לאַנגביין הערמאַן 46, 55, 64, 66, 67,
 72, 73, 84, 107, 115, 204, 224,
 238, 246, 375

טאַוב שמואל 192, 247, 280, 282
 טאַובער אַנטאַן 103, 107
 טאַובער אַרנאָלד 147
 טאַובער הענריק 187
 טאַלעס נפתלי 187
 טאַמטשיק יאַן 179
 טאַנענווירצעל היים 151
 טאַפּער בערקאַ 242
 טאַפּער יידל 245
 טאַרטאַקאווער אריה 5
 טאַשמאַן שרה 129
 טויבער איינדאָר 169
 טיבערגער ראָזאַ 176
 טיכאַווער עוואַ 156
 טימפּאָלד אַלבערט 169
 טיקאַצינסקי רחל 224
 טעטאַ (אַ יוגאַסלאַווישע פּאַרטיזאַנאַ-
 קע) 143
 „טעלל“, זע לאַסאַצקאַ טערעסאַ 215
 טעלמאַן הדסה, זע זלאַטניצקאַ הדסה
 טעמפלער שרה (סאַלאַ) 130
 טעמפּעל סאַמועל (שמואל) 172
 טענצער אסתר 128
 טראַווער יוליוס 170
 טרייסטער נח 147
 טרינדאַ אַננאַ 163
 טרעוואַט יהודה (יודאַ) 172
 טרעפלער ישראל 170
 טשאַליטש נאַדאַ 143, 163
 טשעך דאַנוטאַ 20, 21, 40, 55
 טשעכאַנאווער מרדכי, זע ציעכאַנאַ-
 ווער מרדכי
 טשערטשיל 179
 טשערקאַסאָוו, זע עפּשטיין וולאַדימיר
 יאַקאַוולעוויטש

יַאַבלאַנסקי הירש 189

יַאַבלאַנסקי וואַלאַוו (קאַרץ) 73
 יאַגעללאַ אַלעקסאַנדער (קאַסטעק")
 69, 126, 128

יאַנעק (אַ בלאַק-עלטסטער) 75
 יאַנקאַווסקי סטאַניסלאַוו, זע פּיינזיל-
 בער אַלטער

- לעדערער האַנס 119
 לעדערער וויטאַסלאַוו 177, 178
 לעהמאַן יוסף 5
 לעווי דוד 169
 לעווי-ענגעל חנה 139
 לעווי יוסף 237
 לעווי פרימאַ 98
 לעווין נתן 169
 לעווענטאַל זלמן 221, 232, 234, 238,
 246, 247, 260, 263, 266-273, 276,
 280, 281, 284, 285, 288, 289, 377-380,
 420-423, 425, 427-430, 435
 לעווענטאַל מענדל 268
 לעווענטאַל עטל 268
 לעווענטאַל שמואל 268
 לעווענראַזען מאַריץ 169
 לעווענשטיין שמעון 177
 לעווקאוויטש ישראל 242
 לעיסמאַן אַברהם 180
 לעמבערגער 212
 לעמקע 213
 לענצער סטאַכאַו 169
 לעפאַק 159
 לערמאַן (פון „אוניאַן“) 146
- מאַגריל דאַראַ, זע ראַבינאַוויטש**
דאַראַ
 מאַהלער רפאל 5
 מאַושאַוויטש אַלאַ פרימעט, זע גאַלד-
 געוויכט אַלאַ פרימעט
 מאַוטנער בראַנד 175
 מאַום מרדכי 177
 מאַטיקאַ לוציאַן 66
 מאַטקאווסקי נתן 242, 429
 מאַטשקאוויאַק 65
 מאַיאַקאווסקי 212
 מאַיעווסקי סטעפאַן 177
 מאַיען אַלפרעד 42, זע ד"ר מענגעלע
 מאַיער יוליוס 88
 מאַלינקאַ עלוש 270, 271, 397, 415
 מאַלל אַטאַ 32, 41, 206, 213, 233,
 236, 350, 357, 373, 389
 „מאַלפע“ עלע 92
- לאַנגוואַם-סילבערבערג ראַזאַליאַ 248
 לאַנגמאַן מאַיר 125
 לאַנגפוס לייב 233, 234, 238, 264-
 266, 270, 271, 276-281, 284,
 350-352, 380, 415, 420, 423, 425,
 427, 428
 לאַנגפוס-ראַזענטאַל דבורה, זע דבורה
 לאַנדוי יוסף 168
 לאַנדסמאַן 93
 לאַנדעסמאַן געיוז 172
 לאַנזשווען עלען 156
 לאַסאַקאַ טערעסאַ „טעלל“ 215, 218
 לאַפאַ יאַנקאַ 138
 לאַפאַ-לוסטגאַרטען עלוז 137, 138
 לאַפאַטיענקאַ א. א. 273
 לאַקמאַניס, זע קלאַר אַלפרעד
 לאַקס סימאַן (שמעון) 125, 350
 לאַרסקאַ דאַראַטאַ „סלאַווקאַ“ 72, 98,
 120, 121
 לובקאַ לאה 128
 לודען יוסף 5
 לוי מיכאַל 12
 לוסטבאַדער מאַריץ 169
 לוסטגאַרטען עלוז, זע לאַפאַ עלוז
 לוסטגאַרטען שמעון 151
 לוטיג פריץ 176
 ליבעסקינד, זע קופער ריבה
 ליבערמאַן דוד 175
 לידווינאוויטש יוסף 242
 ליווער דוד 115, 115, 232, 242, 247
 ליטוואַק משה 96
 ליטמאַנאוויטש 160, 161
 לייזער, זע סילמאַן לייזער
 ליכטענשטיין אַדאַלף 169
 ליכטענשטיין מרדכי 191
 ליל קאַראַל 66, 67
 ליליענטאַל לאַדיסלאַוו 169
 לינגענס-ריינער עללאַ, 46, 55, 71,
 72, 143
 לינדענבאַום אַדאַלף 139, 157, 163,
 165
 ליפשיץ (סקולפּטאָר) 224
 לעאַן (דער קוכער) 260
 לעבעדיעווען אַלעקסאַנדער 67

- מילאקאָוסקא סאַניע, זע קאַנאַאַ-
וויטש סאַניע
מילאקאָווסקי 179
מילאַר אַנדראַס 125
מילדנער רודאָף 42
מיללער פיליפּ 224-246, 375
מילער (אַ טשעכישער ייד) 144
מילער (פון פיטיוויע) 172
מימון (מימון) יהודה, „פאלדעק“ 73,
84, 98, 151, 152, 164
מינץ מתתיהו 5
מינק עמנואל 73, 85, 98, 122, 125,
127, 136, 137, 162, 214, 224,
226, 232, 246, 247
מיעטעק, זע מאַראַוואַ מיעטשיסלאַו
מיעטעק (פון דער גרופע קראַקעווער
חלוצים) 151
מיצאַל אוגוסטין 67
מיראַווסקי הערשל 124
מישין פיאַטיר, „פיעטיאַ“ 67
מישקיןסקי משה 5
מלאַצקיער אסתר 423
מנחם (פון פרוזשאַני) 146
„מעדיק“ אַהרן הערשל 113
מעווער עגאַן 172
מענגעלע יאַסעף 32, 42, 235, 146, 425
מעסער אידאַ 107
- מאַדעל אַרנאַ 139
נאַמבערג-פשיטיק שרה 142
נאַרמאַן מאַריילואיו 156
נוימאַן אַדאַלבערט 169
נוימאַן רענאַ 177, 178
ניעמירסקי ד״ר, זע צעלמייסטער ד״ר
נישלי מיקלאַס 235, 246, 425
נעטל קורט ישראל 154
נעלקען יאַטל (יאַסעק) 145
נעקרומאַ 42
- סאַבאַטקאַ משה 242, 429
סאַבאַנסקי טאַדעווש 73, 204, 205
סאַדאַווסקי (פון „בווד“, בריסעל)
161
- מאַן פראַנצישקאַ 102
מאַנדאַ (אַן „אַריערין“) 243
מאַנדי (פון אונגאַרן) 243
מאַנדי (פון סלאַוואַקיע) 160
מאַנדע „די בלאַנדע“ (אַ דאַקטערין
אַין „רעויר“ אין בירקענאַ) 142
מאַנדע „די ברונעטקע“ (אַ דאַקטערין
אַין „רעויר“ אין בירקענאַ) 142
מאַנדעל מאַריאַ 32, 195, 200-202
מאַנדעל (פון „אוניאַן“) 146
מאַנדעלבלאַום אַנעט 129, 156
מאַנדעלבלאַום אסתר 129
מאַנדעלבלאַום הענריק 187, 246, 247
מאַסדאַרף יאַן 78
מאַסטאַווסקי יעושי 73
מאַסיענבערג מאַטל-ישראל 154
מאַקס (אַ דינטשישער ייד) 146
מאַראַוואַ מיעטשיסלאַו (מיעטעק)
213, 270, 274, 408
מאַרבער מרדכי 169
מאַרגוליס-שקורמאַן אסתר (אסתרקע)
136, 142, 163, 224
מאַרגענבעסער לודוויג 169
מאַרדאַוויטש טשעסלאַו 180, 191
מאַרוסיאַ (אַ קראַנקן-שוועסטער אין
„רעויר“-בירקענאַ) 142
מאַרטען אַנדרע 67
מאַרסעל מאַיר 170
מאַרק אסתר 125, 273, 276, 281
מאַרק בער 5, 6, 11, 56, 72, 73, 83-
85, 98, 161-165, 191, 192, 204,
258, 274-277, 281-283, 350, 423,
429
מאַרקאַוויץ עריך 120, 147
מאַשעוויצקי א. 98
מולכו מיכאַל 52, 56, 108, 147, 224
מוספעלד עריך 32, 42, 351
מושל חיים 184
מוראַכי (מזרחי) סאַלאַמאַן 172
מיטעלבערג ד״ר 144, 170
מיטראַני איליאַ 170
מידאַן ישראל 232
מייזעל יוסף (פעפי) 67, 182

- עממערֿיד ווילהעלם 102, 107
 ענגעל חנה, זע לעווי חנה
 עסטוש (צימעטבאום) 195, 197
 עסקענאָזי ניסים (אַשפּנזי) 170
 עפשטיין וולאַדימיר יאַקאָוולעוויטש
 186, 192
 עפשטיין (ד"ר פון ווילנער געטאַ)
 143
 עפשטיין 125
 עקהיו (פון מענוריטש) 161
 עריך 67
 ערליך [הענריק] 161
 ערלער רודאָלף 241
 ערענפריד הענאָך (העניעק) 180, 181
 עשמאַן מיכעל 175
 פּאַדריאַטשיק לייזער 12
 פּאַזנאַסקי אַרטור 151, 164
 פּאַזענער קורט 120, 147
 פּאַטאַק אידל 180
 פּאַטאַשינסקי 148
 פּאַל (דער „קליינער פּאַל“) 67
 פּאַליאַקאָו לעאַן 42, 54, 56, 71, 223, 224, 247, 273
 „פּאַלדעק“ זע מימון יהודה
 פּאַליע (אַ לויפּערקע) 200
 פּאַנטשעק לייבאַק 175
 פּאַניטש לייב הערשקע 234, 239, 242, 420, 428
 פּאַסטעל (אַדער פּאַסטער) 143-145
 פּאַפּאַוו 261
 פּאַופּע עמיל 154
 פּאַרעמבסקי הענריק 259, 260, 272
 פּאַרעצקי זשאַק 169
 פּאַרקאַס אַלעקסאַנדער 170
 פּורקע יאַועף 241
 פּייסיקאָוויטש דיב 46, 207, 223, 224, 240, 245-247, 260, 266, 273
 פּילעצקי יאַן 55, 192
 פּיעטיאַ, זע מישין פּיאַטר
 פּיעכאַוויאַק פּראַנצישעק 182, 183
 פּיעקאַרטשיק מאיר 242
 פּיעקוט עלזשביעטאַ 78
 סאַדאַווסקי (ס.ס.מאַן) 221
 סאַדטשיקאָו יורעק 200
 סאַלאַמאַן אַלעקסאַנדער 204
 סאַסנאַווסקי (פון לאַמזשיצע) 429
 סאַפּיר (סאַפּירשטיין) רעגינאַ 249, 251, 252, 254-256, 258
 סאַקאַל אַברהם בער 91, 98, 245
 סאַקאַל טוביה 242
 סאַקאַק ישׂראל 175
 סדן דב 5
 סודאַוו קאַרל 67
 סוויערדלאַווסקי זיגמונד 125
 סול יורי 204
 סוסקינד, זע גאַרנצאַרסקי העלען
 סטאַל קאַזימיר 67
 סטאַלאַרסקי ישׂראל 5
 סטאַראַסטקאַ סטעניאַ 33
 סטאַשאַק לעאַן, זע סילמאַן לייזער
 סטשעלעצקי אַנטאַני 190, 191
 סיאַמאַ 242
 סילבערבערג ראַזאַליאַ, זע לאַנגזאַם
 ראַזאַליאַ
 סילווער ל. 83, 84, 258
 סילמאַן לייזער 122, 147, 148, 150, 151, 164
 סימאַ 229
 סירקוס העלענאַ 67
 „סלאַווקאַ“ זע לאַרסקאַ דאַראַטאַ
 סליווקאַ פּאַלעט 135
 סמאַלען קאַזימיעזש 48, 49, 56, 190, 238
 סמוּלץ דעזידער 170
 סעגאַל לייב 176
 סעגאַל-פּינקעלשטיין פּייגע 248, 249, 254, 255
 „סענדזויאַ“ זע זשעפעצקי יאַן
 סענדער יעקב 107
 ספּאַרד דור 12, 261
 ספּעטער, זע ראַווין מאַשאַ
 ספּערבער קאַראַל 181
 סקעראַבאַלסקאַ אַלין 129
 עטינגער לאַזאַר 125
 עמיליע (פון וואַרשע) 146

- פישער איזידאר 170
 פישער לאַדיסלאָו 170
 פישער מאַשאַ 142
 פליישמאַן נתן 183, 153
 פעיקעל וולאַדיסלאָו 66, 72, 73, 84
 פעלד ישראל, „ראַבערט“, „רודי“ 128, 145, 163
 פעלדמאַן סאַלאַ 172
 פעלדענקריז עוואַ, זע גרינבאַל עוואַ
 פערשטענפעלד בענעק 242
 פראַנק ח. 161
 פראַש חיים 163, 184, 191, 232
 פרוידענשטיין זשאַרוש 170
 פריד יוסף 169
 פריד ריוואַ 156
 פרידמאַן יעקב 170
 פרידמאַן מאַריאַ 135
 פרידמאַן משה (דער באַיאַנער רבי) 355
 פרידמאַן משה (פון זאַמבראַוו) 429
 פרידמאַן פיליפ 48, 49, 56, 72, 73, 84, 115
 פריזע וויללי 241
 פרייליך הערמאַן 98
 פרייליך 125
 פריימאַרק יעקב 204, 224, 262, 274
 פרימעל רודאַלף 67
 פּרענקעל וולאַדעק 242
 פּרענקעל שלום 172
- פּ**
 פּאָגעל יוליוס 169
 פּאַלטינאַוואַ וועראַ 137
 פּאַעלדיש בעלאַ 174
 פּאַרמאַס יאַנאַס מאַיז 170
 פּאַרסט 357
 פּוקס וועלוול 242
 פּוקס חיים 170
 פּוקס חיים לייב 274
 פּוקס לייב 12
 פּוקס משה 242
 פּורמאַן אַסתר, „מאַפּי“ 139, 157, 165
 פּורמאַנסקי זשאַק 98, 125, 162
 פּידערקעוויטש אַלפּרעד 67, 84, 141, 163
 פּייבישקעוויטש מ. ל. 161
 פּייגענבוים (ד"ר) 93
 פּיינגערש בנימין 152, 164
 פּיינזילבער אַלטער 125, 187, 191, 212, 224, 229, 234, 245, 266
 פּיינשטיין נחמן, זע ווילנער נחמן
 פּילאַטאַוו וואַלענטין 55, 67, 82, 126, 226, 251
 פּילאַר אַלפּאַנס 99
 פּילרייז-וואַרשאַווסקי פּאַליע 135, 220
 פּינקעלרויט 125
 פּינקעלשטיין פּייגע, זע סעגאַל פּייגע
 פּירסטענבערג לוסיאַ 248
 פּירסטענפעלד 180, 191
 פּישל 191
- צ**
 ציבולסקאַ צעציליאַ (סאַניאַ) 182
 ציטראַן משה 184
 צילאַ (ד"ר פון בראַטיסלאַוואַ) 142
 צימעטבאַום מאַלאַ 129, 130, 133
 134, 180, 190, 191, 193, 204
 צימערמאַן שמואל 175
 צימערקנאַפּ (צוויי ברידער) 242
 ציעכאַנאַווער מרדכי 192, 247, 279
 280, 282, 424
 ציראַנקעוויטש יוועף 64-66, 68, 80-82, 119, 124, 125, 141, 215, 218
 244
 צעזאַר יאַאַכים 165

- קאַצערמאָנט מאַרקוס 174
 קאַץ אַברהם 185
 קאַץ חיים 174
 קאַצאָף לייב 144
 קאַצאָף רפאל 144
 קאַצענעלסאָן יצחק 373
 קאַראַסאָ סעם 237
 קאַרבי לאה, זע שאַיעוויטש לאה
 קאַרל 239
 קאַרמאַן ייִדל, זע באַרשטשעווסקי
 ייִדל
 קאַרמאַן צילאָ 135
 קאַרפי דניאל 5
 קאַרץ, זע יאַבלאַנסקי וואַצלאָו
 קאַרשטיין פעללער 179
 קאַשיענקאַ (קאַטיענקאַ) נ.פ. 156, 165
 קודי רענע 350
 קוואַטער פּאַלעט 135
 קוויענקאַ (ד"ר פון אַטען) 149
 קוטייע-וועיאַן מאַרי קלאָד 130
 קויאַוסקי (פון קרושניעוויץ) 160
 קולקאַ אריד 38, 43, 47, 50-52, 56, 72, 73, 79, 84, 90, 98, 107, 163, 190, 191, 223, 231, 232, 238, 244, 246, 262, 372, 427
 קולקאַ משה 89, 115, 124, 161, 162, 247, 258
 קופּער אפרים 276
 קופּער ריבה — ליבעסקינד ווּזשקאַ
 163, 162, 138, 137, 73
 קופּערבערג רבקה, זע באַטיאַ רבקה
 קורניץ הערשל 242
 קורצוויג הערש 176
 קושיזשאַנאַווסקי אַדאַם (גורסקי) 184
 קילה יוסף 184
 קינזשילעווסקי גוטאַ 129
 קינסטלער הירש ישראל 189
 קירשענבאָום (פון קוטניע-וואַרשע)
 161
 קירשענבאָום דאַראַ 130
 קירשענבוים סעוועק (סעוועריץ) 67, 125
 קירשענבוים עדאַ 139
 קירשענבערגער עריך 169
- צעלמיסטר (ד"ר נייעמירסקי) 141
- קאַביעלסקי פּראַנצישעק 73**
 קאַבעלי יצחק 224, 237, 246
 קאַגאַן ראַיאַ 46, 204, 246, 258
 קאַגאַנאַוויטש סאַניע-מילאַקאַווסקאַ
 155, 156, 165
 קאַגען הירש 176
 קאַגען עוגען 107
 קאַדוק אַטוואַלד 32, 42
 קאַהאַן יוסף 170
 קאַהאַן סימאָן (שמעון) 168
 קאַוואַטש מיכאַל 174
 קאַופּמאַן אירענע 135
 קאַזלאָווסקי חיים 93
 קאַזשעלטישק יאַנקל (יעקב) 89, 90, 98, 252, 253
 קאַטעק 33
 קאַטשוק זשאַק 170
 קאַז אַייגען 252
 קאַליסקי 113, 125
 קאַליף סילוויאַ 140
 קאַלמאַנאַוויטש באַריס 170
 קאַלמאַנאַוויטש טוביה 242
 קאַלניאַק אַייזיק 234, 242, 271, 420, 429
 קאַלעל ראָז 172
 קאַלפּוס ישעיהו 185
 קאַמינסקי אַנדושעי יוזעף 71
 קאַמינסקי זשאַק 224
 קאַמינסקי (פון סאַקולקע) 51, 52, 212, 213, 221, 233, 270, 425, 427
 קאַן אַברהם 179
 קאַן אַלאַז 172
 קאַן נ. ה. 246
 קאַנטאַראַווסקי אַברהם 179
 קאַנעל ברוך 124
 קאַסאַנאַוואַ דאַניעל 67
 קאַסאַקעוויטש זאַפּיאַ 105, 107, 108, 160, 165, 204, 224, 243, 247
 קאַסטנער רודאַלף (רעשע) 373
 קאַסמאַן אירענע 135

- ראדריג יוסף 170
 ראווין־ספעטער מאשא 135-137, 141, 232, 226, 224, 163, 162
 ראוש פעלירס 147
 ראז קאלעל 172
 ראזין ארגאסט 180
 ראזע מאריא (ראזענגארטען) 156
 ראזענבאום דוד 172
 ראזענבלאט יצחק 175
 ראזענבערג בלימא 139
 ראזענבערג הערמאן 169
 ראזענבערג וואלטר, זע וורבא רודאלף
 ראזענגארטען, זע ראזע מאריא
 ראזענטאל דוד 164
 ראזענטאל הוגא 189
 ראזענטאל שמואל יוסף 278
 ראטנער מאזעס 172
 ראכלין לעא 169
 ראמשאק ווילהעלם 173
 ראס יעושי 84
 ראסעט אייזיק 169
 ראפאפארט דוד 148, 150
 רובין 127
 רובינשטיין זיגי 158
 רוזוועלט 180
 רוטקעוויטש ווינצענטי 67
 רומקאווסקי מרדכי־חיים 94, 435
 ריבאק כאסקל (יחזקאל) 242, 429
 רייטער (ס.ס.־מאן) 201
 רייטשיק שלמה 192
 רייך ראמאן 151
 רייכערט ארלי 143
 ריינער העלענא 209, 210, 223
 רייס אנשל 5
 רייפעלד זיוה, זע גראוער זאסיא
 רעדאק מאטל 175
 רעכשאפט עליע 170
 שאגאל מארק 224
 שאיעוויטש־קארבי לאה 130
 שאפירא יצחק 169
 שאפירא צפורה, זע גוטניק צפורה
 קלאובערג קארל 32, 35, 36, 42
 קלאדזינסקי סטאניסלאוו 66
 קלאץ פאליע (שענער) 194, 197, 205, 204
 קלאר אלפרעד („לאקמאניס“) 67, 72
 קלארמאן רחל, זע שווארץ רחל
 קלוגער בערנארד 169
 קליין ארמאנד 169
 קליין מיקלאס 176
 קליין סלאווא, זע לארסקא דאראטא
 קליין ראמאן 185
 קליין (פראפעסאר פון שטראסבורג) 143
 קלעניעץ יצחק לייב 98, 423
 קלער יאסעף 32, 42
 קנעפלמאכער יוסף 170
 קעלאר וויסעלאוו 194, 199-201, 203-205
 קעננער יוסף 182, 183
 קעסעלבאך ארגאס יונג 149
 ק. צעטניק 38, 43, 46, 99
 קראוס אטא 38, 43, 47, 50-52, 56, 67, 72, 73, 79, 84, 90, 98, 107, 115, 163, 190, 191, 223, 231, 232, 242, 244, 246, 262, 372, 427
 קראמער יוסף 31, 223
 קראמער (א פראנצייזישער ייד) 146
 קראסוצקא לאה 135, 137
 קראקאווסקי סטעפאן 98
 קרוזא זענאן 67
 קרופינסקי הערשל 242
 קריישמאן יוסף 169
 ראבאטא ראזא (רוזשא, רוזשאק) 90, 124, 249-256, 258, 423
 ראבינאוויטש דארא־מאגריל 129, 156, 164, 165
 ראבינאוויטש לאלא־בערלינער 129, 130
 ראבינאוויטש סערוז 170
 „ראבערט“, זע פעלד ישראל
 ראדאל לייב (לעאן) 183

- שיללינגער יאסעף 102, 435
 שיללער וולאדיסלאוו 170
 שימלאק אנטאני 200
 שיק זאב 98, 99
 שלאכציץ פראנצישעק 85
 שליווא ראמאן 67
 שליסער אטא 178
 שלמה ח. 161
 שמואל [לאנגמוס] 279
 שמולעווסקי דוד 49, 67, 73, 85, 93, 98, 122, 125, 127, 136, 162, 210, 212, 218, 223, 224, 232, 246, 247, 258
 שמידט עלפרידע 110
 שמערוק חנא 5
 שמרי אריה 12
 שמשון 221, 279
 שניאור זלמן 113
 שניידער גערדא 119, 156
 שניידער 125
 שענפעלד עציו 129
 שענקער—לבון רות 129
 שערמאן אדעלא 129, 130
 שערמאן יוסף 157
 שפילסקי יוזעף 66, 72, 77, 92, 98, 128, 162, 246, 247, 258
 שפיץ יעקב 168
 שפראצער העלענא 191, 247, 429
 שקורמאן אסתר, זע מארגוליס אסתר
 שרייבטאפעל סרול 151
 שרייבער פאלא 138
 שרייבער שמעון 151
 שרייבער שלום 151
 שאפירא שמואל 148, 149
 שאפמאן (פון טאמאשאוו-מאזא-וועצק) 92
 שאפשאווטש יאנקל 96
 שבלא חיים 242
 שוואלבעווא מארגארעט 67
 שווארץ סאניא 135
 שווארץ רחל-קלארמאן 248
 שווארצהובער יאהאן 31
 שוויצער יוסף 170
 שווימער לעאן 134
 שוויערטשינא בערנארד 66, 69, 98
 שוטטער האנס 67
 שולזינגער אידא 129
 שולמאן-אלפעראוויטש צילע 156, 165
 שולץ 88, 252, 257
 שולקלאפער ירחמיאל 80, 85, 92, 208
 שומאן הארסט 32, 42
 שוסטער באריס 12, 194
 שוסטער האנס 67
 שזר זלמן 164
 שטיין יחזקאל 161
 שטיינבערג יאנאס 170
 שטיינבערג לעאן 153
 שטיינבערג קארל 240
 שטיינבערג (ד"ר) 93
 שטילמאן אלבערט ישראל 154
 שטערן אלבערט 170
 שטערן ישראל 172
 שטערנבערג יאהאן 169
 שטערנפינקעל נתן 372
 שטשיפארסקא אירענא, זע פערקאווי-סקא אירענא

קאצעמניקעס, וועלכע פיגורירן נאך לויט זייערע לאגער-נומערן

- 41845 (פון פיטיווע) זייט 173
 49932 (פון דראנסי) ז' 173
 50161 (פון דראנסי) ז' 173
 51367 (פון אנדזשערס-סען-לאד) 173

173	פון פיטווייע	57640
173	פון וועסטערבאָרק	57672
173	פון ציללי	57890
173	פון ציללי	57810
174	פון דראַנסי	59247
174	פון יוגאַסלאַווייע	59642
173	פון יוגאַסלאַווייע	59674
173	פון דראַנסי	60580
173	פון וועסטערבאָרק	61061
173	פון סלאַוואַקיע	65245
174	פון מאַלין	66293
174	פון האַלאַנד	67396
174	פון בוכענוואַלד	68726
174	פון האַלאַנד	70901
175	פון בערלין	103918

אינדעקס פון ערטער

באביצע	428	אָהרדרוף	185
באטשע-מאָרע	428	אָוגוסטאָוו (אויגוסטאָוו)	20
באָכניע	150	אויבער-שלעזיע	19, 20
באָלטישער געגנט	348	אויטראַליע	161, 245, 429
באָנסקע-ביסטריצע	146	אוישוויץ	11, 12, 15 ²³ , 25 ²⁸ , 30 ⁻
באָן-לאַ-ראַלאַנד	21		34, 36 ⁵⁰ , 52 ⁵⁵ , 57 ⁶¹ , 63 ⁶⁶
באָראָנאָויטש	156		68 ⁷⁰ , 72, 73, 75, 77, 78, 81 ⁻
באָריסלאָוו	23		84, 86 ⁸⁹ , 91, 93 ⁹⁹ , 101 ¹⁰³ , 105, 107, 109, 110, 113, 115 ¹²⁰ , 122 ¹²⁶ , 129 ¹³¹ , 134 ¹³⁶ , 139, 141 ¹⁴⁶ , 148, 149 ¹⁵¹ , 157 ¹⁶⁷
בוג	265		172 ¹⁸⁷ , 172 ¹⁹⁰ , 197, 200, 203, 204, 211, 213, 216, 217, 220, 221, 222 ²²⁷ , 225 ²³² , 227 ²³⁹ , 242 ²⁴³ , 246, 249, 252, 255 ²⁶³ , 265, 266, 268, 274, 277, 279, 280, 347, 348, 358, 361, 372, 376, 382, 429, 435
בודאָפעשט	163, 174, 376		
בודי	19, 110, 111, 119, 239, 428		
בוכענוואַלד	22, 158, 174, 375		
בונאַ, זע בונאַ-מאַנאָוויץ			
בונאַ-מאַנאָוויץ	19, 46, 55, 68, 75, 88, 120, 122, 136, 138, 139, 141, 143, 147, 148, 150 ¹⁵³ , 157 ¹⁵⁹ , 164, 177, 183, 191, 376, 386		
בוענאַס-אַירעס	56		
בזיעסקאַ	194		
בזיעסקאַ	194		
בושעושינקע, זע בירקענאָוו			
ביאַליסטאָק	20, 23, 40, 52, 135, 213, 230, 258, 262, 263, 309, 310, 348		
ביאַליסטאָקער געטאַ	348		
ביליץ, זע בייעלסק			
בייעלסק	154		
בירקענאָוו	16, 19, 20, 24, 27, 28, 31, 33, 39, 40, 42, 44, 45, 50 ⁵³ , 55 ⁵⁷ , 56, 63, 64, 67, 68, 70, 73, 84, 89 ⁹³ , 102, 104, 105, 107, 112 ¹¹⁴ , 120, 122, 125 ¹²⁸ , 134, 135, 137, 139, 142, 144, 145, 147, 151, 155, 157 ¹⁶⁰ , 163, 174, 177 ¹⁸¹ , 183 ¹⁸⁵ , 191, 197, 198, 200, 208, 210 ²¹³ , 215, 224 ²²⁶ , 247, 254, 259, 262 ²⁸¹ , 347 ³⁵⁰ , 228 ²³¹ , 233, 237, 238, 241, 246		
אוקראַינישער געגנט	348	אונגאַרן	23, 25, 29, 34, 37, 47, 105, 160, 211, 236, 265, 356, 372
אַטען	22, 105, 1149	אוקראַינישער געגנט	348
איטאַליע	18, 20, 61	אַטען	22, 105, 1149
אַינטראַכטהייטע (לאַגער)	181, 191	איטאַליע	18, 20, 61
אַייראַפּע	349, 376, 421, 430	אַינטראַכטהייטע (לאַגער)	181, 191
אַלטענבערג	375	אַייראַפּע	349, 376, 421, 430
אַלקוש	20	אַלטענבערג	375
אַמסטערדאַם	12	אַלקוש	20
אַמעריקע	48, 185	אַמסטערדאַם	12
אַנדזשערס-סען-לאַד	173	אַמעריקע	48, 185
אַנטווערפּן	180, 193 ¹⁹⁵ , 204	אַנדזשערס-סען-לאַד	173
אַסטראַלענקע	211	אַנטווערפּן	180, 193 ¹⁹⁵ , 204
אַפּריקע	42	אַסטראַלענקע	211
אַרגענטינע	56	אַפּריקע	42
אַשוויענטשיים, אושפיצן, זע אוישוויץ		אַרגענטינע	56

גריכנלאנד 20, 22, 26, 35, 56, 108,
246, 224, 213, 211, 142

דאכאן 22

דאנציק (גראנסק) 214, 347
דיהערנפורט (Dyhernfurth) 376
דיטשלאנד („יעקע-לאנד“) 17, 20,
22, 41, 45, 47, 105, 139, 161,
228, 248, 314, 335, 348,
349, 354, 374, 383, 426, 435
„דער רויטער“, זע ראטן-פארבאנד
דראנסי 21, 135, 141, 170, 172-174,
176, 220, 221

דרום-אמעריקע 373

דרעודען 25, 31

האלאנד 20, 21, 81, 173, 174, 211,
372, 374

האנאווער 151

הארמענושע 16, 428

הירשבערג, זע יעלעניא-גורא

הערטאגענבאש 372

הרוביעשאוו 80

וואדושיסלאוו שלאנסקי 187

וואטיקאן 179, 180

וואלקאוויסק 20, 155

וואלשטיין 25

ווארטעגאוו 177

ווארשע 17, 20, 40, 42, 52, 56, 69,
73, 78, 84, 85, 89, 90, 92, 107,
123, 124, 128, 141, 146, 156,
160-163, 190, 192, 204, 223,
228, 230, 237, 246, 248, 263,
268, 271, 278, 312, 349, 395,
400, 401, 402, 431, 432, 434

ווארשע 17, 20, 40, 42, 52, 56, 69,
73, 78, 84, 85, 89, 90, 92, 107,
123, 124, 128, 141, 146, 156,
160-163, 190, 192, 204, 223,
228, 230, 237, 246, 248, 263,
268, 271, 278, 312, 349, 395,
400, 401, 402, 431, 432, 434

ווארשע 17, 20, 40, 42, 52, 56, 69,
73, 78, 84, 85, 89, 90, 92, 107,
123, 124, 128, 141, 146, 156,
160-163, 190, 192, 204, 223,
228, 230, 237, 246, 248, 263,
268, 271, 278, 312, 349, 395,
400, 401, 402, 431, 432, 434

ווארשע 17, 20, 40, 42, 52, 56, 69,
73, 78, 84, 85, 89, 90, 92, 107,
123, 124, 128, 141, 146, 156,
160-163, 190, 192, 204, 223,
228, 230, 237, 246, 248, 263,
268, 271, 278, 312, 349, 395,
400, 401, 402, 431, 432, 434

ווארשע 17, 20, 40, 42, 52, 56, 69,
73, 78, 84, 85, 89, 90, 92, 107,
123, 124, 128, 141, 146, 156,
160-163, 190, 192, 204, 223,
228, 230, 237, 246, 248, 263,
268, 271, 278, 312, 349, 395,
400, 401, 402, 431, 432, 434

ווארשע 17, 20, 40, 42, 52, 56, 69,
73, 78, 84, 85, 89, 90, 92, 107,
123, 124, 128, 141, 146, 156,
160-163, 190, 192, 204, 223,
228, 230, 237, 246, 248, 263,
268, 271, 278, 312, 349, 395,
400, 401, 402, 431, 432, 434

ווארשע 17, 20, 40, 42, 52, 56, 69,
73, 78, 84, 85, 89, 90, 92, 107,
123, 124, 128, 141, 146, 156,
160-163, 190, 192, 204, 223,
228, 230, 237, 246, 248, 263,
268, 271, 278, 312, 349, 395,
400, 401, 402, 431, 432, 434

ווארשע 17, 20, 40, 42, 52, 56, 69,
73, 78, 84, 85, 89, 90, 92, 107,
123, 124, 128, 141, 146, 156,
160-163, 190, 192, 204, 223,
228, 230, 237, 246, 248, 263,
268, 271, 278, 312, 349, 395,
400, 401, 402, 431, 432, 434

ווארשע 17, 20, 40, 42, 52, 56, 69,
73, 78, 84, 85, 89, 90, 92, 107,
123, 124, 128, 141, 146, 156,
160-163, 190, 192, 204, 223,
228, 230, 237, 246, 248, 263,
268, 271, 278, 312, 349, 395,
400, 401, 402, 431, 432, 434

ווארשע 17, 20, 40, 42, 52, 56, 69,
73, 78, 84, 85, 89, 90, 92, 107,
123, 124, 128, 141, 146, 156,
160-163, 190, 192, 204, 223,
228, 230, 237, 246, 248, 263,
268, 271, 278, 312, 349, 395,
400, 401, 402, 431, 432, 434

ווארשע 17, 20, 40, 42, 52, 56, 69,
73, 78, 84, 85, 89, 90, 92, 107,
123, 124, 128, 141, 146, 156,
160-163, 190, 192, 204, 223,
228, 230, 237, 246, 248, 263,
268, 271, 278, 312, 349, 395,
400, 401, 402, 431, 432, 434

ווארשע 17, 20, 40, 42, 52, 56, 69,
73, 78, 84, 85, 89, 90, 92, 107,
123, 124, 128, 141, 146, 156,
160-163, 190, 192, 204, 223,
228, 230, 237, 246, 248, 263,
268, 271, 278, 312, 349, 395,
400, 401, 402, 431, 432, 434

ווארשע 17, 20, 40, 42, 52, 56, 69,
73, 78, 84, 85, 89, 90, 92, 107,
123, 124, 128, 141, 146, 156,
160-163, 190, 192, 204, 223,
228, 230, 237, 246, 248, 263,
268, 271, 278, 312, 349, 395,
400, 401, 402, 431, 432, 434

ווארשע 17, 20, 40, 42, 52, 56, 69,
73, 78, 84, 85, 89, 90, 92, 107,
123, 124, 128, 141, 146, 156,
160-163, 190, 192, 204, 223,
228, 230, 237, 246, 248, 263,
268, 271, 278, 312, 349, 395,
400, 401, 402, 431, 432, 434

ווארשע 17, 20, 40, 42, 52, 56, 69,
73, 78, 84, 85, 89, 90, 92, 107,
123, 124, 128, 141, 146, 156,
160-163, 190, 192, 204, 223,
228, 230, 237, 246, 248, 263,
268, 271, 278, 312, 349, 395,
400, 401, 402, 431, 432, 434

ווארשע 17, 20, 40, 42, 52, 56, 69,
73, 78, 84, 85, 89, 90, 92, 107,
123, 124, 128, 141, 146, 156,
160-163, 190, 192, 204, 223,
228, 230, 237, 246, 248, 263,
268, 271, 278, 312, 349, 395,
400, 401, 402, 431, 432, 434

ווארשע 17, 20, 40, 42, 52, 56, 69,
73, 78, 84, 85, 89, 90, 92, 107,
123, 124, 128, 141, 146, 156,
160-163, 190, 192, 204, 223,
228, 230, 237, 246, 248, 263,
268, 271, 278, 312, 349, 395,
400, 401, 402, 431, 432, 434

ווארשע 17, 20, 40, 42, 52, 56, 69,
73, 78, 84, 85, 89, 90, 92, 107,
123, 124, 128, 141, 146, 156,
160-163, 190, 192, 204, 223,
228, 230, 237, 246, 248, 263,
268, 271, 278, 312, 349, 395,
400, 401, 402, 431, 432, 434

ווארשע 17, 20, 40, 42, 52, 56, 69,
73, 78, 84, 85, 89, 90, 92, 107,
123, 124, 128, 141, 146, 156,
160-163, 190, 192, 204, 223,
228, 230, 237, 246, 248, 263,
268, 271, 278, 312, 349, 395,
400, 401, 402, 431, 432, 434

ווארשע 17, 20, 40, 42, 52, 56, 69,
73, 78, 84, 85, 89, 90, 92, 107,
123, 124, 128, 141, 146, 156,
160-163, 190, 192, 204, 223,
228, 230, 237, 246, 248, 263,
268, 271, 278, 312, 349, 395,
400, 401, 402, 431, 432, 434

420-410, 405, 400, 386, 375-372
435, 432, 426

בליזין 20

בעלגיע 18, 20, 21, 47, 81, 118, 119,
128-131, 144, 145, 156, 193-195,

197-199, 226, 248

בעלגראד 143

בעלושעץ (בעלושיץ) 265, 274, 358,
373, 359

בענדין 47, 56, 101, 115, 134, 139,
161, 177, 180, 232, 242, 247,

248, 351, 365, 372, 375, 425

בעסאראביע 260

בעסקידן-בערג 152

„בעצירק ביאליסטאק“ (ביאליסטא-
קער באצירק) 262, 423

„בעצירק ציכענאו“ (טשעכאנאווער
באצירק) 268, 423

בערגען 21

בערגען-בעלזען 22, 102, 107, 164,
174, 22, 25, 31, 40, 56, 107, 156,

174, 376

בראטיסלאווא (בראטיסלאווע) 130,
142, 146, 179, 373

בריטעל 12, 161, 195

ברנא 169, 174, 176

ברעסלאו, זע ווארשאוו

גאליציע 23

גאלעשוו 177

גאנא 42

גאסטנין 270, 397

גראנסק, זע דאנציק

גוש עציון 242

גינטעגרובע 144, 180, 190, 191

גליוויץ (גליוויץ) 29, 153, 370, 376,
427

גראדנע 23, 25, 87, 145, 262, 271,
294, 346, 348, 420

גראדנער קאנט (געגנט) 212, 213,
348

גראסראוען (גראס-ראוען) ראגאזשני-
צא 22, 22, 360, 374, 376

- 147, 122, 122 טשענסטאָאָוו
 237 טשערנאָוויץ
- יאָוואָזשנאָ 19, 41, 75, 80, 153
 יאָווישאָוויץ 112, 154, 176, 185, 190
 יוגאָסלאַוויע 18, 20, 21, 173-175
 יעלעניאָ גוראָ (הירשבערג) 22
 „יעקע-לאָנד“, זע דיַטשלאַנד
 ירושלים 43, 44, 46, 164, 258, 372
 ישראל 11, 12, 46, 47, 92, 106, 128-130, 153, 164, 165, 224, 232, 245, 256, 260, 268, 278, 289, 289, 356, 373, 429
- כאַרקאָוו** 165
 כּושאַנאָווער ראַיאָן 81, 85
 כּעלם 143
- לאָדזש 161, 185, 274, 330, 434
 לאָדזשער געטאָ 94, 125, 272, 273, 430, 431, 435
 לאָוויטש 218, 224
 לאַמזשיצע 429
 לאַמזשע (לאַמזע) 20, 47, 113, 211, 239, 242, 271, 420, 428, 429
 לאַמזשער געטאָ 428
 לאַנגעבורג 42
 לאַנדאָן 71, 72, 81, 84, 161, 191
 לאַנדסדאָרף 25
 לאַס אַנדזשעלעס 258
 לאַסאַנע 307, 348
 לובינגען 191
 לובלין 109, 197, 225, 359, 400, 401, 411, 426
 לובלינער וואַיעוודסטווע (וואַיעוואָד-שאַפט) 374, 373, 359
 לובלינער לאַגער 400
 לוד 373
 לודוויגסבורג 41
 לודוויגסדאָרף 22
 לונע (לונא) 261, 262, 271, 420
- ווייסרוסישער געגנט 348
 ווייסרוסלאַנד 18
 ווילנע 145, 248
 ווילנער געטאָ 143
 וויין 55, 72, 107, 128, 204, 375
 וויסאַקע-מאָזאָוויצעק 242
 וויערשאָוויצער וואַלד 359
 ווישליצע 186
 וועסטערבאָרק 173, 174, 176, 372
 ווראַצלאָו (ברעסלאָו) 15, 22, 25
- זאַגעמביע 20, 144, 142, 247
 זאָווערציע 177
 זאַמבראָו (זעמבראָווע) 20, 47, 211, 429
 זאַקסענהאָוזען 16, 87
 זשילינע 179
 זשיראַדאָוו 218
 זשענעווע 178
- טאַמאַשאָו-לובעלסקי** 274
טאַמאַשאָו-מאָזאָוויצעק 92, 98, 127, 158, 165
טאַרנאָו, זע טאַרנע
טאַרנע 17, 20, 148, 354, 355, 372, 373
טערעזיענשטאָט (טערעזין, געטאָ טע-רעזין) 21, 103, 106, 124, 178, 182, 191, 370, 376
טערעזין, זע טערעזיענשטאָט
טערקיי 373
טראָוויק (טראָוויקיי) 359, 374
טרעבלינקע 230, 310, 324, 348, 349
טריעסט 23
טשעכאַנאָו (צ'חנוב, צייכענאָו) 20, 47, 56, 83, 88, 90, 108, 123, 124, 145, 146, 211, 221, 242, 246, 247, 251, 258, 268, 396, 420, 422, 423, 430
טשעכאַנאָווער געטאָ 423
טשעכאַסלאַוואַקיע 72, 106, 147, 374, 435
טשעכיע 20, 21, 26, 37, 124, 156, 347

סאביבאר 230
 סאלאניקי 237, 56, 22
 סאלע 15
 סאסנאוויץ 19, 20, 80, 101, 141
 153, 161, 184, 242, 256, 351
 372, 425
 סאקולקע 20, 52, 212, 213, 221, 348
 425
 סאקסן 164
 סוואלק (סוואלקי) 221, 261, 270
 400, 420
 סטאלינגראד 70
 סטארי ביערון 180
 סטראפקוו 373
 סלאוואקיע (סלאוואקיי) 20, 21, 34
 37, 88, 110, 123, 146, 156, 160
 168-170, 172, 177-181, 195, 206
 207, 211, 252, 265, 347, 354
 370, 372, 373
 סניגא 180
 סקידעל 89

 לעבערסוואלד 25
 ענגלאנד 29, 48, 228
 עסטאניע (עסטלאנד) 23
 עסטרייך 18, 20, 23, 46, 156, 374

 פאביאניץ (פאבעניץ) 20
 פאזנאן (פויון) 71
 פאלאנקא 184
 פאראגוויי 42
 פאריז 12, 21, 40, 42, 43, 46, 56
 84, 142, 150, 161, 169, 170, 172
 176, 185, 204, 218, 219, 224
 350, 395, 420, 432
 פוילן 11, 15, 17, 20, 47, 48, 71, 78
 117, 118, 125, 128, 129, 141
 144, 145, 158, 161, 180, 185, 193
 202, 211, 212, 218, 226, 232
 237, 246, 248, 257, 260, 265
 267, 272, 274, 277, 354, 372
 374, 395, 400, 430, 435

ליטע 18, 23, 27, 80
 לייפציג 22, 25, 375
 לינץ 374
 לעטלאנד 23, 80
 לעמבערגער וואיעוודסטווע 359
 לענינגראד 47, 56, 261

 מאטהאזען 22, 128, 183, 274, 360
 374
 מאזאוויע 224
 מאלין 21, 129, 173, 175, 176, 195
 מאנאוויץ (מאנאוויצע), זע בונא-
 מאנאוויץ
 מאסקווע 56, 163, 183, 186
 מאקאווי-מאזאוויעצק (מאקאווי-מאזא-
 וויצעקי) 47, 56, 93, 185, 192
 211, 212, 242, 247, 266, 271, 276
 278, 280, 282, 391, 424, 425
 428, 425
 מארקשטאט 25
 מיידאנעק 20, 42, 52, 103, 109, 110
 158, 175, 176, 359, 374, 426
 מילאוויצע (פינפטייכן) 22
 מינכען 42, 162, 191, 258
 מיסלאוויץ 200
 מלאווע 123, 124, 180, 423, 424
 מלאווער געטא 279, 423
 מעזריטש 161
 מערב-געביטן 40, 41

 נאווידוואר (נישטאט) 377, 423
 נאטצוויילער 22
 נארווא 23
 נארוועגיע 18, 20
 נוידאכס 175, 176
 נוינדארף 139, 151
 נידערשלעזיע 22, 25, 184
 ניריארק 56, 108, 204, 264, 423
 נישטאט, זע נאווידוואר
 נישטאטער געטא 423

 סאארבריקען 22

- קארפאטן 165
 קארפאטן-רוסלאנד 207, 46
 קארפו 22
 קארפי 23
 קאשוי (קאשיצע, קאסא) 373
 קוטנע 161
 קויל 20
 קיעלץ 147
 קעלבאסינ (קעלבאסינ) 349, 263, 262
 349
 קעלבאסינער לאגער 262, 263, 346
 348, 349
 קראאטיע 18, 20
 קראקע (קראקאו) 15, 20, 25, 43
 88, 97, 150, 153, 175, 179, 182
 185, 231, 245, 370
 קרושעוויץ 161
 קרית-שמונה 177

 ראדאם (ראדעם) 20, 47, 56, 90
 182, 184, 220, 224, 395, 420
 ראדאם (געגנט) 430, 435
 ראדאס 22
 ראווענסבריק 22, 373
 ראוואדאו 141
 ראטן-פארבאנד 20, 23, 47, 71, 155
 348, 359, 374, 432
 ראציאנוש 211
 רוים 23
 רומעניע 177, 373
 רוסלאנד, זע ראטן-פארבאנד
 רופין 124
 ריבניק 187
 ריגע 23
 רייסקא 16, 19, 119, 139, 154, 155
 156, 157, 159, 164, 241, 428
 רימאנאווא 128

 שאוול 18, 27, 356
 שאוולער געטא 373
 שאפעניץ 20, 182

 פוילישער געגנט 348
 פוסטקאו 20
 פיאסק (פיוסק) 359
 פיטווייע 21, 170, 172, 173
 פילונא 177, 178
 פלאנסק 20, 377, 423
 פלאשוו (פלאשאוו) 20
 פראג 56
 פרוזשני (פרוזשענע) 20, 124, 143
 146, 155, 181
 פרוזשנער געטא 125, 155
 פשטינא 187
 פשעמישל (פרעמיסלע) 373, 358

 פאראייניקטע שטאטן 47, 245
 פירליי 435
 פינפטייכן, זע מילאוויע
 פלאסענבורג 22
 פראנקפורט ביים מיין 42, 45, 55
 פראנקרייך 18, 20, 21, 26, 31, 34
 47, 55, 61, 75, 81, 89, 91, 107
 110, 118, 119, 122, 125, 134
 135, 141, 142, 144, 147-149
 153, 159, 165, 169, 170, 172
 174, 185, 207, 211, 212, 218
 220, 230, 245, 265, 350, 355
 392

 צווימיר (סוזמיר, סאנדאמיעזש) 396
 צ'חנוב, זע טשעכאנאו
 „ציכענאו בעצירק" 123
 ציללי 173

 קאוונע 18, 23
 קאוונער ליטע 356
 קאטאוויץ 15, 152, 154, 164, 323
 372
 קאלא 161
 קאנאדע 73, 129
 קאנגרעס-פוילן 277
 קארטוו-בערעזע 122, 147

שעראדו 20	שוויצאריע (שווייץ) 102, 48
שפאניע 303, 226, 127, 122, 49	שוועדן 130
שראדולא-געטא 256	שויענטאכלאוויע 181
	שטוטהאן 350, 347, 22
	שטראסבורג 149, 143, 46
תליאביב 43, 56, 83, 108, 115, 177,	שלעזיע 28, 234, 376, 435
373, 274, 258, 247, 246, 224	שלעזער געביט 322
424, 423	שעבניע 20

זוכצעטל פון בילדער און דאָקומענטן

21	
22	דעפארטאציע פון יידן פון האַלאַנד קיין אוישוויץ
24	אויף דער באַן-ראַמפע פון בושעזשינקע (בירקענאָו)
30	קרעמאַטאָריום אין אוישוויץ
36	אַ נאַטיץ וועגן דער קאַנפערענץ פון 7טן יולי 1942 בײַ הימלערן
111	אַ געדענק-טאָול אויפן בנין פון אוישוויצער בײַ-לאַגער בודי
121	דאַראַטאַ לאַרסקאַ — „סלאָוואַקאַ“
	קאַרעספּאַנדענץ צווישן אוישוויץ און ברעסלאָו וועגן דערשאַסענע
171	אסירים „בעתן אַנטלויפן“
196	מאַלאַ צימעטבאַום
198	מאַלאַ צימעטבאַומס אַ פּאַסט-קאַרטל פון לאַגער אין בירקענאָו
215	אַ גריפּס פון דער אוישוויצער ווידערשטאַנד-אַרגאַניזאַציע
216	דאָס פאַרברענען די טויטע קערפערס פון די פאַרגאַזעוועטע
217	נאַקעטע פרויען אויפן וועג צו די גאַז-קאַמערן
219	יאַסל וואַרשאַווסקי (יאַסל דאַרעמבוס) און זײַן משפּחה
222	יאַנקל האַנדעלסמאַן
	אַ פּראָגמענט פונעם גאַרניזאַן-באַפעל וועגן דריי דערהרגעטע
241	S.O.S. מענער
250	ראַזאַ ראַבאַטאַ
275	דאָס לעצטע בלעטל פון בוך „מגילת אוישוויץ“, כתב יד פון בער מאַרק
287	זלמן גראַדאַווסקיס מאַנוסקריפּט
345	דאָס לעצטע בלעטל פון זלמן גראַדאַווסקיס פאַרצייכענונגען
352	אַ בלעטל פון לייב לאַנגפּוס' טאַגבוך
	אַ מעלדונג וועגן דעם צאַל-צושטאַנד פונעם פרויען-לאַגער
369	אוישוויץ II (בירקענאָו)
	רשימה פון טראַנספּאָרטן מיט אסירים פאַרברענטע אין די
371	קרעמאַטאָריעס פון בירקענאָו
378	זלמן לעווענטאַל
379	אַ ווידמונג פון זלמן לעווענטאַל צו זײַן ברודער
	דער אויסגעגראַבענער סלאַי אויפן שטח פון דער
380	קרעמאַטאָריע III אין בירקענאָו
404	סיטואַציע-פלאַן פון קאַנצענטראַציע-לאַגער אוישוויץ (בירקענאָו)
422	אַ בלעטל פון זלמן לעווענטאַלס פאַרצייכענונגען

בער מאַרק

ביאַגראַפישע און ביבליאָגראַפישע פּרטים

בער מארק

ביאגראפישע און ביבליאגראפישע פרטים

דער היסטאריקער, פראפ. בער מארק האט זיך באקאנט געמאכט מיט זיין עיקר-אויפטן, מיט זיין פארשן די גבורה און אומקום פון יידישן פאלק בעת דער צווייטער וועלט-מלחמה. זיין לעצטע ברייט-פארנעמיקע ארבעט אויף דעם געביט איז דאָס בוך „מגילת אוישוויץ“.

בער מארק איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1908 אין לאַמזשע (פוילן), אין אַ משפּחה פון משכילים און געזעלשאַפטלעכע עסקנים, און באַקומען אַ טראַדיציאָן נעל-יידישע און אַלגעמיינ-וועלטלעכע בילדונג.

אין 1927 זיך איבערגעטראָגן קיין וואַרשע, וווּ ער האָט אין אַוניווערסיטעט שטודירט יוריספרודענץ און באַקומען אין 1932 דעם מאַגיסטער-דיפּלאָם פון יוריסטיק. זיין שטודיום האָט ער ווייטער פּאַרגעזעצט אויפן געביט פון פּאַלאַניס-טיק און גלייכצייטיק סאַציאַלאָגיע.

אַ קורצע צייט געאַרבעט ווי אַן אַדוואַקאַט-אַפּליקאַנט, אָבער געמוזט רע-זיגנירן פון דער פּראַפעסיע צוליב זיינע לינק-פּאָליטישע אַנשויונגען און פּאַר-בינדונג מיט דער רעוואָלוציאָנערער אַרבעטער-באַוועגונג, דערנאָך געוואָרן אַ לערער אין דער רעליגיעזער שולע „יסוד התורה“ די לערער-פּראַפעסיע האָט אים דערמעגלעכט דעם מינימום פּאַר אַ באַשיידן לעבן.

אין די דרייסיקער יאָרן האָט ער אַנטוויקלט אַ ברייטע פּובליציסטישע און ליטעראַרישע טעטיקייט. האָט זיך באַזונדערס אויסגעצייכנט מיט זיינע קריטישע אַפּהאַנדלונגען וועגן שרייבערס און ווערק. זיין ליטעראַרישע קריטיק האָט געהאַט אַ גרויסע דערציערישע ווירקונג אויף דער אַנטוויקלונג פון יונגע יידישע שרייבערס.

אין 1933 איז ער געווען זײַער רעדאַקציע-סעקרעטאַר פון דער צײַטשריפט „ליטעראַרישע טריבונע“. געשריבן דאָרט אַרטיקלען אונטער די פּסעוודאַנימען: מ. קאַוואַלסקי און ב. מאַרקו.ס. אין די יאָרן 1934—1935 איז ער געווען דער מיטערדאַקטאַר און הויפטפּובליציסט פון דער וואַרשעווער טאָג-צײַטונג „פּריינד“ און דאָרט געשריבן אונטער די פּסעוודאַנימען: מ. עדין און ב: אַראַנאַוויטש. אין די יאָרן 1938—1939 האָט ער געאַרבעט ווי אַ מיטערדאַקטאַר אין דער וואַכנשריפט „ליטעראַרישע בלעטער“, און גלייכצײַטיק אין „מאַמענט“ אין דער ליטעראַרישער זײַט, אונטערן פּסעוודאַנים עסטער-מאַן.

אין דער זעלבער צײַט האָט ער אָנגעהויבן שרייבן אויף היסטאָרישע טעמעס, ווי אַ פּאָפּולאַריזאַטאָר פון דער געשיכטע פון דער אַרבעטער-באַוועגונג און פון די סאַציאַלע באַוועגונגען אין פּוילן. אין 1936 איז דערשינען זײַן פּאָפּולערער שטודיום: „די געשיכטע פון דער פּוילישער אַרבעטער-באַוועגונג“, אונטערן פּסעוודאַנים: מ. אַראַנאַסקי. (די דאָזיקע אויסגאַבע איז קאַנפּיקירט גע-וואָרן דורך דער פּוילישער מלוכה-מאַכט). אין די יאָרן 1938—1939 האָט ער פּאַר-עפּענטלעכט אַ גרעסערע אַרבעט אין צוויי בענד: „געשיכטע פון די סאַציאַלע באַוועגונגען אין פּוילן“.

די יארן פון דער צווייטער וועלט-מלחמה האָט ער געלעבט אין ראַטנפאָר-באַנד : 1939—1941 אין ביאָליסטאָק, וווּ ער האָט געאַרבעט אין דער רעדאַקציע פון „ביאָליסטאָקער שטערן“ און געווען מיטגליד פון אַרגאַניזיר-ביראָ פון די ליטעראַטן אין ביאָליסטאָק. אין 1940 איז ער געוואָרן אַ וויסנשאַפֿטלעכער מיט-אַרבעטער פון דער וויסרוסישער וויסנשאַפֿט-אַקאַדעמיע אין מינסק.

נאָך דער עוואַקואַציע פון ביאָליסטאָק האָט ער אַ געוויסע צייַט דורכגע-מאַכט אין אַן „אַרבעטס-באַטאַליאָן“, און שפּעטער האָט ער געאַרבעט אין דער רעדאַקציע פון ייִדישן אַנטי-פּאַשיסטישן קאָמיטעט, און געווען אַ מיטגליד פון קאָמיטעט אין קויבישעוו און שפּעטער אין מאָסקווע. פון 1944 געווען טעטיק ווי דער וויצע-פּאַרויזער און רעדאַקטאָר פון ביולעטין פון אַרגאַניזיר-קאָמיטעט פון פּוילישע יידן בײַ דער הויפּט-פּאַרוואַלטונג פון ז.ב.פ. (פּאַרבאַנד פון פּוילישע פּאַטריאָטן).

אין מאָסקווע האָט ער אָנגעהויבן זײַן פּאַרשונג-אַרבעט וועגן דער ווידער-שטאַנד-באַוועגונג פון די פּוילישע יידן בעת דער צווייטער וועלט-מלחמה. אין 1944 איז דערשינען זײַן בראַשור: „דער אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ“ (אין פּויליש). די דאָזיקע פּאַרשונג-אַרבעט האָט ער פּאַרטיפּט און אויסגעבריי-טערט נאָך זײַן צוריקקער קיין פּוילן אין יאָר 1946.

אויף דער טעמע האָט ער פּאַרעפּנטלעכט עטלעכע מאָנאָגראַפּישע אַרבעטן און זאַמלונגען פון דאָקומענטן, ווי: „חורבות דערצײלן...“; לאַדזש 1947; „דער אויפשטאַנד אין ביאָליסטאָקער געטאָ“, וואַרשע 1950; „דאָקומענטן און מאַטעריאַלן וועגן אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ“, וואַרשע 1953; „די אומגעקומענע שרײַבערס פון די געטאָס און לאַגערן און זײַערע ווערק“, וואַרשע 1954; „דער אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ“, וואַרשע 1955; „דער קאַמף און אומקום פון וואַרשעווער געטאָ“, דערשינען אין פּויליש אין וואַרשע 1959. אין דעם דאָזיקן בוך, וואָס איז ב. מאָרקס גרעסטע אַרבעט אויף דער טעמע, באַטאַנט ער אין אַרײַנפיר-וואָרט פון בוך געוויסע ענדערונגען אין זײַן שטעלונג צו די פּראַבלע-מען פון אויפשטאַנד אין געטאָ, צו וועלכע ער איז דערגאַנגען אַדאַנק נייע דאָקומענטן. ווייטער זענען דערשינען זײַנע ביכער: „דאָס לעבן און קאַמף פון דער יוגנט בעת דער היטלערישער אַקופאַציע“, וואַרשע 1961 (אין פּויליש); „ביבליאָגראַפּישער אינפּאַרמאַציע-בוך — שוואה און קאַמף פון די יידן בעת דער אַקופאַציע“, וואַרשע 1963. נאָך דעם איז אויך דערשינען אַ נײַ-דערגעניצטע אויפלאַגע און דאָקומענטן-זאַמלונג: „דער אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ“, וואַרשע 1963. דאָס איז אַ וויסנשאַפֿטלעך-פּאַפּולערע עדיציע, איך וועלכער סײַע-נען פּאַרעפּנטלעכט געוואָרן נייע, וויכטיקע אַרכיוואַלע דאָקומענטן. אַ טייל פון אָט די אַלע ביכער-אויסגאַבן זענען געוואָרן איבערזעצט אין פּראַנצײזיש, שפּאַניש, פּאַרטוגעזיש, דײַטש, ענגליש, האַלענדיש, טשעכיש, אונגאַריש, רומעניש און העברעיִש.

זײַנע וויסנשאַפֿטלעכע פּאַרשונגען האָבן זיך נישט באַגרענעצט בלויז צו דער אומקום-תּקופּה בעת דער צווייטער וועלט-מלחמה. נאָך האָבן אויך אַרומגע-נומען אַנדערע תּקופּות און אַנדערע טעמעס פון דער געשיכטע פון ייִדישן פּאָלק. אין 1957 האָט ער פּאַרעפּנטלעכט: „די געשיכטע פון יידן אין פּוילן“ (ביז סוף 1915 יאָרהונדערט) — דער ערשטער באַנד פון זײַן פּלאַנירטן גרויסן ווערק אויף אָט דער טעמע. אויף זײַן אומאויפהערלעכער פּאַראַינטערעסירונג

מיט דער יידישער ליטעראטור זאגן עדות זיינע ארבעטן וועגן י. ל. פּרץ : א גרויס אַרײַנפיר-וואַרט (88 זײ) צום בוך „אויסוואַל פון דערצײלונגען“, וואַרצלאַוו 1958 (אין פּויליש), און „דיכטונג עינעס ערמאַרדעטען פּאַלקעס“ (אין דײַטש), א גרויס אַרײַנפיר-וואַרט צום בוך „דער פּיעדלער פּאַם געטאַ“ (אין 1965).

נישט דאָ דאָס אַרט אויסצורעכענען אַלע זײַנע ביכער און אַנדערע פּובלי-קאַציעס. זײַנע וויסנשאַפּטלעכע, ליטעראַרישע און פּובליציסטישע שאַפּונגען צײלן : 39 אַרויסגעגעבענע ביכער, העכער 40 גרעסערע פּובליקאַציעס אין וויסנ-שאַפּטלעכע צײַטשריפטן און ענציקלאָפּעדיעס. די צאָל פון זײַנע אַרטיקלען, רעצענזיעס פון ביכער, אַרבעטן אין לעקסיקאָנען איז גאַר אַ גרויסע. די ביב-ליאָגראַפיע פון אַלע זײַנע פּובליקאַציעס נעמט אַרום 800 פּאַזיציעס.

זײער פּרוכטבאַר אויפן געביט פון פּובליציסטיק איז ער געווען באַזונדערס אין די יאָרן 1946—1949, ווען ער איז געווען דער רעדאַקטאָר פון „דאָס נײַע לעבן“ (אַרגאַן פון צענטראַל-קאָמיטעט פון די ייִדן אין פּוילן) און מיטגליד פון קאָמיטעט-פּרעזידיום. אין 1946 איז ער אויסגעוויילט געוואָרן ווי פּאַרזיעער פון ייִדישן שרײַבער און זשורנאַליסטן פּאַראַיין אין פּוילן.

אין 1949 האָט ער איבערגענומען די לײַטונג פון ייִדישן היסטאָרישן אינסטי-טוט אין וואַרשע, און געווען דירעקטאָר און רעדאַקטאָר פון זײַנע צוויי אויט-גאַבן : „בלעטער פאַר געשיכטע“ (אין ייִדיש) און „ביולעטין פון ייִדישן היסטאָ-רישן אינסטיטוט“ (אין פּויליש). אין 1963 געוואָרן מיטגליד פון קאָמיטעט פאַר היסטאָרישע וויסנשאַפּטן בײַ דער פּוילישער וויסנשאַפּט-אַקאַדעמיע.

די וויסנשאַפּט-אַקאַדעמיע האָט אים דערמעגלעכט אײַנצושטעלן פאַרבינ-דונגען מיט היסטאָרישע אינסטיטוטן, ייִדישע און נישט ייִדישע אין אַנדערע לענדער און אַנטייל נעמען אין וויסנשאַפּטלעכע קאָנגרעסן. ענגערע פאַרבינדונגען האָט ער געהאַט מיט די געהעריקע אינסטיטוציעס פון ישׂראל און פּראַנקרײַך. אין 1957 האָט ער זיך אַקטיוו באַטייליקט אין צווייטן וועלט-קאָנגרעס פאַר ייִדישער וויסנשאַפּט אין ירושלים.

בער מאַרק איז געווען נישט נאָר אַקאַדעמיקער, געלערנטער, וויסנשאַפּטלער, נאָר אויך אַ וואַכער און טעמפּעראַמענטפולער געזעלשאַפּטלעכער טוער, וואָס האָט פּילבאַר רעאַגירט אויף געזעלשאַפּטלעכע, פּאָליטישע און קולטור-דערשײַנונגען. ער איז געווען אַן אויסגעצײכנטער רעדנער און אַפט אַרויסגעטרעטן מיט רעפּע-ראַטן און לעקציעס, וועלכע זענען געווען צאָלרײַך באַזוכט.

בער מאַרק איז פּריציפּטיק געשטאַרבן, אין עלטער פון 58 יאָר, איבער-לאַזנדיק אין זײַן עזבון נישט-פאַרענדיקטע אַרבעטן וועגן דער געשיכטע פון ייִדן אין פּוילן און וועגן דער געשיכטע פון דער ווידערשטאַנד-באַוועגונג פון די ייִדן אין די אײראָפּעיִשע לענדער בעת דער צווייטער וועלט-מלחמה.

א ס ת ר מ א ר ק

פּראָפּ. בער מאַרק בוך-קאָמיטעט דאַנקט די אינסטיטוציעס און
יחידים, די אַלע וואָס האָבן מיט זייערע באַשטייערונגען
דערמעגלעכט דאָס אַרויסגעבן פון דעם בוך.

אַ באַזונדערן דאַנק —

משרד החינוך והתרבות, המחלקה לאמנות ;
לשכת נשיא המדינה, קרן לעדוד מלומדים וסופרים ע"ש זלמן שזר ;
קרן תל-אביב לספרות ולאמנות ;
ארגון יוצאי מקוב-מזוביצק בישראל, קרן ע"ש הלל רייטשיק ;
מפעלי ניר אמרוקאיים ישראלים בע"מ בישראל ;
פאַרבאַנד פון געוועזענע יודישע קאַמבאַטאַנטן אין פראַנקרײַך ;
פּראָפּ. בער מאַרק בוך-קאָמיטעט אין מעלבורן ;
שמחה האַלצבערג, דער עוסק בצרכי ציבור באמונה פאַר די מלחמה-אינוואַלידן
אין ישראל.

מיין הארציקן דאנק דעם בער מארק בוך-קאמיטעט ;
די פריינדלעכע אַרגאַניזאַציעס און יחידים — די אַלע
וואָס האָבן מיט זייער הילף דערמעגלעכט דאָס אַרויס-
געבן „מגילת אוישוויץ“.

אסתר מארק

באַמערקטע דרוקפעלערן

	שורה	אויף זייט
לייענען :		
אַטאָ מאָלל	30	41
האַרסט שומאַן	30	42
פּסט בורשטיין	19	46
דינען די היטלעריסטן	24	97
פילרייז פּאַלאַ	29	135
רחל אַלעווסקאַ	3	139
טשאַליטש	1	143
אַקטיווער שומר (על פי טעות : „טשעכאַנאַווער“ שומר)	32	145
קירשענבוים	20	161
(26) ג"ע פון ריבה קופער (ס'פעלט דער נומער פון דער הערה)	34	162
נתן היטנער	20	165
בראַל	14	192
פון לאַגער	3	198
דזשאַבאַטי	11	212
פון 12טן אַקטאַבער	17	241
פון דער הויפט־קאַמיסיע	36	246
ד"ר אברהם כאַמער : דער אומקום פון יידן	1	273
כעמישע	6	376

פ א ר ל א ג „ י ש ר א ל - ב ו ך ”

אריה שמרי / וואַרצלען

אַנטאַלאָגיע פון ייִדיש־שאַפן אין ישראל

ישעיהו שפיגל / פלאַמען פון דער ערד
ראַמאַן

רחל פישמאַן / דערנער נאַכן רעגן
לידער

מאַרגאַרעט לאַרקין / די זעקס טעג פון יד מרדכי
ייִדיש — ד. שטאַקפיש

רפאל מאַהלער / היסטאָריקער און וועגווייזער
עסייען

רבקה באַסמאַן / בלעטער פון וועגן
לידער

ריקורדה פאַטאַש / אין געסלעך פון ירושלים
דערציילונגען

יעקב צבי שאַרגעל / זוניקע שוועלן
לידער

משה שולשטיין / איבער די דעכער פון פאַריז
דערציילונגען

אריה שמרי / דאָס ייִנגל פון דיזשאַן
פאַעמע

צייכענונגען — יואב שועלי

רפאל מאַהלער / ספר סאַנץ

היסטאָרישע מאַנאָגראַפיעס, זכרונות און גביות־עדות

משה גראַסמאַן / שטויב און אייביקייט
דערציילונגען און מיניאַטורן

אריה שמרי / געזאַנגען אין שניער
לידער און פאַעמעס

מנוחה ראָם / אַרום דער ווערבע
דערציילונגען

משה זאַלצמאַן / ...און מען האָט מיך רעהאַביליטירט
איבערלעבונגען פון אַ ייִדישן קאַמוניסט אין ראַטנפאַרבאַנד

אברהם שלאָנסקי / לידער

אָפּקלייב פון א. שלאָנסקי פּאָעטישער שאַפונג
יודיש — משה יונגמאַן

משה גראַס-צימערמאַן / דאָס וואָרט וואָס מיר שרײַבן
עסייען און פּראָפּילן

רבקה באַסמאַן / ליכטיקע שטיינער
לידער

ביילע שעכטער-גאַטעסמאַן / סטעזשקעס צווישן מויערן
לידער

מלכה חפץ-טוזמאַן / בלעטער פאַלן ניט
לידער

ב. דעמבלין / טאַפּלכאַנד: אַ פּרעמדע וועלט; אין נײַעם לאַנד
ראַמאַנען

ישעיהו שפיגל / די קרוין
דערציילונגען

משה יונגמאַן / רעגן-בויגן צוקאָפּנס
לידער

דאָרע טייטלבוים / געזאַנג פון זינקזאַמד דור
לידער און פּאָעמעס

יעקב צבי שאַרגעל / טויערן אין די בערג
לידער

נח גריס / פון פינצטערניש צו ליכט
עסייען וועגן ישעיהו שפיגל

אליעזר קופּערמאַן / פון וועלט צו וועלט
דערציילונגען

משה זלצמן / זוכיתי לריהאביליטציה...
מיידיש — גרשון לימור

מלכה חפץ-טוזמאַן / אונטער דיין צייכן
לידער

רחל אויערבאַך / וואַרשעווער צוואַות
באַגעגענישן, אַקטיוויטעטן, גורלות 1933—1943

יעקב פּרידמאַן / לידער און פּאָעמעס
דריי בענד, מיט אַ באַגלייטוואָרט פון פּראָפּ. יודל מאַרק

מאיר חרץ / לידער צו אייגענע
לידער און פאָעמעס

אריה שמרי / רינגען אין שטאָם
לידער און פאָעמעס, צייכנונגען — בען

יעקב י. מייטליס / אין גאַנג פון דורות
עסייען

יהודה לייב טעלער / דורך יידישן געמיט
לידער

מיט אַ באַגלייטוואָרט פון אריה שמרי

י. ח. בילעצקי / ביים קוואַל פון קאַצק
פאָעמע

שלמה שטאַקפיש / אין ראָד פון צאָרן
איבערלעבונגען אין דער צווייטער וועלט-מלחמה

ישעיהו שפיגל / שטערן ליכטן אין תהום
געזאַמלטע דערציילונגען — 1940—1944
צוויי בענד

שער-בלאַט, פאָרטעט פון מחבר און צייכענונגען — פון מאָלער בען

חיים זעלצער / פון היימישן ברונעם
לידער און באַלאַדן
צייכענונגען — פון מחבר

י. ח. בילעצקי / איציק מאַנגר
פרקי מסה

א. נאָווערשטערן / סוצקעווער-ביבליאָגראַפיע
רשימה פון א. סוצקעווערס שאַפונגען אין ליד און אין פראָזע
און פון אָפּהאַנדלונגען וועגן זײַן שאַפן

ל. אַליצקי — פון דער היים און פון דער פרעמד
דערציילונגען

ה. אַשעראַוויטש / געזאַנג אין לאַבירינט
לידער און פאָעמעס

רחל קאַרן / פאַרביטענע וואָר
לידער

פאָרטעט און צייכענונגען — סילוויאַ אַרי

משה יונגמאַן / אין לאַנד פון אליהו הנביא
לידער און פאָעמעס

פראַפ. ב. מאַרק / מגילת אוישוויץ
מיט דאָקומענטן געפונענע אין אוישוויץ

